

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Бердянський державний педагогічний університет

Наукові записки
Бердянського державного
педагогічного університету

Серія: Педагогічні науки

Випуск 3

Бердянськ
2023

УДК 378.001.89(082)
ББК 74.480.46я5
Н 34

ISSN 2412-9208
ICV 2022: 80.27
DOI 10.31494/2412-9208

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Лазарєв Микола Іванович – д.пед.н., професор (Українська інженерно-педагогічна академія);

Павленко Анатолій Іванович – д.пед.н., професор (Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія).

*Друкується за рішенням вченої ради
Бердянського державного педагогічного університету.
Протокол № 8 від 12.12.2023 р.*

**Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України
збірник включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»)**

(наказ МОН України №1412 від 18 грудня 2018 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ігор Богданов – доктор педагогічних наук, професор, ректор (Бердянськ), головний редактор; **Ольга Гуренко** – доктор педагогічних наук, професор (Бердянськ); **Ольга Грауман** – доктор педагогічних наук, професор (Хільдесхайм, Німеччина); **Лариса Зайцева** – доктор педагогічних наук, професор (Бердянськ); **Людмила Коваль** – доктор педагогічних наук, професор (Бердянськ); **Ільзе Мікельсон** – доктор педагогічних наук, професор (м. Лієпая, Латвійська Республіка); **Надія Венцева** – доктор педагогічних наук, доцент (Бердянськ); **Ігор Раку** – доктор педагогічних наук, професор (Кишинів, Молдова); **Алесандро Фігус** – доктор педагогічних наук, професор (Рим, Італія); **Ольга Попова** – кандидат педагогічних наук, доцент (Бердянськ); **Катерина Осадча** – кандидат педагогічних наук, доцент (Мелітополь).

Н-34 Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 3. 2023. 590 с.

Збірник «Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки» заснований з метою оприлюднення результатів педагогічних досліджень науковців. Публікації репрезентують нові підходи до різних аспектів педагогіки та методики.

За зміст статей і правильність цитування відповідальність несе автор.

© Бердянський державний педагогічний університет, 2023
© Автори статей, 2023

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Berdiansk State Pedagogical University**

**Scientific Papers
of Berdiansk State Pedagogical
University**

Series: Pedagogical sciences

Issue 3

**Berdiansk
2023**

UDC 378.001.89(082)
LBC 74.480.46я5
N 34

ISSN 2412-9208
ICV 2022: 80.27
DOI 10.31494/2412-9208

REVIEWERS:

Lazarev Mykola – doctor of pedagogical sciences, professor (Ukrainian Engineerir and Pedagogical Academy);

Pavlenko Anatoly – doctor of pedagogical sciences, professor (Khortytsia National Training and Rehabilitation Academy).

*It is published according to the resolution of the Academic Council
of Berdiansk State Pedagogical University
Record № 8 of 12.12.2023*

**According to the resolution of Attestational board of the Ministry
of education and science of Ukraine this edition was included to
the List of scientific professional editions of Ukraine (category B)**

(Resolution of the Ministry of education and science of Ukraine
№ 1412 of 18 December 2018)

EDITORIAL BOARD:

Ihor Bohdanov – doctor of pedagogical sciences, professor, rector (Berdiansk), editor in chief; **Olha Hurenko** – doctor of pedagogical sciences, professor (Berdiansk); **Olga Grauman** – doctor of pedagogical sciences, professor (Hildesheim, Germany); **Larysa Zaitseva** – doctor of pedagogical sciences, professor (Berdiansk); **Liudmyla Koval** – doctor of pedagogical sciences, professor (Berdiansk); **Ilze Mikelsone** – doctor of pedagogical sciences, professor (Liepaja, Latvia Republic); **Nadiya Ventseva** – doctor of pedagogical sciences, associate professor (Berdiansk); **Ihor Racu** – doctor of pedagogical sciences, professor (Kishinev, Moldova); **Alessandro Figus** – doctor of pedagogical sciences, professor (Rome, Italy); **Olha Popova** – candidate of pedagogical sciences, associate professor (Berdiansk); **Kateryna Osadcha** – candidate of pedagogical sciences, associate professor (Melitopol).

N-34 Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences. Issue 3. 2023. 590 p.

The collection of scientific papers of Berdyansk state pedagogical university (Series: Pedagogical sciences) contains results of pedagogical reseach of Ukrainian and foreign scientists. Publications represent new approaches to actual problems of teaching, education and methods.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Заболотній Олександр (Ніжин). Зміст і структура професійної культури вчителя.....	12
Сидорченко Тетяна (Бердянськ). Вплив освіти на розвиток економіки та суспільства.....	25

ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Гуренко Ольга, Медведенко Валентина (Бердянськ). Використання штучного інтелекту в освітньому процесі: норма сьогодення чи виклик академічній доброчесності.....	35
Дичківська Ілона, Козлюк Ольга, Косарева Оксана (Рівне). Психолого-педагогічні умови подолання тривожності у здобувачів вищої освіти під час воєнного стану.....	57
Zaytseva Nataliya (Hlukhiv). Historical background and proposals for the development of bilingual (multilingual) education in Ukraine based on european experience.....	67
Пінчук Ірина (Глухів). Управлінська функція вчителя початкової школи....	79
Попова Анастасія, Цибуляк Наталя, Лопатіна Ганна, Сичікова Яна (Бердянськ). Академічна свобода в Україні під час війни: виклики університетів окупованих міст та напрями відновлення.....	88
Черезова Ірина (Бердянськ). Психологічний стан учасників освітнього процесу Бердянського державного педагогічного університету: результати моніторингового дослідження.....	108

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

Бондаренко Наталія, Пасько Оксана (Київ). Використання мультимедійних технологій як інструменту формування сучасних педагогічних знань у майбутніх фахівців дизайну.....	118
Москаленко Олександр (Полтава). Створення цифрових освітніх ресурсів у системі підготовки майбутніх учителів математики.....	132
Хоменко Віктор (Харків), Алексєєва Ганна, Антоненко Олександр, Хоменко Віталій, Хоменко Світлана (Бердянськ). Принципи, методи організації та безкоштовні онлайн сервіси при дистанційному навчанні в умовах воєнного стану в закладі освіти.....	144

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА КОРЕКЦІЙНА ОСВІТА

Єгорова Ксенія, Кузьменко Володимир (Глухів). Надання соціально-реабілітаційних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах.....	158
Козинець Олександр, Корнєв Сергій (Київ). Клатеринг та заїкання: диференційні ознаки.....	166
Малій Наталія, Дяченко Лариса, Запорожченко Вікторія (Слов'янськ). Проблеми та шляхи вирішення проблеми соціалізації дітей шкільного віку з порушенням мовлення.....	176
Пархоменко Марина, Ревуцька Олена, Самаріна Ольга (Бердянськ). Напрями оптимізації корекційно-розвиткового процесу в логопедичних групах.....	183

Погребняк Вікторія (Київ). Стратегія соціальної адаптації дошкільників з порушеннями мовлення в умовах інклюзивної освіти.... 194

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

Кот Надія (Бердянськ). Організація олімпійської освіти дітей старшого дошкільного віку..... 203

Куліш Інна (Глухів). Формування довіри дітей до дорослих в умовах війни 220

Лисиця Віталіна (Глухів). Дистанційне навчання англійської мови дітей старшого дошкільного віку: за і проти..... 231

Лисиця Віталіна, Конопля Арсен (Глухів). Сучасний стан сформованості іншомовної комунікативної компетентності в дітей дошкільного віку..... 240

Листопад Наталія (Одеса). Педагогічні умови формування у дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації..... 251

Лісневська Наталія (Глухів). Казкотерапія як психотерапевтичний метод впливу на психічний стан дітей дошкільного віку..... 264

Марєєв Дмитро, Марєєва Тетяна (Глухів). Педагогічні умови використання соціальних мереж закладом дошкільної освіти для створення позитивного іміджу..... 276

Тігаренко Світлана (Глухів). Психологічний супровід готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі..... 289

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

Литвинов Андрій (Глухів). Формування логічного складника предметної математичної компетентності учнів початкових класів 298

Литвинов Андрій, Данилейко Любов (Глухів). Проєктна діяльність як ефективний метод формування ключових компетентностей молодших школярів..... 308

Мозуль Ірина (Глухів). Психолого-педагогічні засади розвитку мислення молодших школярів..... 320

Тихонова Альона (Глухів). Теоретико-методичні засади організації уроків у початкових класах в умовах дистанційного навчання..... 333

Чемоніна Лада (Бердянськ). Особливості застосування арт-педагогічних технологій на уроках мови і читання в початковій школі.... 340

СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Бутенко Галина (Глухів). Підвищення рівня фізичної підготовленості учнів старшої школи засобами спортивних ігор..... 350

Крайнюченко Влада (Першотравенськ), **Алексєєва Ганна, Горбатюк Лариса, Кравченко Наталія, Овсянніков Олександр** (Бердянськ). Із досвіду вчителя інформатики: організація дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану..... 360

Кушнірук Світлана (Київ), **Белкова Тетяна** (Кропивницький). Суть поняття «здоров'я» та особливості його збереження у дітей підліткового віку..... 374

Рокицький Максим, Благодаренко Людмила (Київ). Інтеграційна модель вивчення предметів природничонаукового циклу..... 383

Сергієнко Світлана (Бердянськ). Дидактичні ігри як метод музично-естетичного виховання учнівської молоді..... 392

Shymanovych Iryna, Khalabuzar Oksana (Berdiansk). Potential of gamification in english language teaching: key benefits and future directions. 401

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Благодаренко Людмила, Василенко Сергій (Київ). Національна спрямованість підручника з фізики як важливий чинник патріотичного виховання..... 410

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Ачкан Віталій (Бердянськ). Формування готовності майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності в процесі вивчення математичних дисциплін..... 419

Базиль Людмила, Орлов Валерій (Київ), **Несторенко Тетяна** (Бердянськ), **Остенда Александер** (Катовіце, Польща), **Пеліова Яна** (Братислава, Словаччина). Підготовка майбутніх фахівців до молодіжного підприємництва у технічних закладах вищої освіти..... 432

Hlaskova Iryna, Khatuntseva Svitlana (Berdiansk). Creating a barrier-free educational environment: didactic techniques for preventing students' emotional barriers..... 448

Загребельна Таїсія, Зенченко Тетяна (Глухів). Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до навчання учнів із особливими потребами.... 457

Іваній Ігор, Буркацький Євген (Київ). Методи й засоби фізичної підготовки юних футболістів на тренуваннях..... 467

Kondratieva Olena (Berdiansk). Using the project-based methods to develop the future teacher' soft skills..... 475

Листопад Олексій, Мардарова Ірина, Гуданич Наталія (Одеса). Розвиток проєктної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти..... 485

Мілютіна Ольга, Федченко Катерина (Глухів). Інтегроване навчання як сучасний підхід до викладання іноземної мови в педагогічних закладах вищої освіти..... 498

Nagay Irina (Berdiansk). Effective business communication as a key skill for the career development of young professionals..... 510

Остапчук Вікторія (Житомир). Позааудиторна робота як педагогічна умова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників..... 518

Пелипенко Микола, Ножко Ігор, Лагно Денис (Черкаси). Реалізація педагогічних умов формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки ЗВО ДСНС України..... 530

Протасова Альона (Глухів). Критерії, показники та рівні готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дошкільників..... 548

Тюльпа Тетяна (Глухів). Законмірності професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей в умовах модернізації вітчизняної освіти..... 559

Школа Олександр (Бердянськ). Методичні особливості вивчення основ класичної статистики курсу теоретичної фізики..... 567

Шут Микола, Благодаренко Людмила, Січкара Тарас (Київ). Фізична освіта – найважливіший компонент освітньої системи України..... 577

CONTENTS

GENERAL PEDAGOGICS AND HISTORY OF PEDAGOGICS

Zabolotnii Oleksandr (Nizhyn). The content and structure of the teacher's professional culture.....	12
Sydorchenko Tetiana (Berdiansk). The impact of education on the development of the economy and society.....	25

EDUCATIONAL MANAGEMENT

Hurenko Olha, Medvedenko Valentyna (Berdiansk). Using artificial intelligence in the educational process: a norm of today or a challenge to academic integrity.....	35
Dychkivska Ilona, Kozliuk Olha, Kosarieva Oksana (Rivne). Psychological and pedagogical conditions of overcoming anxiety in higher education students during martial law.....	57
Zaytseva Nataliya (Hlukhiv). Historical background and proposals for the development of bilingual (multilingual) education in Ukraine based on european experience.....	67
Pinchuk Iryna (Hlukhiv). Managing function of a primary school teacher.....	79
Popova Anastasiia, Tsybuliak Natalia, Lopatina Hanna, Suchikova Yana (Berdiansk). Academic freedom in ukraine during the war: challenges for universities in occupied cities and directions for recovery.....	88
Cherezova Iryna (Berdiansk). The psychological state of participants of the educational process of Berdyansk State Pedagogical University: the results of the monitoring study.....	108

INFORMATIONAL AND COMMUNICATIONAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Bondarenko Nataliia, Pasko Oksana (Kyiv). Use of multimedia technologies as a tool for formation of modern pedagogical knowledge in future design specialists.....	118
Moskalenko Oleksandr (Poltava). Creation of digital educational resources in the training system of future teachers of mathematics.....	132
Khomenko Viktor (Kharkiv), Alieksieieva Ganna, Antonenko Oleksandr, Khomenko Vitaliy, Khomenko Svitlana (Berdiansk). Principles, methods of organization, and free online services for remote learning in conditions of military conflict in an educational institution.....	144

SOCIAL WORK AND CORRECTIONAL EDUCATION

Yehorova Kseniia, Kuzmenko Volodymyr (Hlukhiv). Providing social rehabilitation services to persons in difficult life situations.....	158
Kozynets Oleksandr, Korniev Serhii (Kyiv). Clattering and stuttering: differential signs.....	166
Maliy Natalia, Dyachenko Larysa, Zaporozhchenko Victoria (Sloviansk). Problems and ways of solving problems of socialization of school-age children with speech disorders.....	176

Parkhomenko Maryna, Revutska Olena, Samarina Olha (Berdiansk). Directions for optimization of the corrective-developmental process in speech therapy groups.....	183
Pohrebniak Viktoriia (Kyiv). Strategie of social adaptation of preschool students with speech disorders in the conditions of inclusive education..	194

PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

Kot Nadia (Berdiansk). Organization of olympic education for senior preschool children.....	203
Kulish Inna (Hlukhiv). Formation of children's trust in adults in the conditions of war.....	220
Lysytsia Vitalina (Hlukhiv). Distance learning of english for senior preschoolers: pros and cons.....	231
Lysytsia Vitalina, Konoplia Arsen (Hlukhiv). Current state of foreign language communicative competence formation in preschoolers.....	240
Lystopad Natalia (Odessa). Pedagogical conditions for the development of preschool children's information search skills.....	251
Lisnevskia Nataliia (Hlukhiv). Faire-tale therapy as psychotherapeutic method of influence on the mental state of preschool children.....	264
Marieiev Dmytro, Marieieva Tetiana (Hlukhiv). Pedagogical conditions for the use of social networks by pre-chool education institutions to create a positive image.....	276
Titarenko Svitlana (Hlukhiv). Psychological support of readiness of older preschool children for school education.....	289

PRIMARY EDUCATION

Lytvynov Andrii (Hlukhiv). Project activity as an effective method of forming key competencies of junior schoolchildren.....	298
Lytvynov Andrii, Danyleiko Liubov (Hlukhiv). Project activity as an effective method of forming junior schoolchildren's key competencies...	308
Mozul Iryna (Hlukhiv). Psychological and pedagogical principles of the development of primary school pupils' thinking.....	320
Tykhonova Alyona (Hlukhiv). Theoretical and methodological principles of organizing the lessons in primary school in the conditions of distance learning	333
Chemonina Lada (Berdiansk). Digital storytelling as a tool for socio-emotional competencies development in the english language classroom...	340

SECONDARY EDUCATION

Butenko Halyna (Hlukhiv). Increasing the level of physical fitness of high school students through sports games.....	350
Kraynyuchenko Vlada (Pershotravensk), Aliksieieva Ganna, Horbatiuk Larysa, Kravchenko Nataliia, Ovsyannikov Oleksandr (Berdiansk). From the experience of a computer science teacher: organizing distance learning for students during times of war.....	360
Kushniruk Svitlana (Kyiv), Belkova Tetyana (Kropyvnytskyi). The essence of the concept of «health» and the peculiarities of its preservation in adolescent children.....	374

Rokytskyi Maksym, Blahodarenko Liudmila (Kyiv). Integrative model of studying the subjects of the natural science cycle.....	383
Serhiyenko Svitlana (Berdiansk). Didactic games as a method of musical and aesthetic education of student youth.....	392
Shymanovych Iryna, Khalabuzar Oksana (Berdiansk). Potential of gamification in english language teaching: key benefits and future directions...	401

THEORY AND METHODOLOGY OF EDUCATION

Blagodarenko Ludmila, Vasilenko Sergiy (Kyiv). National orientation of the textbook from physics as an important factor patriotic education...	410
---	------------

PROFESSIONAL EDUCATION

Achkan Vitaliy (Berdiansk). Formation of readiness of would-be teachers majoring in mathematics for innovative pedagogical activity in the process of study of mathematical disciplines.....	419
Bazyl Liudmyla, Orlov Valerii (Kyiv), Nestorenko Tetyana (Berdiansk), Ostenda Aleksander (Katowice, Poland), Peliova Jana (Bratislava, Slovakia). Preparation of future professionals for youth entrepreneurship in higher education institutions.....	432
Hlazkova Iryna, Khatuntseva Svitlana (Berdiansk). Creating a barrier-free educational environment: didactic techniques for preventing students' emotional barriers.....	448
Zahrebelna Taisiia, Zenchenko Tetiana (Hlukhiv). Preparing future primary school teachers to teach pupils with special needs.....	457
Ivanii Ihor, Burkatskyi Yevhen (Kyiv). Methods and tools of physical training of young football players at training.....	467
Kondratieva Olena (Berdiansk). Using the project-based methods to develop the future teacher' soft skills.....	475
Lystopad Oleksii, Mardarova Iryna, Hudanych Nataliia (Odesa). Development of the project culture of future teachers in the educational environment of a higher education institution.....	485
Miliutina Olha, Fedchenko Kateryna (Hlukhiv). Integrated learning as a modern approach to teaching a foreign language in pedagogical higher education institutions.....	498
Nagay Irina (Berdiansk). Effective business communication as a key skill for the career development of young professionals.....	510
Ostapchuk Victoria (Zhytomyr). Extraordinary work as a pedagogical condition of professional training future social workers.....	518
Pelypenko Mykola, Nozhko Ihor, Lahno Denys (Cherkasy). Implementation of pedagogical conditions for the formation of research competence of future specialists of fire safety of higher educational establishments of SES of Ukraine.....	530
Protasova Alyona (Hlukhiv). Criteria, indicators and levels of readiness of future teachers for physical education of pre-school children.....	548
Tyulpa Tetiana (Hlukhiv). Regularities of the professional training of future specialists in socio-economic specialties in the conditions of the modernization of domestic education.....	559

Shkola Oleksandr (Berdiansk). Methodological features of teaching the fundamentals of classical statistics in the course of theoretical physics.....	566
Shut Mykola, Blagodarenko Ludmila, Sichkar Taras (Kyiv). Physical education is the most important component educational system of Ukraine.....	577

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013.46

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-12-24

THE CONTENT AND STRUCTURE OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL CULTURE

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА

Oleksandr ZABOLOTNII,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

o.zabolotnii@nati.org.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4479-6074>

VP NUBiP of Ukraine «Nizhyn
Agrotechnical Institute»,
✉ 10, Shevchenko st., Nizhyn,
Chernihiv oblast, 16600, Ukraine

Олександр ЗАБОЛОТНИЙ,
кандидат педагогічних наук,
доцент

ВП НУБіП України «Ніжинський
агротехнічний інститут»,
✉ вул. Шевченка, 10, Ніжин,
Чернігівська область, 16600,
Україна

Original manuscript received: October 03, 2023

Revised manuscript accepted: November 01, 2023

ABSTRACT

The article examines that the teacher's professional culture is a set of competencies that characterize the norms of behavior that regulate the teacher's professional and personal behavior in pedagogical activities. its main constituent characteristics, i.e. components, are: moral principles; moral values; pedagogical duty; pedagogical tact; pedagogical justice; pedagogical honor; pedagogical authority; ethical norms of behavior.

The content of the teacher's professional culture is structured, the criteria and indicators characterizing it are highlighted. The characteristics expressed in knowledge, skills, and abilities that distinguish professional culture from other categories are the criteria of a teacher's professional culture. As indicators of the teacher's professional culture, the characteristics of the signs, expressed as expected learning outcomes, that is, formulations of what exactly the teachers will be able to demonstrate, act as indicators. Despite the fact that indicators of the teacher's professional culture are available to the majority of teachers, there is practically no reflection on the process of the teacher's professional culture at the present time in higher education institutions.

In institutions of higher education, it is important to regularly organize training seminars that update professional ethics and develop teacher competencies in the field of conflict studies. A feature of professional culture is a close connection with the activities of members of a certain group and is an integral part of the general theory of morality. Industrial and social activity leaves its mark on people's consciousness and behavior.

Among the main components of the teacher's pedagogical tact are respect for the student's personality, high demands, the ability to listen to the interlocutor with interest and empathize with him, poise and self-control, business-like tone in relations, principledness without stubbornness, attentiveness and sensitivity towards people, this feeling measures in the behavior and actions of the teacher, which includes high humanity, respect for the

student's dignity, justice, patience and self-control in relations with parents, colleagues in the department; one of the forms of realization of professional culture.

Keywords: *professional culture, morality, pedagogical tact, authority of the teacher.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкої глобалізації і переходу до інформаційної цивілізації роль викладача стає значущим фактором у виробництві знань, від яких залежить інтелектуалізація соціуму, що сприяє сталому розвитку і функціонуванню системи освіти і, в цілому, держави. Сфера діяльності викладача є істотною зоною довіри між людьми, у якій вагоме місце відведено етиці поряд з моральністю, гуманністю і культурою.

У чинні освітніх документах концептуального та стратегічного значення визнається й позиціонується роль освітньої культури та відстоюється такі її основні принципи, як совість, добросесність; повага до особистої честі, гідності та загальнолюдських цінностей; професійна солідарність і безперервний професійний розвиток.

Професійна культура вчителя інтегрує в собі сутність основних категорій педагогічної моралі та моральних цінностей. Моральні цінності – це система уявлень про добро і зло, справедливість і честь, своєрідна оцінка сутності життєвих явищ, моральних чеснот і поведінки людей.

Отже, вивчення змісту та структури професійної культури викладача є особливо затребуваним для розуміння суті педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в педагогічній науці склався напрямок, предметом досліджень якого є формування сприятливого психологічного клімату та безконфліктного освітнього простору, розвитку доброзичливою середовища, гармонійного професійного становлення, які є похідними професійної культури викладача. Зазначений напрямок активно розробляється науковцями С. Чорною (Чорна, 2007), В. Шевчук (Шевчук, 1999), М. Якібчук (Якібчук, 2010), Г. Кравченко (Кравченко, 2017), С. Гарькавець, Л. Волченко (Гарькавець, Волченко, 2020), Н. Хміль (Хміль, 2003). Учені виділяють три типи культури: компетентнісний, який фокусується на формуванні компетентностей; системний, який передбачає формування культури в системі всіх компонентів педагогічного процесу; культурологічний, який має на меті формування професійної культури педагога через різні види культури; діяльнісний, пов'язаний з розумінням діяльності як основи, засобу і вирішальної умови розвитку і формування особистості, як форми активної цілеспрямованої взаємодії викладача з суб'єктами педагогічного процесу; особистісно-орієнтований, що сприяє самореалізації особистості, розвитку її неповторної індивідуальності та ін.

Так Л. Волченко у своїх дослідженнях особливо увагу приділяє професійній компетентності вчителя, який повинен бути зразком для наслідування, формувати прихильність до себе через вихованість, освіченість, компетентність, культуру поведінки та педагогічного спілкування (Волченко, 2017).

У дослідженнях Г. Улунової сутність і зміст професійної культури викладача розкривається в контексті нової освітньої парадигми, зокрема, в контексті компетентнісного підходу, згідно з яким компетентність – це системний прояв знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які дають змогу успішно розв'язувати функціональні завдання, що становлять сутність професійної діяльності (Улунова, 2016). О. Гура професійну компетентність педагога вищої школи визначає «як сукупність діяльнично-рольових і особистісних характеристик викладача, що забезпечує ефективне виконання ним завдань і обов'язків педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі, є мірою й основним критерієм його відповідності професійній діяльності. Основними діяльнично-рольовими компонентами професійної компетентності викладача вищого навчального закладу, які представлені в стандартах вищої освіти, визначені професійні знання, вміння і навички. Специфіка педагогічної діяльності педагога вищої школи полягає в тому, що він співпрацює з тією категорією студентів, яка має різноманітні загальні та професійні інтереси і потребує від нього не тільки володіння системою загальнокультурних, психолого-педагогічних знань, необхідних для організації й ефективної взаємодії в педагогічному процесі, а й спеціальних знань, необхідних для підготовки спеціалістів-професіоналів» (Гура, 2005:91).

Л. Костик наводить моделі спілкування педагога. Перша модель – адаптивна – характеризується тим, що в самосприйнятті людини домінуючою є схильність підпорядковувати професійну діяльність зовнішнім обставинам, процесам самоприспособлення і підпорядкування середовища вихідним інтересам суб'єкта. Ця модель відображає несформовані, нерозвинені особистісні характеристики, які обумовлюють професійний регрес, професійну стагнацію. Друга модель – модель професійного розвитку – характеризується здатністю вийти за межі безперервного потоку повсякденної практики і відрефлексувати свою професійну працю загалом. Автор вважає, що перспективи сприятливого особистісного і професійного розвитку викладача залежать від індивідуально-типових характеристик, психологічного та емоційного багажу, з яким людина переходить на наступний етап свого розвитку. І цей процес спіралевидний, де кожен виток позначає зміну режиму професійної життєдіяльності (Костик, 2022). Це дає нам підстави стверджувати, що професійно-особистісне формування викладача, формування всіх компонентів, у тому й професійної культури – провідна стратегія вищої школи.

Загалом наявні трактування поняття «професійна культура» інтерпретуються як моральні норми, які регулюють взаємовідносини людей у трудовій діяльності та ставлення людини до своїх професійних обов'язків (Ткаченко, 2000).

Мета статті – розкрити зміст та структуру професійної культури викладача, наголосити на важливості осучаснення підходів щодо її розвитку.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано такі методи дослідження: аналіз наукових досліджень з питань, пов'язаних з розвитком професійної культури педагогів; синтез, систематизація, порівняння та узагальнення викладеного матеріалу.

Результати та дискусії. Вивчення психолого-педагогічної літератури дозволило виявити предмет професійної культури: якості особистості, що характеризують професійно-педагогічний обов'язок викладача; моральні взаємини між суб'єктами освітньої діяльності; норми, які регулюють взаємовідносини викладача в освітньому просторі та ін.

Таким чином, ми дійшли висновку про те, що в наукових психолого-педагогічних працях при визначенні сутності поняття «Професійна культура» наявна багатогранність поняття і безліч дефініцій, які не дозволяють однозначно розкрити його зміст. Безумовно, у чомусь ці поняття близькі, навіть дуже звичні.

Урахування аналізу наведених трактувань дозволило нам стверджувати, що поняття «педагогічна етика» зумовлено цільовими орієнтирами теоретичних досліджень, з позицій яких вони здійснюються. Це кодекс поведінки, звід моральних принципів, що регулюють професійну та особисту поведінку викладачів у сфері освіти; а «професійна культура» викладача – сукупність компетенцій, які характеризують норми поведінки, регулюють професійно-особистісну поведінку викладача в педагогічній діяльності.

Вище викладений аналіз дозволив нам уточнити категорію «професійна культура», проте в рамках дослідження важливе інше завдання: визначити зміст професійної культури викладача і структурувати її модель.

Резюмуючи аналіз змісту категорії «професійна культура», зазначимо, що основними вагомими складниками її характеристиками є: моральні принципи; моральні цінності, педагогічні зобов'язання; педагогічна винахідливість; педагогічна справедливість; педагогічна гідність; педагогічна честь; педагогічний авторитет; етичні норми поведінки.

Слід зазначити, що перераховані компоненти – це професійно-особистісні якості та пріоритети, формування яких здійснюється на всіх вікових етапах розвитку особистості в тій чи іншій мірі.

Наше ж завдання – трансформувати ці професійно особистісні характеристики в категорію компетенцій і очікуваних результатів.

Слід розуміти, що вимірюваними категоріями в контексті того чи іншого рівня в системі освіти (заклад вищої освіти або середньої загальної освіти), виступають компетенції, які і є головним ядром будь-якого державного освітнього стандарту, що виступають досліджуваним предметом компетентісно-орієнтованого навчання.

Існує багато трактувань поняття «компетентність», найбільше нам імпонує інтерпретація, сформульована С. Бондар: «...компетентність – це здатність особистості діяти. Але жодна людина не діятиме, якщо вона особисто не зацікавлена в цьому. Природа компетентності така, що вона

може проявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто в умовах глибокої особистісної зацікавленості в цьому виді діяльності... Отже, цінності є основою будь-яких компетенцій» (Бондар, 2003:8).

Структуруючи зміст професійної культури викладача, ми виділили критерії та показники, які її характеризують. Критеріями професійної культури викладача виступають ознаки, артикульовані в знаннях, навичках і здібностях, що відрізняють професійну культуру педагога від інших категорій. Як показники професійної культури викладача виступають характеристики ознак, виражені як очікувані результати навчання, тобто формулювань того, що саме будуть здатні продемонструвати викладачі.

Таблиця 1

Зміст професійної культури викладача

Професійна культура викладача		
№	критерії	показники
1	Здатність спілкуватися та взаємодіяти етично в педагогічній діяльності зі споживачами освітніх послуг (студенти, їх батьки)	– перераховує, ілюструє за допомогою графічних засобів категорії професійної культури; – демонструє етику в процесі спілкування і взаємодії зі споживачами освітніх послуг; – регулює процеси спілкування і взаємодії з урахуванням норм професійної культури; – аргументовано обґрунтовує вибір стратегії педагогічного спілкування і взаємодії (стилі поведінки).
2	Здатність дотримуватися Кодексу поведінки – системи моральних принципів, що регулюють діяльність викладачів по відношенню до студентів, їх батькам, колегам.	– класифікує конструктивні норми поведінки викладача, систему моральних принципів; – аргументовано проектує норми поведінки викладача і систему моральних принципів на професійну життєдіяльність викладача; – прогнозує педагогічні ситуації, похідними котрих є деструктивні прояви поведінки викладача.
3	Прихильність до координації та контролю за дотриманням кодексів поведінки та моральних принципів в освітньому процесі.	– розпізнає ознаки деструктивної та аморальної поведінки; – раціонально орієнтуватися в нормах поведінки та моральних принципах, що існують у суспільстві; – моделювати навчальну взаємодію відповідно до норм професійної культури.
4	Здатність до формування професійної культури в педагогічному середовищі.	– визначає етапи, умови і шляхи формування професійної культури; – проектує процес формування компетенцій, що характеризують професійну етику; – демонструє вміння формування професійної культури в процесі пізнавальної та виховної діяльності.
5	Володіння навичками самоконтролю та саморегуляції.	– розпізнає показники самоконтролю; – систематизує дані показники; – застосовує прийоми самоконтролю у процесі освітньої діяльності; – визначає і інтерпретує символізм невербальних засобів, які характеризують самоконтроль.

6	Здатність регулювати конфлікти, які виникають у процесі педагогічної діяльності, на основі чинних суспільних норм поведінки і моральних принципів.	<ul style="list-style-type: none"> – класифікує види міжособистісних конфліктів; – обґрунтовує вибір методів запобігання конфліктам; – вирішує конфлікти у конструктивний спосіб; та – демонструє здатність запобігати конфліктам.
7	Здатність до створення дружнього середовища	<ul style="list-style-type: none"> – перераховує основні характеристики доброзичливого середовища і чинники, які на нього впливають; – прогнозує умови створення доброзичливого середовища; – демонструє процеси створення доброзичливого середовища.

Таким чином, очевидно, що вищезгадані характеристики, які розкривають сутність і зміст професійної культури викладача, не вичерпують безліч інших наявних особливостей досліджуваного педагогічного феномену. Однак, ми вважаємо, що це актуалізує процес формування професійної культури викладача в нових сучасних умовах і підтверджує висновок про те, що процес розвитку професійної культури педагогів необхідно здійснювати з корекцією визначених критеріїв і показників, що ґрунтуються на компетентнісній основі.

Безумовно, вищевказані показники професійної культури викладача наявні в більшій частині педагогів. Однак, варто зауважити, що рефлексії до цього процесу нині в закладах вищої освіти практично немає.

Вважаємо, що рефлексія щодо професійної культури, перш за все, має проявлятися у відстеженні того, як на практиці реалізується своєрідний «кодекс» норм поведінки викладача. Для цього варто застосувати методи спостереження, бесіди, анкетування, опитування студентів, їх батьків. Результати таких опитувань мають стати нормою у вимогах до викладачів, у зв'язку з чим необхідно знизити процес контролю за їх паперовою роботою, тобто підготовкою усіяких звітів, які не впливають на прояв педагогічної культури.

У закладах вищої освіти проводиться чимало семінарів, організованих міжнародними партнерами з різних освітніх проєктів, однак складається враження, що вони все далі і далі затягують педагогічне співтовариство в інший «дискурс», далекий від важливих питань виховання та формування гуманної, толерантної, патріотичної особистості.

У зв'язку з чим, необхідно регулярно в закладах вищої освіти організовувати семінари-тренінги, що приносять безумовну користь і актуалізують професійну етику.

Також важливе значення мають семінари, які спрямовані на формування компетенцій викладача в галузі конфліктології. Ні для кого не секрет, що є проблемою наявність конфліктів на рівнях «викладач – студент», «студент – адміністрація ЗВО», «студент – студент». Звідси виникають неприємні наслідки, про які можна дізнатися в засобах масової інформації. Саме викладачі та адміністрація ЗВО повинні бути ініціаторами у вирішенні конфліктів, не доводячи до залучення до цього процесу батьків.

Аналогічна робота повинна проводитися і з батьками, які сьогодні зайняті процесом «заробляння грошей». Необхідно створювати такий освітній простір, у структурі якого повинні знаходитися і батьки, і студенти, і викладачі. Подібний триумвірат повинен стати складником усіх реалізованих процесів у закладах вищої освіти. І заохочення мають бути побудовані не тільки за відсотках успішності, але й за мінімізацію конфліктних ситуацій у студентській групі, скарг з боку батьків; організацію виховних заходів, спрямованих на формування культури педагогічного спілкування.

Етика як теоретична гуманітарна дисципліна орієнтована на вивчення моральності, моралі людини. Найчастіше поняття «мораль» і «моральність» синонімічні.

Моральність при цьому виступає як компонент регуляції відносин між людьми, а мораль служить фундаментальним елементом культури.

Особлива якість професійної культури полягає в її тісному зв'язку з діяльністю членів певної групи та нерозривній єдності із загальною теорією моралі. Загальновідомо, що виробнича і соціальна діяльність впливає на індивідуальні установки і поведінку людини. Потреба суспільства в передачі свого досвіду і знань молодому поколінню породила систему загальної освіти і професійну освіту – особливий суспільно необхідний вид діяльності (Вакуленко, 2002).

Хоча всі основні моральні поняття можуть бути застосовані до педагогічної діяльності, певні поняття відображають особливості педагогічних поглядів, діяльності та відносин, які виділяють професійну культуру вчителів у відносно самостійні культурні сектори. До таких категорій належать професійний педагогічний обов'язок, педагогічна справедливість, педагогічна честь і педагогічний авторитет (Гриньова, 2001):

– Загалом справедливість характеризує відповідність між чеснотами людей і суспільними уявленнями, правами та обов'язками. Педагогічна справедливість має специфічні особливості і є своєрідним мірилом об'єктивності вчителя та рівня його моральної вихованості (доброти, чесності, людяності), що проявляється в оцінці вчителем поведінки учнів, ставлення до навчання, суспільно корисної діяльності тощо. Справедливість – це моральна якість педагога, яка оцінює вплив учителя на учнів. Особливість педагогічної справедливості полягає в тому, що оцінка вчинку і відповідна реакція на нього знаходяться на різних рівнях моральної зрілості вчителя і учнів, тому визначення рівня об'єктивності більшою мірою залежить від учителя. Саме тому загальній моральній оцінці піддається взаємодія сторін з нерівним самозахистом. Нерідко педагогічно необхідне, запрограмоване викладачем знання може не усвідомлюватися студентами. Педагогічна справедливість є своєрідним мірилом об'єктивності вчителя та рівня його моральної вихованості, про що писав В. Сухомлинський, вважаючи об'єктивність учителя мірою його моральної вихованості та об'єктивності: «Справедливість – це основа довіри дитини до вихователя. Але немає

якоїсь абстрактної справедливості – поза індивідуальністю, поза особистими інтересами, пристрастями, поривами. Щоб стати справедливим, треба до тонкощів знати духовний світ кожної дитини» (Сухомлинський В., 2012:179);

– *професійний педагогічний обов'язок* – одна з найважливіших категорій педагогічної культури. Це поняття закріплює уявлення про сукупність вимог і моральних приписів, які суспільство ставить перед учителем для виконання професійних обов'язків. Йдеться насамперед про певні функції інтелектуальної праці, побудову взаємин з учнями, їхніми батьками та колегами; глибоке усвідомлення ставлення до обраної професії, педагогічного колективу та суспільства загалом. Основою професійного педагогічного обов'язку є об'єктивні та реальні потреби суспільства в освіті й вихованні молодого покоління. Професійні обов'язки педагогів передбачають необхідність творчого ставлення до роботи та особливу вимогливість до себе;

– *професійна честь у педагогіці* – це поняття, яке виражає не лише усвідомлення вчителем власної значущості, а й суспільну оцінку та повагу до його моральних заслуг і якостей. Рівень усвідомлення особистої честі та індивідуальної гідності в педагогічній професії є надзвичайно високим. Якщо вчитель своєю поведінкою або міжособистісними стосунками суперечить ідеальному образу вчителя, якого вимагає суспільство, він не поважає свою професійну честь і гідність. Честь педагога – це суспільне визнання його справжніх професійних чеснот, що виявляються під час виконання ним своїх обов'язків;

– *педагогічний авторитет викладача* – це своєрідний моральний статус у студентському колективі і серед колег, форма поваги, за допомогою якої авторитетний викладач регулює поведінку студентів, впливає на їх ціннісну сферу. Рівень педагогічного авторитету визначається глибиною знань, ерудицією, майстерністю, творчістю, відношенням до роботи і т.д. Педагогічний авторитет базується на принципі поєднання вимог і довіри до особистості студента. Авторитет викладача залежить від усього комплексу його особистісних і професійних якостей, моральної гідності. «Дійсний авторитет ґрунтується на вашій громадянській діяльності, – вказував А. Макаренко, – на вашому громадянському почутті, на вашому знанні життя дитини, вашої допомоги їй і на вашій відповідальності за її виховання» (Макаренко, 1972:248).

Коротко опишемо певні негативні різновиди педагогічного авторитету викладача: авторитет придушення, авторитет педантизму, авторитет резонерства, авторитет уявної доброти:

– *авторитет придушення* завойовується шляхом систематичної демонстрації переваги викладача у своїх правах і можливості тримати студентів у певному занепокоєнні стосовно низької оцінки або висміювання за невдалу відповідь. Спілкування зі студентською групою набуває формально-бюрократичного характеру;

– *авторитет педантизму*: у такого викладача є система дріб'язкових, нікому не потрібних умовностей. Студенти можуть втратити впевненість у своїх силах, почати порушувати дисципліну;

– *авторитет резонерства*: педагог, намагаючись завоювати авторитет у студентів, вибирає шлях повчань, нескінченних нотацій, вважаючи це єдиною можливістю виховання. На повчання такого викладача студенти швидко перестають звертати увагу;

– *авторитет уявної доброти* проявляється найчастіше в молодих викладачів через невеликий педагогічний досвід. Потурання, всепрощення призводять до ігнорування вказівок викладача.

Кожен з перерахованих вище видів авторитету викладача сьогодні простежується в освітньому процесі.

Також значущими, на нашу думку, є позитивні професійні характеристики етичного складника.

Педагогічний такт – це форма реалізації педагогічної моралі, моральна поведінка в діяльності вчителя, де думка і дія узгоджуються. Основними складниками педагогічного такту вчителя є повага до особистості учня, висока вимогливість, уміння слухати співрозмовників з інтересом і співпереживанням, урівноваженість і витримка, діловий тон у взаєминах, принциповість без упертості, уважність і чуйність до інших, почуття міри в поведінці і вчинках вчителя, в тому числі висока гуманність, а також і повага до гідності вихованця, справедливість, витримка і самовладання у відносинах з батьками, колегами по кафедрі; одна з форм реалізації професійної культури.

Головною характеристикою педагогічного такту є те, що він належить до моральної культури особистості вчителя, моральних регуляторів педагогічного процесу і ґрунтується на морально-психологічних якостях педагога.

Основними елементами педагогічного такту є: вимогливість і повага до студентів; вміння співпереживати; діловий тон спілкування; уважність, чуйність викладача.

Професійний такт проявляється: у зовнішньому вигляді викладача; умінні швидко й точно оцінювати ситуацію і водночас не робити поспішних висновків про поведінку та здібності студента; уміння стримувати емоції та не втрачати самовладання в складних ситуаціях; поєднання розумної вимогливості з делікатним ставленням до студента; достатнє знання вікових та особистісних особливостей студента; в самокритичній оцінці своєї праці.

Важливе значення належить процесам рефлексії в навчанні і вихованні, педагогічна діяльність завжди аналізується тими, на кого вона спрямована, тобто студентами.

Викладач спілкується зі студентами під час практики, коли вони засвоюють правила соціальних відношень, формують і закріплюють ґрунтовні моральні установки. Розуміння студентського періоду як важливого етапу життя вони осягають через призму поглядів свого наставника.

Висновки і пропозиції. Отже, описуючи роль професійної культури вчителя в системі взаємовідносин «викладач – студент», ми спробували продемонструвати основні теоретичні аспекти цього педагогічного феномена, який актуалізується на найвищому рівні.

Позиціонується ідея формування моральності, моралі, затребуваних професійно-особистісних якостей, таких як педагогічний такт, педагогічні знання, інтуїція, педагогічна техніка, авторитет викладача, в сукупності своїй трансформовані в поняття професійної культури. На сьогоднішній день, коли відбувається модернізація освіти, активно впроваджуються євроцентристські тенденції в освіті, що неминуче відбивається на ціннісних орієнтаціях підростаючого покоління. І саме цей чинник вимагає пильної уваги в процесі формування професійної культури викладачів, покликаних сформулювати в студентів моральні цінності, спрямовані на духовно-моральну свідомість, етичну поведінку, толерантні міжособистісні стосунки та відповідні відносини між людьми та їхнім оточенням.

Таким чином, для актуалізації на практиці професійної культури викладача необхідно цей процес проектувати, відстежувати, діагностувати, заохочувати, стимулювати, мотивувати. Розвиток професійної культури потрібно позиціонувати в системі педагогічної діяльності як один з провідних у закладі вищої освіти.

Література

1. Бондар С. Компетентність особистості інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. *Біологія і хімія в школі*. 2003. № 2. С. 8–9.
2. Вакуленко В. М. Сутність і структура педагогічного професіоналізму. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: Педагогіка і психологія: зб. ст.* Київ : Пед. преса, 2002. Вип. 4. С. 66–73.
3. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості ключових компетентностей учителя нової української школи. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2017. № 2 (43). С. 55–64.
4. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.
5. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутніх вчителів (теоретичний та методичний аспекти) : автореф. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 29 с.
6. Гура О. І. Сутність професійної компетентності викладача ВНЗ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. Вип. 25. С. 91–94.
7. Костик Л. Б. Основи професійно-педагогічного спілкування з тренінгом : навч.-метод. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 132 с.
8. Кравченко Г., Чернігівська Я. Управління розвитком людського потенціалу педагогічного колективу освітнього закладу на основі адаптивного управління розвитком. *Імідж педагога: електронний фаховий журнал*. 2017. № 7 (176). С. 16-18.
9. Макаренко А. С. Книга для батьків (українською). Київ : Радянська школа, 1972. 336 с.
10. Улунова Г. Є. Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток : колективна монографія / кол. авт. відп. ред. Г. Є. Улунова Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 300 с.

21

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.
12. Ткаченко Т. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя музики: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2000. 21 с.
13. Хміль Ф. І. Основи менеджменту : підручник. Київ : Академвидав, 2003. 608 с.
14. Чорна С. С. Компоненти педагогічної культури викладача вищого навчального закладу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. статей*. Ялта : РВВ КГУ, 2007. Вип. 16. Ч. 2. С. 114–120.
15. Шевчук В. І. Формування основ педагогічної культури у слухачів академії прикордонних військ України в процесі військово-професійної підготовки : автореф. дис. канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 1999. 19 с.
16. Якібчук М. І. Формування управлінської культури керівників профспілкових організацій у системі післядипломної освіти : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.06. Луганськ, 2010. 22 с.

References

1. Bondar, S. (2003). *Kompetentnist osobystosti intehrovanyi komponent navchalnykh dosiahnen uchniv* [Personal competence is an integrated component of students' educational achievements]. *Biologiya i khimiya v shkoli – Biology and chemistry at school*, 2, 8-9. [in Ukrainian].
2. Vakulenko, V. M. (2002). *Sutnist i struktura pedahohichnoho profesionalizmu* [The essence and structure of pedagogical professionalism]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity: Pedahohika i psykholohiia: zb. st. – Problems of modern pedagogical education: Pedagogy and psychology: collection of articles*. Kyiv : Ped. presa, 66-73. [in Ukrainian].
3. Volchenko, L. P. (2017). *Sotsialno-psykhologichni osoblyvosti kliuchovykh kompetentnosti uchytelia novoi ukrainskoi shkoly* [Socio-psychological features of the key competencies of the teacher of the new Ukrainian school]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and applied problems of psychology*, (2), 55-64. [in Ukrainian].
4. Harkavets, S. O. & Volchenko, L. P. (2020). *Konflikty v osvithomu seredovyshchi: diahnostyka ta praktyka vyrishennia: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Conflicts in the educational environment: diagnosis and practice of resolution: educational and methodological manual]. Kharkiv : Printing House Madrid [in Ukrainian].
5. Hrynova, V. M. (2002). *Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnykh vchyteliv (teoretychni ta metodychni aspekty)* [Formation of pedagogical culture of future teachers (theoretical and methodical aspects)]: Extended abstract of PhD's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Hura, O. I. (2005). *Sutnist profesiinoi kompetentnosti vykladacha VNZ* [The essence of the professional competence of a university teacher]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*, (25), 91–94. [in Ukrainian].
7. Kostyk, L. B. (2022). *Osnovy profesiino-pedahohichnoho spilkuvannia z treninhom* [Basics of professional and pedagogical communication with training]. Chernivtsi: Chernivtsi national University named after Yu. Fedkovicha [in Ukrainian].
8. Kravchenko, H. Yu. & Chernihivska, Ya. V. (2017). *Upravlinnia rozvytkom liudskoho potentsialu pedahohichnoho kolektyvu osvithoho zakladu na osnovi adaptyvnoho upravlinnia rozvytkom* [Management of the development of human potential of the teaching staff of an educational institution based on adaptive management of development]. *Imidzh pedahoha: elektronnyi fakhovyi zhurnal – Image of the Pedagogue: el. scientif. prof. edition*, (7) 176, 16-18. [in Ukrainian].
9. Makarenko, A. S. (1972). *Knyha dlia batkiv* [A book for parents]. Kyiv: Soviet School [in Ukrainian].

10. Ulunova, H. Ye. (2016). *Profesiina kultura: sutnist, fakhovi osoblyvosti, rozvytok: kolektyvna monohrafiia* [Professional culture: essence, professional features, development]. H. Ye. Ulunova (Ed.). Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka. [in Ukrainian].
11. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory : v 5 t. T. 3 : Sertse viddaiu liudiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna* [Selected works: in 5 volumes. Volume 3: I give my heart to people. Birth of a citizen. Letters to my son]. Kyiv: Soviet School. [in Ukrainian].
12. Tkachenko, T. V. (2000). *Formuvannia profesiino-pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia muzyky* [Formation of the professional and pedagogical culture of the future music teacher]: Extended abstract of PhD's thesis. Kharkiv : KhDPU im. H. S. Skovorody. [in Ukrainian].
13. Khmil, F. I. (2003). *Osnovy menedzhmentu: pidruchnyk* [Fundamentals of management: a textbook]. Kyiv : Akademyvday. [in Ukrainian].
14. Chorna, S. S. (2007). *Komponenty pedahohichnoi kultury vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu* [Components of pedagogical culture of a teacher of a higher educational institution]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Ser.: Pedahohika i psykholohiia: zb. statei – Problems of modern pedagogical education: Pedagogy and psychology: collection of articles.* Yalta : RVV KHU, 114–120. [in Ukrainian].
15. Shevchuk, V. I. (1999). *Formuvannia osnov pedahohichnoi kultury u slukhachiv akademii prykordonnykh viisk Ukrainy v protsesi viiskovo-profesiinoi pidgotovky*. [Formation of the foundations of pedagogical culture among the students of the academy of border troops of Ukraine in the process of military-professional training] : Extended abstract of PhD's thesis. Khmelnytskyi. [in Ukrainian].
16. Iakibchuk, M. I. (2010). *Formuvannia upravlinskoj kultury kerivnykiv profspilkovykh orhanizatsii u systemi pisladyplomnoi osvity* [Formation of managerial culture of leaders of trade union organizations in the system of postgraduate education] : Extended abstract of PhD's thesis. Luhansk. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено, що професійна культура викладача є сукупністю компетенцій, які характеризують норми поведінки, регулюючи професійно-особистісну поведінку викладача в педагогічній діяльності. Основними складниками її характеристики, тобто компонентами, виступають моральні принципи; моральні цінності; педагогічний обов'язок; педагогічний такт; педагогічна справедливість; педагогічна честь; педагогічний авторитет; етичні норми поведінки.

Структуровано зміст професійної культури викладача, виділено критерії та показники, які її характеризують. Критеріями професійної культури викладача виступають ознаки, виражені в знаннях, навичках і здібностях, що відрізняють її від інших категорій. Як показники професійної культури викладача виступають характеристики ознак, виражені в очікуваних результатах навчання, тобто формуювань того, що саме будуть здатні продемонструвати викладачі. Незважаючи на те, що показники професійної культури викладача наявні в більшій частині педагогів, рефлексії професійної культури викладача нині в закладах вищої освіти практично немає.

У закладах вищої освіти важливо регулярно організовувати семінари-тренінги, що актуалізують професійну етику, формують компетенції викладача з конфліктології. Особливістю професійної культури є тісний зв'язок з діяльністю членів певної групи і є невід'ємною частиною загальної теорії моралі. Виробнича і суспільна діяльність накладає свій відбиток на свідомість і поведінку людей.

Серед основних складників педагогічної майстерності вчителя вважаємо повагу до особистості учня, високу вимогливість, уміння з інтересом і співчуттям вислухати співрозмовника, врівноваженість і самовладання, діловий тон у людських стосунках, чесність без упертості, уважність і чуйність у ставленні до оточуючих, почуття міри в поведінці і вчинках, високу гуманність, людську гідність, почуття власної гідності, почуття справедливості, витримку і самовладання у відносинах з батьками, колегами по кафедрі; одну з форм реалізації професійної культури.

Ключові слова: професійна культура, моральність, педагогічний такт, авторитет викладача.

УДК 330.354:378

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-25-34

THE IMPACT OF EDUCATION ON THE DEVELOPMENT
OF THE ECONOMY AND SOCIETY

ВПЛИВ ОСВІТИ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Tetiana SYDORCHENKO,
PhD in Economics, Associate
Professor

tetanasidorcenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9157-5023>

Berdyansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

Тетяна СИДОРЧЕНКО,
кандидат економічних наук,
доцент

Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: November 05, 2023

Revised manuscript accepted: November 20, 2023

ABSTRACT

The main functions of education in the modern world are: reproduction of the human potential of the national economy; creation of an information base for the development of human potential, ensuring its development and, as a result, accelerating the socio-economic development of society and the personal development of an individual. The article examines the impact of education and science on economic growth and social development. The views of outstanding scientists on the role of education and science, starting from the classical school to representatives of the main directions of modern world economic theory, are summarized. Human capital (that is, the totality of people's knowledge, abilities and skills) is considered as one of the main factors in the growth of production and the economy. The trends of the growth of the role of education and science in ensuring the economic development of society are determined. A conclusion is made about the growth of the role of education and science in the development of society, which is accompanied by continuous changes in the content of scientific and educational activities, the scope of its distribution and influence on other spheres of life. A person's income depends on his education, every lost year of children's schooling turns into colossal losses for the country as a whole. Investments in education have up to 500% profitability, the development of soft skills, according to forecasts, will be the source of most of the profits in the economy of the future. A higher level of education helps to reduce the level of crime. The field of education also provides new vacancies. The results of the analysis of the impact of education on the growth of the gross domestic product in foreign countries indicate a general trend, according to which higher education costs correspond to a higher level of qualification of people and larger volumes of the gross domestic product. Education is entrusted with the performance of not only the economic function, but also the function of stimulating the development of scientific and technical progress and technological achievements.

25

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

Education, which meets the modern needs of society and the labor market, acts as a powerful adaptive potential that transforms society to modern socio-economic realities.

Keywords: *education, spending on education, human capital, economic growth, society.*

Вступ. Освіта навчає людину мислити та діяти. Це інструмент, який дає людям знання, вміння, інформацію, дозволяє їм знати свої права та обов'язки щодо своєї сім'ї, суспільства, нації. Освіта збагачує світогляд, розширює можливості боротьби з несправедливістю, насильством, корупцією та багатьма іншими неприємними моментами в житті суспільства.

Освіта дає знання про навколишній світ, які розвивають прогресивні погляди на життя. А це найголовніше в еволюції нації. Без освіти ніхто не буде досліджувати нові ідеї. Це означає, що людина не зможе розвивати світ, тому що без ідей немає творчості, а без творчості немає розвитку нації.

Питання значущості освіти і науки для економічного зростання та суспільного розвитку неодноразово порушувалися вченими в Україні та за кордоном. Серед економістів, чий імена та наукові концепції міцно увійшли в економічну теорію та практику економіки освіти, слід насамперед виділити А. Сміта, Т. Мальтуса, Дж. Мілля, А. Маршалла, А. Пігу, І. Шумпетера, Д. Гелбрейта, Р. Коуза, М. Фрідмана. Сучасна наука також виявляє великий інтерес до проблем розвитку ринку послуг, ролі людського фактора, функціонування освітніх систем. Видатними вченими, які зробили значний внесок у цей напрямок економічної науки, є М. Блауг, Г. Беккер, Д. Бок, М. Вест, М. Ліберман, Д. Норт, Г. Сорман, Л. Хайек, Т. Шульц. Вагомий внесок у дослідження впливу освіти і науки на розвиток економіки та суспільства зробили такі відомі вчені, як Е. Тоффлер, Д. Белл, М. Портер, Р. Солоу, С. Мочерний, В. Геєць, А. Гриценко, Ю. Бажал, В. Осецький та інші. У своїх наукових працях вони розкрили зміст впливу освіти і науки на економічне зростання, визначили передумови і фактори цього впливу, розробили алгоритми його оцінки для розвитку суспільства (Яненко, 2015).

Важливим аспектом, який вагомо впливає на сучасне індустріальне суспільство є освіта. Для того щоб мати можливість вижити в конкурентному світі людям потрібна хороша освіта. Зважаючи на важливу роль вищої освіти у сприянні економічному розвитку країни, доцільним є визначення рівня віддачі від вищої освіти, як на макро- так і на мікрорівні з точки зору більш високих доходів і більшої конкурентоспроможності на ринку праці.

Метою статті є дослідження ролі освіти і науки в економічному зростанні та розвитку суспільства.

Методи та методики дослідження. У процесі написання статті були використані теоретичні методи: аналіз наукових джерел, систематизація й узагальнення даних.

Результати дослідження. Освіта є одним з найдавніших соціальних інститутів, зумовлена потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя,

готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством. Однією з найважливіших переаг освіти є те, що вона покращує особисте життя людини та допомагає суспільству безперерійно працювати.

Переміщення інтелекту та наукових знань у центр основних чинників стійкого економічного зростання стали причиною концентрації уваги сучасних дослідників щодо становлення економіки знань, яка сьогодні розглядається як гарант поступального руху суспільства, побудови конкурентної економіки, задоволення постійно зростаючих потреб людей та зміцнення соціальної згоди (Варналій, 2015; Геєць, 2004).

На підставі соціальних досліджень можна стверджувати, що система освіти є одним із базових соціальних інститутів, які формують еліту суспільства. Власне тому є важливим усвідомлення необхідності переходу до нової освітньої системи – головна мета якої максимальний розвиток здібностей людини, є ключовим показником і основним важелем сучасного прогресу. Як і у всьому сучасному світі, значення освіти як найважливішого чинника формування нової якості економіки і суспільного життя підвищується разом із зростанням впливу людського капіталу.

Визначна роль освіти і науки в розвитку суспільства висвітлюється в працях багатьох знаних учених, починаючи ще з класичної школи. Загальновідомі положення В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо та інших видатних вчених про роль освіти в підготовці кваліфікованої робочої сили (табл). Як засвідчує теорія «людського капіталу» знання, навички та інші здібності людини є капіталом, а витрати на освіту, підготовку робочої сили на виробництві є вкладеннями, що формують цей капітал. Прихильники цієї теорії виходили з того, що праця освіченої людини продуктивніша, що свідчить про зростання національного багатства внаслідок здійснення витрат на освіту. За підрахунками західних і вітчизняних економістів, майже третина приросту валового внутрішнього продукту в розвинутих країнах світу нині забезпечується інвестиціями у сферу освіти (Яненко, 2015).

Таблиця 1

Погляди видатних вчених на роль освіти і науки

Вчений	Погляд на роль освіти і науки
Вільям Петті	Знання і навички вважав частиною багатства людини і суспільства в цілому. Розглядав можливості вартісної оцінки людини з огляду на її корисні властивості
Адам Сміт	Стверджував, що вкладений капітал у розвиток знань і майстерності має давати прибуток
Давід Рікардо	Витрати на освіту відносив до витрат на відтворення робочої сили. Вважав, що розмір заробітної плати залежить від рівня витрат на освіту і навчання від рівня здібностей робітників і службовців до праці
Карл Маркс	Стверджував, що сукупність потреб, здібностей, творчих обдарувань і ступінь вправності людей є справжнім багатством суспільства
Альфред Маршалл	Вважав, що підвищення рівня освіти працівника призводить до зростання його продуктивності праці, а також продуктивності праці тих хто працює поруч з ним. Наголошував на активній і визначальній ролі держави у розвитку освіти.

Елвін Тоффлер	Доводить, що для економічного розвитку найважливішим ресурсом є знання і вони невичерпні. Із зростанням кількості людей які звертаються до знань, зростає обсяг наявних знань.
Даніел Белл	Основною інституціональною цінністю суспільства вважав науку та знання
Майкл Портер	Вважав освіту дуже важливим інститутом держави для підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни. А для того щоб вона стала реальною конкурентною перевагою, необхідні високі освітні стандарти, поєднання теоретичної підготовки з практичним навчанням, існування у країні різних навчальних закладів, тісна співпраця навчальних закладів з підприємствами, вагомі внески компаній у професійну підготовку своїх працівників.
Роберт Солоу	Довів, що понад 80% зростання виробництва забезпечується за рахунок НТП

У сучасному світі освіта виконує наступні основні функції: здійснює відтворення людського потенціалу національної економіки; створює інформаційну базу для розвитку людського потенціалу, забезпечує його розвиток і, як наслідок, сприяє прискоренню соціально-економічного розвитку суспільства та особового розвитку індивіду.

На переконання вчених-економістів, «сьогодні тільки через знання можна створити і розвивати економіку, здатну бути конкурентоспроможною і забезпечувати сучасний рівень життя населення... При цьому боротьба відбувається, насамперед, за подальше нагромадження знань, забезпечення їх безперервного трансферу в суспільстві і матеріалізації в техніці й технологіях» (Геєць, 2006:11).

Згідно з наявними оцінками не стільки цифровізація сама по собі сприяє прискоренню розвитку промисловості й економічному зростанню країни (Вишневський, 2020), скільки людський капітал, тобто сукупність знань, умінь і навичок людей (Agolla, 2018).

Основи сучасної концепції людського капіталу у зв'язку з економічним зростанням закладено в дослідженнях Т. Шульца та Г. Беккера. Зокрема, Т. Шульц, який одним із перших надав визначення людському капіталу, розглядаючи інвестиції у знання людей як вкладення в чинники виробництва для отримання додаткового продукту, тобто вважав освіту одним з основних чинників економічного зростання. Також вчений робив акцент на інвестиціях як категорії, що дає можливість позитивно впливати на якість персоналу, та досліджував ці вкладення досить широко, не обмежуючись формальною освітою.

Роботи Г. Беккера сприяли подальшим дослідженням у сфері теорії людського капіталу. Значну увагу науковець приділяв аналізу інвестицій в освіту персоналу та віддачі від цих інвестицій, оцінці їх впливу на прибуток підприємств і економічні вигоди держави. Г. Беккер розглядав інвестиції в освіту як з позиції робітників, яким навчання дає можливість збільшити свої доходи, так і з сторони підприємства, яке, вкладаючи в навчання персоналу, підвищує продуктивність праці та прибуток, а також з позиції держави, якій освіта людей дозволяє забезпечувати економічне зростання.

Теорія людського капіталу набула поширення у науковій літературі, а її прихильники продовжують підкреслювати важливість освіти персоналу та необхідність інвестицій у нього, обґрунтовуючи це зростанням виробництва та економіки. Однак виявити і довести їх прямий взаємозв'язок непросто. Інвестиції в освіту не забезпечують автоматично економічного зростання, багато чого залежить від обставин, місця та часу, рівня розвитку техніки і технологій, особливостей національного менталітету та культури, у тому числі технічної, якості інституційного середовища та ін. У зв'язку з цим, крім теоретичного аналізу проблеми, значний інтерес становлять емпіричні дослідження.

Зокрема, аналіз, виконаний Е. Пелінеску на основі побудованої моделі впливу людського капіталу на економічне зростання, засвідчив існування тісних взаємозв'язків між ВВП на душу населення та інноваційним потенціалом працюючих, а також ВВП на душу населення та кваліфікацією, що відповідає концептуальним положенням теорії про позитивний вплив якості людського капіталу на економічне зростання. Разом з тим виявлено негативну кореляцію ВВП на душу населення та витрат на освіту, представлених у вигляді відсотка від ВВП, що обґрунтовано неоднорідністю вибірки країн (їх різним рівнем економічного розвитку).

У роботі А. Тейшейра і А. Кейросб надано динамічну оцінку взаємозв'язку таких показників: ВВП на душу населення, кількість років середньої освіти, частка наукомістких галузей у загальній зайнятості, рівень інвестицій у фізичний капітал, частка суспільного споживання у ВВП, темпи приросту населення, а також індекси політичних прав і громадянських свобод. На основі результатів побудови економічної моделі встановлено, що взаємодія людського капіталу та високотехнологічних галузей промисловості позитивно впливає на економічне зростання, проте в країнах із різним рівнем розвитку це відбувається по-різному. У високорозвинутих країнах такий взаємозв'язок є позитивним. У країнах із перехідною економікою людський капітал істотно впливає на економічне зростання загалом, але при цьому у високотехнологічних галузях цей взаємозв'язок є негативним. Як вважають автори дослідження, за відсутності в країні високотехнологічного виробництва наявність висококваліфікованого персоналу не приведе до прискорення економічного зростання.

Проведений Ф. Кокотовичем регресійний аналіз залежності ВВП від показників людського капіталу у скандинавських країнах і Південносхідній Європі засвідчив, що серед відібраних ним змінних найбільший взаємозв'язок спостерігається між загальними державними витратами на освіту та ВВП. При цьому автор дійшов висновку, що найбільшою мірою людський капітал впливає на зростання ВВП у розвинутих країнах.

У дослідженні (Radulescu, Fedajev, Sinisi, Popescu, Iacob, 2018) підкреслено роль вищої освіти в забезпеченні економічного розвитку таких країн ЄС, як Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Болгарія та Румунія.

Результати регресійного аналізу впливу вищої освіти на показники економічної конкурентоспроможності та ВВП на душу населення показали сильну кореляцію змінної вищої освіти з іншими змінними. Це дозволило авторам дійти висновку про те, що вища освіта не тільки підвищує економічну конкурентоспроможність країни, але і сприяє зростанню ВВП (Чекіна, Воргач, 2020).

Отже, теоретичні й емпіричні дослідження загалом дають можливість стверджувати про позитивний вплив рівня освіти людей на економічне зростання при врахуванні інших чинників (у тому числі загального рівня розвитку країни).

Можна стверджувати, що освіта яка відповідає вимогам ринку праці та потребам суспільства, відіграє роль могутнього адаптивного потенціалу який трансформує суспільство до сучасних соціоекономічних реалій, що стає найважливішою умовою успішного і стійкого суспільного розвитку. Роль освіти та науки у соціально-економічному розвитку суспільства наведено на рисунку (Яненкова, 2015).

Значення освіти та науки для світової спільноти підтверджено значною увагою яка була приділена цьому питанню на різноманітних заходах світового рівня. Зокрема у Звіті Всесвітнього економічного форуму, який оприлюднили у травні 2022 року велика увага приділена освіті та її впливу на економічний розвиток як країн в цілому так і окремих фізичних осіб.

Рис. 1. Роль освіти і науки у соціально-економічному розвитку суспільства

Звіт об'єднав результати досліджень щодо ефективності фінансових вкладів у освіту, а також збитків, яких зазнає держава, якщо освіта в простій. Отже, як зазначено в звіті, якщо були пропущені або виявились неефективними півтора року шкільної освіти, це призводить до зниження доходів протягом усього майбутнього життя кожного учня на 3,9%. Для країни це обійдеться зниженням на 2,2% майбутнього валового внутрішнього продукту (ВВП). Загалом сучасна криза освіти спричиняє економічні втрати в усьому світі до 17 трлн доларів.

При цьому важливе значення має не сам час формального перебування у школі, а повноцінне засвоєння знань та навичок. У багатьох країнах, на жаль, школярі кидають навчання або відбувають уроки та не отримують знань. Наприклад, реальний час навчання випускника школи у Тунісі, Бразилії, Малайзії – 7 років. Порівняти результати навчання дають змогу універсальні інструменти. Але, згідно з нещодавньою оцінкою Світового Банку, понад третина країн світу не перевіряє показники щодо сформованості навичок читання та математики в учнів початкової школи. У базовій освіті цей показник ще вищий: у половини країн бракує необхідних даних.

Доведеним є факт, що люди з кращою шкільною освітою більше заробляють. Додатковий рік навчання в середньому дає людині на 9% вищий заробіток протягом усього життя. А в окремих випадках, наприклад, якщо йдеться про жінок у країнах Африки, до 15% вищий, ніж у решті людей. У країнах із низьким рівнем доходу це особливо помітно. Інвестиція в один долар у освіту дитини дає до п'яти доларів прибутку протягом усього життя. Найвищої, тобто у 500%, рентабельності інвестицій можна досягнути у країнах з низьким рівнем доходу, якщо фінансування буде скероване на підтримку початкової та середньої ланок освіти. Основні інвестиції слід робити у розвиток soft skills. Саме вони, за прогнозами, стануть джерелом більшої частини прибутків в економіці майбутнього. Учені підраховали: якщо покращити в усіх учнів із 10 розвинених країн здатність до співпраці у розв'язанні проблем, це принесе 2,54 трлн доларів для світової економіки. Таке підвищення продуктивності очікується, якщо це вміння у школярів буде розвинене хоча б на середньому рівні. Зокрема, найбільше користі отримає Європа з потенційним збільшенням на 0,51 трлн доларів.

Вищий рівень освіти також сприяє зниженню рівня злочинності. Американське дослідження довело: якщо школу завершить на 1% підлітків більше цього року, у наступні роки буде вчинено на сто тисяч злочинів менше. А це призведе до майже 2,1 млрд. доларів заощадження.

Сфера освіти сприяє розвитку ринку праці. Щоб досягти такої Глобальної ціль ООН зі сталого розвитку як якісна освіта, в найближчі роки у світі знадобиться ще 69 мільйонів учителів. Нині у школах працює 85 млн. освітян.

Освітній рівень робочої сили – основна рушійна сила у прийнятті та застосуванні нових технологій, що й веде до економічного зростання. Від навчальних успіхів залежить 60% продуктивності фахівців, як довело

дослідження 64 країн світу. А цілеспрямовані інвестиції в підвищення кваліфікації робочої сили може додати понад 4 мільярди доларів до глобальної ВВП через підвищення продуктивності (Звіт Всесвітнього економічного форуму, 2022).

Висновки. Отже доходимо до висновку, що умовах інформатизації й глобалізації суспільства роль освіти в XXI ст. невпинно зростатиме і в майбутніх суспільствах будь-яка модель розвитку, котра неспроможна буде використовувати потенціал освіти та забезпечувати якісний розвиток населення буде не тільки неефективною, але відмежує країну від глобального економічного розвитку. Сьогодні на освіту покладається виконання не тільки економічної функції, а й функції стимулювання розвитку науково-технічного прогресу і технологічних досягнень. Разом з цим зростає й значущість соціальної ролі освіти у вихованні громадян для життєдіяльності й розвитку взаємозалежного світу на цивілізованих засадах.

Існує безліч інших суспільних переваг від інвестицій в освіту. Більш освічені люди мають активнішу громадянську позицію та більше довіряють державним інституціям. Сильні та впливові інституції, своєю чергою, створюють основу для ефективного бізнес-середовища і, зрештою, до більшого економічного добробуту.

Література

1. Варналій З. С. Роль економіки знань у розвитку національної інноваційної системи. *Наука і бізнес. Економіка знань. І междун. научн.-практ. форум: тези докладів форуму.* Днепропетровск, 2015. С.60–65.
2. Вишневський О. С. Вплив цифровізації на промисловість: проблеми визначення в країнах ЄС. *Економіка промисловості.* 2020. № 1 (89). С. 31–44.
3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань. *Економіка України.* 2004. № 4. С. 4–14.
4. Звіт Всесвітнього економічного форуму, опублікований 16 травня 2022 року. Каталізатор освіти 4.0: інвестування в майбутнє навчання для відновлення, орієнтованого на людину. URL : <https://www.weforum.org/publications/catalysing-education-4-0-investing-in-the-future-of-learning-for-a-human-centric-recovery/> (дата звернення: 11.10.2023).
5. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ : Основа, 2006. 592 с.
6. Чекіна В., Воргач О. Вплив витрат на освіту на економічне зростання: емпірична оцінка. *Економіка промисловості.* 2020. № 3 (91). С. 96–122.
7. Яненкова Г. Роль освіти і науки для економічного росту і розвитку суспільства. *Економіка та держава.* 2015. № 7. С. 6–9.
8. Agolla J. E. Human Capital in the Smart Manufacturing and Industry 4.0 Revolution. *Digital Transformation in Smart Manufacturing.* 2018. P. 41-58. URL : https://www.researchgate.net/publication/323462668_Human_Capital_in_the_Smart_Manufacturing_and_Industry_40_Revolution (дата звернення: 10.09.2023)

References

1. Varnaliy, Z. S. (2015). *Rol ekonomiki znan u rozvitku natsionalnoi innovatsiynoi sistemi* [The role of the knowledge economy in the development of the national innovation system]. *Nauka i biznes. Ekonomika znany. I mezh dun. nauchn.-prakt. Forum: tezisy dokladov foruma – Science and business. Economy of*

knowledge. And international scientific and practical forum. Dnepropetrovsk, 60–65. [in Ukrainian]

2. Vyshnevskiy, O. S. (2020). *Vplyv tsyvrovizatsii na promyslovist: problemy vyznachennia v krainakh YeS* [Impact of digitalization on industry: problems of definition in EU countries]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry*, 1 (89), 31–44. [in Ukrainian]

3. Heiets, V. (2004). *Kharakter perekhidnykh protsesiv do ekonomik znan* [The nature of transition processes to knowledge economies]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 4, 4–14. [in Ukrainian]

4. Vsesvitnij ekonomichnyj forum (2022). *Katalizator osvity 4.0: investuvannia v maibutnie navchannia dlia vidnovlennia, orientovanoho na liudynu* [Education Catalyst 4.0: Investing in the Future of Learning for Human-Centred Recovery] : zvit Vsesvitnoho ekonomichnoho forumu opublikovanyi 16 travnia 2022 roku. URL : <https://www.weforum.org/publications/catalysing-education-4-0-investing-in-the-future-of-learning-for-a-human-centric-recovery/> [in Ukrainian]

5. Heits, V. M. (Ed.). (2006). *Ukraina u vymiri ekonomiky znan* [Ukraine in terms of the knowledge economy]. Kyiv : Osnova. [in Ukrainian]

6. Chekina, V., Vorhach, O. (2020). *Vplyv vytrat na osvitu na ekonomichne zrostantia: empirychna otsinka* [The Impact of Education Expenditures on Economic Growth: An Empirical Assessment]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry*, 3 (91), 96–122. [in Ukrainian]

7. Yanenkova, H. (2015). *Rol osvity i nauky dlia ekonomichnoho rostu i rozvytku suspilstva* [The role of education and science for economic growth and development of society]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 7, 6–9. [in Ukrainian]

8. Agolla, J. E. (2018). *Human Capital in the Smart Manufacturing and Industry 4.0 Revolution*. Digital Transformation in Smart Manufacturing, 41–58. URL : https://www.researchgate.net/publication/323462668_Human_Capital_in_the_Smart_Manufacturing_and_Industry_40_Revolution [in English]

АНОТАЦІЯ

Основними функціями освіти у сучасному світі є: відтворення людського потенціалу національної економіки; створення інформаційної бази для розвитку людського потенціалу, забезпечення його розвитку і, як наслідок, – прискорення соціально-економічного розвитку суспільства та особистого розвитку індивіду. У статті досліджено вплив освіти і науки на економічне зростання та суспільний розвиток. Узагальнено погляди видатних вчених на роль освіти і науки починаючи з класичної школи до представників основних напрямів сучасної світової економічної теорії. Розглянуто людський капітал (тобто сукупність знань, умінь і навичок людей) як один із основних факторів зростання виробництва та економіки. Визначені тенденції зростання ролі освіти і науки у забезпеченні економічного розвитку суспільства. Зроблено висновок про зростання ролі освіти і науки в розвитку суспільства, що супроводжується безперервними змінами в змісті науково-освітньої діяльності, масштабах її розповсюдження і впливу на інші сфери життєдіяльності. Від освіченості людини залежить її прибуток, кожен втрачений рік шкільного навчання дітей обертається колосальними збитками для країни в цілому. Інвестиції в освіту мають до 500% рентабельності, розвиток soft skills, за прогнозами, стане джерелом більшої частини прибутків в економіці майбутнього. Вищий рівень освіти сприяє зниженню рівня злочинності. Сфера освіти також забезпечує нові вакансії. Результати аналізу впливу освіти на зростання валового внутрішнього продукту у зарубіжних країнах свідчать про загальну тенденцію, згідно з якою більшим витратам на освіту відповідає вищий

рівень кваліфікації людей і більші обсяги валового внутрішнього продукту. На освіту покладається виконання не тільки економічної функції, а й функції стимулювання розвитку науково-технічного прогресу і технологічних досягнень. Освіта, що відповідає сучасним потребам суспільства і ринку праці, виступає могутнім адаптивним потенціалом, який трансформує суспільство до сучасних соціоекономічних реалій.

Ключові слова: освіта, витрати на освіту, людський капітал, економічне зростання, суспільство.

ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 378.091.3:004.8]:[001.89:347.78
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-35-56

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS:
A NORM OF TODAY OR A CHALLENGE TO ACADEMIC INTEGRITY

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ:
НОРМА СЬОГОДЕННЯ ЧИ ВИКЛИК АКАДЕМІЧНІЙ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Oіha HURENKO,
Doctor of Pedagogy, Professor

<https://orcid.org/0000-0003-3562-7818>
hurenkoolga75@gmail.com

Valentyna MEDVEDENKO,
deputy chief of the education
department

<https://orcid.org/0000-0003-2163-4494>
denko1406@gmail.com

*Berdiansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

Ольга ГУРЕНКО,
доктор педагогічних наук,
професор

Валентина МЕДВЕДЕНКО,
заступник начальника
навчального відділу

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: November 12, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

This article aims to explore and discuss whether the use of artificial intelligence technologies in academic spheres is a norm of today or a challenge to academic integrity. Many scholars expressed concerns about the possibilities of plagiarism and academic dishonesty when higher education students use artificial intelligence technologies, particularly ChatGPT, for completing educational tasks or writing academic papers.

The purpose of the article: to reveal the results of a study conducted based on an anonymous survey of higher education students and scientific-pedagogical staff of Berdiansk State Pedagogical University regarding their experience in using AI during learning and teaching; to identify the advantages and challenges of using AI technologies in the educational process; to highlight the ethical and academic aspects of this issue. The article reveals the state of the problem of using AI in the educational process in the context of foreign and Ukrainian scientific research describes the results of the study conducted based on an anonymous survey of higher education students and scientific-pedagogical staff of Berdiansk State Pedagogical University, in particular, determines the level of respondents' awareness regarding AI technologies and their experience in using them in

the educational process; identifies AI services and the purpose of their use by respondents during learning/teaching at the university; determines whether participants in the educational process consider the use of AI a violation of academic integrity; identifies opportunities and new solutions for using AI as a complement to traditional methods of learning/teaching, taking into account the realities of today. The survey was conducted in May 2023 over two weeks using Google Forms survey administration software based on the developed questionnaire «Using Artificial Intelligence for Learning/Teaching». The survey involved higher education students of various courses, levels, and forms of education and scientific-pedagogical staff of the university. For the description of research data based on theoretical conclusions and generalizations, the experience of respondents was applied using qualitative analysis of the obtained results and their interpretation. Drawings and diagrams were used for a visual-graphic representation of the research results. The perspective of further research is the development of policies, procedures, and recommendations for using AI in the educational process of higher education institutions.

Keywords: *artificial intelligence, ChatGPT, academic integrity, higher education, policies and procedures for the use of AI.*

Вступ. У сучасному світі штучний інтелект і природна мова обробки даних стають все більш важливими і затребуваними. Однією з ключових технологій у цьому контексті є система чат-ботів, згенерованих на базі сімейства мовних моделей, зокрема ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer) від компанії OpenAI (Generative pre-trained transformer, 2022). Як відомо, штучний інтелект (ШІ) навчається на великому корпусі даних для створення тексту, схожого на текст людини. Його можна точно налаштувати для виконання різноманітних завдань обробки природної мови, таких як генерація тексту, пошук необхідної інформації, її аналіз, переклад на іншу мову та класифікація тексту. Ця технологія відкриває безліч можливостей у різних сферах, зокрема в освіті. ШІ має доступ до безлічі ресурсів та можливостей, з якими люди просто не в змозі конкурувати. Проте, виникають етичні та академічні питання. Відтак ШІ змушує всю академічну спільноту замислитись щодо викликів та ризиків, пов'язаних з використанням технологій ШІ, зокрема ChatGPT, в освітньому процесі.

Ця стаття спрямована на вивчення й обговорення проблеми, чи є використання технологій ШІ в академічних сферах нормою сьогодення чи викликом академічної доброчесності. Багато науковців висловлюють обурення щодо можливостей плагіату та академічної недоброчесності, коли здобувачі вищої освіти використовують технології ШІ, зокрема ChatGPT, для виконання навчальних завдань чи написання наукових робіт.

Актуальність порушеного питання викликала неабиякий інтерес серед дослідників. Так, використання ШІ в сучасному світі досліджують С. Денежніков, Д. Лубко, П. Норвіг, О. Спінін, Л. Карташова, О. Павлюк В. Пасічник, С. Шаров, Ю. Щербина та ін. Зокрема С. Шаров розглядає застосування ШІ в освіті, науці, медицині, банківській та страховій справі, для забезпечення безпеки програмного забезпечення, кібербезпеки, в цивільному судовому процесі; висвітлює основні ризики, які існують нині щодо використання ШІ та його розвитку (Шаров, 2023). Про використання технологій ШІ працівниками закладів освіти йдеться в публікаціях таких дослідників, як М. Лінч (Lynch,

2018), М. Мар'єнко та В. Коваленко (Мар'єнко, Коваленко, 2023) та ін. У дослідженні А. Колеснікова (Колесніков, 2019) розглядаються гіпотези: як студенти сприймають використання програм штучного інтелекту в освіті, а також як заклади освіти підготовлені до цього та як суспільство загалом відреагує на широке впровадження штучного інтелекту в освіту.

Українські науковці розкривають переваги використання технологій ШІ в освітньому процесі. Наприклад, О. Зубенко (Зубенко, 2018) розглядає можливості використання ШІ при викладанні іноземної мови. Ідучи далі, Л. Вікторова (Вікторова, 2021) розкриває питання створення й застосування чат-ботів для перевірки знань здобувачів під час вивчення іноземних мов.

Цікавими для нашого дослідження є праці науковців про використання технологій ШІ в освітньому процесі та недопущення порушення принципів академічної доброчесності. Так, А. Колесніков (Колесніков, 2019) розглядає питання академічної доброчесності здобувачів вищої освіти у поєднанні з академічною доброчесністю викладачів. Д. Сопова (Сопова, 2018) піднімає важливе питання виховання академічної доброчесності у майбутніх педагогів під час професійної підготовки. Л. Філіпенко, О. Думанський, О. Козак (Філіпенко та ін., 2023) порушують проблему адаптації ЗВО під нові виклики, зумовлені розповсюдженням технологій ШІ.

У статті ми послуговуємося результатами міжконтинентального дослідження академічної доброчесності (Bretag, 2016), зокрема як освітньої концепції, що інтенсивно розвивається в закладах вищої освіти США (Teresa 'Teddi' Fishman), Австралії (Tracey Bretag), Великій Британії (Jane Thomas, Jon Scott) та інших країнах Європи (Irene Glendinning), Індонезії (Ide Bagus Siaputra, Dimas Armand Santosa), Малайзії (Joyce Kim Sim Cheah), Індії (Sachidananda Mohanty), Китаї (Shuangye Chen and Bruce Macfarlane), Японії (Greg Wheeler), Єгипту (Mohamed Nagib Abou-Zeid), Німеччині (Stella-Maris Orim), Колумбії та Латинській Америці (Mauricio García-Villegas, Nathalia Franco-Pérez, Alejandro Cortés-Arbeláez Maypicio); причини її порушення (Helen Marsden, Donald McCabe, Jude Carroll, Sue McGowan, Philip M. Newton, Christopher Lang, Ann M. Rogerson, Giselle Basanta, Claire Aitchison, Susan Mowbray); політики та практики академічної доброчесності (Erica J. Morris, Guofang Wan, Michael R. Scott, David B. Wangaard, Erica J. Morris and Jude Carroll, Julianne East); питання академічної доброчесності в цифрову добу (Wendy Sutherland-Smith, Laura J. Panning Davies, Rebecca Moore Howard, Lars-Erik Nilsson, Debora Weber-Wulff, Thomas Lancaster, Robert Clarke, Miguel Roig); формування культури доброчесності (Jason M. Stephens, Erica J. Morris). Серед наукових доробків українських дослідників особливий інтерес викликають праці А. Артюхова, І. Дегтярьової, Н. Сорокіної (Сорокіна та ін., 2017), О. Слободянюк (Слободянюк, 2019), Т. Фінікова та ін.

Аналіз наукових праць та досвід діяльності ЗВО свідчить про стрімкість розвитку технологій ШІ та неминучість їх використання в освітньому процесі всіма учасниками. Поряд з цим питання проявів академічної недоброчесності набуває нових смислів.

У контексті порушеної проблеми цікавим є підхід до регулювання ШІ, який сприятиме усуненню ризиків та розвитку його в інтересах держави, бізнесу й громадян. Так, Міністерство цифрової трансформації України презентувало Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні, яка допоможе українським компаніям підготуватися до ухвалення закону-аналога AI Act Європейського Союзу, а громадянам – навчитися захищати себе від ризиків ШІ.

В основі впровадження регулювання штучного інтелекту лежить bottom-up підхід, який передбачає рух від меншого до більшого: спочатку надаються бізнесу інструменти для підготовки до майбутніх вимог, а після цього буде ухвалено закон. Переваги підходу, передбаченого дорожньою картою: українські компанії співпрацюватимуть з міжнародними партнерами завдяки правовому режиму, ідентичному з ЄС; кожна людина в Україні зможе захистити свої права в цифровому просторі; залучення міжнародних інвестицій в AI-напрямок; існуватиме безпечне середовище, де захищають права людини. Підхід враховує інтереси всіх ключових стейкхолдерів і дає змогу знайти баланс між інтересами бізнесу та захистом прав громадян (МІНЦИФРИ, 2023).

Ми вважаємо, що екстраполюючи Дорожню карту в освітню сферу, кожен ЗВО має розробити свою внутрішню політику використання технологій ШІ, яка буде корелюватись з державницьким підходом до цього явища.

Отже, **мета нашої статті** – розкрити результати дослідження, проведеного на підставі анонімного опитування здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників Бердянського державного педагогічного університету щодо їх досвіду використання ШІ під час навчання та викладання; визначити переваги та виклики використання технологій ШІ в освітньому процесі; висвітлити етичні та академічні аспекти цього питання.

Завдання статті: розкрити стан вивчення проблеми використання ШІ в освітньому процесі в контексті зарубіжних та українських наукових досліджень; визначити рівень обізнаності здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників Бердянського державного педагогічного університету щодо технологій ШІ та особливостей їх використання в освітньому процесі; визначити сервіси ШІ та мету їх використання респондентами під час навчання/викладання в університеті; з'ясувати, чи вважають учасники освітнього процесу використання ШІ порушенням академічної доброчесності; визначити можливості та нові рішення використання ШІ як доповнення до традиційних методів навчання/викладання з урахуванням реалій сьогодення.

Методи та методики дослідження. Дослідження ґрунтується на результатах анонімного опитування здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників Бердянського державного педагогічного університету. Опитування проводилося у травні 2023 року впродовж 2 тижнів за допомогою програмного забезпечення для адміністрування опитування Google Form на підставі розробленої анкети «Використання штучного інтелекту для навчання/викладання». Анкета містила вісім питань закритого типу, упорядкованих певним чином для отримання більш точних даних, та

одне питання відкритого типу, відповідаючи на яке, респонденти могли висвітлити власну думку та надати пропозиції щодо використання ШІ в освітньому процесі. В опитуванні брали участь здобувачі вищої освіти різних курсів, рівнів та форм навчання й науково-педагогічні працівники університету.

Загальна кількість респондентів склала 240 осіб, з них 148 осіб (61,7%) здобувачі першого рівня вищої освіти, 27 осіб (11,3%) – другого, 7 осіб (2,9%) – третього (освітньо-наукового) рівня; 58 осіб (24,2%) – науково-педагогічні працівники (див. рис. 1).

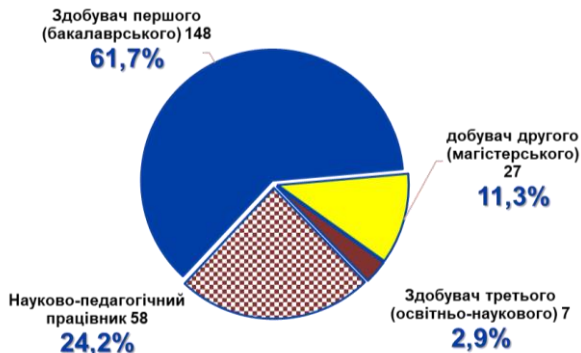

Рис. 1. Загальна кількість респондентів

Для опису дослідницьких даних на основі теоретичних умовисновків та узагальнень, досвіду респондентів був застосований якісний аналіз одержаних результатів та їх інтерпретація. Для наочно-графічного представлення результатів дослідження використовувалися рисунки та діаграми.

Результати та дискусії. Опишемо результати опитування респондентів.

Аналіз відповідей на питання «Чи знаєте ви, що таке штучний інтелект (artificial intelligence, AI)?» показує, що більшість опитаних обізнані з цією технологією: 62,6% здобувачів вищої освіти та 77,6% науково-педагогічних працівників. Приблизне уявлення про ШІ мають 15,4 % здобувачів та 8,6 % науково-педагогічних працівників. Майже 10% опитаних (8,2% здобувачів та 1,7% викладачів) відповіли негативно. Розподіл відповідей респондентів на це питання подано в рис. 2.

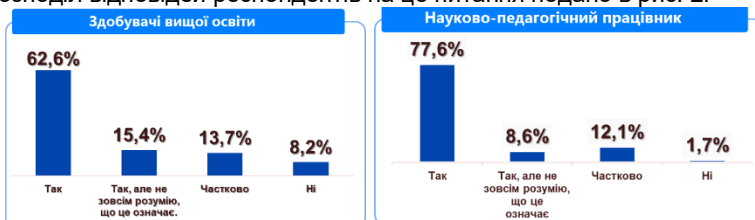

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи знаєте ви, що таке штучний інтелект (artificial intelligence, AI)?»

Необхідно зазначити, що обізнаність респондентів щодо сервісів ШІ є досить значною. На це вказують відповіді на питання «Які сервіси штучного інтелекту ви знаєте?» (див. рис. 3). Серед інших найбільш популярний сервіс, який працює на безоплатній основі, є саме ChatGPT. Так вважають 70,3% опитаних здобувачів вищої освіти та 79,3% науково-педагогічних працівників.

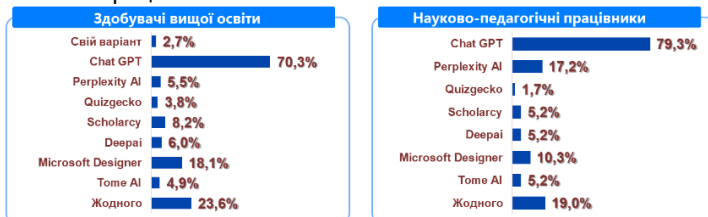

Рис. 3 Обізнаність здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників щодо сервісів штучного інтелекту

Поряд з цим відповіді на питання «Чи використовували ви ChatGPT?» розподілилися нерівномірно (див. рис. 4). Так, більшість опитаних (42,9% здобувачів вищої освіти та 42% викладачів) використовували ChatGPT для отримання допомоги у навчанні або дослідженні. Значна частина здобувачів (30,2%) та викладачів (41%) ще не використовували ChatGPT, 12,6% респондентів ознайомлені з досвідом роботи з цим сервісом від друзів та колег. Незначна кількість опитаних (13,2% здобувачів вищої освіти та 17% викладачів) не знають такого сервісу ШІ.

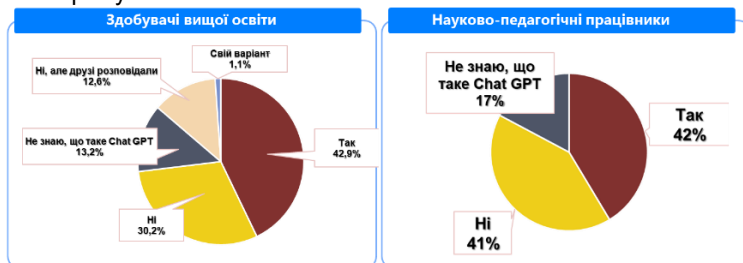

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо використання Chat GPT

Необхідно зазначити що використання сервісів штучного інтелекту не є загальною практикою для більшості респондентів, і навіть ті, хто користується, роблять це не так часто (див. рис. 5). Так, більше половини опитаних здобувачів вищої освіти (66,5%) та 65,5% науково-педагогічних працівників дуже рідно використовують або зовсім не використовують ChatGPT; часто та завжди використовують 12% та 18,9% відповідно. Загалом 34,2% опитаних не знають про цей сервіс і тільки 2,2% завжди використовують.

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів щодо частоти використання ChatGPT

Загальновідомо, що штучний інтелект має багато переваг для його використання у роботі й буденному житті (EPAM Ukraine, 2023). Важливим завданням для нашого дослідження було з'ясувати, з якою метою респонденти використовують ШІ в освітньому процесі. Як свідчать результати опитування, вони бачать певні переваги використання ШІ в освітньому процесі: зручність, доступність, можливість індивідуалізації навчання, швидкий доступ до необхідної інформації, її аналіз. Відповіді здобувачів різних рівнів вищої освіти показали, що більшість запитів під час використання ChatGPT були спрямовані на пошук інформації: 39,9% – здобувачі першого (бакалаврського) рівня (див. рис. 6), 51,9% другого (магістерського) рівня (див. рис. 7), 71,4% – третього (освітньо-наукового) рівня (див. рис. 8).

Вартує уваги те, що здобувачі вищої освіти використовують ШІ для виконання лабораторних, практичних робіт (див. рис. 6, 7): здобувачі першого (бакалаврського) рівня – 5,4%; здобувачі другого (магістерського) рівня – 3,7%; для розв'язання завдань, тестів (див. рис. 6, 7): здобувачі першого (бакалаврського) рівня – 4,1%; здобувачі другого (магістерського) рівня – 3,7%; для написання доповіді, курсової роботи, дипломної роботи (див. рис. 6, 7, 8): здобувачі першого (бакалаврського) рівня – 4,7%; здобувачі другого (магістерського) рівня – 3,7%; здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня – 14,3%. Одержані результати спонукають до роздумів та подальших досліджень щодо виявлення ступеню самостійності респондентів у виконанні цих робіт. Зокрема постає питання: чи використано ШІ тільки для пошуку необхідної інформації (формули, літературного джерела, алгоритму тощо), чи текст та/або хід розв'язання задачі повністю згенеровано за допомогою ШІ.

Поряд з цим, як видно з рисунків, значна частина опитаних не знають, що таке ChatGPT, та не використовують його у буденному житті 47,9 % здобувачів першого (бакалаврського) рівня, 33,3 % другого (магістерського) рівня, 28,6 % третього (освітньо-наукового) рівня.

Рис. 6. Розподіл відповідей здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на питання: «З якою метою ви використовуєте ChatGPT?»

Рис. 7. Розподіл відповідей здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти на питання: «З якою метою ви використовуєте ChatGPT?»

Рис. 8. Розподіл відповідей здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти на питання: «З якою метою ви використовуєте ChatGPT?»

Цікавим для нашого дослідження є розподіл відповідей науково-педагогічних працівників щодо мети використання ChatGPT в освітньому процесі (див. рис. 9). Переважна більшість (39,7%) взагалі не використовують ChatGPT у своїй професійній діяльності, а 13,8%

опитаних взагалі не знають про цю технологію. Проте 25,9% викладачів використовують ШІ для пошуку інформації; 22,4% – для її аналізу; 20,7% – для розв'язання завдань; 5,2% – для написання конспекту лекцій; 5,2% – для написання наукової статті. Одержані результати свідчать про неоднозначність відповідей респондентів щодо мети використання ChatGPT та актуалізують питання виявлення ступеню їх самостійності у виконанні цих робіт й недопущення академічної недоборочесності.

Рис. 9. Розподіл відповідей науково-педагогічних працівників на питання «З якою метою ви використовуєте ChatGPT?»

Заслугує на увагу розподіл відповідей здобувачів вищої освіти щодо переваг використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі. Так, більшість опитаних здобувачів першого рівня (65,5%), другого рівня (74,1%), третього рівня (85,7%) вважають головною перевагою використання ШІ як можливість ефективного та швидкого доступу до необхідної інформації, що економить час. Однак, важливо зауважити, що будь-яку інформацію, отриману за допомогою ШІ, потрібно перевіряти. Значна частина респондентів перевагою вважають швидкий аналіз великих обсягів даних (48% – здобувачів першого, 40,7% – здобувачі другого рівня, 85,7% – третього рівнів вищої освіти); можливість автоматизувати рутинні завдання (33,1% – здобувачів першого, 51,9% – здобувачі другого рівня, 57,1% – третього рівня вищої освіти); заощадження часу (50% – здобувачів першого, 51,9% – здобувачів другого рівня, 57,1% – третього рівня вищої освіти) (див. рис. 10, 11, 12).

Рис. 10. Розподіл відповідей здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на питання: «Які ви бачите переваги використання штучного інтелекту в освітньому процесі?»

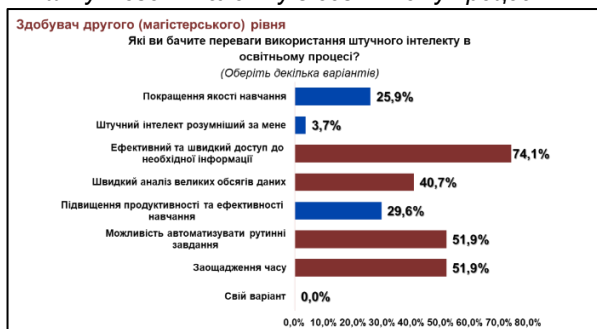

Рис. 11. Розподіл відповідей здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти на питання: «Які ви бачите переваги використання штучного інтелекту в освітньому процесі?»

Рис. 12. Розподіл відповідей здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти на питання: «Які ви бачите переваги використання штучного інтелекту в освітньому процесі?»

Для більшості науково-педагогічних працівників перевагою використання ШІ є заощадження часу (53,4%), ефективний та швидкий доступ до необхідної інформації (50%), можливість автоматизувати рутинні завдання (46,6%), швидкий аналіз великих обсягів даних (41,4%) (див. рис. 13).

Рис. 13. Розподіл відповідей науково-педагогічних працівників на питання: «Які ви бачите переваги використання штучного інтелекту в освітньому процесі?»

Загалом, більшість опитаних здобувачів вищої освіти позитивно ставляться до використання ШІ в освітньому процесі. З них 53,3% респондентів вважають, що ШІ повинен бути доповненням до традиційного навчання, а не його заміною; 22% здобувачів зазначають, що штучний інтелект забезпечить більш ефективний та швидкий доступ до інформації. У той же час 14,8% вважають, що технології штучного інтелекту в подальшому стануть нормою для використання у навчанні. Проте, незначна кількість респондентів (3,8%) виявляють обережність щодо використання ШІ, вважаючи, що він може зменшити роль викладача в освітньому процесі, а 3,3% зазначають, що його потрібно заборонити. Розподіл відповідей здобувачів вищої освіти подано на рисунку 14.

Наведемо приклади окремих думок з цього питання здобувачів вищої освіти: «ChatGPT може надавати практичні поради студентам, які потім планують працювати в школах. На жаль, не кожен з викладачів може мати такий досвід роботи і надавати необхідні поради студенту. А неймережа таке зробити може»; «ChatGPT – для пришвидшення і автоматизації рутинної роботи або для пошуку ідей у творчих завданнях, його можна використовувати як елемент брейнштормінгу. Також як інструмент формування критичного мислення через його некоректні відповіді, якщо користуватись їм відповідально, аналізуючи його відповіді»; «ШІ допомагає знаходити цікаву додаткову інформацію, наприклад, цікаві факти. Крім того, надає лаконічну відповідь для кращого запам'ятовування інформації»; «Потрібно вчити студентів правильно спілкуватись з неймережами, тобто прописувати правильні prompt для формування найбільш точних запитів з

метою отримання більш якісних відповідей»; «Я вважаю, що ШІ – це майбутнє, він зараз є і надалі буде розвиватися».

Потрібно зазначити, що такі відповіді здобувачів вищої освіти розкривають не тільки переваги застосування технологій і сервісів ШІ в освітньому процесі, але й визначають роль та нові здатності викладача: 1) обізнаність у технологіях ШІ та методиці їх використання; 2) визначення конкурентної переваги.

Підтвердження нашої думки знаходимо і в окремих відповідях здобувачів вищої освіти, які серйозно занепокоєні щодо використання ШІ в освітньому процесі. Наприклад, «Нерідко студенти зловживають тим, що можуть надати деяку інформацію. Студенти/школярі припиняють критично мислити, бо покладаються лише на ШІ, який у багатьох випадках може неправильно обробити запит людини. Такий вид отримання інформації підходить лише для особистого користування, але не для освітнього процесу. Адже, якщо поклатися в отриманні інформації тільки на Інтернет, ШІ, соціальні мережі, то навіщо взагалі викладач чи вступ до ЗВО?».

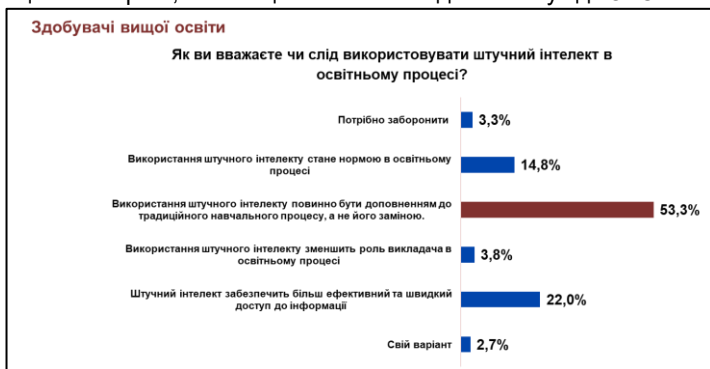

Рис. 14. Розподіл відповідей здобувачів вищої освіти на питання: «Як ви вважаєте, чи слід використовувати штучний інтелект в освітньому процесі?»

У контексті порушеної проблеми вартують уваги дані аналітиків компанії SimilarWeb від The Guardian: вже через два місяці після запуску ChatGPT кількість користувачів складала понад 100 млн. Це дозволило компанії OpenAI встановити рекорд, адже тільки у січні 2023 р. зафіксовано більше 590 млн відвідувань сайту від 100 млн унікальних користувачів (Драч та ін., 2023, Milmo, 2023). Активне впровадження ШІ у різні сфери нашого життя трансформувє його – від ефективного навчання до інноваційної виробничої та наукової діяльності. Широке залучення технологій штучного інтелекту поступово змінює освітнє середовище та створює нові можливості та виклики.

Цей факт викликає занепокоєння й серед науково-педагогічних працівників. Так, аналіз відповідей свідчить про те, що 70,7% опитаних викладачів вважають, що ШІ повинно бути доповненням до традиційного навчання, а не його заміною; 13,8% – що ШІ забезпечить більш ефективний

та швидкий доступ до інформації. На думку опитаних, ШІ можна використовувати в якості помічника викладача під час освітнього процесу або для створення персоналізованого навчального середовища. 6,9% науково-педагогічних працівників переконані, що використання ШІ в подальшому стане нормою. Проте, є частка викладачів (1,7%), які серйозно занепокоєні цим питанням і вважають, що технології ШІ можуть зменшити роль викладача в освітньому процесі. Розподіл відповідей науково-педагогічних працівників подано на рисунку 15.

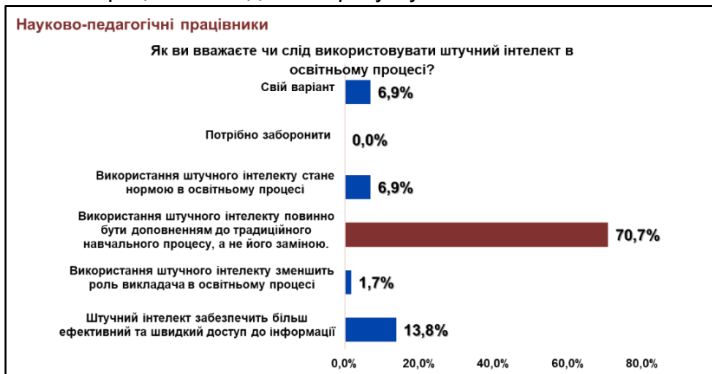

Рис. 15. Розподіл відповідей науково-педагогічних працівників на питання «Як ви вважаєте, чи слід використовувати штучний інтелект в освітньому процесі?»

Важливим для нашого дослідження є питання дотримання академічної доброчесності під час використання технологій ШІ. Потрібно зазначити, що вся наукова спільнота світу наразі переймається цим питанням. Для забезпечення надання якісних освітніх послуг в Україні було запроваджено міжнародні академічні стандарти для запобігання плагіату як одного із видів порушення академічної доброчесності та правила її дотримання. Різні сервіси ШІ використовуються досить давно. Однак, поява такого сервісу як ChatGPT від OpenAI стала синонімом прояву академічної недоброчесності серед здобувачів освіти, зокрема вищої, а подекуди й викладачів. Чат-бот на основі ШІ є спеціально розробленою нейромережею як персональний помічник людини. До його основних функцій належить: взаємодія зі співрозмовником; надання відповіді на запитання; підказування та надавання порад; відхилення недоречних питань; суперечка зі співрозмовником тощо.

На думку дослідників Debby RE Cotton, Peter A. Cotton, J. Reuben Shipway та ін. (Debby RE Cotton та ін., 2023), одна з проблем використання цього сервісу полягає в тому, що ChatGPT-3 може використовуватися для несправедливого надання переваги одним здобувачам вищої освіти над іншими. Наприклад, якщо один із здобувачів освіти має доступ до GPT-3 і використовує його для створення високоякісних письмових завдань, він може мати несправедливу перевагу над іншими, які не мають доступу до цього

сервісу (Debby RE Cotton та ін., 2023). Матеріал подається на більш високому рівні, використовуючи певні параметри або підказки від ШІ з мінімальними зусиллями. Здобувачі зможуть використовувати цей інструмент як засіб для створення своєї роботи або завдань повністю, не використовуючи своє аналітичне мислення та навички прийняття рішень (Shabbir Pokkakilath, 2023). Через це викладачам може бути важко справедливо провести оцінювання робіт інших здобувачів освіти, які не використовують ШІ.

Активне розповсюдження даного інструменту ШІ має наразі такий позитивний наслідок, як підвищення уваги до питання академічної доброчесності у науковому просторі. Постачальниками послуг з виявлення плагіату в наукових роботах (текст згенерований ШІ) вже розроблено певні програми для перевірки академічних текстів, зокрема: GPTZero; AIWritingCheck; CrossPlag; OpenAI. Усі ці інструменти базуються на використанні ШІ, що дає можливість розрізнити текст, написаний людиною від написаного ШІ (Філіпенко, 2023). Наприклад, сервіс GPTZero володіє функцією аналізу випадковості в тексті та її рівномірності. За даними компанії-розробника, додаток надає інформацію щодо плагіату, точність якої становить 99% для тексту, написаного людиною, і 85% для тексту ШІ (Філіпенко, 2023).

Апелюючи до результатів нашого дослідження, потрібно зазначити, що певна частка опитаних здобувачів вищої освіти (55,4%) не вважають використання ШІ порушенням академічної доброчесності, якщо його було використано для пошуку необхідних матеріалів (36,6%), коли лише частина (9,3%) або всі матеріали (9,3%) згенерована ШІ.

У той же час здобувачі вищої освіти вважають, що використання ШІ для написання наукових праць та розробки навчальних матеріалів може бути порушенням академічної доброчесності, якщо всі матеріали (24,7%) або навіть частина (14,8%) згенерована ШІ (див. рис. 16).

Рис. 16. Розподіл відповідей здобувачів вищої освіти на питання «Чи вважаєте ви використання ШІ для написання наукових праць та розробки навчальних матеріалів порушенням академічної доброчесності?»

Викликають занепокоєння відповіді на це питання певної частки опитаних науково-педагогічних працівників (15,5%), які не вважають порушенням академічної доброчесності ситуацію, коли всі матеріали (1,7%)

або їх частина (13,8%) згенеровані за допомогою ШІ та можуть бути прийнятими для подальшого використання. Значна кількість опитаних (29,3%) не бачить проблеми у використанні ШІ для пошуку інформації, в свою чергу це свідчить про те, що значна кількість науково-педагогічних працівників готові підтримувати використання технологій та сервісів ШІ для полегшення роботи над науковими і навчальними матеріалами, проте зберігається неоднозначність їх використання серед академічної спільноти (див. рис. 17).

Рис. 17. Розподіл відповідей науково-педагогічних працівників на питання: «Чи вважаєте ви використання ШІ для написання наукових праць та розробки навчальних матеріалів порушенням академічної доброчесності?»

Аналіз відповідей свідчить про те, що половина опитаних науково-педагогічних працівників (50%) вважають використання ШІ для написання та розробки навчальних матеріалів неприйнятним. Так, частка респондентів (29,3%) вважають, що використання матеріалів, які повністю згенеровані ШІ (29,3%) або їх частина (20,7%) є викликом та порушенням академічної доброчесності.

Погоджуємося з дослідниками Shabbir Pokkakillath, Javed Suleri та ін., що необхідні чіткі вказівки для використання ШІ, щоб гарантувати, що здобувачі вищої освіти на науково-педагогічні працівники добре поінформовані про ефективне та відповідальне використання цих ресурсів в освітніх цілях (Shabbir Pokkakillath, 2023).

Автори зазначають, що технологічний прогрес ШІ актуалізує ризики, пов'язані з академічною недоброчесністю, упередженим оцінюванням здобувачів вищої освіти, фактичними неточностями та надмірною залежністю від ШІ, що може призвести до обмеженого розвитку важливих життєвих навичок. Поряд з цим дослідники пропонують окремі рекомендації для ЗВО щодо урегулювання питань використання технологій ШІ в освітньому процесі та недопущення академічної недоброчесності: забезпечити навчання продуктивному використанню інструментів ШІ в

освітньому процесі, зберігаючи підзвітність та етику для підтримки академічної доброчесності; інвестувати в передові програми запобігання плагіату, які мають вбудовану технологію виявлення виходу ШІ, щоб мінімізувати ризик академічної неправомірної поведінки; переглянути стандарти оцінювання, яке має вимагати, щоб студенти використовували свої аналітичні, критичні, комунікативні здібності та здібності до вирішення проблем, розробляючи захоплюючі дії, які вимагають від студентів дебатів, обговорень у групах, проведення презентацій і роботи в команді; розробити політику та процедури, щоб гарантувати інклюзивне, справедливе, прозоре та етичне використання ChatGPT, включно з міркуваннями конфіденційності даних (Shabbir Pokkakilath, 2023).

Необхідно зазначити, що на сьогодні окремі університети світу розробили політику та процедури використання технологій і сервісів ШІ в освітньому процесі, інші тільки на цьому шляху. Наприклад, один з найвідоміших університетів США Гарвардський університет не розробив політику щодо ШІ, окрім бачення окремих аспектів аудиторних занять. ChatGPT та йому подібні інструменти ШІ можуть стати серйозним руйнівним чинником для освіти. Це змусило Гарвардський університет почати змінювати та захищати навчальні програми (Basken, 2023). Натомість видавництво Кембриджського університету (Cambridge University Press / CUP) оприлюднило власні керівні принципи щодо використання штучного інтелекту та великих мовних моделей у наукових публікаціях. Ці рекомендації увійшли окремим підрозділом до розділу «Авторство і співавторство» у складі «Керівництва з етики наукових публікацій для журналів». Правила визначають відношення CUP до нових інструментів ШІ, зокрема, у підрозділі «Внесок штучного інтелекту у наукові дослідження» містяться наступні положення. Використання штучного інтелекту має бути зазначене та чітко описане у роботах, що представляють результати наукових досліджень, так само, як це традиційно роблять з іншим програмним забезпеченням, інструментами та методами. Штучний інтелект не відповідає вимогам Кембриджу щодо авторства. Інструменти штучного інтелекту та великі мовні моделі не можуть бути вказані в якості авторів будь-яких наукових робіт, опублікованих Кембриджем. Автори несуть відповідальність за точність, цілісність та оригінальність своїх наукових робіт, у тому числі – за будь-яке використання штучного інтелекту. Використання штучного інтелекту жодним чином не може порушувати політику Кембриджу щодо плагіату. Наукові роботи мають належати безпосередньо їх авторам і не можуть представляти чужі ідеї, дані, слова або інші матеріали без належного цитування та прозорих посилань (CAMBRIDGE UNIVERSITY, 2023).

Серед українських закладів вищої освіти одним з перших легалізував використання ШІ в навчанні, викладанні й дослідженнях Херсонський державний університет. В університеті розроблено модель суб'єктної взаємодії викладача, здобувача освіти й ШІ; визначено окремі інструменти ШІ та розроблено рекомендації для використання їх в навчанні, викладанні й дослідженнях.

Необхідно зазначити, що у вересні 2023 р. ЮНЕСКО опублікувала свої перші рекомендації щодо використання Generative AI (GenAI) для освіти, закликаючи урядові установи регулювати використання технології, включаючи захист конфіденційності даних і встановлюючи вікові обмеження для користувачів (Mukherje, 2023). Цими рекомендаціями можуть скористатись ЗВО для розроблення власних політик і процедур використання ШІ в освітньому процесі.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Використання різних інструментів ШІ є нормою сьогодення. Вони застосовуються як для особистого користування, так і в різних сферах життєдіяльності людини. Як свідчить аналіз наукових досліджень та досвід ЗВО, технології й різні сервіси ШІ активно використовуються в освітньому процесі, оптимізуючи виконання окремих навчальних завдань. Поряд з цим, неконтрольоване використання ШІ стає викликом академічній доброчесності.

2. Проведене анонімне опитування в Бердянському державному педагогічному університеті показує, що учасники освітнього процесу свідомі того, що використання технологій ШІ надає нові можливості та змінює підходи до освіти. Однак, понад 50 % респондентів вважають порушенням принципів академічної доброчесності, коли текст наукової роботи, навчальних матеріалів, розв'язання задачі тощо повністю або частково згенеровані ШІ. Це свідчить про появу нових труднощів та викликів для всієї академічної спільноти.

3. Задля мінімізації етичних проблем та недопущення проявів академічної недоброчесності, пов'язаних з використанням інструментів ШІ, кожному ЗВО необхідно розробити відповідну політику та процедури, які б стосувалися навчання, викладання та проведення наукових досліджень й інтерпретації одержаних результатів.

Перспективою подальших досліджень є розробка політики, процедур та рекомендацій щодо використання ШІ в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Література

1. Академічна доброчесність: виклики сучасності: збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 16.05.22 – 24.06.2022) / уклад. Главчева Ю. М. ; Польсько-українська фундація «Інститут Міжнародної Академічної та Наукової Співпраці»; Духовна Академія Університету Кардинала Стефана Вишинського; Фундація ADD. Варшава, 2022. 259 с. URL : <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/15265/1/praktychnyi%20dosvid%20vprovadzhennia%20akademichnoi%20dobrochesnosti.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

2. Вікторова Л. Перспективи застосування сучасних технологій та штучного інтелекту у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 35, том 2, 2021. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-29>

3. Горбачов С. І. Академічна доброчесність залежить від усіх учасників освітнього процесу. *Веб-сайт Служби освітнього омбудсмена України*, 2021.

URL : <https://eo.gov.ua/akademichna-dobrochesnist-zalezhyt-vid-usikh-uchasnykiv-osvitnoho-protseu/2021/04/30/> (дата звернення: 18.10.2023).

4. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. Bottom-Up Підхід. Міністерство цифрової трансформації України, 2023. URL : <https://thedigital.gov.ua/news/regulyvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-prezentuemo-dorozhnyu-kartu> (дата звернення: 18.10.2023)

5. Драч І., Петроє О., Бородієнко О., Регейло І., Базелюк О., Базелюк Н., Слободянюк О. Використання штучного інтелекту у вищій освіті. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2023. 15. С. 66–82. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>

6. Зубенко О. В. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 27. Том 2. 2018. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.15>

7. Колесніков А. Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 122–128. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/38304> (дата звернення: 22.10.2023)

8. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*. 2023. Том 38. № 1. С. 48–53. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007>

9. Положення про академічну доброчесність у Бердянському державному педагогічному університеті. Бердянський державний педагогічний університет, 2019. URL : <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/akademdobrochesnist-sayt.pdf> (дата звернення: 14.10.2023)

10. Сопова Д. Академічна доброчесність у системі професійної підготовки майбутнього педагога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. № 3–4 (56–57). Р. 52–56. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2018.3-4.5256>

11. Сорокіна Н. Г., Артюхова А. Є., Дегтярьова І. О. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: колективна монографія. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. URL : <https://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/29677> (дата звернення: 30.10.2023)

12. Слободянюк О. М. Стан дослідження проблеми забезпечення академічної доброчесності у вищій освіті України. *Педагогічні науки: реальність і перспективи*. 2019. Вип. 70. С. 236–240. URL : <http://enquir.npu.edu.ua/handle/123456789/27916> (дата звернення: 17.10.2023)

13. Ульянова Г. О., Бааджи Н. П. Академічна доброчесність як основа академічного успіху. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 98–103. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.18>

14. Філіпенко Л. В., Думанський О. В., Козак О. В. Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. *Академічні візії. Секція: Освіта/Педагогіка*. 2023. № 19. С. 90–98. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/380> (дата звернення: 24.10.2023)

15. Шаров С. В. Сучасний стан розвитку штучного інтелекту та напрямки його використання. *Українські студії в європейському контексті*: зб. наук. пр. 2023. № 6. С. 136–144. URL : http://obrii.org.ua/usec/storage/conference/zb_vol6_2023.pdf#page=137 (дата звернення: 03.11.2023)

16. Шинкарук О. Сутність поняття «академічна доброчесність» в інтерпретації сучасних дослідників. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 64, том 2. С. 376–380. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-60>

17. Штучний інтелект в освіті: відповідальне ставлення. Бібліографічний покажчик / уклад. О. Найдюнова. Кропивницький: Центральноукраїнський національний технічний університет, 2023, 11 с. URL : <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/13011> (дата звернення: 15.10.2023)
18. Штучний інтелект: загрози і можливості. *EPAM Ukraine – найбільша IT-компанія в Україні*. 2023. URL : <https://careers.epam.ua/blog/artificial-intelligence-threats-and-opportunities> (дата звернення: 19.10.2023)
19. Basken P. Even at Harvard, academic efforts to combat ChatGPT are mixed. *Times Higher Education*. 2023. URL : <https://www.timeshighereducation.com/news/even-harvard-academic-efforts-combat-chatgpt-are-mixed> (дата звернення: 25.10.2023)
20. Bretag T. Handbook of Academic Integrity (1st ed.). SpringerReference. 2016. <https://doi.org/10.1007/978-981-287-098-8> URL : [https://sadbhavnpublications.org/research-enrichment-material/1-Research-Based-Books/Handbook-of-Academic-Integrity-\(PDFDrive\).pdf](https://sadbhavnpublications.org/research-enrichment-material/1-Research-Based-Books/Handbook-of-Academic-Integrity-(PDFDrive).pdf) (дата звернення: 18.10.2023)
21. Cambridge university press та політика щодо використання штучного інтелекту. *Національний репозитарій академічних текстів*. 2023. URL : <https://nrat.ukrinte.ua/cambridge-university-press-ta-polityka-shhodo-vykorystannya-shtuchnogo-intelektu/> (дата звернення: 08.11.2023)
22. Cassidy C. Australian universities to return to 'pen and paper' exams after students caught using AI to write essays. *The Guardian, 10 January 10, 2023*. URL : <https://www.theguardian.com/australia-news/2023/jan/10/universities-to-return-to-pen-and-paper-exams-after-students-caught-using-ai-to-write-essays> (дата звернення: 05.11.2023)
23. Generative pre-trained transformer. *Вікіпедія*. 2022. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Generative_pre-trained_transformer (дата звернення: 14.10.2023)
24. Cotton D. R. E., Cotton P. A. & Shipway J. R. Chatting and cheating. Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, 2023. <https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148>
25. Lynch M. My vision for the future of artificial intelligence in education. *The Advocate*, 2018. URL : <https://www.theedadvocate.org/vision-future-artificial-intelligence-education/> (дата звернення: 11.11.2023)
26. Milmo D. ChatGPT reaches 100 million users two months after launch. *The Guardian*, 2023. URL : <https://www.theguardian.com/technology/2023/feb/02/chatgpt-100-million-users-open-ai-fastest-growing-app> (дата звернення: 01.11.2023)
27. Mukherjee S. UNESCO seeks regulation in first guidance on GenAI use in education. *Reuters*. 2023. URL : <https://www.reuters.com/technology/unesco-seeks-regulation-first-guidance-genai-use-education-2023-09-07/> (дата звернення: 08.11.2023)
28. Pokkakilath Sh. & Suleri J. ChatGPT and its impact on education. *Research in Hospitality Management*, 2023, 13:1, P. 31–34, <https://doi.org/10.1080/2243534.2023.2239579>

References

1. Hlavcheva, Yu. M. (ed.). (2022). *Akademichna dobrochesnist: vykyky suchasnosti: zbirnyk naukovykh ese uchashnykiv dystantsiinoho etapu naukovoho stazhuvannia dlia osvitan* [Academic Integrity: Challenges of the Present: a collection of scientific essays by participants of the remote stage of the scientific internship for educators], Polsko-ukrainska fundatsiia «Instytut Mizhnarodnoi Akademichnoi ta Naukovoї Spivpratsi»; Dukhovna Akademiia Universytetu Kardynala Stefana Vshynskoho; Fundatsiia ADD. Varshava. URL : <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/15265/1/praktychnyi%20dosvid%20vprovadzhennia%20akademichnoi%20dobrochesnosti.pdf> [in Ukrainian].
2. Viktorova, L. (2021). *Perspektyvy zastosuvannia suchasnykh tekhnolohii ta shtuchnogo intelektu u zakladakh vshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy*

navchannia [Prospects for the application of modern technologies and artificial intelligence in higher education institutions with specific learning conditions]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities, 35 (2), 180–188. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-29> [in Ukrainian].

3. Horbachov, S. I. (2021). *Akademichna dobrochesnist zalezhyt vid usikh uchashnykiv osvithnoho protsesu* [Academic integrity depends on all participants in the educational process]. Veb-sait Sluzhby osvithnoho ombudsmena Ukrainy – Website of the Educational Ombudsman Service of Ukraine. URL: <https://eo.gov.ua/akademichna-dobrochesnist-zalezhyt-vid-usikh-uchashnykiv-osvithnoho-protsesu/2021/04/30/> [in Ukrainian].

4. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy (2023). *Dorozhnia karta z rehliuvannia shtuchnoho intelektu v Ukraini, Bottom-Up Pidkhid* [Roadmap for the regulation of artificial intelligence in Ukraine. Bottom-Up Approach]. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/regulyvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-prezentuemo-dorozhnyu-kartu> [in Ukrainian].

5. Drach, I., Petroye, O., Borodiyenko, O., Reheilo, I., Bazeliuk, O., Bazeliuk, N., & Slobodianiuk, O. (2023). *Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti* [The Use of Artificial Intelligence in Higher Education]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo» – International Scientific Journal of Universities and Leadership, 15, 66–82. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82> [in English].

6. Zubenko, O. V. (2018). *Shtuchnyi intelekt i vyvchennia inozemnoi movy* [artificial intelligence and learning a foreign language]. Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian philological studies, 27 (2), 80–85. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.15> [in Ukrainian].

7. Kolesnikov, A. (2019). *Akademichna dobrochesnist v ukrainskomu osvithno-naukovomu prostori: problemy ta sotsialni zahrozy* [Academic integrity in the Ukrainian educational and scientific space: problems and social threats]. Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy – Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine, 24, 122–128. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/38304> [in Ukrainian].

8. Marienko, M., & Kovalenko, V. (2023). *Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti* [Artificial intelligence and open science in education]. Fyzyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education, 38 (1), 48–53. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007> [in Ukrainian].

9. Berdianskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet (2019). *Polozhennia pro akademichnu dobrochesnist u berdianskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti* [Regulations on Academic Integrity at Berdiansk State Pedagogical University]. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/akademdobrochesnist-sayt.pdf> [in Ukrainian].

10. Sopova, D. (2018). *Akademichna dobrochesnist u systemi profesiinoi pidhotovky maibutnoho pedahoha* [Academic integrity in the system of professional training of a future teacher]. Neperervna profesina osvita: teoriia i praktyka. Seriya: pedahohichni nauky – Continuous professional education: Theory and Practice (series: Pedagogical Sciences), 3-4 (56-57), 52–56. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2018.3-4.5256> [in Ukrainian].

11. Sorokina, N. H., Artiukhova, A. Ye., Dehtiarova, I. O. (2017). *Akademichna dobrochesnist: problemy dotrymanna ta priorytety poshyrennia sered molodykh vchenykh: kol. monohr* [Academic integrity: problems of compliance and priorities for dissemination among young scientists]. Dnipro : Dnipropetrovskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/29677> [in Ukrainian].

12. Slobodianiuk, O. M. (2019). *Stan doslidzhennia problemy zabezpechennia akademichnoi dobrochesnosti u vyshchii osviti Ukrainy* [The state of research on the problem of ensuring academic integrity in higher education in Ukraine]. Pedahohichni

nauky: realist i perspektyvy – Pedagogical Sciences: Reality and Prospects. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27916> [in Ukrainian].

13. Ulianova, H. O., Baadzhy, N. P. (2022). *Akademichna dobrochesnist yak osnova akademichnoho uspihku* [Academic integrity as the basis of academic success]. *Pravova pozytsiia – Legal position*, 37 (4), 98–103. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.18> [in Ukrainian].

14. Filipenko, L. V., Dumanskyi, O. V., Kozak, O. V. (2023). *Akademichna dobrochesnist v naukovomu ta osvithnomu seredovyshchi zakladiv osvity Ukrainy: pohliad kriz pryzmu naiavnosti shtuchnoho intelektu* [Academic Integrity in the Scientific and Educational Environment of Ukrainian Educational Institutions: a View through the Prism of Artificial Intelligence]. *Akademichni vizii. Sektsiia: Osvita/Pedahohika – Academic visions. Section: Education/Pedagogy*, (19), 90–98. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/380> [in Ukrainian].

15. Sharov, S. V. (2023). *Suchasnyi stan rozvytku shtuchnoho intelektu ta napriamky yoho vykorystannia* [The current state of artificial intelligence development and areas of its use]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti: zbirnyk naukovykh prats – Ukrainian studies in the European context: a collection of scientific papers*. URL : http://obrii.org.ua/usec/storage/conference/zb_vol6_2023.pdf#page=137 [in Ukrainian].

16. Shynkaruk, O. (2023). *Sutnist poniattia «akademichna dobrochesnist» v interpretatsii suchasnykh doslidnykiv* [The essence of the concept of academic integrity in the interpretation of modern researchers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities science current issues*, 2(64), 376–380. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-60> [in Ukrainian].

17. Naidonova, O. (ed.). (2023). *Shtuchnyi intelekt v osviti: vidpovidalne stavlennia. Bibliografichnyi pokazhchyk* [Artificial intelligence in education: a responsible attitude. Bibliographic index]. *Tsentralkoukrainskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet*. URL : <http://dSPACE.kntu.kr.ua/ispui/handle/123456789/13011> [in Ukrainian].

18. EPAM Ukraine – naibilsha IT-kompaniia v Ukraini (2023). *Shtuchnyi intelekt: zahrozy i mozhlyvosti* [Artificial intelligence: threats and opportunities]. URL : <https://careers.epam.ua/blog/artificial-intelligence-threats-and-opportunities> [in Ukrainian].

19. Basken, P. (2023). *Even at Harvard, academic efforts to combat ChatGPT are mixed*. *Times Higher Education*. URL : <https://www.timeshighereducation.com/news/even-harvard-academic-efforts-combat-chatgpt-are-mixed> [in English].

20. Bretag, T. (2016). *Handbook of Academic Integrity* (1st ed.). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-287-098-8> URL : [https://sadbhavnpublications.org/research-enrichment-material/1-Research-Based-Books/Handbook-of-Academic-Integrity-\(PDFDrive\).pdf](https://sadbhavnpublications.org/research-enrichment-material/1-Research-Based-Books/Handbook-of-Academic-Integrity-(PDFDrive).pdf) [in English].

21. *Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv* (2023). *Cambridge university press ta polityka shchodo vykorystannia shtuchnoho intelektu* [Cambridge university press and the policy on the use of artificial intelligence. National repository of academic texts]. URL : <https://nrat.ukrintei.ua/cambridge-university-press-ta-polityka-shhodo-vykorystannya-shtuchnogo-intelektu/> [in Ukrainian].

22. Cassidy, C. (2023). *Australian universities to return to 'pen and paper' exams after students caught using AI to write essays*. *The Guardian*, 10 January 10. URL : <https://www.theguardian.com/australia-news/2023/jan/10/universities-to-return-to-pen-and-paper-exams-after-students-caught-using-ai-to-write-essays> [in English].

23. Wikipedia (2022). *Generative pre-trained transformer*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Generative_pre-trained_transformer [in Ukrainian].

24. Cotton, D. R. E., Cotton, P. A. & Shipway, J. R. (2023). *Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT*. *Innovations in Education and Teaching International*. DOI: [10.1080/14703297.2023.2190148](https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148) [in English].

25. Lynch, M. (2018). *My vision for the future of artificial intelligence in education*. The Edvocate. URL : <https://www.theedadvocate.org/vision-future-artificial-intelligence-education/> [in English].

26. Milmo, D. (2023). *ChatGPT reaches 100 million users two months after launch*. The Guardian. URL : <https://www.theguardian.com/technology/2023/feb/02/chatgpt-100-million-users-open-ai-fastest-growing-app> [in English].

27. Mukherjee, S. (2023). *UNESCO seeks regulation in first guidance on GenAI use in education*. Reuters. URL : <https://www.reuters.com/technology/unesco-seeks-regulation-first-guidance-genai-use-education-2023-09-07/> [in English].

28. Pokkakillath, Sh. & Suleri, J. (2023). *ChatGPT and its impact on education*. Research in Hospitality Management, 13:1, 31-34. <https://doi.org/10.1080/22243534.2023.2239579> [in English].

АНОТАЦІЯ

Стаття спрямована на вивчення й обговорення проблеми, чи є використання технологій штучного інтелекту в академічних сферах нормою сьогодення чи викликом академічній доброчесності. Сьогодні багато науковців висловлюють обурення щодо можливостей плагіату та академічної недоброчесності, коли здобувачі вищої освіти використовують технології штучного інтелекту, зокрема ChatGPT, для виконання навчальних завдань чи написання наукових робіт.

Мета статті: розкрити результати дослідження, проведеного на підставі анонімного опитування здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників Бердянського державного педагогічного університету щодо їх досвіду використання ШІ під час навчання та викладання; визначити переваги та виклики використання технологій ШІ в освітньому процесі; висвітлити етичні та академічні аспекти цього питання.

У статті розкрито стан вивчення проблеми використання ШІ в освітньому процесі у контексті зарубіжних та українських наукових досліджень; описано результати дослідження, проведеного на підставі анонімного опитування здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників Бердянського державного педагогічного університету, зокрема визначено рівень обізнаності респондентів щодо технологій ШІ та досвіду їх використання в освітньому процесі; визначено сервіси ШІ та мету їх використання респондентами під час навчання/викладання в університеті; з'ясовано, чи вважають учасники освітнього процесу використання ШІ порушенням академічної доброчесності; визначено можливості та нові рішення використання ШІ як доповнення до традиційних методів навчання/викладання з урахуванням реалій сьогодення.

Опитування проводилося у травні 2023 року упродовж 2 тижнів за допомогою програмного забезпечення для адміністрування опитування Google Form на підставі розробленої анкети «Використання штучного інтелекту для навчання/викладання». В опитуванні брали участь здобувачі вищої освіти різних курсів, рівнів та форм навчання й науково-педагогічні працівники університету.

Для опису дослідницьких даних на основі теоретичних умовисновків та узагальнень, досвіду респондентів був застосований якісний аналіз одержаних результатів та їх інтерпретація. Для наочно-графічного представлення результатів дослідження використовувалися рисунки та діаграми.

Перспективою подальших досліджень є розробка політики, процедур та рекомендацій щодо використання ШІ в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Ключові слова: штучний інтелект, ChatGPT, академічна доброчесність, вища освіта, політика і процедури використання ШІ.

УДК [378:159.942]:355.422
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-57-66

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF OVERCOMING ANXIETY IN HIGHER EDUCATION STUDENTS DURING MARTIAL LAW

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Iloна DYCHKIVSKA,
Doctor of Sciences (in Pedagogy),
Professor

ilonardgu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9353-5666>

Olha KOZLIUK,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

olga.k.rdgu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6948-327X>

Oksana KOSARIEVA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

okosaryeva@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6905-905X>

ІЛОНА ДИЧКІВСЬКА,
доктор педагогічних наук,
професор

Ольга КОЗЛЮК,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Оксана КОСАРЄВА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

*Rivne State University of
Humanities*

✉ 12, Stepan Bandera st., Rivne,
33028, Ukraine

*Рівненський державний
гуманітарний університет*

✉ вул. Ст. Бандери, 12,
м. Рівне, 33028, Україна

Original manuscript received: October 25, 2023

Revised manuscript accepted: November 12, 2023

ABSTRACT

The article deals with the problem of anxiety in higher education students during wartime. Anxiety in martial law has been increasing sharply, since hostilities create an unstable and dangerous environment, which strongly affects the psycho-emotional state of higher education students. It is emphasized that the modern educator of a higher education institution in wartime should be a resourceful specialist who obtains techniques for reducing emotional tension and regulation of stress.

The article aimed to disclose the experience of the Department of Preschool Pedagogy and Psychology and Special Education named after prof. T. Ponimanska in overcoming the anxiety of the master's students of the specialty 012 Preschool education at the Rivne State University of the Humanities during martial law.

The article presents the results of the level of anxiety examined according to the Spielberg anxiety test. The students were proposed to determine the level of their anxiety by reflecting and responding to a number of statements. It has been found that half of the students experience increased levels of anxiety. The experience of the educators of the department, who combined their efforts to organize and provide psychological assistance to education applicants, have been analyzed. Among the main

57

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

activities and directions there are: 1) a psychological service was created directly at the department, where students could receive the necessary psychological assistance; 2) active involvement of students in various projects, charitable actions, volunteer work, in order to feel their needs; 3) a special correction program has been developed to overcome and reduce anxiety.

It consisted of several stages: teaching students emotional regulation skills; familiarity with the concept of social anxiety, the causes of its occurrence and the peculiarities of working on its overcoming; formation of stress resistance skills with breathing exercises. Psychological and pedagogical conditions for overcoming anxiety in higher education in wartime are proposed: a sense of security at the university; individual approach in students' learning; mastering the skills of emotional regulation; mastering the ability to refocus attention from assessing themselves on the external environment; formation of stress resistance skills with the help of breathing exercises; development of benevolence, mutual assistance, etc. Awareness of these conditions and incorporating them into practice not only allow students to reduce anxiety, but also provide their intellectual and personal growth, adequate development of the emotional-volitional, cognitive and motivational sphere of their personality, even in challenging circumstances.

Keywords: martial law, correction program, higher education students, anxiety, overcoming anxiety.

Вступ. Вже більше ніж півтора року живемо в стані тривоги, постійного стресу та невизначеності, пов'язаної з повномасштабною війною. Від цього страждає все населення країни, що не може не позначатися на його емоційному стані та психічному здоров'ї. Звичайно, у таких умовах у людей відбувається переоцінка цінностей, здійснюється переосмислення світосприйняття. Разом з тим, опинившись у незвичній, психологічно напруженій ситуації, люди переживають гнів, занепокоєння, страх, тривожність; у них з'являються нав'язливі стани та психічні розлади. Варто зазначити, що тривожність в умовах воєнного стану є вкрай високою, оскільки воєнні дії і переживання, пов'язані з ними, створюють нестабільну та небезпечну обстановку, що має негативний вплив на людей, зокрема і здобувачів вищої освіти, на долю яких випали складні умови, пов'язані з ситуацією в країні і з навчанням. Спочатку пандемія Covid, потім дистанційне і змішане навчання в умовах війни. Природно, що такі умови можуть призвести до посилення тривожності, посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем. Сьогодні кожен тримає свій фронт, кожен робить те, що він уміє найкраще. З огляду на це, велика відповідальність покладається на викладачів закладів вищої освіти, які, незважаючи на обставити, мають бути ресурсними людьми, щоб допомогти подолати підвищену тривожність та адаптуватись до нових реалій життя своїм здобувачам. Вони мають знати техніки зниження емоційної напруги, регуляції стресового стану здобувачів вищої освіти та ефективно їх застосовувати в ході освітнього процесу.

Meta statmni полягає в розкритті досвіду кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т. Поніманської в подоланні тривожності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» в Рівненському державному гуманітарному університеті в умовах воєнного стану.

Завдання: 1) здійснити діагностику рівня тривожності в здобувачів вищої освіти; 2) на основі отриманих результатів скласти корекційну програму з подолання тривожності в студентів та описати досвід кафедри; 3) окреслити психолого-педагогічні умови подолання тривожності в умовах освітнього процесу під час воєнного стану.

За результатами соціологічного онлайн-дослідження, проведеного в Українському інституті майбутнього, відзначаються негативні тенденції в психоемоційному стані українців та зростання інтенсивності низки станів, які можна розглядати як переддепресивні (Поляковська, 2023). Зокрема, рівень тривожності відчувають 52% населення України станом на травень 2023 року, хоча і відзначається, що спостерігається тенденція до її зменшення, оскільки в суспільстві спостерігається зростання таких показників, як очікування покращення, а також відчуття надії. Разом з тим, половина населення, що відчуває тривогу і різноманітні, пов'язані з нею стани, не може не викликати занепокоєння.

Тривожність не є новою і займає особливе місце не лише в психології. Означеній проблемі присвячена чимала кількість досліджень у психіатрії, біохімії, фізіології, філософії та соціології. У сучасному тлумачному словнику термін «тривога» тлумачиться як емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної безпеки та проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. Функціонально тривога не тільки попереджає про можливу небезпеку, але і спонукає до її пошуку і конкретизації, до активного дослідження дійсності з метою визначити предмет, що загрожує. Вона може виявлятися як відчуття безпорадності, невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами (Шапар, 2007:550). А термін «тривожність» розглядається як схильність індивіда до переживань тривоги, як психічний стан свідомого чи несвідомого очікування дії стресора, фрустратора. Тривожність зазвичай передує страху (Синявський, Сергєєнкова, 2007:251).

На думку авторів науково-методичного посібника «Організація стаціонарної медико-психологічної реабілітації розладів, пов'язаних з психічною травмою та стресом», воєнна агресія РФ проти нашої держави має тяжкі наслідки для ментального здоров'я. Ще немає конкретних досліджень, але за їх попередніми оцінками проблеми, пов'язані з психічною травмою, можуть вийти на перший план серед усіх інших розладів (Старков, Ярій, Олішевський, 2023:4). Унаслідок цього вкрай необхідно сьогодні допомогти здобувачам вищої освіти у подоланні негативних наслідків, пов'язаних з постійною тривоگو, яку вони відчувають.

Сучасні дослідники емоційних станів стверджують, що в умовах екстремальних ситуацій першою під «удар» потрапляє саме емоційна людина. А однією з найбільш вразливих категорій населення, на їхню думку, є молодь, оскільки її психологічна та емоційна стійкість не сформовані ще остаточно (Ситнік, Мірошніченко, Свіденська, 2022:48).

Як стверджує А. Кічук, негативний вплив надзвичайної ситуації полягає не тільки в наявності безпосередньої загрози життю та здоров'ю особистості, але й в очікуванні небезпеки. Індивідуальна реакція людини

на загрозу залежить як від ситуації, так і від психологічних характеристик особистості. Ці думки вчений висловлював щодо особливостей змін у психоемоційному здоров'ї студентів під час карантинних обмежень (Кічук, 2020). Однак, на наше переконання, це також стосується і умов війни, оскільки навіть у тих регіонах країни, де не ведуться активні бойові дії, люди перебувають у стані постійної тривоги й очікування небезпеки.

Методи і методика дослідження. У процесі дослідження, представленого в статті, використано широкий спектр теоретичних методів проблемно-цільового, логіко-системного і структурно-функціонального аналізу, а також конкретно-пошукових методів: синтезу, прогнозування та узагальнення. З метою виявлення рівня тривожності нами була використана шкала тривожності Спілберга (State-Trait Anxiety Inventory, STAI), зокрема шкала ситуативної (реактивної) тривожності.

Результати та дискусії. Для нас важливо було з'ясувати, як зараз почуваються наші здобувачі, перебуваючи під постійним тиском щоденних трагічних новин із війни, виснажливих нічних і денних тривог, переживаючи за своїх близьких, які беруть безпосередню участь у воєнних діях. Так, здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» ми запропонували шляхом самооцінки, відповідаючи на низку тверджень, визначити рівень своєї тривожності.

Звичайно, наявність певного рівня тривожності – це природна й обов'язкова особливість активної діяльності особистості. Так, у кожній людині існує свій оптимальний рівень тривожності, яку ще називають корисною тривожністю.

За результатами діагностики здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» 48%, незважаючи на воєнний стан, не відчують тривогу, тобто у цих респондентів на момент діагностики було виявлено низьку тривожність. Разом з тим, у 30% студентів з низькою тривожністю був виявлений показник за шкалою ситуативної тривожності менше 12, що свідчить про депресивний стан зі зниженою мотивацією. Також можна стверджувати, що низький показник тривожності, який був діагностований у показниках тесту, свідчить про активне витіснення студентами все ж наявної в них високої тривожності, щоб приховати свій реальний стан і виглядати кращим в очах інших, що було підтверджено в ході індивідуальних бесід і консультацій із здобувачами.

Решта 52% здобувачів все ж таки відчують тривожність. Серед них у 54,5% респондентів виявлено помірну тривожність і у 45,5% – високу тривожність. Отримані нами результати фактично збігаються з наведеними даними соціологічного опитування, представленими в статті (Поляковська, 2023) і загальною тенденцією, що сьогодні спостерігається в нашому суспільстві.

Безперечно, така висока тривожність не може не викликати занепокоєння, оскільки вона провокує підвищену сприйнятливність до стресових ситуацій, ускладнює діяльність у напружених, незвичних ситуаціях,

а також породжує невпевненість у своїх силах, знижує ефективність інтелектуальної діяльності, успішність навчання, пливає на уважність.

Загальновідомо, що емоції відіграють значну роль у навчанні, тим більше, якщо вони негативні, оскільки впливають не лише на стан здобувачів вищої освіти, а й на ефективність їхнього навчання: готовність сприймати та запам'ятовувати нову інформацію, адекватно спілкуватись, працювати в команді та рефлексувати. Емоційні реакції студентів під час війни можуть бути надзвичайно різноманітними й інколи навіть непередбачуваними. Тому так важливо викладачам, що працюють зі здобувачами вищої освіти, під час навчальних занять показувати своє розуміння їхніх емоційних станів, підтримувати, допомагати в подоланні негативних емоційних проявів, переживань і тривожності, вміти захопити спільною діяльністю, яка наблизитиме нас до довгоочікуваної перемоги. Також для нас, викладачів, важливо не захищати студентів від реальності, якою б гіркою вона не була, а навчити їх жити, навчатись і бути успішними у цій реальності.

Саме тому від початку російського вторгнення, коли пройшла стадія первинного шоку, викладачі кафедри об'єдналися задля організації та надання психологічної допомоги здобувачам освіти. Так, було створено психологічну службу безпосередньо при кафедрі дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т. І. Поніманської, окрім університетської психологічної служби, де студенти могли отримати необхідну психологічну допомогу.

У зміст освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта» для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» також у 2022 році було внесено певні корективи з огляду на сучасні геополітичні умови, в яких опинилася наша держава, у зв'язку з війною, розв'язаною росією (Освітньо-професійна програма, 2022).

Зокрема, до блоку вибіркових компонентів освітньої програми було введено освітній компонент «Психологія екстремальних і кризових ситуацій», яка включає в себе як діагностику психічних станів людини, що переживає або пережила надзвичайні обставини, напрями, методи, техніки, прийоми психологічної допомоги: психологічної корекції, консультування та психотерапії.

Окрім цього, ми намагались активно залучати студентів до різноманітних проєктів, благодійних акцій, що допомагало їм відчутти свою необхідність і можливість спільної роботи, яка наближає перемогу. Так, студенти брали активну участь у волонтерській діяльності зі збору продуктів харчування, медикаментів на допомогу ЗСУ, проводили педагогічну роботу та надавали психологічну допомогу дітям ВПО. З ними вони працювали і на базі нашої кафедри, і в різноманітних центрах розвитку, які надавали для цього відповідну базу і приміщення, працювали з надолуження освітніх втрат з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку.

Проведення благодійних акцій, ярмарків та аукціонів – щорічна традиція нашої кафедри. Цьогоріч метою акції було зібрати великодні гостинці для наших воїнів-захисників, які перебували на лікуванні та

реабілітації. Студенти і викладачі кафедри доклали чимало зусиль для її проведення. Здобувачі настільки захопилися ідеєю, що організували збір продуктів, а також самостійно готували смаколики й обереги, в які вклали свою любов і вдячність. Студенти також до цієї роботи залучали і своїх вихованців, з якими познайомились під час практики чи з якими вже безпосередньо працюють. Діти намальовували малюнки і підготували відео-вітання нашим мужнім воїнам. Це лише декілька прикладів з того, що робиться нами для підтримки і психологічного захисту майбутніх фахівців дошкільної освіти. Ми переконані, що участь у таких заходах має потужний психореабілітаційний ефект завдяки можливості бути причетним до спільної важливої справи і корисним іншим.

Для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти розроблена спеціальна корекційна програма для подолання тривожності. Вона складалася з декількох етапів. На першому етапі ми навчали здобувачів навичкам емоційної регуляції, пояснюючи, що люди можуть впливати на те, які емоції вони відчують, на їхню появу, переживання і прояв.

Наведемо приклад вправи «Фізичні відчуття, спонукання до дії та думки» (Чапмен, Гратц, Тул, 2023). Ця вправа пов'язана з розумінням і виявленням емоцій, що є першим і основним кроком у навчанні того, як ними керувати. Тобто ми поступово і покроково навчали студентів усвідомлювати три аспекти своїх переживань: фізичні відчуття, спонукання до дії і думки. Ми пропонували сісти зручно і зосередитися на відчуттях, які виникають у тілі, відчуті, чи є напруга в м'язах, животі, плечах, голові, шиї, спині або в інших частинах тіла, звертаючи увагу, де в тілі відчуваються негативні емоції. Після цього потрібно на аркуші паперу записати свої «фізичні відчуття», перерахувавши їх. Далі слід зосередитися на своїх бажаннях або прагненнях щось зробити – «спонукання до дії». Вони часто супроводжують емоції, змістом яких і є певні дії. Наприклад, агресія викликає бажання накинутися на того, хто її провокує. Знов пропонували записати всі ті дії, що виникають в уяві. Далі пропонувалося звернути увагу на думки, ті слова, які кожен каже собі в тій чи іншій ситуації. Звертали увагу на те, що думки відрізняються від відчуттів, вони приходять у формі слів або образів, тоді як емоції, більше нагадують переживання, які відчуваються в тілі у вигляді напруги. Усі думки, які виникали, теж потрібно було записати.

На наступному етапі нашої роботи знайомили студентів із поняттям соціальна тривожність, причинами її виникнення й особливостями роботи з її подолання. Соціальна тривожність є найпоширенішим видом тривожних розладів. Проявляється у вигляді сором'язливості, занепокоєння перед публічним виступом, страх соціальних ситуацій, тощо. Здебільшого соціальна тривожність з'являється внаслідок будь-яких ситуацій чи дій, під час яких є потенційна можливість бути побаченим та оціненим іншими. В основі соціальної тривожності лежить страх перед думкою оточення (Чапмен, Гратц, Тул, 2023). Ми пояснювали студентам, що найкращим методом перефокусування уваги є переадресування з

оцінки себе на зовнішнє оточення, тобто замість того, щоб повністю зосереджуватися на власній поведінці та симптомах тривоги, потрібно допомогти собі пізнати все, що вас оточує: зовнішнє середовище, відзначаючи дрібні деталі, далі описати своє оточення якомога детальніше (Що бачите перед собою? Які кольори і форми помічаєте? Яку текстуру відчуваєте своєю шкірою?). Важливим аспектом у подоланні соціальної тривожності є формування навичок помічати свої внутрішні переживання без їх оцінювання. Потрібно дозволити собі спостерігати за власними переживаннями, не формуючи суджень про них та не оцінюючи їх. Сфокусуватися на тому, щоб помічати кожну свою реакцію такою, якою вона є та маркувати її відповідно, не вважаючи поганою, жалюгідною або неправильною. Пам'ятаючи, що тривога і всі відчуття, які її супроводжують, є лише природною частиною життя і тим, що переживає кожна людина.

Соціальна тривога може заважати життю людини, адже сприяє виникненню в неї прагнення уникати того, що її лякає (Чапмен, Гратц, Тул, 2023). Більшість людей прагне уникати тих ситуацій, які викликають тривогу, а це, у свою чергу, суттєво обмежує їх діяльність. Спроба уникати соціальних ситуацій, які призводять до тривоги, заважає встановленню близьких контактів чи розвитку нових стосунків. Тому нашим завданням було навчити студентів не уникати соціальних ситуацій, які їх лякають, а навпаки – наближатися до них (пропонували подумати про 1-5 кроків, які можна зробити, щоб наблизитися до цих ситуацій).

На останньому етапі нашої роботи ми формували навички стресостійкості за допомогою дихальних вправ (Старков, Ярий, 2023). Повідомляли студентів про те, що глибоке дихання може знизити рівень тривоги, стресу та негативних емоцій, воно допомагає знизити активність симпатичної нервової системи, яка є відповідальною за реакцію боротьби або втечі, і замість цього активує парасимпатичну нервову систему, що сприяє відпочинку та релаксації. Пропонували сісти зручно, закрити очі та сконцентруватися на своєму диханні: «Вдихніть повітря через ніс, спостерігайте за тим, як воно входить у ніздрі, рухається до легенів, зосередьтеся на цьому процесі та спробуйте почути звук вашого дихання. Повільно глибоко на весь обсяг своїх легенів вдихайте на чотири рахунки – 1, 2, 3, 4. Затримайте подих на 1, 2, а тепер повільно видихайте на шість, намагаючись видихнути повітря – 1, 2, 3, 4, 5, 6». Вправа виконується протягом 5-10 хв.

Дихальні вправи допомагають знизити рівень тривоги та стресу, покращують зосередженість та увагу, а також зменшують фізичні симптоми, пов'язані зі стресом, такі як головний біль, нудота, пітливість та тремтіння рук. Крім того, ці вправи можна використовувати як ефективний інструмент для зменшення кількості негативних думок та переживань, що можуть спричинити тривогу та стрес.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки свого дослідження, ми можемо виокремити психолого-педагогічні умови подолання тривожності в здобувачів вищої освіти в умовах війни: відчуття безпеки в

університеті; індивідуальний підхід у навчанні студентів; оволодіння навичками емоційної регуляції; уміння перефокусувати увагу з оцінки себе на зовнішнє оточення; формування навичок стресостійкості за допомогою дихальних вправ; розвиток доброзичливості, взаємодопомоги, взаємоповаги в стосунках між однокурсниками в процесі навчальної діяльності; розширення взаємної довіри між викладачем і здобувачами, студентами; підтримання в групі атмосфери прийняття студента, незалежно від успішності навчання та будь-яких інших факторів; використання щодо тривожних студентів максимально розгорнутих критеріїв педагогічної оцінки; оволодіння прийомами самоаналізу; розвиток рефлексії власного «Я», адекватного рівня домагань та ін. Знання та впровадження в практику студентського життя цих умов дозволяє не лише подолати тривожність, а й забезпечує інтелектуальне та особистісне зростання здобувачів вищої освіти, адекватний розвиток емоційно-вольової, пізнавальної та мотиваційної сфери їх особистості навіть в екстремальних умовах.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми тривожності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. Доцільно було б також звернути увагу на розроблення цілісної системи психологічної допомоги іншим віковим категоріям.

Література

1. Кічук А. Деякі особливості змін у психоемоційному здоров'ї студентів та факторів, які їх обумовлюють при карантинних обмеженнях. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 3 (53). Т. 3. С. 5-18.
2. Козлюк О. А., Дичківська І. М., Горобаха Н. М. Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта» для другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. Рівне: РДГУ, 2022. URL : https://www.rshu.edu.ua/images/osvitni_programi/2022/osv_prog_mag_012_doshk_0sv_2022.pdf (дата звернення: 04.08.2023)
3. Павленко Т., Яригіна О., Білозір А. Психологічна реабілітація військових та їхніх близьких : навчальний посібник. Київ : ПСИХОБУК, 2023. 175 с.
4. Поляковська Т. Емоційно-психологічний стан українців дещо погіршився – опитування (назва з екрана). URL : <https://www.unian.ua/society/emocijno-psihologichnij-stan-ukrajinciv-deshcho-pogirshivsya-opituvannya-12273903.html> (дата звернення: 07.08.2023)
5. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
6. Ситнік С. В., Мірошніченко О. М., Свіденська Г. М. Особливості емоційних станів здобувачів вищої освіти під час війни в Україні. *Габітус: Науковий журнал з соціології та психології*. Випуск 37. 2022. С. 48-51.
7. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод.рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ : МЖЦП «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.
8. Старков Д. Ю., Ярий В. В., Олішевський О. В. Організація стаціонарної медико-психологічної реабілітації розладів, пов'язаних з психічною травмою та стресом : науково-методичний посібник. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2023. 136 с.

9. Чапмен А. Л., Гратц К. Л., Тул М. Т. Навички діалектичної поведінкової терапії для подолання тривоги. Робочий зошит. Як позбавитися від занепокоєння, паніки, ПТСР та інших симптомів тривоги. Київ : Видавництво Ростислава Бурлаки, 2023. 308 с.
10. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

References

1. Kichuk, A. (2020). *Deiaki osoblyvosti zmin u psykhoemotsiinomu zdorovi studentiv ta faktoriv, yaki yikh obumovliuiut pry karantynnykh obmezheniakh* [Some features of changes in the psycho-emotional health of students and the factors that determine them under quarantine restrictions]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and applied problems of psychology*, № 3 (53), Т. 3, 5–18. [in Ukrainian].
2. Kozliuk, O. A., Dychkivska, I. M., Horopakha, N. M. (ed.). (2022). *Osvitno-profesiina prohrama «Doshkilna osvita» dlia druhoho (mahisterskoho) rinvnia vyshchoi osvity zi spetsialnosti 012 Doshkilna osvita* [Educational and professional program «Preschool Education» for the second (master's) level of higher education in the specialty 012 Preschool Education]. RDHU. URL : https://www.rshu.edu.ua/images/osvitni_programi/2022/osv_prog_mag_012_doshk_o_sv_2022.pdf [in Ukrainian].
3. Pavlenko, T., Yaryhina, O., Bilozir, A. (2023) *Psykhologichna reabilitatsiia viiskovykh ta yikhnikh blyzkykh: navchalnyi posibnyk* [Psychological rehabilitation of military personnel and their relatives]. Kyiv : PSYKhOBUK. [in Ukrainian].
4. Poliakovska, T. (2023). *Emotsiino-psykhologichnyi stan ukraintsv deshcho pohirshyvsia – opytuvannia (nazva z ekrana)* [The emotional and psychological state of Ukrainians has somewhat worsened – survey]. URL : <https://www.unian.ua/society/emociyno-psiologichniy-stan-ukrajinciv-deshcho-pogirshivsya-opituvannya-12273903.html> [in Ukrainian].
5. Pobirchenko, N. A. (ed.) (2007). *Psykhologichnyi slovnyk* [Psychological dictionary]. Kyiv : Naukovyi svit. [in Ukrainian].
6. Sytnik, S. V., Miroshnichenko, O. M., Svidenska, H. M. (2022). *Osoblyvosti emotsiinykh staniv zdobuvachiv vyshchoi osvity pid chas viiny v Ukraini* [Peculiarities of the emotional states of students of higher education during the war in Ukraine]. *Habitus – Habitus: Naukovi zhurnal z sotsiologii ta psykholohii*, Vypusk 37, 48–51. [in Ukrainian].
7. Bochkor, N. P., Dubrovska, Ye. V., Zaleska, O. V. ta in. (2014). *Sotsialno-pedahohichna ta psykhologichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period: metod. rek.* [Socio-pedagogical and psychological work with children in the conflict and post-conflict period: methodical recommendations]. Kyiv : MZhTSP «La Strada-Ukraina». [in Ukrainian].
8. Starkov, D. Yu., Yaryi, V. V., Olishvskyi, O. V. (2023). *Orhanizatsiia statsionarnoi medyko-psykhologichnoi reabilitatsii rozladiv, poviazanykh z psykhnichnoiu travmoiu ta stresom* [Organization of inpatient medical and psychological rehabilitation of disorders related to mental trauma and stress]: naukovo-metodychnyi posibnyk. Kyiv : FOP Yamchynskiy O.V. [in Ukrainian].
9. Chapman, A. L., Hratcs, K. L., Tul, M. T. (2023). *Navychky dialektychnoi povedinkovoi terapii dlia podolannia tryvohy. Robochyi zoshyt. Yak pozbavytysia vid zanepokoiennia, paniky, PTSR ta inshykh symptomiv tryvohy* [Dialectical Behavior Therapy Skills for Anxiety. A workbook. How to get rid of anxiety, panic, PTSD and other anxiety symptoms]. Kyiv : Vydavnytstvo Rostyslava Burlaky. [in Ukrainian].
10. Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyi tлумachnyi psykhologichnyi slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv : Prapor. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі тривожності в здобувачів вищої освіти під час воєнного часу. Тривожність в умовах воєнного стану різко підвищується, оскільки воєнні дії створюють нестабільну та небезпечну обстановку, яка дуже впливає на психоемоційний стан здобувачів вищої освіти. Наголошується, що сучасний викладач закладу вищої освіти в умовах війни має бути ресурсною людиною, яка володіє техніками зниження емоційної напруги, регуляції стресового стану.

Мета статті полягає в розкритті досвіду кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т. Поніманської в подоланні тривожності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» в Рівненському державному гуманітарному університеті в умовах воєнного стану.

У статті представлено результати виявлення рівня тривожності за допомогою шкали тривожності Спілберга. За результатами діагностики було встановлено, що половина здобувачів відчуває підвищений рівень тривожності. Описано досвід роботи викладачів кафедри, які об'єднали свої зусилля задля організації та надання психологічної допомоги здобувачам освіти. Серед основних заходів та напрямів діяльності: 1) створення психологічної служби при кафедрі, де студенти могли отримати необхідну психологічну допомогу; 2) активне залучення здобувачів до різноманітних проєктів, благодійних акцій, волонтерської роботи, щоб відчутти свою необхідність; 3) розробка і реалізація спеціальної корекційної програми для подолання тривожності.

Запропоновані психолого-педагогічні умови подолання тривожності в здобувачів вищої освіти в умовах війни: відчуття безпеки в університеті; індивідуальний підхід у навчанні студентів; оволодіння навичками емоційної регуляції; оволодіння вмінням перефокусувати увагу з оцінки себе на зовнішнє оточення; формування навичок стресостійкості за допомогою дихальних вправ; розвиток доброзичливості, взаємодопомоги, взаємоповаги у стосунках між однокурсниками в процесі навчальної діяльності; розширення взаємної довіри та ін. Знання та впровадження в практику студентського життя цих умов дозволяє не лише подолати тривожність, а й забезпечує інтелектуальне та особистісне зростання здобувачів вищої освіти, адекватний розвиток емоційно-вольової, пізнавальної та мотиваційної сфери їх особистості навіть в екстремальних умовах.

***Ключові слова** воєнний стан, корекційна програма, здобувачі вищої освіти, тривожність, подолання тривожності.*

УДК 374.7

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-67-78

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ
ДВОВОМНОГО (БАГАТОМОВНОГО) НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ НА
ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ**

**HISTORICAL BACKGROUND AND PROPOSALS FOR THE
DEVELOPMENT OF BILINGUAL (MULTILINGUAL) EDUCATION
IN UKRAINE BASED ON EUROPEAN EXPERIENCE**

Nataliya ZAYTSEVA,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer

natalinpu2@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0131-5368>

*Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,*

✉ 24, Kyivska St., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Наталія ЗАЙЦЕВА,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

*Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженка,*

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська область, 41400, Україна

Original manuscript received: November 05, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article highlights the historical prerequisites for the development of bilingual (multilingual) education in Ukraine. The goals and principles of the state language policy of Ukraine are defined. The laws of Ukraine on the functioning of languages on its territory are outlined. On the basis of the results of the conducted research, proposals for the development of bilingual (multilingual) education in our country based on European experience are substantiated. Their main directions can be presented at several levels: educational-administrative, conceptual, regional, scientific-methodical, school, individual. At the educational and administrative level, it is necessary to provide support for educational initiatives for the development of bilingualism (multilingualism) at the regional and state levels with the aim of preserving the existing linguistic and cultural heritage and further integration into the European and world educational space, to provide the implementation of the state language policy to the education system taking into consideration regional features, ensure the training of bilingual specialists. At the conceptual level, it is necessary to improve the conceptual principles of bilingual (multilingual) education, taking into account national characteristics and the Western European experience, the requirements of the Ukrainian society and labor market. At the methodological and scientific level: to investigate the foreign experience of various technologies of bilingual (multilingual) education and conduct an experimental verification of their application in Ukrainian education, to form an educational environment of new quality thanks to the use of open educational resources available in European countries. At the school level: encourage the diversification of language learning in schools, introduce the process of curriculum integration in language subjects, provide methodical support. At the individual level: apply the language learning

67

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

experience of pupils, students, promote the development of language abilities, form the habit and need to learn languages throughout life, etc.

Keywords: *bilingual education, historical prerequisites for the development of bilingual (multilingual) education, proposals for the development of bilingual (multilingual) education, language legislation of Ukraine, principles of the state language policy, bilingual (multilingual) communicative competence.*

Introduction. The informational type of the modern multilingual society, the globalization trends of its development make it necessary to reform education in Ukraine, in particular its language branch. It plays an important role in forming a modern highly educated, communicative, developed personality, capable of responding to the challenges of the modern world. Ukraine is a multinational and multilingual country. Therefore, the need to update the content and methodology of education, in particular language, is of particular importance. At the current stage of language development of the countries of the world, two trends are noticeable: the strengthening of cultural and linguistic interaction between peoples and the desire of nations to preserve their linguistic and cultural identity. Accordingly, the relevance of the issue of introducing bilingual (multilingual) education in Ukraine is increasing. Bilingual education is the simultaneous use of two languages (state and native) in the education process.

It should be noted that the attitude towards national minorities determines the degree of democratic society. The protection of the rights of all citizens of the country is ensured by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On National Minorities».

Analysis of relevant research. The historical development of bilingualism in Ukraine, which took place during different eras, the practical application of bilingual (multilingual) education, in particular in Ukraine, and other aspects related to this issue, were studied by many domestic scientists: I. Avdeeva, B. Azhniuk, E. Anafieva, L. Bevzenko, E. Vereshchagin, L. Vygotskyi, V. Vynogradov, M. Vynarchyk, T. Voloshynska, V. Demchenko, Yu. Desheriev, V. Doroz, O. Yefimenko, Yu. Zhluktenko, L. Zaitseva, M. Isaev, R. Kis, I. Kononov, V. Kotygorenko, V. Krysachenko, L. Masenko, T. Melnyk, V. Mustafina, A. Pavlenko, L. Panasiuk, I. Popescu, O. Pritsak, K. Protasova, Y. Radevich-Vynnytskyi, Y. Saplin, Zh. Slyusar, E. Stepanov, O. Taranenko, L. Tovchygrechka, V. Tutashynskyi, Yu. Shapoval, S. Shevchuk, N. Shumarova etc.

Purpose of the study is to reveal the historical prerequisites for the development of bilingual (multilingual) education and to describe proposals for its development in Ukraine.

Research methods and techniques. The research used such theoretical methods as the method of studying basic concepts, methods of primary source analysis; generalization and specification, structural and semantic analysis of bilingual educational programs, comparative analysis, abstraction, classification and systematization of data, comparative analysis, inductive and deductive methods, empirical methods – conversation, discussion, electronic correspondence.

Results and discussions. The development of bilingualism (multilingualism) in Ukraine is historically determined. During the development of the state, certain parts of it were influenced by other cultures, in particular Polish, Russian, Belarusian, Czech, Austro-Hungarian, Romanian and others. Therefore, the Ukrainian language on the territory of Ukraine did not always have the status of the state.

In 1991, on the basis of the «Law on Languages», the resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR «On the non-state program for the development of the Ukrainian language and other national languages for the period until the year 2000» was developed. It was necessary «in accordance with the national composition and needs of the population to complete the formation of a network of secondary schools, preschool and extra-curricular institutions.» In 1992, the Ministry of Education of Ukraine, on the basis of the «Law on Languages», issued an order, according to which it was necessary to create» such a network of first classes that would most fully correspond to the national composition of the population of each region and the requests of the Ukrainian state. «In the «Law on Languages» it was stated that the languages of international communication were Ukrainian, Russian, etc. (Article 4) (Zakon pro movy, 1989).

After the adoption of the new Constitution in 1996, there have been significant changes in the status of the languages spoken by the Ukrainian population. Only Ukrainian was recognized as the state language in Ukraine, and Part 4 of Article 10 of the Constitution of Ukraine provided for «state support for the study of languages of international communication» (Konstytutsiya Ukrainy, 2006).

Currently, the legislation of Ukraine on languages consists of the Constitution of Ukraine, this Law, the Law of Ukraine «On the Ratification of the European Charter of Regional or Minority Languages» and other laws of Ukraine, as well as international treaties regulating the use of languages, the binding consent of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine. The Constitution of Ukraine defines the principles of the state language policy, and the order of using languages in Ukraine is defined exclusively by this Basic Law, the norms of which should be the basis for other legal acts that determine the peculiarities of language use in public life (Zakon pro movy, 2010).

According to the «European Charter of Regional Languages or Minority Languages», regional languages of Ukraine include: Belarusian, Bulgarian, Armenian, Gagauz, Crimean Tatar, Yiddish, Polish, Moldavian, Modern Greek, German, Romani, Slovak, Romanian and Hungarian and other languages (Zakon pro movy menshyn, 2003). Measures aimed at the use of regional languages are applied to each language or minority languages, provided that the number of speakers of the regional language living in the territory where the specified language is widespread is 10 percent or more of its population. According to the local council decision, in particular cases, in the specific situation, such measures may be applied to a language the regional language group of which is less than 10 percent of the population of

the relevant territory (Zakon pro movy, 2010). When applying the provisions of the Charter, measures devoted to the establishment of the Ukrainian language as the state language, its functioning and development in the spheres of public life on the whole territory of Ukraine, are not considered to hinder or create a threat to the preservation or development of languages, which are subject to the provisions of the Charter in accordance with Article 2 of this Law (Zakon pro movy menshyn, 2003).

The draft «Law on Languages» in Ukraine (2010) states that every citizen «has the right to choose the language he considers his native and define the language of communication, he can recognize himself as bilingual or multilingual and change his language preferences; regardless of national-cultural self-identification, ethnic origin, religious beliefs, place of residence he may use any language in private and public life, to learn and support any language» (Zakon pro movy, 2010).

The state Ukrainian language policy is grounded on the Ukrainian language recognition and development as the state language and guaranteeing the free development of other regional or minority languages, as well as the right of linguistic self-determination and linguistic preferences of each person.

In the implementation of the state language policy since 2010, Ukraine helps to develop multilingualism, it promotes the study of international communication languages, especially the official languages of UNESCO and the United Nations, other international organizations. The principles of language policy set forth in Art. 5 of this Law, apply to all regional languages or Ukrainian minority languages, used on its territory (Zakon pro movy, 2010).

Today, bilingual education is recognized by many scientists in Europe and around the world as one of the most progressive ways of learning foreign languages, preserving one's native language, obtaining a full-fledged education, is a component of multicultural education, etc.

A significant influence on the development of bilingual (multilingual) education in Europe is exerted by the policy of the European Union, which implies the rejection of the priority of one of the languages and the orientation towards the equal use of partner languages. Ukraine is also a part of Europe and aspires to join the European Union, therefore, from this point of view, it should be more open and respect the values and rights not only of the indigenous population, but also of other nationalities.

The Supervisory Committee of the Convention on the Protection of National Minority Languages of the Council of Europe recommended that when determining the languages of instruction Ukraine should be chosen as the main criterion – «sufficient demand» (Deutsche Welle, 2013).

In accordance with the 2008-2011 sectoral program for improving the study of the Ukrainian language in general educational institutions with instruction in the national minority languages (Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No. 461 of 28.05.2008), the transition to bilingual education or the use of bilingual education is being carried out in the above-mentioned educational institutions of the country learning during the study of

individual subjects (Metodychni rekomendatsiyi shchodo zastosuvannya dvomovnoho navchannya, 2009). In addition, on June 5, 2012, the Law No. 5209 – VI «On the Principles of State Language Policy» was adopted, which «obliges citizens who live in the territory where a regional or minority language functions to develop and use such a language.» (Zakon pro movu, 2018). Bilingual education is one of the ways to fulfill this law, because it combines the simultaneous use of two languages in the educational process. The Ukrainian language is studied not only as a separate subject, but also as a way of mastering other subjects. In this way, the scope of its use is expanded and more effective formation of speaking skills is ensured in schoolchildren. At the same time, the level of assimilation of the content of the subject does not decrease under the condition of proper organization of training.

In 2019, the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language» was adopted. The legislative act established that Ukrainian is the only state (official) language in Ukraine.

According to the Law, «The Ukrainian language as the only state language» represents the functions of the inter-ethnic communication language, ensures the human rights protection for every Ukrainian inspite of his ethnic origin. It is a factor of Ukrainian national security and unity. The Law adjusts the use and the Ukrainian language functioning as the state language in public life determined by the Law throughout the territory of Ukraine. The influence of the Law does not outreach the private communication sphere and the performance of religious ceremonies (Zakon pro movu, 2019).

From January 16, 2021, separate provisions of the law «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language» enters into force. The innovations concern every Ukrainian citizen using any services or buying any goods. After all, from the specified date, all service providers is obliged to serve and provide information in Ukraine in the Ukrainian language. Article 30 of the Law on Language enters into force. She says that the language of consumer service in Ukraine is the state language (Zakon pro movu, 2021).

So, we can conclude that the status of the state language in Ukraine is increasing. But, at the same time, it should be stressed that the European choice of Ukraine, the priority directions of its socio-economic and cultural development should direct the development of bilingual (multilingual) education to solve such strategic tasks for the country as the training of multilingual citizens well versed in the state Ukrainian language, languages of national minorities living on the territory of our country, who are able to communicate freely with the peoples of other countries of Europe and the world, whose languages, cultures and history have significant differences.

We believe that it is possible to form functional bilingualism (multilingualism) in several languages by implementing a system of measures.

At the educational and administrative level, with the aim of preserving the existing linguistic and cultural heritage and further integration into the European and world educational space there is an urgent need to support educational initiatives for the development of bilingualism (multilingualism) at

the state, regional and local levels; ensuring the implementation of extensive information and educational and explanatory work among students, teachers, parents, and the public regarding the advantages of bilingualism (multilingualism) through central and regional mass media, popularizing information about European measures to promote the preservation and development of linguistic diversity. This requires to develop and ensure the state language policy implementation in the education system, take into consideration regional characteristics, in particular, it is advisable to consistently work on providing an appropriate environment for education by representatives of all nationalities in Ukraine. The key to success will be the creation of conditions for the wide participation of non-governmental organizations and social movements in the management of education for the development of bilingualism (multilingualism) of Ukrainian schoolchildren and students and mechanisms for involving the public in the process of developing state programs and adopting government decisions. There is an urgent need now for high-quality educational programs for different levels of education, taking into account the relatedness (unrelatedness) of languages: the native language of students, the state Ukrainian language for institutions with education in the national minority language as a second language, first foreign and second foreign languages, therefore it is necessary to create a sufficient number of such programs. In such a context, special attention should be paid to the sequence of language introduction, the allocation of time to language courses, the orientation of content and teaching methods, etc.

It is appropriate to create departments of applied linguistics, preservation and development of multilingualism and (bilingual) multilingual education for the fundamental training of specialists and the development of scientific research in this field. In our opinion, it is positive to promote the introduction of the experience of learning English not as a foreign language, but as a language of universal communication that does not require the assimilation of any system of national values and does not impose certain economic, political or cultural views.

One of the primary tasks is the professional training system improvement and teachers' professional development, the introduction of sociolinguistic and psycholinguistic features of the formation of bilingualism (multilingualism) into the teaching content; introduction of a course on the methodology of teaching Ukrainian as a second language and courses on the methodology of teaching languages of ethnic minorities as second languages in higher educational institutions of Ukraine. We consider it expedient to ensure the training of bilingual specialists who are fluent in both the state Ukrainian and the language of a certain national minority, or who are ready for teaching not only two languages as systems, but subject content in two languages too. They have experience functioning in a multicultural environment, knowledgeable about issues of intercultural education. In order to ensure a high level of foreign language training of future teachers, teachers of foreign languages in one or two languages, in addition to their native language, we consider it necessary to

create opportunities for them to gain experience in communication with foreign partners, as well as to create conditions for every future teacher to have the opportunity to spend some time, studying or working, in the country of the language of instruction and to gain experience in teaching in the conditions of the educational process in more than one country; create opportunities for industry specialists to participate in online events, etc. In addition, there is an urgent need now to create conditions for re-certification of personnel, nostrification of documents for specialists who have completed advanced training courses, obtained a scientific degree or academic title abroad. The aspect of evaluating the educational achievements of schoolchildren and students as a transversal competence reflecting the experience of bilingual (multilingual) and intercultural communication of a person and the efforts made in the learning process deserves special attention. The key to success is the participation of domestic specialists in international programs and projects, the development of international relations and information exchange in the field of multilingual education. In our opinion, it is appropriate to create a Ukrainian association of multilingual education in regions and cities such as the International Association of Multilingualism (IAM), which takes care of the preservation and development of bilingualism (multilingualism) and (bilingual) multilingual education. And also, of course, special attention should be paid to the development of bilingualism (multilingualism) in the context of informal education of schoolchildren and students by organizing language camps, exchanges of students and teachers (Pershukova, 2016:387).

At the conceptual level, first of all, the conceptual principles of (bilingual) multilingual education should be improved, taking into account the Western European experience and national characteristics, the requirements of the labor market and Ukrainian society.

At the scientific and methodological level, the primary task is to solve the problem of the lack of translations into Ukrainian of the works of world and European theoreticians and practitioners on the development of bilingualism (multilingualism) and (bilingual) multilingual education. It is appropriate to study the foreign experience of immersion, propaedeutic and receptive technologies of (bilingual) multilingual education and conduct an experimental verification of their application in the conditions of the Ukrainian school.

The urgent task, in our opinion, is the formation of a new quality educational environment in Ukraine thanks to the use of open educational resources available in European countries (Vistawide electronic resource bank of language learning materials, OnestopEnglish electronic resource, Lingu@networldwide educational service, etc.) and actively involve teachers and students in its creation and replenishment. Taking into account the existing tradition of using language teaching textbooks in the educational process of Ukraine, we consider it appropriate to recommend to authors to actively use the existing experience of textbook creation in immersion technology to create new textbooks, and for learning closely related languages, it is appropriate to use the experience of receptive technology. In this context, the creation of appropriate

teaching aids should be promoted in every possible way – virtual reference literature in several languages and bilingual (multilingual) educational content for teaching non-linguistic school subjects (Pershukova, 2016).

For the purpose of consolidating the Ukrainian nation, topics aimed at familiarizing the general public with the culture of individual national minorities living on the territory of Ukraine should be introduced into the curriculum. The urgent need now is the development of programs for teaching the state Ukrainian language, taking into account the results of scientific research (development of methods of teaching Ukrainian as a second or foreign language), aimed primarily at increasing the level of personal culture of the student, which also depends on the knowledge of the state language, is a measure of his civic position.

To solve the problems of assessing bilingual (multilingual) competence, it is appropriate to clearly define the level of proficiency in Ukrainian as the state language in schools with the languages of national minorities at the end of 4th, 9th, and 11th (5th, 10th, and 12th) grades. In this context, it is necessary to develop differentiated requirements for foreign language and literature (perhaps using CEFR and FREPA) for applicants who have expressed a desire to continue their studies in the direction of «Ukrainian philology» according to the general requirements for Ukrainian language and literature, and for applicants for other directions and specialties to develop tests of foreign language schools taking into account the curriculum and conditions of study of this national minority. We consider it expedient to develop unified standards for assessing the bilingual (multilingual) competence of schoolchildren on the basis of formative assessment, taking into account the different levels of competence of students from different studied languages and to introduce assessment based on performance (portfolio) (Pershukova, 2016:388).

At the school level, we consider it necessary to encourage the diversification of languages studied in schools with a contingent of students from national majority families: to study not only foreign languages, but also languages of national minorities. It is appropriate to hold school Olympiads, quizzes, festivals and competitions: a) for better knowledge of standard variants of various languages and local dialects, b) familiarization with the linguistic and cultural features of children from migrant families. The implementation of the process of curriculum integration in language subjects will be a way to avoid competition and rivalry, increase the level of cooperation, collegiality and mutual assistance among teachers of language subjects, provided that assistance and methodical support is provided by the school administration and employees of scientific institutions. The process of introducing the integration of the language curriculum in Ukraine in the context of one school should start with the definition of the general goal of education and the levels of competences that should be achieved in each of the languages studied. The next step should be the selection of common approaches and methodological techniques for use in teaching all languages. Next, an integrated content framework should be established, according to which the content of language learning is complementary in nature, but contains information specific to each of the

languages studied. It is necessary to take into account the functions that each language has in the social life of Ukraine, and reflect this in the language curriculum, in particular, in achieving the desired levels of competence.

At the individual level, it is possible to promote the development of language skills on the basis of individualization of the learning process due to taking into account the individual cognitive styles of schoolchildren and students and increasing motivation. It is necessary to rely on the students' language learning experience (ability to use a dictionary, electronic translator) and actively develop it; including applying compensatory strategies (intuition, guessing, acting by analogy) and using existing metalinguistic awareness. In the learning process, general educational skills (work individually, in groups and in pairs) and communication experience in a non-native language (listening to a non-native language, participating in dialogues and polylogues) should be activated; to teach to apply various educational strategies – to form awareness in the sequence, alternate execution of all stages, which consist in the application of techniques and ways of processing language information. The goal should be the formation not only bilingual (multilingual) communicative competence of schoolchildren and students, but also habits and needs to master languages throughout life (Persukova, 2016).

Conclusions. So, we can conclude that the development of bilingual (multilingual) education in Ukraine is historically determined, because during the development of the state, certain parts of it were influenced by other cultures, in particular, Polish, Belarusian, Czech, Austro-Hungarian, Romanian and others. Promoting the development of all languages used on the territory of Ukraine, especially in the field of education, should be in the interests of the society and state, which is currently provided for by the country's language legislation and should be improved in the future.

On the basis of the results of the conducted research, proposals regarding the development of bilingual (multilingual) education in Ukraine are substantiated. Their main directions can be presented on several levels. At the conceptual level: to improve the conceptual principles of bilingual (multilingual) education taking into account the Western European experience and national characteristics, the requirements of the Ukrainian society and labor market. At the administrative and educational level: to support the educational initiatives for the development of bilingualism (multilingualism) at the local, regional and state levels to preserve the cultural and linguistic heritage and for the further integration into the educational space of Europe and the world. It is necessary to ensure the implementation of the education system state language policy, take into consideration regional characteristics, creating high-quality educational programs for education of different levels, take into account the relatedness of languages, introduce the experience of learning English as a universal communication language, improve the system of teacher and lecturer training, ensure the training of bilingual specialists who are ready for teaching not only two languages as systems, but also subject content in two languages. At the scientific and methodological level: solve the problem of the lack of translations into Ukrainian of the works of theorists

and practitioners on the development of bilingualism (multilingualism) and bilingual (multilingual) education; to study the foreign experience of immersion, receptive and propaedeutic technologies of bilingual (multilingual) education and conduct an experimental verification of their application in Ukrainian education; to form an educational environment of new quality thanks to the use of open educational resources available in European countries; to actively involve teachers, lecturers, pupils and students in its creation and replenishment. At the school level: encourage the diversification of language learning in schools; implement the process of curriculum integration in language subjects as a way to avoid rivalry and competitiveness, increase the level of cooperation, collegiality and mutual assistance among language subject teachers; to provide methodical support from the school administration and scientific institutions. At the individual level: promote the development of language skills based on individualization, differentiation of the learning process; apply language learning experience available to pupils, students, use already existing metalinguistic awareness; to teach to apply different strategies, to form in schoolchildren, students the habit and need to master languages throughout life.

Література

1. Верховна Рада України. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», 2019: веб-сайт. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/170777.html> (дата звернення: 7.10.2023)
2. Верховна Рада України. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Стаття 30, 2021: веб-сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/movny-zakon-sfera-obsluhovuvannia-derzhavna-mova/31044007.html> (дата звернення: 11.10.2023)
3. Верховна Рада України. Закон України «Про засади державної мовної політики», 2018: веб-сайт. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 5.10.2023)
4. Верховна Рада України. Закон України «Про мови в Україні», 2010: проект : веб-сайт. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0S703A.html (дата звернення: 14.10.2023)
5. Верховна Рада України. Закон України «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин», 2003: веб-сайт. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=802-15> (дата звернення: 25.10.2023)
6. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. Про мови в Українській РСР. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1989. № 45.
7. Конституція України: офіц. Текст, прийнятий на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. (відом. Верхов. Ради України, 1996, № 30, ст. 141): із змінами станом на 1 січ. 2006 р. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2006. 140 с.
8. Міністерство освіти і науки України. Про методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання, 2009: веб-сайт. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v-581290-09> (дата звернення: 20.10.2023)
9. Першукова О. О. Тенденції розвитку багатомовної освіти школярів у країнах Західної Європи (друга половина XX – початок XXI ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2016. 403 с.
10. Deutsche Welle, 2013. Made for minds: веб-сайт. URL : http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15656849,00.html?maca=ukr-newsletter_ukr_politik5269-html-newsletter (дата звернення: 27.10.2023)

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayins'koyi movy yak derzhavnoyi»* [Law of Ukraine on Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language]. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/170777.html> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayins'koyi movy yak derzhavnoyi»*. (Стаття 30 (2021)) [The Law of Ukraine on Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language. (Article 30 (2021))]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/movny-zakon-sfera-obsluhovuvannia-derzhavna-mova/31044007.html> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018). *Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoyi movnoyi polityky»* [Law of Ukraine on the Principles of State Language Policy]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010). *Zakon Ukrainy «Pro movy v Ukraini»: proekt* [The Law of Ukraine on Languages in Ukraine: draft]. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0S703A.html [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). *Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Yevropeys'koyi Khartiyi rehional'nykh mov abo mov menshyn»* [Law of Ukraine on the Ratification of the European Charter of Regional or Minority Languages]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=802-15> [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrayins'koyi Radyans'koyi Sotsialistychnoyi Respubliki. (1989). Pro movy v Ukrayins'kiy RSR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR)* [Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic about languages in the Ukrainian SSR. Verkhovna Rada information], № 45. [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada Ukrainy (2006). *Konstytutsiya Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: ofits. tekst, pryynyaty na p'yatyi ses. Verkhov. Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 p. (vidom. Verkhov. Rady Ukrainy, 1996, № 30, st. 141): iz zminamy stanom na 1 sich. 2006 p. Kyiv : Vyd. dim «In Yure». [in Ukrainian].
8. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2009). *Pro metodychni rekomendatsiyi shchodo zastosuvannya elementiv dvomovnoho navchannya* [About methodical recommendations on the application of elements of bilingual education]. Retrieved from: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v-581290-09> [in Ukrainian].
9. Pershukova, O. O. (2016). *Tendentsiyi rozvytku bahatomovnoyi osvity shkolnyariv u krayinakh Zakhidnoyi Yevropy (druha polovyna KHKH – pochatok KHKHI st.)* [Trends in the development of multilingual education of schoolchildren in the countries of Western Europe (the second half of the 20th century – the beginning of the 21st century)]. (Doctor's thesis). Institute of Pedagogy of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
10. Deutsche Welle. (2013). *Made for minds*. Retrieved from: http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15656849,00.html?maca=ukr-newsletter_ukr_politik5269-html-newsletter [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено історичні передумови розвитку двомовного (багатомовного) навчання в Україні. Визначено цілі та принципи державної мовної політики України, окреслено закони про функціонування мов. На основі результатів здійсненого дослідження обґрунтовано пропозиції щодо розвитку дво(багатомовного) навчання в нашій країні на основі європейського досвіду. Основні напрями можна представити на декількох рівнях: освітньо-адміністративному, концептуальному, регіональному, науково-методичному, шкільному, індивідуальному.

На освітньо-адміністративному рівні треба забезпечити підтримку освітніх ініціатив з розвитку двомовності (багатомовності) на державному, регіональному рівнях з метою збереження наявного мовно-культурного спадку і подальшої інтеграції в європейський та світовий освітній простір, забезпечити реалізацію державної мовної політики в системі освіти з урахуванням регіональних особливостей, забезпечити підготовку двомовних фахівців. На концептуальному рівні треба вдосконалити концептуальні засади двомовного (багатомовного) навчання з урахуванням західноєвропейського досвіду та національних особливостей, вимог ринку праці та українського соціуму. На науково-методичному рівні: вивчити зарубіжний досвід різноманітних технологій двомовного (багатомовного) навчання і провести експериментальну перевірку їх застосування в українській освіті, сформувати навчальне середовище нової якості завдяки використанню наявних у країнах Європи відкритих освітніх ресурсів. На шкільному рівні: заохочувати до диверсифікації навчання мов у школах, запровадити процес інтеграції курикулуму з мовних предметів, забезпечити методичну підтримку. На індивідуальному рівні: застосовувати наявний в учнів, студентів досвід вивчення мов, сприяти розвитку мовних здібностей, формувати звичку і потребу опановувати мови впродовж життя тощо.

Ключові слова: двомовне навчання, історичні передумови розвитку двомовного (багатомовного) навчання, пропозиції щодо розвитку двомовного (багатомовного) навчання, мовне законодавство України, принципи державної мовної політики, двомовна (багатомовна) комунікативна компетентність.

УДК 378.011.3-051:373

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-79-87

MANAGING FUNCTION OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER

УПРАВЛІНСЬКА ФУНКЦІЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Iryna PINCHUK,

Doctor of Pedagogy, Associate
professor

pinchuk@gnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1376-3977>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyivska St., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Ірина ПІНЧУК,

доктор педагогічних наук, доцент

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженка,

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська область, 41400, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 11, 2023

ABSTRACT

Modern education needs an urgent update. Modernization of the educational process in primary school, which meets the requirements of the concept of the New Ukrainian School, is especially important today, in the conditions of martial law and distance learning in Ukraine. A particularly important task of a teacher is the skill to organize the educational process by means of distance or mixed learning formats.

The above mentioned proves the importance of the researched problem. Therefore, we can define the aim of the paper as follows: to reveal the peculiarities of the managing function of a modern teacher in primary school.

Managerial function of a primary school teacher is formed and developed not only in the context of professional training in the conditions of higher education establishments, but also in the conditions of practical training on the basis of a general secondary education institution. The head of the structural unit of the educational institution, or the head of the educational institution play the decisive role in this aspect in general.

The analysis of the scientific and methodological sources and the survey of practicing teachers of the primary education allowed us to determine the main features of the managing function of a primary school teacher: humanitarian approach, pedagogical adaptation, organization of lessons, communication with parents, multidisciplinary approach, evaluation and recording of progress.

The conducted survey and questionnaire of primary school teachers revealed a number of challenges faced by teachers in the conditions of distance learning: the need for modification of methods, motivation and involvement of primary school pupils; technical problems during distance learning; learning adaptation; lack of personal contact: communication with parents.

The results of the study show that teachers attach great importance to the role of a good psychological climate in the classroom, which contributes to the effective management of the educational process. A productive climate is provided by positive social interaction, commitment to learning.

Keywords: *teacher's managing function, primary school teacher, distance learning, modern management challenges.*

79

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

Вступ. Сучасна освіта потребує термінового оновлення. У світі, де мінливість стала рисою не тільки наукового й технологічного прогресу, а й способу життя людини, заклади освіти зобов'язані не лише передавати новим поколінням раніше накопичені знання, але й, переважно, готувати їх до вирішення проблем, із якими здобувачі освіти ще ніколи раніше не стикалися.

Модернізація освітнього процесу в початкових класах, що відповідає вимогам концепції НУШ, є особливо важливою сьогодні, в умовах воєнного стану в Україні. З цією метою вчителі початкової ланки школи мають бути готовими до навчання молодших школярів в умовах загрози життю кожного громадянина нашої країни. Важливим завданням учителя є вміння організувати освітній процес засобами дистанційного чи змішаного формату навчання.

Робота сучасної Нової української школи має орієнтуватися на розуміння, сприйняття та здобуття метакомпетеностей усіх учасників освітнього процесу, що базуються на вміннях і навичках, а також спрямовані на «навички майбутнього» (Калініна, 2017). Перелік найважливіших умінь, важливих для сучасних учнів, було представлено експертною спільнотою на міжнародному економічному форумі в Давосі у вересні 2016 року. Вивчивши результати форуму, варто відмітити, що навички змінюються постійно. Тому освіта має відповідати вже сьогоднішнім вимогам і змінам. У нас немає часу готуватися до цього процесу, діяти треба вже сьогодні.

Вищезазначене доводить актуальність досліджуваної проблеми. Тому **метою статті** можемо визначити так: розкрити особливості управлінської функції сучасного вчителя початкових класів.

Методи і методика дослідження. Із метою отримання даних щодо особливостей управління освітнім процесом у початковій ланці школи було вивчено вітчизняну й зарубіжну наукову й методичну літературу з досліджуваної проблематики, проведено анонімне анкетування вчителів початкових класів трьох шкіл м. Глухова, що проводилося за допомогою сервісу Google Form.

Анкетування виявило проблеми, з якими стикаються вчителі початкових класів під час організації освітнього процесу. Оскільки сьогодні в м. Глухові (Сумська область) досить непроста ситуація з огляду на близьке розташування до кордонів рф, то навчання проходить переважно дистанційно. На основі використання методів спостереження, бесіди, опитування, анкетування, було визначено особливості управлінської функції вчителів початкової школи.

Результати та дискусії. Значна кількість досліджень з управління освітнім процесом вивчали взаємозв'язок між академічними досягненнями учнів та процесом управління навчанням учнів початкових класів. Знання таких особливостей може допомогти вчителям приймати обґрунтовані рішення щодо управління класами початкової школи, щоб максимізувати досягнення учнів. Зарубіжні вчені (Lazar, 2021; Moreira, 2017; Wilks, 1996) доводять, що діяльність учнів (кількість часу навчання) може бути

спричиненою продуктивною взаємодією між виконанням учителем навчального плану (включно з управлінськими навичками, дисциплінарними процедурами та методами навчання) та навчанням учнів.

Серед трудових функцій у професійному стандарті (професійних компетентностей за трудовою дією або групою трудових дій, що входять до них) визначено функцію управління освітнім процесом, що містить такі компетентності: *прогностичну* (здатність до прогнозування результатів освітнього процесу, здатність до планування освітнього процесу); *організаційну* (здатність до організації процесу навчання, виховання та розвитку учнів; здатність до організації різних форм навчальної і пізнавальної діяльності учнів); *оцінювальну* (здатність до оцінювання результатів навчання учнів) (Професійний стандарт, 2020).

Варто зазначити, що управлінська функція вчителя початкової школи формується й розвивається не лише в контексті професійної підготовки в умовах ЗВО, а й в умовах практичної підготовки на базі закладу загальної середньої освіти. Визначальну роль у цьому аспекті відіграє сам керівник структурного підрозділу закладу освіти, або ж очільник закладу освіти загалом (Семеняк, Троханяк, 2022).

Формування функції управління освітнім процесом відбувається у процесі професійної підготовки в умовах ЗВО, що регламентується змістом освітньо-професійної програми, навчальним планом підготовки фахівців, навчально-методичним забезпеченням кожного освітнього компонента (Губа, 2010).

Управлінська функція визначає змістове наповнення педагогічного менеджменту, що все більше набуває актуальності й значимості в умовах реалізації провідних концептуальних положень НУШ. Варто зацентрувати увагу на освітньому менеджменті, що визначається сукупністю теоретико-практичних основ управління освітою (Семеняк, Троханяк, 2022).

Велика кількість наукової й методичної літератури з цього питання може допомогти вчителю, проте лише частково. Перший аспект, з яким асоціюється управлінська функція вчителя – це дисципліна учнів на уроках. Проте, останнім часом сучасні вчені (Іванов, 2017; Кондратьєва, 2019) вважають, що багато понять, таких як авторитет, слухняність, підкорення та дисципліна, більше не вважаються важливими, тому втратили свою актуальність серед учителів і батьків через вплив багатьох антиавторитарних освітніх напрямів. Однак, освітній процес все ще зберігає авторитарний вигляд, оскільки в його основі лежить «бажання орієнтувати дії іншої людини». Така видимість може спричинити асиметрію керівної влади в класі учнів: тому виникають конфлікти між учителем, з одного боку, який вимагає позитивної співпраці й участі здобувачів освіти в навчальному процесі, та учнями, з іншого боку, які відчують, що вчитель «наполює на своєму й керує ними», нав'язуючи розвиток компетентностей і змісту. За ідеального освітнього процесу учні спонтанно і без зволікань відповідали б на запитання вчителя, а їхня пасивність була б показником невдачі вчителя.

Раніше це було гарантовано провідною професійною роллю вчителя та моральним обов'язком учнів. Проте, фактично, у постмодерністському суспільстві легітимація влади педагога має ґрунтуватися на діалозі й емоційних та афективних стосунках між учителем та здобувачами освіти. У науковій літературі останнім часом почали визначати багато типів дисциплінарних стратегій, зокрема: профілактична, підтримуюча, корекційна. Водночас стиль управління вчителя може бути ворожим, демократичним, авторитарним чи вседозволеним. Звичайно, між різними стилями є деякі відмінності: наприклад, «гуманістичний» стиль надає більшого значення ролі самого учня у формуванні та виборі правил поведінки. Навпаки, «біхевіористський» стиль указує на те, що головна роль у вирішенні будь-якої проблеми належить учителю, який змінює поведінку учнів за допомогою позитивного або негативного стимулювання. «Конструктивний» стиль підкреслює роль самого вчителя, який організовує цікаву діяльність (Feresin, Mocińic, Tatková, 2013).

Управлінська функція вчителя початкової школи включає в себе ряд особливостей, оскільки вчитель початкової школи має важливу роль у формуванні особистості здобувачів початкової освіти й наданні їм необхідних знань і навичок, формуванні ключових і предметних компетентностей.

Аналіз науково-методичної літератури та анкетування вчителів-практиків початкової ланки освіти дозволили нам визначити основні особливості управлінської функції вчителя початкової школи, що подано в таблиці 1

Таблиця 1

Особливості управлінської функції вчителя початкової школи

Особливість	Прояв
Гуманітарний підхід	Вчителю початкової школи важливо мати глибоке розуміння дитячої психології та вміти створити позитивне та підтримуюче середовище для навчання. Це означає, що він повинен бути чутливим до індивідуальних потреб кожної дитини та створювати атмосферу довіри та взаєморозуміння.
Педагогічна адаптація	Вчителі початкової школи часто працюють з дітьми різного рівня підготовки та здібностей. Вони повинні бути здатні адаптувати свій підхід до потреб кожної групи або окремої дитини, надаючи додаткову підтримку або викликаючи більш високий рівень навчання, коли це необхідно
Організація уроків	Вчителі початкової школи повинні мати сильні організаторські навички для створення ефективних уроків та управління класом. Вони мають створювати чіткий план уроку, використовувати різноманітні методи навчання та уроки зрозумілими та цікавими для дітей.
Комунікація з батьками	Вчителі початкової школи повинні підтримувати активний зв'язок з батьками дітей. Це важливо для спільної роботи над розвитком дитини і вирішенням питань, що стосуються навчання та виховання.

Мультидисциплінарний підхід	Вчителі початкової школи часто викладають різні предмети, і вони повинні бути готові до інтеграції знань з різних областей, щоб навчити дітей думати системно та аналітично.
Оцінка та облік прогресу	Вчителі початкової школи відповідальні за оцінку і відстеження академічного прогресу дітей. Вони повинні використовувати різні методи оцінки та надавати звіти батькам про досягнення та проблеми.

Управлінська функція вчителя початкової школи вимагає високого рівня відданості та професіоналізму, оскільки педагоги мають великий вплив на розвиток молодших школярів під час їхніх перших років навчання.

Проведене опитування й анкетування вчителів початкових класів виявило ряд викликів, з якими стикаюся вчителі в умовах дистанційного навчання. Реалізація управлінської функції вчителя початкової школи може мати ряд проблем, оскільки ця форма навчання вимагає нових навичок і стратегій викладання. Далі зупинимось детальніше на кожній з них.

Відсутність особистого контакту. Дистанційне навчання обмежує можливість учителів побачити та взаємодіяти зі своїми учнями особисто. Це може призвести до втрати зв'язку й труднощів у розумінні потреб і прогресу кожного учня.

Технічні проблеми. Не всі учні мають доступ до необхідного обладнання й інтернет-з'єднання для ефективного дистанційного навчання. Вчителі можуть зіштовхнутися з технічними перешкодами, такими як низька швидкість Інтернету, відсутність комп'ютерів чи інших гаджетів.

Потреба модифікації методик. Учителям доводиться адаптувати свої методики навчання до дистанційного середовища, що може вимагати більше часу й зусиль для розробки цифрових матеріалів, інтерактивних уроків та інших ресурсів.

Мотивація та залучення учнів. Важливо стимулювати учнів до активної участі та саморегуляції під час дистанційного навчання. Брак особистого контролю може спричинити втрату мотивації й зниження активності учнів.

Навчальна адаптація. Деякі учні можуть зіштовхнутися з труднощами у засвоєнні матеріалу в дистанційному режимі, оскільки вони можуть потребувати більше допомоги й підтримки, ніж у класичній школі.

Зв'язок з батьками. Управлінська функція також передбачає співпрацю з батьками. Дистанційна форма навчання може ускладнити комунікацію з батьками та партнерство між ними та вчителями.

Для вирішення цих проблем вчителі початкової школи повинні розвивати нові навички, використовувати інтерактивні онлайн-інструменти та платформи, а також підтримувати постійний зв'язок з учнями та їхніми батьками через відеоконференції та електронну пошту.

Анкетування й опитування вчителів-практиків надали змогу вибудувати рейтинг викликів, що заважають реалізації управлінської функції вчителів початкових класів (табл. 2)

Таблиця 2

**Проблеми реалізації управлінської функції
вчителя початкової школи**

Рейтинг	Виклики	Частина вчителів, що стикаються з викликами
1	Потреба модифікації методик.	86%
2	Мотивація та залучення учнів.	78%
3	Технічні проблеми.	52%
4	Навчальна адаптація.	48%
5	Відсутність особистого контакту.	36%
6	Зв'язок з батьками.	29%

Як бачимо з таблиці, найбільшим викликом для учителів виявилася потреба модифікації методик початкової освіти до дистанційного навчання. На думку вчителів розроблення цифрових матеріалів, інтерактивних уроків, пошук відповідних засобів навчання забирає багато часу.

**Проблеми реалізації управлінської функції
вчителя початкової школи**

Рис. 1. Рейтинг проблем реалізації управлінської функції вчителя початкової школи

Крім того, мотивація освітньої діяльності й залучення учнів до освітнього процесу потребує немало зусиль. Досить часто виникають технічні проблеми й навчальна адаптація здобувачів початкової освіти до онлайн навчання. Рідше виникають проблеми з втратою зв'язку й труднощами в розумінні потреб і прогресу кожного учня та виклики щодо спілкування з батьками.

Висновки. Результати дослідження показують, що вчителі надають велике значення ролі хорошого психологічного клімату в класі, що сприяє ефективному управлінню освітнім процесом. Продуктивний клімат забезпечується позитивною соціальною взаємодією, прихильністю до навчання загалом, від участі учнів до визначення основних правил, які слід дотримуватися, від співпраці з батьками, від якості навчання, яке має бути цікавим для учнів. Як прямиий наслідок, цей продуктивний клімат позитивно впливає на належне керівництво класом. Результати також показують, що

вчителям іноді важко керувати класом, і вони вважають за краще використовувати старі методи пригнічування й підтримування дисципліни.

Перспективи подальших наукових розвідок убацьмаємо в дослідженні інтерактивних платформ для розвитку управлінської функції майбутніх учителів початкових класів під час навчання в закладах вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта.

Література

1. Губа А. В. Теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Харків, 2010. 512 с.

2. Іванов Є. Тенденції і перспективи демократизації управління освітніми закладами в Україні на засадах державно-громадського управління. *Pedagogy and Psychology : Science and Education a New Dimension*. 2017. № (52). Р. 30–33. URL : http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3796/1/ped_psy_iv52_113.pdf (дата звернення: 30.09.2023)

3. Калініна Л. Управління новою українською школою. *Директор школи*, 2017. № 1–2 (793–794). С. 12–21. URL : https://lib.iitta.gov.ua/706820/1/dyg-2017-01-KalininaLM_Upravlinnya_novoyu_ukr_shkolyu.pdf (дата звернення: 26.08.2023)

4. Кондратьєва А. В. Нові підходи до управління закладом освіти в умовах Нової української школи. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 12. Т. 2. 2019. С. 89–92. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/12/part_2/21.pdf (дата звернення: 21.06.2023)

5. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 18.03.2021)

6. Семеняк Н., Троханяк Н. Формування управлінської функції у майбутніх учителів початкової школи в контексті професійної підготовки. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, № 37 (2022) <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/11652> (дата звернення: 06.10.2023)

7. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Ступінь – бакалавр. Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка. Спеціальність – 013 Початкова освіта. Затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 23.03.2021 № 357. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf> (дата звернення: 01.04.2021)

8. Feresin C., Mocinic S., Tatkovi N. Managing a Primary School Class: an Empirical Study. *International Journal of Humanities & Social Sciences*. Vol 1 (01), August 2013. URL : https://www.researchgate.net/publication/237840517_Managing_a_primary_school_class_An_empirical_study (дата звернення: 14.07.2023)

9. Lazar J. Managing digital accessibility at universities during the COVID-19 pandemic. *Universal Access in the Information Society*, 2021. <https://doi.org/10.1007/s10209-021-00792-5>

10. Moreira F., Mesquita A., & Peres P. Customized X-learning environment: social networks & knowledge-sharing tools. *Procedia Comput Sci*. 2017. № 121. P. 178–185. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.11.025>

11. Wilks R. Classroom Management in Primary Schools: a review of the Literature. *Behaviour Change*, Volume 13, Issue 1, March 1996, P. 20–32. <https://doi.org/10.1017/S0813483900003922>

References

1. Huba, A. V. (2010). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannya upravlinskoj kultury vchytelia – maibutnoho menedzhera osvity* [Theoretical and methodological principles of the management culture formation of a teacher – an intending manager of education]. Doctor's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Ivanov, Ye. (2017). *Tendentsii i perspektyvy demokratyzatsii upravlinnia osvitnimy zakladamy v Ukraini na zasadakh derzhavno-hromadskoho upravlinnia* [Tendencies and prospects of democratization of educational institutions management in Ukraine on the basis of state and public management]. *Pedagogy and Psychology : Science and Education a New Dimension*, 52, 30–33. URL : http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3796/1/ped_psy_iv52_113.pdf [in Ukrainian].
3. Kalinina, L. (2017). *Upravlinnia novoiu ukrainskoiu shkoloiu* [Management of the new Ukrainian school]. *Dyrektor shkoly – School director*, 1–2 (793–794), 12–21. URL : https://lib.iitta.gov.ua/706820/1/dyg-2017-01-KalininaLM_Upravlinnya_novoyu_ukr_shkoloyu.pdf [in Ukrainian].
4. Kondratiyeva, A. V. (2019). *Novi pidkhody do upravlinnia zakladom osvity v umovakh Novoi ukrainskoj shkoly* [New approaches to the management of an educational institution in the conditions of the New Ukrainian School]. *Innovatsiina pedahohika. – Innovative pedagogy*, 12 (2), 89–92. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/12/part_2/21.pdf [in Ukrainian].
5. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy (2020). *Profesiyniy standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)»* [Professional standard for the professions «Teacher of primary classes of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Primary education teacher (with junior specialist diploma)»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> [in Ukrainian].
6. Semeniak, N., Trokhaniak, N. (2022). *Formuvannya upravlinskoj funksii u maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly v konteksti profesiinoï pidhotovky* [The formation of managerial function in future primary school teachers in the context of professional training]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya pedahohichna – Bulletin of Lviv University. Pedagogical series*, № 37. URL : <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/11652> [in Ukrainian].
7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2021). *Standart vyshchoï osvity Ukrainy. Pershyi (bakalavrskiy) riven vyshchoï osvity. Stupin – bakalavr. Haluz znan – 01 Osvita/Pedahohika. Spetsialnist – 013 Pochatkova osvita* [Standard of higher education of Ukraine. First (bachelor) level of higher education. Bachelor's degree. Field of knowledge 01 Education/Pedagogy. Specialty 013 Primary education]. Zatverdzheno ta vvedeno v diu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 23.03.2021 № 357 – Approved and put into effect by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 23, 2021, № 357. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf> [in Ukrainian].
8. Feresin, C., Mocinic, S., Tatkovi, N. (2013). *Managing a Primary School Class: an Empirical Study*. *International Journal of Humanities & Social Sciences*. 1 (01), URL : https://www.researchgate.net/publication/237840517_Managing_a_primary_school_class_An_empirical_study [in English].
9. Lazar, J. (2021). *Managing digital accessibility at universities during the COVID-19 pandemic*. *Universal Access in the Information Society*. <https://doi.org/10.1007/s10209-021-00792-5> [in English].

10. Moreira, F., Mesquita, A., & Peres, P. (2017). Customized X-learning environment: social networks & knowledge-sharing tools. *Procedia Comput Sci*, 121, 178–185. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.11.025> [in English].

11. Wilks, R. (1996). *Classroom Management in Primary Schools: a review of the Literature*. *Behaviour Change*, Volume 13, Issue 1, March 1996, 20–32. <https://doi.org/10.1017/S0813483900003922> [in English].

АНОТАЦІЯ

Сучасна освіта потребує термінового оновлення. Модернізація освітнього процесу в початковій школі, що відповідає вимогам концепції Нової української школи, особливо актуальна сьогодні, в умовах воєнного стану та дистанційного навчання в Україні. Особливо важливим завданням учителя є вміння організувати освітній процес за допомогою дистанційного або змішаного форматів навчання.

Зазначене свідчить про важливість досліджуваної проблеми. Отже, мету роботи можна визначити так: розкрити особливості управлінської функції сучасного вчителя початкової школи.

Управлінська функція вчителя початкової школи формується і розвивається не лише в умовах професійної підготовки в умовах ЗВО, а й в умовах виробничої практики на базі закладу загальної середньої освіти. Вирішальну роль у цьому аспекті відіграє керівник структурного підрозділу школи, або керівник освітнього закладу.

Аналіз науково-методичних джерел та опитування вчителів-практиків початкової школи дозволили визначити основні риси управлінської функції вчителя початкових класів: гуманітарний підхід, педагогічна адаптація, організація уроків, спілкування з батьками, мультидисциплінарний підхід, оцінка та фіксація прогресу.

Проведене опитування та анкетування вчителів початкових класів виявили ряд проблем, з якими стикаються вчителі в умовах дистанційного навчання: необхідність модифікації методики, мотивації та залучення учнів початкової школи, технічні проблеми під час дистанційного навчання, адаптація навчання, відсутність особистого контакту, спілкування з батьками.

Результати дослідження показують, що вчителі надають великого значення ролі позитивного психологічного клімату в класі, який сприяє ефективному управлінню освітнім процесом. Продуктивний клімат забезпечується позитивною соціальною взаємодією, позитивним ставленням до навчання.

Ключові слова: *управлінська функція вчителя, вчитель початкових класів, дистанційне навчання, виклики сучасного менеджменту.*

УДК 378.147:355.02(477)202X
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-88-107

**ACADEMIC FREEDOM IN UKRAINE DURING THE WAR:
CHALLENGES FOR UNIVERSITIES IN OCCUPIED CITIES
AND DIRECTIONS FOR RECOVERY**

**АКАДЕМІЧНА СВОБОДА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИКЛИКИ
УНІВЕРСИТЕТІВ ОКУПОВАНИХ МІСТ ТА НАПРЯМИ ВІДНОВЛЕННЯ**

Anastasiia POPOVA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

kovaleva.anastasia.45@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5176-0059>

Анастасія ПОПОВА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Natalia TSYBULIAK,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

nata.tsibulyak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2474-8614>

Наталія ЦИБУЛЯК,
кандидат психологічних наук,
доцент

Hanna LOPATINA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

lopatina.hanna29@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3920-6853>

Ганна ЛОПАТИНА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Yana SUCHIKOVA,
Doctor of Technicals, Professor

yanasuchikova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4537-966X>

Яна СИЧІКОВА,
доктор технічних наук, професор

*Berdyansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: October 23, 2023

Revised manuscript accepted: November 09, 2023

ABSTRACT

The article thoroughly investigates the impact of occupation and military conflict on academic freedom in Ukraine, with a particular focus on the challenges and circumstances faced by educators and students of Berdyansk State Pedagogical University during the period of occupation. The primary emphasis is placed on direct violations of academic freedom and its fundamental principles, including freedom of research, teaching, and knowledge acquisition. Various aspects of these violations are meticulously analyzed, including the detention of scholars and students, the forced relocation of the university,

restrictions on access to educational resources and scientific information, as well as psychological and physical pressure applied against the academic community.

The article also highlights potential strategies and mechanisms for safeguarding academic freedom, offering specific recommendations and directions for action. These measures encompass reintegration and support for academic staff and learners, the development of a legal framework, increased transparency and engagement, public participation, support for research initiatives, the advancement of public education, a comprehensive approach to academic freedom, and the implementation of action mechanisms, including monitoring and reporting, response mechanisms, international cooperation, the strengthening of academic communities, support for youth initiatives, an emphasis on interdisciplinarity, and a holistic approach to education as a tool for peace. This article underscores that overcoming systemic violations of academic freedom requires collective efforts from the national and international community and the establishment of mechanisms to protect and support educators in conflict settings.

Keywords: *academic freedom, war, occupation, relocation, freedom of research, freedom of teaching, freedom of knowledge acquisition, higher education.*

Вступ. Академічна свобода є однією з найцінніших підтримуючих структур сучасної вищої освіти та складником академічної культури, фундаментальним правом університетів та їхніх членів, яке дозволяє проводити наукові дослідження, організовувати навчання та публічні дискусії без обмежень або втручання зовні. Академічна свобода є невід'ємною частиною демократії і гарантом інтелектуальної автономії, що забезпечує відкритість до іноваційного розвитку, стимулює критичне мислення та створює можливості для еволюції суспільства.

Однак, академічна свобода не завжди гарантована, особливо в регіонах, які знаходяться під впливом політичних конфліктів та війн. У контексті сучасних геополітичних реалій, особливо враховуючи агресію Російської Федерації проти України, ця базова цінність зазнає серйозних випробувань. Окупація частини території України не тільки змінила політичний і економічний ландшафт країни, але й радикально вплинула на академічне середовище, поставивши під загрозу основи академічного життя країни. Призупинення освітнього процесу, релокація закладів освіти, захоплення приміщень закладів освіти російськими окупантами, знищення наукової літератури, руйнування або закриття доступу до лабораторій та дослідницьких баз даних, втрата академічного потенціалу та контингенту здобувачів, неможливість продовжувати дослідження, переслідування освітян з українською позицією – усе це стало жорсткою реальністю для української академічної спільноти (Lopatina et al., 2023). Особливо це відчули університети, які до початку повномасштабного вторгнення були розташовані на територіях, окупованих через збройну агресію Російської Федерації.

У контексті ситуації, коли українські науковці фізично втратили можливість продовжувати свої дослідження, а здобувачі не можуть продовжувати навчання у звичних умовах, постає нагальна потреба розробки та впровадження нових і ефективних методів забезпечення академічної свободи. Тут європейський досвід та цінності можуть виступити ключовим елементом, підставою для формування нової

культури та «другого подиху» демократії, яку не потрібно контролювати, а яка глибоко укорінена у свідомості через освіту та соціальну відповідальність суспільства.

Однак, щоб адекватно реагувати на сучасні виклики та розробляти стратегії відновлення, важливо глибоко зрозуміти основи академічної свободи та особливості функціонування університетів в умовах зовнішньої політичної агресії. Тільки маючи повне розуміння цих аспектів, академічна спільнота зможе ефективно протистояти негативним впливам та будувати майбутнє на основі демократичних цінностей та академічної інтеграції.

Академічна свобода розглядається науковцями з різних ракурсів та в контексті різних викликів. Дослідження О. Veaud (2020) та С. Dreyfuss і М. Ryan (2016) присвячені рефлексіям стосовно її сутності та значення для університетської спільноти та навчального процесу. У працях N. Hutchens, M. Edmondson, F. Fernandez (2023) аналізується захист академічної свободи в національних та міжнародних правових документах. Дослідження В. Leiter (2018) визначають значення академічної свободи та її вплив на якість навчання та досліджень. У наукових працях Я. Сичкової Н. Цибуляк, Ю. Лавриш, І. Литовченко, В. Лук'яненко, Т. Голуб, В. Шевдуна, В. Бульби, Л. Божко, Л. Кучер, В. Холодок, О. Ігнат'єва, Г. Луценко, О. Луценко, Т. Тюльпа, О. Сосненко, О. Назаренко розглядаються особливості впливу російсько-української війни на різні аспекти академічного життя в Україні, включаючи затримання вчених і студентів, психологічний та фізичний тиск на них, обмеження доступу до освітніх ресурсів та наукової інформації.

Незважаючи на результати досліджень, присвячених академічній свободі, український контекст її порушення в умовах військового конфлікту та окупації є унікальним та не був предметом окремих наукових пошуків. Водночас, ця тема є дуже важливою для розуміння актуальних освітніх реалій, з якими стикаються освітяни та студенти в Україні.

З урахуванням важливості дослідження цього питання головною метою нашої статті є аналіз та обговорення практичних аспектів порушення академічної свободи в контексті конфлікту та окупації в Україні. Ми спрямовуємо нашу увагу на конкретні випадки порушень цієї важливої принципової складової академічної діяльності, включаючи обмеження свободи досліджень, викладання та отримання знань. Окрім аналізу порушень, ми також надаємо увагу потенційним стратегіям та механізмам захисту академічної свободи в умовах конфлікту, рекомендаціям щодо дій на національному та міжнародному рівнях, а також акцентуємо увагу на важливості спільних зусиль для забезпечення недоторканості академічних свобод у всіх обставинах.

Методи та методики дослідження. Для проведення дослідження впливу окупації та військового конфлікту на академічну свободу в Україні, включаючи аналіз ситуації освітян і студентів Бердянського державного педагогічного університету, використовувалися різноманітні методи та методики дослідження. Зокрема, літературний огляд використовувався для систематичного аналізу наукової літератури та публікацій, а також вивчення

результатів попередніх досліджень щодо академічної свободи та її порушень у контексті конфлікту та окупації. Аналіз передбачав вивчення історії розвитку ситуації, що передбачав вивчення етапів порушення академічної свободи під час конфлікту та окупації, а також виділення досягнень і проблем у цьому контексті. Документальний аналіз застосовувався для дослідження нормативних документів, що стосуються академічної свободи. З метою проведення аналізу конкретних сценаріїв та досвіду впровадження заходів щодо захисту академічної свободи під час конфлікту та окупації були використані кейс-студії, зокрема аналіз діяльності Бердянського державного педагогічного університету. Методи системного та структурного аналізу використовувалися для визначення ключових компонентів та етапів впровадження заходів щодо захисту академічної свободи в контексті конфлікту, їх взаємодії та впливу на освітній процес.

Результати та дискусії.

Теоретичний концепт розуміння академічної свободи в сучасному суспільстві

Ідея академічних свобод є елементом автономії закладів освіти і визнається як ключовий елемент академічної культури в демократичних державах. Основні принципи цих свобод і автономії університетів відображені у ряді міжнародних документів, зокрема у Великій Хартії Європейських Університетів (1988), Рекомендаціях ЮНЕСКО та МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів» (1997), Лімській декларації «Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів» (1988) та інших документах.

Згідно з Великою хартією європейських університетів (1988) університети визнаються як заклади, які мають право на академічну та організаційну автономію, а їхнє основне завдання – забезпечити наукову діяльність та освіту на належному рівні незалежно від втручання політичної й економічної влади та будь-яких втручання зовні (*Magna Charta Universitatum*, 1998).

Європейська хартія акцентує увагу на тому, що академічна свобода та автономія університетів є фундаментальними принципами, що лежать в основі розвитку інноваційної, динамічної та демократичної суспільної системи. Хартія підкреслює значущість свободи вираження думок, свободи вивчення та викладання для науковців та здобувачів, підтримуючи ідею, що саме ці свободи є запорукою інтелектуального та соціального прогресу. Документ також акцентує важливість гарантування незалежності учених від політичних, економічних або релігійних впливів, вважаючи їхню автономію важливою для наукового розвитку, критичного мислення та якісної освіти. Хартія також підкреслює, що університети повинні бути місцем, де стимулюється вільний обмін ідеями, де діалог є відкритим, а академічна спільнота може безперешкодно співпрацювати на міжнародному рівні, вимагаючи від урядів та інших стейкхолдерів захисту цих принципів навіть у контексті політичних та соціальних викликів (*Європейська соціальна хартія*, 1998).

У Лімській міжнародній декларації «Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів» (1988) визначається поняття академічної свободи: *(Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів, 1988)*:

- академічна свобода – це право членів академічної громади, індивідуально чи колективно, займатися дослідницькою діяльністю, створенням, документуванням, вивченням, навчанням, викладанням та поширенням своїх знань.

Декларація акцентує увагу на тому, що академічна свобода виступає як основна передумова для здійснення освітніх, дослідницьких, адміністративних та інших задач, які покладені на заклади вищої освіти. Усім учасникам академічного середовища має бути забезпечена можливість здійснювати свої функції без дискримінації чи страху перед можливим переслідуванням зі сторони державних структур або інших організацій. Додатково, держава повинна забезпечити всім учасникам академічної спільноти громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, які визначені в Угодах ООН щодо прав людини. Будь-який учасник академічної спільноти повинен користуватися свободою міркувань, релігійних переконань, висловлювання, зібрань, асоціювання, а також мати захист особистості та право на вільне переміщення.

У рекомендаціях ЮНЕСКО і МОП «Про статус викладацьких кадрів вищих учбових закладів» (1997), зазначено, що викладацькі кадри закладів вищої освіти мають право на академічну свободу, тобто не обмежене жодною встановленою доктриною право на свободу викладання і обговорення, свободу проведення досліджень, поширення і публікації їх результатів, вільне вираження своїх думок відносно установи або системи, в яких вони працюють, свободу від інституційної цензури і свободу участі в професійних або представницьких академічних органах (*Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel, 1997*).

У документі акцентується увага на тому, що право на освіту, викладання і дослідницьку діяльність може бути реалізоване в повному обсязі лише в умовах академічної свободи й автономії установ вищої освіти. У п. 11 Рекомендації звертається увага на те, що викладацькі кадри закладів вищої освіти повинні мати не обмежений доступ до міжнародних комп'ютерних мереж, супутникових програм і баз даних, необхідних для їх викладацької, наукової або дослідницької діяльності. Рекомендації підкреслюють, що для забезпечення якісної вищої освіти і наукових досліджень необхідно гарантувати та захищати академічну свободу та професійну автономію викладачів. Вона також акцентує увагу на важливості ролі викладачів у розвитку суспільства і підкреслює необхідність забезпечення відповідного статусу, умов праці та прав викладацьких кадрів для досягнення цих цілей, а також наголошує на необхідності захисту викладачів відповідними трудовими умовами, забезпечуючи їм стабільність, безпеку та можливість професійного розвитку.

Міжнародне наукове співтовариство теж активно досліджує тему академічної свободи. Аналіз наукових джерел показав, що академічну свободу розуміють як фундаментальну цінність у закладах вищої освіти, яка дозволяє шукати знання без втручання чи санкцій з боку уряду (Reger, 1966); концепцію, яка охоплює свободу дослідження, викладання та самовираження в академічній спільноті (Beaud, 2020); свободу викладача чи дослідника у вищій освіті вивчати та обговорювати питання у своїй академічній галузі, а також викладати та публікувати без цензури чи страху покарання; професійне право, яке поширюється на представників професії та підлягає певним обмеженням (*FAQs on Academic Freedom*, 2022).

Академічне співтовариство сходиться на думці, що академічна свобода має вирішальне значення для незалежності та самостійності викладачів та дослідників у виконанні їхніх інтелектуальних обов'язків (Hutchens at al., 2023), оскільки передбачає прагнення до істини, незалежне виробництво знань і демократичних вільних дебатів, що сприяють розвитку суспільства та поглибленню людського розуміння у різних аспектах життя. Це забезпечує не лише інтелектуальний простір для інновацій та творчості, але й служить гарантом академічної доброчесності та етики. Адже коли учасники освітнього процесу відчувають, що можуть вільно досліджувати, аргументувати та публікувати без страху переслідування або втручання зовні, вони стають більш відданими своїй роботі та академічним цінностям. (Kabasakal Badamchi, 2022).

Резюмуючи положення міжнародних документів та уважно вивчивши аналіз наукових праць з питань академічної свободи, можемо констатувати, що до академічних свобод можна віднести свободу досліджень, свободу викладання, свободу отримання знань.

Свобода досліджень передбачає право дослідника вільно обирати напрямки і методологію власних наукових пошуків, зокрема й суперечливі або непопулярні погляди, порушувати будь-які проблеми, здійснювати широку апробацію здобутих результатів наукових досліджень. При цьому він може вимагати від керівництва реалізації політики інтелектуального розвитку, належного і кваліфікованого управління. Академічна свобода не усуває обов'язку проводити дослідницьку діяльність на основі добросовісного пошуку істини. Академічна свобода також передбачає відкритий і нефільтрований доступ до інформації, колекції матеріалів, що представляють різні точки зору, і збереження конфіденційності користувачів у бібліотеках та різних інформаційних базах даних, які використовуються у роботі (Dreyfuss & Ryan, 2016).

Свобода викладання спрямована на те, аби гарантувати викладачу можливість бути вільним від інституційної цензури; мати власну думку, незалежну від установи або системи, у яких здійснюється професійна діяльність; право брати участь у професійних або академічних органах. Свобода викладання передбачає самостійність у виборі форм проведення лекцій, практичних чи інших типів занять, та, не зазнаючи обмежень, обирати навчальні матеріали, методи, формати

викладу. Також важливим аспектом є право залишатися вірними своїй педагогічній філософії та інтелектуальним зобов'язанням, вимагати від керівництва реалізації політики інтелектуального розвитку, належного і кваліфікованого управління (Beaud, 2020).

Свобода отримання знань спрямована на здобувачів і виявляється у їх праві здобувати знання відповідно до своїх потреб та інтелектуальних запитів, обирати навчальний курс, форми навчання та позанавчальних занять. Вона виявляється також і в можливості вільно висловлювати власну думку без остраху несправедливого поводження з боку викладачів та адміністрації на основі думок і переконань здобувача, ставлячи за пріоритет цінність думки кожного та право висловлюватись, не боячись покарання (Tierney, 2020).

Однак академічна свобода ніколи не буває необмеженою. Це виявляється як у правилах етики до досліджень (Wight, 2020), так і до зовнішніх та внутрішніх втручаннях з боку держави, та самої установи (Tierney, 2020; Wight, 2022). До того ж, захист академічної свободи і погляд на неї відрізняються в різних політичних системах і країнах (Hutchens et al., 2023).

Особливо гостро академічна свобода стає під загрозою в контексті війни та окупації. Військові дії часто ведуть до обмеження основних прав та свобод громадян, і академічна громада не є винятком. Окупаційні режими, прагнучи забезпечити свою контрольованість, часто вводять суворий контроль за освітньою та науковою діяльністю. Це виявляється в цензурі, переслідуванні вчених, закритті або релокації навчальних установ та наукових центрів, призупиненні освітнього процесу та наукової діяльності, втраті матеріально-технічної та інформаційної баз.

У таких умовах освітяни та здобувачі вищої можуть втратити можливість вільно вивчати та обговорювати певні теми, особливо ті, які вважаються «незручними» або «забороненими» для окупаційної влади. Це призводить до інтелектуальної ізоляції, переривання наукових зв'язків і співпраці між країнами, а також підриває довіру до наукової спільноти в цілому.

Контекст академічної свободи Бердянського державного педагогічного університету під впливом окупації та війни.

Окупація частини України призвела до величезних негативних наслідків для академічного життя країни. Бердянський державний педагогічний університет, символ освіти, науки, інновацій, культури і духовності у Північному Приазов'ї, територіально розташований у місті Бердянську, став одним із 29 закладів вищої освіти (усього в Україні 336 ЗВО), що станом на 01 липня 2022 року, були вимушено тимчасово переміщені на територію, підконтрольну Україні, через окупацію частини Запорізької області російськими загарбниками (*Information on temporarily relocated institutions of higher education belonging to the sphere of management of the Ministry of Education and Culture, 2022*). Університет майже з перших днів війни став однією з основних жертв окупаційної політики. Після того, як місто було окуповано на четвертий день від початку вторгнення (27 лютого 2022 року), відбулося блокування можливості проводити навчальну та

науково-дослідницьку роботу в безпечному форматі, починаючи з 1 березня 2022 року, університет став об'єктом прямих втручань з боку окупаційної влади (Lopatina et al., 2023). Перебування в університетському корпусі та біля нього для всього адміністративного та науково-педагогічного складу становило фізичну небезпеку, відповідно зумовило прямі порушення академічної свободи для всієї освітньої галузі та Бердянського державного педагогічного університету зокрема та її засадничих принципів, таких як свобода досліджень, викладання, отримання знань.

Прямі порушення академічної свободи в період повномасштабного вторгнення та окупації частини території України можна поділити на два чітко окреслені етапи. Перший етап почався в перший день війни, коли освітній процес було призупинено – 24 лютого. О 4 годині ранку країна прокинулася від вибухів, Бердянськ не був винятком. Та критична ситуація, що панувала, невизначеність і загроза створили перепони для безперервного навчального процесу та академічної діяльності. У перші дні війни всі заклади освіти призупинили освітній процес, згодом, 14 квітня університети, які знаходилися на підконтрольній частині України, відновили свою роботу в різних форматах, однак університети, які до моменту повномасштабного вторгнення фізично знаходилися на території, тимчасово окупованих Російською федерацією, не змогли так швидко відновити освітній процес, у тому числі й Бердянський державний педагогічний університет. До того ж, 1 березня 2022 року до кабінету ректора БДПУ ввійшли озброєні військові Російської Федерації, і під прицілом автомата його з мішком на голові було вивезено на бесіду з представниками спецслужб Росії. Перед обличчям смерті ректор не поступився загальнонаціональними українськими цінностями, відповідаючи окупантам, що «Ми вже звикли до свободи і демократії. Ми знаємо солодкий смак свободи думки й вибору та нізащо не проміняємо його на триколонор» (<https://us.bdpu.org.ua/ihor-bohdanov-my-znaiemo-solodkyy-smak-svobody.html>; Lopatina et al., 2023).

Через деякий час ректора БДПУ відпустили. Розуміючи, на яку небезпеку наражаються академічний, викладацький персонал, студенти ЗВО та їх сім'ї, було розпочато процедуру тимчасового переміщення університету (Lopatina et al., 2023). Однак, відновити навчальну діяльність університет зміг лише з 2 травня, після офіційної релокації до міста Запоріжжя на базу Запорізького національного університету. Більше двох місяців здобувачі та викладачі не мали змоги навчатися та продовжувати свої дослідження (Suchikova & Tsybuliak, 2023). В умовах тимчасового призупинення освітнього процесу університет через окупацію міста не міг гарантувати своїм здобувачами дотримання свобод і умов, за яких вони могли б досягти своїх цілей в освіті, що було прямим порушенням їх академічної свободи та свідченням злочину окупаційного режиму Росії. Хоча університет мужньо намагався долати ці виклики, створюючи можливості для внутрішньої академічної мобільності в межах України для здобувачів, які хотіли продовжувати навчання, все одно в перші місяці війни,

навіть у тих університетах, які відновили свою роботу, про повноцінне навчання не могло бути і мови (Kurarov at al., 2023; Lavrysh at al., 2022).

Другим етапом прямого порушення академічної свободи стало захоплення корпусів університету окупаційними силами в червні 2022 року з метою відкриття на базі Бердянського державного педагогічного університету одного з факультетів квазі-університету за російськими стандартами та програмами. Саме в цей час як здобувачів, так і викладачів намагалися залучити до роботи в «російському квазі-університеті». У цей період учасники освітнього процесу ставали жертвами прямих репресій: зникнення, незаконні затримання, психологічний та фізичний тиск – все це стало новою реальністю для тих, хто відмовлявся співпрацювати, і свідчило про порушення академічної свободи бердянської освітянської спільноти (Suchikova, 2023; In foreign walls: how displaced universities overcome problems, 2022).

Однак це загальні аспекти обмежень академічної свободи. Для розуміння загальної картини важливою є деталізація, яка стосується саме базових принципів академічної свободи.

Порушення принципу свободи проведення досліджень під час окупації набули глибокого та болісного характеру, особливо в місті Бердянську. Перший аспект порушень передбачав критичні перешкоди в організації та проведенні наукової діяльності через блокування та відсутність інтернет-зв'язку з початку воєнного конфлікту в окупованому місті, обмежуючи доступ до наукових даних, інформації та програм. Викладачі Бердянського державного педагогічного університету, які не виїхали в перші дні з окупованого міста, втратили можливість продовжувати свої наукові дослідження та були обмежені в доступі до участі в різноманітних програмах підтримки українських дослідників, які пропонувала міжнародна академічна спільнота (Suchikova at al., 2023). Навіть після відновлення інтернет зв'язку в травні перебої, нестабільність зв'язку, а головне небезпека переслідувань продовжували гальмувати науково-дослідницьку роботу, а багато можливостей для науково-педагогічних працівників було втрачено.

Другий аспект порушень свободи проведення досліджень впливу війни та окупації на можливість проведення наукових досліджень. На основі опитування, яке було проведено серед викладачів Бердянського державного педагогічного університету в липні 2022 року, з'ясувалося, що загальна безпекова ситуація серйозно вплинула на продуктивність науковців і перешкоджала їх дослідницькій роботі, навіть незалежно від місця перебування викладачів – на окупованій території, на території підконтрольній Україні, за кордоном. Втрата доступу до наукового обладнання та інших ресурсів, які були залишені в окупованому Бердянську, була ключовим фактором, що негативно вплинув на здатність проводити наукові дослідження для всіх категорій респондентів. Зокрема, після переміщення університету на підконтрольну Україні територію спостерігалася відчутна зміна наукової активності, особливо серед науковців, що залишилися на окупованій

території (Suchikova at al., 2023; Попова, Линдіна & Мацейко, 2023). Тут, крім фізичних обмежень, як-то брак обладнання чи ресурсів, психологічних факторів, таких як невпевненість у майбутньому та стурбованість щодо подальшої кар'єри, також відіграли роль постійні спроби переслідувань викладачів, які залишились вірними українській освітній системі та своїй країні; постійні перебої зі зв'язком створювали додаткові перешкоди перед освітянською та науковою спільнотою.

Порушення принципу свободи викладання в умовах окупації несе в собі особливу вагу та трагічність для тих викладачів, які, залишаючись на окупованих територіях, прагнуть бути частиною української системи освіти та зберігати й просувати українське освітнє та культурне середовище. Ці освітяни, опинившись у вкрай непростих умовах, де свобода слова та академічні свободи були різко обмежені, продовжують свою педагогічну діяльність, ризикуючи власною безпекою, безпекою своєї родини і, не рідко, життям.

Переховуючись від окупаційної влади, викладачі вдаються до використання різноманітних методів невидимого опору та непокори. Вони продовжують дистанційно викладати в Бердянському державному педагогічному університеті, який релоковано на підконтрольну Україні території, вірні вітчизняним освітнім стандартам, не піддаючись на провокації та погрози щодо необхідності припинити співпрацю з Україною та переходити на сторону примусової русифікації та ідеологізації освіти (Lopatina at al, 2023; Suchikova at al., 2023).

Незважаючи на небезпеку, викладачі, які залишились на окупованих територіях, намагаються забезпечити здобувачів доступом до об'єктивної інформації, наукових знань і критичного мислення, що прямо протирічить ідеологічним інтересам окупантів. Діяльність таких викладачів часто здійснюється таємно, що виявляє глибокий професіоналізм та патріотизм, стаючи променем свободи та віри в перемогу України, навіть перебуваючи вже більше року в тяжких умовах окупації, однак свідчить про беззаперечне порушення їх академічної свободи. Деякі з викладачів стали жертвами політичних репресій, що супроводжувалися їх зникненням або незаконним затриманням та перебуванням у полоні окупантів під психологічним та навіть фізичним тиском.

Відтак, порушення принципу свободи викладання на окупованих територіях є не просто вираженням авторитарного контролю, але й спробою знищити українське освітнє та культурне життя, заборонити свободу слова, відібрати право залишатися вірними своїй педагогічній філософії та інтелектуальним зобов'язанням. Проте мужність та відданість викладачів, які втілюють принципи академічної та національної свободи, не лише підтримують духовний опір, але й слугують збереженню української освіти, культури та в результаті національної ідентичності, що особливо важливо для людей, і здобувачів, які перебуваючи на окупованій території, чекають на деокупацію, перемогу України та повернення повноцінної демократії в їхнє життя.

Порушення принципу свободи отримання знань. Сійка сила, яка була продемонстрована здобувачами під час окупації та воєнних дій, виявилася у вражаючій жазі до здобуття освіти навіть у найскладніших умовах. Але реальні умови сьогоденної України та окупованих її територій такі, що освітній процес був і залишається критично ускладненим через порушення принципу свободи отримання знань.

Серед численних викликів, що підкреслюють це порушення, перший полягає в тимчасовому призупиненні роботи університету, моментального переривання освітнього процесу для здобувачів, позбавивши їх стабільної навчальної діяльності та соціального середовища (Lucenko at al., 2023). Це виявлялося не тільки в забороні відвідувати навчальні корпуси, але й виключило можливість обміну знаннями та ідеями зі своїми одногрупниками та викладачами.

Для тих здобувачів, які залишилися в зоні конфлікту або на тимчасово окупованих територіях, проблема була ще більшою. Оскільки специфіка контингенту здобувачів Бердянського державного педагогічного університету полягає в тому, що більшість з них – із Запорізької, Донецької та Луганської областей, які з перших днів війни були або у зоні активних бойових дій, або окуповані. Навіть коли відновився освітній процес в університеті, багато здобувачів не мали можливості взагалі доєднатися до занять онлайн через надзвичайно складні та небезпечні умови в зонах активних бойових дій та на окупованих територіях. Сидячи в підвалах чи бомбосховищах, без доступу до інтернету, іноді втрачаючи житло та всі особисті речі, ці здобувачі опинялись ізольованими від освітнього середовища, позбавлені можливості продовжувати свою освіту (Попова та інші, 2023; Matviichuk at al. 2022; Lucenko at al., 2023; Lavrysh at al., 2022).

Окрім того, здобувачі також стикаються з серйозним тиском та переслідуванням з боку окупаційної влади. Не маючи можливості відкрито продовжувати своє навчання в українському університеті, вони змушені робити це таємно, попри загрозу для власної безпеки, уникаючи спроб з боку окупаційної влади залучити їх до навчання у квазі-університеті (Lopatina at al., 2023).

Ці обставини підкреслюють надзвичайний вплив конфлікту на академічний прогрес та психічний стан здобувачів, де порушення принципу свободи отримання знань виявляється не просто як академічна перешкода, а як криза, що глибоко та всеосяжно вражає цілу спільноту молодого покоління, обмежуючи їх у базових правах. Однак, незважаючи на всі труднощі, продовжують прагнути до здобуття освіти та знань. Ця непохитна відданість в умовах екстремальної небезпеки та жорстоких життєвих умовах є показником стійкості та рішучості української молоді, але водночас підкреслює критичність ситуації зі свободою отримання освіти в умовах конфлікту.

Ці виклики наголошують на важливості академічної свободи як фундаментального права, яке має бути захищене в усіх обставинах. Вони також демонструють невід'ємну роль академічної спільноти в суспільстві,

її вплив на культурний та соціальний розвиток країни та необхідність на міжнародному та національному рівнях створювати ефективні механізми, які б захищали це право та карали тих, хто його порушує.

Відновлення академічної свободи через європейські цінності та практики

Академічна свобода – це наріжний камінь інновацій та прогресу, який водночас виступає захисником демократії та плюралізму (Leiter, 2018). У контексті України, охопленої конфліктом та викликами, що стоять перед академічною спільнотою, необхідно забезпечити відновлення та зміцнення академічної свободи як на національному, так і міжнародному рівні, оскільки держава, навіть базуючись на кращих європейських практиках, не в змозі самостійно подолати всі перешкоди на цьому шляху.

Спостерігається загальноновизнана необхідність інтегрованих підходів, які поєднують національні заходи та міжнародну підтримку для забезпечення і захисту академічних свобод в умовах, що постійно змінюються та вимагають адаптації (Hutchens at al., 2023). Важливість європейської інтеграції та спільноти в цьому контексті не може бути переоціненою, адже вона може надати не лише структурні та ресурсні засоби, а й значущу моральну підтримку академічній спільноті, що опинилася під тиском.

Глобальний контекст академічної свободи вимагає консолідованої позиції та синергії дій на міжнародній арені, адже вона тісно перекликається із загальнолюдськими правами та свободами (*Handbook on Academic Freedom*, 2022). Інструменти міжнародного регулювання та санкцій повинні бути дієвими та конкретизованими, щоб захищати та підтримувати академічні спільноти та індивідів, які можуть зазнавати переслідувань чи обмежень у своїх дослідницьких та освітніх прагненнях у всьому світі.

Ураховуючи це, на міжнародному рівні мають бути розроблені та імплементовані інструменти покарання й захисту академічної свободи, які можуть включати міжнародні санкції проти країн та осіб, що систематично порушують принципи академічної свободи; створення глобальних мереж спостереження та моніторингу академічної свободи, що включають регулярні огляди, звітність та дослідження випадків порушення; розробку програм підтримки для вчених, викладачів та здобувачів, які страждають від порушень академічної свободи; запуск міжнародних кампаній з метою посилення обізнаності та мобілізації підтримки спільноти у відповідь на серйозні порушення академічної свободи (*Handbook on Academic Freedom*, 2022).

Не менш важливою є і роль регіональних та глобальних міжнародних організацій, які мають не тільки словесно засуджувати дії агресора, але і забезпечувати підтримку та ресурси для імплементції й виконання механізмів захисту академічної свободи, у тому числі через політику сусідства та регіональну співпрацю.

Надійність і стійкість академічної свободи залежить від спроможності міжнародної спільноти виявляти, засуджувати та вживати заходів проти її порушень. Розробка та впровадження інструментів

покарання і механізмів захисту на міжнародному рівні, що ґрунтуються на європейських цінностях та нормах, стануть суттєвими кроками в захисті та підтримці глобальної академічної спільноти, індивідуальних учених та здобувачів у всьому світі (Hutchens at al., 2023).

Напрями та механізми захисту академічної свободи: заклик до дій та впровадження.

В історії кожної країни та нації є моменти, коли важливість освіти та академічних свобод виходить на передній план. Для України цей момент настав після тяжких випробувань, які призвели до потреби відновлення та укріплення демократії, зокрема і через роль академічної спільноти в поствоєнному відновленні, важливість громадської обізнаності та активної участі.

Академічна спільнота в поствоєнному відновленні має унікальну можливість узяти на себе лідерство у відновленні країни. Це не лише про навчання нового покоління фахівців, а й про формування критичного мислення, етичних норм та демократичних цінностей серед молоді. Через дослідження, публікації та громадські активності заклади вищої освіти можуть вказувати шлях до стабільного майбутнього (Yagar, 2023).

Демократія може процвітати лише тоді, коли громадяни є активними та обізнаними. Академічна свобода – не лише справа вчених або здобувачів, це питання для всього суспільства. Громадська підтримка академічних свобод створює сприятливе середовище для інновацій, наукових досліджень та критичного дискурсу.

Імплементация європейських цінностей та практик в академічне середовище України може стати каталізатором для створення стійкого освітнього та наукового середовища, яке може витримати зовнішні та внутрішні виклики. Однак це має враховувати напрями дій та механізми реагування.

Таблиця 1

Напрями для дій та механізми захисту академічної свободи

Напрямки для Дій	
Реінтеграція та підтримка академічних працівників і здобувачів	Підтримка вчених, викладачів та здобувачів, які постраждали від конфлікту, через програми реінтеграції та психологічної підтримки
Правова рамка	Розроблення правових норм, які гарантують і захищають академічну свободу, визначену європейськими стандартами, що передбачають конкретні механізми застосування та відповідальності
Транспарентність та залученість	Забезпечення активної участі академічних співтовариств у формуванні політик і стратегій, що впливають на вищу освіту та науку
Громадська участь	Активізація співпраці між академічною спільнотою та громадськістю, організація платформи для діалогу,

	обговорення актуальних питань та розробки спільних ініціатив
Підтримка науково-дослідницьких проєктів	Стимулювання інновацій та наукових досліджень, надання грантів та стипендій для провідних учених та молодих дослідників
Розвиток громадської освіти	Організація програм для підготовки громадян до активної участі в демократичних процесах, зокрема, шляхом залучення їх до дискусій та обговорень на платформах університетів.
Механізми Захисту та Реагування	
Моніторинг та звітність	Створення механізмів моніторингу академічної свободи, що забезпечується регулярними оглядами та звітами з дотримання принципів та стандартів в університетах
Механізми реагування	Розроблення ефективних механізмів реагування у випадку порушення академічної свободи з метою надання оперативної підтримки та захисту
Міжнародна співпраця	Співпраця та залучення міжнародних партнерів для формування ефективних механізмів підтримки в забезпеченні академічної свободи та обміну найкращими практиками на міжнародному й національному рівнях
Зміцнення академічних спільнот	Сприяння формуванню міжнародних та національних академічних альянсів і партнерств університетів з метою обміну найкращими практиками, ресурсами та ідеями.
Підтримка ініціатив молоді	Залучення здобувачів до розроблення та реалізації проєктів, спрямованих на реформування освіти, наукових досліджень та громадського життя.
Наголос на міждисциплінарність	Спонування до проведення досліджень, що об'єднують різні галузі знань, для розроблення комплексних рішень сучасних викликів.
Цілісний підхід до академічної свободи	Формулювання і впровадження державної політики, яка б визнавала академічну свободу не просто як привілей, але й основоположний принцип, від якого залежить якість та релевантність вищої освіти та наукових досліджень.
Освіта як інструмент миру	Використання академічної спільноти як платформи для проведення діалогу з різних точок зору, промоції мирних цінностей та розв'язання конфліктів на основі взаєморозуміння та респекту.

Відновлення та зміцнення академічної свободи в контексті української реальності вимагає уваги та дії, орієнтованих на європейські цінності та

стандарти з урахуванням спільного партнерства в оновленні механізмів реагування на міжнародному рівні на випадки порушення академічної свободи. Це сприятиме розвитку освітнього середовища, що вистає перед викликами, пропонуючи безпечне та продуктивне середовище для академічної спільноти та здобувачів на всіх етапах їх навчання та кар'єри. Стратегії та практики, запропоновані в цьому блоці, можуть бути стартом для глибокого та продуктивного діалогу між всіма зацікавленими сторонами в процесі відновлення не тільки академічної свободи в Україні, а й держави після конфлікту. Оскільки академічна свобода спрямована на вирішення протиріч між владою та знаннями, політикою та правдою, дією та думкою (*Introduction: On the Future of Academic Freedom, 2023*), то відновлення України після конфлікту – велике завдання, яке вимагає спільних зусиль, включаючи активну роль академічної спільноти.

Висновки. Академічна свобода, еднаючи в собі принципи вільного викладання, дослідження та навчання, виявляється життєво важливим фактором у підтримці якісної освіти та наукових досліджень. Проте конфліктні ситуації, особливо ті, що пов'язані з війною та окупацією територій, накладають суттєві обмеження на реалізацію цього принципу, породжуючи цілу низку викликів як для здобувачів, так і для викладачів та науковців. У контексті України, особливо в умовах останніх подій, це стає актуальним з огляду на наявність переміщених університетів, загрози академічної свободи та необхідності міжнародної консолідації зусиль у розробленні та формуванні стратегій її відновлення й гарантування. Ураховуючи досвід порушення базових принципів академічної свободи на прикладі Бердянського державного педагогічного університету, можна виділити декілька ключових моментів:

- Академічна свобода є критично важливою для розвитку науки і освіти в контексті війни та постконфліктної відбудови, коли освітні заклади та учасники освітнього процесу стають особливо вразливими та стикаються з особливими викликами та загрозами.
- Забезпечення та захист академічної свободи вимагає складної, багатоаспектної стратегії, яка включає національні та міжнародні механізми, а також активну участь громадського суспільства та академічних спільнот.
- Зусилля щодо забезпечення академічної свободи повинні інтегрувати досвід та знання з європейського контексту, адаптуючи їх до української реальності та специфіки конфлікту.
- Релоковані університети потребують спеціальної уваги та підтримки для забезпечення продовження своєї освітньої та наукової роботи, а також для надання стабільності своїм здобувачам та персоналу.
- Діалог і співпраця між університетами, громадськістю, державними структурами та міжнародними партнерами є ключовими для формування й упровадження ефективних стратегій забезпечення академічної свободи.

- Інтеграція і взаємодія української академічної спільноти з міжнародним науковим співтовариством можуть сприяти обміну знань, досвіду та практиками, а також стимулювати інновації та прогрес у науці та освіті.
- Сприйняття та практична реалізація академічної свободи повинні переходити від формального рівня до активного застосування, що передбачає її захист у кризових умовах та активне просування як основоположного принципу академічної практики та культури.

Ці висновки можуть слугувати основою для подальшого планування, розроблення стратегій та ініціатив, спрямованих на захист та підтримку академічної свободи в Україні та світі, у відповідь на наявні та потенційні виклики через конфлікт та його наслідки.

Література

1. Попова А., Линдіна С., Мацейко Н. Наукова активність науково-педагогічних працівників університету: рефлексії впливу умов сучасності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2023. Вип. 2. С. 56–70.
2. Попова А., Сичикова Я., Цибуляк Н., Лопатіна Г., Ковачов С., Попов П. Дистанційне та змішане навчання в університетах України: рефлексії щодо їх впровадження у мирний та воєнний час. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 2. С. 98–117. URL: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-2-98-117>.
3. Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Лімська декларація. URL: http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&lang=en. (дата звернення: 20.10.2023).
4. Beaud O. Reflections on the concept of academic freedom. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2020. Vol. 27, No. 5. P. 611–627. URL: <https://doi.org/10.1080/13507486.2020.1823650>.
5. Dreyfuss S., Ryan M. Academic Freedom: The Continuing Challenge. *Portal: Libraries and the Academy*, 2016. Vol. 16, № 1. P. 1–9. URL: <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0000>.
6. FAQs on Academic Freedom. AAUP, 2022. URL: <https://www.aaup.org/programs/academic-freedom/faqs-academic-freedom>. (дата звернення: 19.10.2023).
7. Handbook on Academic Freedom. *In Academic freedom in the modern British university: a historical perspective*. Edward Elgar Publishing, 2022. URL: <https://doi.org/10.4337/9781788975919>.
8. Hutchens N. H., Edmondson M. L., Fernandez F. J. Academic freedom protections in national and international law. *In International Encyclopedia of Education (Fourth Edition)*. Elsevier, 2023. P. 174–182. URL: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-818630-5.02012-1>.
9. In foreign walls: how displaced universities overcome problems. *VoxUkraine*, 2022. URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytetu/>. (дата звернення: 21.10.2023).
10. Information on temporarily relocated institutions of higher education belonging to the sphere of management of the Ministry of Education and Culture. Home | Ministry of Education and Science of Ukraine. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi-zapitannya->

[vidpovidi-ta-aktualni-kontakti-mon-pid-chas-voyennogo-stanu/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-visha-osvita](#) (дата звернення: 20.10.2023)

11. Introduction: On the Future of Academic . In *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. Columbia University Press, 2019. P. 1–14. URL : <https://doi.org/10.7312/scot19046-001>.

12. Kabasakal Badamchi D. Academic freedom: How to conceptualize and justify it? *Philosophy & Social Criticism*, 2022. Vol. 48, No. 4. P. 619–630. URL : <https://doi.org/10.1177/01914537211072888>.

13. Kurapov A., Pavlenko V., Drozdov A., Bezliudna V., Reznik A., Isralowitz R. Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 2023. Vol. 28, No. 2. P. 167–174. URL : <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>.

14. Lavrysh Y., Lytovchenko I., Lukianenko V., Golub T. Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*, 2022. P. 1–8. URL : <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>.

15. Leiter B. Why Academic Freedom? In *The Value and Limits of Academic Speech*. Routledge, 2018. P. 31–46. URL : <https://doi.org/10.4324/9781351064507-3>.

16. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I., Suchikova Y. University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 2023. Volume 21, Special Issue. P. 1–11.

17. Lucenko G., Lutsenko O., Tiulpa T., Sosnenko O., Nazarenko O. Online - Education and training in higher educational institutions of Ukraine: Challenges and benefits. *International Journal of Educational Research Open*, 2023. Vol. 4. Article 100231. URL : <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100231>.

18. Magna Charta Universitatum. Bologna, 1988. URL : http://www.magna-charta.org/library/userfiles/file/mc_english.pdf. (дата звернення: 20.10.2023).

19. Matviichuk L., Ferilli S., Hnedko N. Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine. *Future Internet*, 2022. Vol. 14, No. 10. Article 295. URL : <https://doi.org/10.3390/fi14100295>.

20. Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel. UNESCO. 1997. URL : <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-concerning-status-higher-education-teaching-personnel>. (дата звернення: 20.10.2023).

21. Reger R. Academic Freedom for Students. *Science*, 1966. Vol. 153, No. 3733. P. 249. URL : <https://doi.org/10.1126/science.153.3733.249.d>.

22. Suchikova Y. A year of war. *Science*, 2023. Vol. 379, No. 6634. P. 850. URL : <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>.

23. Suchikova Y., Tsybuliak N., Lopatina H., Popova A., Kovachov S., Hurenko O., Bogdanov I. Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 2023. Vol. 7, No. 2. P. 314–324. URL : <https://doi.org/10.22495/cgobrv7i2sip10>.

24. Suchikova Y., Tsybuliak N. Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality. *Nature*, 2023. Vol. 614, No. 7948. P. 413. URL : <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y>.

25. Tierney W. G. The Idea of Academic Freedom and Its Implications for Teaching and Learning. *Teaching Learning and New Technologies in Higher Education*. Springer Singapore, 2020. P. 17–28. URL : https://doi.org/10.1007/978-981-15-4847-5_2.

26. Wight C. Critical Dogmatism: Academic Freedom Confronts Moral and Epistemological Certainty. *Political Studies Review*, 2020. URL : <https://doi.org/10.1177/1478929920942069>.

27. Yarar B. At-risk scholars in Europe: 'academic humanitarianism' in the name of science 'here' as opposed to the risk 'there'. *The International Journal of Human Rights*, 2023. P. 1–21. URL : <https://doi.org/10.1080/13642987.2023.2227110>.

References

1. Popova, A., Lyndina, Ye., Maceiko, N. (2023). *Naukova aktivnist naukovo-pedagogichnykh pratsivnykiv universytetu: refleksii vplyvu umov suchasnosti* [Scientific activity of scientific and pedagogical staff of the university: reflections on the impact of modern conditions]. *Naukovi zapysky Berdyanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Serii: Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences, 2, 56–70. [in Ukrainian].
2. Popova, A., Sychikova, Ya., Tsybuliak, N., Lopatina, G., Kovachov, S., Popov, P. (2023). *Dystantsiine ta zmishane navchannia v universytetakh Ukrainy: refleksii shchodo yikh vprovadzhenia u myrnyi ta vienni chas* [Distance and blended learning in Ukrainian universities: reflections on their implementation in peacetime and wartime]. *Naukovi zapysky Berdyanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Serii: Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences, 2, 98–117. <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-2-98-117> [in Ukrainian].
3. *Pro akademichnu svobodu i avtonomiiu vyshchyykh navchalnykh zakladiv: Limska deklaratsiia* (1988). Lima [On academic freedom and autonomy of higher educational institutions: The Lima Declaration]. http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&lang=en [in Ukrainian].
4. Beaud, O. (2020). *Reflections on the concept of academic freedom*. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 27 (5), 611–627. <https://doi.org/10.1080/13507486.2020.1823650> [in English].
5. Dreyfuss, S., & Ryan, M. (2016). *Academic Freedom: The Continuing Challenge*. *Libraries and the Academy: portal*, 16 (1), 1–9. <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0000> [in English].
6. *FAQs on Academic Freedom* (2022). AAUP. <https://www.aaup.org/programs/academic-freedom/faqs-academic-freedom> [in English].
7. *Handbook on Academic Freedom* (2022). In *Academic freedom in the modern British university: a historical perspective*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788975919> [in English].
8. Hutchens, N. H., Edmondson, M. L., & Fernandez, F. J. (2023). *Academic freedom protections in national and international law*. In *International Encyclopedia of Education* (Fourth Edition) (p. 174–182). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-818630-5.02012-1> [in English].
9. *In foreign walls: how displaced universities overcome problems*. (2022). VoxUkraine. <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytet/> [in English].
10. Ministry of Education and Science of Ukraine (2022). *Information on temporarily relocated institutions of higher education belonging to the sphere of management of the Ministry of Education and Culture* URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi-ta-aktualni-kontakti-mon-pid-chas-voyennogo-stanu/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-visha-osvita> [in Ukrainian].
11. *Introduction: On the Future of Academic Freedom* (2019). In *Knowledge, Power, and Academic Freedom* (p. 1–14). Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/scot19046-001> [in English].

12. Kabasakal Badamchi, D. (2022). *Academic freedom: How to conceptualize and justify it?* Philosophy & Social Criticism, 48 (4), 619–630. <https://doi.org/10.1177/01914537211072888> [in English].
13. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2023). *Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel*. Journal of Loss and Trauma, 28 (2), 167–174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838> [in English].
14. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). *Teaching during the wartime: Experience from Ukraine*. Educational Philosophy and Theory, 1–8. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714> [in English].
15. Leiter, B. (2018). *Why Academic Freedom?* In The Value and Limits of Academic Speech (p. 31–46). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351064507-3> [in English].
16. Lopatina, H, Tsybuliak, N., Popova, A, Bohdanov, I., Suchikova, Y. (2023). *University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war*. Problems and Perspectives in Management, Volume 21, Special Issue, 1–11. [in English].
17. Lucenko, G., Lutsenko, O., Tiulpa, T., Sosnenko, O., & Nazarenko, O. (2023). *Online – Education and training in higher educational institutions of Ukraine: Challenges and benefits*. International Journal of Educational Research Open, 4, 100231. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100231> [in English].
18. *Magna Charta Universitatum*. (1988). Bologna. http://www.magna-charta.org/library/userfiles/file/mc_english.pdf [in мова публікації].
19. Matviichuk, L., Ferilli, S., & Hnedko, N. (2022). *Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine*. Future Internet, 14 (10), 295. <https://doi.org/10.3390/fi14100295> [in English].
20. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*. (1997). UNESCO. <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-concerning-status-higher-education-teaching-personnel> [in мова публікації].
21. Reger, R. (1966). *Academic Freedom for Students*. Science, 153 (3733), 249. <https://doi.org/10.1126/science.153.3733.249.d> [in мова публікації].
22. Suchikova, Y. (2023). *A year of war*. Science, 379 (6634), 850. <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925> [in English].
23. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., & Bogdanov, I. (2023). *Is science possible under occupation? Reflection and coping strategy* [Special issue]. Corporate Governance and Organizational Behavior Review, 7 (2), 314–324. <https://doi.org/10.22495/cqobrv7i2sip10> [in English].
24. Suchikova, Y., & Tsybuliak, N. (2023). *Universities without walls: global trend v. Ukraine's reality*. Nature, 614 (7948), 413. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00380-y> [in English].
25. Tierney, W. G. (2020). *The Idea of Academic Freedom and Its Implications for Teaching and Learning*. Teaching Learning and New Technologies in Higher Education (p. 17–28). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-4847-5_2 [in English].
26. Wight, C. (2020). *Critical Dogmatism: Academic Freedom Confronts Moral and Epistemological Certainty*. Political Studies Review, 147892992094206. <https://doi.org/10.1177/1478929920942069> [in English].
27. Yaras, B. (2023). *At-risk scholars in Europe: 'academic humanitarianism' in the name of science 'here' as opposed to the risk 'there'*. The International Journal of Human Rights, 1–21. <https://doi.org/10.1080/13642987.2023.2227110> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті детально досліджується вплив окупації та військового конфлікту на академічну свободу в Україні. Особливий акцент зроблено на ті виклики та обставини, які виникли перед освітянами та студентами Бердянського державного педагогічного університету в період окупації. При цьому основний акцент робиться на прямих порушеннях академічної свободи та базових її принципів – свободи досліджень, викладання та отримання знань. Детально аналізуються різні аспекти цих порушень, зокрема такі, як затримання вчених і студентів, примусова релокація університету, обмеження в доступі до освітніх ресурсів та наукової інформації, а також психологічний та фізичний тиск, що застосовувався проти академічної спільноти.

Стаття також акцентує увагу на потенційних стратегіях та механізмах захисту академічної свободи, пропонуючи конкретні рекомендації та напрями дій, що включають реінтеграції та підтримку академічних працівників і здобувачів, правову раму, транспарентність та залученість, громадську участь, підтримку науково-дослідницьких проектів, розвиток громадської освіти, цілісний підхід до академічної свободи, а також механізми дій, що включають моніторинг та звітність, механізми реагування, міжнародну співпрацю, зміцнення академічних спільнот, підтримку ініціатив молоді, наголос на міждисциплінарності, цілісний підхід до академічної свободи та освіти як інструменту миру. Ця стаття підкреслює, що подолання системних порушень академічної свободи вимагає спільних зусиль національного та міжнародного співтовариства, а також створення механізмів, що захищали б і підтримували освітян в умовах конфлікту.

Ключові слова: академічна свобода, війна, окупація, свобода проведення досліджень, свобода викладання, свобода отримання знань, вища освіта.

УДК 159.9

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-108-117

**THE PSYCHOLOGICAL STATE OF PARTICIPANTS OF THE
EDUCATIONAL PROCESS OF BERDIANSK STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY: THE RESULTS OF THE MONITORING STUDY**

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
БЕРДІАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Iryna CHEREZOVA,

PhD in Psychology, Associate
Professor

irina.cherezova69@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6155-6297>

*Berdiansk State Pedagogical
University,*

✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

Ірина ЧЕРЕЗОВА,

кандидат психологічних наук,
доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article deals with the issues of studying the psychological state of participants in the educational process. The comparative and structural analysis of the material presented is carried out. It is emphasized that the study of human mental states in wartime is an urgent problem of modern psychological science. The mental state is an indicator of individuality and its most characteristic feature is a high degree of subjectivity.

The current state and trends in the development of this problem are determined. Different approaches to the interpretation of this psychological phenomenon are traced. It is emphasized that the need to study human mental states is associated with the use of a systematic approach to their description and analysis.

The results of an experimental study of the psychological state of participants in the educational process of Berdiansk State Pedagogical University in the conditions of war are analyzed. A negative trend in the general psycho-emotional state and an increase in the intensity of a number of individual states that can be interpreted as markers of the mode of human life in the realities of today are proved. Methodological recommendations for harmonizing the state of psychological health in wartime are provided. Attention is focused on the need for psychological support for all participants in the educational process.

It is concluded that there is an urgent need to identify conditions that form complexes and have a stable expression at all levels of a person's life. Taking into account the peculiarities of the structure of complexes of mental states and personal characteristics in a particular type of activity details the causes of disorders of a certain type of activity, allows for the further targeted application of psychocorrectional means

and ensures the effective provision of psychological support to all participants in the educational process.

Keywords: *a mental state, a stress, a morale, an exhaustion, the higher education students, the participants of the educational process, the higher education institution.*

Актуальність. Війна стала особливим викликом для всіх громадян України і, на жаль, частиною нашого повсякденного життя. У контексті життєвих криз особистості війна є вагомим психотравмувальним фактором та несе в собі загрозу соціальної дезадаптації, нервово-психічних та психосоматичних зривів. Однією з вразливих категорій суспільства є учасники освітнього процесу, які більш, ніж будь-коли раніше, потребують психологічної підтримки і допомоги.

Імплементуючи основні положення Закону України «Про освіту» (2017) в свою діяльність, Міністерство освіти і науки України є ініціатором низки заходів щодо застосування сучасного науково обґрунтованого підходу в наданні психологічної допомоги учасникам освітнього процесу (консультативно-методична допомога, пропагандистсько-просвітницька робота та ін.). Так, у листі МОН «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» (2022) наголошується, що одним із важливих пріоритетів в діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу в період російської воєнної агресії (Міністерство освіти і науки України [МОН], 2022).

Відомо, що чинники соціальної дійсності впливають на психічні стани особистості через систему мікросоціальних умов, серед яких особливе місце посідають умови життєдіяльності. На жаль, війна зумовлює численні травматичні події, які впливають на весь спектр сфер особистості.

В Українському інституті майбутнього відзначають негативні тенденції в психоемоційному стані українців та зростання інтенсивності переддепресійних станів. Так, результати соціологічного онлайн-дослідження, проведеного у лютому та травні 2023 р., свідчать про різке погіршення ситуації. Йдеться про частоту відчуття окремих емоційно-психологічних станів та настроїв, а також фізичних та емоційних явищ у людей, зокрема: швидко стомлюваність (лютий – 39%, травень – 45%); почуття млявості та втоми (лютий – 39%, травень – 44%); почуття тривоги та страху (лютий – 35%, травень – 37%); надмірне занепокоєння (лютий – 31%, травень – 34%); відчуття напруженості та нездатність розслабитися (лютий – 31%, травень – 33%) (Поляковська, 2023).

Ураховуючи зазначене, можна констатувати, що проблема психічних станів є досить актуальною для сучасної психологічної науки і практики, адже саме стани є важливою частиною всієї психічної регуляції та відіграють суттєву роль у поведінці та будь-якому виді діяльності людини.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічний стан учасників освітнього процесу Бердянського державного педагогічного університету (далі – БДПУ) в умовах війни.

Методи. Для реалізації мети використано комплекс методів дослідження: а) теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація отриманих результатів; б) емпіричні – спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичні методики; в) методи математично-статичної обробки даних – описова статистика (знаходження рівнів і частоти кількісної вираженості ознак).

Виклад основного матеріалу. Психологічна структура особистості у певний проміжок часу визначається психічними станами як цілісними та інтегративними психічними явищами, що детермінуються певною ситуацією життєдіяльності. Психічні стани актуалізують відповідні психічні процеси і властивості особистості, визначають стабільність психічної діяльності та створюють загальний фон певного виду діяльності.

Поняття «психічний стан» є загальнометодологічною категорією і в найбільш узагальненому аспекті означає характеристику існування об'єктів і явищ у визначений час. Суттєвий доробок у дослідження психічних станів внесли В. Вундт, У. Джеймс, П. Жане, Дж. Кеттел, М. Левітов, В. М'ясищев, Б. Паригін, А. Перов, А. Пуні, С. Рубінштейн, Р. Сельє, З. Фрейд та ін.

Психічний стан як самостійну категорію вперше виділив В. М'ясищев, визначивши його як загальний функціональний рівень, на фоні якого розвивається процес. Однак, це визначення не можна визнати однозначним та остаточним. Дана категорія викликає інтерес психологів при вивченні проблем особистості у різноманітних сферах її буття: стан свідомості (Т. Рібо, У. Джемс), часова та цілісна характеристика психіки (А. Лазурський), взаємодія компонентів психіки у визначений час (М. Левітов), стан переживання (Б. В'яткін), цілісна реакція на зовнішні і внутрішні стимули (Є. Ільїн), відображення особистістю ситуації у вигляді стійкого цілісного синдрому в динаміці психічної діяльності (А. Прохоров) та ін. (Волков, 2010:15).

Психічні стани характеризуються непостійністю, емоційною насиченістю та існують у вигляді переживань, ідей в свідомості людини та в полі несвідомого. Деякі психічні стани мають психофізіологічне походження. На фізіологічному рівні вони відрізняються визначеними енергетичними характеристиками, а на психологічному – системою психологічних фільтрів, що забезпечують специфічне сприйняття зовнішнього світу. У кожному психічному стані присутні психологічні, фізіологічні та поведінкові компоненти.

Психічні стани впливають на протікання психічних процесів, а, постійно повторюючись, набирають стійкість і можуть включатися до структури особистості як її специфічна властивість. Вони є одночасно як зрізами динаміки особистості, так і інтегральними реакціями особистості, показниками її активності й адаптивності.

На сьогодні психологічний стан кожного українця детермінований війною і тими умовами життя та діяльності, у яких ми опинилися. Не винятком є і учасники освітнього процесу БДПУ, однією із стратегій

розвитку якого є плекання загальнолюдських, крос-культурних, професійних цінностей спільнотою однодумців з метою створення професійно-ціннісної екосистеми університету (Стратегія розвитку Бердянського державного педагогічного університету [БДПУ], 2022).

Керуючись пріоритетами та відповідаючи на запит сьогодення, в БДПУ з 6 до 12 жовтня 2023 року був здійснений моніторинг психологічного стану учасників освітнього процесу. В анкеті, яка була розроблена на основі тесту швидкої діагностики психологічного стану, було представлено 3 шкали вимірювання: рівень стресу, рівень морального стану та рівень виснаження (Тест, 2022). Зупинимось на стислій характеристиці цих станів.

Стрес є загальним адаптаційним синдромом і переживається як емоційний стан, що виникає в умовах ризику, необхідності швидко і самостійно приймати рішення, миттєво реагувати на загрози. Крім специфічної відповіді організму на кожний подразник, на всі подразники разом організм людини відповідає неспецифічною стресовою реакцією, що несе загрозу фізичному (підвищення тиску, збільшення частоти серцевих скорочень, порушення роботи шлунково-кишкового тракту, пригнічення імунної системи тощо) та психічному (порушення якості мислення, уваги, запам'ятовування) здоров'ю людини. Як наслідок, знижується інтелектуальна працездатність, зростають психічна втомлюваність та виснаженість (Титаренко & Лепіхова, 2006:13-14).

На психічне здоров'я людини безпосередньо впливає її моральний стан як сукупність душевних переживань, які генеруються на чуттєвому рівні психіки людини при взаємодії з об'єктивною дійсністю та усвідомленні особистісних якостей (Іллюк, 2014:76-81). Саме моральний стан є інтегральним показником, який визначає рівень задоволеності людиною зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяльності та її готовність до діяльності.

Виснаження можна визначити як занепад фізичних та емоційних сил людини (постійна втома, безсилля, втрата інтересу до раніше улюблених справ тощо), однією з основних причин якого є надмірне фізичне або емоційне навантаження. Постійний стрес, психологічний тиск, недосипання і неправильне харчування можуть призвести до розладу енергетичного балансу організму, що, в свою чергу, сприяє виснаженню.

Встановлено, що стан виснаження є одним із симптомів синдрому емоційного вигорання як виробленого особистістю механізму психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмувальні фактори. Вигорання визначається як частково функціональний стереотип та дозволяє людині дозувати й економити енергетичні ресурси. У той же час, можуть виникати його дисфункціональні наслідки, коли вигорання негативно позначається на виконанні професійної діяльності (форма професійної деформації особистості) та міжособистісних відносинах (Березовська, 2015:130-135).

Існує значна кількість симптомів синдромом емоційного вигорання. Варто відмітити, що умови професійної діяльності можуть спричинити синдром хронічної втоми, який досить часто супроводжує синдром емоційного вигорання, небезпечність якого зумовлена широким спектром симптомів невротичного та психосоматичного характеру (Ковалькова, 2016:191-198).

Результати дослідження. У дослідженні взяли участь 667 респондентів, серед яких: науково-педагогічні працівники – 138 (21%), здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти – 346 (52%), здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти – 147 (22%), здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти – 20 (3%), співробітники – 16 (2%). Загальний рельєф респондентів представлений на діаграмі (рис. 1).

Рис. 1. Загальний рельєф респондентів

Моніторингове дослідження передбачало отримання кількісних показників індивідуальних психологічних станів учасників освітнього процесу за трьома шкалами з 10-бальною системою оцінювання по кожній:

1. *Шкала 1.* Рівень напруги/стресу: від стану повного розслаблення (1 б.) до екстремально нестерпного рівня (10 б.).

2. *Шкала 2.* Рівень морального стану: від максимального рівня морального стану (1 б.) до екстремально пригніченого та нестерпного (10 б.).

3. *Шкала 3.* Рівень виснаження: від максимального рівня енергії (1 б.) до екстремального виснаження (10 б.).

Сума балів за кожною шкалою дала змогу отримати загальний кількісний результат (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Кількісні показники рівня виявлення шкал за категоріями респондентів

Шкали/респонденти	НПП	Співробітники	Здобувачі	Аспіранти
Рівень напруги/стресу	6,4	5,7	5,5	5,4
Рівень морального стану	5,8	5,5	5,1	4,7
Рівень виснаження	6,5	5,5	5,7	5,3
Загальне значення	18,7	16,7	16,3	15,4

Виявлено, що всі респонденти знаходяться в так званій «помаранчевій зоні» (згідно з інтерпретацією тесту). Такий результат може вказувати на те, що життєва ситуація починає продукувати стрес, пригнічення та втому. Респонденти відчують тривогу, хвилювання, неспокій, емоційне напруження, невпевненість, розчарування, які пов'язані з умовами навчання та професійної діяльності (онлайн-режим організації освітнього процесу та праці, тривала соціальна ізоляція, віртуальне спілкування та ін.) та умовами життя, детермінованими війною (бойові дії, окупована територія, внутрішнє переміщення, перебування за кордоном, ситуація невизначеності та ін.). Проте, заглибленість у «помаранчеву зону» має свою градацію: найбільш заглибленими виявилися науково-педагогічні працівники (18,7 б.), далі – співробітники (16,7 б.), на третьому місці – здобувачі першого та другого рівнів вищої освіти (16,3 б.) і найменш заглиблені – здобувачі третього рівня вищої освіти (15,4 б.).

У результаті аналізу отриманих діагностичних даних у межах нашого дослідження можемо констатувати, що серед учасників освітнього процесу БДПУ виявлено домінування середнього рівня загального психологічного стану з тенденцією до зростання, що засвідчує необхідність профілактичних заходів щодо активізації їх психологічних ресурсів, які сприятимуть подоланню труднощів, проблем, протиріч, досягненню цілей життєдіяльності.

Оскільки наше дослідження мало пілотний характер і передбачало виявлення потенційних проблем та вдосконалення процедур майбутніх досліджень, на даному етапі доцільним є надання методичних рекомендацій учасникам освітнього процесу щодо гармонізації психологічного стану. Як зазначає Державна служба якості освіти України, значну частину освітнього процесу варто присвятити організації спілкування та заходів, що передбачають врегулювання емоційного стану, психологічне розвантаження тощо (Рекомендації Державної служби якості освіти, 2022).

У своїх дослідженнях науковці пропонують конструктивні та дієві рекомендації щодо гармонізації психологічного стану учасників освітнього процесу в умовах війни (Павлик, 2022:221-224):

1. Позитивність в усіх психологічних проявах. Встановлено, що негативні думки мають руйнівну дію на загальне здоров'я людини, погіршують її фізичне й психічне самопочуття. Тож, фізичне й психологічне здоров'я – це прямий наслідок оптимізму й позитивного мислення особистості, яке гармонізує психологічний стан і взаємини людини.

2. Позитивне мислення та розвиток саногенних почуттів. Такі почуття як спокій, доброта, любов є основою гармонійних стосунків у будь-яких сферах життєдіяльності людини. В контексті освітнього процесу, це особливо стосується педагога, який має опанувати техніки розвитку саногенних почуттів і вміти доволіно викликати в себе стан спокою, доброзичливості, впевненості всупереч страху, гніву та іншим патогенним почуттям. В ситуації війни педагогу важливо залишатись у стані емоційного позитиву, що дає змогу транслювати іншим учасникам

освітнього процесу взірць гармонійної поведінки, відчуття психологічного захисту й моральної опори.

3. *Набуття духовного досвіду.* Ситуація війни – це час набуття духовного досвіду, складові якого є дієвими напрямками самовдосконалення: зміцнення самовладання (вміння зберігати спокій, тверезе мислення, спрямування волі на виконання доцільних й послідовних дій); розширення самоусвідомлення (осягнення ситуації в цілому, знаходження сенсу у наявних ситуаціях); перехід від полярного мислення до синтетичного (вміння дотримуватись принципу «золотої середини», не схилятись у бік інших, не шукати винних); опанування емоційними афектами (подолання страху, гніву, роздратування, ненависті); екологічність взаємостосунків, вміння зберігати власні психологічні кордони (не втручатись у безглузді суперечки, не намагатися переконувати людей з іншими поглядами, не ображатись, не ображати); розвиток децентрації як здатності бачити ситуацію об'єктивно, з різних перспектив та ін.

Висновки. Психічні стани є маркерами режиму життєдіяльності людини та впливають на перебіг психічних процесів. Систематично повторюючись, вони набирають стійкість і можуть включатись до структури особистості як її специфічна властивість, що зумовлює актуальність даної проблеми для сучасної психологічної науки і практики.

Результати проведеного моніторингового дослідження свідчать, що серед різних категорій учасників освітнього процесу БДПУ домінує середній рівень загального психологічного стану з тенденцією до зростання, що зумовлено чинниками соціальної дійсності та конкретними мікросоціальними умовами.

Врахування особливостей психічних станів та їх особистісних характеристик у певному виді діяльності деталізує причини порушень діяльності, дозволяє цілеспрямовано застосовувати засоби психокорекційного впливу та забезпечує ефективне надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу.

Подальші наукові розвідки порушеної наукової проблематики можуть стосуватись досліджень впливу чинників соціальної дійсності на конкретні категорії учасників освітнього процесу з метою побудови індивідуальної траєкторії психологічної підтримки.

Література

1. Березовська Л. І. Професійне вигорання працівників сучасних освітніх організацій. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Вип. 1 (1). Мукачево: Мукачівський державний університет, 2015. С. 130–135.

2. Волков Д. С. Індивідуально-типологічні особливості рельєфу психічного стану особистості юнаків. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія»*. № 9/1. Вип. 16. 2010. С. 15–22.

3. Ілляк О. О. Співвідношення категорій «моральний дух» і «морально-психологічний стан». *Честь і закон: науковий журнал Національної академії Національної гвардії України*. 2014. № 4. С. 76–81.

4. Ковалькова Т. О. Вивчення передумов та симптомів синдрому емоційного вигорання у викладачів вищих навчальних закладів. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ : Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Вип. 25. 2016. С. 191-198.

5. Павлик Н. В. Методичні рекомендації щодо гармонізації стану психологічного здоров'я педагога в умовах війни. *Освіта України в умовах воєнного стану : управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання)*, 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 221-224.

6. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Лист МОН України №-1/3737-22 від 29.03.22 р. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/2022/Vykhovna.robota/30.03.22/Lyst.MON-1.3737-22.vyd.29.03.2022-Pro.zabezp.psykholoh.suprovodu.uchasn.osv.protsesu.pdf> (дата звернення: 21.10.2023)

7. Стратегія розвитку Бердянського державного педагогічного університету (2022-2025 рр.). URL : https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Stratehiia_BDPU.pdf (дата звернення: 25.10.2023)

8. Тест «Швидка діагностика психологічного стану». URL : <https://trevog-bolshe.net/viyna-zdorovya/test-shvydka-diagnostyka-psyhologichnogo-stanu> (дата звернення: 02.10.2023)

9. Титаренко Т. М., Лепіхова Л. А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді : науково-методичний посібник. Київ : Міленіум, 2006. 204 с.

10. Як вчителю організувати свою роботу під час війни : рекомендації Державної служби якості освіти. URL : <https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/> (дата звернення: 27.10.2023)

11. Поляковська Т. Емоційно-психологічний стан українців дещо погіршився – опитування. УНІАН: інформаційне агентство. URL : <https://www.unian.ua/society/emocijno-psiholoichnij-stan-ukrajinciv-deshcho-pogirshivsya-opituvannya-12273903.html> (дата звернення: 27.10.2023)

References

1. Berezovska, L. I. (2015). *Profesiine vyhoriannia pratsivnykiv suchasnykh osvitnikh orhanizatsii* [Professional burnout of employees of modern educational organizations]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*. Seriiia «Pedagogika ta psykholohiia» – Scientific Bulletin of Mukachevo State University. «Pedagogy and Psychology» series. Mukachevo : Mukachivskiy derzhavnyi universytet, Vyp. 1 (1), 130–135. [in Ukrainian].

2. Volkov, D. S. (2010). *Indyvidualno-typolohichni osoblyvosti relievu psykhichnoho stanu osobystosti yunakiv* [Individual-typological features of the relief of the mental state of the personality of young men]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Seriiia «Psykhohiia» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. «Psychology» series, № 9/1, Vyp. 16, 15-22. [in Ukrainian].

3. Illiuk, O. O. (2014). *Spivvidnoshennia katehorii «moralnyi dukh» i «moralno-psykholohichni stan»* [Correlation between the categories «moral spirit» and «moral and psychological state»]. *Chest i zakon : naukovyi zhurnal Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy – Honor and law: scientific journal of the National Academy of the National Guard of Ukraine*, 4, 76–81. [in Ukrainian].

4. Kovalkova, T. O. (2016). *Vyvchennia peredumov ta symptomiv syndromu emotsiinoho vyhorannia u vykladachiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Study of prerequisites and symptoms of emotional burnout syndrome in teachers of higher

educational institutions]. *Pravnychiy visnyk Universytetu «KROK» – Legal Bulletin of «KROK» University*. Kyiv : Vyshchyi navchalnyi zaklad «Universytet ekonomiky ta prava «KROK», Vyp. 25, 191–198. [in Ukrainian].

5. Pavlyk, N. V. (2022). *Metodychni rekomendatsii shchodo harmonizatsii stanu psykhologichnoho zdorovia pedahoha v umovakh viiny* [Methodological recommendations for the harmonization of the state of psychological health of the teacher in the conditions of war]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu : upravlinnia, tsyvrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty : zbirnyk tez dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (naukove elektronne vydannia)*, 25 zhovt. 2022 r. – Education of Ukraine in the conditions of martial law: management, digitalization, European integration aspects: a collection of theses of reports of the 4th International Scientific and Practical Conference (scientific electronic edition), October 25, 2022. Kyiv : DNU «Instytut osvithoi analityky», 221-224. [in Ukrainian].

6. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2022). *Pro zabezpechennia psykhologichnoho suprovodu uchashnykiv osvithnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini*. *Lyst MON Ukrainy №-1/3737-22 vid 29.03.22 r.* [About providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine. Letter of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No. 1/3737-22 dated March 29, 2022]. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/2022/Vykhovna.robota/30.03.22/Ly st.MON-1.3737-22.vid.29.03.2022-Pro.zabezp.psykholog.suprovodu.uchasn.osv.protsesu.pdf> [in Ukrainian].

7. *Stratehiia rozvytku Berdyanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu (2022-2025 rr.)*. URL : https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Stratehiia_BDPU.pdf [in Ukrainian].

8. Test «Shvydka diahnozyka psykhologichnoho stanu» Test «Quick diagnosis of psychological state». URL : <https://trevog-bolshe.net/viyna-zdorovya/test-shvydka-diahnozyka-psykhologichnogo-stanu> [in Ukrainian].

9. Tytarenko, T. M., Liepikhova, L. A. (2006). *Psykhologichna profilaktyka stresovykh perevantazhen sered shkilnoi molodi : naukovo-metodychnyi posibnyk* [Psychological prevention of stress overload among school youth: a scientific and methodological guide]. Kyiv : Milenium. [in Ukrainian].

10. *Derzhavna sluzhba yakosti osvity (2022). Yak vchyteliu orhanizuvaty svoiu robotu pid chas viiny : rekomendatsii Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity* [How should a teacher organize his work during the war: recommendations of the State Education Quality Service]. URL : <https://sqe.gov.ua/yak-vchyteliu-organizuvati-svoyu-robotu-p/> [in Ukrainian].

11. Poliakovska, T. (2023). *Emotsiino-psykhologichnyi stan ukraintsev deshcho pohirshyvsia – opytuvannia* [The emotional and psychological state of Ukrainians has somewhat worsened – survey]. UNIAN: informatsiine ahentstvo – UNIAN: information agency. URL : <https://www.unian.ua/society/emociono-psihiologichnyy-stan-ukraintsev-deshcho-pogirshyvsia-opytuvannya-12273903.html> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Розглянуто питання, присвячені проблематиці вивчення психологічного стану учасників освітнього процесу. Здійснено порівняльний та структурний аналіз викладеного матеріалу. Зазначено, що дослідження психічних станів людини в умовах воєнного часу є актуальною проблемою сучасної психологічної науки і практики.

Акцентовано, що проблема психологічного супроводу та допомоги учасників освітнього процесу в період воєнного часу є одним із основних пріоритетів державної політики у сфері освіти. Зазначено, що Міністерство

освіти і науки України є ініціатором низки заходів щодо застосування сучасного науково обґрунтованого підходу в наданні психологічної допомоги учасникам освітнього процесу, які страждають від російської агресії.

Визначено сучасний стан і тенденції розвитку зазначеної проблеми. Відстежуються різні підходи до тлумачення цього психологічного феномену. Встановлено, що чинники соціальної дійсності впливають на психічні стани особистості через систему конкретних життєвих мікросоціальних умов, серед яких особливе місце посідають умови життєдіяльності: ступінь задоволення особистих потреб, система сталих взаємин тощо. Підкреслюється, що необхідність вивчення психічних станів людини пов'язана з використанням системного підходу до їх опису та аналізу.

Проаналізовано результати експериментального дослідження психологічного стану учасників освітнього процесу Бердянського державного педагогічного університету в умовах війни. Доведено негативну тенденцію в загальному психоемоційному стані та зростання інтенсивності ряду окремих станів, які можна трактувати як маркери режиму життєдіяльності людини в реаліях сьогодення. Надано методичні рекомендації щодо гармонізації стану психологічного здоров'я в умовах війни. Акцентовано увагу на необхідності психологічної підтримки всіх учасників освітнього процесу.

Зроблено висновок, що нагальною потребою є виявлення станів, що утворюють комплекси та мають стійке вираження на всіх рівнях життєдіяльності особистості. Зазначено, що врахування особливостей структури комплексів психічних станів та особистісних характеристик у певному виді діяльності деталізує причини порушень діяльності, дозволяє цілеспрямовано застосовувати засоби психокорекційного впливу та забезпечує ефективне надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу.

Ключові слова: психічний стан, стрес, моральний стан, виснаження, здобувачі вищої освіти, учасники освітнього процесу, заклад вищої освіти.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

УДК 378:7.012-051]37.02:004

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-118-131

USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES AS A TOOL
FOR FORMATION OF MODERN PEDAGOGICAL KNOWLEDGE
IN FUTURE DESIGN SPECIALISTS

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ЯК ІНСТРУМЕНТУ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
ЗНАТЬ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДИЗАЙНУ

Nataliia BONDARENKO,

PhD student

nataliabondarenko098@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6749-4349>

*Kyiv State Academy of Decorative
and Applied Arts and Design
named after M. Boychuk,*

✉ 32, M. Boichuka (Kikvidze) st.,
Kyiv, 01014, Ukraine

Oksana PASKO,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

byslenkoo@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0729-5521>

*Kyiv National University of
Technology and Design*

✉ 2, Nemirovich-Danchenko st.,
Kyiv, 01011, Ukraine

Наталія БОНДАРЕНКО,

аспірантка

*Київська державна академія
декоративно-прикладного
мистецтва і дизайну
ім. М. Бойчука,*

✉ вул. М. Бойчука (Кіквідзе), 32,
м. Київ, 01014, Україна

Оксана ПАСЬКО,

кандидат педагогічних наук,
доцент

*Київський національний
університет технологій та
дизайну*

✉ вул. Немировича-Данченка, 2,
Київ, 01011, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The modern world is characterized by the rapid development of information technologies, which affects all spheres of life, including education and training of specialists. Future design professionals must be ready for the challenges of this epochal blending of technology and creativity. This article is devoted to the study of the role of multimedia technologies in the process of formation of pedagogical knowledge of future design specialists. In a world where design becomes not only a branch of the economy, but also an expression of culture and technological progress, the training of future design specialists acquires new requirements and challenges. Modern design requires

creativity, technical knowledge, innovative thinking and mastery of modern tools. However, how can you provide the best training in this field? The answer lies in the use of multimedia technologies as a powerful tool for the formation of modern pedagogical knowledge in future design specialists.

Multimedia technologies are interactive systems that combine text, images, audio and video, and their impact on the learning process is extremely significant. They help create a favorable learning environment in which students can better acquire information and develop creativity.

The article highlights the advantages of using multimedia tools in the educational process, demonstrates their ability to visualize complex concepts and promote greater assimilation of the material. The possibility of creating interactive educational materials that activate learning and promote the creative development of students is also considered.

The use of multimedia technologies in the training of future design specialists is a necessary element of modern education. They contribute to more effective learning, development of creativity and preparation of students for modern challenges in the field of design. Multimedia technologies help create a stimulating learning environment in which students can develop their pedagogical and design skills. This approach shows the needs of the modern world and the improvement of the formation of competent specialists ready for creative activity in the field of design.

Keywords: *information technologies, multimedia, multimedia technologies, multimedia presentations, test control, educational process*

Вступ. Швидкий розвиток та активне використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій відкрили можливість широкомасштабного перетворення інформації накопиченого людством в електронну форму та створили зовсім нові інформаційні ресурси. Спосіб подання інформації дозволяє значно покращити організацію процесів збереження інформації: захистити її надійно й ефективно, а також оперативно розширити. На сьогоднішній день все більше джерел інформації доступні лише в електронних документах. Забезпечення загального доступу користувачів до цих інформаційних ресурсів стає одним із головних завдань, пов'язаних з обслуговуванням науки, культури та освіти.

На сучасному етапі розвитку освіти активно впроваджується новий етап комп'ютеризації, який стимулюється прогресом у сфері мультимедійних технологій. У різних режимах взаємодії видно, що мультимедійний контент, такий як графіка, анімація, фотографії, відео, звук і текст, об'єднуються в єдине інтегроване інформаційне середовище. Це середовище відкриває перед користувачами нові якісні можливості, які можуть використовувати його як потужний інструмент для активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців з дизайну.

Метою дослідження є аналіз використання мультимедійних технологій як інструменту формування сучасних педагогічних знань у майбутніх фахівців з дизайну під час освітнього процесу.

Основна ідея нашого наукового дослідження полягає в гіпотезі, що використання мультимедійних засобів під час підготовки майбутніх фахівців з дизайну у закладах вищої освіти сприяє підвищенню самостійного засвоєння навчальної інформації, покращенню успішності

та рівня професійного спілкування студентів, а також формує їх інтерес до можливостей комунікації.

Важливо зауважити, що мультимедійні засоби навчання не можуть повністю замінити роль викладача, але вони сприяють покращенню і розширенню можливостей педагогічної діяльності, що може позитивно вплинути на продуктивність освітнього процесу. Крім того, використання мультимедійних технологій дозволяє більш повно виявити творчий потенціал кожного студента.

Мультимедійні засоби в освітньому процесі закладів вищої освіти можуть включати в себе різні елементи, такі як електронні підручники, матеріали, які викладачі готують самостійно, презентації матеріалу за допомогою програми PowerPoint, відеоуроки, взаємодію через електронну пошту, сценарії ігор, електронні інтерактивні дошки та інші інструменти.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Останнім часом в українській педагогічній теорії та практиці відзначається активний пошук шляхів для вдосконалення методів навчання. Тривають інтенсивні дослідження, спрямовані на впровадження мультимедійних технологій та комп'ютерно-орієнтованих систем навчання в освітній процес. Ці напрями висвітлюються такими вченими, як І. Красильникова, Л. Масол, О. Науменко, О. Переверзов, Т. Рейзенкінд та іншими. Багато педагогічних досліджень приділяють увагу різним аспектам використання мультимедіа в освітньому процесі. Це включає розробку методичних підходів до створення та використання мультимедійних навчальних програм і комплексів. Крім того, досліджується застосування мультимедіа в навчанні майбутніх викладачів інформаційних технологій, а також його роль у підвищенні ефективності навчання в загальноосвітній та вищій школах. Вчені відзначають, що мультимедійні технології на сьогоднішній день є найактуальнішим напрямком використання інформаційно-комп'ютерних технологій в освіті

Методи та методика дослідження. У процесі написання статті були використані теоретичні методи: аналіз науково-педагогічних джерел, систематизація й узагальнення даних.

Результати та дискусії. У світі, де дизайн стає не лише галуззю економіки, але й виразником культури та технологічного прогресу, підготовка майбутніх фахівців набуває нових вимог і викликів. Сучасний дизайн вимагає креативності, технічних знань, інноваційного мислення та володіння сучасними інструментами. Однак, як можна забезпечити найкращу підготовку в цій галузі? Відповідь полягає у використанні мультимедійних технологій як потужного інструменту для формування сучасних педагогічних знань у майбутніх фахівців дизайну.

Для наочного відображення ефективності та важливості опису сучасних мультимедійних технологій навчання, перш за все, необхідно враховувати їх дифеніції. Термін «мультимедіа» має латинське походження і поширений через англомовні джерела. Він складається з двох частин: «мульти», що означає «багато» або «складний», і «медіа», що

означає «середовище», «засіб» або «спосіб». У перекладі з латинської мови «мультимедіа» можна розглядати як «багатоаспектний засіб» або «багато середовищ». Оскільки мультимедійні технології є складними і багатокomпонентними, їх складники тепер часто використовують окремими термінами, і сам термін «мультимедіа» трансформується в прикметник «мультимедійний» або «мультимедійна». наприклад: мультимедійна система, мультимедійні програми (Гінчук, 2007).

Неоднозначність визначення поняття «мультимедіа» вимагає чіткого роз'яснення їх значення та ролі в освітньому процесі вищої освіти.

У науковій та технічній літературі зустрічаються різні визначення терміну «мультимедіа» залежно від використання контексту. За доповіддю ЮНЕСКО 1998 року, під «мультимедіа» розглядається можливість подавати тексти, зображення та звук користувачам (Bates, 2001). Ю. Машбиць використовує «мультимедіа» як багатоканальне середовище, яке дає інформацію в різних формах сприйняття (Машбиця, 1997). С. Гончаренко визначає «мультимедіа» як технологію обробки інформації, яка об'єднує різні типи даних, такі як текст, ілюстрації, аудіо та відео, в одному програмному продукті (Гончаренко, 2000). Деякі автори розглядають «мультимедіа» як сучасну інформаційну технологію, яка за допомогою комп'ютерних засобів створює графіку, відео, звук та інші спеціальні ефекти (Пушкарь, 2002).

Отже, в контексті науково-педагогічної діяльності варто відмовитися від використання терміна «мультимедіа» і вживати замість нього таке поняття, як «мультимедійні технології», «мультимедійні засоби», «мультимедійна інформація» та «мультимедійні продукти».

Мультимедійні засоби навчання є комплексом технічних і програмних інструментів, які дозволяють користувачам взаємодіяти з комп'ютером і застосовувати різноманітні медіа-елементи, такі як графіка гіпер-текст, звук, анімація та відео. Ці системи надають користувачу особистого комп'ютера доступ до різних видів інформації: текст, зображення, анімаційні візуалізації, аудіо-коментарі та цифрове відео.

Мультимедійні технології включають техніку, яка дозволяє інтегрувати, обробляти і водночас відтворювати різні типи сигналів та інформацію в різних медіа-форматах, використовуючи різні способи обміну даними та середовищем. Вони надають можливість зберегти великий обсяг інформації, інтерактивного доступу до її складників і відтворення відеоматеріалів зі звуковим супроводом на екрані особистого комп'ютера.

Запровадження засобів навчання, що базуються на мультимедійних технологіях, розширює різноманітність та багатовимірність навчального матеріалу. Навички використання мультимедійних технологій у процесі навчання сприяють розвитку студентів, стимулюють самостійність і здатність до самоосвіти.

Мультимедійні технології допомагають створити сприятливе навчальне середовище, в якому студенти зможуть краще отримати інформацію та розвинути творчість. Використання мультимедіа в освітньому

процесі дозволяють не тільки візуалізувати абстрактні концепції та ідеї, але й дають можливість студентам бачити власні проекти у віртуальному просторі. За допомогою 3D-моделювання та візуалізації студенти можуть створювати реалістичні віртуальні прототипи своїх ідей і концепцій. Це дозволяє їм більше розуміти практичні аспекти свого дизайну та ефективніше працювати над його реалізацією. Мультимедійні технології також відкривають перед студентами можливості симуляції та використання віртуальної реальності для тестування своїх дизайнерських рішень. Вони можуть створювати віртуальні простори, в яких перевіряють функціональність та ергономіку своїх проектів. Це дозволяє їм виявити можливості недоліків та вдосконалити свою роботу до їх втілення в реальне життя. Мультимедійні технології надають студентам засоби для вираження креативності через різноманітні медіуми. Вони можуть створювати відеопрезентації, анімації, інтерактивні ігри, що демонструють їх дизайнерські концепції. Це стимулює розвиток творчого мислення та допомагає студентам реалізовувати свої ідеї в мультимедійній формі. Інтернет та цифрові бібліотеки надають доступ до багатьох ресурсів, які раніше були недоступні. Студенти можуть вивчати реальні приклади дизайну, вивчати роботи відомих дизайнерів і знайомитися з останніми трендами в галузі.

Але перед тим, як така інформація надійде до студента, викладачеві необхідно вкласти значні зусилля в те, щоб матеріал став навчально-методичним посібником, призначеним для надання допомоги студентам.

Розроблення сучасних мультимедійних продуктів є складним завданням і може бути порівняна з процесом створення професійної комп'ютерної гри. Навички дизайнера, подібні до роботи оператора, дозволяють об'єднати графічний та текстовий контент у сприятливе для користувача видиме зображення на екрані. Однак створення змісту (як з погляду структури, так і з погляду інформаційного наповнення) є творчим процесом викладачів.

Методи та засоби навчання виявляються через організацію освітнього процесу та в основних видах навчальної діяльності (Кудін, 1998).

Один із основних видів навчальної діяльності, спрямованих на первинне засвоєння знань, – це лекція. Основним призначенням її є створення теоретичної основи навчання, стимулювання інтересу до навчальної діяльності та конкретної навчальної дисципліни, а також формування в студентів орієнтирів для самостійної роботи. Традиційна лекція має переваги не лише як засіб передачі інформації, а й як метод, що дозволяє викладачу вплинути на емоції студентів, підвищуючи їх пізнавальну активність.

Фахівці виокремлюють три основні типи лекцій, які використовують для подачі теоретичного матеріалу: вступна лекція, інформаційна лекція та оглядова лекція. Залежно від предмета і дидактичних цілей можуть бути використані різні лекційні форми, такі як проблемна лекція, лекція-візуалізація, лекція-прес-конференція, лекція із заздалегідь запланованими помилками та інші (Могильна, 2007).

Використання інформаційних технологій дозволяє змінювати способи передачі навчального матеріалу, який зазвичай використовується під час лекцій, за допомогою спеціально розроблених мультимедійних інструментів. При цьому якість засвоєння теоретичного матеріалу не обробляється тим, що досягається за допомогою традиційних лекцій, і може бути досягнута через створення комп'ютерних навчальних програм та використання телекомунікацій в освітньому процесі. Для організації вивчення теоретичного матеріалу можна використовувати різні типи мультимедійних курсів (Пушкар, 2002; Кудін, 1998; Могильна, 2007):

➤ Відеолекція: лекцію викладача записують на відеоплівку, і за допомогою нелінійного монтажу її можна розширити мультимедійними добавками, які ілюструють яскравий матеріал. Вони доповнюють лекцію, не лише збагачуючи її зміст, але й виробляючи більш привабливою для студентів. Найбільшою перевагою цього методу викладання є можливість прослуховувати лекцію в будь-який зручний час і навіть повернутися до найбільш складних моментів для більш глибокого розуміння.

➤ Мультимедійна лекція: під час самостійної роботи над лекційним матеріалом можна використовувати інтерактивні комп'ютерні навчальні програми, включаючи посібники, де теоретичний матеріал організований з використанням мультимедійних ресурсів. У цих посібниках кожен студент може вибрати оптимальний шлях вивчення матеріалу, відповідно до своїх індивідуальних потреб, та встановити комфортний темп роботи з даною дисципліною. Позитивний навчальний результат у мультимедійних програмах досягається не лише за допомогою якісного змісту та користувацького інтерфейсу, але й за допомогою використання інструментів, наприклад, тестів, які дозволяють студентам оцінити свій рівень засвоєння теоретичного навчального матеріалу.

➤ Традиційні аналогові навчальні видання: електронні версії лекційних текстів, конспектів-посібників та навчальний матеріал для допомоги у вивченні теоретичних питань тощо.

Ці методи дозволяють майбутнім фахівцям з дизайну вивчити лекційний матеріал за допомогою різних засобів і вибрати той, який найкраще відповідає їхнім потребам і стилю навчання.

Невід'ємним складником освітнього процесу у вищій школі є мультимедійна презентація, що включає елементи новітніх технологій. Презентація – термін, що в українській мові має два значення. По-перше, він вказує на дію, яка сталася в показі нової інформаційної аудиторії. По-друге, це електронний документ, створений за допомогою програми PowerPoint. Презентація як комп'ютерний документ складається зі слайдів, тобто електронних сторінок. Цей документ може бути показаний на екрані комп'ютера або на великому екрані за допомогою мультимедійного проектора чи плазмового екрана. Слухачі можуть переглядати зображення, на кожному з яких можуть бути тексти, фотографії, малюнки, діаграми та графіки.

Використання мультимедійних презентацій на заняттях забезпечує:

- залучення різноманітної бази даних (тексти, таблиці, діаграми, відео-, аудіо-фрагменти), що дозволяє відстежити розвиток певного явища;
- активізація уваги та навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- звернення викладачем особливої уваги на логіку подачі навчального матеріалу, що позитивно впливає на рівень знань студентів;
- використання різних текстових варіацій, що дозволяє побудувати лекцію в проблемному ключі, акцентуючи увагу на головних компонентах поняття та відображаючи їх у формі слайдів з текстовим доповненням, спрощуючи виклад навчального матеріалу;
- підвищення якісного рівня використання наочності, що сприяє більш швидкому та ефективному засвоєнню теми студентами;
- забезпечення оптимального емоційного навчального середовища та створення комфортних умов для запам'ятовування нового матеріалу;
- підвищення продуктивності лекційного заняття;
- встановлення міжпредметних зв'язків;
- можливість організації проєктної діяльності щодо створення презентацій на семінарських заняттях.

Наступним типом навчальної діяльності є практичні заняття. Ця форма організації освітнього процесу здійснюється під керівництвом викладача та спрямована на засвоєння теоретичних знань шляхом аналізу первинних джерел та вирішення конкретних завдань. Застосування інформаційних технологій вимагає перегляду характеру організації практичних занять і посилення їх методичної підготовки (Кудін, 1998; Салівон, 2005).

Проведення практичних завдань може включати в себе використання електронного набору завдань або бази даних, де зібрані стандартні та унікальні завдання, охоплюючи всі ключові теми навчальної дисципліни. Такий електронний набір завдань може виконувати роль тренажера, оскільки через нього студенти формують навички виконаних типових завдань та розуміють зв'язок між їх теоретичними знаннями та конкретними проблемами, на які спрямовані ці знання. Застосування мультимедійних засобів дозволяє організувати роботу з тренажерами, що моделюють реальні установки, об'єкти дослідження та умови проведення експерименту. Віртуальні тренажери надають умови, ідентичні реальному експерименту, і не дозволяють використовувати оптимальні параметри для нього. У результаті цього забезпечується самостійна робота студентів з навчально-методичними матеріалами.

Семінарські заняття є однією з основних форм організації навчальної діяльності і сприяють розвитку дослідницького підходу до вивчення навчального та наукового матеріалу. Оскільки семінари мають теоретичну спрямованість, це впливає на специфіку використання мультимедійних засобів на таких поняттях, які переважно представлені в текстовому форматі. Серед електронних навчальних ресурсів, які працюють на семінарських поняттях, можна виділити такі: збірки документів та матеріалів, опорні конспекти лекцій, електронні підручники, навчальні посібники та інші (Жук, 2005).

Під час проведення групових і практичних занять, використання презентацій є доцільним, але є особливості, на які варто звернути увагу. Презентацію можна показати або за допомогою проєктора, або (у випадку проведення в комп'ютерному класі) на моніторах. У цих випадках презентації можуть бути використані як складник заняття, наприклад, у вступній частині для повторення раніше вивченого матеріалу, і керувати нею можуть як викладачі, так і студенти. Вимоги до презентацій для групових і практичних занять практично такі ж, як і для лекцій.

Основний метод використання інструментальних мультимедійних засобів під час практичних та лабораторних занять може бути таким: спочатку орієнтувати свої дії на ці засоби, а потім – на цілях та завданнях своєї діяльності, використовуючи їх для досягнення результатів. Перший етап включає відкриття роботи з мультимедійними засобами, вивчення мови та методів взаємодії з ними, набуття навичок. На другому етапі ці інструментальні мультимедійні ресурси використовують для розв'язання навчальних або професійно-орієнтованих завдань.

Упровадження інформаційних технологій у освітній процес веде до збільшення самостійної роботи студентів (Жук, 2005). Це, у свою чергу, потребує від викладачів організації постійної педагогічної підтримки навчального процесу. Важливою роллю в системі підтримки є проведення консультацій, які поетапно залишаються складнішими відповідно до дидактичних цілей. Консультації залишаються самостійними формами організації навчання, але водночас інтегруються в інші форми навчальної діяльності, такі як лекції, практичні заняття, семінари, лабораторні практикуми та ін. д. Ця інтеграція вимагає розробки спеціальних навчально-методичних видань для консультативної підтримки, до яких можна віднести мультимедійні ресурси, такі як енциклопедії, словники, хрестоматії, довідники та інше (Дементієвська, 2005; Морзе, 2006).

Внесення інформаційно-розвивальних методів навчання – позааудиторної самостійної роботи студентів, спрямоване на первинне засвоєння знань. Самостійна позааудиторна робота включає в себе не тільки самостійну роботу студентів, але і науково-дослідну діяльність, яка оцінюється викладачем.

У традиційній педагогіці самостійна робота студентів обмежується переглядом літератури. Використання інформаційних технологій розширює можливості самостійної роботи студентів (Биков, Жука, 2005). Вона все ще включає самостійну роботу із дослідницькою та навчальною літературою на паперових носіях, але її основу тепер становлять навчальні програми, тестові системи та інформаційні бази даних. Загалом, усі відомі форми електронних видань можуть бути використані для організації самостійної роботи, але найбільш ефективним є мультимедійне видання.

Збільшення обсягу самостійної роботи студентів з використанням мультимедійного потенціалу супроводжується розширенням інформаційного середовища, у якому працюють студенти. Це особливо важливо для організації науково-дослідницької роботи, яка зазвичай

обмежується проведенням наукових семінарів, конференцій, виконанням навчально-дослідницьких завдань та виконанням курсових і дипломних робіт (Обрізан, 2003).

Інформаційні технології дозволяють використовувати як основу для самостійної та науково-дослідної роботи студентів не лише друковані матеріали навчального чи наукового спрямування, але й мультимедійні засоби, ресурси Інтернету, такі як електронні бази даних, каталоги та фонди бібліотек та архівів тощо (Кудін, 1998).

Педагогічний контроль є ефективною формою організації навчального процесу, що дозволяє перевірити результати навчально-пізнавальної діяльності студентів, оцінити педагогічну ефективність викладача та якість створеної навчальної системи (Салівон, 2005).

Практично всі можливості контролю можуть бути здійснені за допомогою електронних видань, які базуються на спеціально розроблених комп'ютерних програмах. Ці програми передбачають розподіл навантаження між викладачами та студентами, що сприяє покращенню ефективності та своєчасності контролю.

Інформаційні технології широко використовуються під час контролю знань студентів. Один із прикладів такої системи – робота в WEB-класі, коли студенти вивчають навчальний матеріал за допомогою комп'ютера, підключеного до мережі. Це надає можливість отримати інформацію, водночас дозволяючи викладачам слідкувати за процесом формування нових знань і надавати зворотний зв'язок. Система тестування проводить контроль за засвоєнням навчального матеріалу багатьма студентами та ефективність цього процесу, а також самостійної роботи.

Тестування у WEB-класі виконується автоматично з використанням систем, які дають тестові завдання, ведуть облік студентів, які проходять тестування, та узагальнює контроль результатів у вигляді зведеної таблиці.

За останній час із зростанням використання інформаційних технологій в освітньому процесі тестова перевірка знань студентів стала надзвичайно популярною формою контролю.

Тестовий контроль має ряд переваг:

- об'єктивність, простота та стандартизованість процедур оцінювання якості підготовки студентів;
- використання кількох критеріїв оцінювання, що дозволяє об'єктивно застосувати рівень засвоєння матеріалу;
- проста процедура запису відповідей;
- чіткість та однозначність формулювання умов тестових завдань, що забезпечують зрозумілість для студентів;
- встановлення вимог до знань та навичок шляхом використання тестових завдань однакової складності, обсягу та змісту;
- забезпечення охоплення необхідного обсягу знань та навичок під час контролю;

- можливість одночасної перевірки великої кількості студентів, що залежить від кількості доступних комп'ютерів для перевірки;
- можливість повторного використання умов контролю змін на рівні підготовки.

Недоліками тестового контролю є:

- розробка тестів вимагає значних витрат часу та коштів, а також наявність високої кваліфікації та досвіду в учасників процесу розробки;
- деякі тести мають потенціал для вивчення відповідей. Студент може забити факти, які мали б використати відповіді, або відшукати їх, переглянувши список можливих варіантів відповідей у тесті.

Звичайний підхід до розрахункових робіт та проєктів передбачає, що студент отримує індивідуальний варіант вихідних даних і, використовуючи інструкції з методичних посібників, які надає викладач під час консультацій, виконує роботу, а потім аналізує її результати. Це також дає можливість студентам отримати практичний досвід у виконанні таких завдань, які можуть бути корисними в майбутньому, якщо вони дійсно виконують подібні завдання в професійній діяльності.

Для забезпечення ефективного використання тестів необхідно дотримуватися таких критеріїв: 1. Розроблення тестів має проходити відповідно до встановлених правил та в рамках навчальної програми. 2. Тестування студентів має проходити в межах навчальної програми з використанням систем тестів. 3. Після проведення тестування слід аналізувати результати за допомогою підсумкової інформації.

Такий підхід до тестування має численні *переваги*: збільшує інтерес студентів до навчання та підвищує рівень знань; розширює обсяг самостійної роботи студентів; зменшує навантаження на викладача та полегшує контроль за рівнем знань, умінь і навичок студентів; надає викладачу можливість аналізувати структуру знань кожного студента та адаптувати методику навчання відповідно до індивідуальних особливостей; дозволяє здійснювати індивідуальний підхід до кожного студента, враховуючи його рівень знань; забезпечує диференціацію студентів за рівнем знань; підвищує зацікавленість студентів протягом семестру і надає можливість додаткового відпрацювання навчального матеріалу; робить процес оцінювання навчальних досягнень студентів більш об'єктивним.

Розробляючи систему тестування для оцінки знань студентів, слід брати до уваги кількість студентів, область використання тестів, а також наявність значної кількості ресурсів, будь то людські чи технічні, для здійснення цього виду контролю.

Загалом можна відзначити, що тестовий контроль знань має деякі *переваги*: 1) заохочує інтерес студентів до навчання та сприяє вирішенню психологічних бар'єрів, які можуть виникати при використанні комп'ютерів, а також дозволяє економити час на навчання; 2) забезпечує об'єктивність оцінювання за допомогою автоматизованого контролю; 3) надає можливість вибору якісних і ефективних тестів з урахуванням диференціації навчального матеріалу, рівня підготовки та особистих характеристик студентів.

Таким чином, використання нових інформаційних технологій розширює можливості контролю над освітнім процесом. Особливо результативним є впровадження комп'ютерних програм у систему поточного і проміжного контролю. Спеціально розроблені програми для тестування або бази даних, що включають тестові завдання, забезпечують можливість самостійного контролю для студентів, у той час як вони вивантажують викладачів із рутинних завдань, пов'язаних із поточним або підсумковим контролем. Комп'ютерна система для тестування може існувати як окрема програма, незмінна від викладача, або як універсальне програмне середовище, яке викладач може досягати за своїми потребами (Яцюк, 2005).

Отже, з основних пріоритетних галузей у сфері інформатизації освіти є розробка та впровадження мультимедійних засобів і продуктів в освітній процес. Використання сучасних інформаційних технологій у практичній викладацькій роботі має два основні позитивні аспекти: по-перше, це можливість змінити і розширити зміст педагогічної освіти, а по-друге, активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів під час заняття.

Використання мультимедійних засобів в освітньому процесі веде до зміни характеру активності студентів у навчанні, а також до підвищення самостійної їх роботи з використанням різних електронних засобів навчання. Особливо ефективним є використання мультимедіа для засвоєння основних знань та для отримання навичок та умінь, які є необхідними для професійної підготовки майбутніх фахівців з дизайну.

Переваги використання інформаційних технологій очевидні: можливість створювати модульні навчальні програми, які можна легко адаптувати під потреби кожного користувача, незалежність від місця та часу для навчання, а також можливість швидкого оновлення курсів. Використання мультимедійних засобів покращує сприйняття навчального матеріалу за допомогою різних освітніх можливостей, доступних через комп'ютер, таких як візуалізація, акцентування уваги та динаміка кольорового зображення.

Використання мультимедійних технологій у підготовці майбутніх фахівців з дизайну є необхідним елементом сучасної освіти. Вони сприяють більш ефективному навчанню, розвитку креативності та підготовці студентів до сучасних викликів у галузі дизайну. Мультимедійні технології допомагають створити стимулююче навчальне середовище, у якому студенти можуть розвивати свої педагогічні та дизайнерські навички. Такий підхід показує потреби сучасного світу та покращення формування компетентних фахівців, готових до творчої діяльності в галузі дизайну.

Література

1. Гончаренко С. У. Професійна освіта: словник / ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
2. Дементівська Н. П. Як можна комп'ютерні технології використати для розвитку учнів та вчителів. *Актуальні проблеми психології: психологічна теорія і технологія навчання*. Київ : Міленіум, 2005. Т. 8, вип. 1. С 152-158.
3. Жук Ю. О. Організація навчальної діяльності у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі. *Інформаційне забезпечення*

навчального процесу: інноваційні засоби і технології : колективна монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 195–204.

4. Жук Ю. О., Соколюк О. М. Планування навчальної діяльності з урахуванням використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання : зб. наук. праць*. Київ : Атіка, 2005. С. 96–99.

5. Інформатика: Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. І. Пушкаря. Київ : Академія, 2002. 704 с.

6. Інформаційні технології в навчанні / за ред. Морзе Н. В. Київ : Видавнича група ВНУ, 2006. 240 с.

7. Інформаційні технології і засоби навчання : зб. наук. праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука. Київ : Атіка, 2005. 272 с.

8. Кудін В. О. Освіта в інформаційному суспільстві : навч. посіб. Київ, 1998. 151 с.

9. Могильна Н. Створення презентацій засобами Microsoft Power Point. *Інформатика*. 2007. № 31–32. С. 28–36.

10. Обрізан К. М. Програмні засоби навчального призначення. *Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи*. Київ : Педагогічна думка, 2003. С. 156–165.

11. Основи нових інформаційних технологій навчання : посіб. для вчителів / за ред. Ю. І. Машбиця. Київ : ІЗМН, 1997. 264 с.

12. Пінчук О. Проблема визначення мультимедіа в освіті: технологічний аспект. *Нові технології навчання*. Київ, 2007. Вип. 46. С. 55–58.

13. Салівон Т. Л. Підготовка педагогів до розробки навчальних занять з мультимедійним супроводом у класі інформаційно-комунікаційних технологій. Організація діяльності наукових лабораторій інституту: Науково-методичний посібник за ред. Н.І.Клокар, О.В.Чубарук. Біла Церква, 2005. С. 64–69.

14. Яцюк С. М. Вивчення наукових засад інформаційної підготовки фахівця. *Вісник Київського міжнародного університету*. Київ : КиМУ, 2005. Вип. 7. С. 253–265.

15. Bates T. National strategies for e-learning in post-secondary education and training. UNESCO, 2001. 132 p. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126230> (дата звернення 29.10.2023).

References

1. Honcharenko, S. U. (2000). *Profesiina osvita: slovnyk* [Vocational education: dictionary] N. H. Nychkalo (ed.). Kyiv : Vyshcha shkola. [in Ukrainian].

2. Dementiievska, N. P. (2005). *Yak mozhna kompiuterni tekhnologii vykorystaty dlia rozvytku uchniv ta vchyteliv* [How can computer technologies be used for the development of students and teachers]. Aktualni problemy psykholohii: psykholohichna teoria i tekhnolohiia navchannia – Actual problems of psychology: psychological theory and learning technology. Kyiv : Milenium, T. 8, vyp. 1, 152-158. [in Ukrainian].

3. Zhuk, Yu. O. (2005). *Orhanizatsiia navchalnoi diialnosti u kompiuterno oriientovanomu navchalnomu seredovyshchi* [Organization of educational activities in a computer-oriented educational environment]. Informatsiine zabezpechennia navchalnoho protsesu: innovatsiini zasoby i tekhnolohii : kolektyvna monohrafiia – Information support of the educational process: innovative means and technologies: collective monograph. Kyiv : Atika, 195–204. [in Ukrainian].

4. Zhuk, Yu. O., Sokoliuk, O. M. (2005). *Planuvannia navchalnoi diialnosti z urakhuvanniam vykorystannia zasobiv informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii* [Planning of educational activities taking into account the use of information and communication

technologies]. Informatsiini tehnologii i zasoby navchannia: zb. nauk. prats – Information technologies and teaching aids: coll. of science works. Kyiv : Atika, 96–99. [in Ukrainian].

5. Pushkar, O. I. (ed.). (2002). *Informatyka: Kompiuterna tekhnika. Kompiuterni tehnologii: pidruchnyk dlia studentiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv* [Informatics: Computer technology. Computer Technology : the textbook for university students. Kyiv : Akademia]. [in Ukrainian].

6. Morze, N. V. (ed.). (2006). *Informatsiini tehnologii v navchanni* [Information technologies in education]. Kyiv : Vydavnycha hrupa BHV. [in Ukrainian].

7. Bykov, V. Yu., Zhuk, Yu. O. (ed.). (2005). *Informatsiini tehnologii i zasoby navchannia: zb. nauk. prats* [Information technologies and teaching aids: coll. of science works]. Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

8. Kudin, V. O. (1998). *Osvita v informatsiinomu suspilstvi: navch. posib.* [Education in the information society: education. manual]. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Mohylna, N. (2007). *Stvorennia prezentatsii zasobamy Microsoft Power Point* [Creating presentations using Microsoft Power Point]. Informatyka – Computer Science. № 31–32, 28–36. [in Ukrainian].

10. Obrizan, K. M. (2003). *Prohramni zasoby navchalnogo pryznachennia.* [Educational software]. Informatzatsiia serednoi osvity: prohramni zasoby, tehnologii, dosvid, perspektyvy – Informatization of secondary education: software tools, technologies, experience, perspectives. Kyiv : Pedahohichna dumka, 156–165. [in Ukrainian].

11. Mashbyts, Yu. I. (ed.). (1997). *Osnovy novykh informatsiinykh tehnologii navchannia: posib. dlia vchyteliv* [Basics of new educational information technologies: manual. for teachers]. Kyiv : IZMN. [in Ukrainian].

12. Pinchuk, O. (2007). *Problema vyznachennia multymedia v osviti: tekhnolohichniy aspekt* [The problem of defining multimedia in education: technological aspect]. Novi tehnologii navchannia – New learning technologies. Kyiv, Vyp. 46, 55–58. [in Ukrainian].

13. Salivon, T. L. (2005). *Pidhotovka pedahohiv do rozrobky navchalnykh zaniat z multymediinym suprovodom u klasi informatsiino-komunikatsiinykh tehnologii* [Preparation of teachers for the development of educational classes with multimedia support in the classroom of information and communication technologies]. Orhanizatsiia diialnosti naukovykh laboratorii instytutu: Naukovo-metodychnyi posibnyk za red. N.I.Klokar, O.V.Chubaruk – Organization of the activity of scientific laboratories of the institute: Scientific and methodological manual edited by N.I. Klokar, O.V. Chubaruk. Bila Tserkva, 64–69. [in Ukrainian].

14. Yatsiuk, S. M. (2005). *Vyvchennia naukovykh zasad informatsiino pidhotovky fakhivtsia* [Studying the scientific foundations of specialist information training]. Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu – Bulletin of Kyiv International University. Kyiv : KyMU, Vyp. 7, 253–265. [in Ukrainian].

15. Bates, T. (2001). *National strategies for e-learning in post-secondary education and training.* UNESCO. 132 p. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126230> [in English].

АНОТАЦІЯ

Сучасний світ характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій, що впливає на всі сфери життя, включаючи освіту та підготовку фахівців. Майбутні фахівці з дизайну повинні бути готові до викликів цього епохального змішування технологій і творчості. Ця стаття присвячена вивченню ролі мультимедійних технологій у процесі формування педагогічних знань у майбутніх фахівців з дизайну. У світі, де дизайн стає не лише галуззю економіки, але й виразником культури та технологічного прогресу, підготовка майбутніх фахівців

з дизайну набуває нових вимог і викликів. Сучасний дизайн вимагає креативності, технічних знань, інноваційного мислення та володіння сучасними інструментами. Однак, як можна забезпечити найкращу підготовку в цій галузі? Відповідь виникає у використанні мультимедійних технологій як потужного інструменту для формування сучасних педагогічних знань у майбутніх фахівців дизайну.

Мультимедійні технології – це інтерактивні системи, що поєднують текст, зображення, аудіо та відео, та їх вплив на процес навчання надзвичайно значущий. Вони допомагають створити сприятливе навчальне середовище, у якому студенти зможуть краще отримати інформацію та розвинути творчість.

У статті наводяться переваги використання мультимедійних інструментів в освітньому процесі, демонструється їхня здатність до візуалізації складних концепцій та сприяння більшому засвоєнню матеріалу. Також розглядаються можливості створення інтерактивних навчальних матеріалів, які активізують навчання та сприяють творчому розвитку студентів.

Використання мультимедійних технологій у підготовці майбутніх фахівців з дизайну є необхідним елементом сучасної освіти. Вони сприяють більш ефективному навчанню, розвитку креативності та підготовці студентів до сучасних викликів у галузі дизайну. Мультимедійні технології допомагають створити стимулююче навчальне середовище, в якому студенти можуть розвивати свої педагогічні та дизайнерські навички. Такий підхід показує потреби сучасного світу та покращення формування компетентних фахівців, готових до творчої діяльності в галузі дизайну.

Ключові слова: інформаційні технології, мультимедіа, мультимедійні технології, мультимедійні презентації, тестовий контроль, освітній процес

УДК 378.011.3-051:51]:37.091.39:004
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-132-143

CREATION OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN THE TRAINING SYSTEM OF FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS

СТВОРЕННЯ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Oleksandr MOSKALENKO,
PhD student

Олександр МОСКАЛЕНКО,
аспірант

moskalenko.aspirantura@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2750-3295>

*Poltava V.G. Korolenko National
Pedagogical University,*

*Полтавський національний
педагогічний університет імені
В. Г. Короленка,*

✉ 2, Ostrohradskiyi st., Poltava,
Ukraine, 36003

✉ вул. Остроградського 2,
м. Полтава, 36003, Україна

Original manuscript received: September 11, 2023

Revised manuscript accepted: November 01, 2023

ABSTRACT

The article draws attention to one of the important components of the process of training future mathematics teachers at a pedagogical university – information and communication, which involves the formation of students' ability to use digital technologies in the educational process and the creation of digital educational resources with the help of various application programs and Internet services. It was recognized that it is expedient, as a need of the hour, to improve the content of the training course «Methodology of teaching mathematics» at the pedagogical university by introducing the module «Creating digital educational resources for teaching mathematics» and developing practical tasks for a group educational project. The technology for creating digital educational resources in the system of training future mathematics teachers is proposed, which consists of the following stages: content-preparatory, structural-technological, content-implementation, test-final. The content-preparatory stage of the proposed technology involves the preparation of content for the electronic manual: text files, presentations, videos, audio files, infographics, the content of which reflects the disclosure of the topic of the educational discipline. The structural and technological stage of the technology involves the detailed design of the structure of the electronic manual (number of pages, navigation between pages, design of the main page and other pages). The content implementation stage involves placing content on the pages of the electronic manual (texts, graphics, links to files, etc.). The test and final stage involves testing the electronic manual in viewing mode through Google Chrome, Mozilla Firefox, Opera, Safari, Microsoft Edge browsers, saving the website in the required format, correcting the content on the pages, etc. Using the example of the project to create the electronic guide «Higher Mathematics» as a digital educational resource for students of the VSP «Specialized College of Management, Economics and Law of the Poltava State Agrarian University», the students of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University clarified the capabilities of the Microsoft Front Page program integrate with modern browsers and Internet services. The didactic functions performed

by the «Higher Mathematics» electronic manual are indicated: stimulating-motivational, cognitive-informational and control-corrective.

Keywords: digital educational resource, preparation, competence, digital competence, higher mathematics, future teacher of mathematics, technology, project, electronic manual.

Вступ. Важливою частиною процесу підготовки майбутніх учителів математики є інформаційно-комунікаційний складник. Оскільки професійна діяльність випускників педагогічних закладів вищої освіти (ЗВО) неможлива без використання цифрових технологій (ЦТ) та цифрових освітніх ресурсів (ЦОР), таких як сайти, блоги, системи управління базами даних, мережеві системи, соціальні мережі, віртуальні класи, електронні посібники, дистанційні курси і багато інших. Кожен педагог, безсумнівно, стикається з потребою використовувати ЦТ для різних цілей, зокрема створення презентацій для проведення занять (онлайн та офлайн), розробка сайтів для вчителя, ведення моніторингу дистанційного навчання учнів, автоматизація внутрішнього документообігу школи, аналіз даних та отримання статистики тощо. З огляду на це сучасна педагогічна практика вимагає науково обґрунтованих та експериментально перевірених методик навчання, спрямованих на розвиток у студентів навичок роботи з різними ЦТ як складників їх цифрової компетентності та здатність створювати ЦОР.

Слід підкреслити, що проблема створення ЦОР була досліджена різними вченими: В. Волинський, І. Воротникова, О. Герашенко, Н. Кононец, В. Лапінський, О. Мельниченко, С. Нестуля, М. Тукало і багато інших. ЦОР визначаються як навчальні, наукові, інформаційні та довідкові матеріали, розроблені в цифровій формі та доступні на різних носіях або через комп'ютерні мережі. Вони є важливими для ефективної організації освітнього процесу та надання якісних навчально-методичних матеріалів, насамперед, при дистанційній та змішаній формі навчання. Слід погодитися з науковцями, що нові інформаційні ресурси та ЦОР, забезпечуючи особистісно орієнтоване навчання, дозволяють учителям математики використовувати індивідуальний підхід до учнів з різними здібностями, створювати персоналізовані освітні шляхи і розробляти власні навчальні курси. Це досягається завдяки різноманітним можливостям упровадження цифрових навчальних модулів і вибору оптимальних комбінацій для конкретного курсу, включаючи шкільний курс математики. Завдання сучасного вчителя математики – розумно використовувати ці ЦОР, уміти їх створювати самостійно, розробляти нові методики і технології навчання математики з їх використанням з метою підвищення якості освітнього процесу та підготовки учнів до ЗНО. Саме тому спільна робота студентів і викладачів над створенням ЦОР з математики сприятиме не тільки формуванню їх професійної компетентності як майбутніх учителів математики, але й розвитку цифрової компетентності.

Мета статті – запропонувати технологію створення цифрових освітніх ресурсів у системі підготовки майбутніх учителів математики.

Методи та методики дослідження. Для досягнення мети використано комплекс таких методів: загальнонаукові (аналіз, синтез,

порівняння, систематизація, узагальнення – для вивчення праць науковців, інформації про програмне забезпечення для створення ЦОР); конкретно-наукові: (структурно-функціональний аналіз – для з'ясування структурних, змістових і процесуальних особливостей технології створення ЦОР у системі підготовки майбутніх учителів математики); емпіричні – педагогічне спостереження, опитування, бесіда.

Результати та дискусії. Рівень математичної підготовки учнів, як зазначає Т. Годованюк, визначається не лише теоретичною, а й методичною підготовкою вчителя, яка може бути розглянута з декількох аспектів: 1) як важливий компонент професійної підготовки вчителя математики; 2) як самостійна, динамічна та комплексна система, яка відображає зміст, структуру та функції підготовки вчителя математики; 3) як показник рівня засвоєння методичних та інтегративних знань і навичок, а також рівня сформованості професійно-методичних умінь (Годованюк, Махомета, 2014). Продовжуючи позицію дослідників, доповнимо поняття методичної підготовки четвертим аспектом – формування в студентів-математиків умінь створювати ЦОР з метою успішного провадження цифровізованого освітнього процесу.

Навчальний курс «Методика навчання математики» в педагогічному університеті є важливою дисципліною, яка має кілька головних завдань. Серед них – надання студентам глибокого розуміння основ методики математики як науки, вивчення змісту та особливостей шкільних навчальних програм і підручників для різних типів шкіл, а також навчання методам використання інформаційних технологій в освітньому процесі. Крім того, ця дисципліна спрямована на формування та розвиток професійних якостей та особистісних рис майбутнього вчителя математики, який буде здатний ефективно сприяти усвідомленню і стійкому засвоєнню учнями математичних знань, навичок і вмінь. Відтак, задля формування цифрової компетентності студентів дидактично доцільно буде запропонувати вдосконалити її зміст відповідним модулем «Створення ЦОР для навчання математики» із застосуванням *методу проєктів*.

Імпонує позиція Н. Рудницької, яка наголошує у своїх дослідженнях, що використання цього методу сприяє вирішенню широкого спектру завдань на різних рівнях: розвиваються пізнавальні здібності студентів, формуються навички самостійного конструювання знань, розвивається критичне мислення, здатність орієнтуватися в інформаційному середовищі; покращується комунікативна компетентність тощо (Рудницька, 2019).

Аналіз праць учених, присвячених проблемі практичної реалізації освітніх проєктів (Н. Кононец, М. Миколайчук, О. Нестуля, С. Нестуля, О. Співаковський та ін.), дає підстави говорити про те, що проєктна технологія передбачає виявлення конкретної проблеми, яка потребує інтегрованих знань і дослідницького підходу для її вирішення. Результати виконання проєкту повинні мати практичне, теоретичне і пізнавальне значення. Однією з ключових характеристик цього методу є акцент на

самостійності здобувачів освіти. Важливим аспектом є також організація структури проекту з вказівкою на послідовні етапи досягнення результатів. Використання дослідницьких підходів у процесі роботи над проектом є важливим кроком у цій методиці. Послідовність етапів методу проектів науковці узагальнено визначають так: постановка проблеми (визначення завдань, що виникають з дослідження); формулювання гіпотези для розв'язання завдань; розгляд методів дослідження; оформлення кінцевих результатів; аналіз отриманих даних; узагальнення результатів; висновки та корекції; підсумки.

З огляду на це проектна діяльність студентів під час створення ЦОР для навчання математики передбачає: 1) узагальнення й систематизацію знань з математичних дисциплін (системний підхід); 2) проведення науково-дослідницьких робіт, спрямованих на формування цифрової компетентності студентів шляхом використання спеціального програмного забезпечення, пошуку інформації та інтернет-ресурсів (ресурсно-орієнтований підхід); 3) розроблення навчальних методик, спрямованих на розвиток індивідуальних професійних здібностей майбутніх учителів математики засобами ЦР; 4) організацію заходів з підготовки науково-педагогічних кадрів до застосування проектних технологій у контексті цифровізації освіти, підвищення кваліфікації й розвитку педагогічної майстерності викладачів, здатних до формування цифрової компетентності студентів; 5) проведення процесу навчання студентів-математиків з використанням нових педагогічних технологій, ЦР, інформаційних ресурсів, цифрових навчально-методичних матеріалів, методів, форм і засобів навчання (дистанційного, змішаного); 6) створення новітніх засобів навчання (фото, відеоматеріалів), ЦОР, педагогічних програмних засобів навчання математики в цифровому форматі, організацію презентацій розроблених ЦОР тощо.

Працюючи над удосконаленням змісту навчального курсу «Методика навчання математики» в педагогічному університеті (розроблення практичних завдань для модуля «Створення ЦОР для навчання математики»), ми вважали за доцільне використати метод проекту та запропонувати студентам роботу над освітнім проектом «Створення електронного посібника «Вища математика» як ЦОР для студентів ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету» (груповий освітній проект). Таке завдання студенти педагогічного університету отримали в рамках співпраці з викладачами математики та вищої математики вищезазначеного коледжу.

Використання методу проекту відкриває широкий спектр можливостей, таких як відстеження ефективного використання ЦТ як основного інструмента майбутніх учителів-математиків для створення навчально-методичного забезпечення, документації та сайтів як сучасних методів електронного подання навчальної інформації. Цей метод також дозволяє аналізувати потужність цифрових документів, таблиць, презентаційної графіки, засобів візуалізації та спеціалізованого програмного

забезпечення, розширювати можливості творчої роботи та підвищувати мотивацію студентів, спрямовуючи їхнє навчання на практичну реалізацію знань і навичок викладання математичних дисциплін.

Студенти разом з викладачами, які виступали в ролі консультантів, активно працювали над змістом електронного посібника «Вища математика». Вони обговорювали, які теми краще включити до нього, знаходили інформацію у вигляді текстів, зображень та відеоматеріалів. Крім цього, здобувачі готували презентації й розробляли посібник у спеціальному програмному середовищі, наприклад, вебредакторі Microsoft FrontPage. Його функціонал цілком підходить для створення гіпертекстових ЦОР і переглядання їх змісту за допомогою сучасних браузерів (Google Chrome, Mozilla Firefox, Opera, Safari, Microsoft Edge та ін.).

При розробці посібника використано метод корпоративного вебвузла, запропонований Н. Кононец (2016) та відбитий у детальних методичних рекомендаціях (Кононец, 2016). На основі цього методу пропонуємо *технологію* створення ЦОР у системі підготовки майбутніх учителів математики, яка складається з таких етапів: *контентно-підготовчий, структурно-технологічний, контентно-реалізаційний, тестово-підсумковий* (рис. 1).

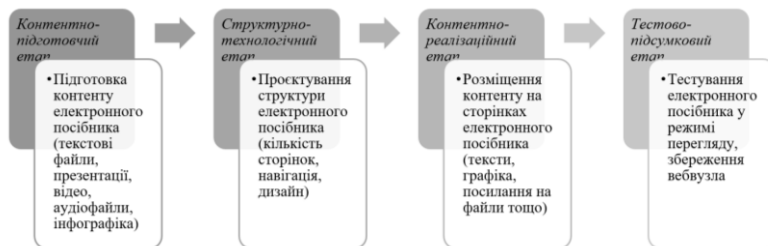

Рис. 1. Етапи технології створення ЦОР

Контентно-підготовчий етап пропонуваної технології передбачає підготовку контенту для електронного посібника: текстові файли, презентації, відео, аудіофайли, інфографіка, зміст яких відбиває розкриття теми навчальної дисципліни.

Структурно-технологічний етап передбачає детальне проєктування структури електронного посібника (кількість сторінок, навігація, дизайн). Доцільно орієнтуватися на стандартну структуру, яку пропонують науковці Н. Кононец (2019), С. Нестуля (2019), О. Співаковський (2003). Ця структура може включати в себе основний змістовий текст, навігатор, мультимедійні елементи, завдання, хрестоматії, глосарії, довідники, приклади, ілюстрації, питання для інтерактивного навчання, практикум, самоперевірку тестами, а також використання здобутих знань на практиці та індивідуальному досвіді. Також варто враховувати принцип блок-модульної структури матеріалу, на якому наголошує у своїх працях О. Співаковський (Співаковський, 2003).

Технологічний складник етапу включає алгоритм дій розробника, який базується на кроках майстра корпоративного вебвузла вищезазначеної програми:

1. Відкрийте програму Microsoft Front Page.
2. У розділі «Завдання» виберіть опцію «Початок роботи» та «Створити нову сторінку або вебвузол».
3. У меню «Створення» оберіть «Інші шаблони вебвузлів». Вас перенаправить до діалогового вікна «Шаблони вебвузлів».
4. У цьому вікні оберіть піктограму «Майстер корпоративного вебвузла» і натисніть «ОК», щоб запустити майстра.
5. Уважно слідкуйте за інструкціями майстра і відповідайте на запитання на кожному етапі (вибирайте необхідні параметри вебвузла). Переходьте до наступного кроку, натискаючи «Далі».
6. На останньому етапі майстра натисніть «Готово».
7. Відкрийте відповідний режим роботи та додайте контент до електронного посібника.
8. Змініть тему сторінок за допомогою опції «Формат-Тема» та виберіть бажану кольорову тему у розділі «Тема».
9. Вставляйте різні об'єкти за допомогою меню «Вставка».
10. Додайте за необхідності мультимедійний контент (презентації, інфографіку, аудіо, відео) на сторінки.
11. Створіть необхідні гіперпосилання (внутрішні – у межах сторінки, і зовнішні – між сторінками) за допомогою меню «Вставка-Гіперпосилання».
12. Збережіть та перегляньте готовий електронний посібник.

Як бачимо, починаючи із сьомого кроку сформульованого вище алгоритму в дію вступає *контентно-реалізаційний етап* технології, а саме розміщення контенту на сторінках електронного посібника (тексти, графіка, посилання на файли тощо).

Тестово-підсумковий етап передбачає тестування електронного посібника в режимі перегляду через браузері Google Chrome, Mozilla Firefox, Opera, Safari, Microsoft Edge; збереження вебвузла в необхідному форматі, корекція контенту на сторінках тощо. Під час тестування електронного посібника слід приділяти увагу кільком аспектам: вибір правильної гарнітури, розміру шрифту та використання окремих символів; оптимальне розташування тексту і вільний простір на екрані; типи ілюстрацій і графіки, які використовуються в матеріалах; забезпечення читабельності, логічної структури та інших мовних якостей електронного тексту; реакція користувача на матеріал (включаючи класифікацію матеріалу та сприйняття його користувачем). Підкреслимо, що ці аспекти важливі для створення якісних електронних матеріалів.

Експериментальна перевірка в дії цієї технології засвідчила її ефективність: студенти створили електронний посібник «Вища математика», головна сторінка якого презентована на рисунку 2. Цей посібник є універсальним гіпермедійним засобом для дистанційного навчання

студентів коледжу. Контент електронного посібника «Вища математика» відповідає робочій програмі, яку студентам надали викладачі-математики коледжу і допомогли з розробкою навчально-методичних матеріалів. Відтак, майбутні вчителі математики мали можливість розробити лекційний матеріал з вищої математики (сторінка «Лекції»), завдання для практичних робіт (сторінка «Розв'язування задач»), підібрати цікаві завдання для самостійної та контрольної роботи (сторінки «Завдання для СР», «Контрольна робота»), контрольні питання для заліку, пакет комплексної контрольної роботи та методичні вказівки для вивчення дисципліни (сторінки «Контрольні питання», «Пакет ККР», «Методичні вказівки»). Доступ до цих сторінок здійснюється з лівої вертикальної навігаційної панелі.

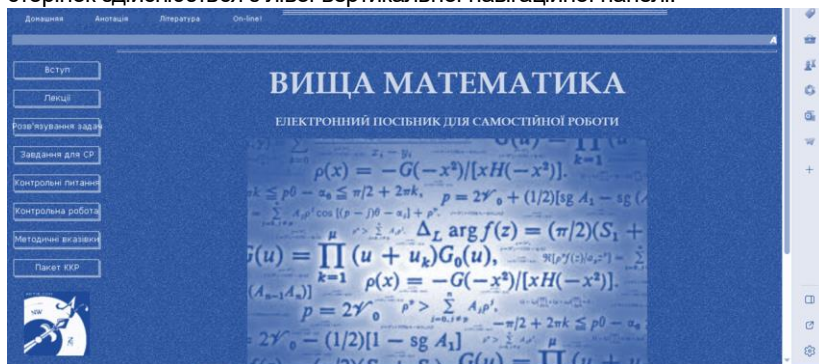

Рис. 2. Головна сторінка електронного посібника

Додатково зміст електронного посібника відбиває контент сторінки «Вступ», «Анотація», «Література», «Он-лайн» (горизонтальна навігаційна панель головної сторінки).

Таким чином, електронний посібник «Вища математика» як результат спільної проектної діяльності студентів (14 осіб) та викладачів математики (3 особи) є комплексом файлів, об'єднаних за допомогою програми Microsoft FrontPage. Він створений відповідно до принципів розробки ЦОР: єдності навчальних цілей, науковості, індивідуалізації навчання, інтерактивності, відкритої архітектури, мультимедійності, семантично правильної структури вебдокумента, гіпертекстовості та мультиплікаційності (Кононець, 2016).

Обговорення змісту та функціоналу електронного посібника «Вища математика» на презентації засвідчило, що такий ЦОР виконує різні дидактичні функції, як-от: *стимулювально-мотиваційну*, яка створює стимули для студентів коледжів, спонукаючи їх отримувати математичні знання; розвивати інтерес та позитивне ставлення до математичної освіти як базису для опанування професійною діяльністю, формувати логічне мислення та здатність застосовувати математичні знання на практиці; *когнітивно-інформаційну*, яка допомагає студентам розширити обсяг математичних знань через доступні методи подачі інформації, що особливо актуально під час дистанційного й змішаного навчання та з

метою реалізації індивідуальної траєкторії навчання; *контрольно-корекційну*, яка надає можливість самостійно перевіряти та коригувати результати вивчення навчальної дисципліни «Вища математика».

Опитування серед учасників проекту щодо доцільності використання *технології* створення ЦОР, яка складається з контентно-підготовчого, структурно-технологічного, контентно-реалізаційного та тестово-підсумкового етапів, засвідчило, що найскладнішим етапом виявився контентно-підготовчий (79% респондентів) та контентно-реалізаційний (57% респондентів) етапи (рис. 3).

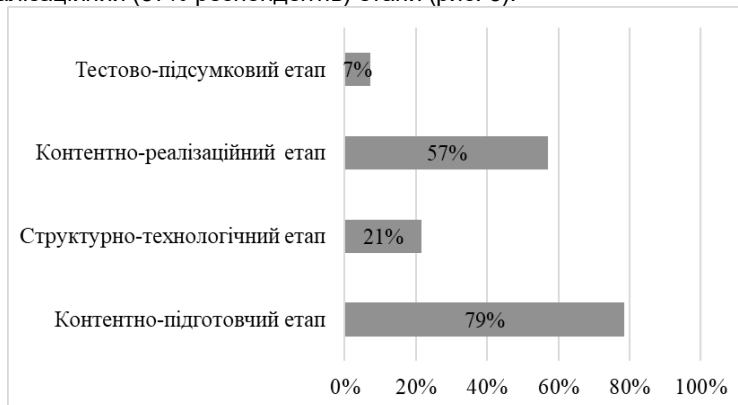

Рис. 3. Опитування серед студентів

Так, студенти відмітили, що найскладніше при створенні ЦОР – це підібрати й розробити цікаве, якісне навчально-методичне забезпечення, підготувати лекційний матеріал, який буде атрактивним, мотивуючим, змістовним, прикладним і корисним для тих, хто вивчає вищу математику, а також розмістити цей контент на сторінках електронного посібника – сторінках вебвузла. Сам процес створення вебвузла у середовищі програми Microsoft Front Page не викликав великих труднощів. Студенти підкреслили, що цю програму цілком можна використовувати для створення ЦОР.

Таким чином, дотримуючись етапів запропонованої технології, студенти успішно виконали основне завдання проекту, яке полягало в розробці ЦОР під назвою «Вища математика». Цей проєкт реалізував компетентнісний, технологічний, системний підходи до навчання майбутніх учителів математики, сприяючи формуванню їхньої цифрової компетентності.

Значущим ефектом цієї спільної роботи студентів педагогічного університету та викладачів коледжу стала професійна адаптація перших та вдосконалення педагогічної майстерності останніх. Зазначимо, що професійна адаптація студентів-математиків включала в себе безпосереднє залучення до розробки навчально-методичного забезпечення та проєктування процесу вивчення вищої математики як виду професійної діяльності, а також формування складників цифрової компетентності.

Розробка матеріалів для розділу «Завдання для СР» сприяла формуванню навичок створення цікавих інтерактивних вправ за допомогою сервісів <https://learningapps.org/> і використання техніки QR-кодів. Особливо важливою стала ідея включення сторінки «On-line», яка надає студентам можливість віртуально відвідати цікаві сайти для вивчення різних тем з вищої математики. Ця інтерактивна можливість вирішувати певні задачі через Інтернет-сервіси дозволяє студентам отримати новий досвід у навчанні математики та дозволяє розширити спектр засобів створення сучасного дидактичного контенту.

Висновки. Отже, враховуючи актуальність проблеми формування цифрової компетентності в системі підготовки майбутніх учителів математики, в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка студентам було запропоновано роботу над освітнім проектом «Створення електронного посібника «Вища математика» як ЦОР для студентів ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету». Проектна діяльність здійснювалася в межах навчального курсу «Методика навчання математики» із використанням технології створення ЦОР (контентно-підготовчий, структурно-технологічний, контентно-реалізаційний, тестово-підсумковий етапи). За результатами проектної діяльності студенти покращили навички пошуку та аналізу інформації; здійснювали роботу з різними інтернет-сервісами та вебредактором Microsoft Front Page; узагальнили й систематизували математичні знання в межах програми з вищої математики; сформуливали навички розробки навчально-методичного забезпечення та розвинули навички спілкування й командної роботи. Це сприяло системному формуванню їх цифрової компетентності. Створений ЦОР відповідає всім основним принципам розробки електронних посібників. Тож, можна зробити висновок, що проектна діяльність та пропонується технологія створення ЦОР є одним із ефективних інструментів формуванню їхньої цифрової компетентності, що в майбутньому буде сприяти їх здатності використовувати цифрові технології в професійній діяльності та розвитку цифровізації освіти. Перспективи подальших досліджень убацьмаємо в пошуку методик підготовки якісного та атрактивного дидактичного контенту для ЦОР у контексті реалізації ергономічного підходу.

Література

1. Воротникова І. П., Геращенко О. А. Електронні засоби навчального призначення: каталог, методичні рекомендації та конспекти уроків (природничо-наукові дисципліни, математика, інформатика, управління навчальним закладом). Луганськ: СПД Резніков, 2008. 252 с.
2. Годованюк Т. Л., Махомета Т. М. Методична підготовка майбутнього вчителя математики з першого курсу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 3: Фізика і математика у вищій і середній школі.* 2014. Вип. 13. С. 137-144.
3. Кононець Н. В. Основи ресурсно-орієнтованого навчання дисциплін комп'ютерного циклу (з досвіду аграрних коледжів) : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2016. 506 с.

4. Кононець Н. В., Миколайчук М. М. Розробка електронних підручників як інноваційний освітній проект вищої школи. *Матеріали міжнар. -практ. конф. «Технології управління освітніми закладами», присв. пам'яті А. С. Макаренка, Регіонального наук.-практ. семінару «Управління проектами: проблеми та перспективи розвитку»*, (Полтава, 11–12 березня 2011 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка / за заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава, 2011. С. 66–67.

5. Мельниченко О. С. Електронні освітні ресурси при вивченні алгоритмізації на уроках інформатики : посібник для вчителів інформатики. Вишневе, 2020. 49 с.

6. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н. В. Проект «Полтавська обласна школа лідерів учнівського самоврядування». Інноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти – ІV. Варшава : Fundacja «Instytut Artes Liberales», 2020. С. 208–218.

7. Рудницька Н. Ю. Проектні технології на уроках математики в початковій школі. *Підготовка майбутніх фахівців у контексті становлення нової української школи: компетентнісний підхід*: збірник наукових праць. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2019. С. 80–84.

8. Співаковський О. В. Теорія і практика використання інформаційних технологій у процесі підготовки студентів математичних спеціальностей : монографія. Херсон : Айлант, 2003. 229 с.

9. Тукало М. Д. Електронні освітні ресурси для Інтернет-підтримки сучасного уроку хімії в профільній школі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 36, Вип. 4. С. 57–65.

10. Nestulya S., Kononets N. Implementation of the course «Fundamentals of leadership» as a didactic project in the educational environment of the university. The results of scientific mind's development: 2019: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (2권), 12 월22 일, 2019. 서울, 대한민국: 유럽과학플랫폼. P. 33–39.

References

1. Vorotnykova, I. P., Herashchenko, O. A. (2008). *Elektronni zasoby navchalnoho pryznachennia: katalog, metodychni rekomendatsii ta konspekty urokiv (pryrodochno-naukovi dysypliny, matematika, informatyka, upravlinnia navchalnym zakladom)* [Electronic means of educational purpose: catalog, methodical recommendations and lesson notes (natural and scientific disciplines, mathematics, informatics, management of an educational institution)]. Luhansk : SPD Rieznikov [in Ukrainian].

2. Hodovaniuk, T. L., Makhometa, T. M. (2014). *Metodychna pidhotovka maibutnoho vchytelia matematyky z pershooho kursu* [Methodical training of the future teacher of mathematics from the first year]. Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 3 : Fyzyka i matematika u vyshchii i serednii shkoli – Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 3: Physics and Mathematics in Higher and Secondary Schools, 13, 137–144. [in Ukrainian].

3. Kononets, N. V. (2016). *Osnovy resursno-orientovanoho navchannia dysyplin kompiuternoho tsykladu (z dosvidu ahrarykh koledzhiv)* [Basics of resource-oriented teaching of computer cycle disciplines (from the experience of agricultural colleges)] : monohrafiia. Poltava : PUET. [in Ukrainian].

4. Kononets, N. V., Mykolaichuk, M. M. (2011). *Rozrobka elektronnykh pidruchnykiv yak innovatsiyni osvitiini projekt vyshchoi shkoly* [Development of electronic textbooks as an innovative educational project of a higher school]. Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Tekhnologii upravlinnia osvitiinymy zakladamy», prysv.

pamiati A. S. Makarenka, Rehionalnoho nauk.-prakt. seminaru «Upravlinnia proektamy: problemy ta perspektyvy rozvytku» – Materials of the International Scientific and Practical Conference «Technologies of Management of Educational Institutions», Dedicated to the Memory of A. S. Makarenko, Regional Scientific and Practical Conference Seminar «Project Management: Problems and Prospects of Development». (Poltava, 11–12 bereznia 2011 r.). Prof. Hrynova M. V. (Ed.). Poltava : Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka, 66–67. [in Ukrainian].

5. Melnychenko, O. S. (2020). *Elektronni osvritni resursy pry vyvcheni alhorytmizatsii na urokakh informatyky* [Electronic educational resources when studying algorithmization in computer science classes] : posibnyk dlia vchyteliv informatyky. Vyshneve. [in Ukrainian].

6. Nestulia, O. O., Nestulia, S. I., Kononets, N. V. (2020). *Proekt «Poltavska oblasna shkola lideriv uchnivskoho samovriadvannia»* [Project «Poltava Regional School of Student Self-Government Leaders»]. Innovatsiinyi universytet i liderstvo: proekt i mikroproekty – IV – Innovative University and Leadership: Project and Micro-Projects. Varshava : Fundacija «Instytut Artes Liberales», 208–218. [in Ukrainian].

7. Rudnytska, N. Yu. (2019). *Proektni tekhnologii na urokakh matematyky v pochatkovii shkoli* [Project technologies in mathematics lessons in elementary school]. Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv u konteksti stanovlennia novoi ukrainiskoi shkoly: kompetentnisnyi pidkhid : zbirnyk naukovykh prats – Training of Future Specialists in the Context of the Formation of a New Ukrainian School: a Competency-Based Approach: a Collection of Scientific Papers. Zhytomyr : FOP «N.M.Levkovets», 80–84. [in Ukrainian].

8. Spivakovskiy, O. V. (2003). *Teoriia i praktyka vykorystannia informatsiinykh tekhnologii u protsesi pidhotovky studentiv matematychnykh spetsialnostei* [Theory and practice of using information technologies in the process of training students of mathematical specialties] : monohrafiia. Kherson : Ailant. [in Ukrainian].

9. Tukalo, M. D. (2013). *Elektronni osvritni resursy dlia Internet-pidtrymky suchasnoho uroku khimii v profilnii shkoli* [Electronic educational resources for online support of a modern chemistry lesson in a specialized school]. Informatsiinyi tekhnologii i zasoby navchannia – Electronic Educational Resources for Online Support Modern Chemistry Classes in Specialized Schools. Information Technology and Learning Tools. 36 (4), 57–65. [in Ukrainian].

10. Nestulya, S., Kononets, N. (2019). *Implementation of the course «Fundamentals of leadership» as a didactic project in the educational environment of the university*. The results of scientific mind's development: 2019: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (2권), 12 월22 일, 2019. 서울, 대한민국: 유립과학플랫폼. 33–39. [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті звернуто увагу на одну із важливих складових процесу підготовки майбутніх вчителів математики в педагогічному університеті – інформаційно-комунікаційну, котра передбачає формування в студентів здатності до використання цифрових технологій в освітньому процесі та створення цифрових освітніх ресурсів за допомогою різних прикладних програм та інтернет-сервісів. Визнано доцільним удосконалити зміст навчального курсу «Методика навчання математики» в педагогічному університеті шляхом введення модуля «Створення цифрових освітніх ресурсів для навчання математики» та розроблення практичних завдань для групового освітнього проєкту. Запропоновано технологію створення цифрових освітніх ресурсів у системі підготовки майбутніх учителів математики, яка складається з таких етапів: контентно-підготовчий, структурно-технологічний, контентно-

реалізаційний, тестово-підсумковий. Контентно-підготовчий етап пропонує технології передбачає підготовку контенту для електронного посібника: текстові файли, презентації, відео, аудіофайли, інфографіка, зміст яких відбиває розкриття теми навчальної дисципліни. Структурно-технологічний етап технології передбачає детальне проектування структури електронного посібника (кількість сторінок, навігація між сторінками, дизайн головної сторінки та інших сторінок). Контентно-реалізаційний етап передбачає розміщення контенту на сторінках електронного посібника (тексти, графіка, посилання на файли тощо). Тестово-підсумковий етап передбачає тестування електронного посібника в режимі перегляду через браузері Google Chrome, Mozilla Firefox, Opera, Safari, Microsoft Edge, збереження вебвузла в необхідному форматі, корекція контенту на сторінках тощо. На прикладі проекту по створенню електронного посібника «Вища математика» як цифрового освітнього ресурсу для студентів ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету» студентами Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка з'ясовано можливості програми Microsoft Front Page інтегруватися із сучасними браузерами та інтернет-сервісами. Вказано на дидактичні функції, які виконує електронний посібник «Вища математика»: стимулююче-мотиваційну, когнітивно-інформаційну та контрольну-корекційну.

Ключові слова: цифровий освітній ресурс, підготовка, компетентність, цифрова компетентність, вища математика, майбутній вчитель математики, технологія, проєкт, електронний посібник.

УДК 371.3:355.07:004.738.5
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-144-157

PRINCIPLES, METHODS OF ORGANIZATION, AND FREE ONLINE SERVICES FOR REMOTE LEARNING IN CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION

ПРИНЦИПИ, МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА БЕЗКОШТОВНІ ОНЛАЙН СЕРВІСИ ПРИ ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Viktor KHOMENKO,
PhD in technical sciences,
Associate Professor

Homenkoviktor1990@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-5355-1250>

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

✉ 16, Universitetska st., Kharkiv,
61003, Ukraine

Ganna ALIEKSIIEVA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

alekseeva.kts@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-3204-3139>

Oleksandr ANTONENKO,
PhD in Technics, Associate
Professor

antalex@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9542-4791>

Vitaliy KHOMENKO,
Doctor of Pedagogy, Professor

v_g_homenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7361-2169>

Svitlana KHOMENKO,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

s_v_homenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9958-7272>

Berdiansk State Pedagogical University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine

Віктор ХОМЕНКО,
кандидат технічних наук, доцент

Українська інженерно-педагогічна академія
✉ вул. Університетська, 16,
м. Харків, 61003, Україна

Ганна АЛЕКСЄЄВА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Олександр АНТОНЕНКО,
кандидат технічних наук, доцент

Віталій ХОМЕНКО,
доктор педагогічних наук,
професор

Світлана ХОМЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Бердянський державний педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна

(temporarily relocated to:
66, Zhukovskyy st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: October 16, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article describes the principles and methods of organizing education for learners in the conditions of a state of war in a general secondary education institution. The authors emphasize that in the context of wartime, the question of organizing education may become problematic. Some educators may face difficulties in such conditions, so it is extremely important to have means to ensure the continuity of the educational process, where digital technologies can be a key aspect in this process. The significance of the psychological component in teaching through gadgets and services is emphasized, as they can influence the emotional state of students.

Examples of models combining synchronous and asynchronous learning using free online services for distance education are provided. The experience of teachers from the First May Lyceum No. 4 is presented, where educators share their expertise in implementing digital technologies during distance learning in the conditions of a state of war. The effectiveness of such a model of organizing the educational process was confirmed by anonymous surveys, the results of which demonstrated that the current state of education in wartime requires clear, timely decisions, accessible explanations, the development of new regulatory and legislative acts, and adaptation to changing learning conditions, including the protection of the rights of participants in the educational process, both in Ukraine and abroad.

Exercises such as «Connecting Children: Effective Integration», «Truth or Lie», «It's About Me», «Compliments», «Hunt», «Pantomime» and «Funny Greeting» are presented, which aim to focus education on psychological support, communication, and distraction of children's attention. Recommendations are provided to use lessons aimed at reviewing material, avoiding issuing negative grades and excessive homework; refraining from introducing new topics initially; demonstrating understanding and patience towards students' distractions; openly discussing the feelings and emotions of children in this crucial period; and emphasizing the hygienic use of gadgets.

Guidelines for organizing the educational process are developed, including adherence to adequate educational loads and emphasis on reviewing material to restore the brain's capacity for perceiving loads. It is also taken into account that after emotional experiences, cognitive processes may be complicated, so it is important to create situations of success and positive motivation, taking care of a light atmosphere.

Additionally, guidelines for lesson components are developed, which include establishing an emotional connection, discussing dreams about the future, reviewing material, breathing exercises and physical movements, cognitive part, interactive activities, discussion, and games.

Keywords: education process, education during wartime, distance learning, online resources, psychological support.

Постановка проблеми. Умови воєнного стану України суттєво впливають на організацію навчання в закладах освіти. Цей контекст породжує низку проблем, що вимагають негайного вирішення. По-перше, виникає необхідність адаптації освітнього процесу до надзвичайних умов. Виникає необхідність розробки ефективних методів та педагогічних

підходів, що забезпечать надійну організацію навчання у воєнний період. По-друге, обмежена доступність ресурсів та інфраструктури в умовах воєнного стану ускладнює впровадження сучасних технологій та онлайн-сервісів в освітній процес, що створює певні перешкоди. По-третє, важливим викликом є психологічний стан учнів та вчителів, коли невизначеність та стресові ситуації можуть негативно впливати на освітній процес та загальний стан психіки. По-чверте, зв'язок та доступ до інтернет-ресурсів можуть бути недостатніми та нестабільними, що створює труднощі для дистанційного навчання та може призвести до нерівності в можливостях отримання освіти.

Разом з цим, використання гаджетів та онлайн-сервісів відкриває безмежні можливості для організації освітнього процесу з інформатики. Учні можуть активно вивчати програмування та розробку власних проєктів, користуючись планшетами та комп'ютерами. Додатки та онлайн-платформи дозволяють учителям створювати захоплюючі та взаємодійні уроки, використовуючи візуальні елементи, анімацію та інтерактивні завдання. Це поліпшує якість навчання та робить його привабливішим для учнів. Завдяки використанню онлайн-сервісів для дистанційного навчання навіть у складних умовах воєнного конфлікту учні можуть мати доступ до необхідних матеріалів та вчителів з будь-якої точки світу. Це забезпечує неперервність освітнього процесу.

Такий підхід сприяє розвитку інформаційної грамотності та комп'ютерних навичок учнів, що стає надзвичайно важливим у сучасному світі. Важливо, щоб освітній процес відповідав не лише сучасним суспільним потребам, але й готовив учнів до майбутніх викликів, які вони можуть зустріти.

Таким чином, організація освітнього процесу в умовах військового конфлікту є актуальною проблемою, що потребує комплексного підходу та ретельного вивчення.

Отже, саме це зумовило **мету статті** – описати досвід організації навчання інформатики в умовах воєнного стану засобами онлайн-сервісів.

Аналіз літератури. У літературі відзначається важливість використання гаджетів та онлайн-сервісів у сучасній освіті, зокрема в умовах «невизначеності ситуації», коли виникає потреба в забезпечити доступ до навчальних ресурсів у будь-який час та з будь-якої точки світу завдяки онлайн-платформам.

Міністерством освіти та науки України спільно з Міністерством цифрової трансформації України, Державною службою якості освіти та вітчизняними освітніми онлайн-платформами були розроблені директивні матеріали та практичні поради щодо особливостей проведення уроків в умовах воєнного стану (Вауліна, 2022; Дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації, 2022; Хіжінська, 2022; Як вчителю організувати свою роботу під час війни: рекомендації Державної служби якості освіти, 2022). Команда експертів з UNICEF наголошує на тому, що діти, які перебувають в умовах збройних конфліктів і не мають доступу до освіти,

виростуть без необхідних навичок для того, щоб зробити свій внесок у розвиток своїх країн та економік. Це спричинить подальше ускладнення становища країни (Хіжінська, 2022). Під час кризових періодів освіта стає пріоритетом, оскільки вона формує майбутнє молодого покоління. Крім того, важливо, щоб всі діти мали режим та порядок у житті. Якщо діти не можуть ходити на уроки, вони втрачають щоденні ритуали та режим дня, і з кожним днем стає все складніше повернутися до нормального ритму життя (Grønhaug, 2018). Різноманітні дослідження демонструють, що ці технології можуть покращити якість навчання та залучення учнів. Важливим аспектом є визначення ефективних методів, які забезпечують неперервність освітнього процесу, навіть у таких важких обставинах.

Публікації вітчизняних дослідників у сфері дистанційного навчання дозволяють розглянути принципи та методи організації як справжній механізм пристосування до складної ситуації. Їх досвід свідчить, що використання гаджетів та безкоштовних онлайн-сервісів стає важливим інструментом у вигляді інноваційних педагогічних технологій (Гончарова, 2022). Автори наукових досліджень аналізують труднощі, що виникають під час переходу до дистанційного навчання під час пандемії. Вони вивчають результативність такого навчання та розглядають чинники, що сприяють його ефективності (Ковальчук, 2018). Деякі з дослідників вказують на позитивні сторони дистанційної освіти, включаючи полегшений доступ до освітніх послуг, можливість сконцентруватися на навчанні в зручний час, а також перехід до синхронного режиму надання інформації за допомогою засобів онлайн зв'язку та проведення відеоконференцій. Додатково в літературі вказується на важливість інтерактивності та візуальної привабливості в освітньому процесі, що може бути досягнуто завдяки використанню гаджетів (Бортун, 2022).

Дослідження вчених додатково підкреслюють значущість впровадження цифрових технологій для забезпечення якісного освітнього процесу у воєнний період. Їх робота розкриває переваги використання онлайн-сервісів та підкреслює можливість створення цікавих та ефективних уроків (Алексеева, 2014; Брюховецька, 2019).

Науковці зосереджують увагу на важливості забезпечення доступу до навчальних ресурсів для учнів навіть у найскладніших умовах, що сприяє підтримці неперервності навчання та розвитку освітнього процесу (Брюховецька, 2019; Lavrik, et al., 2014).

Результати досліджень свідчать про необхідність розроблення та впровадження нових підходів до організації навчання в умовах воєнного стану. Аналіз показує, що використання гаджетів і безкоштовних сервісів стає стратегічно важливим елементом сучасного освітнього процесу в умовах кризи (Овсянніков, & Алексеева, 2019; Hurenko, et al., 2017). Онлайн сервіси виявились надзвичайно важливими під час пандемії та війни, дозволяючи нам навчатися, отримувати зворотній зв'язок з учнями навіть у складних умовах. Використання гаджетів та онлайн сервісів урізноманітнює освітній процес, сприяючи його ефективності. Вчителі

можуть готувати матеріали та організувати роботу в умовах дистанційного навчання, забезпечуючи взаємодію з учнями через комп'ютерні технології. При цьому важливо враховувати санітарні норми та забезпечувати безпеку учнів, вчасно реагуючи на можливі загрози, такі як повітряна тривога.

Певний контекст отримує проблема організації навчання в умовах воєнного стану. Деякі здобувачі освіти можуть опинитися у важкій ситуації, тож важливо мати засоби надання освіти навіть в таких умовах. Література наголошує, що використання технологій може сприяти забезпеченню неперервності освітнього процесу. Але поряд з цим деякі дослідження вказують на важливість психологічного аспекту в навчанні з використанням гаджетів та сервісів, оскільки вони можуть впливати на емоційний стан учнів (Мар'єнко, & Сухіх, 2022).

У наукових джерелах підкреслюється необхідність ретельного аналізу та вибору найбільш ефективних платформ та сервісів для освітнього процесу. Аналіз праць вказує на актуальність та важливість використання гаджетів та онлайн-сервісів для організації навчання, особливо в умовах воєнного стану, та можливість покращення якості навчання.

Результати та дискусії. У нашій попередній статті «Із досвіду вчителя інформатики: організація дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану» ми ділилися досвідом організації уроку інформатики для учнів 6 класу в умовах воєнного стану засобами онлайн сервісів на прикладі Першотравенського ліцею №4 Першотравенської міської ради.

У другій частині нашого дослідження наведемо приклади вправ та форм організації освітнього процесу, деякі фрагменти майстер класів з інформатики. Проте, слід враховувати й інші аспекти цього питання. Наприклад, може виникнути ситуація, коли навантаження для дітей зменшується, і не вистачає часу для повного викладання запланованого матеріалу. Також можуть виникати труднощі зі зв'язком та доступом до Інтернету, що ускладнює навчання. Крім того, важливо враховувати емоційний стан учнів. Вони можуть сумувати за вчителями та однокласниками, оскільки відсутність живого спілкування може вплинути на їхнє самопочуття та засвоєння матеріалу. Таким чином, завдання вчителів полягає в тому, щоб зробити освітній процес якнайцікавішим, доступнішим та різноманітним, щоб надати найбільш ефективну освіту для кожного учня.

На прикладі іншої модель – розподіл одного заняття на дві частини. Наприклад, 40 хвилин обговорення в режимі онлайн, решту часу – самостійне виконання завдань.

Залежно від того, яку модель поєднання синхронного та асинхронного навчання обирає заклад, можна по-різному організувати заняття (Алексеева, 2012).

Як варіант, можна починати заняття з огляду матеріалу онлайн, а потім пропонувати учням переглянути попередньо записаний відеоролик та виконати певний набір практичних завдань. А на наступному онлайн уроці – обговорення та з'ясовуються всі проблемні моменти.

На прикладі уроків інформатики у 6 класі: разом опрацьовували теми «Робота з документами» та «Робота з спільним документом». Один урок онлайн, на якому йде пояснення матеріалу, другим – для самостійного опрацювання в класрумі, де були розміщені всі матеріали (презентація, відеоінструкція того, як виконувати різноманітні дії з документом та онлайн вправа з платформи LearningApps.org тощо).

На практичну роботу виділяється 2 уроки. На першому онлайн уроці обов'язково повторюється вивчений матеріал (дошка Padlet, де показується на практиці, що потрібно зробити і які дії виконати в практичній роботі). Далі на другому асинхронному уроці задається учням практична робота на платформі класрум, обов'язково додається відеоінструкція та презентація до практичної роботи для самостійного виконання.

У світі стрімкої цифровізації, що є одним із найважливіших механізмів щодо модернізації освітньої системи, сучасні технології відкривають нові перспективи для підвищення її ефективності. Тому бурхливий розвиток інформаційного простору ставить нові вимоги перед учителем і школою, де основну роль надається методам активного пізнання, самоосвіті, дистанційним освітнім програмам. Сучасні школярі, так зване «цифрове покоління», в буквальному сенсі виростили з гаджетами в руках. Нереально боротися з тотальною діджиталізацією, проте її можна використовувати з користю як допомогу в навчанні.

У контексті цього відбувалися різні методичні заходи, на одному із таких майстер-класів (28 жовтня 2022 р.) педагоги Першотравенського ліцею №4 ділились досвідом упровадження цифрових технологій під час дистанційного навчання на своїх уроках. Учителька інформатики В. Крайнюченко («Круті освітні можливості для сучасного вчителя») запропонувала велику кількість платформ та онлайн сервісів для того, щоб кожен міг обрати для себе саме ті сервіси, які відповідатимуть методам та формам його уроків. Доповідь містила інформацію про використання та можливості різноманітних освітніх онлайн сервісів; особливу увагу приділила безкоштовним платформам, які є цікавими та простими у використанні та допоможуть педагогам та учням створити ефективний освітній процес. Детально на практиці показала, з якою метою можна їх використовувати. Вчителі під час майстер-класу вивчали досвід, практикували та розбирали більш детально їх можливості. Наразі, педагоги Першотравенського ліцею активно використовують сервіси для дистанційного навчання, завдяки яким уроки стають яскравими, цікавішими, що сприяє підвищенню мотивації у виконанні завдань та покращенню сприйняття навчального матеріалу здобувачами освіти. Це підтвердилося анонімним опитуванням щодо організації та проведення освітнього процесу, за результатами якого стали позитивні відгуки дітей про цікаві уроки, а відповіді вчителів свідчать про спрощення їх методичної роботи з підготовки дидактичних завдань.

Важливо зазначити в розкладі заняття з синхронним та асинхронним навчанням, ураховуючи санітарні норми й години самопідготовки здобувачів освіти для уникнення їхнього перенавантаження.

Приклад. Подружити дітей: ефективна інтеграція.

Під час навчання в умовах війни завдання вчителів – дати дітям відчуття безпеки в новостворених класах, до яких доєдналися багато новачків. Кожному педагогу доведеться вчитися працювати з дитячою тривогою та невпевненістю і тим самим готувати якісне підґрунтя для плідного навчання.

Приклад класного керівника 5-Б класу для адаптації учнів. «До нас прибув хлопчик з окупованого міста. Перше знайомство ми зробили у формі онлайн зустрічі на класній годині за філіжанкою чаю та печивом, поспілкувавшись, познайомилися з новим хлопчиком за допомогою гри «Правда чи брехня». Ця гра зацікавила дітей і дала мені змогу зібрати багато цікавої інформації про свій клас. Завершенням нашої зустрічі стала вправа «Компліменти», де діти з захопленням дарували один одному компліменти, на цій ноті ми завершили нашу онлайн зустріч.»

Приклад. «Кожному педагогу доведеться вчитися працювати з дитячою тривогою та невпевненістю (особливо це актуально у військовий час) і тим самим готувати якісне підґрунтя для плідного навчання. Для того, щоб дітям, які прибули до нас цього року, було легше влитися в колектив, я підготувала декілька ігор, які використовую на класній годині, що дозволяє більше познайомитись та поспілкуватись. Також вони сприяють дозволяють розрядити обстановку в класі, підняти настрій та цікаво провести час, граючись та спілкуючись. Пропоную Вашій увазі декілька прикладів ігор:

«Правда або брехня». Вік учнів: 8 років. Як проводити гру?

Вчителю рекомендується дати учням завдання розмістити великі цифри 1, 2, 3 на дошці Jamboard. Далі слід пояснити: «Кожен із вас тепер поділиться трьома фактами про себе. Один із них повинен бути неправдивим. Щодо фактів, згадайте улюблену їжу, домашніх тварин, членів родини, хобі, подорожі». Для старшокласників можна обговорити фільми, музику, життєві ситуації. Після того як учень назве всі три факти, інші покажуть цифру на дошці, яка, на їхню думку, є неправдою. Автор фактів називає імена учнів, які правильно вгадали. Вчитель може розпочати гру прикладом: «Факт 1: Я люблю борщ. Факт 2: Я боюся павуків. Факт 3: У мене є домашній улюбленець, хом'як Байрактар». Далі вчитель називає всіх, хто обрав цифру 2 і таким чином вгадав, що страх перед павуками – це вгадка.

«Це про мене». Вік учнів: від 7 років. Як проводити гру?

Вчитель висловлює речення, яке містить протилежності, на приклад: «Я вибираю собак більше, ніж котів» або «Мені до вподоби какао, аніж чай»; «Мені здається, що Привид Києва цікавіший, ніж Людина-Павук». Ті, хто згодні з цим, піднімають руку і кажуть «Це про мене!». Ця вправа допомагає відчуті єдність та поділитися спільними переконаннями. Так учні можуть знайти схожих думок і отримати впевненість: «Тут є люди, з якими я можу знайти спільну мову».

«Компліменти». Вік учнів: від 7 років. Як грати?

Вчитель вказує: «Зараз ми подаруємо один одному декілька приємних словесних подарунків, а саме – компліменти. Розпочнемо з... (ім'я учня), якого всі ми можемо побачити у верхньому лівому віконці. Він висловлює комплімент тому, хто знаходиться у віконці справа, і таким чином продовжуємо по черзі. Усі скажуть ключову фразу: «Мені подобається в тобі те, що ти...» Цей комплімент може стосуватися рис характеру (веселий, добрий, кмітливий, сміливий, енергійний), проявів особистості (завжди готовий пограти / допомогти / цікаво провести час разом / ти ділишся смаколиками / ти любиш тварин), зовнішності (гарне довге волосся, стильні зачіски, цікаві окуляри, яскравий стиль у одязі)». Гра завершується, коли останній учень висловлює комплімент тому, хто розпочав гру. Ця активність чудово підходить для спільної гри дітей і дорослих - ви можете випробувати її вдома з родиною. Вона сприяє єднанню та надає більш теплі відносини у будь-якій групі.

«Полювання». Вік учнів: від 7–8 років. Як проводити вправу?

Вчитель пояснює, що тепер кожен учень розпочне цікаве «полювання» в своєму помешканні. Надається 30 секунд, щоб знайти предмет, який відповідає певним критеріям. Наприклад: «Вам треба знайти щось із цифрою 7 / предмет зеленого кольору / щось пухляке / їстівний предмет». Коли всі знову збираються перед екранами, кожен має кілька секунд, щоб показати, що він знайшов. Ще одна варіація цієї гри вимагає більше часу. Вчитель пропонує учням знайти у своєму житлі (навіть тимчасовому) щось, що для них є важливим. Це може бути улюблена книга, музичний інструмент, чашка, рюкзак, подарований батьком, який зараз захищає Україну, або оберіг від рідних. Під час наступного уроку діти розповідають про ці речі та діляться своїми історіями, наближаючи одне одного та слухаючи щирі розповіді.

«Пантоміма». Вік учнів: із 7 років. Як проводити гру?

У кожного учня по черзі є можливість показати свої уподобання у вільний час за допомогою жестів. Можна використовувати пантоміму для виразного відображення інших захоплень, таких як кулінарія, або улюблених місць для відпочинку. Інші діти спостерігають без зайвих слів. Потім вони починають висловлювати свої думки, намагаючись знайти правильну відповідь.

«Кумедне привітання». Вік учнів: із 7 років. Як проводити гру?

Якщо вчителю відомо, що до класу приєднається новий учень, можна організувати несподіване та приємне знайомство. Педагог поділяє учнів на групи по троє, і кожна з цих маленьких команд придумує свій унікальний жест привітання. Коли новачок приєднується до класу, вчитель представляє його всім, каже, що всі раді знайомству, і вживає фразу-сигнал: «І всі діти підготували для тебе особливе привітання. Один, два, три!» Після цього всі групи вітають нового учня своїм унікальним жестом та одночасно говорять: «Ласкаво просимо, Аню!». Це невеликий епізод, який запам'ятовується, оскільки кожен з нас може уявити себе на місці цього учня і відчувати важливість такого введення.

Отже, наведені вправи з досвіду вчителів під час таких методичних заходів стали важливою складовою нового навчання під час війни в Україні (Мар'єнко, & Сухих, 2022; Ostenda et al., 2022).

Крім того, надали інформацію щодо організації навчання дітей під час війни: психологічна підтримка, спілкування та відволікання уваги дітей; використовувати заняття, орієнтовані на повторення матеріалу, уникаючи негативних оцінок та великих домашніх завдань; утриматися від введення нових тем з початку; розуміти та терпляче ставитися до розсіяності учнів; відкрито говорити про почуття та емоції дітей у ці непрості часи; наголошувати на гігієні користування гаджетами (Брюховецька, 2019; Hurenko et al., 2017; Shchetyulina et al., 2022).

Було розроблено рекомендації щодо організації навчального процесу: дотримуватися адекватних навчальних навантажень, зробити акцент на повторенні матеріалу для відновлення здатності мозку до сприймання навантажень; розуміти, що після емоційних переживань пізнавальні процеси можуть бути ускладненими; створювати ситуації успіху та позитивну мотивацію, не забуваючи про повітряну тривогу.

Розроблено рекомендації щодо компонентів уроків: встановлення емоційного зв'язку; обговорення мрій про майбутнє; повторення матеріалу; дихальні вправи та фізичні руханки; пізнавальна частина; інтерактив, обговорення та гра.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Вказані методи та вправи для організації навчального процесу є ефективним засобом здобуття нових знань. Однак існує інша сторона: можуть виникнути труднощі з недостатнім навантаженням для дітей, або недостатнім часом для охоплення запланованого матеріалу. Проблеми зі зв'язком та доступом до Інтернету також можуть вплинути на навчання. Усі ці аспекти підкреслюють необхідність для дітей в особистих контактах з педагогами та однокласниками, які вони дуже сумують, перебуваючи вдома. Таким чином, завдання вчителів полягає у створенні найцікавішого, доступного та різноманітного освітнього процесу.

Дистанційна освіта, хоч і складна, виявляється ефективною та практичною. Навіть досвідчені педагоги стикаються з труднощами, проте намагаються оперативнo їх вирішувати. В сучасних умовах онлайн-уроки стали необхідністю, що ставить перед вчителями вимогу постійного оновлення своїх знань та набуття досвіду для розвитку молодого покоління як патріотів країни.

Отже, використання онлайн-сервісів є невід'ємною частиною якісного та захопливого навчального процесу. Вони надають вчителю можливість підготовки якісного навчального матеріалу, готування до проведення уроку та організації методичної та організаційної роботи. Здобувачам освіти це надає активний спосіб засвоєння нових знань, перевірки їх, розвитку навичок та вмінь, що сприяє активізації пізнавальної діяльності та підвищенню інтересу до навчання та саморозвитку.

Література

1. Алексеева Г. М. Сутність і структура готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 1. Бердянськ : БДПУ, 2012. № 2. С. 9–14. URL : http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/foipt/stat_Alekseeva_8.pdf (дата звернення: 15.10.2022).
2. Алексеева Г. М. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2014. 269 с.
3. Барбелко Н. С. Онлайн сервіси та платформи для дистанційного навчання. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (4-5.02.2021 р.). Дніпро, Україна, 2021. Т. 1. С. 189-190.
4. Бортун К. О. Використання інтерактивних дистанційних методів навчання у закладах вищої освіти. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : Матеріали IV Міжнар наук. - практ. конф.* (м. Київ, 25 жовтня 2022 р.). Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 175-176.
5. Брюховецька О. В. Психологічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти: Наукова доповідь на загальних зборах НАПН України 17 грудня 2019 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2019. № 1 (1), С. 1-5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-8>
6. Васильченко Л. В., Шацька Н. М. Досвід реалізації дистанційного навчання в умовах пандемії. *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*. 2021. № 10. С. 43-55.
7. Вауліна Ф. Навчання під час війни: дистанційні школи та навчальні платформи для школярів. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/navchannja-pid-chas-vijni-distantsijni-shkoli-ta-navchalni-platformi-dlja-shkoljariv.html> (дата звернення: 21.10.2023)
8. Гончарова І. П. Використання цифрових технологій в розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти в позааудиторній роботі закладу професійної освіти. URL : <https://cuti.ly/m4qFAOr> (дата звернення: 21.10.2023)
9. Дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-platformi-dlya-navchannya-samorozvitku-ta-otrimannya-dopomogi-i-perevirenovi-informaciyi> (дата звернення: 21.10.2023)
10. Ковальчук В. І. Провадження інноваційних технологій навчання у процесі професійної підготовки студентів закладів вищої освіти. *Молодий вчений*. 2018. № 3. С. 543–547.
11. Мар'єнко М., Сухих А. Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 31–37.
12. Овсянніков О. С., Алексеева Г. М. Комп'ютерне середовище науково-дослідної роботи студентів інженерно-педагогічних спеціальностей комп'ютерного профілю як об'єкт проектування. *Молодь і ринок: науково-педагогічний журнал*. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2019. № 9 (176). С. 107–112.
13. Пискун О., Джевага Г., Носовець Н. Діджитал-етикет: правила комунікації в умовах онлайн-навчання. *Вісник Національного університету «Чернівецький колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 178. № 22. С. 37–45.

14. Смолько А. Як навчати під час війни: чекліст учителя на дистанції. URL : <https://osvitoria.media/experience/yak-navchaty-pid-chas-vijny-cheklist-uchytelya-nadystantsiitsi/> (дата звернення: 21.10.2023)
15. Хіжінська Я. Онлайн-урок в умовах війни: оцінки, домашні завдання, ресурси. URL : <https://osvitoria.media/experience/onlajn-urok-v-umovah-vijny-otsinky-domashni-zavdannya-resursy/> (дата звернення: 21.10.2023)
16. Як вчителю організувати свою роботу під час війни: рекомендації. Державної служби якості освіти. URL : <https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/> (дата звернення: 21.10.2023)
17. Education under attack. URL : <https://www.unicef.org/education-under-attack> (дата звернення: 21.10.2023)
18. Grønhaug K. Education during wartime. URL : <https://www.nrc.no/perspectives/2018/education-during-wartimew-new-page/> (дата звернення: 21.10.2023)
19. Hurenko O. I., Alekseeva H. M., Lopatina H. O., Kravchenko N. V. Use of computer typhlotecnologies and typhlodevices in inclusive educational space of university. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. 61 (5). P. 61–75. <https://doi.org/10.33407/ITLT.V61I5.1782>
20. Kravchenko N. V., Alyeksyeyeva H. M. & Gorbatiuk L. V. Curriculum Optimization by the Criteria of Maximizing Professional Value and the Connection Coefficient of Educational Elements. *Using Software Tools: (ICTERI 2018: 14th International conference on ict in education, research, and industrial applications)* (Kyiv, Ukraine, May 14-17, 2018). *CEUR Workshop Proceedings*. 2018. Vol. 1. P. 365–378. <http://ceur-ws.org/Vol-2105/10000365.pdf>.
21. Lavrik V., Cortez L., Alekseeva A., García G. T., Juarez P. G. & Poblano J. Development of the CAD system for designing non-standard constructions from elastomers. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*. Vol 3, Issue 3, March. 2014. P. 10717–10726.
22. Ostenda A., Istomina D., Kravchenko N., Alekseeva G., Nestorenko T., & Horbatiuk L. Роль засобів ІКТ в організації процесу у інформування учнів під час карантину. *Zeszyty naukowe WST*, Польща, 2022. № 14. S. 109-126. <https://doi.org/10.54264/0037>
23. Shchetynina O., Horbatiuk L., Aliksieieva H. & Kravchenko N. Implementation of the kanban methodology in the teaching of web technologies for senior students. *Modern technologies for solving actual society's problems. Katowice School of Technology. Monograph*. Publishing House of Katowice School of Technology, 2022. P. 171-180. <https://doi.org/10.54264/M016>

References

1. Aliksieieva, H. M. (2012). *Sutnist i struktura hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii u profesinii diialnosti* [The essence and structure of future social educators' readiness to use computer technology in their professional activities]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Pedagogical sciences*, 2, 9–14. [in Ukrainian].
2. Alyeksyeyeva, H. M. (2014). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii u profesinii diialnosti* [Formation of readiness of future social educators to use computer technologies in professional activity] : monohrafiya. Berdyansk : BDPU [in Ukrainian].
3. Barbelko, N. S. (2021). *Onlain servisy ta platformy dlia dystantsiinoho navchannia* [Online services and platforms for distance learning]. *Intehratsiia osvity, nauky ta biznesu v suchasnomu seredovyshchi: zymovi dysputy: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-*

praktychnoi internet-konferentsii – Integration of education, science and business in the modern environment: winter debates: Materials. Dnipro, 1, 189-190. [in Ukrainian].

4. Bortun, K. O. (2022). *Vykorystannia interaktyvnykh dystantsiinykh metodiv navchannia u zakladakh vyshchoi osvity* [The use of interactive distance learning methods in institutions of higher education]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty* : Materialy IV Mizhner nauk. -prakt. konf. (m. Kyiv, 25 zhovtnia 2022 r.) – Ukrainian education under martial law: management, digitalization, European integration aspects. Kyiv : DNU «Instytut osvithoi analityky», 175–176. [in Ukrainian].

5. Briukhovetska, O. V. (2019). *Psykhologichnyi suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh transformatsii osvity* [Psychological support of professional training and advanced training of specialists in the conditions of education transformation] : Naukova dopovid na zahalnykh zborakh NAPN Ukrainy 17 hrudnia 2019 r. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 1 (1), 1–5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-8> [in Ukrainian].

6. Vasylenko, L. V., & Shatska, N. M. (2021). *Dosvid realizatsii dystantsiinoho navchannia v umovakh pandemii* [The experience of implementing distance learning in the conditions of a pandemic]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Vidkryte osvithne e-seredovyshe suchasnoho universytetu» – Electronic scientific publication «Open educational e-environment of a modern university»*, № 10, 43–55. [in Ukrainian].

7. Vaulina, F. (2022). *Navchannia pid chas viiny: dystantsiini shkoly ta navchalni platformy dlia shkoliariv* [Learning in wartime: distance schools and educational platforms for schoolchildren]. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/navchannia-pid-chas-vijni-dystantsijnishkoli-ta-navchalni-platformi-dlja-shkoljariv.html> [in Ukrainian].

8. Honcharova, I. P. (2022). *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnologii v rozvytku tvorchoho potentsialu zdobuvachiv osvity v pozaaudytoranii roboti zakladu profesiinoi osvity* [The use of digital technologies in the development of the creative potential of students in the extracurricular work of a professional education institution]. URL : <https://cutt.ly/m4qEAO> [in Ukrainian].

9. Ministerstvo osviti i nauki Ukraini (2022). *Dystantsiini platformy dlia navchannia, samorozvytku ta otrymannia dopomohy y perevirenoi informatsii* [Remote platforms for learning, self-development and receiving help and verified information]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/distanciini-platformi-dlya-navchannyasamorozvytku-ta-otrimannya-dopomogi-i-perevirenoyi-informaciyi> [in Ukrainian].

10. Kovalchuk, V. I. (2018). *Provadzhennia innovatsiinykh tekhnologii navchannia u protsesi profesiinoi pidhotovky studentiv zakladiv vyshchoi osvity* [Implementation of innovative learning technologies in the process of professional training of students of higher education institutions]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, № 3, 543–547. [in Ukrainian].

11. Marienko, M., & Sukhikh, A. (2022). *Orhanizatsiia navchalnoho protsesu u ZZSO zasobamy tsyfrovyykh tekhnologii pid chas voiennoho stanu* [Organization of the educational process in the Military Academy by means of digital technologies during martial law]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, № 2, 31–37. [in Ukrainian].

12. Ovsianikov, O. S. & Alyeksyeyeva, H. M. (2019). *Kompiuterne seredovyshe naukovo-doslidnoi roboty studentiv inzhenerno-pedahohichnykh spetsialnosti kompiuternoho profilu yak ob'ekt proektuvannia* [Computer environment of research work of students of engineering and pedagogical specialties of computer profile as an object of design]. *Molod i rynek – Youth and market: naukovo-pedahohichnyi zhurnal*. Drohobych : RVV DDPU im. I. Franka, 9 (176), 107–112. [in Ukrainian].

13. Pyskun, O., Dzhevaha, H., & Nosovets, N. (2023). *Didzhytal-etyket: pravyla komunikatsii v umovakh onlain-navchannia* [Digital etiquette: rules of communication in online learning]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T. G. Shevchenko*, № 22, 37–45. [in Ukrainian].
14. Smolko, A. (2022). *Yak navchaty pid chas viiny: cheklist uchytelia na dystantsiitsi* [How to teach during war: a remote teacher's checklist]. URL : <https://osvitoria.media/experience/yak-navchaty-pid-chas-viiny-cheklist-uchytelya-nadystantsiitsi/> [in Ukrainian].
15. Khzhinska, Ya. (2022). *Onlain-urok v umovakh viiny: otsinky, domashni zavdannia, resursy* [War Online Lesson: Assessments, Homework, Resources]. URL : <https://osvitoria.media/experience/onlajn-urok-v-umovah-viiny-otsinky-domashnizavdannya-resursy/> [in Ukrainian].
16. Derzhavnoi sluzhbi yakosti osviti (2022). *Yak vchyteliu orhanizuvaty svoiu robotu pid chas viiny: rekomendatsii Derzhavnoi sluzhby yakosti osviti* [How should a teacher organize his work during the war: recommendations of the State Education Quality Service]. URL : <https://sqe.gov.ua/yak-vchyteliu-organizuvati-svoyu-robotu-p/> [in Ukrainian].
17. Unicef (2022). *Education under attack*. URL : <https://www.unicef.org/education-under-attack> [in English].
18. Grønhaug, K. (2018). Education during wartime. URL : <https://www.nrc.no/perspectives/2018/education-during-wartimew-new-page/>. [in English].
19. Hurenko, O. I., Alekseeva, H. M., Lopatina, H. O. & Kravchenko, N. V. (2017). *Use of computer typhlotecnologies and typhlodevices in inclusive educational space of university*. *Information Technologies and Learning Tools*, 61 (5), 61–75. <https://doi.org/10.33407/ITLT.V61I5.1782>. [in English].
20. Kravchenko, N. V., Alyeksyeyeva, H. M. & Gorbatiuk, L. V. (2018). *Curriculum Optimization by the Criteria of Maximizing Professional Value and the Connection Coefficient of Educational Elements, Using Software Tools*. *ICTERI 2018: 14th International conference on ict in education, research, and industrial applications* (Kyiv, Ukraine, May 14-17, 2018). *CEUR Workshop Proceedings*, 1, 365–378. <http://ceur-ws.org/Vol-2105/10000365.pdf>. [in English].
21. Lavrik, V., Cortez, L., Alekseeva, A., García, G. T., Juarez, P. G. & Poblano, J. (2014). *Development of the CAD system for designing non-standard constructions from elastomers*. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, Vol 3, Issue 3, March, 10717-10726. [in English].
22. Ostenda, A., Istomina, D., Kravchenko, N., Alekseeva, G., Nestorenko, T., & Horbatiuk, L. (2022). *Rol zasobiv IKT v orhanizatsii protses u informuvannia uchniv pid chas karantynu* [The role of ICT tools in organizing the process of informing students during quarantine]. *Zeszyty naukowe WST, Polshcha*, 14, 109–126. <https://doi.org/10.54264/0037> [in Ukrainian].
23. Shchetytnina, O., Horbatiuk, L., Alieksieieva, H. & Kravchenko, N. (2022). *Implementation of the kanban methodology in the teaching of web technologies for senior students*. *Modern technologies for solving actual society's problems*. Katowice School of Technology. Monograph. Publishing House of Katowice School of Technology, 171–180. <https://doi.org/10.54264/M016> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті описано принципи та методи організації навчання здобувачів освіти в умовах воєнного стану в закладі загальної середньої освіти.

Автори акцентують увагу на тому, що в контексті воєнних умов виникає питання організації навчання, яке може виявитися проблематичним. Деякі

освітяни можуть зіткнутися з труднощами в таких умовах, тому надзвичайно важливо мати засоби для забезпечення неперервності навчального процесу, де цифрові технології можуть бути ключовим аспектом у цьому процесі. Підкреслюється значущість психологічного компоненту в навчанні через гаджети та сервіси, оскільки вони можуть впливати на емоційний стан учнів.

Наводяться приклади моделей поєднання синхронного та асинхронного навчання з використанням безкоштовних онлайн сервісів при дистанційному навчанні для підвищення ефективності освітнього процесу.

На досвіді вчителів Першотравенського ліцею №4 наведено приклади методичних заходів, де педагоги діляться своєю майстерністю впровадження цифрових технологій під час дистанційного навчання на свої уроках в умовах воєнного стану. Ефективність такої моделі організації навчального процесу було підтверджено анонімним опитуванням, результати якого довели, що сучасний стан освіти в умовах війни потребує чітких, оперативних та вчасних рішень, доступних пояснень, розробки нових нормативно-правових та законодавчих актів та адаптації до мінливих умов навчання, що включає захист прав учасників освітнього процесу, як в Україні, так і за кордоном.

Наведено вправи «Подружити дітей: ефективна інтеграція», «Правда або брехня», «Це про мене», «Компліменти», «Полювання», «Пантоміма», «Кумедне привітання», що спрямовують навчання на психологічну підтримку, спілкування та відволікання уваги дітей. Надано рекомендації використовувати заняття, спрямовані на повторення матеріалу, уникаючи видачі негативних оцінок та надмірних домашніх завдань; утримуватися від введення нових тем спочатку; демонструвати розуміння та терпляче ставитися до розсіяності учнів; відверто обговорювати почуття та емоції дітей у цей важливий період; акцентувати на гігієнічному використанні гаджетів.

Розроблено настанови щодо організації навчального процесу, включаючи дотримання адекватних навчальних навантажень та акцент на повторенні матеріалу для відновлення здатності мозку до сприймання навантажень. Також враховано, що після емоційних переживань пізнавальні процеси можуть бути ускладненими, тому важливо створювати ситуації успіху та позитивну мотивацію, дбаючи про повітряну тривогу.

Також розроблено настанови щодо компонентів уроків, які включають встановлення емоційного зв'язку, обговорення мрій про майбутнє, повторення матеріалу, дихальні вправи та фізичні руханки, пізнавальну частину, інтерактив, обговорення та гру.

Доведено, що в умовах воєнного стану організація навчання стає складнішою задачею. Важливо мати засоби для забезпечення неперервності навчального процесу, особливо використовуючи цифрові технології. Важливо також враховувати психологічний аспект навчання через гаджети та сервіси, оскільки це може впливати на емоційний стан учнів.

Ключові слова: освітній процес, освіта під час війни, дистанційне навчання, онлайн-ресурси, психологічна підтримка.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА КОРЕКЦІЙНА ОСВІТА

УДК 364.075.2

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-158-165

PROVIDING SOCIAL REHABILITATION SERVICES TO PERSONS IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS

НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Kseniia YENOROVA,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer

[kseniagrigorevna@gmail.com](mailto:kсениагригоровна@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0002-7154-8036>

Volodymyr KUZMENKO

Master of speciality Social work

kyzka1997@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-1322-4364>

*Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,*

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Ксенія ЄГОРОВА,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Володимир КУЗЬМЕНКО,

магістр спеціальності
231 Соціальна робота

*Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка*

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська область, 41400, Україна

Original manuscript received: October 28, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The provision of social and rehabilitation services to individuals who find themselves in difficult life circumstances is an important topic that focuses on social support and rehabilitation of individuals who have experienced difficult circumstances in their lives. Attention is focused on the importance of providing these services and the methods used to help such individuals.

Social and rehabilitation services are an essential part of the support system for individuals who face a variety of life challenges, such as homelessness, violence, drug or alcohol addiction, mental health problems, disability, and other social challenges. These services are aimed at restoring physical and psychological health and promote the process of integration into society. A variety of approaches and programs have been developed to provide social and rehabilitation services, including therapy, vocational training, psychosocial support, access to medical and psychiatric services, housing assistance, and other resources aimed at restoring independence and self-esteem.

Research in this area also includes a deep analysis of the importance of measuring the outcomes of these programs and their impact on the quality of life of recipients. This aspect of research plays a key role in determining the effectiveness and further improvement of social and rehabilitation interventions. Outcome measurement is assessed through specific indicators that include physical and mental well-being, social adaptation, improved

158

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

housing conditions, vocational rehabilitation, reintegration into society, and other aspects. Data analysis helps to understand how successful and effective specific programs and approaches are, and how they impact the lives of individuals receiving help.

The overall goal of this research is to identify best practices and recommendations for providing social and rehabilitation services to individuals who find themselves in difficult life circumstances, and to help improve their condition and return to a normal life in society.

Keywords: *Social support, Rehabilitation, Individuals in difficult life circumstances, Social and rehabilitation services, Effectiveness of social and rehabilitation services.*

Вступ. У сучасних обставинах, а особливо під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, переживаємо серйозні соціальні проблеми, які мають як короткостроковий, так і довгостроковий вплив на суспільство. Це можуть бути такі ситуації, як бідність, нестача продовольства та води, медичні потреби, втрата роботи, позбавлення житла, розпад соціальних мереж, зростання злочинності, демографічні зміни, інвалідність, домашнє насильство, наркотична або алкогольна залежність, психічні розлади тощо.

Український уряд та міжнародні організації вживають заходів для вирішення соціальних проблем, викликаних вторгненням. Міжнародні організації надають гуманітарну допомогу, таку як їжа, вода, одяг та медичні товари. Організації з надання допомоги створюють тимчасові притулки для людей, які втратили житло. Уряд та міжнародні організації надають фінансову допомогу людям, які постраждали від війни. Унаслідок вторгнення в Україну понад 8 мільйонів людей стали ВПО. Це створює додаткові соціальні проблеми: відсутність житла, роботи та доступу до медичної допомоги. Багато українців постраждали від війни, що призвело до зростання рівня стресу, тривоги та депресії й необхідності надання психологічної допомоги.

Отже, ці особливості ускладнюють вирішення соціально-реабілітаційних проблем в Україні й вимагають комплексного підходу. Розробка теоретичних та методичних питань соціально-реабілітаційної діяльності є важливою умовою для підвищення її ефективності та надання якісної допомоги особам, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Мета статті: визначити сучасні теоретичні та практичні засади соціально-реабілітаційної діяльності в Україні; проаналізувати досвід соціальної реабілітації різних категорій осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, а також на основі цього досвіду визначити перспективи розвитку цієї діяльності в майбутньому.

Методи та методики дослідження. Концептуальні засади статті базуються на соціально-реабілітаційній діяльності як складній системі, що складається з взаємопов'язаних елементів, що передбачають урахування індивідуальних особливостей осіб, використання різних методів і засобів для досягнення поставлених цілей, а саме системного огляду та критичного аналізу матеріалів.

Результати та дискусії. Для початку розглянемо базове поняття «реабілітація».

У тлумачному словнику із соціальної педагогіки та соціальної роботи *реабілітація* – rehabilitation, vindication (лат. re – префікс, що означає зворотну або повторну дію, лат. habitus – додатність, спроможність) – комплекс медичних, психологічних, педагогічних, професійних, юридичних заходів, спрямованих на відновлення чи компенсацію порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок змін стану здоров'я, соціального статусу, втрати близьких людей, навичок навчальної діяльності, соціальної дезадаптації тощо, які супроводжуються стійкими розладами функцій організму (інвалідністю), захворюванням на алкоголізм, наркозалежністю; втратою соціального статусу, роботи, житла, близьких людей і тяжкими переживаннями таких втрат, скоєнням злочинів тощо. *P.* передбачає якнайшвидше та найбільш повне відновлення повноцінного функціонування і здатності особистості до активного буття; один з основних напрямів соціально-педагогічної діяльності. Види *P.*: медична, психологічна, соціально-педагогічна, педагогічна, професійна. Рівні *P.*: індивідуальний, груповий, суспільний (Лохвицька, 2017:132).

Всесвітня організація охорони здоров'я тлумачить *реабілітацію* як комплекс заходів, спрямованих на відновлення функціональних можливостей людини та зниження рівня інвалідності у осіб з порушеннями здоров'я з урахуванням умов їх проживання. Іншими словами, реабілітація спрямована на те, щоб допомогти дітям, дорослим чи літнім людям бути максимально автономними в повсякденному житті та надати їм можливість отримувати освіту, працювати і займатися дозвіллям, а також виконувати важливі соціальні функції, зокрема й догляд за сім'єю. З цією метою з людиною та її сім'єю проводиться робота з лікування супутніх захворювань і усунення їх симптомів, зміни умов проживання для більш повного задоволення їх потреб із використанням допоміжних технологій, навчання навичкам самопомоги та адаптації завдань, щоб вони могли виконуватися більш безпечно та без сторонньої допомоги. Ці стратегії, що здійснюються комплексно, можуть допомогти людині подолати труднощі, пов'язані з когнітивними порушеннями, розладами зору та слуху, комунікації, прийомі їжі чи переміщенні (Всесвітня організація охорони здоров'я, 2023).

Тож, беручи до уваги вищесказане, можна дати характеристику поняттю «соціальна реабілітація»: процес і система заходів, спрямованих на усунення порушень і відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей та молоді, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загальноновизнаних суспільних правил і норм (Лохвицька, 2017:133).

У працях В. Маруніча *соціальна реабілітація* є системою заходів, спрямованих на створення умов для повернення особи до активного життя, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної та побутової діяльності. Це досягається через соціально-середовищну орієнтацію, соціальну адаптацію, а також надання

соціальних послуг для задоволення потреб у технічних та інших засобах реабілітації. Головною метою будь-якої реабілітаційної програми є відновлення особистісного та соціального статусу хворої особи (інваліда). Для досягнення цієї мети потрібний комплексний підхід, який враховує не лише клінічні та біологічні аспекти хвороби, але й психосоціальні фактори та особливості навколишнього середовища. (Марунич, 2006:80). Це комплекс заходів, спрямованих на відновлення втрачених індивідом соціальних зв'язків.

Тобто, можна дійти висновку, що соціальна реабілітація є наслідком складних життєвих обставин.

Загальне розуміння «складних життєвих обставин» висвітлено у вільній енциклопедії як соціальні, економічні, звичаєві, комунікаційні, вікові, медичні, родинні та інші проблеми і виклики, які людина не в змозі подолати самостійно і які спричинюють її соціальну дезадаптацію, випадання зі звичних соціальних систем (Вікіпедія, 2023). Це ситуації, у яких людина зіштовхується з різними труднощами, проблемами чи викликами, що можуть впливати на її життя та благополуччя (фінансові труднощі, втрата роботи, проблеми в сім'ї або взаємини з оточенням, загострення стану здоров'я, негативні події або кризи, які важко пережити).

Згідно з чинним законодавством *складні життєві обставини* – це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно (Закон України «Про соціальні послуги», 2019)

Складні життєві обставини можуть бути різноманітними та можуть бути викликані різними факторами. До них можна віднести:

Економічні обставини:

- *Фінансові труднощі*
- *Втрата роботи*
- *Борги та кредити*
- *Низький дохід.*

Сімейні та особисті обставини:

- *Розлучення або розрив стосунків*
- *Проблеми з дітьми*
- *Втрата близької людини*
- *Насильство в сім'ї*
- *Проблеми зі здоров'ям.*

Соціальні обставини:

- *Соціальна ізоляція*
- *Дискримінація та стигма*
- *Бездомність*
- *Військова служба.*

Психологічні обставини:

- *Стрес та тривога*

- *Депресія*
  - *Психічні розлади.*
- Інші обставини:
- *Катастрофи або природні лиха*
  - *Юридичні труднощі (судові справи, злочини)*
  - *Надмірна залежність від шкідливих звичок*
  - *Терористичні акти*
  - *Військові дії.*

Люди, які опинилися в складних життєвих обставинах, мають певний негативний вплив на стан здоров'я та особистісний розвиток. Вони можуть призводити до соціальної дезадаптації, випадання зі звичних соціальних систем; потребувати соціальної реабілітації, комплексу заходів, спрямованих на допомогу людині щоб впоратися з труднощами і відновити її соціальне становище.

У сучасних умовах існує необхідність актуалізації теоретичних знань та розробки нових методів і технологій соціально-реабілітаційної діяльності.

Це положення обґрунтовується такими факторами:

- *Зміна соціальних реалій.* У сучасному світі люди стикаються з новими проблемами та викликами, які вимагають нових підходів до соціально-реабілітаційної діяльності.

- *Розвиток науки і техніки.* Поява нових методів і технологій у різних сферах життя вимагає їх упровадження і в соціально-реабілітаційну діяльність.

- *Потреба в підвищенні ефективності соціально-реабілітаційної діяльності.* Необхідно розробити такі методи і технології, які будуть більш ефективними у вирішенні проблем осіб, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Для актуалізації теоретичних знань та розробки нових методів і технологій соціально-реабілітаційної діяльності необхідно: провести аналіз наявного досвіду соціальної реабілітації різних категорій осіб, що дозволить визначити ефективні підходи та методи, які можна використовувати в майбутньому; упровадити інноваційні методи і технології в соціально-реабілітаційну діяльність; провести емпіричні дослідження для оцінки ефективності нових методів і технологій.

Необхідно вдосконалити систему надання соціально-реабілітаційних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, факторами яких є: недосконалість системи надання соціально-реабілітаційних послуг, оскільки вона часто не відповідає потребам осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах; недостатня кількість соціальних працівників, що ускладнює надання якісних соціально-реабілітаційних послуг; недостатнє фінансування соціально-реабілітаційної діяльності.

Для вдосконалення системи надання соціально-реабілітаційних послуг необхідно розробити нову модель, яка повинна враховувати потреби різних категорій осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах;

збільшити кількість соціальних працівників, що дозволило б забезпечити якісне надання соціально-реабілітаційних послуг, а також збільшити фінансування соціально-реабілітаційної діяльності для організації доступності соціально-реабілітаційних послуг для всіх, хто її потребує.

Важливо забезпечити ефективну взаємодію зацікавлених сторін (особи, які опинилися в складних життєвих обставинах; соціальні працівники, державні органи, недержавні організації, бізнес-структури тощо) у сфері соціально-реабілітаційної діяльності, оскільки вона є комплексним процесом, що дозволяє об'єднати ресурси та зусилля для надання якісних послуг. Неefективна взаємодія може призвести до низької якості соціально-реабілітаційної діяльності.

Для забезпечення взаємодії різних стейкхолдерів у сфері соціально-реабілітаційної діяльності необхідно розробити її механізми, які повинні враховувати інтереси всіх учасників; сприяти підвищенню обізнаності про соціально-реабілітаційну діяльність, що дозволить їм краще зрозуміти свої ролі та відповідальність у цьому процесі; забезпечити ресурси для підтримки взаємодії.

У емпіричному дослідженні М. Вертель було опитано 50 користувачів Сумського центру соціальної допомоги серед сімей, які перебувають у складній життєвій ситуації, та встановлено наступне:

- Найбільш поширеним способом ознайомлення з соціальними послугами є візит фахівця із соціальної роботи до родини (40 осіб). Крім того, відіграє роль отримання допомоги в департаменті соціального захисту (3 особи), від сусідів і знайомих (2 особи) та в службі у справах дітей (5 осіб).

- Більше половини користувачів (29 осіб) брали участь у розробці індивідуального плану роботи з родиною.

- Клієнти не пам'ятали, які організації/спеціалісти, крім центру соціальних служб, залучалися до розв'язання їхніх проблем (31 особа). Найчастішими відповідями були «служба у справах дітей» (10 осіб) та «заклади освіти» (6 осіб).

- менше половини користувачів (21 особа) були задоволені періодичністю візитів фахівця із соціальної роботи до родини.

- Майже всі користувачі (44 особи) заявили, що будуть звертатися до центру соціальних служб у разі виникнення життєвих труднощів у родині.

- Майже всі користувачі (44 особи) були задоволені заходами, які здійснював фахівець під час надання послуги родині.

- Найбільш ефективними заходами, які сприяли вирішенню складних життєвих обставин, були представлення інтересів в інших установах (36 осіб), систематичне відвідування родини (25 осіб), бесіда з членами родини (24 особи) та психологічна підтримка (21 особа) (Вертель, 2021:37-45).

Результати опитування показують, що більшість користувачів соціальних послуг позитивно оцінюють роботу центрів соціальної допомоги. Це є гарним показником, який свідчить про ефективність роботи цих центрів.

Однак, є деякі аспекти роботи центрів соціальної допомоги, які можна покращити. Наприклад, центри соціальної допомоги могли б інформувати про свої послуги через більш широкий спектр каналів, таких як соціальні мережі, заклади освіти та місцеві органи влади. Це допоможе залучити більше людей, які потребують соціальної допомоги.

Крім того, центри соціальної допомоги могли б покращити комунікацію з користувачами щодо розробки індивідуальних планів роботи. Це допоможе користувачам краще зрозуміти свої потреби та те, як центр соціальної допомоги може їм допомогти.

Висновки. На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що соціально-реабілітаційні послуги є важливим інструментом соціальної політики. Вони допомагають особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, подолати труднощі та відновити своє життя. У перспективі подальших досліджень у цій галузі можна розглядати вплив соціально-реабілітаційних послуг на якість життя осіб, ефективність різних методів і методик їх взаємодія об'єктами та суб'єктами у сфері соціально-реабілітаційних послуг.

Ці дослідження допоможуть краще зрозуміти роль соціально-реабілітаційних послуг у житті осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, і розробити більш ефективні програми соціально-реабілітації.

Література

1. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. Соціальна реабілітація URL : <http://surl.li/ggwnk> (дата звернення: 15.10.2023).
2. Всесвітня організація охорони здоров'я. Реабілітація URL : <http://surl.li/mmkuj> (дата звернення: 11.10.2023).
3. Вертель М. Ю. Діяльність центрів соціальних служб з сім'ями, які опинились в складних життєвих обставинах. Кваліфікаційна робота магістра Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Суми, 2021. 85 с. URL : <http://surl.li/mmutq> (дата звернення 22.10.2023)
4. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL : <http://surl.li/mmupe> (дата звернення: 19.10.2023).
5. Маруніч В. В., Шевчук В. І., Яворовенко О. Б. Методичний посібник з питань реабілітації інвалідів : посібник. Вінниця : О. Власюк, 2006. 212 с. URL : <http://surl.li/mmvvj> (дата звернення: 17.10.2023).
6. Лохвицька Л. В. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с. URL : <http://surl.li/ixkxm> (дата звернення: 16.10.2023)

References

1. Wikipedia: The free Encyclopedia (2023). *Sotsialna reabilitatsiya* [Social rehabilitation]. URL : <http://surl.li/ggwnk> [in Ukrainian].
2. World Health Organization. (2023). *Reabilitatsiya* [Rehabilitation]. URL : <http://surl.li/mmkuj> [in English].
3. Vertel, M. Y. (2021). *Diialnist tsestriv sotsialnykh sluzhb z sim'iamy, yaki opynylys v skladnykh zhyttyevykh obstavynakh* [Activities of social service centers with families who found in difficult life circumstances: Qualification work of a student of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko]. Sumy. URL : <http://surl.li/mmutq> [in Ukrainian].

4. Kabinet Ministriv Ukrainy (2019). *Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy»* [Law of Ukraine «On Social Services» dated January 17, 2019, № 2671-VIII] URL : <http://surl.li/mmupe> [in Ukrainian].

5. Marunch, V. V., Shevchuk, V. I., Yavorovenko, O. B. (2006). *Metodychnyy posibnyk z pytan reabilitatsiyi invalidiv* [Methodical manual on issues of rehabilitation of the disabled]. Vinnytsya : O. Vlasyuk. URL : <http://surl.li/mmvvj> [in Ukrainian].

6. Lokhvitska, L. V. *Тлумачnyy slovnyk-minimum iz sotsialnoyi pedahohiky ta sotsialnoyi roboty* [Minimum explanatory dictionary of social pedagogy and social work]. Ternopil : Mandrivets'. URL : <http://surl.li/ixkxm> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Надання соціально-реабілітаційних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, – важлива тема, яка акцентує увагу на соціальній підтримці та реабілітації осіб, які зазнали складних обставин у своєму житті. Увага зосереджена на важливості надання цих послуг та методах, що використовуються для допомоги таким особам.

Соціально-реабілітаційні послуги є невід'ємною частиною системи підтримки для осіб, які стикаються з різними життєвими труднощами, такими як бездомність, насильство, залежність від наркотиків або алкоголю, психічні проблеми, інвалідність та інші соціальні виклики. Ці послуги спрямовані на відновлення фізичного та психологічного здоров'я та сприяють процесу інтеграції в суспільство. Різноманітні підходи та програми, розроблені для надання соціально-реабілітаційних послуг, що включають терапію, професійну підготовку, психосоціальну підтримку, доступ до медичних та психіатричних послуг, житлової допомоги та інші ресурси, спрямовані на відновлення самостійності та самооцінки.

Дослідження цієї сфери також полягає в глибокому аналізі важливості вимірювання результатів цих програм та їх впливу на якість життя отримувачів. Цей аспект дослідження відіграє ключову роль у визначенні ефективності та подальшому вдосконаленні соціально-реабілітаційних інтервенцій. Вимірювання результатів оцінюються через конкретні показники, які включають фізичне та психічне благополуччя, соціальну адаптацію, покращення житлових умов, професійну реабілітацію, реінтеграцію в суспільство та інші аспекти. Аналіз даних допомагає з'ясувати, наскільки успішні та результативні конкретні програми та підходи і як вони впливають на життя осіб, що отримують допомогу.

Загальна мета цього дослідження – з'ясувати найкращі практики та рекомендації щодо надання соціально-реабілітаційних послуг особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, та поверненню до нормального життя в суспільстві.

Ключові слова: соціальна підтримка, реабілітація, особи, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціально-реабілітаційні послуги, ефективність соціально-реабілітаційних послуг.

УДК 376.01:616.89-008.434

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-166-175

CLATTERING AND STUTTERING: DIFFERENTIAL SIGNS

КЛАТЕРИНГ ТА ЗАЇКАННЯ: ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ

Oleksandr KOZYNETS,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

o.v.kozynets@udu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6325-4783>

Serhii KORNIEV,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

s.i.korniyev@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0006-9596-1382>

Ukrainian State Mykhailo
Drahomanov University,

✉ 9, Pyrogova st., Kyiv, 01601,
Ukraine

Олександр КОЗИНЕЦЬ,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Сергій КОРНЄВ,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Український державний
університет імені Михайла
Драгоманова,

✉ вул. Пирогова, 9, м. Київ,
01601, Україна

Original manuscript received: October 25, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article is devoted to the study of clattering and its difference from stuttering. Until recently, clattering was considered a manifestation of neurotic stuttering. Even today, clattering is considered a little-studied violation and is the subject of international scientific discussions. The publication outlines the history of the study of clattering, typical signs, causes, speech and non-speech symptoms of the disorder. The types of clattering are presented, the differences between clattering and stuttering are described. Methods of diagnosing this speech disorder and the basic directions of corrective work are outlined. Currently, intensive research is ongoing in the field of differential study of speech disorders of non-convulsive and convulsive nature of tempo, rhythm and fluency.

In domestic speech therapy, such disorders as tachylalia, bradylalia, and stuttering are usually attributed to disorders of tempo, rhythm, and fluency of speech. Abroad, clattering is also considered a violation of the tempo-rhythmic organization of speech. There are also many «white spots» in understanding the mechanism of this speech disorder. It is believed that clattering is part of the general disorganization of psychomotor development – motor activity, behavioral sphere, speech communication. This indicates a violation of the activity of the striopallidary system and the regulatory influence of the cortical divisions of the central nervous system. It is most often diagnosed in boys aged 7-8 years, sometimes in several generations of the same family. If the disorder is detected early enough, the speech prognosis is generally favorable. Corrective work for clattering is carried out by a speech therapist in several directions: normalization of the pace of speech, improvement of speech skills and improvement of articulatory motility. Since clattering is a communication disorder, it negatively affects

the quality of communication with others, the academic success of people with cluttering, and the choice of a profession. A person with cluttering cannot determine by ear when speaking whether he is speaking correctly or not, therefore both children and adults are not aware of their speech disorder, which complicates diagnosis.

Keywords: *poltern, battarism, stuttering, cluttering, non-convulsive speech disorders, speech therapy.*

Вступ. У вітчизняній логопедії явище клатерингу малодосліджене. Донедавна клатеринг розглядали як прояв неврозоподібного заїкання. Як окреме мовленнєве порушення серйозно його вивчати почали лише зараз. Незважаючи на те, що в зарубіжній логопедії клатеринг досліджують з 1960-х років, це явище вважають маловивченим і воно є предметом міжнародних наукових проєктів. Симптоматика клатерингу детально описана в роботах N. Helm зі співавторами (1978), A. Ardila, M. Lopes (1986), A. Preus (1996), K. Louis, F. Myers (1995), M. Langevin, E. Voberg (1996) та інших авторів. Науковці доходять згоди в тому, що клатеринг та заїкання – пов'язані між собою, але водночас різні порушення мовлення. Нині проводяться інтенсивні дослідження в галузі диференційного вивчення розладів темпу, ритму та плавності мовлення несудомного та судомного характеру, однак досі мало зроблено в галузі вивчення розладів плавності мовлення несудомного типу.

Одним із питань, порушених у поодиноких дослідженнях, є проблема професійного розуміння порушень плавності мовлення (Ю. Філатова, D. Georgieva, K. St. Louis, L. Rustin). Подібні дослідження можуть підвищити науковий та практичний інтерес фахівців до цього мовленнєвого порушення.

Методи та методика дослідження. Теоретичний аналіз, синтез та узагальнення відомостей і фактів із наукових та методичних джерел щодо клатерингу та пошуково-бібліографічний, системно-структурний методи актуалізації історичного досвіду сприяли дослідженню наукової проблеми з позиції історії, теорії та практики.

Результати та дискусії. Онтогенезу почуття ритму властивий певний порядок: спочатку діти засвоюють *швидкий темп*, потім *помірний* і пізніше – *повільний*. Далі з'являється здатність до сприймання та відтворення акцентованих та неакцентованих звуків, що лежать в основі музичного метра. Потім засвоюються зразки *тактового метра* від дводольного до чотиридольного, потім до тридольного. Останньою проявляється здатність до сприйняття та відтворення *тривалостей звуків та пауз*, що лежить в основі уловлювання ритмічного малюнка (Іванова Т. І., Кваша Т. І., 2015).

Починаючи говорити, дитина засвоює саме *ритмічний контур слова*, тому відчуття розвиненого ритму таке важливе для мовленнєвого онтогенезу. За Л. Біляковою та О. Дьяковою, неплавність дитячого мовлення може бути етапом становлення мовленнєвої функції в цілому. У віці 1–6 років, коли в онтогенезі спостерігається дискоординація темпо-ритмічної організації мовлення, у висловлюваннях дітей наявні онтогенетичні паузи, що виникають у період формування фрази, фізіологічних ітерацій (повторів

звуків та складів), дихальних ітерацій та вигуків усередині слова та фрази. Згодом несплавність у мовленні зменшується, але в шкільному віці може проявлятися в складних за структурою висловлюваннях. Якщо ж несплавне мовлення проявляється у різних комунікативних ситуаціях, варто говорити про порушення темпу, ритму та плавності, тому що плавність, за Л. Біляковою, – це єдиний артикуляційний комплекс промовлення синтагми (Білякова О. А. Дьякова Л. І., 2003).

Клатеринг – це розлад темпу та ритму мовлення. Назва походить від англійського дієслова «clutter», що має значення «невиразно говорити, шуміти». Для клатерингового мовлення характерні нестійкий ритм, прискорений темп, збіднена артикуляція. Через відсутність плавності мовлення, людину, у якої спостерігається ця комунікативна проблема, навіть її близькі розуміють насилу. Мовленнєві порушення стосуються зовнішнього, внутрішнього та писемного мовлення (Daly D., 1996).

У вітчизняній логопедії до розладів темпу, ритму та плавності мовлення зазвичай відносять такі порушення, як тахілалія, брадилалія та заїкання. За кордоном до порушень темпо-ритмічної організації мовлення зазвичай відносять це й клатеринг (Daly D., 1996, Кочергіна В. С., 1969).

Історія вивчення, типові ознаки. Клатеринг – комунікативне порушення, яке впливає на здатність індивіда висловлюватися ясно та лаконічно. На думку D. Weiss'a, клатеринг – це вербальний прояв центрального мовленнєвого розбалансування, що впливає на всі канали комунікації (читання, письмо, ритм і музичність) та на поведінку в цілому. У зарубіжній спеціальній літературі поняття баттаризм, полтерн і клатеринг є ідентичними (D. Weiss, 1964).

На думку Ю. Філатової, клатеринг – комунікативне порушення, яке впливає на здатність індивіда виражатися у звичній для людей манері через темпо-ритмічну дезорганізацію психомоторної активності внаслідок порушення функціонування структур мозку, визначальних та тих, які контролюють просторово-часові характеристики різних функціональних систем, від рухових до поведінкових (Філатова Ю. О., 2005).

Це комунікативне порушення вперше було описане в Європі в 1717 році. Перший підручник про клатеринг був опублікований у 1964 році професором Десо Вейсом. Попри те, що клатеринг досліджувало небагато вчених, останнім часом серед професіоналів поживався інтерес до цього розладу мовлення. До 1830 року клатеринг не розглядався як окреме порушення, доки M. Colombat не відокремив його від заїкання. Це вдалося зробити на основі проведених досліджень, які показали, що заїкання може поєднуватися й може не поєднуватися з клатерингом. Так, у розумінні зарубіжних науковців, клатеринг належить до порушень плавності мовлення: «мовленнєвий розлад, який виникає в дитячому віці та характеризується прискореним темпом, нестійким ритмом, порушенням плавності висловлювання, бідністю артикуляції, що ускладнює розуміння мовлення» (D. Weiss, 1964, Філатова Ю. О., 2005). У вітчизняній логопедії клатеринг поки не виділяється як самостійне

порушення і за усталеною клініко-педагогічною класифікацією мовленневих порушень він належить до різновидів тахілалій.

У зарубіжній літературі W. Diedrich виділив 5 характерних рис, які визначають «синдром клатерингу: спадковий фактор; час виникнення порушення; порушення мовленнєвого формулювання; мовленнєві порушення у вигляді нечіткості вимови та порушення плавності мовлення; недостатнє усвідомлення свого порушення» (Філатова Ю. О., 2016, С. 134).

Патогенез. У розумінні механізму цього мовленнєвого порушення також багато «білих плям». Вважається, що клатеринг є частиною загальної дезорганізації психомоторного розвитку – рухової активності, поведінкової сфери, мовленнєвої комунікації. Це свідчить про порушення діяльності стріопалідарної системи та регулювального впливу кіркових відділів ЦНС. Внаслідок дисфункції мозкових структур послаблюється організація та довільний контроль загальної моторики, психічних функцій та мовлення. Структура клатерингу – це розлад плавності мовленнєвого потоку, порушення планування усного повідомлення та темпо-ритмічних характеристик. Очевидно, патогенез клатерингу має багато спільних рис із заїканням, тому й не дивно, що він часто поєднується з останнім.

Клатеринг та заїкання. J. Hogner, E. Massey (1983) та інші науковці в етіології клатерингу на перше місце висувають симптоми органічного ураження головного мозку. Аналізуючи іноземні джерела про так звані «клатеринг» необхідно пригадати, що вперше велика група дітей із заїканням, у яких воно протікало на органічній основі (32,5%), була описана наприкінці XIX століття І. Сікорським (1889). До цієї групи належали особи, у яких заїкання виникло внаслідок черепно-мозкових травм, інфекційних захворювань та дистрофії. Ці діти відрізнялися пізнім мовленнєвим розвитком та поступовим початком заїкання, яке розвивалося в період формування фразового мовлення (Сікорський І. А., 1889).

Ю. Флоренська (1949) на основі досвіду Великої Вітчизняної описала групу осіб, у яких заїкання було викликане контузією. За своїми клінічними особливостями ця група нагадує осіб із заїканням із симптомами сучасного клатерингу. Але серед її пацієнтів були також хворі з істероїдними рисами особистості. В. Шкловський (1994), заглиблюючи й уточнюючи диференціальні дослідження «традиційного» заїкання і клатерингу, всебічно описує дихання, голос, а оточення й фахівці розцінюють їхнє мовлення, як заїкання, дослідниця Ю. Філатова зробила спробу виділити осіб із клатерингом серед школярів, у яких діагностована неврозоподібна форма заїкання. Вона визначила, що група осіб із неврозоподібною формою

заїкання є неоднорідною, такою, що складається з 4-х підгруп: 1) дітей із заїканням; 2) дітей із заїканням і окремими ознаками клатерингу; 3) з клатерингом, ускладненим заїканням; 4) дітей із клатерингом.

Ю. Філатова виявила, що особи із заїканням і особи з клатерингом мають *низку схожих порушень*. До них можна віднести незначну затримку формування психомоторних і мовленнєвих функцій у дитинстві, низький рівень розвитку темпо-ритмічної організації рухів і мовлення, велику кількість запинок різного характеру, особливості усного оформлення висловлювання на етапі його планування.

Клатеринг часто протікає на тлі порушеної звуковимови, тобто це системне порушення мовлення; при клатерингу мовленнєвий темп часто прискорений (але не у всіх випадках); у осіб із клатерингом значно знижений самоконтроль у зв'язку з відсутністю вираженого страху мовлення. Заїкання зазвичай з'являється здебільшого на початкових складах, але можуть бути винятки; судоми виникають у різних за своєю семантикою словах, без виділення емоційно значущої лексики (Захаров О. І., 2000, Філатова Ю. О., 2016).

Для усного мовлення людей із клатерингом характерні поспішність, нерозбірливість, порушення в утворенні окремих звуків, пропуски, перестановки, зміни звуків, складів, випадання й зміни слів і цілих фраз. Випадання речень проявляється під час переказу прочитаного. Речення короткі, мало пов'язані між собою, деталі відсутні. Квапливість у мовленні приводить до спотикання: людина не відразу вимовляє звук, беззвучно рухаються губи, а мовлення нагадує хореотичні або судомоподібні рухи. Спостерігаються розлади дихання, голосу, дикції. Відсутня дзвінкість, натомість є часті симптоми перенапруження голосу, інколи є монотонність і носовий відтінок. Розлади голосу можуть бути викликані недостатністю розслаблення фарингса й голосового апарату.

Люди з клатерингом читають так само, як і говорять: довгі фрази вважають за краще членувати на короткі. У зв'язку з цим вони часто втрачають основну нитку прочитаного, не можуть запам'ятати зміст. У процесі письма спостерігаються зупинки руки, пропуски, перестановки, заміни, неправильне написання букв, складів, слів і цілих фраз. При клатерингу порушені всі сторони мовленнєвої діяльності: імпресивне й експресивне мовлення, просодика (ритм, темп мовлення, інтонаційна виразність, паузація, логічні наголоси, музичність мовлення тощо); голос (монотонний, слабкий, форсований, з носовим відтінком), мовленнєве дихання, моторика; лексико-граматична будова мовлення, синтаксис, семантика; спостерігаються постійні труднощі у виборі слів, у спільних формулюваннях, у вираженні своїх думок (Yvonne van Zaalen, 2009, Філатова Ю. О., 2016).

Немовленнєва симптоматика клатерингу виражається в розладах загальної моторики, уваги, мислення, поведінки. У загальній моториці спостерігається посмикування, хаотичність рухів, швидка хода, різкі повороти. Мовлення супроводжують швидкі, часто безладні рухи (grimasi), рук і всього

тіла. Увага нестійка. Такі люди не вміють слухати інших. Погана слухова увага, через це вони погано вловлюють та запам'ятовують, як говорять ті, хто їх оточує. Мислення характеризується розірваністю, недостатньою логічністю, свого порушення люди з клатерингом не помічають, проте вони контактні й здатні до самовдосконалення. Це стає причиною того, що такі люди тільки в окремих випадках звертаються по допомогу.

Причини клатерингу. Його найчастіше діагностують у хлопчиків у віці 7–8 років, іноді в кількох поколінь однієї родини. Це дало змогу одному з перших дослідників, професору Десо Вейсу, виділити генетично зумовлені первинні форми порушення. Пізніші дослідження показали, що розлад є симптомом синдрому ламкої Х-хромосоми. Вторинні форми проявляються при неврологічних захворюваннях і синдромах, зокрема таких: тремтливий параліч; хорія; енцефаліт; порушення інтелекту; псевдобульбарний синдром тощо (Yvonne van Zaalen, 2009).

Симптоми клатерингу. Дослідники виділяють у дітей і дорослих такі симптоми:

- стрімкий потік уяви;
- занадто швидкий, непостійний мовленнєвий темп;
- «прокоштування» закінчень слів;
- перекучування, пропуск або перестановка складів чи окремих звуків;
- паузи між словами занадто маленькі або майже відсутні;
- часті зупинки посеред фрази, буквально слова випереджають думки;
- звичка постійно переривати співрозмовника;
- мимовільні повтори слів і фраз;
- мовні емболи: слова на кшталт «mmm», «eeee»;
- розумові процеси залишаються в межах норми, але нерідко виникають складнощі;
  - незрозуміння або неусвідомлення того, що артикуляція індивіда незрозуміла оточенню, неможливість критично оцінити її якість;
  - є суттєві труднощі при проханні співрозмовника говорити повільніше;
  - у момент говоріння думки й слова відтворюються в спотвореному вигляді або порядку, не так, як планує мовець;
  - порушення рухової, зорової, слухо-мовленнєвої пам'яті;
  - складність у тривалому утримуванні уваги під час читання або бесіди;
  - нерозбірливий почерк, помилки під час друкування слів в електронних повідомленнях і текстах;
  - порушена послідовність та логіка викладу думок, кожна нова фраза вимовляється у відриві від попередньої. Висловлювання починається голосно, але до кінця переходить у тихе бурмотіння;
  - є розлади музичного сприймання: нелюбов до співу та музики, нездатність до відтворення найпростішого ритму;
  - мовлення рясніє словами-емболами, ненавмисними паузами. Часто виявляються порушення артикуляції, що супроводжуються спотворенням та елізією звуків, помилковим відтворенням слів зі складною складовою структурою, недомовлянням закінчень (Daly D.1996, Філатова Ю. О., 2005).

Якість мовлення помітно поліпшується, коли людина перебуває в чітко вибудованій комунікативній ситуації та може керувати нею, наприклад, якщо її виступ знімають на відеокамеру. У спонтанній комунікативній ситуації, коли людина розмовляє без підготовки, її мовлення нерозбірливе, його складно зрозуміти. (Yvonne van Zaalen, 2009).

Типи клатерингу. Фахівці виділяють два основні типи клатерингу: сенсорний і моторний.

Для сенсорного типу характерні: прискорений темп мовлення; перестановка звуків і складів; у молодших дошкільнят діагностується затримка мовленнєвого розвитку, у школярів – дисграфія, дислексія.

За моторного типу клатерингу спостерігаються: неплавне мовлення; відсутність слухового контролю мовлення; труднощі при підборі слів; розтягування голосних звуків; мовлення постійно переривається вигуками (Філатова Ю. О., 2016).

Клатеринг може бути як у чистому вигляді, так і в поєднанні із заїканням.

Чим відрізняється клатеринг від заїкання? Людина з клатерингом не може в момент мовлення визначити на слух, правильно вона говорить чи ні, тому і діти, і дорослі не усвідомлюють своє мовленнєве порушення, що ускладнює діагностику. Клатеринг часто помилково розцінюється як заїкання або мовлення в стані хвилювання. Однак при клатерингу немає: судом м'язів, що беруть участь у мовленні; страху перед мовленням; інтонаційних і рухових вивертів, як це буває в осіб із заїканням (Захаров О. І., 2000).

Чи небезпечний клатеринг? Клатеринг є комунікативним порушенням і негативно впливає на якість спілкування з оточенням, успішність у навчанні, вибір професії. Відсутність слухового контролю та помилки артикуляції ведуть до поганої успішності в школі, що тягне за собою зниження самооцінки дитини, її непопулярність у колективі. Для дорослих клатеринг означає різке звуження кола професій, а також певні складнощі в спілкуванні. Дитина з клатерингом ризикує зіткнутися з нерозумінням і стати вигнанцем у своїй соціальній групі. Нерідко такі діти демонструють девіантну поведінку.

Діагностика клатерингу. «Діагноз» клатеринг може поставити тільки логопед, але через недостатню вивченість це порушення помилково змішують із заїканням. Як правило, обстеження складається з декількох етапів:

- консультації фахівців: логопеда, невролога, психолога, педіатра;
- ЕЕГ та МРТ головного мозку;
- дослідження мовлення: оцінка темпу, ритму, артикуляції, засвоєння граматики рідної мови, слухомо-влннєвої пам'яті та інших аспектів мовлення;
- оцінка психічних особливостей з метою виключення синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ) та порушення інтелекту.

У межах диференційної діагностики клатерингу та заїкання використовують методика Далі. Вона є набором тверджень, поділених на

4 категорії: прагматика, мовленнєва моторика, пізнавальний та мовленнєвий розвиток, проблеми почерку та координації рухів. Кожне твердження оцінюють за 6-бальною шкалою: чим більше балів набрано в кожній категорії, тим більша ймовірність наявності «чистої» форми клатерингу. (Daly D., 1996).

Корекційна робота при клатерингові ведеться логопедом за кількома напрямками:

- **нормалізація темпу мовлення**: на заняттях використовується уповільнене плавне мовлення. Після логопеда (відображене повторення) чи разом із ним (спряжене повторення) діти вчатьс я вимовляти слова й фрази неквапно, чітко. Для впорядкування мовлення використовується заданий ритм. Ведеться робота над виразністю, емоційністю висловлювання. Корисне включення елементів логопедичної ритміки;

- **поліпшення мовленнєвих навичок** включає відпрацювання вміння зрозуміло та логічно викладати свої думки. На цьому етапі підключаються прийоми побудови оповідання з картинок, ведення діалогу, заучування віршів, повільного читання з подальшим переказом, самостійного оповідання. Дитину вчать планувати своє висловлювання, тобто спочатку формулювати судження подумки, а вже тоді голосом;

- **вдосконалення артикуляційної моторики** має важливе значення у контексті формування розбірливого мовлення. Передбачає проведення артикуляційної гімнастики, вироблення плавного мовленнєвого видиху та звукових перемикачів. За відсутності звуків здійснюється їхня постановка та закріплення, при спотворенні – корекція звуковимови (Філатова Ю.О., 2005).

Висновки. Аналіз вітчизняної та зарубіжної спеціальної літератури показав, що нині проведено не так багато досліджень щодо вивчення порушень плавності мовлення несудомного характеру. Одним із актуальних питань є проблема професійного усвідомлення таких порушень плавності мовлення як заїкання та клатеринг. Наше дослідження було спрямоване на вивчення професійного усвідомлення клатерингу вітчизняними та іноземними фахівцями у галузі логопедії. Якщо порушення виявлено досить рано, то мовленнєвий прогноз загалом сприятливий. Профілактика можлива тільки для вторинних форм клатерингу. Оскільки клатеринг мало вивчений, список його проявів і методів діагностики, корекції може бути доповнений після проведення нових досліджень.

Література

1. Іванова Т. І., Кваша Т. І. Корекція заїкання. Київ : Шкільний світ, 2015. 136 с.
2. Белякова Е. А. Дьякова Л. И. Заикание : учебник для студентов. Москва : Академия, 2003. 207 с.
3. Кочергина В. С. Брадилалия, тахилалия, спотыкание. *Расстройства речи у детей и подростков*. Москва, 1969. С. 214–226.
4. Сикорский И. А. О заикании. Санкт-Петербург : Издательство Карла Рикера, 1889. 188 с.
5. Филатова Ю. О. Клаттеринг : монография. Москва : Прометей, 2005. 112 с.
6. Филатова Ю. О. Заикание и клаттеринг как сходные явления в дезорганизации ритмических процессов, обеспечивающих речь. *Заикание*:

проблемы теории и практики. Коллективная монография. Москва : Национальный книжный центр, 2016. С. 61–72.

7. Daly D. The Source for Stuttering and Cluttering. *East Moline*. IL: LinguSystems, 1996. P. 34–40.

8. Yvonne van Zaalen. Differential diagnostics between cluttering, stuttering and speech impairment related to learning disability. *Journal of Fluency Disorders* Volume 34, Issue 3, September 2009, P. 137–154.

References

1. Ivanova, T. I., Kvasha, T. I. (2015). *Korektsiya zaykannya* [Stuttering correction]. Kyiv : Shkilniy svit. [in Ukrainian].

2. Belyakova, E. A. Dyakova, L. I. (2003). *Zaikanie : uchebnik dlya studentov* [Stuttering: a textbook for students]. Moscow : Akademiya. [in Russian].

3. Kochergina, V. S. (1969). *Bradilaliya, tahilaliya, spotykanie* [Bradylalia, tachylalia, stumbling]. *Rasstroystva rechi u detey i podrostkov – Speech disorders in children and adolescents*. Moscow, 214–226. [in Russian]

4. Sikorskiy, I. A. (1889). *O zaikanii* [About stuttering.]. Saint Petersburg : Izdatelstvo Karla Rikera. [in Russian].

5. Filatova, Yu. O. (2005). *Klattering: monografiya* [Cluttering: a monograph]. Moscow : Prometej. [in Russian].

6. Filatova, Yu. O. (2016). *Zaikanie i klattering kak shodnyie yavleniya v dezorganizatsii ritmicheskikh protsessov, obespechivayuschih rech* [Stuttering and cluttering as similar phenomena in the disorganization of rhythmic processes that support speech]. *Zaikanie: problemyi teorii i praktiki. Kollektivnaya monografiya – Stuttering: problems of theory and practice*. Moscow : Natsionalnyiy knizhniy tsentr, 61–72. [in Russian].

7. Daly, D (1996). *The Source for Stuttering and Cluttering*. East Moline, IL: LinguSystems, 34–40. [in English]

8. Yvonne, van Zaalen (2009). *Differential diagnostics between cluttering, stuttering and speech impairment related to learning disability*. *Journal of Fluency Disorders* Volume 34, Issue 3, September, 137–154. [in English]

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню клатерингу та його відмінностей від заїкання. Донедавна клатеринг розглядали як прояв неврозподібного заїкання. Навіть сьогодні клатеринг вважається маловивченим порушенням та є предметом міжнародних наукових дискусій. У публікації окреслено історію вивчення клатерингу, типові ознаки, причини, мовленнєва й немовленнєва симптоматика порушення. Подано типи клатерингу, описано відмінності клатерингу та заїкання. Окреслені способи діагностики цього мовленнєвого порушення та базові напрямки корекційної роботи. Зараз тривають інтенсивні дослідження в галузі диференційного вивчення розладів темпу, ритму та плавності мовлення несудомного та судомного характеру. Потребує подальшого дослідження вивчення розладів плавності мовлення несудомного типу.

У вітчизняній логопедії до розладів темпу, ритму та плавності мовлення зазвичай відносять такі порушення, як тахіпалія, брадилалія та заїкання. За кордоном до порушень темпо-ритмічної організації мовлення зазвичай відносять ще й клатеринг. У розумінні механізму цього мовленнєвого порушення також багато «білих плям». Вважається, що клатеринг є частиною загальної дезорганізації психомоторного розвитку – рухової активності, поведінкової сфери, мовленнєвої комунікації. Це свідчить про порушення діяльності стріопалідарної системи та регулювального впливу кіркових відділів ЦНС. Його

найчастіше діагностують у хлопчиків у віці 7– 8 років, іноді в кількох поколінь однієї родини. Якщо порушення виявлено досить рано, мовленнєвий прогноз загалом сприятливий. Корекційна робота при клатерингові ведеться логопедом за кількома напрямками: нормалізація темпу мовлення, поліпшення мовленнєвих навичок та вдосконалення артикуляційної моторики. Оскільки клатеринг є комунікативним порушенням, це негативно впливає на якість спілкування з оточенням, успішність осіб із клатерингом у навчанні, вибір професії. Людина з клатерингом не може в момент мовлення визначити на слух, правильно вона говорить чи ні, тому і діти, і дорослі не усвідомлюють своє мовленнєве порушення, що ускладнює діагностику.

Ключові слова: полтерн, баттаризм, заїкання, клатеринг, несудомні порушення мовлення, логопедія, терапія мовлення.

УДК 811.123*264.9

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-176-182

PROBLEMS AND WAYS OF SOLVING PROBLEMS OF SOCIALIZATION
OF SCHOOL-AGE CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Natalia MALIY,

PhD in Psychology, Associate
Professor

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4027-4842>

Larysa DYACHENKO,

senior lecturer

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9527-0737>

*Donbas state teachers' training
university,*

✉ 19, Batyuk st., Sloviansk,
Donetsk oblast, 84116, Ukraine

Victoria ZAPOROZHCHENKO,

special education teacher
of the 1st category

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-1608-5741>

*Sloviansk special school №41
Donetsk Regional Council,*

✉ 1, Internatna st., Sloviansk,
Donetsk oblast, 84116, Ukraine

Наталія МАЛІЙ,

кандидат психологічних наук,
доцент

Лариса ДЯЧЕНКО,

старший викладач

*Донбаський державний
педагогічний університет,*

✉ вул. Батюка, 19, м. Слов'янськ,
Донецька обл., 84116, Україна

Вікторія ЗАПОРОЖЧЕНКО,

вчитель-дефектолог 1 категорії

*Слов'янська спеціальна школа
№ 41 Донецької обласної ради,*

✉ вул. Інтернатна, 1,
м. Слов'янськ, Донецька область,
84116, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article examines the nutritional socialization of school-age children with impaired mental formation and adaptation among a group of children and adults. In children with mental disorders, one of the diagnostic signs is dissociation between physical and mental development. This manifests itself in the fact that the mental development of such children, as a rule, proceeds more successfully than the development of language. Their criticality escalates to the point of physical insufficiency. The primary pathology of language is the formation of potential savings of wealth, overtaking the normal development of memory, respect, and mentality. The article analyzes the influx of disrupted thinking on successful socialization and the increasing problems for the full development of the child and social adaptation. The complex of disruption of physical and cognitive development in children due to a known pathology precipitates the formation of full-fledged communicative

connections in them from absent ones, difficult contacts with adults and can lead to isolation in teams of same-year-olds. The mechanisms of socialization of children with impaired language have their own characteristics. Depending on the type of mental disorder, children perceive the difficulties of the adopted culture and the patterns of behavior in the marriage. There are a number of specific features of social behavior: social contacts are reduced to a minimum; The practical activity and behavior of a child are deprived of the indirect, non-verbal. A low level of emotional empathy is revealed.

The authors stated that the complex of disruption of physical and cognitive development in children due to mental pathology exceeds the formation of full-fledged communicative connections in them from absent ones, complicates contacts with adults and can lead to isolation in a group of same-year-olds. Integration of children with cognitive impairments in marriage cannot be achieved in the same way as in their same-year-olds, who develop normally. Mastering social security and inclusion in the system of voluntary contributions is important for teachers of additional admissions and strengthening. Expansion of the spheres of socialization of students is expected for their ability to demonstrate their activity in their professional life.

Keywords: *socialization, disordered thinking, diagnostics, communication, inter-social relations.*

Вступ. У разі розладів мовленнєвого розвитку проблема соціалізації носіїв дефекту стоїть гостріше, що, насамперед, зумовлено наявністю порушення спілкування як центральної позиції в структурі зазначеної патології. Соціальне становище представленої категорії вимагає від дорослих, насамперед педагогів, актуалізації таких умов розвитку, які були б орієнтовані на компенсацію недоліків особистісного формування, зумовлених обмеженістю комунікативних зв'язків. Першочергово слід узяти до уваги, що дитина з будь-якими психофізичними вадами знаходить джерело свого розвитку саме в колективі однолітків. Останнім часом відзначається значне збільшення кількості дітей із порушенням мовлення. Згідно зі статистикою у період вступу до школи близько 30% дітей мають виражені порушення мовлення різної етіології, характеру та ступеня виразності, які зумовлюють обмеження у їхній соціалізації. Наприкінці першого року навчання ця цифра змінюється незначно, оскільки долають порушення мовлення лише 7,5% дітей. В інших випадках відзначається незначна позитивна динаміка. Надалі найчастіше в цих дітей відбувається нашірвання проблем, пов'язаних із оволодінням нового типу мови та зміною соціальних умов розвитку дитини

Актуальність дослідження не викликає сумніву, бо зазначена позиція найбільш актуальна щодо дітей із мовленнєвими дефектами, для яких спеціальні освітні установи є основною моделлю соціуму.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання соціалізації дітей з проблемами мовлення розглядалося великою кількістю вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких Л. Виготський, Р. Заззо, А. Запорожець, М. Лисін, М. Перре, К. Печора, І. Кон, А. Марголіс.

Головними складниками педагогічної системи здійснення соціалізації і доведення вмінь, навичок і діяльності дитини до стадії соціалізованості розглядалися в працях сучасних українських дослідників:

О. Люмбарської, В. Тарасуна, Л. Трофіменка. Підкреслюється, що саме внутрішня нерозривність усіх складників педагогічної системи допомагає дитині засвоювати соціальний досвід, формує в неї низку соціальних якостей, знань, умінь, належних навичок і збуджує її внутрішній потенціал для можливості становлення дитини рівноправним, дієздатним учасником соціальних відносин, навчає діяти всупереч несприятливим життєвим обставинам (Люмбарська, 2012; Тарасун, 2011; Трофіменко, 2013).

Метою дослідження є обґрунтування проблеми соціалізації дітей шкільного віку з порушенням мовлення та шляхи вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу. Перша модель соціуму для будь-якої дитини – сім'я. Тому недоцільно говорити про загальноприйнятні зразки розвитку, оскільки в кожній сім'ї наявні власні виховні позиції, задані безліччю виражених суб'єктивних факторів, залежних від виключно батьківських (а тому й суб'єктивних) уявлень не лише про дитину з позиції «не підлягає перегляду» уявлення про вибір засобів виховання, а й внутрішньо сімейного сформованого і міцно усталеного розуміння, що необхідне для дитини.

Картина значно починає видозмінюватися при вступі до освітньої установи. Пройшовши перші кроки процесу соціалізації у ній, дитина з патологією мовленнєвого розвитку значно розширює рамки соціального спілкування в спеціальних установах. Необхідність взаємодії з ширшим колом людей виступає і мотивом, і фактом необхідності оволодіння навичками співробітництва як невід'ємною умовою актуалізації процесу активного входження до соціального середовища.

Спостерігається своєрідне кількісне наростання агентів соціалізації, тобто осіб, які задають дитині певні зразки поведінки в найбільш типових ситуаціях взаємодії з навколишнім соціальним світом (Гамаюнова, 2009).

З цього моменту значущість набуває необхідності вирішення питання та узгодженості дій учасників загального процесу спрямованого розвитку дитини та забезпечення її психологічної безпеки, тобто стану, що гарантує успішний психофізичний розвиток.

Вирішення питання про психологічну безпеку можна досягти за допомогою правильно організації дорослими спілкування з дітьми як у сімейному колі, так і в умовах державного освітнього закладу. Правильна реалізація лінії спілкування ґрунтується на зацікавленості справами дитини та передбачає повну відсутність авторитарності при створенні партнерської атмосфери. У різних ситуаціях спілкування реалізатори цього процесу в структурі матеріалізації вербальних контактів переслідують значущі їм цілі. Такі властивості або збігаються за змістовною позицією, або мають відмінності. Однак незалежно від цього факту досягнення таких цілей передбачає організацію ефективної групової взаємодії на основі врахування можливості повноцінного розвитку дитини тільки в середовищі собі подібних через безпосереднє спілкування.

Отже, спілкування є необхідним фактором забезпечення процесу вербальної взаємодії зі спрямованістю на успішну соціалізацію. А

можливість реалізації повноцінного процесу спілкування реальна лише за умови прийняття дорослими, насамперед, батьками до виконання ролі організатора цього соціального дійства. Пріоритетність батьків в активзації зазначеної освітньої діяльності обумовлена фактом, що їхні взаємини – це первинна модель соціуму для кожної дитини. У зв'язку з цим слід взяти до уваги, що через недосконалість сімейних відносин діти позбавлені можливості набуття достатнього досвіду для реалізації ситуації позитивної взаємодії в колективі (Виготський, 1995).

У разі розладів мовлення за наявності охарактеризованого навколишнього середовища можливе засвоєння дітьми таких негативних особистісних проявів, як відмови від взаємодії з оточенням, безпорядність у важких життєвих ситуаціях, невміння за необхідності самоутверджуватись через висування власних вимог або беззаперечного виконання вимог інших людей. Актуалізація зазначених показників є свідченням неадекватності процесу соціалізації.

Одним з елементів адекватного соціального розвитку при порушеннях мовлення є забезпечення повноцінності вербального спілкування. Для реалізації зазначеної номінації важлива робота щодо розвитку сприйняття мови. Починати таку роботу потрібно з раннього періоду розвитку дитини. Успіх у розвитку повноцінного сприйняття мовлення оточення багато в чому визначено створенням природного мовленнєвого середовища, через організацію спілкування діти цілеспрямовано використовують вже накопичені мовленнєві навички в найпростіших комунікативних ситуаціях.

Передача хай і небагатого соціального досвіду у вигляді вербальних контактів забезпечує встановлення міжособистісних відносин. Це дозволяє зробити висновок, що формування міжособистісних відносин та становлення соціального досвіду є двома взаємопов'язаними процесами в соціальному розвитку. Отже, для правильного розуміння становлення дитини в умовах соціуму важливо розглянути процес формування міжособистісних відносин.

Завдяки спілкуванню дитина починає відкривати для себе розуміння складності вимог соціального середовища до будь-якої людини, різноманіття суспільних явищ та їх взаємозалежність. Актуальним стає усвідомлення багатозначності у відносинах соціуму та індивіда з позиції збігу колективних та особистих інтересів. Дитина починає усвідомлювати соціальний сенс колективних та індивідуальних вчинків. Саме в цей момент відбувається пізнання моральної цінності взаємодопомоги на власному досвіді. Так відбувається зародження усвідомлення важливості та необхідності організації позитивних міжособистісних відносин. Тут знову слід звернутися до важливості нормалізованого мовленнєвого спілкування з оточенням, яке вже в дошкільному віці є основним фактором, що визначає весь перебіг соціального розвитку людини (Рубінштейн, 2000).

Саме через мовленнєве спілкування відбувається залучення до системи міжособистісних відносин, що опосередковують дитячий

соціальний досвід, джерелом набуття якого є мовленнєві контакти з дорослими та однолітками, бо саме завдяки їм дитина починає усвідомлювати, як слід поводитись у різних життєвих ситуаціях. Якщо ж через недостатнє оволодіння соціальним досвідом дитина порушує правила міжособистісного спілкування, вона ставить себе перед ймовірністю зведення штучної перешкоди шляху природного бажання бути зрозумілим і прийнятим іншими людьми (Lacey, 1996).

Таким чином, без повноцінного мовленнєвого спілкування як необхідної умови співіснування людей, встановлення міжособистісних відносин неможливе формування особистості, тому що вона дієво проявляється в умінні спілкуватися із соціальним оточенням. В умовах мовної патології має місце прагнення дитини до спілкування з однолітками та дорослими на тлі невміння самостійно організувати це дійство через дві причини: обмеженість життєвого досвіду та порушення спілкування як центрального дефекту при розладах мови.

Зазначена ситуація є ймовірністю активації проявів конфліктних взаємин у колективах соціуму, показником деструктуризації міжособистісних відносин. Отже, нормалізація міжособистісних відносин є ще однією важливою умовою повноцінного соціального розвитку при розладах мовлення.

Нормалізація міжособистісних відносин у колективі однолітків передбачає засвоєння та реалізацію кожним його учасником заданих соціальних норм, принципів спільного життя та правил колективної поведінки, тобто формування навичок соціальної поведінки серед людей, учасника міжособистісних відносин при виконанні суспільно значущих справ (Рубінштейн, 2000)

Спочатку на ранніх етапах свого розвитку дитина задовольняє власні, виключно природні потреби, що забезпечують комфортне проживання на рівні будь-якої живої істоти. Це прагнення до тепла, ситості, хорошого фізичного самопочуття. З віком відбувається становлення справді людських соціальних якостей, що визначаються потребою спілкування з оточенням.

У структурі колективного проживання відбувається залучення в колективну форму діяльності, яка є для дитини новою і якісно змінює весь перебіг соціального розвитку, що визначено необхідністю ускладнень з віком і, як наслідок, зміною соціального статусу завдань. Дитина переходить на більш високий за соціальною сутністю ступінь розвитку, стаючи повноправним учасником спільної діяльності з суспільством. Щоб спільна діяльність була продуктивною, її учасники повинні чітко уявляти, як вчиняти у відповідних ситуаціях, тобто керуватися соціальними нормами. Саме соціальні норми поведінки об'єднують окремих індивідів у групи на основі виконання спільної діяльності та є керівництвом для реалізації особистих інтересів за умови їхньої несуперечності інтересам колективу.

Соціальні норми визначають поведінку індивіда в колективній ситуації лише за умови ухвалення їх суспільством. Спочатку як засоби організації окремих людей групу норми стають засобом організації діяльності кожної людини. За умови задоволення вчинків та дій інтересам

спільності загалом та кожного окремо поведінка має виражену суспільну спрямованість, тобто є соціальною. У разі суперечності оцінки поведінки з боку суспільства та самого індивіда поведінка характеризується асоціальною спрямованістю (Ambrukaitis, 1995).

Висновки. Отже, при побудові поведінкової лінії суб'єкт орієнтується на певні особистісні цілі. Якщо вони задовольняють інтереси та устремління оточення, то виступають у ролі соціально адекватних. При розбіжностях «особистого» та «загального» досягнення бажаного індивідом проявляється в соціальній неадекватності поведінки. Зазначене дозволяє розглядати формування навичок адекватної соціальної поведінки як ще один важливий складник соціального розвитку. Для формування навичок соціальної поведінки в умовах порушень мовлення необхідна педагогічна робота з корекції особливостей поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, важливих для індивіда, які стосуються його відносини з іншими людьми, що дозволяє самовдосконалюватися як особистості.

Література

1. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии. Москва : Просвещение, 1995. 224 с.
2. Гамаюнова А. Н. Профессиональная ориентация педагогов-дефектологов на здоровье-сберегающую деятельность личности. Москва : Педагогическое образование и наука, 2009. 340 с.
3. Люмбарська О. М. Основи соціалізації особистості. Київ : Ленвіт, 2012. 238 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 712 с.
5. Тарасун В. В. Вікові норми розвитку дитини. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 212 с.
6. Трофіменко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. Київ : ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.
7. Ambrukaitis J. Training special educators: experiences and perspectives. London : Bridges, 1995. 140 p.
8. Lacey P. Training for collaboration. Birmingham : ENA, 1996. 258 p.

References

1. Vygotskiy, L. S. (1995). *Problemy defectologii* [The problems of defectology]. Moskva : Prosvshenie. [in Russian]
2. Gamayuvova, A. N. (2009). *Professionalnaya orientatsia pedagogov-defektologov na zdorovie-sberegayushuyu deyatel'nost' lichnosti* [The professional orientation of educators-defectologists on the health keeping of a personality]. Moskva : Pedagogicheskoye obrazovanie i nauka. [in Russian]
3. Lumbarska, O. M. (2012). *Osnovy sotsializatsii osobystosti* [The ground for personal socialization]. Kyiv : Lenvit. [in Ukrainian].
4. Rubinshtein, S. L. (2000). *Osnovy obshey psihologii* [The statements of psychology]. Sankt-Peterburg : Piter. [in Russian]
5. Tarasun, V. V. (2011). *Vikovi normy rozvytku dytyny* [The age norms of the child's development]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Slovo». [in Ukrainian]
6. Trofimenko, L. I. (2013) *Korektsiyne navchannya z rozvytku movlennya ditey starshoho doshkil'nogo viku iz zagalnym nedorozvytkom movlennya: prohramno-metodychnyi kompleks* [The corrective education of the communicational development

of senior preschool age with speech defects: programmatic complex]. Kyiv : PP «Aktualna osvita». [in Ukrainian]

7. Ambrukaitis, J. (1995). *Training special educators: experiences and perspectives*. London. Bridges. [in English]

8. Lacey, P. (1996). *Training for collaboration*. Birmingham. ENA. [in English]

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання соціалізації дітей шкільного віку з порушенням мовлення в умовах спілкування та адаптації в колективі дітей та дорослих. У дітей з порушенням мовлення однією з діагностичних ознак є дисоціація між мовним та психічним розвитком. Це проявляється в тому, що психічний розвиток таких дітей, як правило, протікає благополучніше, ніж розвиток мови. Їх відрізняє критичність до мовної недостатності. Первинна патологія мови гальмує формування потенційно збережених здібностей, перешкоджаючи нормальному розвитку пам'яті, уваги, мислення. У статті проаналізовано вплив порушення мовлення на успішну соціалізацію та шляхи вирішення проблеми для повноцінного розвитку дитини та соціальної адаптації. Комплекс порушень мовного та когнітивного розвитку у дітей із мовленнєвою патологією перешкоджає становленню в них повноцінних комунікативних зв'язків із оточенням, ускладнює контакти з дорослими та може призводити до ізоляції в колективі однолітків. Механізми соціалізації дітей із порушеннями мовлення мають свої особливості. Залежно від типу діти відчують певні труднощі в засвоєнні культури та зразків поведінки в суспільстві. Наголошується ряд специфічних особливостей соціальної поведінки: мовні контакти зводяться до мінімуму; практична діяльність і поведінка дитини залишаються безпосередньою, невербальною. Виявляється низький рівень емоційної емпатії.

Інтеграція дітей з порушеннями мовлення в суспільство не може відбуватися так само, як у їх однолітків, що нормально розвиваються. Освоєння соціального досвіду, включення в систему суспільних відносин вимагає від педагогів додаткових заходів та зусиль. Розширення сфер соціалізації учнів відбувається за рахунок можливості проявити себе в спільній діяльності.

Ключові слова: соціалізація, порушення мовлення, діагностика, комунікація, міжособистісні стосунки.

УДК 376.015.31-056.264-048.34
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-183-193

**DIRECTIONS FOR OPTIMIZATION OF THE CORRECTIVE-
DEVELOPMENTAL PROCESS IN SPEECH THERAPY GROUPS**

**НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО
ПРОЦЕСУ В ЛОГОПЕДИЧНИХ ГРУПАХ**

Maryna PARKHOMENKO,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

smilemvl85@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5694-8384>

Olena REVUTSKA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

revutskaya.helena@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4311-4748>

Oliha SAMARINA,
second-level graduate of higher
education

samarinao050979@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-5800-061X>

Марина ПАРХОМЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Олена РЕВУЦЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Ольга САМАРИНА,
здобувач другого рівня вищої
освіти

*Berdiansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article addresses the issue of organizing the corrective-developmental process in speech therapy groups for preschool children with phonetic-phonemic speech underdevelopment. It provides an analysis of the conducted research on studying the contingent of children with this disorder and the specific features of corrective-developmental work with them. It has been established that the group of children with phonetic-phonemic speech underdevelopment is diverse in its composition. Children exhibit a broad range of individual differences, characterizing their level of speech and psychophysical development. Distinctive features of speech development and other psychophysical processes in children with minimal dysarthric disorders, rhinolalia, complex dyslalia, and dysarthria are described. Difficulties in implementing the corrective process in groups for children with phonetic-phonemic speech disorders are identified. It is noted that the current approach to frontal teaching of preschool children does not fully account for the specific heterogeneity of

individual differences among children with phonetic-phonemic underdevelopment. The reasons and nature of difficulties faced by speech therapist-teachers in the implementation of the corrective-developmental process are analyzed. Proposed directions for optimizing corrective influence are presented. Corrective-developmental influence can be effective provided a detailed in-depth study of the contingent of children is conducted, not only to identify isolated symptoms of disturbed development but to discern relationships between them, establish the hierarchy of detected deviations (identifying the leading disorder, the ratio of primary and secondary symptoms), and recognize preserved aspects. This will allow for the justification and development of an individual corrective route for a child with phonetic-phonemic speech underdevelopment and is essential for conducting differentiated work during frontal corrective-developmental teaching. Justified intra-group differentiation of children, based on considering the specific heterogeneity of structural-dynamic characteristics of speech and psychophysical activities of such children and the manifestation of speech disorders during corrective-developmental teaching, is discussed.

Keywords: *phonetic-phonemic speech underdevelopment, corrective-developmental process, individual-typological features of children with phonetic-phonemic speech underdevelopment.*

Вступ. Соціально-економічні трансформації України та політичні реалії сучасного світу, визначення пріоритетів гуманітарної політики, людиноцентричний характер науки визначають особливе місце спеціальної освіти серед інших галузей педагогічних знань, що обумовлено спрямованістю держави на інтеграцію загальнолюдських, національних та особистісних цінностей суспільства. Нова освітня політика в Україні, гуманізація та демократизація призвели до зміни парадигми педагогічної науки, зокрема спеціальної педагогіки.

Мовленнєвий розвиток дітей із особливими освітніми потребами залишається для вітчизняної логопедичної науки однією з найгостріших проблем (Е. Данілавічюте, О. Качуровська, Ю. Коломієць, С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Марченко, Н. Пахомова, Н. Савінова, Є. Собонович, В. Тарасун, В. Тищенко, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.). На сучасному етапі реформування системи освіти процес діагностики, формування та/або корекції мовленнєвої діяльності, розвиток навичок мовленнєвого спілкування в дітей із особливими освітніми потребами, адаптація їх до умов освітнього середовища набуває ще більшої гостроти та стає пріоритетним напрямом наукового та практико-орієнтованого пошуку.

Вирішення цієї проблеми пов'язано зі здійсненням індивідуального, диференційованого та поетапного корекційно-розвивального впливу; з удосконаленням методичних систем, які мають урахувати неоднорідність контингенту дітей із особливими освітніми потребами, до яких відносять дітей із мовленнєвими порушеннями, а саме із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (Крутій, 2016).

Науковцями (Л. Андрусишина, Л. Бартенева, О. Боряк, Н. Гаврилова, В. Галущенко, В. Кисличенко, З. Ленів, Н. Манько, Н. Пахомова та ін.) розроблено ефективні методи корекції мовлення дітей дошкільного та шкільного віку, систему їх навчання і виховання, яка включає корекцію мовленнєвого порушення й підготовку до повноцінного

навчання грамоти. Проте поява нових орієнтирів обумовлює необхідність розширювати спектр корекційно-розвиткових завдань та викликає потребу в нових наукових дослідженнях.

На всіх етапах реформи системи освіти основні зусилля були спрямовані на створення нових програм, проте менше уваги приділялося процесу оновлення методів та організаційних форм корекційно-розвиткового навчання відповідно до сучасних вимог загальної та спеціальної педагогіки.

Однією з актуальних проблем дошкільної логопедії є покращення корекційно-розвиткової роботи з подолання фонетико-фонематичного недорозвитку, оскільки це – найбільш поширене мовленнєве порушення в дітей дошкільного віку. Одним із основних критеріїв готовності до навчання в школі є повноцінний розвиток мовлення, а своєчасне виявлення фонетико-фонематичного недорозвитку допомагає коригувати мовленнєву функцію та сприяє підготовці дітей до засвоєння програми закладу загальної освіти.

Методи та методика дослідження. Засвоєння звукової системи мовлення є тією основою, на якій будується оволодіння мовленням як основним засобом спілкування. На засвоєння звукової сторони мовлення впливають взаємозв'язані процеси: розвиток вимовної сторони та сприймання звуків мовлення (Савченко, 2007).

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови в дітей із різними мовленнєвими розладами внаслідок порушень сприймання та вимови фонем. Р. Левіна в рамках психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень виділила групу дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. До цієї категорії належать діти з нормальним фізичним слухом і інтелектом, у яких порушені вимовна сторона мовлення і фонематичний слух (Шеремет, 2018).

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення має кілька ступенів вираження, а саме: а) *легкий*, при якому виявляється недостатнє розрізнення фонем, труднощі у звуковому та складовому аналізі, особливо у виділенні окремих звуків, які порушені у вимові; б) *середній*, який характеризується недостатньою диференціацією значної кількості звуків із кількох фонетичних груп, навіть при їх правильній вимові; в) *тяжкий*, коли навички звукового та складового аналізу формуються зі значними труднощами і важко диференціюються відношення між звуковими елементами (Л. Андрусишина, Е. Данілавічюте, С. Конопляста, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, Є. Собонович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко та ін.) (Трофименко, 2014).

З розвитком логопедичної науки та практики, фізіології та психології мовлення стало зрозуміло, що у випадках порушення артикуляторної інтерпретації звуку може різною мірою погіршуватися і його сприймання. Р. Левіна встановила, що в дітей з поєднанням порушення вимови і сприймання фонем відзначається незавершеність процесів формування артикулювання і сприймання звуків, що відрізняються тонкими акустико-артикуляційними ознаками. Стан

фонематичного розвитку дітей впливає на опанування ними звуковим аналізом. Рівень сформованості дії з виділення послідовності звуків у слові й вміння свідомо орієнтуватися у звукових елементах слова залежить від ступеня недорозвитку фонематичного сприймання і від того, чи є це недорозвиток первинним або вторинним (Рібцун, 2014).

Науковцями доведено, що правильний аналіз порушення та можливих мовленнєвих відхилень у поєднанні з корекційними заходами створюють профілактичний ефект і у багатьох випадках унеможливають виникнення нових ускладнень у подальшому мовленнєвому розвитку.

У спеціальній науково-методичній літературі описані основні напрями логопедичного обстеження; пропонується мовленнєвий матеріал для перевірки стану мовленнєвих навичок дітей дошкільного віку; відзначається велике значення правильного проведення обстеження (Л. Андрусишина, Е. Данілавічюте, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Трофименко та ін). Порушення звукової сторони мовлення часто мають подібні прояви при різних формах патології дитячого мовлення. Тому ретельне зіставлення проявів, що характеризують будову та функцію артикуляційного апарату, рівень фонематичного сприймання та якісні особливості порушень звуковими допоможуть з'ясувати причину порушення і знайти необхідні корекційні прийоми (Шеремет, Ревуцька, 2009).

Визначаються нові підходи до діагностичного обстеження дітей у зв'язку з урахуванням структури порушень мовленнєвої діяльності. Вони передбачають детальний розгляд питань мовленнєвого та психофізичного розвитку. Враховуючи сучасний підхід до діагностики та комплексний характер вивчення порушень у розвитку дитини, Є. Соботович звертала увагу на необхідність застосування різних методик, завдань, що визначають діапазон кількісних відмінностей, поєднання кількісного і якісного підходів до аналізу даних (Соботович, 2015).

Дослідниками аргументовано, що в результаті порушення звуковимови порушується аналіз не тільки тих слів, до складу яких входить звук, що неправильно вимовляється, але й інших, що включають звуки, подібні до порушеного за звучанням або місцем утворення (Тищенко, 2010).

Недоліки вимови у багатьох випадках можна кваліфікувати, як фонематичний недорозвиток, констатує Ю. Рібцун, і зазначає, що при фонематичному недорозвитку процес утворення фонем є незакінченим, отже, недостатність стосується артикуляційних навичок і слухового сприймання. Лексико-граматичний розвиток при такому порушенні не відхиляється від норми або трохи затримується (Рібцун, 2014).

Є. Соботович вказує, що ефективність методів логопедичного впливу більшою мірою залежить від ступеня та якості порушень будови периферичного мовленнєвого аналізатора, органічних порушень мовленнєво-рухового аналізатора, особливостей психоневрологічних розладів функціонального характеру (Соботович, 2015).

Контингент логопедичної групи для дітей із ФФН є різномірним. До його складу входять: а) діти з дислалією; б) діти з дизартрією; в) діти з

порушенням тембру голосу та звуковимови, обумовленими анатомо-фізіологічними порушеннями мовленнєвого апарату (діти з ринолалією); г) діти з недостатньо сформованою звуковимовною складовою та з патологічно прискореним темпом мовлення (діти з тахілалією на фоні простої дислалії); г') діти з порушеннями голосу (діти з дисфонією) на фоні простої дислалії. Наявність в одній групі такої кількості дітей із різними логопедичними висновками потребує диференційованого підходу як до діагностики, так і до подолання виявлених мовленнєвих порушень (Базима, Шеремет, 2019).

Науковці відзначають загальні закономірності у проявах порушень мови, що дозволяє використовувати єдині методичні принципи корекційно-розвиткової роботи при різних варіантах порушення фонетико-фонематичної системи мовлення. Порте, необхідність диференційованого підходу передбачає детальне вивчення контингенту дітей та особливостей їх мовлення. Доцільним також є аналіз особливостей корекційно-розвиткової роботи у групах для дітей із ФФН (Тищенко, 2010).

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що логопедична діагностика повинна йти від загального до конкретного: від виявлення комплексу мовленнєвих симптомів, встановлення механізмів мовленнєвої патології, до уточнення взаємодії між мовленнєвою і немовленнєвою симптоматикою, до визначення структури мовленнєвого порушення. Це дасть можливість диференційованого впливу на мовленнєві та психофізичні порушення (Линдіна, Ревуцька, 2021).

Результати та дискусії. Було проведено поглиблене обстеження мовленнєвих та психофізичних функцій та процесів у дітей дошкільного віку із ФФН. Комплексне обстеження дітей дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком, яке проводить логопед та психолог, проводилося за такими напрямками: звуковимова; фонематичне сприймання; аналіз звукового складу слова; відтворення ритмічних структур (звуко-складова структура слова); темп мовлення; інтонаційна виразність; будова та моторика артикуляційного апарату; тонка моторика пальців рук; загальна моторика (обстежується логопедом разом із музичним і фізкультурним керівником); стан словника; граматична складова мовлення; зв'язне мовлення; зоровий гнозис; оптико-просторовий праксис; пам'ять (мнестична діяльність); увага; мислення; комунікативна діяльність; пізнавальна активність; загальний розвиток дитини.

У логопедичних групах для дітей дошкільного віку, що мають загальний висновок фонетико-фонематичний недорозвиток було виділено підгрупи: ФФН. Мінімальні дизартричні порушення – 22%; ФФН. Ринолалія – 3%; ФФН. Складна дислалія – 65%; ФФН. Дизартрія – 10%. У всіх дітей були виявлені загальні базові порушення фонетики та фонематики, притаманні ФФН.

Докладніше розглянемо кожну підгрупу.

1. Фонетико-фонематичний недорозвиток. Мінімальні дизартричні порушення – будучи зовні подібним за своїми проявами з іншими

порушеннями фонетики, водночас мають свій специфічний механізм. Мінімальні дизартричні порушення зумовлюють утворення нечітких артикуляторних образів, що призводить до стирання меж між слуховими диференціальними ознаками звуків; таким чином, створюється перешкода для їхнього розрізнення. Мовленнєво-руховий аналізатор відіграє гальмуючу роль у процесі сприймання мовлення, створюючи вторинні ускладнення в слуховий диференціації звуків. Відсутність чіткого слухового сприймання та контролю сприяє стійкому збереженню фонетичних дефектів (особливо спотворень звуків) у мовленні. Воно важко піддається корекції, негативно впливає на формування лексико-граматичної складової мовлення, ускладнює процес шкільного навчання дітей.

Тільки ретельне зіставлення якісних особливостей симптоматики порушень звуковимови, рівня сприймання усного мовлення, а також сформованості артикуляційної, загальної, дрібної моторики, урахування стану психічних функцій та процесів може надати істотну допомогу в диференціальній діагностиці та знаходженні ефективних корекційних методів.

Дані наукової літератури (Є. Соботович та інші) та результати дослідження свідчать, що у дітей даної категорії виявлятимуться: наявність мікросимптоматики органічного ураження ЦНС (у вигляді стертих парезів, порушення м'язового тону в артикуляторній та мимічній мускулатурі, моторної «незграбності» тощо), порушення з боку вегетативної нервової системи, що мають «мозаїчний» характер; стійкі порушення фонетико-фонематичної сторони мовлення, які є провідними у структурі мовленнєвого порушення; порушення звуко-складової структури слова; просодичні порушення; особливості перебігу низки психічних процесів (ослаблення активної уваги, пам'яті, розумової діяльності, порушення сприймання, оптико-просторової орієнтації).

2. Друга підгрупа – це діти із логопедичним висновком *ФФН. Ринопалія*.

Внаслідок органічної патології у дітей порушується єдність артикуляційної, дихальної та голосової функції, виникають специфічні порушення мовлення, погіршується недорозвинення фонематичного сприймання, більшою мірою порушується диференціація фонем. Відхилення у будові органів артикуляції, недостатність мовленнєвої моторики можуть спричинити порушення вимови звуків, та слухового сприймання (С. Конопляста, І. Мартиненко, О. Ревуцька, М. Шеремет та ін.). Практично всі звуки при ринопалії назалізовані, вони взаємозамінюються всередині груп, подібних за способом утворення та акустичними ознаками.

3. Наступна підгрупа – це діти із висновком *ФФН. Дислалія*.

Дислалія характеризується порушеною звуковимовою у зв'язку із несформованістю операцій переробки фонем за їх акустичними параметрами в сенсорній ланці механізму сприймання мовлення. В основі порушення лежить недостатня сформованість фонематичного сприймання. Дитина не впізнає ту чи іншу акустичну ознаку звуку, за якою відбувається протиставлення фонем, як результат – у процесі

сприйманні мовлення відбувається уподібнення однієї фонемі іншій на основі спільності більшості ознак, і звук розпізнається неправильно.

4. Заключна підгрупа – це діти з логопедичним висновком: *ФФН. Дизартрія*.

Для дітей із дизартрією характерні такі специфічні особливості: в анамнестичних даних виявляється наявність раннього травматичного фактору: пологова черепно-мозкова травма та асфіксія новонароджених різного ступеня виразності; у процесі розвитку дітей відзначалася затримка локомоторних функцій (вони починали пізніше за вікові терміни сидіти, ходити, були моторно незграбними); затримка процесу фонемоутворення, «змазаність», нерозчленованість звукового акту.

У обстежених дітей (за результатами аналізу анамнестичних даних, зокрема, обстеження неврологами) фіксувалося: неправильна будова черепа за гідроцефальним типом; посилення венозної мережі у сфері чола, скронь, перенісся; легка недостатність конвергенції з обох боків; легка зглаженість носогубної складки; стерті парези, оральні синкінезії; незначні гіперкінези язика; зміна судинного малюнка язика; салівація.

Фіксується у дітей порушення низки психічних процесів, пізнавальної діяльності, а саме: знижений рівень стійкості та переключення уваги; значні відхилення у функціонуванні зорової пам'яті, і особливо мовленнєво-слухової; порушення вербальної пам'яті у вигляді поганого запам'ятовування фраз і віршів, при первинно збереженому інтелекті. З емоційно-вольових порушень виявляється незначне зниження працездатності, швидка стомлюваність, відволікання. Незважаючи на те, що у дітей не фіксувалися виражені парези, вони відрізнялися загальною моторною незграбністю, недостатньою координованістю, неточністю рухів.

Зважаючи на двосторонній характер корекційно-розвиткової роботи, можна стверджувати, що її ефективність залежить як від урахування індивідуально-типологічних особливостей дітей з ФФН, так і від успішності діяльності вчителів-логопедів. Тому нами, паралельно з поглибленим обстеженням дітей із ФФН, було здійснено вивчення та аналіз причин та характеру труднощів вчителів-логопедів у ході логопедичних занять.

Для того щоб аналізувати заняття, робити обґрунтовані висновки про ступінь досягнення корекційних цілей та завдань, приймати ефективні рішення, що сприяють підвищенню його якості, необхідно мати різні фактичні дані про хід, стан та результати корекційно-виховного процесу на занятті. Тому ми аналізували корекційне заняття з позиції системного підходу з урахуванням наступних компонентів:

Перший компонент корекційно-розвиткових занять як системи – це *вчитель-логопед* (суб'єкт діяльності). Аналізувався рівень його професійної діяльності; оптимальність обраного ним стилю спілкування з дітьми на занятті; якість його мовлення: темп, дикція, емоційність; зовнішній вигляд, міміка, жести.

Другий компонент занять як системи – це діти із ФФН, які є активним суб'єктом корекційно-розвиткової діяльності. Їх дії аналізувалися за такими основними показниками: пізнавальна та мовленнєва активність, самостійність; ступінь організованості, дисциплінованості та зацікавленості дітей, наявність та навичка колективної роботи.

Третій компонент – *зміст діяльності* вчителя-логопеда та дітей з ФФН. Основою для аналізу була ступінь реалізації основних принципів корекційно-розвиткового навчання (принцип розвитку, розгляд мовлення у взаємозв'язку з іншими сторонами психічного розвитку, етіопатогенетичний принцип, принцип урахування симптоматики порушення та структури мовленнєвого порушення при ФФН, загальнодидактичні принципи).

Четвертий компонент – *це способи взаємодії* вчителя-логопеда та дітей з мовленнєвими порушеннями, які включають принципи організації та методи корекційної діяльності. Аналізується: раціональність, ефективність використання часу заняття; наявність, доцільність та ефективність впливу наочності та технічних засобів навчання; раціональність методів, що застосовуються, їх відповідність індивідуальному розвитку дитини з ФФН; ступінь оптимальності поєднання індивідуальних та фронтальних форм роботи з дітьми, які мають мовленнєві порушення

П'ятий компонент логопедичних занять як системи – *головна корекційно-розвиткова мета* заняття у співвідношенні з результатом. Передбачає: реальність, доцільність, досяжність мети, ступінь впливу проведеного заняття на розвиток дітей з ФФН. Основою для аналізу були не кількість корекційних, розвивальних, виховних завдань, а що і якою мірою сприяло розвитку та корекції, вихованню дітей.

Спостереження та аналіз занять у різних логопедичних групах виявили, що незалежно від стажу роботи логопеда, складу групи логопеди при плануванні та проведенні корекційних занять зазнають певних труднощів, зокрема, у реалізації принципів доступності та посильності (10% проаналізованих занять). Одні завищували вимоги до дітей із ФФН (перевантаження термінами, словами, що складно вимовляються, лексичними та граматичними конструкціями), а інші навпаки пред'являли явно занижені вимоги, робили заняття примітивним, що не відповідає віковому рівню розвитку та характеру мовленнєвого порушення. Вчителі-логопеди не враховували того, що найбільш ефективно таке корекційно-розвиткове навчання, яке йде, дещо випереджаючи розвиток дитини, проте, не перевищуючи її можливостей і веде за собою розвиток.

Було виявлено односторонню спрямованість діяльності логопеда, який так будує свою діяльність, що все заняття «бере на себе», сам усе пояснює, ставить питання, відповідає, виправляє, тобто порушується зворотний зв'язок від дитини до логопеда, що суперечить принципу розвиваючого навчання (35% занять).

У практиці логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку, які мають ФФН, чільне місце займають фронтальні форми навчання. Вони припускають одночасний корекційний вплив на всю групу дітей, при

цьому часто не враховуються стартові характеристики, індивідуальні особливості та темпи розвитку окремих дітей.

Виділено упущення у змісті та методиці навчання дітей дошкільного віку із ФФН: логопеди обмежуються лише суто фонетичною роботою; послідовність навчання окремих звуків який не завжди відповідає логопедичним і дидактичним принципам; відсутність систематичності та плановірності, як у фонетичній роботі, так і в роботі над іншими компонентами мовлення; заняття не оснащені відповідними посібниками, методичні прийоми, що застосовуються, недостатньо різноманітні; переоцінюються механічні тренувальні вправи.

Також, під час обговорення та аналізу занять на семінарах-практикумах вчителі-логопеди відзначали складність та високо теоретичний характер публікацій, відсутність достатньої кількості робіт прикладного та методичного характеру.

Визнаючи провідну роль корекційного навчання у розвитку дітей з ФФН, вважаємо, що правильна побудова корекційного процесу, ретельне відпрацювання всіх елементів заняття, продумана диференційована система корекційно-розвиткових завдань, оптимальне використання індивідуальних можливостей дітей дозволять досягти більшої ефективності логопедичної роботи. Для покращення логопедичної роботи необхідно об'єднання різних заходів у єдиний корекційно-розвитковий процес, в якому всі компоненти взаємопов'язані та взаємообумовлені. Корекційно-розвиткову роботу в логопедичній групі для дітей дошкільного віку з ФФН ми розглядали як систему взаємодії вчителя-логопеда та дітей з мовленнєвими порушеннями на логопедичних заняттях. Проблема оптимізації корекційно-розвиткової роботи вимагає комплексного підходу до її вирішення та може бути вирішена в разі дотримання наступних умов:

- виявлення та врахування індивідуально-типологічних особливостей розвитку та корекції дітей дошкільного віку з ФФН;

- спеціально організовані корекційно-розвиткові заняття з усунення ФФН необхідно здійснювати у єдності з розвитком пізнавальних процесів та подолання недоліків психомоторного розвитку. Найбільш ефективна та доцільна диференційована форма організації корекційного навчання та виховання з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей розвитку дітей дошкільного віку з ФФН. Повинна бути організована спільна психолого-медико-педагогічна допомога дітям з боку вчителів-логопедів, педагогів, психологів, музичних керівників, лікарів та батьків;

- необхідне здійснення систематичної роботи з підвищення професійної майстерності вчителів-логопедів.

Висновки. Таким чином, основними напрямками оптимізації корекційно-розвиткової роботи є: 1. Планування та проведення логопедичної роботи з урахуванням виявлених можливостей, індивідуально-типологічних особливостей та потенційних можливостей розвитку дитини дошкільного віку з ФФН. 2. Актуалізація механізмів саморозвитку професійно-особистісних якостей вчителя-логопеда та вдосконалення професійних знань та умінь.

Ефективність логопедичної роботи може бути суттєво підвищена шляхом реалізації системи корекційно-розвиткової роботи, заснованої на взаємозв'язку певних компонентів: комплексної поглибленої діагностики стану загального та мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку із ФФН; моніторингу розвитку дитини; реалізації на логопедичних заняттях методик, адекватних виявленим індивідуально-типологічним особливостям контингенту дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, відповідність сучасним вимогам загальної та спеціальної дошкільної освіти.

Література

1. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2016. 160 с.
2. Логопедія: підручник / за ред. М. К. Шеремет. 5-е видання. Київ : Слово, 2018. 856 с.
3. Рібцун Ю. В. Корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посібн. Київ : Педагогічна думка, 2014. 238 с.
4. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 160 с.
5. Соботович Є. Ф. Вибрані праці з логопедії / упоряд.: Тищенко В. В., Ліндіна Є. Ю. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 308 с.
6. Технології логопедичного обстеження: навчально-методичний посібник / упор. Є. Ю. Ліндіна, О. В. Ревуцька. 2-е видання, доповнене та доопрацьоване. Київ : Освіта України, 2021. 218 с.
7. Тищенко В. В. Зміст інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності. *Науковий Часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*, 2010. № 3. С. 129-141.
8. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. 72 с.
9. Хрестоматія з логопедії / Авторський колектив: Н. Базима, М. Шеремет. Київ : Книга-плюс, 2019. 496 с.
10. Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (корекційна робота при дислалії). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 244 с.

References

1. Krutii, K. L. (Ed.). (2016). *Dytyna v doshkilni roky : kompleksna osvithnia prohrama* [A child in preschool years: a comprehensive educational program]. Zaporizhzhia : TOV «LIPS» LTD. [in Ukrainian].
2. Sheremet, M. K. (Ed.). (2018). *Lohopediia: pidruchnyk* [Speech therapy: a textbook]. 5th edition. Kyiv: Slovo. [in Ukrainian].
3. Ribtsun, Yu. V. (2014). *Korektsiino-rozvyvalna ta navchalno-vykhovna robota z ditmy z fonetyko-fonematychnym nedorozvytkom movlennia : navch.-metod. posibn.* [Corrective-developmental and educational work with children with phonetic-phonemic underdevelopment of speech: teaching method. manual]. Kyiv : Pedagogichna dumka. [in Ukrainian].
4. Savchenko, M. A. (2007). *Metodyka vypravlennia vad vymovy fonem u ditei* [Methodology for correcting phoneme pronunciation defects in children]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. [in Ukrainian].
5. Sobotovych, Ye. F. (2015). *Vybrani pratsi z lohopedii* [Selected works on speech therapy] / Tyshchenko V. V., Lyndina Ye. Yu. (Ed.). Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. [in Ukrainian].

6. Lyndina, Ye. Yu., Revutska, O. V. (Ed.). (2021). *Tekhnolohii lohopedychnoho obstezhennia: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Technologies of speech therapy examination: educational and methodological manual]. 2-e vydannia, dopovnene ta doopratsovane. Kyiv : Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].

7. Tyschenko, V. V. (2010). *Zmist intelektualnogo komponenta movlennivoi diialnosti* [The content of the intellectual component of speech activity]. *Naukovyi Chasopys NPU im. M. P. Drahomanova – Scientific Journal of the NPU named after M. P. Drahomanov*, № 3, 129–141. [in Ukrainian].

8. Trofymenko, L. I. (2014). *Diahnostyka ta korektsiia zahalnoho nedorozvytku movlennia u ditei doshkilnogo viku : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Diagnosis and correction of general underdevelopment of speech in children of preschool age: educational and methodological manual]. Kyiv : Instytut spetsialnoi pedahohiky NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].

9. Bazyma, N., Sheremet, M. (Ed.). (2019). *Khrestomatiiia z lohopedii* [Textbook of speech therapy] / Avtorskyi kolektyv. Kyiv : Knyha-plus. [in Ukrainian].

10. Sheremet, M. K., Revutska, O. V. (2009). *Lohopediia (korektsiina robota pry dyslalii)* [Speech therapy (corrective work for dyslalia)]. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі організації корекційно-розвиткового процесу в логопедичних групах для дітей дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення та обґрунтуванню можливих шляхів її оптимізації. Подано аналіз проведеного дослідження з вивчення контингенту дітей із цим порушенням та особливостей корекційно-розвиткової роботи з ними. Встановлено, що група дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення є різномірною за своїм складом. У дітей спостерігається великий діапазон індивідуальних відмінностей, що характеризують рівень мовленнєвого і психофізичного розвитку. Описані відмінні особливості розвитку мовлення та інших психофізичних процесів у дітей із мінімальними дизартричними порушеннями, ринолалією, складною дислалією, дизартрією. Виявлені труднощі реалізації корекційного процесу у групах для дітей із фонетико-фонематичними порушеннями мовлення. Встановлено, що сучасний підхід до фронтального навчання дітей дошкільного віку не повною мірою враховує специфічну неоднорідність індивідуальних відмінностей контингенту дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком. Проаналізовані причини та характер труднощів, які виникають у вчителів-логопедів у реалізації корекційно-розвивального процесу. Запропоновані напрями оптимізації корекційного впливу. Корекційно-розвитковий вплив може бути ефективним за умови детального поглибленого вивчення контингенту дітей для виявлення не окремих симптомів порушеного розвитку, а зв'язків з-поміж них, встановлення ієрархії виявлених відхилень (визначення провідного порушення, співвідношення первинних і вторинних симптомів), і наявність збережених ланок, що дозволить обґрунтувати та розробити індивідуальний корекційний маршрут для дитини з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення та є необхідним для проведення диференційованої роботи під час фронтального корекційно-розвиткового навчання. Обґрунтована внутрішньо-групова диференціація дітей, заснована на врахуванні специфічної неоднорідності структурно-динамічних характеристик мовленнєвої та психофізичної діяльності таких дітей та прояву мовленнєвого порушення під час корекційно-розвиткового навчання.

Ключові слова: фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення, корекційно-розвитковий процес, індивідуально-типологічні особливості дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

УДК 376.015.31-056.264

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-194-202

STRATEGIE OF SOCIAL ADAPTATION OF PRESCHOOL STUDENTS WITH SPEECH DISORDERS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Viktoriiа POHREBNIAK,
PhD student

Вікторія ПОГРЕБНЯК,
аспірант

153_vika@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7188-3152>

*Ukrainian State University named
after Mykhailo Drahomanov,*

*Український державний
університет імені Михайла
Драгоманова,*

✉ 9, Pyrohova st., Kyiv, 01601,
Ukraine

✉ вул. Пирогова 9, Київ, 01601,
Україна

Original manuscript received: July 31, 2023

Revised manuscript accepted: August 21, 2023

ABSTRACT

Reforming the system of special education by involving children with speech disorders in preschool education institutions with an inclusive form of education, as well as in-depth analysis of scientific and methodological materials outlining the research of scientists, making corrections in the content and structure of the correctional education system itself is one of the priority directions of today scientific activity of specialists in this field. The transition to a new educational paradigm, which is based on the personal orientation of the entire educational process, determines the orientation not only on the development of educational programs of various levels, but also on the formation of a socially conscious personality, the formation of vital and socially significant qualities, abilities and skills. In accordance with this, the issue of social adaptation of children with speech disorders in a preschool education institution with an inclusive form of education is gaining relevance.

Based on the generalization of the theoretical and methodological literature on the topic of the study, an influence strategy was determined, which contains a number of interconnected ways aimed at the adaptation and socialization of preschoolers with speech disorders in an inclusive educational environment. These ways include: a differentiated approach in the educational process; inclusion of communication means; implementation of an emphasis on the leading type of activity; socialization of preschoolers; development of independence and social identity skills; correctional orientation of specialists in the educational and correctional rehabilitation process, which is implemented through an integrated approach; development of the emotional and volitional sphere, which includes social and emotional skills; the competence of the environment regarding the specifics of the development of children with speech disorders.

The strategy of social adaptation of children with speech disorders revealed in this article is aimed at creating a favorable inclusive environment for social interaction of preschoolers in an educational institution. According to its content, it covers a number of interconnected ways that contribute to the development of communicative competence and social awareness of an individual in an educational and inclusive environment.

Keywords: *social adaptation, strategy, children with speech impairment, preschool age, socialization, inclusion.*

Вступ. Сучасна доктрина соціально-психологічної підготовки дошкільників ґрунтується на проблемах адаптації дітей з порушеннями мовлення в умовах глобалізації та інформатизації суспільства, яке ставить перед собою складні вимоги їх соціалізації в умовах інклюзивного навчання. Нова соціокультурна ситуація та потреби суспільства спрямовані на те, щоб уникнути соціально-психологічних труднощів, з якими зіштовхується сучасне покоління дітей. Запорукою цьому стає створення нових передумов формування освітнього процесу з урахуванням адаптованих умов соціалізації та корекції в навчальному закладі. Увага інклюзивного дошкільного закладу спрямована на оновлення змісту освіти, змінює акцент на становлення глибшої, ніж раніше, диференціації та індивідуалізації процесу навчання, на розвиток життєвої компетенції, творчих здібностей та міжособистісних стосунків дітей з порушеннями мовлення та дітей з нормотиповим розвитком мовлення.

Ураховуючи реформування спеціальної та інклюзивної освіти шляхом включення дітей з порушеннями мовлення в інклюзивне освітнє середовище вважаємо за доцільне визначити перспективи та стратегію соціальної адаптації дошкільників.

Методи та методики дослідження. Аналіз та узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з питань соціальної адаптації дітей з порушенням мовлення в інклюзивному освітньому середовищі.

Результати та дискусії. Модернізація сучасної освітньої парадигми визначає переваги впровадження інклюзивної освіти як умови успішної адаптації дітей з особливими освітніми потребами в соціум.

Адаптація за своїм змістом є складним та багатограним процесом, нерозривно пов'язаним з соціалізацією особистості в мікросередовищі та суспільстві загалом. Що стосується дітей з порушеннями мовлення, то особливе значення має процес їх соціалізації, починаючи з дошкільного віку, коли можна визначити основні показники соціально-психологічної підготовки на ранніх етапах розвитку дітей та їх входження в малу групу. Важливу роль на цьому етапі розвитку дитини займає заклад дошкільної освіти, концепція якого має ґрунтуватися на забезпеченні фізичної, соціальної, психологічної компетентностей дитини та можливості адаптації її до умов середовища (Захарова Н., 2010).

Адаптація до мінливих соціальних умов для дітей з порушеннями мовлення є одним із ключових завдань інтеграції їх у суспільство. Безумовно, розвиток мережі інклюзивних закладів передбачає, що загальноприйняте навчання буде реалізоване на основі комплексного підходу, тобто формуються передумови для розвитку дітей з порушеннями мовлення, що дозволять їм ефективно вирішувати завдання, які виникають при взаємодії з навколишнім середовищем (Концепція «Нова українська школа»).

Аналіз досліджень та публікацій засвідчує, що проблема соціальної адаптації викликає великий інтерес у науковців та провідних фахівців сьогодення. Зокрема, ґрунтовними в спеціальній освіті є наукові напрацювання О. Гаяш, 2021, І. Дмитрієвої, 2013, А. Колупаєвої, 2009, С. Миронової, 2016, В. Синьова, 2016, Є. Синьової, 2012, С. Федоренко, 2011, А. Шевцова, 2009, М. Шеремет, 2016, Д. Шульженко, 2016 та ін., що розкривають особливості адаптації дітей з психофізичними порушеннями до умов повсякденного життя. Головним аспектом досліджень О. Гноєвської, 2014, Т. Печенко, 2014, О. Таран, 2021, М. Салінович, 2021 постає проблема адаптації дітей з порушеннями мовлення. У наукових напрацюваннях І. Брушневської, 2020, В. Ільяної, 2021, І. Мартиненко, 2014, І. Матющенко, 2014, В. Погребняк, 2022, В. Тарасун, 2014, С. Федоренко, 2022, М. Шеремет, 2019 та інших визначається важливість формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями мовлення як однієї з головних умов соціальної адаптації в навколишньому середовищі.

Однак, попри значні напрацювання в цій галузі, сьогодні актуальності набуває питання впливу інклюзивного середовища на соціальну адаптацію дітей з різними видами порушень мовлення. У нашому дослідженні ми вбачаємо за доцільне визначити освітньо-виховні та корекційно-розвивальні шляхи, які будуть спрямовані на розвиток соціальної адаптації дітей з порушенням мовлення в інклюзивному середовищі.

Відповідно до аналізу літературних джерел було визначено, що стратегія соціальної адаптації – це певний шлях, яким відбувається пристосування особистості до соціального, інклюзивного, освітнього середовища та соціальних умов навколишньої дійсності загалом.

Зауважимо, що соціальна адаптація дітей з порушеннями мовлення в умовах інклюзії є важливим аспектом їхнього розвитку. Інклюзія є важливою умовою успішної соціалізації дітей з порушенням мовлення, яка забезпечує можливість їх навчання та взаємодії з однолітками.

Одна з головних переваг інклюзивної освіти для дітей з порушенням мовлення полягає в тому, що вони мають можливість спостерігати, слухати та наслідувати звички та навички правильної мови від своїх однолітків. Діти отримують широкий спектр моделей мовлення, що сприяє їхньому мовленнєвому розвитку.

Крім того, інклюзія сприяє соціалізації дітей з порушенням мовлення, оскільки вони мають можливість спілкуватися, взаємодіяти та отримувати соціальні навички взаємодії зі своїми однолітками. Це допомагає їм відчувати себе прийнятими та інтегрованими в соціальне середовище.

Основними принципами успішної інклюзії для дітей з порушенням мовлення є: 1. Індивідуальний підхід: урахування індивідуальних потреб кожної дитини з порушенням мовлення та створення умов, необхідних для її успішної соціалізації. 2. Спільна взаємодія: створення можливостей для спілкування та взаємодії дітей з різними комунікативними потребами. 3. Підтримка: забезпечення наявності фахівців, які надають допомогу

дітям з порушенням мовлення в навчальному процесі та соціальних ситуаціях (Заєркова Н., 2016, Трейтк А., 2016).

Важливо, щоб інклюзивна освіта для дітей з порушенням мовлення була доступною та належно організованою, щоб вони мали можливість розвиватися та соціалізуватися разом з іншими дітьми. Порушення мовлення можуть значно вплинути на комунікативну взаємодію дитини з оточенням, але за наявності підходу інклюзивної освіти можна створити сприятливі умови для соціальної адаптації. Одним з ключових аспектів соціальної адаптації є створення безбар'єрного середовища для навчання та спілкування. Це означає, що в дошкільній групі має бути сформоване сприятливе комунікативне середовище, яке допомагатиме дітям з порушенням мовлення виражати свої думки та брати участь у спільній діяльності. Крім того, важливо стимулювати активну участь дітей з порушеннями мовлення в спільних заняттях та іграх разом з дітьми з нормотиповим розвитком. Це допоможе створити можливості для спілкування, розвитку соціальних навичок, а також позитивно підтримувати самооцінку дітей.

Також важливим аспектом є робота педагогів з батьками. Вони можуть отримати консультації та підтримку від фахівців з метою сприяння соціальній адаптації своїх дітей, які мають порушення мовлення. Взаємодія з батьками може допомогти у формуванні позитивного підходу до особливостей їхньої дитини, а також виробленню ефективних стратегій спілкування та взаємодії.

Ураховуючи індивідуальні потреби кожної дитини з порушеннями мовлення, важливо забезпечити індивідуалізовані підходи до навчання та розвитку мовлення. Це може охоплювати використання спеціальних методик, засобів та матеріалів, а також адаптацію освітнього процесу до потреб конкретної дитини (Гаяш О., 2021, Прокопенка І., 2019).

Загалом, соціальна адаптація дошкільників з порушеннями мовлення в інклюзивному середовищі потребує комплексного підходу та стратегії для забезпечення їхньої ефективної комунікації та взаємодії з оточенням.

Пропонуємо розглянути шляхи, які сприяють соціальній адаптації дошкільників з порушеннями мовлення в умовах інклюзії:

- **Індивідуалізація.** Ураховуючи потреби та рівень комунікативних умінь кожної дитини з порушенням мовлення розробляється індивідуальна програма розвитку, що визначає реалізацію освітньо-виховних та корекційних завдань.
- **Включення різноманітних комунікаційних засобів.** Адаптація навчального матеріалу із використанням різних комунікаційних засобів та методів, що впливають на розвиток мовленнєвих навичок та вмінь.
- **Акцент на провідний вид діяльності.** Використання різнотипних ігрових ситуацій, залучення до дидактичних, рухових, сюжетно-рольових ігор, де діти з порушеннями мовлення можуть відтворювати соціальні ситуації та взаємодіяти з однолітками. Це сприятиме їхній соціальній адаптації та розвитку комунікативних вмінь.

- Взаємодія з ровесниками. Створення відповідних соціальних умов взаємодії дітей з порушенням мовлення з однолітками в неорганізованій діяльності та в процесі організації режимних моментів закладу дошкільної освіти; ситуацій, де діти можуть спілкуватися, спільно грати, розв'язувати завдання та розв'язувати проблеми разом.

Саме в колективній діяльності діти з порушенням мовлення отримують можливість спілкуватися, співпрацювати та взаємодіяти з іншими. Вони вчаться робити компроміси, вирішувати конфлікти, сприймати думки та почуття інших людей. Це допомагає їм стати більш адаптованими до соціальних ситуацій і впоратися зі складнощами, які можуть виникати у їхньому житті.

- Сприяння самостійності. Розвиток навичок самостійності та незалежності дітей з порушеннями мовлення здійснюється внаслідок формування соціальної ідентичності, вміння брати на себе відповідні соціальні ролі, активно залучатися до різних видів діяльності, сприймати допомогу інших та просити про допомогу, активно залучатися до співпраці з дітьми, дорослими та батьками тощо.

- Корекційна спрямованість фахівців. Соціальна адаптація дітей з порушенням мовлення в дошкільному закладі вимагає корекційного підходу для забезпечення їх повноцінної та успішної інтеграції. Основними аспектами корекційної адаптації є визначення індивідуальної траєкторії розвитку дітей з порушенням мовлення з урахуванням психофізичних особливостей розвитку та підбір засобів і методів логокорекційного впливу.

Перш ніж розпочати процес соціальної адаптації, необхідно виявити конкретні потреби кожної дитини з порушенням мовлення. Це можуть бути потреби в спеціальних методиках навчання, корекційній допомозі для мовленнєвого розвитку та комунікації, сприяння самостійності тощо. На основі виявлених потреб дитини слід розробити індивідуальну програму соціальної адаптації, яка буде орієнтована на її особисті можливості та потреби. Ця програма має включати спеціально підібрані завдання, вправи та ігри для покращення мовлення та розвитку комунікативних навичок.

Для дітей з порушенням мовлення важливо проводити спеціальні заняття, спрямовані на покращення комунікативної компетентності. Ці заняття можуть охоплювати логокорекційні завдання: робота над артикуляцією, мовленнєвим диханням, слухомовленнєвим сприйманням, інтонуванням, темпом та ритмом голосу, структурою слова, фразовим та зв'язним мовленням, збільшенням словникового запасу тощо. Також доцільно використовувати ігрові ситуації, спілкування з ровесниками, які допоможуть дитині активно навчатися і відчувати себе комфортно в соціальному середовищі.

Загалом, комунікативний розвиток дітей з порушенням мовлення здійснюється в процесі всієї освітньої діяльності та із залученням команди фахівців на різних етапах їх перебування в закладі дошкільної освіти з інклюзивною формою навчання. Саме командний супровід фахівців визначає перспективи корекційного впливу для успішного комунікативного та соціального розвитку дитини з порушенням мовлення.

- Розвиток емоційно-вольової сфери. Розвиток емоційно-вольової сфери є важливим аспектом розвитку дитини з порушенням мовлення. Цей процес передбачає формування емоційної стійкості, регуляцію власних емоцій та формування вольових якостей.

Основна мета розвитку емоційної сфери дошкільників з порушенням мовлення полягає в тому, щоб навчити дитину розпізнавати свої емоції, вміти виражати їх словами, контролювати свої почуття і поведінку, а також вирішувати конфліктні ситуації без агресії.

Один з ключових аспектів розвитку емоційної сфери – це розвиток емоційного інтелекту. Дитина повинна навчитися розуміти свої емоції, емоції інших людей, вміти сприймати та контролювати власні емоції. Це можна досягти за допомогою різних вправ, які сприяють розвитку емоційного інтелекту, таких як розповіді про емоції, спостереження за емоційними реакціями, гра в емоційні ситуації.

Розвиток вольової сфери також важливий для дошкільників з порушенням мовлення. Дитина повинна навчитися контролювати свою поведінку, регулювати свої бажання та потреби, ставити перед собою цілі та дотримуватися їх. Для цього можна використовувати різні методи, що сприяють формуванню вольових якостей, наприклад, поставити задачі з поступово збільшуваною складністю, розробити план дій з виконанням поставлених завдань.

Особливу увагу слід приділити соціально-емоційному розвитку дитини. Важливо, щоб вона вміла встановлювати контакти з оточенням, спілкуватися, вирішувати конфлікти. Для цього можна проводити вправи з соціальних навичок, рольові ігри, спільні проекти з іншими дітьми.

Отже, розвиток емоційно-вольової сфери дошкільників з порушенням мовлення потребує систематичного і цілеспрямованого підходу. Для досягнення успіху в цьому процесі, необхідно використовувати різні методи та вправи, які сприяють розвитку емоційного інтелекту, вольових якостей та соціальних навичок.

- Взаємодія батьків та фахівців. Батьківська підтримка і співпраця з фахівцями може значно поліпшити результати соціалізації дітей з порушенням мовлення. Батьки мають працювати разом з фахівцями для розробки індивідуальних програм, які враховують потреби та здібності дитини.

Фахівці також можуть надавати поради батькам щодо методів стимулювання мовленнєвого розвитку вдома, а також допомагати розв'язати проблеми, з якими стикаються батьки у щоденному житті. Вони можуть сприяти формуванню позитивного інформаційного середовища вдома, де батьки надають підтримку своїй дитині та розуміють її особливості.

Крім того, фахівці можуть проводити тренінги та консультації для батьків, де вони можуть отримати знання про особливості порушення мовлення своєї дитини, ефективні методи взаємодії та спілкування з нею. Це допомагає батькам бути більш компетентними у справі соціалізації своєї дитини.

- Обізнаність оточення. Обізнаність оточення про розвиток дітей з порушенням мовлення має велике значення, оскільки це допомагає

створити сприятливе середовище для дитини та забезпечити оптимальні умови для її розвитку.

Коли батьки, вихователі, фахівці закладу дошкільної освіти та інші особи, які оточують дитину, мають інформацію про особливості порушення мовлення, вони можуть краще розуміти потреби та можливості дитини. Це допомагає зменшити негативне ставлення до дитини та підвищує ймовірність успішного соціального та мовленнєвого розвитку.

Знання про вид порушення мовлення також дозволяє оточенню підтримувати дитину в її зусиллях. Вони можуть використовувати спеціальні методи та стратегії для поліпшення мовленнєвих навичок дитини, впливати на її мотивацію та самооцінку (Гаяш О., 2021, Федоренко С., 2022, Погребняк В., 2022).

Отже, запропонована нами стратегія соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення, на наш погляд, може створити сприятливе інклюзивне середовище для соціальної взаємодії дошкільників в закладі освіти.

Висновки. Адаптація дітей з порушеннями мовлення до соціуму є і процесом, і результатом її активного пристосування до умов нового соціального середовища. Соціальна адаптація розглядається як процес згурпування соціальних компетентностей та ціннісних орієнтацій групи та індивіда; засвоєння норм, традицій, звичаїв, стереотипів спілкування, досвіду ігрової діяльності тощо. У цьому аспекті мова і мовлення відіграють важливу роль: мовлення як засіб спілкування пізнавальної діяльності, засвоєння людських цінностей та соціокультурних норм виступає необхідною умовою навчання та виховання дітей з порушеннями мовлення. Відповідно до цього, комунікативна діяльність є одним із ключових механізмів адаптації дошкільника, а рівень розвитку мовлення виступає як один із критеріїв успішного процесу соціальної адаптації особистості.

Отже, стратегія досягнення соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення включає в себе низку взаємопов'язаних шляхів, які спрямовані на розвиток комунікативної компетентності та соціальної свідомості особистості в освітньо-інклюзивному середовищі.

Література

1. Гаяш О. Особливості впровадження інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти. *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні* / за ред. С. П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці : Технодрук, 2021. С. 32–45.

2. Захарова Н. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору: монографія. Донецьк : Ноулідж, 2010. 218 с.

3. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. Київ, 2016. 68 с.

4. Інклюзивне та інтегроване навчання: стан, проблеми і перспективи : збірник наукових праць / за загальною редакцією акад. Прокопенка І. Ф. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; «Мітра», 2019. 198 с.

5. Концепція «Нова українська школа» (Розпорядження Кабінету Міністрів від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року»). URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

6. Федоренко С. В., Погребняк В. О. Комуникативна компетентність як умова соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2022. Випуск 2(7). С. 168-175.

References

1. Haiash, O. (2021). *Osoblyvosti vprovadzhennia inkluzyvnogo navchannia v zakladakh doshkilnoi osvity* [Peculiarities of implementation of inclusive education in preschool education institutions]. *Sotsialna ta osvitiua inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia u 2 chastynakh. Chastyna 1. Instytutsiini ta osobystisi aspekty vprovadzhennia v Ukraini – Social and educational inclusion: history, modernity, development prospects: collective monograph in 2 parts. Part 1. Institutional and personal aspects of implementation in Ukraine;* S. P. Myronova, L. B. Platash (Ed.). Chernivtsi : Tekhnodruk, 32-45 [in Ukrainian].

2. Zakharova, N. (2010). *Adaptatsiia ditei doshkilnoho viku do suchasnoho sotsialnoho prostoru: monohrafiia* [Adaptation of preschool children to the modern social space: monograph]. Donetsk : Noulidzh [in Ukrainian].

3. Zaierkova, N. V., Treitak, A. O. (Ed.) (2016). *Inkluzyvna osvita vid A do Ya: poradnyk dlia pedahohiv i batkiv* [Inclusive education from A to Z: a guide for teachers and parents]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Prokopenko, I. F. (Ed.) (2019) *Inkluzyvne ta intehrovane navchannia: stan, problemy i perspektvy: zbirnyk naukovykh prats* [Inclusive and integrated education: state, problems and prospects]. Kharkiv : KhNPU im. H. S. Skovorody; «Mitra» [in Ukrainian].

5. Kabinet Ministriv Ukrainy (2016). *Kontsepsiia «Nova ukrainska shkola» (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv vid 14 hrudnia 2016 r. № 988-r «Pro skhvalennia Kontsepsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku»)* [The concept of "New Ukrainian School" (Decree of the Cabinet of Ministers of December 14, 2016 No. 988-r "On the approval of the Concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029").]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Fedorenko, S. V., Pohrebniak, V. O. (2022). *Komunikatyvna kompetentnist yak umova sotsialnoi adaptatsii ditei z porushenniamy movlennia* [Communicative competence as a condition for social adaptation of children with speech disorders]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific journal of the Khortytsk National Academy. Series: Pedagogy. Social work, Vypusk 2 (7), C. 168-175* [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Реформування системи спеціальної освіти шляхом залучення дітей з порушеннями мовлення до закладів дошкільної освіти з інклюзивною формою навчання, а також глибокий аналіз науково-методичних матеріалів, що окреслюють дослідження науковців, внесення корективів у зміст та структуру системи корекційної освіти – це один із пріоритетних напрямів сьогоденної наукової діяльності фахівців цієї галузі. Перехід до нової освітньої парадигми, в основі якої лежить особистісна орієнтація всього освітнього процесу, визначає

орієнтацію не лише на освоєння освітніх програм різного рівня, але й на формування соціально свідомої особистості, формування життєвих та соціально значущих якостей, умінь та навичок. Відповідно до цього актуальності набуває питання соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення в закладі дошкільної освіти з інклюзивною формою навчання.

На основі узагальнення теоретико-методологічної літератури з теми дослідження визначено стратегію впливу, яка містить низку взаємопов'язаних шляхів спрямованих на адаптацію та соціалізацію дошкільників з порушеннями мовлення в інклюзивному освітньому середовищі. Зазначені шляхи охоплюють: диференційований підхід у освітньому процесі; використання комунікаційних засобів; здійснення акценту на провідний вид діяльності; соціалізацію дошкільників; розвиток навичок самостійності та соціальної ідентичності; корекційну спрямованість фахівців в освітньо-виховному та корекційно-реабілітаційному процесі, що реалізується шляхом комплексного підходу; розвиток емоційно-вольової сфери, що включає соціально-емоційні уміння; компетентність оточення щодо особливостей розвитку дітей з порушенням мовлення.

Розкрита в статті стратегія соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення спрямована на створення сприятливого інклюзивного середовища для соціальної взаємодії дошкільників у закладі освіти. За своїм змістом вона охоплює низку взаємопов'язаних шляхів, які сприяють розвитку комунікативної компетентності та соціальної свідомості особистості в освітньо-інклюзивному середовищі.

Ключові слова: соціальна адаптація, стратегія, діти з порушенням мовлення, дошкільний вік, соціалізація, інклюзія.

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 796:373.2-056.4

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-203-219

ORGANIZATION OF OLYMPIC EDUCATION FOR SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

ОРГАНІЗАЦІЯ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Nadia KOT,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

spf5@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6610-7132>

*Berdiansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

Надія КОТ,

кандидат педагогічних наук,
доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: November 08, 2023

Revised manuscript accepted: November 20, 2023

ABSTRACT

During the preschool period of childhood, the process of individual inculturation takes place, involving the assimilation of socio-cultural experience. The acquisition of elements of universal physical culture is impossible without introducing children to the Olympic movement. This leads to a new direction in the physical education of preschool children, known as Olympic education.

Olympic education for older preschool children involves cultivating initial orientation and motivation towards the world of sports and a positive attitude toward it, expressed in evaluation, judgment, interest in sports, sporting events, operational readiness for various types of sports activities, and real sports behavior in the form of specific activities.

This article describes the experience of implementing Olympic education for children in a preschool institution, outlining its objectives and content, specifying the complex of organizational and pedagogical conditions that ensure the effectiveness of its implementation. The article also presents an approximate curriculum for acquainting preschoolers with the Olympic movement, its history, and modern aspects. It further elaborates on the methods and techniques for forming motivational attitudes, humanistic sports behavior, operational readiness for various sports activities, and highlights the role of integrated development through physical culture in fostering intellectual abilities, moral development, aesthetic sensibilities, humanistic values, and ethics related to sports.

Physical education sessions of a combined type are recognized as the leading form of informing about the Olympic movement, with Olympism as the central tool. Methods and techniques include discussions, storytelling, video material viewing,

203

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

reading of fictional literature, narrative reconstructions of events, didactic games, drawing on sports-related topics, and more. These methods are combined with direct physical activities, creating the prerequisites for the integrated development of intellectual abilities, moral and volitional sphere, the formation of sporting behavior, aesthetic feelings, humanistic values, and ethics associated with sports.

The final stage of implementing the experimental system for acquainting children with the Olympic movement confirms the belief of many researchers in the possibility of Olympic education as an effective pedagogical technology in the process of physical education for preschool children.

Keywords: *enculturation, socio-cultural experience, Olympic movement, Olympic education, sports behavior, physical education, preschool children.*

Дошкільний період є визначальним у житті людини, оскільки саме в цей час закладаються основи здоров'я, фізичного і психічного розвитку, особистісних якостей, світосприйняття, різних елементів культури – моральної, естетичної, фізичної та інших.

У багатьох сучасних наукових дослідженнях наведено аналіз різних концепцій інкультурації дітей цього віку як процесу входження індивіда в культуру, оволодіння соціокультурним досвідом. Основний зміст інкультурації полягає в засвоєнні особливостей мислення й дій, моделей поведінки, відповідних цінностей та настанов, які становлять культуру людства.

Проте довгий час у вітчизняній теорії і методиці фізичного виховання проблема засвоєння елементів загальнолюдської фізичної культури розглядалася як супутня, лише у зв'язку з аналізом проблем фізичного виховання.

У роботі І. Турчика, присвяченій проблемам фізичного виховання і спорт у шкільній освіті Європи, підкреслюється, що проблема інкультурації підростаючого покоління через організацію фізкультурної, а згодом і спортивної освіти в Західній Європі активно вивчається ще з другої половини ХХ століття (Турчик, 2017). Починаючи з 2000 років, вона привернула увагу й вітчизняних дослідників. Зокрема олімпійська освіта розглядається як інноваційна педагогічна технологія, яка передбачає комплексний вплив на формування особистості як у духовному, так і фізичному плані; схарактеризовано шляхи запровадження олімпійської технології в освітній процес підготовки фахівців з фізичної культури різного рівні (майбутніх тренерів, вчителів фізичної культури, інструкторів з фізичного виховання для закладів дошкільної освіти); доведено вплив олімпійської освіти на фізичний, духовно-моральний розвиток дітей та юнацтва, формування соціально зрілої особистості (Томенко, 2009; Гакман, 2019).

Одним з напрямків олімпійської освіти підростаючого покоління є ознайомлення з олімпійським рухом, який є надбанням всесвітньої культури людства, з видами олімпійського спорту та видатними спортсменами, що формує не тільки знання, а також є потужним стимулом мотивації до занять фізкультурою і спортом. Зокрема цей напрям представлено в наукових роботах, присвячених олімпійській освіті дітей дошкільного віку (Галан, 2017). Однак, у статтях в основному висвітлюють практичний досвід упровадження олімпізму у фізкультурно-204

оздоровчу роботу закладу дошкільної освіти, тобто проведення бесід, дидактичних ігор про великий спорт, організація олімпійських ігор на рівні освітнього закладу або району (Вацеба, 2010).

У чинних програмах з дошкільної освіти, у розділах, присвячених фізичному розвитку та вихованню дітей старшого дошкільного віку, вказується на те, що у них необхідно формувати уявлення про фізкультуру і спорт, їх значення для людини, зокрема, для її здоров'я. Проте, жодна програма не окреслює обсяг цих знань.

Виходячи з ситуації, що склалася в спортивній освіті дітей дошкільного віку, ми визначили **метою статті** теоретичний аналіз підходів до здійснення олімпійської освіти дітей дошкільного віку та опис практичної реалізації програми ознайомлення з олімпійським рухом і спортом старших дошкільників.

Методи та методики дослідження: аналіз і узагальнення наукової літератури з метою з'ясування теоретико-методичних засад проблеми; анкетування дошкільних працівників (вихователів, інструкторів з фізичного виховання) за для вивчення стану проблеми в практиці роботи закладів дошкільної освіти; опитування дітей старшого дошкільного віку для виявлення рівня сформованості уявлень про фізкультуру і спорт, їх місця у життя дитини; педагогічний експеримент, якій дав змогу експериментально перевірити систему роботи з формування уявлень про олімпійський рух, перевірити можливість виховання схильності до гуманістичних цінностей спорту, інформаційну і операційну готовність до видів спортивної діяльності.

Результати та дискусії. Поняття «Олімпійська освіта» широко вживається в спортивній і педагогічній літературі (D. Binder, 2017; S. Brownell, 2009; М. Булатова, 2017; О. Вацеба, 2010; K. Georgiadis, 2023; А. Гакман, 2019; Я.Галан, 2019; В. Єрмолова, 2011; I. Culpan, 2017; Н. Ломако, 2005; Н. Москаленко, 2005; R. Naul, 2017; A. Rychtecký, Л. Савицька, 2011; О. Томенко, 2009; I. Турчик, 2017 та ін.), хоча воно трактується по-різному.

Так, R. Naul, D. Binder, A. Rychtecký, I. Culpan (2017) вважають, що олімпійська освіта – це складник загальної освіти, для якої вихідною точкою є спорт. Олімпійська освіта створює передумов для таких процесів: а) досягнення гарних спортивних результатів у поєднанні з моральним задоволенням від спортивної діяльності; б) формування спортивної поведінки; в) визначення місця спорту в житті.

На думку В. Єрмолової, олімпійська освіта – це система цілеспрямованих індивідуальних і колективних дій на особистість вихованця, які повинні призводити до засвоєння ним цінностей і норм культури спорту, що визнаються і приймаються соціальною групою як бажані (Єрмолова, 2011).

Терміни «виховання для спорту» і «виховання за допомогою спорту», «соціалізація для спорту» і «соціалізація через спорт» зустрічаються в роботах зарубіжних дослідників, що підкреслює

потужний виховний потенціал спорту. Соголосну позицію займають і вітчизняні вчені, звертаючи увагу на те, що і сам спорт може бути використаний як засіб соціалізації і виховання. Тому пов'язана із спортом виховна діяльність має бути спрямована не лише на залучення дітей до спорту, до системи спортивних цінностей, але і на «виховання спортом», «виховання за допомогою спорту».

Директорка Навчально-наукового олімпійського інституту Національного університету фізичного виховання і спорту України М. Булатова зазначає, що при аналізі педагогічної діяльності, пов'язаної із спортом, «йдеться не лише про виховання індивідуума для певної участі в спорті, вимірюваного виховними цінностями спорту (виховання для спорту), але також і через дію спорту на особистість, вимірювану цінностями спорту (виховання через спорт)» (Булатова. 2017:96).

А. Гакман, Ю. Ушенко, Я. Галан, М. Кожокар зазначають, що незалежно від термінології в рамках педагогічної діяльності, пов'язаної із спортом, важливо розрізнати: 1) виховання позитивного ставлення до спорту (можливі інші терміни – «залучення до спорту, до його цінностей», «виховання зі спортивною орієнтацією», «виховання для спорту» і тому подібне); 2) виховання за допомогою спорту (можливі інші терміни – «виховання спортом», «соціалізація спортом», «використання спорту у виховних цілях, в цілях соціалізації» і тому подібне) (Гакман, Ушенко, Галан, Кожокар, 2019).

Отже, поняття олімпійської освіти ґрунтується на таких основних положеннях:

1. Олімпійська освіта – це певна педагогічна діяльність, під якою розуміється свідомо організовуваний механізм передачі й засвоєння соціального досвіду, що припускає активну участь самого вихованця, створення відповідних умов (виховного середовища), використання педагогічних засобів (інформування, переконання, приклад та ін.), за допомогою яких прагнуть залучити індивіда до світу цінностей культури, сприяти формуванню в нього бажаних соціальних якостей (знань, умінь, інтересів, ціннісних орієнтацій, норм поведінки та ін.).

2. Олімпійська освіта передбачає два основні напрями педагогічної діяльності: виховання спортивної культури особистості; виховання за допомогою занять спортом.

Таким чином, предметом олімпійської освіти (у широкому значенні) є різні особистісні якості, здібності й аспекти життєдіяльності індивіда: знання, мотиви, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, емоції, уміння, навички, що проявляються в реальній діяльності, поведінці, способі життя.

Питання про необхідність олімпійської освіти дошкільників дійсно потребує обговорення, оскільки серед багатьох учених і фахівців-практиків поширено не лише скептичне, але і пряме негативне ставлення до спортивних змагань, спорту загалом, і тим більше до його використання в системі фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Як відмічає Я. Галан, негативну оцінку сучасного спорту іноді пов'язують з тим, що його основу складає змагання, а будь-яка ситуація змагання оцінюється як вкрай негативна для дитини, її соціальних стосунків: змагання завдає шкоди співпраці, призводить до розділення дітей на переможців і переможених, розвиває багато негативних якостей особистості, таких як егоїзм, агресивність, заздрість та ін. (Галан, 2019).

Яскравим прикладом такого підходу є поширена в Україні вальдорфська педагогіка, прибічники якої принципово заперечують не лише орієнтацію дошкільників на змагання, суперництво, у тому числі спортивне, а тим більше участь дітей у змаганнях, але і взагалі їх олімпійську освіту.

Проте, в педагогічній роботі з дошкільниками ще з 80-х років минулого століття активно використовуються елементи спортивних вправ та ігор, що сприяло формуванню елементарних спортивних умінь, загальному фізичному розвитку. Так, з точки зору О. Курка, Н. Хлус, С. Тітаренко (2023) основною метою занять спортивними іграми і вправами є ознайомлення дітей з ними, закладання основ правильної техніки. Але це ні в якому разі не повинно стати вузько спеціалізованими тренуваннями, підготовкою до участі в змаганнях. Крім того, як наголошують науковці, зіштовхування дітей один з одним в іграх, де вони фанатично змагаються за перемогу, гарантує невдачу для багатьох з них. Якщо є поразка, а вона часто трапляється, багато дітей прагнуть уникнути змагання, відходять убік. Невдача в іграх може вселити дітям абсолютно неадекватні поняття про себе, свою фізичну сутність.

Запобігти виникненню таких ситуацій дозволяє ретельний добір методів і прийомів керівництва змагальною діяльністю. У методичних розробках зарубіжних авторів (Brownell, 2009; Georgiadis, 2010) зауважується, що в практиці часто не звертається увага на модель спортивних змагань (тобто їх програму, систему заохочень, склад учасників), чітко не визначаються завдання змагання, що знецінює олімпійську освіту дітей загалом.

Незважаючи на наукові суперечки щодо змісту та організації олімпійської освіти, її місце в фізичному вихованні, у багатьох країнах світу вона посіла відповідне місце в освітньому процесі. В Україні спортивна освіта в більшості випадків пов'язується з підготовкою фахівців для фізкультурної та спортивної галузі, зі змістом шкільної фізичної підготовки і в незначній мірі з дошкільною ланкою освіти.

Дослідники вважають, що основна мета олімпійської освіти дошкільників полягає у вихованні в них певного ставлення до спорту, у сприянні формуванню початкової орієнтації і мотивації у світі спортивних явищ (Щербашин, 2023).

У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначається, що в старшому дошкільному віці необхідно створити відповідні умови для формування спортивно-ігрової компетентності як здатності дитини до пізнання та усвідомлення власної належності до обраного виду спортивних вправ та спортивних ігор.

Передусім, йдеться про те, щоб допомогти дітям виділяти спорт з маси інших явищ, з якими вони стикаються у своєму житті, про які їм повідомляють батьки, педагоги, однолітки, усвідомлювати його (у доступній для них формі) як особливе, специфічне явище, що відрізняється від інших.

Для орієнтації у світі спорту в дітей дошкільного віку мають бути сформовані відповідні знання про спорт і комплекс пов'язаних з ним явищ. При визначенні характеру цих знань, зрозуміло, що, в першу чергу, важливо враховувати особливості психічного, особливо інтелектуального, розвитку дітей. Виходячи з того, що в дошкільників переважає образне мислення, завдання їх олімпійської освіти полягає в тому, щоб сформувати в них не стале наукове поняття, а лише деякі зрозумілі для них знання, які забезпечують більш міцке уявлення про спорт, дозволяють певною мірою орієнтуватися у світі спорту (Ломако, Москаленко. 2005)

На початковому етапі олімпійської освіти в дітей цього віку важливо також сформувати первинну мотивацію до світу спорту і комплексу пов'язаних з ним явищ. Йдеться про те, щоб у них з'явився інтерес до спорту, бажання більше дізнатися про нього, можливо, і спробувати себе в якихось формах спортивної активності – у спортивних іграх і змаганнях, а також прагнення стати сильнішими, спритнішими, влучнішими, що дозволить успішно брати участь у цих іграх і змаганнях. Л. Сварковська (2000) вважає, що позитивне ставлення до спорту формується на основі і в рамках ціннісного ставлення до нього. Це ставлення виступає, передусім, як оцінка соціальним суб'єктом певних об'єктів з точки зору їх значущості, важливості. Тому на цьому етапі важливо демонструвати дітям значущість спорту для фізичного розвитку та досконалості.

І, нарешті, в початковий період олімпійська освіта покликана допомогти дітям дійсно набути тих початкових якостей, умінь і навички, які дозволять увійти до нового для них світу спорту, почати його пізнавати і оцінювати. У першу чергу, йдеться про такі спортивні умінь і навички, як бігати, стрибати, метати; плавати, ходити на лижах, бігати на ковзанах; кидати і ловити м'яч, бити по ньому ногою, ракеткою, клюшкою та ін. Ці умінь і навички у простій і доступній для дошкільників формі потрібні для залучення до відповідних видів спорту – легкої атлетики, плавання, лижного і ковзанярського спорту, спортивних ігор – футболу, баскетболу, хокею та ін.

Виходячи з теоретичного аналізу наукової літератури, присвяченої висвітленню проблем впливу спорту на різнобічний розвиток особистості, можна виділити ряд завдань олімпійської освіти дітей дошкільного віку (Галан, 2017; Савицька, 2011; Щербашин, 2023).

Перше завдання – виховання позитивної оцінки спорту, а саме: прихильності до спорту, інформаційна і операційна готовність до спортивних видів рухів; реальна поведінка і її прояв у вигляді певних форм діяльності.

Показниками сформованості позитивної оцінки спорту є: позитивна думка про спорт у вигляді відповідних висловлювань, суджень про нього; інтерес до спорту, спортивних змагань, потреба в заняттях спортом, участі в спортивних змаганнях, бажання готуватися до них

(тренуватися); певні знання, уміння, навички, якості, здібності: фізичні якості, рухові уміння і навички, комплекс психічних якостей – інтелект, воля, увага та ін. (Кот, 2013), що дозволяють брати участь в спортивних змаганнях, готуватися до них, а також розуміти сенс спортивних змагань і тренувань; реальна поведінка і її прояв у вигляді певних форм діяльності (участь у змаганнях, спостереження за ними), почуттів, переживань, емоційних реакцій (почуття задоволення від занять спортом, участі в спортивних змаганнях, від спостереження за ними).

Характер, конкретний зміст, позитивне ставлення до спорту, залежать не лише від наявності позитивної оцінки, але і від осмислення (обґрунтування) цієї оцінки. Тому *друге завдання – допомогти дітям дошкільного віку в осмисленні позитивної оцінки спорту*. Реалізація вказаного завдання передбачає сприяння дошкільникам у визначенні: сторін, характеристик, функцій спорту, на які вони звертатимуть увагу в ході його оцінки; критеріїв, за якими вони оцінюватимуть їх позитивне або негативне значення; різних аспектів значення спорту, а, отже, тих цінностей, які вони йому приписуватимуть, той сенс (у тому числі особистісний), який вони надаватимуть спорту.

На основі осмислення оцінки спорту позитивне ставлення до нього набуває конкретного змісту, конкретної спрямованості. З цієї точки зору найважливіше *завдання олімпійської освіти дошкільників полягає у формуванні у них такого позитивного ставлення до спорту, яке має гуманістичну спрямованість*. Види цінностей, які пов'язані із спортом, умовно можна поділити на дві групи. У першу групу входять цінності, пов'язані з функціональним змістом спорту (цінністю виступає сама спортивна діяльність з її емоційними моментами). До другої групи відносяться усі ті цінності, засобом досягнення яких служить спорт.

Формування такого ставлення до спорту, при якому його позитивна оцінка осмислюється і обґрунтовується з позицій гуманізму – одна з важливих цілей сучасної гуманістично орієнтованої системи освіти. Досягнення цієї мети передбачає вирішення ряду важливих педагогічних завдань, пов'язаних із спортом і орієнтованих на ідеали і цінності гуманізму: сприяння повному, глибокому знанню і розумінню гуманістичного потенціалу спорту, а також умов реалізації цього потенціалу; вироблення гуманістичної мотивації на спорт, системи пов'язаних з нею інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій; формування гуманістичного ставлення до спорту, системи почуттів і емоційних реакцій, пов'язаних зі спортом; виховання фізичної культури і здорового способу життя.

Отже, виховання ставлення дошкільників до спорту як одна з важливих цілей їх олімпійської освіти передбачає рішення трьох завдань: 1) виховання початкової орієнтації і мотивації у світі спорту, 2) виховання позитивного ставлення до спорту і 3) виховання гуманістичного ставлення до спорту.

З метою реалізації завдань олімпійської освіти дітей дошкільного віку була спланована експериментальна система роботи, яка

реалізувалася в довоєнний час у одному з дошкільних закладів міста Бердянська. Вона здійснювалася за такими напрямками: розширення уявлень педагогів закладу про завдання та зміст олімпійської освіти та створення в дошкільному закладі матеріальних умов, необхідних для її здійснення; забезпечення педагогічного партнерства сім'ї і закладу дошкільної освіти в питаннях олімпійської освіти; робота з дітьми, яка передбачала формування уявлень про Олімпійські ігри як мирного змагання з метою фізичного вдосконалення людей, у якому беруть участь народи всього світу, про історію давнього і сучасного Олімпійського руху, про своє тіло та власні фізичні здібності; формуванню у дітей інтересу до занять фізичними вправами, до різних видів спорту, спираючись на моральний і естетичний досвід олімпізму.

Одним з перших висновків, які були зроблені на прикінцевому етапі експериментальної роботи був висновок про доцільність поєднання всіх трьох напрямків, виділених на пошуковому етапі.

Оскільки більшість педагогів, які працюють з дітьми дошкільного віку, за результатами анкетування продемонстрували досить узагальнені уявлення про історію і сучасність олімпійського руху (73,8%), де хто з них навіть ставив під сумнів необхідність олімпійської освіти (33,3%), то розпочинати діяльність у цьому напрямку слід з формування готовності вихователів до включення в освітній процес елементів олімпізму. Крім того, вихователі повинні бути залучені до створення необхідних матеріальних умов для здійснення олімпійської освіти. І це стосується не стільки фізкультурного устаткування, скільки наочного забезпечення, необхідного для знайомства дітей з історією олімпійських ігор, сучасним олімпійським рухом. Це можуть бути альбоми з ілюстративним матеріалом (зображення змагань з різних видів спорту, олімпійських героїв давнини, портрети переможців олімпіад різних років, чемпіонів України і конкретної області), добірка художньої літератури, відеоматеріалів, дидактичних ігор на теми фізкультури і спорту, нестандартне обладнання та художнє оформлення для заходів на олімпійську тематику. Найбільш поширеними є такі дидактичні ігри: «Вгадай вид спорту», «Знайди пару», «Клуб знавців», «Підбери одяг для спортсмена», «Кому що потрібно», «Режим дня», доміно «Спортивний калейдоскоп» та ін.

Не менш важливою є й робота з батьками. Результати анкетування батьків засвідчили, що 42,9% родин спільно з дітьми залучаються до фізкультури і спорту (пішохідні прогулянки, перегляд телепередач на спортивну тематику, відвідування найближчих стадіонів, спортивних майданчиків, ігри з елементами футболу, баскетболу, катання на самокатах, велосипедах, роликах). Цей показник є низьким, тим більше, що половина з цих родин вказала, що названі заходи не є систематичними. Тому залучення батьків до участі в різних заходах у межах олімпійської освіти є необхідним напрямком педагогічного партнерства сім'ї і закладу дошкільної освіти.

Оскільки сім'я є провідною виховною структурою в період дошкільного дитинства, то зафіксоване ставлення до фізкультури і

спорту позначається на мотивах поведінки дошкільників, їх дозвіллевих інтересах. Бесіди зі старшими дошкільниками показали, що перше місце у їх дозвіллі займають комп'ютерні ігри, перегляд відео в соцмережах (58,9%), а заняття фізичними вправами і рухливі ігри назвали як улюблене заняття лише 1,8% дітей.

Окремо слід проаналізувати показники обізнаності старших дошкільників у таких сферах як спорт та олімпізм, усвідомлення їх значущості у формуванні основ здорового способу життя, розуміння понять «змагання», «спортивна боротьба». 64,8% опитаних за відповідями були віднесені до низького рівня сформованості уявлень, а 35,2% – до середнього. Не зважаючи на те, що це результати опитування тільки двох груп дошкільників, ми вважаємо, що в цілому ці дані є показовими, і при опитуванні більшої кількості дітей можна отримати приблизно такі ж дані. Це можна пояснити тим, що запровадження олімпійської освіти в систему фізичного виховання дітей дошкільного віку, як показують сучасні дослідження, робить тільки перші кроки.

Тому олімпійську освіту доцільно розпочинати з формування у старших дошкільників початкової орієнтації і мотивації у світі спортивних явищ. Передусім слід допомогти дітям виділяти спорт з маси інших явищ, з якими вони стикаються у своєму житті, про які їм повідомляють батьки, педагоги, однолітки, усвідомлювати його як особливе, специфічне явище, що відрізняється від інших, викликати інтерес до нього. А коли з'явиться інтерес до спорту, то з'явиться й бажання більше дізнатися про нього, спробувати себе в якихось формах спортивної активності – в спортивних іграх і змаганнях, а також з'явиться прагнення стати сильнішими, спритнішими, влучнішими і так далі, набути інших якостей, умінь і навичок, які дозволяють успішно брати участь в цих іграх і змаганнях.

Саме з метою формування інтересу була розроблена експериментальна програма «Країна Олімпія», мета якої – ознайомлення старших дошкільників з історію олімпійського руху старовини і сучасності як досягнення загальнолюдської культури. виховання гуманістичного ставлення до спорту та залучення до спортивних форм рухової активності.

Програма передбачала вирішення наступних завдань:

- створити в дітей уявлення про Олімпійські ігри як мирне змагання з метою фізичного вдосконалення людей, в якому беруть участь народи всього світу;
- ознайомити дошкільнят з доступними для дітей цього віку відомостями щодо історії давнього і сучасного Олімпійського руху;
- розвивати інтерес до різних видів спорту, бажання займатися спортом;
- сприяти формуванню у дітей інтересу до занять фізичними вправами, спираючись на моральний і естетичний досвід олімпізму;
- формувати у дітей уявлення про своє тіло, свої фізичні здібності.

Визначаючи зміст програми ми виходили з таких положень: олімпійська освіта дошкільників є не самоціллю, а елементом системи

формування здорового способу життя; реалізація програми передбачає включення усіх учасників педагогічного процесу в різноманітні інтегровані між собою види діяльності: пізнавальну, художньо-естетичну, фізкультурно-спортивну, які реалізуються в ігровій формі.

Провідною формою повідомлення знань про олімпійський рух є фізкультурні заняття комбінованого типу: тут створюється можливість не тільки у цікавих формах розширювати уявлення дітей, а поєднувати ці уявлення з безпосереднім рухом. Основна мета занять – формування уявлень про олімпійський рух, не лише як процес фізичного вдосконалення людини, але і як шлях до естетичної і моральної досконалості. Тобто, заняття повинні створювати передумови для інтегрованого розвитку засобами фізичної культури інтелектуальних здібностей, моральної сфери, формувати естетичні почуття. Тому робота на заняттях повинна вестися у двох напрямках:

- формування спортивних умінь і навичок, таких як: бігати, стрибати, метати, плавати, кидати і ловити м'яч, бити по ньому ногою, ракеткою, ключкою і так далі. Ці уміння і навички в їх простій і доступній для дошкільників формі потрібні для залучення до відповідних видів спорту (легкої атлетики, гімнастики, плавання та ін.), до спортивних ігор (футболу, баскетболу, хокею та ін.).

- повідомлення знань, означених програмою олімпійської освіти. Враховуючи особливості інтелектуального (і в цілому психічного) розвитку дітей дошкільного віку на заняттях і в різних формах роботи з фізичного виховання слід формувати у них такі поняття, які забезпечують більш чітке уявлення про спорт, дозволяють певною мірою орієнтуватися у світі спорту. До числа таких передусім можна віднести наступні: що означає слово «суперництво», «змагання», «боротьба»; як може відбуватися суперництво (одноосібне, командне); яку роль в цьому грають правила; яка роль судді в спортивному змаганні; чому і навіщо потрібно готуватися до спортивних змагань; що таке спортивне тренування; які фізичні і інші якості, здібності формуються виробляються в процесі тренування, які засоби для цього використовуються; кого ми називаємо «спортсменами»; від чого залежить успіх виступу спортсмена в змаганні; хто такий тренер; яку роль він грає в процесі тренування; хто ще йому допомагає в цьому процесі; яка роль самого спортсмена в тренуванні; які вимоги до нього при цьому пред'являються; відомості про різні види спорту, про те, чим один вид спорту відрізняється від іншого; про спортивний інвентар, спортивну форму і правила в деяких видах спорту; про види спорту, популярні в нашій країні; про споруди для занять спортом; інформація про окремих відомих спортсменів (вітчизняних і зарубіжних), про те, чим вони знамениті; короткі відомості про історію спорту, окремих його видів.

Такі заняття доцільно проводити один раз на місяць. А під час планування занять необхідно враховували специфіку освітнього процесу в дошкільній установі. Теми занять розподіляти рівномірно

впродовж навчального року. Викладення матеріалу повинно відбуватися у доступній і цікавій для дітей формі, основні положення теми, доповнювати демонстрацією малюнків, відео фрагментів, фотографій, включати додатковий пізнавальний матеріал, дидактичні, рухливі, пальчикові ігри, фізкультурні хвилинки. Оригінальним прийомом є залучення певного персонажу до викладення матеріалу (його можна назвати Олімпік, Олімпіонік або Олімпійський вогник – іграшка-хлопчик, в костюмі вогню), який допоможе дітям пізнати олімпійський світ.

Отримані на заняттях знання доцільно розширювати й доповнювати у додаткових формах роботи: в іграх, бесідах, в зображувальній діяльності, за допомогою художньої літератури, під час «Хвилинок музики» на музичних заняттях та ін. Узагальнення всієї інформації про олімпізм можливе в процесі спортивних розваг, які теж проводяться один раз в місяць.

Тематика занять, їх орієнтовний зміст та тематика спортивних розваг з ознайомлення старших дошкільників з олімпійським спортом представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Тематичний план фізкультурних занять та спортивного дозвілля

Місяць	Тема заняття	Зміст фізкультурного заняття	Тема спортивного дозвілля
1	2	3	4
Жовтень	Що таке спорт, як він виник	Що таке спорт. Хто може стати спортсменом. Види спорту. Спортивні змагання. Суперництво, боротьба. Діагностика фізичної підготовленості : - стрибок в довжину з місця; - метання вдалину зручною рукою; - біг на 20м з ходу	Ігри давнини.
Листопад	Перші олімпійські ігри	Ідея Олімпійських ігор – гармонії душі і тіла. Учасники Олімпійських ігор. Нагородження переможців. Знамениті Олімпіоніки. Змагання: ігри естафети з бігом, метанням, стрибками	Ми – майбутні олімпійці
Грудень	Символіка Олімпійських ігор	Емблема і прапор олімпійського руху. Традиційні ритуали Олімпійських ігор. Змагання: - естафета «Олімпійський факел», - метання списа, - стрибки в довжину з розбігу, - лазіння по гімнастичній стінці.	Спортивна вікторина «В здоровому тілі – здоровий дух»
Січень		Зимове спортивне свято	

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Лютий	Зимова та літня олімпіади	Зимові Олімпійські ігри, літні Олімпійські ігри Вправи на розвиток сили, завдання характеру змагання, ігри.	«Біла Олімпіада»
Березень	Спорт і спортсмени	Сучасний спорт. Знамениті олімпійці. Спортивні ігри, що входять в олімпійську програму. Ігри і естафети з елементами спортивних ігор.	«Подорож в Олімпію»
Квітень	Українські олімпійці	Україна – спортивна держава. Найбільш відомі українські спортсмени. Спортивні заходи, що відбувалися в Україні. Ігри-змагання з елементами футболу.	«Фізкульт-ура!»
Травень	Чемпіони Бердянська	Види спорту, які найбільш розвинені у Бердянську. Де готують спортсменів у нашому місті. Комплекси степ-аеробіки, елементи східних видів спорту.	«Чемпіони серед нас»
Червень	Літнє спортивне свято		

У зв'язку з тим, що об'єм пізнавального матеріалу, який діти повинні засвоїти впродовж року, достатньо великий, можна планувати проведення у вільний час «Олімпійських хвилинок», куди включати додаткові відомості про фізкультуру і спорт: читання художніх творів, перегляд мультфільмів, розгадування кросвордів, оформлення піктограм «Види спорту» та ін. Частота проведення «хвилинок» залежить від наповнення теми, що вивчається.

Так, опрацьовуючи тему «Перші олімпійські ігри» на олімпійських хвилинках доцільно читати адаптовані до сприйняття дошкільників міфи Давньої Греції, розповідати про Олімпійські ігри старовини, розглядати ілюстрації, переглядати мультфільми «Хто придумав Олімпійські ігри?», «Як козаки олімпійцями стали», «Олімпіоніки». В ході роботи над темами, присвяченими сучасному спорту, під час олімпійських хвилинок можна розгадували загадки про види спорту, спортивний інвентар, розглядати альбоми з видами спорту, надавати відомості про спорт в рідному місті, яке має своїх героїв спорту, у тому числі учасників Олімпійських ігор.

Ще одним дієвим методом виступає перегляд та наступне обговорення з дітьми спортивних телепередач, ігор, змагань, матчів, знайомство з деякими відомими командами та спортсменами.

Робота із ознайомлення старших дошкільників з олімпійським рухом повинна пов'язуватися з навчальною діяльністю на інших заняттях. Так, на заняттях із зображувальної діяльності у дітей можна формувати уявлення про спорт, Олімпійські ігри, як найбільше явище культурного життя людства, відбитого в художніх творах: репродукції картин

А. Дейнеки «Футболіст», «Воротар», «Біг», «Лижники»; «Теніс»; Д. Жилінського «Гімнасти», Ю. Піменова «Фізкультурний парад» та ін., а також малювати на теми спорту: «Ми робимо зарядку», «Олімпійські символи», «Наше спортивне свято», «Наш спортивний куточок», готувати оформлення до спортивних свят та розваг.

На музичних заняттях закріплювати уявлення про єдність спорту та мистецтва. Слід акцентувати увагу дітей на тому, що під час Олімпійських ігор проходили конкурси співаків, поетів. Музичний керівник може спланувати ознайомлення дітей зі спортивними маршами, прослуховування та розучування пісень про спорт. Ці мелодії слугують музичним оформленням спортивних розваг та свят.

Найефективнішим методом систематизації знань дітей про олімпійський рух є спортивні розваги та свята, які дозволяють реконструювати події, пов'язані з історією олімпійських ігор, розгортати в руховій діяльності ситуації, пов'язані зі змагальними переживаннями, з наданням взаємодопомоги, переживанням успіху чи поразки, мобілізації на досягнення результату.

Звичайно, основним змістом цих рекреаційних форм роботи є ігри-естафети, ігри-змагання та ігри-атракціони. Але в їх ході повинні читатися вірші, виконуватися пісні на спортивну тематику, проводитись спортивні вікторини, які передбачають питання про спортивні події, фізкультурний інвентар та обладнання, види спорту тощо. А також діти можуть розв'язували ребуси, головоломки, відгадували спортивні кросворди, демонструвати власні малюнки. А колективне вболівання за команду, переживання перемоги підсилюють бажання пережити подібні емоції ще раз, стимулюють очікування наступного змагання. Отже, рекреаційні заходи допомагають постійно підтримувати інтерес до фізичної культури, олімпійського руху.

Спостереження за діями дітей, їх емоційним станом доводять, що діти не переносять емоції поразки на взаємини з однолітками, вони здатні з азартом підтримувати як учасників своєї команди, так і команди суперника. Це пояснюється тим, що відбувається ефект «зараження» загальним змагальним настроєм, діти захоплюються самою участю, змагальними діями, а не результатом. Така особливість психіки дітей 5-6 років може стати підґрунтям для засвоєння гуманістичної поведінки у спорті, але це відбудеться за умови правильного керівництва з боку педагога: оцінка дій, навчання підтримці тих, хто виконує ці дії, подання зразків поведінки у ситуації перемоги й поразки. Тоді на емоції дитини накладається усвідомлення власних реакцій.

Таким чином, олімпійська освіта дітей старшого дошкільного віку передбачає виховання початкової орієнтації і мотивації у світі спорту та позитивного ставлення до нього, яке виявляється в оцінці, судженнях та інтересі до спорту, до спортивних змагань, у операціональній готовності до різних видів спортивної діяльності та реальній спортивній поведінці у вигляді певних форм діяльності.

Крім того показники, отримані на прикінцевому етапі запровадження експериментальної системи роботи беззаперечно довели, що змагальні форми виконання рухів не викликають негативних переживань, оскільки змагання реалізовується через ті методи і прийоми, які найбільш прийнятні для дітей старшого дошкільного віку і відповідають рівню сформованості знань і умінь кожної дитини.

Висновки. Олімпійська освіта є новим напрямком у теорії і методиці фізичного виховання дітей дошкільного віку. Запровадження експериментальної програми олімпійської освіти довело, що у старших дошкільників можна сформулювати: 1) схильності до гуманістичних цінностей спорту (схильність до моральної поведінки в спорті, прояву краси і інших естетичних цінностей в спорті), використання занять спортом в гуманних цілях (передусім в цілях оздоровлення і фізичного вдосконалення), а в той же час антипатії до будь-яких антигуманних проявів в спорті. Основними показниками такої схильності або антипатії є: відповідна думка (у вигляді висловлювань, суджень) про вказані явища, інтерес до них або відсутність такого; 2) інформаційну і операціональну готовність до відповідних видів діяльності, поведінки, показниками якої є певні знання, уміння і навички; 3) реальну поведінку і її прояви у вигляді певних форм діяльності (у вигляді красивих і моральних вчинків в спортивних змаганнях), почуття, переживання, емоційні реакції (у вигляді почуття захоплення проявами краси і моральності в спорті, почуття обурення з приводу порушення правил, нечесної поведінки).

Подальші дослідження вбачаємо у розробці змісту проблемних ситуацій, спрямованих на вправлення дітей старшого дошкільного віку у гуманістичних проявах поведінки і емоційних реакціях під час змагань.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний Стандарт дошкільної освіти) Нова редакція. Київ: Цифрове видавництво Експертус, 2021. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2895-bkdo-2020-prokt-novogo-standartu-doshklnio-osvti#:~:text=%D0%91%D0%B0%D0> (дата звернення: 25.11.2023).
2. Булатова М. М. Твій олімпійський путівник. Київ: Національний олімпійський комітет України, 2017. 120 с.
3. Виховання школярів на основі цінностей олімпізму: методичні рекомендації для педагогів-організаторів і вчителів / укл. О. А. Томенко. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. 36 с.
4. Гакман А., Ушенко Ю., Галан Я., Кожокар М. Становлення педагогічних основ олімпійської освіти в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 5 (69). С. 299–303.
5. Галан Я. Педагогічні умови формування знань з олімпійської освіти у дитячих дошкільних навчальних закладах. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 142-145.
6. Єрмолова В. М. Олімпійська освіта: теорія і практика. Київ: Національний олімпійський комітет України, 2011. 335 с.
7. Кот Н. А. Учебно-игровая среда занятия по физической культуре как условие воспитания нравственно-волевых качеств старших дошкольников. *Fundamental science and technology – promising developments II*. Vol. 3. North Charleston, SC, USA 29409, 2013. С. 92-96.

8. Москаленко Н. В., Ломако Н. В. Фізкультуркін у Спортивній країні : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2005. 48 с.
9. Рухливі та спортивні ігри для дітей дошкільного віку (курс лекцій) : навчальний посібник / автори-укладачі: О. І. Курок, Н. О. Хлус, С. А. Тітаренко. Вінниця : Твори, 2023. 198 с.
10. Савицька Л. І. Фізичне виховання як соціальне явище і основний фактор гуманізації фізичної культури. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2011. № 1 (9). С. 124–130. URL : <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/4874> (дата звернення: 25.11.2023).
11. Сварковська Л. А. Формування у дітей 5-6 років мотивації до занять фізичною культурою: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.08 Дошкільна педагогіка. Київ, 2000. 21 с.
12. Турчик І. Х. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Європи. Дрогобич : Швидкодрук, 2017. 138 с.
13. Щербашин Я. С. Олімпійська освіта в процесі формування гуманістичних цінностей у школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2023. № 1 (159). С. 146-150.
14. Юхимук В., Вацеба О., Герчик М. До понятійного тлумачення термінів «олімпійська освіта» і «олімпійське виховання». *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 9. С. 111-114.
15. Brownell S. Beijing's Olympic Education Programme: Re-Thinking Suzhi Education, Re-Imagining an International China. *The China Quarterly*. 2009. № 197. P. 44-63. Published By: Cambridge University Press. URL : <https://www.jstor.org/stable/27756422> (дата звернення: 20.11.2023).
16. Georgiadis K. The Implementation of Olympic Education Programs at World Level. *Social and Behavioral Sciences*. 2010. № 2 (5). URL : https://www.researchgate.net/publication/238384818_The_Implementation_of_Olympic_Education_Programs_at_World_Level (дата звернення: 20.11.2023).
17. Naul R., Binder D., Rychtecký A., Culpan I. Olympic education and the Olympic Movement. The role of Olympic Games, the International Olympic Committee, National Olympic Committees and National Olympic Academies in Olympic education. *Olympic Education*. Edition 1st. Edition First Published, 2017. Pages 6. URL : <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203131510/olympic-education-roland-naul-deanna-binder-ian-culpan-antonin-rychtecky> (дата звернення: 06.11.2023).

References

1. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2021). *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi Standart doshkilnoi osvity) Nova redaktsiia* [Basic component of preschool education (State standard of preschool education)]. Kyiv : Tsyfrove vydavnytstvo Ekspertus. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2895-bkdo-2020-prokt-novogo-standartu-doshkino-osviti#:~:text=%D0%91%D0%B0%D0> [in Ukrainian].
2. Bulatova, M. M. (2017). *Tvii olimpiiskyi putivnyk* [Your Olympic Guide]. Kyiv : Natsionalnyi olimpiiskyi komitet Ukrainy [in Ukrainian].
3. Tomenko, O. A. (ed.) (2009). *Vykhovannia shkolariv na osnovi tsinnosti olimpizmu : metodychni rekomendatsii dlia pedahohiv-orhanizatoriv i vchyteliv* [Educating Students Based on Olympic Values: Methodical Recommendations for Organizers and Teachers]. Sumy : Vydavnytstvo SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].
4. Hakman, A., Ushenko, Yu., Halan, Ya., Kozhokar, M. (2019). *Stanovlennia pedahohichnykh osnov olimpiiskoi osvity v Ukraini* [Establishment of Pedagogical Foundations of Olympic Education in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 5 (69), 299–303 [in Ukrainian].

5. Halan, Ya. (2017). *Pedahohichni umovy formuvannia znan z olimpiiskoi osvity u dytiachykh doshkilnykh navchalnykh zakladakh* [Pedagogical Conditions for the Formation of Olympic Education Knowledge in Preschool Educational Institutions]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 3, 142–145 [in Ukrainian].

6. Iermolova, V. M. (2011). *Olimpiiska osvita: teoriia i praktyka* [Olympic Education: Theory and Practice]. Kyiv : Natsionalnyi olimpiiskyi komitet Ukrainy [in Ukrainian].

7. Kot, N. A. (2013). *Uchebno-yhrovaia sreda zaniatya po fizycheskoi kulturni kak uslovye vospytaniya npravstvenno-volevukh kachestv starshykh doshkolnykov* [Educational-Game Environment of Physical Education as a Condition for Developing Moral and Volitional Qualities in Older Preschool Children]. *Fundamental science and technology – promising developments II*. Vol. 3. North Charleston, SC, USA 29409, 92-96 [in Russian].

8. Moskalenko, N. V., Lomako, N. V. (2010). *Fizkulturkin u Sportyvni kraini: navch. posib.* [Phizkulturkin in a Sports Country]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

9. Kurok, O. I., Khlus, N. O., Titarenko, S. A. (ed.) (2023). *Rukhlyvi ta sportyvni ihry dlia ditei doshkilnoho viku (kurs lektsii): navchalnyi posibnyk* [Active and Sports Games for Preschool Children (Lecture Course): Educational Guide]. Vinnytsia : Tvory [in Ukrainian].

10. Savytska, L. I. (2011). *Fyzichne vykhovannia yak sotsialne yavyshe i osnovnyi faktor humanizatsii fizychnoi kultury* [Physical Education as a Social Phenomenon and a Key Factor in the Humanization of Physical Culture]. *Visnyk NTUU «KPI»*. Politohiia. Sotsiologiia. Pravo : zbirnyk naukovykh prats – Political Science, Sociology, Law: Collection of Scientific Papers, 1 (9), 124–130. URL : <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/4874> [in Ukrainian].

11. Svarkovska, L. A. (2000). *Formuvannia u ditei 5-6 rokiv motyvatsii do zaniat fizychnoiu kulturoiu* [Formation of Motivation for Physical Education in Children Aged 5-6]. Abstract of PhD thesis: 13.00.08 Preschool pedagogy. Kyiv [in Ukrainian].

12. Turchyk, I. Kh. (2017). *Fyzichne vykhovannia i sport u shkilnii osviti Yevrop* [Physical Education and Sports in School Education in Europe]. Drohobych : Shvydkodruk [in Ukrainian].

13. Shcherbashyn, Ya. S. (2023). *Olimpiiska osvita v protsesi formuvannia humanistychnykh tsinnosti u shkolariv* [Olympic Education in the Process of Shaping Humanistic Values in Students]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport) – Scientific Journal of the M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 15. Scientific and Pedagogical Issues of Physical Culture (Physical Culture and Sports)*, 1 (159), 146-150 [in Ukrainian].

14. Yukhymuk, V., Vatseba, O., Hertsyk, M. (2010). *Do poniatynnoho tлумachennia terminiv «olimpiiska osvita» i «olimpiiske vykhovannia»* [On the Conceptual Interpretation of the Terms «Olympic Education» and «Olympic Upbringing»]. *Problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Problems of Physical Education and Sports*, 9, 111–114 [in Ukrainian].

15. Brownell, S. (2009). *Beijing's Olympic Education Programme: Re-Thinking Suzhi Education, Re-Imagining an International China*. *The China Quarterly*. 197. P. 44–63. Published By: Cambridge University Press. URL : <https://www.jstor.org/stable/27756422> [in English].

16. Georgiadis, K. (2010). *The Implementation of Olympic Education Programs at World Level*. *Social and Behavioral Sciences*, 2 (5). URL : https://www.researchgate.net/publication/238384818_The_Implementation_of_Olympic_Education_Programs_at_World_Level [in English].

17. Naul, R., Binder, D., Rychtecký, A., Culpán, I. (2017). *Olympic education and the Olympic Movement. The role of Olympic Games, the International Olympic Committee, National Olympic Committees and National Olympic Academies in Olympic education*. Olympic Education. Edition 1st. Edition First Published, Pages 6. URL : <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203131510/olympic-education-roland-naul-deanna-binder-ian-culpan-antonin-rychtecky> [in English].

АНОТАЦІЯ

В дошкільний період дитинства відбувається інкультурація індивіда – входження в культуру, оволодіння соціокультурним досвідом. Засвоєння елементів загальнолюдської фізичної культури не можливе без ознайомлення дітей з олімпійським рухом. На це спрямовується новий напрям фізичного виховання дітей дошкільного віку – олімпійська освіта.

Олімпійська освіта дітей старшого дошкільного віку передбачає виховання початкової орієнтації і мотивації у світі спорту та позитивного ставлення до нього, яке виявляється в оцінці, судженнях та інтересі до спорту, до спортивних змагань, у операціональній готовності до різних видів спортивної діяльності та реальній спортивній поведінці у вигляді певних форм діяльності.

В статті описується досвід здійснення олімпійської освіти дітей в дошкільному закладі: окреслено її завдання і зміст; зазначено комплекс організаційно-педагогічних умов, які забезпечують ефективність їх реалізації; наведено орієнтовну тематику занять з ознайомлення дошкільників з олімпійським рухом, його історією та сучасністю; розкриті методи і прийоми формування мотиваційних настанов, гуманістичної спортивної поведінки, операціональної готовності до різних видів спортивної діяльності.

Провідною формою повідомлення знань про олімпійський рух визнані фізкультурні заняття комбінованого типу, а провідним засобом – олімпізм. Методами і прийомами виступають бесіди, розповіді, перегляд відеоматеріалів, читання художньої літератури, сюжетна реконструкція подій, дидактичні ігри, малювання на теми спорту та ін.). Вони поєднуються з безпосередньою руховою діяльністю, що створює передумови для інтегрованого розвитку засобами фізичної культури інтелектуальних здібностей, морально-волової сфери, для формування спортивної поведінки, естетичних почуттів, гуманістичних настанов, пов'язаних зі спортом.

Прикінцевий етап впровадження експериментальної система роботи з ознайомлення дітей з олімпійським рухом, підтвердив думку багатьох дослідників про можливість здійснення олімпійської освіти як ефективної педагогічної технології у процесі фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Ключові слова: інкультурація, соціокультурний досвід, олімпійський рух, олімпійська освіта, спортивна поведінка, фізичне виховання, діти дошкільного віку.

УДК 372.37.03-053(043)

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-220-230

FORMATION OF CHILDREN'S TRUST IN ADULTS IN THE CONDITIONS OF WAR

ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДІТЕЙ ДО ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ВІЙНИ

Inna KULISH,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

kulisinna69@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3328-7138>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyivska st., Glukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Інна КУЛІШ,

кандидат педагогічних наук,
доцент

Глухівський національний
педагогічний університет
ім. О. Довженка,

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: October 31, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article examines the issue of building the preschoolers' trust in adults. The author presents an analysis of theoretical and experimental studies on the issue of trust formation. «Trust» is understood as a phenomenon that characterizes relationships between people, as special state of moral consciousness, which includes moral feelings and beliefs. Among the anthropological sciences, it is considered as a category of ethics and morality, as a condition for the personality development and the condition for the authority functioning, the basic feeling that is one of the first to appear in the personal structure of a person. In the practice of education, the concept of «trust» is understood as a method of education, a condition for humane relations formation, based on a trusting attitude towards a partner in communication and interaction. In psychology, an idea of trust was formed as a psychological attitude, a holistic system of individual, selective, conscious connections of an individual with various aspects of objective reality. Experts give an idea that trust is manifested in a certain attitude. Trusting attitude is a special style of interaction, determined by the individual psychological and personal characteristics of the interacting parties, aimed at joint overcoming of difficulties, creative self-expression, joint search for meaning, experiences, and reflection. The author emphasizes that children's trusting attitude formation towards adults is realized in the dominant form of communication, is determined by the content of communicative needs and depends on the personal qualities of adults. The influence of the martial law introduced in Ukraine on children's ability to understand and feel people, to show trusting attitude towards parents and family members, to build trusting relationships with them, to establish a safe distance with unfamiliar adults, is justified. The need for trusting relationships between children and adults is substantiated in article.

Keywords: children, adults, trust, trusting attitude, war.

Вступ. Уведення в Україні воєнного стану позначилося на всіх сферах суспільного життя. Внутрішнє переміщення і міграція торкнулося кожних двох сімей з дітьми із трьох. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, щодня в Україні гине двоє дітей та четверо дістають поранення, цивільна інфраструктура, від якої залежать діти, надалі зазнає все більше пошкоджень чи руйнувань. За висновком експертів ЮНІСЕФ російський напад на Україну створив безпосередню та зростаючу загрозу життю й добробуту мільйонам українських сімей. Гуманітарні проблеми примножуються, діти гинуть внаслідок обстрілів, зазнають глибоких травм від насильства. Українські діти швидко дорослішають. Вони знають правила безпеки при обстрілах, допомагають батькам піклуватися про літніх членів родини, менших братів і сестер. Вони беруть на себе відповідальність, яка не збігається з віковими нормами, що майбутньому може вплинути на формування в них картини світу. Тисячі сімей роз'єднані, війна принесла дітям відчуття втрати довіри та тривогу. Як зазначав Ерік Еріксон, базова довіра формується з перших днів життя дитини в присутності мами, її турбота і любов створюють атмосферу безпеки, формують у новонародженого відчуття довіри до світу. В умовах війни вона може бути втрачена.

Набуття дітьми вміння розуміти і відчувати людей, виявляти довірливе ставлення до батьків, членів сім'ї, будувати з ними довірливі взаємини, встановлювати з незнайомими дорослими безпечну дистанцію актуалізує потребу в педагогічному керівництві процесом формування довірливих взаємин дітей з дорослими. Ставлення дітей 5-6 років до дорослих набуває особливої гостроти і значущості у зв'язку із трансформацією людських взаємин під впливом соціальних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві й сенситивності цього вікового періоду (Л. Артемова, О. Кононко, Т. Поніманська, Т. Піроженко).

Проблема формування довірливого ставлення дітей дошкільного віку до дорослих була плідно опрацьована В. Бормотовою, А. Поліною, А. Сидоренковим. Окремі її аспекти представлені в дослідженнях І. Аметова (педагогічне забезпечення довірливих взаємин педагога і учня в освітньому процесі), С. Достовалова (довірливі взаємини як детермінанта сприймання індивідуальності в юнацькому віці), Т. Симонової (формування довірливих взаємин педагога і молодших школярів у закладах додаткової освіти), Л. Скрябіної (педагогічні умови формування довірливих взаємин між вчителем і учнями), С. Табхарової (взаємозв'язок довіри і недовіри особистості іншим людям із ставленням до дотримання моральних норм ділової поведінки), Л. Тарантей (гуманізація освіти засобом довірливих взаємин між його суб'єктами), С. Теряєвої (організація комунікативного простору на основі довірливих взаємин у системі «педагог-діти-батьки»).

Методи та методики дослідження. Дослідження процесу формування довірливого ставлення дітей до дорослих безпосередньо пов'язане із науковим осмисленням сутності феномена «довірливе ставлення», що ґрунтується на з'ясуванні специфіки його провідних категорій «довіра» і «ставлення».

Поняття «довіра» сягає своїм корінням в історію давніх часів. В античних працях Аристотеля, Сократа довірливі взаємини визначаються як добродесність, милість, мирний діалог, порозуміння, дружба, дії людини на благо інших людей, іноді в супереч власним інтересам. Розглядаючи категорію дружби, Аристотель підтверджував необхідність взаємодії і довіри між людьми. Філософ вважав, що друзями називаються можуть ті, хто однаково бажать добра один одному.

Протягом тривалого часу в філософії поняття «довіра» трактувалося через поняття віри. Як категорії, характерній релігійному світоглядові, поняття «віра» і «довіра» часто ототожнювалися і вживалися як синоніми. Етична віра – довіра, що виражається в цілісності особистості, її самоідентичності, що є незмінною в мінливому світі (Пилипенко К., 2019).

Віра – це завжди «перед знання», знання того, що невимовно словами, але реально існує. «Довіра як донька віри ...» ...» (Янчев, 1968) – це перший крок до віри, оскільки будь-яка довіра заснована на вірі». Моральна віра нерозривно пов'язана з релігійною. На думку І. Канта, довіра – це віра в моральні принципи і дотримання морального закону.

Цінний матеріал з проблеми морально-етичного становлення особистості, виховання добротворчості, почуття довіри містять твори М. Реріха. Розмірковуючи про подвійність людської природи, боротьби добра і зла, він обґрунтовує думку про те, що без довіри неможливе служіння людству, немає надії, а любов перетворюється в жах. Втрату почуття довіри М. Реріх утотожнює з втратою життєздатності, самовигнанням від служіння людству. Загубивши довіру, людина втрачає бадьорість, винахідливість; у неї звужується кругозір і навіть підривається здоров'я. Мислитель підкреслює, що довіра як дочка віри охороняє здоров'я духу і тіла. Саме через довіру, самовідданість досягається відкриття серця (Скрипкіна, 2000: 301).

Філософська етика розглядає довіру як етичну категорію моралі, що відбиває взаємини між людьми. Основний зміст цих досліджень зводиться до спроб виділити сутнісні характеристики цього явища. Так, Я. Янчев акцентує увагу на іншому аспекті досліджуваної проблеми. Як і попередній автор, він розуміє довіру як моральне ставлення, проте стверджує, що довіра є повідомненням (передачею) інтимних думок і почуттів партнера або здійсненням дій на основі припущення про те, що поведінка партнера не йде в розетап з моральною нормою добра, інтересами того, хто довіряє. Усі означені вище автори вказують на соціальну сутність досліджуваного феномена, особливості прояву якого детермінуються культурними і моральними правилами. При цьому виділяється основна функція довіри – регуляція міжособистісних відносин (Янчев, 1968).

Довіра як етична категорія й основа для зародження високої моральності, ненасильницьких взаємин між людьми вивчається в дослідженнях І. Аметова. Вона, на думку автора, передбачає виникнення моральної свідомості і формується внаслідок навіювання, підкріплення «власною переконливою поведінкою». Учений приходиться до висновку про те, що довіра – можливість передбачити вчинки іншої людини;

добровільний, ненасильницький прояв; передача інтимних думок і почуттів (Штомпка, 1999).

Представники культурологічного підходу О. Асмолов, О. Бондаревська зазначають, що створення системи освіти, побудованої на принципах особистісно-гуманного підходу, вимагає виховання «людини культури», орієнтованої на розуміння, визнання, прийняття іншої особистості. Центральне місце в структурі особистості «людини культури» посідає довіра як система гуманних відносин, яка дозволяє особистості жити в гармонії з собою та навколишнім світом (Савченко, 2003).

У зарубіжній психології існує велика кількість досліджень, у яких прямо або побічно вивчається проблема довіри. Умовно можна виділити декілька підходів до дослідження довіри: умова розвитку особистості, базова властивість особистості, компонент міжособистісного взаємодії, ризик.

Вивчення довіри як *умови розвитку особистості* реалізований у рамках *гуманістичної психології* в дослідженнях Н. Амягі, С. Джуларда, К. Рождерса, Л. Маслоу розглядається феномен довіри в контексті теорії саморозкриття, зробив висновок, що психічно здорова особистість повинна мати здатність до саморозкриття, вміння довіряти хоча б одній близькій їй людині. У той же час довіра до себе є однією з найбільш важливих координат розвитку особистості. Аналіз основних ідей А. Маслоу дозволяє виділити в його теорії всі три аспекти довіри: до світу, себе та інших. Довіра до світу представлена у вигляді «буттєвих цінностей», що стимулюють процес самоактуалізації. Їх можна вважати базовою установкою особистості, відсутність гальмує процес реалізації себе, породжує метапатології. Необхідність довіри до інших як частини світу відображена в ідеях про наявність деякої «інстанції», що направляє процес самоактуалізації (Маслоу, 2023)

Ф. Фукуяма трактує довіру як соціальний капітал суспільства. На його думку, довіра – це очікування членів суспільства того, що інші його члени будуть поводитися більш-менш передбачувано і чесно, уважно ставитися до потреб оточення, підкоряючись певним загальним нормам. Деякі з цих норм відносяться до сфери «фундаментальних цінностей». Результатом спільних норм і цінностей стає взаємна довіра.

Американський психолог і психотерапевт, автор психосоціальної теорії життєвого циклу Е. Еріксон стверджував, що довіра базується на органічному зв'язку дитини з матір'ю. Першим індикатором виникнення довіри є готовність дитини без особливої тривоги переносити зникнення матері з поля зору. Довіру до світу він пов'язує з можливістю самостійного, автономного фізичного перебування дитини. Так, Е. Еріксон підкреслював надзвичайну динамічність довіри і висловив думку про те, що довіру до світу необхідно розглядати в цілісності, оскільки вона пов'язана з довірою до себе й інших (Еріксон, 1993).

Продовжуючи думку Е. Еріксона, Е. Фромм наголошував: якщо постійно створювати відчуття впевненості в тому, що малюк захищений, його люблять, то на ґрунті безумовної довіри в нього сформується найкращі якості.

Для розуміння проблеми формування довіри у взаєминах важливими, на наш погляд, є узагальнення теоретико-експериментальних досліджень (І. Бех, В. Дорофєєв, В. Калінічев, М. Кондратьєв), згідно з якими довірливе ставлення розглядається як умова виникнення й функціонування авторитету.

І. Бех складниками авторитету педагога вважає здатність надавати довіру учням та його особистісні якості, які фіксують вихованці. «Довіра до вихованця є чи не найважливішою умовою авторитету вихователя», – зазначає вчений (Бех, 2003:183). Науковець зазначає, що довіра до педагога безпосередньо пов'язана з умінням створювати оптимальні умови, сприятливе середовище для розвитку і самореалізації вихованця. З одного боку, довірливі взаємини до педагога полегшують дитині адаптацію до школи і навчальної діяльності, а з іншого, є передумовою успішного здійснення виховання дітей.

О. Косарева висуває авансування довіри як основну ознаку авторитетності, виділяє складові ознаки, на яких ґрунтується це авансування. До них дослідник відносить безпеку (авторитетна особа нічого не зробить на шкоду співтовариству), значущість як авторитетної людини, так і інформації (Косарева, 2006).

У педагогіці проблема довіри як особистісне новоутворення, необхідного для повноцінного розвитку й освіти людини, практично не розроблена. Довіра як умова і метод виховання підростаючого покоління представлена в гуманістичній педагогіці роботами Ш. Амонашвілі, А. Макаренка та інших, які виступали прибічниками альтруїстичного, довірливого стилю спілкування дорослого з дитиною. Ідеї співпраці педагога з дітьми в їх спільній навчальній діяльності дозволили Ш. Амонашвілі ввести в педагогіку ряд форм і методів, що забезпечують підтримку довірливих взаємин педагога і дітей. Ш. Амонашвілі велике значення надає створенню сприятливого середовища на кожному конкретному уроці і в період навчання загалом. Автор підкреслює значущість довіри як обов'язкової фонові умови такого середовища (Амонашвілі, 1995).

Особистісні якості самого педагога і створена ним система роботи, на думку В. Сухомлинського, є одним з найбільш яскравих прикладів вияву справжнього довіри до дітей, віри в їх безмежні можливості. Довірливий стиль спілкування є зразком безкорисної моральної поведінки, що формується в дітей і яка, реалізуючись через довірливе ставлення, виступає моральною нормою (Сухомлинський, 1988).

Одним з перших, хто зробив спробу педагогічного осмислення значення довіри до дорослого в житті дитини, був А. Макаренко. Використання «авансування довіри» як методу виховання передбачало активну позицію дитини й усвідомлення нею реальної відповідальності за все, що відбувається. Підхід до кожного вихованця з оптимізмом забезпечував повноцінний розвиток. Прояв довіри до дитини сприймався нею як стимул до діяльності. А. Макаренко зробив довіру основою своєї педагогічної системи, оскільки застосовував довіру як основну виховну установку, що була

ефективна щодо будь-якої дитини. Педагог вважав, що вихованець повинен відчувати довіру до нього в діяльності, яку організує вихователь, це викликає у дитини позитивні емоції, стимулює його активність, відчувається і приймається дитиною. У цьому випадку довіра із зовнішньої умови переходить у внутрішній емоційний стан дитини (Дубасенюк, 2013).

Здатність суб'єктів взаємодії до створення і підтримки взаємної довіри є необхідною умовою організації спільної діяльності, взаємної поступливості людей, ввічливості. Термін «взаємна довіра» першою застосувала Т. Скрипкіна, характеризуючи ставлення людей один до одного, «яке будується на взаємопроникненні взаємодіючих людей і смисли один одного і є умовою породження нових смислів» (Скрипкіна, 2000:190). Саме взаємна довіра розкриває сутність довірливих взаємин між учасниками взаємодії, оскільки наявність довірливих взаємин передбачає їх взаємність і позитивне забарвлення.

У дослідженнях учених термін «довірливі взаємини» використовується синонімічно до терміну «довірливе ставлення» (Савченко, 2003).

Основною ідеєю педагогіки співробітництва був принцип особистісного підходу, реалізований педагогами-новаторами Ш. Амонашвілі, І. Ільїним.

Доказом значущості довірливих взаємин у створенні сприятливого середовища в початковій школі є педагогічна діяльність Ш. Амонашвілі, який розглядав довіру як фонову умову розвивального середовища. Він започаткував використання в педагогічній практиці форми і методи, що дозволяли підтримувати довірливі взаємини педагога і дітей, виявляти зацікавлене ставлення до них. Педагог ставив себе і дітей на одну позицію, звертався до них як до співробітників. Для того, щоб полегшити процес адаптації дитини до нових для неї умов, пропонував приносити улюблені іграшки, називав дітей іменами, які використовуються в сім'ї. Атмосферу довіри на уроці створювали такі прийоми, як розв'язання задач за шторкою, відповідь пошепки, ведення щоденника переживань (Амонашвілі, 1995).

Першими вчителями гуманного ставлення до людей, на думку Л. Артемової, є сім'я. Учена справедливо зазначає, що сучасні батьки іноді нехтують часом на спілкування з власною дитиною, їм бракує знань і умінь, необхідних для довірливого спілкування з нею. Діти старшого дошкільного віку прагнуть до встановлення довірливих взаємин з дорослими, намагаються отримати від них похвалу, схвалення, підтримку і допомогу, оцінку своїх вчинків. Батьки, відмовляючи дитині в особистісному спілкуванні, створюють підґрунтя для деформації взаємин у підлітковому віці, гальмують розвиток дитини як активного суб'єкта взаємодії з дорослими та однолітками (Артемова, 2004).

Погоджуючись з поглядами Л. Артемової на значущість особистісного спілкування з дошкільниками для формування у них гуманних взаємин з оточуючими, О. Козлюк акцентує увагу на гуманістичній спрямованості спілкування як провідного засобу формування таких взаємин. Дослідниця зазначає, що гуманістичне спілкування ґрунтується на повазі до іншого незалежно від його недоліків;

толерантності; орієнтації на загальнолюдські моральні цінності (повагу, скромність, довіру, відвертість, безкорисливість, любов, чесність, вдячність, ввічливість, милосердя. Автор зазначає, що гуманістична спрямованість спілкування у дошкільному віці, здатність довіряти педагогу і однолітку в подальшому житті дитини буде впливати на успішність взаємодії з соціальним оточенням (Козлюк, 2008).

Теоретико-експериментальні дослідження О. Кононко доводять, що довіра дошкільників до дорослих є базовою умовою їх гармонійної взаємодії з навколишнім соціальним середовищем. Учена зазначає, що стимулює формування довірливого ставлення до батьків і педагогів вміння дорослих бути щирими, надійними, правдивими по відношенню до дитини. Для підтримки довірливого ставлення дорослі повинні поважати прагнення дошкільників визначати для себе «оптимальну безпечну дистанцію», забезпечувати їм почуття безпеки, надавати право на «відстань для втечі». Діти, які довіряють людям, вирізняються оптимізмом, вірою в справедливість, відкритістю контактам, відсутністю побоювань, готовністю дослухатись до думки інших, довіряти їм свої таємниці, звернутися до них по допомогу та підтримку (Кононко, 2009).

Важливе значення для усвідомлення важливості довіри дітей до дорослих має інтерпретація особливостей формування довірливого ставлення дітей до дорослих у відповідності до рівнів сформованості цього феномену на етапі раннього і дошкільного дитинства. П. Штопка, розглядаючи динаміку формування міжособистісної довіри, виділяв первинний і вторинний рівні цього феномена. Спочатку довіра до людини формується на основі первинного імпульсу. Першоосновою довіри і її початковою формою є емоційно-позитивне ставлення, інтерес і відкритість суб'єкта по відношенню до партнера. Надбанням цього рівня є «безумовна» або «чиста» довіра, що онтогенетично формується в ранньому віці (Штопка, 1999).

Другий рівень прояву довіри набуває свого розвитку в дітей дошкільного віку. Успішність цього процесу залежить від повноти і доступності інформації про партнера взаємодії. Довірливе ставлення виявляється в «оптимістичному очікуванні» й характеризується готовністю виявляти добру волю по відношенню до партнера, очікуванням справедливого і чесного ставлення. На цьому рівні накопичується досвід взаємодії, партнер оцінюється з позиції значущості й безпечності, встановлюється оптимальна «безпечна дистанція», скорочення якої сприймається як певна загроза «Я» і супроводжується адекватними конструктивними діями (Савченко, 2003).

«Зріла» форма довіри набуває розвитку в дітей старшого дошкільного віку і продовжується до середини шкільного віку. Вона будується не на враженні або імпульсах, а на раціональній оцінці дій людини, що виправдовує або не виправдовує довіру, відбувається формування «міри» (норми) довіри. Формування кожного рівня довіри залежить від успішності задоволення основної соціальної потреби дитини – потреби в спілкуванні (Сидоренков, 2001).

Довіра до батьків стає фундаментом для розвитку впевненості в надійності дорослих. Постійний емоційний контакт з батьками забезпечує дітям емоційний комфорт і відчуття безпеки, формує емоційно-позитивний відгук на предмети і явища близького оточення, що, на наш погляд, може розглядатися як перший етап формування довірливих взаємин. Саме надійність дорослого формує первісну міру довіри як характеристику конкретної особистості, яка потім виступає системною властивістю, що визначає способи взаємодії індивіда зі світом. А. Гончаренко, І. Савченко, аналізуючи фактори формування довірливих взаємин у дошкільників, дійшли висновку, що саме емоції обумовлюють ставлення і трансформуються його регулятивно-поведінкові прояви. Вони довели залежність ставлення від частоти спілкування, де дитина зустрічає взаєморозуміння і підтримку, досягає «гармонії взаємин» або зазнає поразки. Еквівалентом взаєморозуміння виступає адекватний емоційний відгук на стан партнера, вміння вислухати думку іншого та викласти власний погляд. У старшому дошкільному віці довірливе ставлення виявляється, в першу чергу, до того дорослого, хто буде проявляти готовність говорити про себе, серйозно обговорювати теми, пов'язані із соціальним життям людей (Гончаренко, 2003).

Залежність рівня довіри від уміння дорослих створити атмосферу безпеки й захищеності описана в дослідженні О. Бутенко. Вона обґрунтувала й довела безпосередній зв'язок між підвищеною тривожністю дітей і нездатністю дорослих створювати комфортні, довірливі та безпечні взаємини. Тривожність виникає в ранньому віці, проходить через усе життя як унікальне, значуще переживання. Вона пов'язана з іншими людьми і породжує відчуття ненадійності взаємин. Неблагополучна ситуація в родині або дитячому закладі, пов'язана з непередбачуваністю поведінки дорослих або вираженою авторитарною, домінуючою поведінкою, прокує переживання дитиною постійних психологічних мікротравм і породжує стан напруженості й занепокоєння. Відчуття нестабільності та незахищеності, невміння враховувати умови ситуації спілкування, відсутність власних внутрішніх критеріїв оцінювання правильності або неправильності дій, запам'ятовування переважно негативних подій веде до накопичення негативного емоційного досвіду, який виражається у відносно стійкому переживанні тривожності. Тривога виникає внаслідок незадоволення потреби в надійності, захищеності з боку найближчого оточення, для її нейтралізації мають бути задоволені основні соціальні потреби дітей старшого дошкільного віку – у співчутті та співпереживанні (Бутенко, 2010).

Висновки. Проблема формування довірливого ставлення представлена великою кількістю наукових досліджень. Психолого-педагогічний аналіз феномену довіри довів, що він – це багатогранне явище, спрямоване на себе, на іншого, на світ загалом (Т. Скрипкіна). Довіра як почуття проявляється на ранніх етапах життя людини як одна з фундаментальних психологічних передумов. У міру дорослішання довіра дитини до дорослого набуває більш глибокого змісту, трансформується в ставлення-установку, реалізовану в процесі спілкування і взаємодії.

Дошкільний вік – сенситивний період для формування довірливого ставлення. Під «довірою» розуміють феномен, який характеризує взаємини між людьми, що ґрунтуються на добровільних взаємних зобов'язаннях, особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття і переконання. Збройна агресія російської федерації проти України та запровадження воєнного стану в державі внесли значні корективи в життя українських сімей. Вимушене переміщення родин в межах України та за кордон призводить до руйнування сімейних зв'язків і як результат – руйнування базової довіри дітей до світу.

Література

1. Амонашвілі Ш. О. Роздуми про гуманну педагогіку. Хмельницький, 1995. 496 с.
2. Артемова Л. В. Соціалізація дитини в родині. *Дошкільне виховання*. 2004. № 3. С. 3–5.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ, 2003. 318 с.
4. Бутенко О. Г. Стан проблеми виховання шанобливого ставлення до матері у старших дошкільників у практиці роботи сучасних дошкільних навчальних закладів та сім'ї. *Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Спільна робота школи сім'ї, громадськості з формування особистості, громадянина України»*. Черкаси, 2010. С. 13–15.
5. Гончаренко А. М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2003. 213 с.
6. Дубасенюк О. А. Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці XXI століття. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 304 с.
7. Козлюк О. А. Педагогічні умови формування гуманістичної спрямованості спілкування старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08. Одеса, 2008. 283 с.
8. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : наук.-метод. посіб. Київ, 2009. 201с.
9. Косарева О. І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2006. 20 с.
10. Криза ідентичності. *Психологіс: Енциклопедія практичної психології*. URL : <http://surl.li/mrbva> (дата звернення: 20.10.2023)
11. Маслоу А. «Мотивація і особистість» – короткий зміст книги. URL : <http://surl.li/liaxq> (дата звернення: 20.10.2023)
12. Піроженко Т. О. Розвиток самооцінки і саморегуляції старших дошкільників у взаємодії з однолітками і дорослими. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки)*. Бердянськ, 2010. № 3. С. 57–62.
13. Савченко І. Д. Проблема виникнення та функціонування довіри: міждисциплінарний підхід. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Київ-Житомир, 2003. Кн. 1. С. 192–197.
14. Сидоренков А. В. Психологічні особливості довіри дошкільників. Київ, 2001. 134 с.
15. Скрипкіна Т. П. Психологія довіри : навчальний посібник для студентів. Київ, 2000. 264 с.
16. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Радянська школа, 1988. 272 с.

17. Янчев Я. Доверието като етическа категория. София, 1968. 117 с.
18. Pylypenko K. V. Peculiarities of expression of preliminary child's trust To social environment. *Theory and practice of modern psychology*. 2019. 5 (2). С. 83–87.
19. Sztompka P. Trust: a sociological theory. Cambridge : Cambridge, 1999. 228 p.

References

1. Amonashvili, Sh. O. (1995). *Rozdumy pro humannu pedahohiku* [Reflections on Humane Pedagogy]. Khmelnytskyi. [in Ukrainian]
2. Artemova, L. V. (2004). *Sotsializatsiia dytyny v rodyni* [Socialization of the Child in the Family]. Doshkilne vykhovannia – Preschool Education, 3, 3–5. [in Ukrainian]
3. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhd: teoretyko-tekhnolohichni zasady*. [Personality Education. Book 1: A Personally Oriented Approach: Theoretical and Technological Foundations]. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Butenko, O. H. (2010). *Stan problemy vykhovannia shanoblyvoho stavlennia do materi u starshykh doshkilnykiv u praktytsi roboty suchasnykh doshkilnykh navchalnykh zakladiv ta simi* [The State of the Issue of Raising a Respectful Attitude Towards the Mother in Senior Preschoolers in the Work Practice of Modern Preschool Educational Institutions and the Family]. Coll. materials of International science and practice conf. «Joint work of school, family, public on the formation of personality, citizen of Ukraine» – A collection of mothers. international science and practice conf. «Joint work of school, family, public in the formation of personality, citizen of Ukraine», Cherkasy, May 18-19, 13–15. [in Ukrainian].
5. Honcharenko, A. M. (2003). *Pedahohichni umovy stanovlennia humannykh vzaiemyn starshykh doshkilnykiv* [Pedagogical Conditions for the Humane Relationships Among Senior Preschoolers Formation]. PhD thesis. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Dubaseniuk, O. A. (ed.) (2013). *Innovatsiiniist idei A. S. Makarenka v pedahohitsi KhKhI stolittia* [Innovativeness of A. S. Makarenko's ideas in Pedagogy of the 21st Century] : monograph. Zhytomyr. [in Ukrainian]
7. Kozliuk, O. A. (2008). *Pedahohichni umovy formuvannia humanistychnoi spriamovanosti spilkuvanosti starshykh doshkilnykiv* [Pedagogical Conditions for Humanistic Orientation of Communication Among Senior Preschoolers]. PhD thesis. Odesa. [in Ukrainian]
8. Kononko, O. L. (2009). *Vykhovuemo sotsialno kompetentnoho doshkilnyka: nauk.-metod. posib*. [Raising a Socially Competent Preschooler: scientific method. manual]. Kyiv. [in Ukrainian]
9. Kosarieva, O. I. (2006). *Pedahohichni umovy formuvannia harmoniinykh vzaiemyn batkiv z ditmy starshoho doshkilnogo viku* [Pedagogical Conditions for Harmonious Relations Between Parents and Children of Senior Preschoolers Formation]. Abstract of PhD thesis. Kyiv. [in Ukrainian]
10. Psykholohis (n.d.). *Kryza identychnosti* [Identity crisis]. Psykholohis: Entsyklopediia praktychnoi psykholohii – Psychologist: Encyclopedia of practical psychology. URL : <http://surl.li/mrbva> (дата звернення: 20.10.2023)
11. Maslou, A. *Motivation and Personality* – summary of the book [«Motivation and Personality» – summary of the book]. URL : <http://surl.li/liaxg> [in English]
12. Pirozhenko, T. O. (2010). *Rozvytok samootsinky i samorehuliatcii starshykh doshkilnykiv u vzaiemodii z odnolitkamy i doroslymy*. [Development of Self-Esteem and Self-Regulation of Senior Preschoolers in Interaction with Peers and Adults.] Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu (pedahohichni nauky) – Collection of Scientific Works of Berdiansk State Pedagogical University (pedagogical sciences). Berdiansk, № 3, 57–62. [in Ukrainian]
13. Savchenko, I. D. (2003). *Problema vynykennia ta funktsionuvannia doviry: mizhdyscyplinarnyi pidkhd* [The Issue of the Emergence and Functioning of Trust: an Interdisciplinary Approach]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta

uchnivskoi molodi. Zbirnyk naukovykh prats – Theoretical and Methodological Issues of Raising Children and School Youth. Collection of scientific papers. Kyiv-Zhytomyr, Book 1, 192–197. [in Ukrainian]

14. Sydorenkov, A. V. (2001). *Psykhologichni osoblyvosti doviry doshkilnykiv*. [Psychological Features of Preschoolers' Trust]. Kyiv. [in Ukrainian]

15. Skrypkyna, T. P. (2000). *Psykhohohiia doviry: navchalnyi posibnyk dlia studentiv* [Psychology of Trust: Study Guide for Students]. Kyiv. [in Ukrainian]

16. Sukhomlynskyi, V. O. (1988). *Serse viddaiu ditiam*. [I Give My Heart to Children], Kyiv. [in Ukrainian]

17. Yanchev, Ya (1968). *Dovereto kato etycheska katehoryia* [Trust as an Ethical Category]. Sofiia. [in Bulgarian]

18. Pylypenko, K.V. (2019). *Peculiarities of Expression of Preliminary Child's Trust to Social Environment*. Theory and Practice of Modern Psychology, 5(2), 83–87 [in English].

19. Sztompka, P. (1999). *Trust: a sociological theory*. Cambridge : Cambridge. [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблему формування довіри дітей дошкільного віку до дорослих, обґрунтовано актуальність проблеми у зв'язку із трансформацією людських взаємин під впливом дії воєнного стану і сенситивності цього вікового періоду. Представлено аналіз теоретико-експериментальних досліджень з проблеми формування довіри. Під «довірою» розуміють феномен, який характеризує взаємини між людьми, що ґрунтуються на добровільних взаємних зобов'язаннях, як особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття і переконання. Серед антропологічних наук вона розглядається як категорія етики і моралі, умова розвитку особистості та умова функціонування авторитету, базове почуття, що одним з перших з'являється в особистісній структурі людини. У практиці виховання під поняттям «довіра» розуміють метод виховання, умову формування гуманних відносин, що ґрунтуються на довірливому ставленні до партнера по спілкуванню і взаємодії. У психології сформувалося уявлення про довіру як про психологічне ставлення, цілісну систему індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Фахівці затверджують, що довіра виявляється в певному ставленні. Довірливе ставлення – особливий стиль взаємодії, обумовлений індивідуально-психологічними та особистісними особливостями взаємодії, спрямованої на спільне подолання труднощів, творче самовираження, спільний пошук сенсу, переживань, рефлексії. Підкреслено, що формування довірливого ставлення дітей до дорослих реалізується в домінуючій формі спілкування, обумовлюється змістом комунікативної потреби і залежить від особистісних якостей дорослих. Проаналізовано вплив воєнного стану, запровадженого в Україні на вміння дітей розуміти і відчувати людей, виявляти довірливе ставлення до батьків, членів сім'ї, будувати з ними довірливі взаємини, встановлювати з незнайомими дорослими безпечну дистанцію. Обґрунтовано необхідність довірливих взаємин дітей з дорослими.

Ключові слова: діти, дорослі, довіра, довірливе ставлення, війна.

УДК 378:004

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-231-239

DISTANCE LEARNING OF ENGLISH FOR SENIOR PRESCHOOLERS: PROS AND CONS

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ЗА І ПРОТИ

Vitalina LYSYTSIA,

PhD in Pedagogy

vitalion482@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2228-2013>

Hlukhiv Oleksandr Dovzhenko
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Віталіна ЛИСИЦЯ,

кандидат педагогічних наук

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженка,

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

This article examines the issue of distance learning, in particular distance learning of English for preschoolers: pros and cons of this format. The author of the article refers to the key definition of «distance education»; makes a brief review of scientific research on the specified issue; the importance of learning English language from preschool age, which is sensitive, is emphasized; referring to the regulatory framework, the author of the article emphasizes the importance of providing preschool education for the comprehensive development of a preschool child and the legality of organizing a distance learning format with preschoolers.

The main content of the publication examines the pros and cons of the remote format of English learning for preschoolers: flexibility and availability, variety of resources and individualization of learning are the pros, while limited socialization, lack of personal contact with teacher, impossibility of organizing such training without the help of adults, the possibility of overload are the cons of distance learning English with preschoolers. The article separately pays attention to the possibilities of remote learning of English for preschoolers, in particular, a concise list of useful Internet resources is given. Particular attention is paid to the importance of interpersonal close interaction between teachers and parents of children in the process of remote learning of English for preschoolers.

In view of the war in Ukraine, the author emphasizes the need of distance learning, in particular distance learning of English. Since preschool age is the sensitive period for learning another language, and in general, preschool education is the basis of the education system in Ukraine, and the future of our country depends on it.

The author of the article sees further scientific research in the further study of distance learning of English for preschoolers, namely in the development of a distance English language course for preschoolers.

Keywords: distance education, preschoolers, English

В умовах повномасштабної війни в Україні перед освітянською спільнотою постали нові виклики, які пов'язані із забезпеченням якості освіти

231

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

в усіх без виключення ланках: психологічне здоров'я дітей – забезпечення психологічної підтримки та допомоги для подолання травм та стресу дітям, які переживають війну; відновлення освітньої інфраструктури та надання доступу до навчальних матеріалів, особливо в зонах бойових / активних бойових дій; залучення і навчання педагогів для забезпечення якісної освіти (війна призвела до втрати кваліфікованих педагогів через міграцію, багато освітян пішли служити до лав Збройних Сил України); забезпечення доступу до освіти для всіх дітей та найголовніше – безпечні умови навчання. Усі ці виклики вимагають комплексного підходу та спільних зусиль для їх вирішення з боку педагогів і батьків. Лише частково вирішити ці проблеми можна шляхом організації дистанційного навчання.

Отже, метою нашої наукової розвідки є дистанційне навчання, а конкретно – можливості дистанційного навчання англійської мови дітей старшого дошкільного віку; розглянути всі «за» та «проти» дистанційного навчання англійської мови дошкільників.

У процесі підготовки матеріалу ми користувалися методом критичного аналізу наукової літератури з означеного питання.

Перш ніж перейти до суті проблеми вважаємо за потрібне звернутися до ключової дефініції «дистанційна освіта» та огляду наявних досліджень. Термін «дистанційна освіта» вперше з'явився в першому випуску журналу Британського Відкритого університету «Teaching at a Distance», міжнародному журналі «About Distance Education», в назві австралійського журналу «Distance Education», канадського журналу «Journal of Distance Education» та американського журналу «American Journal of Distance Education» (Terminology. 2003).

Формальне визнання терміна дистанційна освіта відбулось у 1982 р., коли термін «кореспондентське» було замінено на «дистанційне» в назві Міжнародної конференції з дистанційної освіти у Ванкувері (Канада), згодом Міжнародна Рада з кореспондентської освіти змінила свою назву на Міжнародну Раду з дистанційної освіти (Пилаєва Т. В., 2016).

За твердженням Д. Шелла (Shale D., 1988), «дистанційна освіта вміщує в собі цікавий парадокс: вона впевнено затвердила своє існування, але не в змозі визначити, що це таке». Проте відсутність консенсусу щодо її визначення не заважає дистанційній освіті «чудово функціонувати без будь-якої теорії».

Дослідження дистанційної освіти знайшло своє відображення в роботах багатьох науковців. Ученими звертається увага на різноманітність принципів організації, побудови та реалізації дистанційної освіти – В. Биков, Д. Богоявленська, А. Іванников та ін. (Гнатюк О. В., 2022); Д. Богоявленська, А. Іванников та ін. досліджували проблеми дистанційної освіти в Туреччині (Гнатюк О. В., 2022); окремі аспекти змісту та організації дистанційної освіти досліджували М. Бесєдіна, К. Власенко, В. Гура (Гнатюк О. В., 2022); основні вимоги до дистанційної освіти з'ясовано у працях М. Карпенка, Є. Рибалка, А. Хуторського та інших (Гнатюк О. В., 2021).

У галузі психології використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі продемонстрував М. Карпенко (Ягупов В., 2019); використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі досліджували такі вчені, як М. Смульсон, В. Моряко, Н. Чепелева, Л. Карамушка та інші (Корсунська Н., 2000; Смульсон. М., 2012).

Соціально-психологічні аспекти дистанційної освіти вивчав А. Мінаков (Гнатюк О. В., 2021); організаційну структуру та психолого-педагогічні основи – О. Малінко (Гнатюк О. В., 2021); психолого-педагогічні проблеми дистанційного навчання – С. Сисоева та ін. (Гнатюк О. В., 2021).

Проблемам з питань розвитку дистанційної освіти присвячені роботи багатьох зарубіжних науковців, таких як Р. Деллінг, Д. Кіган, А. Кларк, Дж. Коумі, М. Мур, Г. Рамбле, М. Сімонсон, М. Томпсон тощо (Гнатюк О. В., 2021).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблемі дистанційної освіти, показує, що сучасні вчені приділяють значну увагу проблемі впровадження дистанційних технологій в освітній процес, охоплюючи різні напрями його становлення.

Зважаючи на тему нашого наукового дослідження, зазначимо, що сучасна система іншомовної освіти передбачає навчання іноземних мов з раннього віку, підвищення ефективності навчання іноземних мов, починаючи з дошкільного дитинства, є одним з найактуальніших завдань.

Про те, що самий дошкільний період є сприятливим для початку вивчення іноземної мови, наголошують більшість як зарубіжних, так і вітчизняних науковців (А. Гергель, Е. Пулгрем, В. Пенфілд, Т. Шкваріна, К. Agoston, Th. Andersson та ін.) (Трофаїла Н. Д., 2019), а отже, важливим питанням є пошук ефективних підходів, методів, форм і засобів підготовки дітей дошкільного віку до якісного іншомовного спілкування в сучасних умовах, зокрема в процесі дистанційної освіти.

Навіть в умовах війни заклади дошкільної освіти продовжують здійснювати роботу щодо всебічного розвитку дітей. Звернемося до нормативної бази. Відповідно до статті 3 Закону України «Про дошкільну освіту» (Закон України, 2001) держава надає всебічну допомогу сім'ї у розвитку, вихованні та навчанні дитини; забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти в державних і комунальних закладах дошкільної освіти у межах державних вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти) (Піроженко Т. О., 2021) та обов'язкову дошкільну освіту дітей старшого дошкільного віку. А статтею 11 Закону України «Про освіту» (Закон України, 2017) визначено, що «метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок».

Про дистанційну форму здобуття освіти йдеться у статті 9 Закону України «Про освіту» (Закон України, 2017). Дистанційна освіта визначається як «індивідуалізований освітній процес, що відбувається шляхом опосередкованої взаємодії учасників освітнього процесу, які знаходяться на значній відстані один від одного в спеціальному

середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій».

Розглянемо позитивні та негативні аспекти дистанційного навчання англійської мови дітей старшого дошкільного віку.

На нашу думку, позитивними аспектами є *гнучкість та доступність, різноманітність ресурсів та індивідуалізація навчання*.

Зупинимось детальніше на кожному із аспектів. *Гнучкість та доступність*: дистанційне навчання дозволяє дітям навчатися в будь-який зручний для них час та місці, що особливо важливо в умовах війни.

Для онлайн-навчання потрібен комп'ютер або інший пристрій із доступом до інтернету. Це може бути, наприклад, настільний комп'ютер, ноутбук, планшет або навіть смартфон. Головне – мати доступ до інтернету для завантаження матеріалів та для здійснення відео-дзвінків.

Швидкість інтернету: якщо вам потрібно брати участь в онлайн-уроках або завантажувати великі файли, то потрібна відповідна швидкість інтернету. Як правило, не менше 2–3 Мбіт/с.

Для деяких платформ дистанційного навчання потрібні спеціальні програми чи дозволи. Наприклад, вам може стати в пригоді Zoom, Skype, Google Meet або інший додаток для відеозв'язку. Може знадобитися доступ до онлайн-курсів, електронних підручників, навчальних платформ із завданнями та іграми.

Для успішного онлайн-навчання достатньо базових комп'ютерних навичок: знань про електронну пошту, веб-браузер, завантаження та відкриття файлів, створення скріншотів тощо (Онлайн школа 977, 2023). У контексті дистанційного навчання дітей – останній абзац стосується батьків.

Наголосимо, що дистанційне навчання дітей дошкільного віку може відбуватися лише за умови тісної співпраці батьків з педагогами. Батьки можуть скорегувати час, коли вони зможуть долучитися разом з дітьми до відео заняття або ж коли зможуть виконати завдання разом з дітьми. Гнучкий графік особливо важливий для тих батьків, які працюють.

Гнучкість дистанційного навчання полягає ще й у тому, що батьки можуть скористатися не лише тими ресурсами, які надав педагог / керівник гуртка з іноземної мови, а й отримати доступ до інших матеріалів, які є цікавими та корисними. Для цього вихователі / керівники гуртків іноземної мови мають ознайомити батьків з додатковими ресурсами, надати список електронних посилань до навчальних матеріалів.

Дистанційне навчання може включати різні формати. Це можуть бути відео-заняття, інтерактивні завдання, навчальні мультфільми тощо. Отож розглянемо наступний позитивний аспект – *різноманітність ресурсів*. В Інтернеті існує безліч освітніх ресурсів, відео-занять, інтерактивних ігор, які можуть зробити процес вивчення англійської мови цікавим та захопливим для дітей.

Проілюструємо прикладами. British Council Learn English. На сайті є широкий спектр ресурсів для дітей, включаючи відео, пісні, онлайн-ігри, інтерактивні вправи та ідеї творчих завдань. Всі ресурси поділені на розділи,

і в них дуже легко орієнтуватися. Можна скористатися ресурсами цього сайту, встановивши додаток LearnEnglish Kids: Playtime на свій мобільний телефон, що дозволить вчити з дітьми англійську, навіть якщо в дорозі (British Council Learn English). Сайт простий і зрозумілий для користувачів з різним рівнем володіння навичками користування комп'ютером.

Enpodcast.com – це український сайт, у якому є подкасти для дітей. Також є додаток Enpodcast, який дуже зручний та мобільний (Enpodcast.com.). Але цей сайт передбачає вже володіння певними базовими знаннями з англійської мови.

Для початківців Duolingo.com – чудовий сервіс, щоб почати вивчати англійську з нуля. Навчання складається з цікавих інтерактивних вправ з елементами гри. І, що важливо, мову сайту можна обрати українську (Duolingo).

На платформі YouTube існує велика кількість відео-каналів, призначених для вивчення англійської мови з дітьми. Вони надають можливість переглядати відео-уроки, слухати вірші, пісні, грати в ігри; є й інші анімаційні матеріали, які сприяють вивченню англійської мови. Ось декілька популярних каналів для вивчення англійської мови з дітьми на YouTube: Super Simple Songs: цей канал пропонує анімаційні відео-уроки та музичні пісні для дітей. Відео супроводжуються текстом, що сприяє вивченню слів та виразів; Cocomelon – Nursery Rhymes: канал містить велику кількість відео-уроків, пісень та анімаційних розважальних відео для малюків; Little Baby Bum – Nursery Rhymes & Kids Songs: тут є анімаційні відео-уроки та вірші для дітей, що сприяють вивченню мови; Pinkfong Kids' Songs & Stories: канал містить популярні дитячі пісні та ігри, які допомагають дітям вчити англійську мову; канал kids TV – Nursery Rhymes and Baby Songs містить велику кількість відео з віршами, піснями та анімацією англійською мовою, адаптованих для дітей дошкільного віку.

Корисні посилання на ресурси та інші додаткові матеріали педагога можуть розміщувати на віртуальній інтерактивній дошці Padlet. Це безкоштовний ресурс (Padlet). Зручний і простий у використанні веб-сервіс для зберігання, організації та спільної роботи над різним контентом (документами та матеріалами). Ця віртуальна дошка має необмежену кількість створюваних сторінок і підтримує кирилицю. У навчальних закладах цей веб-сервіс буде корисним інструментом для організації групової роботи та взаємодії з батьками. Padlet є безкоштовним сервісом, тому ним може користуватися будь-хто. Він простий у використанні та має більш ніж достатньо можливостей для застосування в освітніх установах.

Наступний позитивний аспект – *індивідуалізація навчання*. Дистанційне навчання дозволяє батькам разом з дітьми навчатися власним темпом і сконцентрувати увагу на тих аспектах матеріалу, які їх цікавлять найбільше, за можливості повторно переглянути і доопрацювати те, що є не зрозумілим, чи те, що зацікавило.

До мінусів дистанційного навчання англійської з дітьми дошкільного віку або негативних аспектів ми відносимо: *обмежена*

соціалізація, відсутність особистого контакту з педагогом, неможливість організації такого навчання без допомоги дорослих, можливість перевантаження

Обмежена соціалізація – навчання у такому форматі обмежує можливості дітей взаємодіяти з однолітками та розвивати соціальні навички, що є дуже важливим для формування життєвої компетентності. Але цей аспект стосується не лише вивчення англійської мови.

Відсутність особистого контакту з педагогом. У процесі вивчення англійської дуже важливо, щоб діти спілкувалися з педагогом, чули його вимову. Це надає можливість виправляти фонетичні помилки на початковому етапі, формувати правильну звуковимову. На жаль, такий формат навчання позбавляє такої можливості, як і можливості дітям взаємодіяти один з одним.

Неможливість організації такого навчання без допомоги дорослих або ж потреба в батьківській допомозі. Для дітей дошкільного віку, навіть старшого дошкільного віку, знадобитися допомога батьків. Окрім того, важливо дотримуватися цифрової гігієни, формувати у дітей навички безпечної роботи в мережі Інтернет.

Ще одним мінусом є *можливість перевантаження*. Дітям дошкільного віку не можна проводити багато часу перед екраном комп'ютеру чи іншого гаджету. Це може бути шкідливим для здоров'я та розвитку дітей. Санітарні норми регламентують кількість часу, відповідно до віку дитини, вимоги до місця навчання, обладнання і батьки та педагоги мають бути ознайомлені з ними перш ніж здійснювати дистанційне навчання чи навчатися.

Таким чином, у межах наукової публікації ми розглянули всі «за» та «проти» дистанційного навчання англійської мови дітей дошкільного віку. Скільки б «за» за дистанційне навчання не було, але такий формат не замінить живого спілкування за жодних умов.

На жаль, в умовах війни ми маємо знаходити вирішення проблеми, оскільки після питань оборони освіта є ключовим пріоритетом на сьогодні. Дошкільна освіта є фундаментом системи освіти в Україні, і саме вона покликана формувати майбутню еліту нашої непереможної держави.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні дистанційного навчання іноземної мови (англійської) дітей старшого дошкільного віку, а саме в розробленні дистанційного курсу англійської мови для дітей старшого дошкільного віку.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / під ред. Піроженко Т. О. URL : <https://goo-gl.me/hZbjk> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Віртуальна дошка Padlet. URL : <http://surl.li/mqjwv> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Гнатюк О. В. Дистанційне навчання: проблеми, пошуки, виклики. Київ, 2021. URL : <http://surl.li/fzafz> (дата звернення: 10.10.2023).
4. Гнатюк О. В. Проблеми дистанційного навчання учасників освітнього процесу в сучасних умовах. Київ. 2022. URL: <http://surl.li/mqwr> (дата звернення: 10.10.2023).
5. Дистанційне навчання в системі професійно-технічної освіти : монографія. авт. кол. В. В. Ягупов, Л. М. Петренко, С. Г. Кравець та ін. / за наук.

ред. В. В. Ягупова. Житомир : Полісся, 2019. 234 с. URL : <http://surl.li/kkhiy> (дата звернення: 10.10.2023).

6. Пилаєва Т. В. До розуміння поняття «дистанційна освіта». Харків, 2016. URL : <http://surl.li/aiudd> (дата звернення: 10.10.2023).

7. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017. URL : <http://surl.li/bjutm> (дата звернення: 10.10.2023).

8. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11. 07. 2001. URL : <http://surl.li/mqjvp> (дата звернення: 10.10.2023).

9. Корсунська Н. О. Дистанційне навчання: підходи до реалізації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Вінниця, 2000. С. 29–32.

10. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / [М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с. URL : <http://surl.li/mqwug> (дата звернення: 10.10.2023).

11. Обґрунтування наукової термінології з дистанційного навчання. Шуневич Б. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2003. Number 490. С. 95–104 URL : <http://surl.li/mtawk> (дата звернення: 10.10.2023).

12. Трофаїла Н. Д. Важливість вивчення іноземних мов у дошкільному віці. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 1. DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.15 URL : <http://surl.li/mhooc> (дата звернення: 10.10.2023).

13. Чи можливе дистанційне навчання й що потрібно для цього? *Онлайн школа 977: якісне дистанційне навчання в Україні*. URL : <http://surl.li/mqjvt> (дата звернення: 10.10.2023).

14. British Council Learn English (назва з екрану). URL : <http://surl.li/mqjvu> (дата звернення: 10.10.2023).

15. Duolingo.com. URL : <http://surl.li/gxtnz> (дата звернення: 10.10.2023).

16. Enpodcast.com. URL : <http://surl.li/mqjvv> (дата звернення: 10.10.2023).

17. Shale D. Toward a reconceptualization of distance education. *The American Journal of Distance Education*. 1988. Vol. 2 (3). P. 25–35.

References

1. Pirozhenko, T. O. (ed.). (2021). *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia)*. [Basic Component of Preschool Education (new edition)]. URL : <https://goool.me/hZbjk> [in Ukrainian].

2. *Virtualna doshka Padlet* [Padlet Virtual Whiteboard] URL : <http://surl.li/mqjwu> [in Ukrainian].

3. Hnatiuk, O. V. (2021). *Dystantsiine navchannia: problemy, poshuky, vyklyky* [Distance Learning: Problems, Searches, Challenges]. Kyiv. URL : <http://surl.li/fzatr> [in Ukrainian].

4. Hnatiuk, O. V. (2022). *Problemy dystantsiinoho navchannia uchasnykiv osvitnoho protsesu v suchasnykh umovakh* [Problems of Distance Learning of Participants in the Educational Process in Modern Conditions]. Kyiv. URL : <http://surl.li/mqwtr> [in Ukrainian].

5. Yahupov, V. V. (ed.). (2019). *Dystantsiine navchannia v systemi profesiino-tekhnichnoi osvity* [Distance Learning in the System of Professional and Technical Education]. Zhytomyr: «Polissia». URL : <http://surl.li/kkhiy> [in Ukrainian].

6. Pylaieva, T. V. (2016). *Do rozuminnia poniattia «dystantsiina osvita»* [Understanding the Concept of «Distance Education»]. Kharkiv. URL : <http://surl.li/aiudd> [in Ukrainian].

7. Zelenskyi, V. (2023). *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [Law of Ukraine «On Education»] URL : <http://surl.li/bjutm> [in Ukrainian].

8. Kuchma, L. (2001). *Zakon Ukrainy «Pro doshkilnu osvitu»* [Law of Ukraine «On Preschool Education»] URL: <http://surl.li/mqjvp> [in Ukrainian].

9. Korsunsk, L. O. (2000). *Dystantsiine navchannia: pidkhody do realizatsii*. [Distance Learning: Approaches to Implementation]. Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy : zb. nauk. prats. – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Issues: Collection of Science Works. Vinnytsia, P. 29–32 [in Ukrainian].

10. Smulson, M. L. (ed.) (2012). *Dystantsiine navchannia: psykhologichni zasady: monohrafiia* [Distance Learning: Psychological Foundations: Monograph]. Kirovohrad : Imeks-LTD. URL : <http://surl.li/mqwug> [in Ukrainian].

11. Shuneyvch, B. (2003). *Obgruntuvannia naukovoï terminolohii z dystantsiinoho navchannia* [Justification of scientific terminology for distance learning]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politehnika»*. Serii «Problemy ukraïnskoï terminolohii». Bulletin of the National Lviv Polytechnic University. Series «Issues of Ukrainian Terminology». URL : <http://surl.li/mtawk> [in Ukrainian].

12. Trofaiia, N. D (2019). *Vazhlyvist vyvchennia inozemnykh mov u doshkilnomu vitsi* [The Importance of Learning Foreign Languages in Preschool Age]. *Pedahohika formuvannia tvorchoï osobystosti u vyshchii ta serednii shkoli – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 63, Volume 1. DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.15 URL: <http://surl.li/mhooc> [in Ukrainian].

13. Online shkola 977 (2023). *Chy mozhlyve dystantsiine navchannia y shcho potribno dlia toho?* [Is Distance Learning Possible and What is Required for It?]. *Onlain shkola 977 – Online school 977: quality distance learning in Ukraine* URL: <http://surl.li/mqjvt> [in Ukrainian].

14. British Council Learn English. URL : <http://surl.li/mqjvu> [in English].

15. Duolingo. URL: <http://surl.li/qxtnz> [in English].

16. Enpodcast. URL: <http://surl.li/mqjvv> [in English].

17. Shale, D. (1988). *Toward a reconceptualization of distance education*. The American Journal of Distance Education. Vol. 2(3), 25–35. [in English].

АНОТАЦІЯ

У науковій статті розглядається проблема дистанційного навчання англійської мови дошкільників: плюси та мінуси цього формату. Авторка статті звертається до ключової дефініції «дистанційна освіта»; робить стислий огляд наукових досліджень з означеної проблеми; підкреслюється важливість вивчення англійської мови саме з дошкільного віку, який є сенситивний; зверненням до нормативної бази, підкреслюючи важливість забезпечення дошкільної освіти для всебічного розвитку дитини дошкільного віку та правомірність організації формату дистанційного навчання з дітьми дошкільного віку.

В основному змісті публікації розглядаються плюси та мінуси дистанційного формату навчання англійської мови дошкільників: гнучкість та доступність, різноманітність ресурсів та індивідуалізація навчання – плюси, а обмежена соціалізація, відсутність особистого контакту з педагогом, неможливість організації такого навчання без допомоги дорослих, можливість переважання – мінуси дистанційного навчання англійської мови дітей дошкільного віку. У статті окремо приділено увагу можливостям дистанційного навчання англійської дітей дошкільного віку, зокрема наведено стислий перелік корисних інтернет-ресурсів. Зроблено їх короткий огляд.

Акцентується особлива увага на важливості міжособистісної тісної взаємодії між педагогами та батьками дітей у процесі дистанційного навчання дошкільників англійської.

З огляду на війну в Україні авторка підкреслює необхідність дистанційного навчання, зокрема дистанційного навчання дітей дошкільного віку англійської мови. Дошкільний вік є сенситивним періодом для вивчення іншої мови, а загалом дошкільна освітня ланка є базисом, фундаментом системи освіти в Україні і саме від неї залежить майбутнє нашої держави.

Подальші наукові розвідки авторка статті вбачає в дослідженні дистанційного навчання англійської мови дітей дошкільного віку, а саме в розробленні дистанційного курсу англійської мови для дітей дошкільного віку.

Ключові слова: дистанційна освіта, діти дошкільного віку, англійська мова.

УДК 159.9:81

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-240-250

CURRENT STATE OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION IN PRESCHOOLERS

СУЧАСНИЙ СТАН СФОРМОВАНОСТІ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Vitalina LYSYTSIA,

PhD in Pedagogy

vitalion482@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2228-2013>

Віталіна ЛИСИЦЯ,

кандидат педагогічних наук

Arsen KONOPLIA,

Degree-Seeking Student

arsenkonoplia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6823-3471>

Арсен КОНОПЛЯ,

здобувач вищої освіти

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyiiska Str., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл. 41400, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The scientific publication presents the practical results of the research on the topic «The Current State of Foreign Language Communicative Competence Formation as a Component of Successful Interpersonal Interaction of Preschoolers» The authors of the article note that in the conditions of today's realities, the issue of foreign language communicative competence formation is extremely relevant and is accompanied by the preparation of the young generation for communicative activities both in their native and in foreign language environments, which will contribute to their successful socialization in future. The purpose of the author's research was to present the obtained practical results within the scientific publication regarding the current state of foreign language communicative competence formation as a component of successful interpersonal interaction of preschoolers; to find out the priorities, risks and prospects of the researched issue. The authors emphasize the importance of languages in human life; refer to the historical retrospective regarding the emergence and formation of English language. Special attention is paid to consideration of the sensitivity of the preschool period for learning a foreign language, in particular attention is paid to the anatomical and physiological basis of speech.

The question of bilingualism is revealed: the language policy of society, the political coloring of bilingualism; bilinguals and monolinguals and their language abilities; the impact of learning a foreign language on the general development of a person. The value of the presented scientific intelligence is the author's research, the results of which are: video materials and questionnaire results, which proved the importance of learning English from preschool age. The authors see prospects for further scientific research in the study of the issues of bilingualism and multilingualism in the conditions of forced migration of Ukrainians due to a full-scale war with russia.

Keywords: *English, foreign language communicative competence, preschoolers.*

В умовах реалій сьогодення питання формування іншомовної комунікативної компетентності є надзвичайно актуальним і супроводжується підготовкою молодого покоління до комунікативної діяльності як у рідному, так і в іншомовному середовищах, що сприятиме їх успішній соціалізації в майбутньому. Розглянемо актуальність проблеми з таких аспектів, як-от: *глобалізація економіки та культури*: сучасний світ стає все більш глобалізованим, і мовна компетентність у різних країнах вважається ключовою для успіху в бізнесі, міжнародних відносинах та інтернаціональному спілкуванні; *Інтернет та технології*: завдяки науково-технічному прогресу людство володіє вільним доступом до інформації та ресурсів з можливостями віддаленого спілкування з людьми будь-якої точки світу, знання іноземних мов надають можливість брати участь в глобальному спілкуванні; *міграція в умовах війни в Україні та міжнародні відносини*: зростання мігрантів і вільний рух людей між країнами підкреслює необхідність розуміння інших мов і культур для успішного впорядкування особистого життя в іншій країні; *освіта*, яка в умовах повномасштабної війни є пріоритетом номер два: глобальна освіта вимагає розширення мовної компетентності, а знання інших мов полегшує процес навчання за кордоном; *міжкультурне розуміння*: навчання іншомовній комунікативній компетентності сприяє виникненню інтересу та формує етичне ставлення до інших культур; *ринок праці*: багато міжнародних компаній та організацій вимагають від своїх працівників володіння іноземними мовами, особливо в сферах дипломатії, туризму, маркетингу, менеджменту та інших галузях; *підвищення культурно-просвітницького рівня*: вивчення іноземних мов розширює кругозір індивіда й сприяє його культурному багатству та розвитку особистості загалом.

Отже, іншомовна комунікативна компетентність залишається актуальною, нагальною і надважливою компетентністю в перипетіях сучасності, сприяючи як особистісному розвитку, так і успіху людини в різних сферах життя.

Метою нашого практичного дослідження, результати якого ми стисло репрезентуємо в межах нашої наукової публікації, було дослідити сучасний стан сформованості іншомовної комунікативної компетентності як складника успішної міжособистісної взаємодії дітей дошкільного віку; з'ясувати пріоритети, ризики та перспективи досліджуваного питання.

У процесі дослідження ми використали *методи опитування*: бесіда, інтерв'ю, анкетування та *теоретичний метод педагогічного дослідження* – аналіз наукової літератури.

Скільки мов існує у світі – неоднозначне, дискусійне питання, оскільки підрахувати їх точну кількість не можуть навіть провідні вчені-лінгвісти. На жаль, наука не дає точної відповіді на це запитання. Хоча деякі джерела засвідчують, що кількість мов може варіюватися від 2 до 60 тисяч. Все залежить від того, де проводити кордон між мовою та діалектом. На державному рівні визнані 95 мов. Найпопулярніші:

англійська – вважається офіційною у 54 країнах; французька – визнана у 35 державах; арабська – у 27 країнах світу.

До топ десяти мов за кількістю носіїв входять: китайська (понад 1 мільярд носіїв); англійська (близько 400 мільйонів носіїв); хінді (понад 300 мільйонів); іспанська (понад 300 мільйонів); арабська (понад 240 мільйонів); бенгальська (понад 200 мільйонів); португальська (понад 180 мільйонів); індонезійська/малайська (понад 160 млн); японська (понад 125 мільйонів) (Вікіпедія, 2023). За даними найбільшого каталогу мов «Ethnologue», станом на 2023 рік у світі налічується понад 150 мовних сімей. Найбільшою вважається індоєвропейська мовна сім'я, оскільки її мовами говорить близько 3 млрд. людей. Сюди відносяться англійська, французька, іспанська, грецька, українська та інші мови (Вікіпедія, 2023).

Мовою міжнародного спілкування, діловою та однією з найпоширеніших у світі є англійська. Насправді, вона вже давно ввійшла в наше повсякденне життя. Про це свідчать багаточисленні англомовні запозичення в українській мові (англіцизми). Англіцизм, за тлумаченням українського мовознавця Віталія Радчука, – це різновид запозичення; слово, його окреме значення, вислів тощо, які запозичені з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком. Як правило, вони зберігають ознаки свого походження (Шустак Ю, 2010: 153). У переважній більшості це слова, що стосуються техніки, мореплавства та військової справи, політики, економіки та торгівлі, спорту, одягу й тканин, їжі та напоїв, культури.

Про актуальність формування іншомовної компетентності, а точніше англомовної, свідчить і факт того, що президентом України 28 червня 2023 року був поданий до Верховної Ради законопроект № 9432, який передбачає, що англійська мова має стати обов'язковою вимогою при призначенні на посаду державних службовців. У першій статті документа зазначається, що «держава сприяє вивченню англійської мови громадянами України» і передбачається, що в дитячих садочках учні старшого дошкільного віку обов'язково вивчатимуть англійську. Обов'язкове вивчення англійської в закладах дошкільної освіти запрацює з 1 вересня 2026 року. Інші норми запрацюють через два роки з дня набрання чинності законом (Проект Закону, 2023).

Безсумнівно, історія мови будь-якої міцно пов'язана й інтегрована з історією народу, суспільства, розвитку матеріальної й духовної культури, бо в мові фіксуються наслідки пізнавальної діяльності людства. А отже, поставлена проблема вимагає звернення й до історичної ретроспективи. Історію становлення і розвитку іноземної (англійської) мови можна умовно поділити на три періоди: давньоанглійський, середньо-англійський, і сучасний період. Англійська мова сформувалася на основі говорів германських племен (англів, саксів, ютів і частини фризів), які переселилися з континенту на Британські острови в 5 ст. Унаслідок подальших завоювань території сучасної Великої Британії англійська мова зазнала великого впливу скандинавських (8–11 ст.) і французької (11–15 ст.) мов. Упродовж 15 ст. відбувалися зміни в системі голосних, правописних нормах, графічному

оформленні звуків. Мова поступово наближалася до унормованого літературного варіанта, який остаточно сформувався в 15–16 ст. на основі діалекту м. Лондона. У цей період англійська мова активно запозичувала іноземні слова, що значно розширило її лексичний склад. У 1755 році Семюел Джонсон опублікував перший тлумачний словник англійської мови, який налічував близько 43 тис. слів (Вікіпедія, 2022).

Чому ж іншомовна комунікативна компетентність є складником успішної міжособистісної взаємодії дітей дошкільного віку? Слід дати відповіді на такі запитання: «У якому віці формується, «дозріває» мова? Чи здатна, наприклад, дитина в дошкільному віці оволодіти одразу декількома мовами та які передумови її мовленнєвого розвитку? Хто такі білінгви і чи є білінгви кращими за монолінгвів?».

Кожного разу, коли ми читаємо, слухаємо, пишемо чи говоримо, у мозку відбувається незліченна кількість процесів, за які відповідальні різні його частини. Найважливішою в цьому всьому є зона Верніке (сенсорно-мовна зона), яка відповідальна за обробку та інтерпретацію того, що ми почули (University of Delaware, 2019). Центр Брока відповідальний за те, щоб наші думки почув світ. Ця зона допомагає нам координувати та планувати рухи нашого мовленнєвого апарату. Також важливою є кутова звинина, яка відповідальна за візуалізацію почутої інформації. Якщо говорити про вивчення іноземних мов, то в цьому процесі беруть участь й інші частини нашого мозку, зокрема гіпокамп, який відповідальний за консолідацію нашої пам'яті, вазальні ядра тощо (Sorace, A., Ladd, B., 1995).

Дуже часто дорослі недооцінюють немовлят і вважають, що їхній мозок є такою собі табула расою, себто пустою дошкою, яка всмоктує в себе із середовища абсолютно це підряд. Але правда полягає в тому, що від народження діти вже володіють базовими вміннями і знаннями. У їх мозку вже є чітко сформовані структури, відповідальні за різні сфери мовленнєвого розвитку, зокрема за розуміння мови. Найцікавіше, що вивчення мови не починається тоді, коли дитина вимовляє своє перше слово: мама, тато тощо. Як свідчать дослідження, під час III триместру вагітності плід здатний розпізнавати та чути звуки, які надходять ззовні. Імовірно, що мелодика мови проникає крізь стінку матки, і плід починає її мимоволі запам'ятовувати. Як тільки немовлята народжуються, вони вже здатні розпізнавати більшість приголосних та голосних, які існують у будь-якій мові світу. І саме у 1 рік життя вони засвоюють саме ті звуки, які є притаманними для їх рідної мови. Байдуже, де вони народилися чи які гени успадкували, адже якщо їх занурити в моно- чи білінгвальне середовище, то за кілька місяців їх слух зможе підлаштуватися під фонологію цих мов. На жаль, у дорослому віці ми втрачаємо цю неймовірну гнучкість; і хоч у світі існує близько 800 фонем, себто звуків, нашому мозку буває деколи важко відрізнити деякі з них. А це все пов'язано з тим, що власне в дитинстві ми чули лише ті звуки, які використовували наші батьки. Тому, до прикладу, японці, які з часом переїхали в іншу країну і в принципі змогли опанувати її мову, не можуть

відрізнити звуки (л) та (р), адже для їх мозку ці звуки звучать однаково. І тому можуть робити помилки в словах рік та лік, колона чи корона. Цей сенситивний період, коли ми вчимося розрізняти різні звуки, є доволі коротким, і саме тому однорічна дитина є вже менш здібною ніж кількामीсячна. Та варто розуміти, що хоч навчальний потенціал поступово падає, але він ніколи не досягає позначки нуля і може різнитися від «індивіда до індивіда».

Якщо ж говорити про інші рівні засвоєння мови, до прикладу, граматики – то це віконце для змін, яке є відкритим набагато довше: спостереження за дітьми, які мігрували в чужу країну у віці 3-4 років, засвідчують, що вони могли прекрасно спілкуватися новою мовою але все ж мали маленький акцент, який місяцями міг видавати їх походження. Здібності до вивчення граматики поволі знижуються протягом усього нашого дитинства і різко падають у віці 17 років. Тому вчені радять вивчати другу іноземну мову до десятирічного віку. Що ж стосується лексики, то наш мозок є надзвичайно пластичним, аби запам'ятовувати нові слова впродовж усього періоду життя.

Чи ж справді люди, які знають дві або більше мов, є набагато розумнішими і мають супер мозок, аніж ті, які знають одну мову? Почнемо з того, що існує два типи білінгвізму: перший – одночасний, коли батьки з дитинства розмовляють з дитиною двома різними мовами, а другий – послідовний, який знайомий кожному з нас, коли дитина починає вивчати другу іноземну мову в садочку, школі, університеті, тобто тоді, коли вона вже навчилася розмовляти своєю рідною мовою. Головною відмінністю між одночасними та послідовними білінгвами є те, що ті, хто вивчали одразу дві мови паралельно, не будуть мати акценту (адже момент, коли вони були немовлятами, їх мозок навчився підлаштовуватися під фонетику одразу двох мов). Парадоксальною й унікальною здатністю є те, що вивчення двох мов одночасно не утворює в голові дитини плутанину. Діти не зіштовхуються з такою проблемою, адже їх мозок дуже вміло розмежує і відрізняє, яку саме мову вони заразчують, чи якою саме мовою вони зараз говорять, оскільки в кожній мові є свої звуки, ритмічність. Тому мозок дитини здатен їх розрізняти і без проблем перемикається з однієї мови на іншу.

Що ж до переваг білінгвів чи мультилінгвів над тими людьми, які знають лише одну мову, – це питання є дещо контраверсійним і на нього немає однозначної відповіді. У просторі інтернету є безліч наукових статей, які говорять, що ці плюси є (Emilie Massa, Barbara Köpke, Radouane El Yagoubi, 2020; Kenneth R Paap, Zachary I Greenberg, 2013); Filippi, R., Bright, P., 2023), а ще додамо медіа, які почали активно просувати ці тези, і на виході отримуємо, що вивчення іноземних мов – це ледь не як заняття в спортзалі. Не все так однозначно. Безперечно, знання іноземної мови має свої переваги: до прикладу, ви будете знати іншу мову – логічно, але в одній з наукових статей, опублікованій нещодавно, дослідники самі спростовують власні твердження щодо когнітивних переваг білінгвів,

посилаючись буцім-то на малу доказову базу, недостатньо велику вибірку, що не дозволяє власне робити однозначні висновки (Angela de Bruin, Barbara Treccani, and Sergio Della SalaView, 2014).

Ще одне дослідження показало, що білінгви справді можуть виконувати деякі завдання краще монолінгвів, але це були мовні завдання (Kenneth R Paap, Hunter A Johnson, Oliver Sawi, 2015).

Феномен білінгвізму по-різному сприймався суспільством і має політичне забарвлення. Так, мовна ситуація в кожній країні відрізняється своїми особливостями, тому питання білінгвізму в публікаціях науковців різних країн має специфічне національне забарвлення. Основними факторами впливу на оцінку двомовності були і є: особливості історичного розвитку, структура суспільства та національна й наднаціональна (загальноєвропейська) мовна політика, яка реалізується як у політиці держави щодо державної мови/мов, регіональної мови/мов, мов національних меншин, так і щодо навчання іноземних мов в системі освіти. Але якщо в минулому лише окремі особи володіли мовою міжевропейського спілкування, то сьогодні, зважаючи на тотальне домінування англійської мови, двомовність за формулою «рідна мова + англійська» набула масового характеру.

Для розуміння білінгвізму та багатомовності (мультилінгвізму) суттєве значення мають поняття «рідна мова» та «двомовність». «Рідна мова» є складним поняттям. Його детально описує за чотирма критеріями Туве Аніта Скутнабб-Кангас в своєму дослідженні, датованому ще у 1981 р. «Bilinguism or not». Цими критеріями дослідниця вважає: походження, компетентність, практичне використання та ідентифікацію. Дослідження показало, що кожна особа, яка перебуває в полікультурному та мультилінгвальному середовищі, може мати 2-4 «рідні» мови. Що стосується ідентифікаційного критерію, то, за Туве Аніта Скутнабб-Кангас, можна говорити про внутрішню та зовнішню самоідентифікацію. Внутрішня ідентифікація особистості як такої, а зовнішня – як частини соціуму, що представляє одну мову. Це свідчить про те, що поняття «рідна мова» є не тільки досить складним для однозначної дефініції, але й може охоплювати в кожному конкретному випадку кілька мов (Tove Skutnabb-Kangas, 1981). Саме тому, навчаючи дітей дошкільного віку англійської чи іншої іноземної мови, ми керуємось принципом «опори на рідну мову».

Інформація в дослідженнях науковців про нібито негативний вплив білінгвізму на особистість була актуальною аж до 70-х років ХХ століття.

Так, у контексті ситуації в Німеччині Герхард Кегель вказував на гальмування інтелектуального розвитку дитини; Джошуа Фішман підкреслював, що негативний вплив двомовності виявляється передусім у соціальній сфері, а його показниками є бідність, слабкість, нерезультативність та підпорядковане соціальне становище двомовних осіб. Відповідно, тому, хто мав бажання чогось досягти в професійному, інтелектуальному та соціальному плані, слід було відректися, полишити білінгвізм і зосередитися на засвоєнні однієї мови (Гаманюк В., 2013).

Сучасні дослідження вказують на протилежне: білінгвальні діти в інтелектуальному розвитку, дивергентному мисленні, спостережливості й аналізі різних мовних аспектів, з позиції сформованості металінгвістичної свідомості, у сприйнятті невербальних засобів комунікації мають кращі успіхи, на противагу монолінгвальним. З посиленням глобалізації, міграційних процесів, що викликані «присутністю» інших культур у межах колишніх національних держав та зростанням інтересу до інших народів та їх мов, кардинально змінилася не лише думка науковців, але й ставлення пересічних громадян до ідеї білінгвального навчання.

З метою вивчення труднощів, пов'язаних з комунікацією іноземними мовами, практична частина нашого дослідження передбачала створення онлайн-анкетування (Конопля А., Лисиця В., 2023). За його статистичними даними, окреслили такі показники, як число опитуваних (119 осіб); вікову піраміду респондентів (мінімальний вік – 16 років, максимальний вік – 54 роки; гендерну залежність (79% жіночої статі, 94 особи / 21% чоловічої статі, 25 осіб); застосування мови в повсякденному житті (українська – 108 осіб, англійська – 6 осіб; п. інше – 5 осіб). Більшість респондентів зазначили, що почали вивчати іноземну мову (англійську) не з дошкільного віку, а зі школи, що в майбутньому могло заблокувати їх мовний потенціал (52 особи не впевнені у власних силах, мають збіднілий словниковий запас, неправильно вимовляють слова; 27 осіб бояться робити помилки та осуду зі сторони комунікантів: рідних, друзів, сусідів, колег, знайомих; 24 особи твердо переконані в тому, що вивчення іноземної мови взагалі непотрібне, адже все можна перекласти за допомогою сторонніх ресурсів; 16 осіб зазначили, що під час опанування англійської мови їм заважає лінгвістична навантаженість (наприклад, встановленню детермінантних (причинно-наслідкових) зв'язків та мали прогностичний характер, значна частина респондентів схильні думати, що сучасні діти стануть поколінням поліглотів (52%), задля вивчення іноземної мови достатньо формули «ціль+мотивація» (82,4%), й спростували твердження щодо індивідів, які вивчають дві мови, а саме: вказали на те, що вони «не блукатимуть» між двома мовами, а будуть відчувати себе впевнено між двома культурами, які сповнені цікавістю та спонукають до нових відкриттів.

Практична значущість нашого дослідження полягає в тому, що з метою порівняння та з'ясування комунікативної ситуації сучасного стану сформованості англійської комунікативної компетентності в дітей дошкільного віку та дорослих містян, а також, щоб підкреслити все-таки необхідність вивчення англійської мови з дошкільного віку, ми взяли інтерв'ю у пересічних громадян, а також відвідали «Центр розвитку дитини «Веселка», де в ігровій формі поспілкувалися з дітьми іноземною мовою (англійською). Підкреслимо, що діти дошкільного віку бачили нас уперше (посилання на відео матеріали в списку літератури) (Конопля А., Лисиця В., 2023; Інтернет-конференція, 2023).

У процесі соціометрії з дорослими ми зіштовхнулися з їх настороженістю, страхом до комунікації, подекуди бажанням втекти від

співрозмовника (комунікативними бар'єрами). Англійська мова є надзвичайно розвиненою та багатогранною (про це ми згадували в ретроспективному аналізі), вона сповнена низкою лексико-семантичних засобів вираження, котрі й викликали бар'єри в міжособистісному спілкуванні. Чимало людей комплексували, коли чули речення чи словосполучення англійською мовою, – виникала псевдозамінка в спілкуванні.

Для того, щоб підкреслити важливість формування іншомовної комунікативної компетентності (маємо на увазі англійську мову як іноземну), ми з'ясували значення знань іноземних мов у сучасному світі, для успішного особистісного розвитку людини, для професійної самореалізації; розвіяли міфи про те, що вивчення іноземної мови замінює тренування в спортзалі та потребує «супермозку»; на основі студювання наукових досліджень упевнилися в тому, що дошкільний вік є сенситивним періодом для вивчення іноземної мови. Чим раніше – тим краще. І хоча навчальний потенціал поступово падає, але він ніколи не досягає позначки нуля і може різнитися від «індивіда до індивіда».

Розібралися, хто такі білінгви і які вони бувають, що головною відмінністю між одночасними та послідовними білінгвами є те, що ті, хто вивчали одразу дві мови паралельно, не будуть мати акценту (адже момент, коли вони були немовлятами, їх мозок навчився «підлаштовуватися» під фонетику одразу двох мов); для порівняння провели анкетування з дорослою аудиторією та поспілкувалися іноземною мовою з пересічними містянами, провели зустріч з дітьми дошкільного в «Центрі розвитку дитини «Веселка».

Ретроспективний аналіз засвідчив, що білінгвізм не завжди сприймався суспільством позитивно, а часом навіть засуджувався і вважався ганебним явищем, непрестижним, на відміну від сьогодення, коли вчити іноземну мову – круто, навчання підтримується державою і популяризується. І в недалекому майбутньому на державному рівні вивчення іноземної мови почнеться з закладу дошкільної освіти

Що ж до пріоритетів: іноземна мова вже є в БҚДО, освітній напрям «Мовлення дитини. Іноземна мова». На жаль, поки що у варіативному складнику стандарту дошкільної освіти. Про вивчення іноземної мови зазначається: «Мовленнєва компетентність у сфері іноземної мови – це оперування дитиною на базовому рівні основами іншомовних лексичних, фонетичних і граматичних знань у процесі аудіювання, діалогічного та монологічного мовлення» (БҚДО, 2021)

Ризиками є умови та реалії нашого з вами сьогодення – війна в країні, яка є і плачевною перспективою того, що через вимушену міграцію у світі вже з'являється більше білінгвів та поліглотів.

Окреслюючи перспективи, звернемося до законопроекту Президента України № 9432 про застосування англійської мови (Проект Закону, 2023). Зазначимо, що вивчення іноземної мови (англійської) запроваджуватиметься з дошкільного дитинства. Як базова освітня ланка, фундамент, дошкільна освіта покликана готувати дітей до дорослого життя

й передати естафету шкільному навчанню, а школа, в свою чергу, – закладам вищої освіти, і саме від дошкільного навчання залежить успішність особистості, а система дошкільної освіти є одним із провідних соціальних інститутів, які формують майбутню еліту суспільства.

Отже, результати практичного дослідження засвідчують сучасний стан сформованості іншомовної комунікативної компетентності як складника успішної міжособистісної взаємодії дітей дошкільного віку: визначені пріоритети, прорезюмовані ризики, з'ясовані перспективи білінгвального та мультилінгвального навчання.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні проблем білінгвізму та мультилінгвізму в умовах вимушеної міграції українців через повномасштабну війну з росією.

Література

1. Анкетування. URL : <http://surl.li/mppfh> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL : <https://goo-gl.me/hZbjk> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Відео матеріали (посилання на два відео: місто/центр розвитку). URL : <http://surl.li/mppej> (дата звернення: 10.10.2023).
4. Шустак Ю. І. Глобалізація та англіцизми в українській мові. Студентські наукові записки. Серія «Філологічна». 2010. Випуск 3. С. 153–154 URL : <http://surl.li/mplvg> (дата звернення: 10.10.2023).
5. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Загроженої мови. URL : <http://surl.li/mplut> (дата звернення: 10.10.2023).
6. Інтернет-конференція «Актуальні проблеми дошкільної освіти: виклики та пріоритети». 2023. URL : <http://surl.li/mppjl> (дата звернення: 10.10.2023).
7. Проект Закону про застосування англійської мови в Україні. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201> (дата звернення: 10.10.2023).
8. Вікіпедія. Семюел Джонсон. URL : <http://surl.li/mpmfn> (дата звернення: 10.10.2023).
9. Вікіпедія. Список мов за кількістю носіїв. URL : <http://surl.li/duimw> (дата звернення: 10.10.2023).
10. Гаманюк В. А. Феномен багатомовності та його оцінка в суспільно-політичному контексті Німеччини. *Філологічні студії*. 2013. Випуск 9. URL : <http://surl.li/mpnlc> (дата звернення: 10.10.2023).
11. Filippi R., Bright P. A cross-sectional developmental approach to bilingualism: Exploring neurocognitive effects across the lifespan. *Ampersand*. Volume 10, 2023, 100097. URL : <https://goo-gl.me/VMSWZ> (дата звернення: 10.10.2023).
12. Massa E., Köpcke B., El Yagoubi R. Age-related effect on language control and executive control in bilingual and monolingual speakers: Behavioral and electrophysiological evidence. *Neuropsychologia*. 2020, Feb 17:138:107336. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2020.107336. Epub 2020 Jan 8. URL : <http://surl.li/mpnau> (дата звернення: 10.10.2023).
13. [Skutnabb-Kangas](http://surl.li/mpnau) T. Bilingualism or not. 1981. 378 p ISBN 090502818X, 9780905028187 URL : <http://surl.li/mpnnew> (дата звернення: 10.10.2023).
14. Bruin A. de, Treccani B., and Della Sala S. Cognitive Advantage in Bilingualism: An Example of Publication Bias? *Psychol Sci*. 2015 Jun;26(6):944-6. doi: 10.1177/0956797615573759. Epub 2015 May 5. URL : <http://surl.li/mzunk> (дата звернення: 10.10.2023); URL : <http://surl.li/mpnbv> (дата звернення: 10.10.2023).

15. Paap K. R., Johnson H. A., Sawi O. Bilingual advantages in executive functioning either do not exist or are restricted to very specific and undetermined circumstances. *Cortex*. 2015 Aug;69, 265–278. doi: 10.1016/j.cortex.2015.04.014. Epub 2015 May 7. URL : <http://surl.li/mtaos> (дата звернення: 10.10.2023).

16. Sorace A., Ladd B. FAQ: Raising Bilingual Children. 1995. URL : <http://surl.li/mtapx> (дата звернення: 10.10.2023).

17. Learning language: New insights into how brain functions. *University of Delaware. ScienceDaily*, 8 May 2019. URL : <http://surl.li/mpnaj> (дата звернення: 10.10.2023).

18. Paap K. R., Greenberg Z. I. There is no coherent evidence for a bilingual advantage in executive processing. 2013. *Cogn Psychol*. 2013 Mar. 66(2). P.232-58 doi: 10.1016/j.cogpsych.2012.12.002. Epub 2013 Jan 28. URL : <http://surl.li/mtate> (дата звернення: 10.10.2023).

References

1. *Anketuvannia* [Questionnaire]. URL : <http://surl.li/mppfh> [in Ukrainian].

2. Pirozhenko, T. O. (2021). *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia)* [Basic Component of Preschool Education (new edition)]. URL : <https://goo-gl.me/hZbjk> [in Ukrainian].

3. *Video materialy (posylannia na dva video: misto/tsentr rozvytku)* [Video materials (links to two videos: city/development center)]. URL: <http://surl.li/mppej> [in Ukrainian].

4. Shustak, Yu. I. (2010). *Hlobalizatsiia ta anhlytsyzmy v ukrainskii movi* [Globalization and Anglicisms in the Ukrainian Language]. *Studentski naukovi zapysky. Seriia «Filolohichna»*. Student scientific notes. Series «Philological», Issue 3, 153–154. URL : <http://surl.li/mplyq> [in Ukrainian].

5. Wikipedia (n.d.). *Material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii. Zahrozheni movy* [Material from Wikipedia – the free encyclopedia. Endangered languages]. URL : <http://surl.li/mplut> [in Ukrainian].

6. *Internet-konferentsiia «Aktualni problemy doshkilnoi osvity: vyklyky ta priorityty»* [Internet conference «Actual Issues of Preschool Education: Challenges and Priorities»]. URL : <http://surl.li/mppil> [in Ukrainian].

7. Zelenskyi, V. O. (2023). *Proekt Zakonu pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini* [Draft Law on the Use of the English Language in Ukraine]. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201> [in Ukrainian].

8. Wikipedia (n.d.). *Semiuel Dzhonson* [Samuel Johnson]. URL : <http://surl.li/mppmfj> [in English]

9. Wikipedia (n.d.). *Spysok mov za kilkistiu nosiiv* [List of Languages by Number of Speakers]. URL : <http://surl.li/duimw> [in Ukrainian].

10. Hamaniuk, V. A. (2013). *Fenomen bahatomovnosti ta yoho otsinka v suspijno-politychnomu konteksti Nimechchyny* [The Phenomenon of Multilingualism and its Evaluation in the Socio-Political Context of Germany]. *Filolohichni studii*. Philological studies, Issue 9. URL : <http://surl.li/mpncl> [in Ukrainian].

11. Filippi, R., Bright, P. (2023) *A cross-sectional developmental approach to bilingualism: Exploring neurocognitive effects across the lifespan*. Ampersand, volume 10, 100097. URL : <https://goo-gl.me/VMSWz> [in English].

12. Massa, E., Köpke, B., Yagoubi, R. El. (2020). *Age-related effect on language control and executive control in bilingual and monolingual speakers: Behavioral and electrophysiological evidence*. *Neuropsychologia*. 2020 Feb 17;138:107336. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2020.107336. Epub 2020 Jan 8. URL : <http://surl.li/mpnau> [in English].

13. Skutnabb-Kangas, T. (1981). *Bilingualism or not*. ISBN 090502818X, 9780905028187. URL: <http://surl.li/mpnew> [in English].

14. Bruin, A. de, Treccani, B., Della, S. S. (2014). *Cognitive Advantage in Bilingualism: An Example of Publication Bias?* Psychological Science, Volume 26, Issue 1. <https://doi.org/10.1177/0956797614557866> URL : <http://surl.li/mpnbv> [in English].

15. Paap, K. R., Johnson, H. A., Sawi, O. (2015). *Bilingual advantages in executive functioning either do not exist or are restricted to very specific and undetermined circumstances*. Cortex. URL : <http://surl.li/mtaos> [in English].

16. Sorace, A., Ladd, B. (1995). *FAQ: Raising Bilingual Children*. URL : <http://surl.li/mtapx> [in English].

17. University of Delaware (2019). *Learning language: New insights into how brain functions*. ScienceDaily, 8 May. URL : <http://surl.li/mpnaj> [in English].

18. Paap, K. R., Greenberg, Z. I. (2013). *There is no coherent evidence for a bilingual advantage in executive processing*. Cogn Psychol. 2013 Mar; 66 (2): 232-58. doi: 10.1016/j.cogpsych.2012.12.002. Epub 2013 Jan 28. URL : <http://surl.li/mtate> [in English].

АНОТАЦІЯ

У науковій публікації автори зазначають, що в умовах реалій сьогодення питання формування іншомовної комунікативної компетентності є надзвичайно актуальним й супроводжується підготовкою молодого покоління до комунікативної діяльності як в рідному, так і в іншомовному середовищах, що сприятиме їх успішній соціалізації в майбутньому. Підтвердженням цьому є законопроект № 9432 від 28.06.2023 р. «Про застосування англійської мови в Україні».

Метою авторського дослідження було представити отримані практичні результати сучасного стану сформованості іншомовної комунікативної компетентності як складника успішної міжособистісної взаємодії дошкільників; з'ясувати пріоритети, ризики та перспективи досліджуваного питання. У процесі дослідження були використані методи опитування та теоретичний метод педагогічного дослідження – аналіз наукової літератури.

Автори наукової статті наголошують на важливості мов у житті людства; звертаються до історичної ретроспективи стосовно виникнення та становлення англійської мови. Окрема увага приділена розгляду питання сенситивності дошкільного періоду для вивчення іноземної мови, зокрема звертається увага на анатомо-фізіологічні основи мовлення.

Розкривається питання білінгвізму: мовна політика суспільства, політичне забарвлення білінгвізму; білінгви та монолінгви і їх мовні здібності; вплив вивчення іноземної мови на загальний розвиток людини.

Цінність наукової розвідки становить авторське дослідження, результатами якого є відео-матеріали та результати анкетування, які засвідчили важливість вивчення англійської мови з дошкільного віку. Перспективи подальших наукових розвідок автори вбачають у дослідженні проблем білінгвізму та мультилінгвізму в умовах вимушеної міграції українців через повномасштабну війну з росією.

Ключові слова: англійська мова, іншомовна комунікативна компетентність, діти дошкільного віку

УДК 373.2(075.8)

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-251-263

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN'S INFORMATION SEARCH SKILLS

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ ВМІНЬ ЗДІЙСНЮВАТИ ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ

Natalia LYSTOPAD,
teacher

Наталія ЛИСТОПАД,
викладач

natasha.listopad@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3550-9985>

Municipal Institution «Odessa
Pedagogical Professional College»,
✉ 1, Hretska st., Odessa, 65000,
Ukraine

Комунальний заклад «Одеський
педагогічний фаховий коледж»,
✉ вул. Грецька, 1, м. Одеса,
65000, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article deals with the peculiarities of forming preschool children's information search skills. The purpose of the article is to theoretically define, scientifically substantiate and experimentally test the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of preschool children's information search skills. It has been established that the problem of forming preschool children's information search skills is relevant in the pedagogical theory and practice of preschool education institutions and requires theoretical understanding. The paper clarifies the content of the concept of «information retrieval skills», which we consider to be the abilities of children to act on the basis of knowledge and experience aimed at finding, assimilating and further using information.

In accordance with the purpose and objectives of the ascertaining experiment, in order to study the level of preschool children's information search skills, indicators for assessing the formation of preschool children's information search skills were identified. In accordance with the indicators, a methodology for diagnosing the formation of preschool children's information retrieval skills was developed. The levels of preschool children's information search skills were determined: high, medium, low.

It has been proved that the development of preschool children's information retrieval skills will be effective if the following pedagogical conditions are implemented: development and implementation of a set of search tasks that ensure effective mastering by preschool children of the ways and means of working with information, taking into account the specifics of its sources and stages of search activity (awareness of the problem, identification of the source, perception of information, storage and use of information); stimulating the interest of preschool children to search for information using various sources; creating an emotionally comfortable environment in the process of working with information for effective interpersonal communication of preschool children.

A methodology for developing preschool children's information search skills was developed and tested. The stages of formation of preschool children's information search skills are developed: motivational, informational and educational, effective and developmental. The effectiveness of pedagogical conditions and methods of forming preschool children's information retrieval skills has been experimentally confirmed.

251

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

Keywords: *preschool children, pedagogical conditions, information retrieval skills.*

Вступ. Навколишній простір дитини – це джерело різних видів інформації. Якщо вона самостійно отримана в практичній діяльності, то є безцінним надбанням дитини, поєднуючи в собі знання, вміння та цінності (Цимбалару, 2016). Основним завданням взаємодії в процесі навчання дітей стає не передача готової інформації, а формування вмінь самостійно її отримувати, використовуючи різні джерела, і використовувати під час розв'язання різноманітних завдань (Захарова, 2010).

Разом з тим, у практиці закладів дошкільної освіти недостатньо враховується важливість створення педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації. Педагогічні умови створюються педагогами епізодично. Але діяльність дітей передшкільного віку істотно залежить від зовнішніх і внутрішніх умов. Педагог, створюючи їх, розкриває перед дітьми засоби і способи пізнання навколишнього світу. Робота з реалізації педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації має ґрунтуватися на вмінні використовувати конкретне джерело (Листопад, Мардарова, 2019).

На підставі вищевикладеного нами було встановлено суперечність між необхідністю формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації та недостатньою розробленістю педагогічних умов, які сприятимуть реалізації цього процесу в закладах дошкільної освіти. Виявлена нами суперечність дала змогу окреслити мету статті: теоретично визначити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації.

Методи та методики дослідження. Для теоретичного визначення, науково обґрунтування та експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації було використано сукупність теоретичних (аналіз вітчизняних публікацій, систематизація, узагальнення) та емпіричних методів дослідження (педагогічний експеримент), а також здійснено статистичне опрацювання результатів педагогічного експерименту.

Результати та дискусії. Найважливішою якістю особистості в сучасному суспільстві є здатність працювати з інформацією та самостійно здобувати знання (Кремень, Сисоєва, 2022). Формування інформаційних умінь, тобто вмінь здійснювати пошук інформації з різних джерел, є найважливішою умовою освітнього процесу в сучасних закладах дошкільної освіти (Беленька, 2016). Цілеспрямована, систематична робота з формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук необхідної інформації з різних джерел сприяє успішному процесу здобуття знань у подальшому навчанні в НУШ (Гриневич, 2023:98–111). Здобуті знання та вміння роботи з різними джерелами інформації дають змогу дітям передшкільного віку навчитися отримувати інформацію різними способами, фіксувати її, вибудовувати різноманітні алгоритми. Робота з інформацією вимагає від дитини

передшкільного віку вміння кодувати її під час передачі та декодувати під час сприйняття (Петрунко, 2011).

Уміння здійснювати пошук інформації дітьми передшкільного віку розуміємо як набуті на основі знань і досвіду здібності до дій, спрямованих на пошук, засвоєння та подальше її використання. Освоєння дітьми передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації характеризується високою самостійністю та активністю, самостійністю у виборі джерел цієї діяльності.

Аналіз сучасних досліджень (Листопад, Мардарова, 2021; Пономаренко, Кузіна, 2021) дав змогу виокремити такі вміння здійснювати пошук інформації, які можуть бути сформовані в дітей передшкільного віку: усвідомлювати необхідність отримання інформації, якої бракує під час розв'язання пошукової задачі; обрати джерело і спосіб отримання відповідно до особливостей об'єкта пізнання та пошукового завдання; отримувати інформацію, ставлячи запитання; отримувати інформацію, використовуючи друковані джерела; отримувати інформацію, використовуючи аудіо- та відеоджерела; запам'ятати, фіксувати отриману інформацію, використовуючи різні способи відповідно до її особливостей; отримувати інформацію, спираючись на уявлення.

Педагогічні умови формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації ґрунтуються на спільній роботі їх з педагогом, спрямованій на розв'язання завдань, що виникають у пізнавально-дослідницькій діяльності, повсякденному житті, грі та праці, процесі пізнання навколишнього світу.

Формуванню в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації сприятимуть такі педагогічні умови: розробка та реалізація комплексу пошукових завдань, що забезпечують дієве опанування дітьми передшкільного віку способів і засобів роботи з інформацією з урахуванням специфіки її джерел та етапів пошукової діяльності (усвідомлення проблеми, визначення джерела, сприйняття інформації, збереження та використання інформації); забезпечення стимулювання інтересу дітей до пошуку інформації з використанням різних джерел; створення емоційно-комфортного середовища в процесі роботи з інформацією для ефективного міжособистісного спілкування дітей (Листопад, Мардарова, 2019).

Розглянемо докладніше першу педагогічну умову: розробка та реалізація комплексу пошукових завдань, що забезпечують дієве опанування дітьми передшкільного віку способів і засобів роботи з інформацією з урахуванням специфіки її джерел та етапів пошукової діяльності (усвідомлення проблеми, визначення джерела, сприйняття інформації, збереження та використання інформації).

Пошукова діяльність передбачає високу активність і самостійність дітей передшкільного віку, відкриття нових знань і способів пізнання. Вона починається з постановки педагогом і прийняття дітьми передшкільного віку пізнавального завдання (можлива також постановка пізнавального завдання дітьми передшкільного віку), потім здійснюється її первинний аналіз і

висуваються припущення, відбираються способи їх перевірки, здійснюється перевірка. Завершується пошукова діяльність аналізом отриманих під час перевірки результатів і формулюванням висновків (Листопад, 2015).

Доведено, що освітній процес, який поєднує засвоєння готових знань із відносно самостійним їх отриманням, має велике значення для розумового розвитку дітей передшкільного віку. Пошукова діяльність як форма організації використовується в передшкільному віці. Відповідно до програми педагог розробляє систему пошукових завдань, які поступово ставить перед дітьми. Важливою умовою цього є створення проблемних ситуацій (Мардарова, 2012).

Проблемна ситуація виникає, коли пошукове завдання поставлено, але одразу розв'язати його діти передшкільного віку не можуть. Необхідне зусилля думки, щоб зіставити відомі факти, зробити попередні висновки. Самостійна робота дітей передшкільного віку в такій ситуації має пошуковий характер. Під час постановки перед дітьми передшкільного віку пошукових завдань слід урахувувати їхню життєву значущість, інтерес до них. Пошукове завдання завжди містить запитання. Деякі дані, відомі дітям, можна використати в розв'язанні. Частина даних (інформації) діти передшкільного віку мають відшукати в процесі комбінування, перетворення вже відомих знань і способів дій. Незнання має бути частковим, тоді пошукове завдання можна розв'язати за допомогою досвіду, порівняльного спостереження або в процесі евристичного міркування. Якщо завдання непосильне дітям передшкільного віку або занадто легке, не потребує розумових зусиль, то проблемної ситуації не виникає.

Пізнавальні завдання повинні спрямовуватися на вирішення завдань, визначених у Базовому компоненті дошкільної освіти; відповідати віковим та індивідуальним особливостям дитини передшкільного віку, її потребам і мотивам, пов'язані з її інтересами; допомагати усвідомлювати свої сили та можливості; дозволяти проявляти свободу у виборі змісту і засобів своєї діяльності, особисте ставлення до способу і процесу досягнення мети; припускати поступове ускладнення і розширення змісту, тобто кола проблем, де необхідно вибрати самостійне рішення; зачіпати сферу моральних почуттів і переживань, викликати емоційний відгук завдяки своїй емоційній насиченості; максимально наблизитися до природних умов спілкування вихователя з дітьми передшкільного віку, легко вписуватися в освітню діяльність закладу дошкільної освіти.

Оскільки робота з проблемною ситуацією стає пошуком нового рішення (адже проблема передбачає по суті своїй зіткнення з невідомим раніше змістом; завданням, відповіді на яке немає ні в досвіді своєму, ні в досвіді оточення) шляхом висування не схожих на ті, що пропонують інші, і не схожих одна на одну множинних версій, то в роботі з дітьми не мається на увазі, що продуктивна відповідь точно існує або ж легко знаходиться; можливо, що ніхто з учасників (зокрема й педагог) не має не лише готового рішення, а й шляхів наближення до нього.

Розглянемо докладніше педагогічну умову: забезпечення стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації з використанням різних джерел.

Забезпечення стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації з використанням різних джерел полягає в актуалізації та збереженні їх пізнавального інтересу до будь-яких засобів інформації, спонуканні інтересу до прийняття захопливої інформації, зміцненні пізнавальних потреб, сформованих на цікавості та допитливості. Забезпечення стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації з використанням різних джерел передбачає розвиток інтересу та мотиву до роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями.

Для активізації пізнавальної діяльності дітей доцільно застосовувати такі шляхи та методи мотивації, які враховують включення завдань, що визначаються новизною, захопливістю та своєрідністю ситуації. Це сприяє виникненню бажання відмовитися від зраєка, сприяє розвитку вмінь працювати в умовах пошуку, прояву самостійності, формуванню допитливості, кмітливості.

Стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації з використанням різних джерел є важливим завданням для їх розвитку. Ось кілька практичних порад для стимулювання: забезпечте доступ до різних джерел інформації, що допоможе дітям передшкільного віку розширити свої знання і побудувати навички пошуку інформації; розповідайте цікаві історії, це може спонукати до самостійного пошуку додаткової інформації; використовуйте комп'ютери, планшети та смартфони в освітньому процесі як ефективний засіб; заохочуйте дітей до проведення досліджень та проєктів на різні теми, це сприятиме розвитку навички критичного мислення; пошук інформації разом з дорослими, які показують приклад пошуку інформації. Важливо пам'ятати, що стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації повинно бути цікавим, захоплюючим та адаптованим до їх рівня розуміння. Дитина повинна мати можливість виражати свої інтереси та брати участь у процесі пошуку інформації, щоб розвивати свої навички самостійного навчання.

Розглянемо докладніше педагогічну умову: створення емоційно-комфортного середовища в процесі роботи з інформацією для ефективного міжособистісного спілкування дітей передшкільного віку.

Основними ознаками емоційно-комфортного середовища як умови формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації є довіра та доброзичливість до дітей на тлі мажорного настрою; повага до відчуття особистої недоторканості та значущості; використання різноманітних форм і методів роботи, що стимулюють творчу діяльність. Наслідувальна здатність дітей передшкільного віку призводить до того, що доброзичливе тло, комфортність переймаються ними і потім переносяться на взаємини з іншими.

Емоційний компонент відображає інформацію за допомогою почуттів, які виражаються в мовленні, емоційних станах, жестах і проявляються в руховій активності, а також настрої. Він виражається в активних або пасивних станах, що утворюються під час роботи з комп'ютером, інтерактивними дошками, застосування різних паперових

інформаційних джерел. Отже, емоції дозволяють сприймати інформацію та відповідати на неї, а отже, чинитимуть значний вплив на активну діяльність дитини. Емоційний компонент – це значний поштовх для розвитку пізнавальної активності дитини.

Констатувальний експеримент спрямований на визначення рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації. В експерименті брали участь 32 дітей закладу дошкільної освіти № 115 міста Одеси. На основі теоретичного дослідження було виокремлено показники оцінювання рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації. Відповідно до показників було підібрано діагностичні завдання, які подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники та діагностичні завдання рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації

№	Показники	Діагностичні завдання
1	Уміння отримувати інформацію, ставлячи запитання	Діагностичне завдання 1. «Постав запитання». Мета: виявити рівень сформованості у дітей передшкільного віку вміння отримувати інформацію, ставлячи запитання; уміння запам'ятати, фіксувати отриману інформацію, використовуючи різні способи відповідно до її особливостей
2	Уміння запам'ятати, фіксувати отриману інформацію, використовуючи різні способи відповідно до її особливостей; Уміння отримувати інформацію, використовуючи друковані джерела	Діагностичне завдання 2. «Допоможи художнику». Мета: виявити рівень сформованості в дітей передшкільного віку вміння отримувати інформацію, використовуючи друковані джерела
3	Уміння отримувати інформацію, використовуючи аудіо- та відеоджерела	Діагностичне завдання 3. «Який вигляд має фламінго?» Мета: виявити рівень сформованості у дітей передшкільного віку вміння отримувати інформацію, використовуючи аудіо- та відеоджерела
4	Уміння зберігати інформацію, використовуючи різні способи	Діагностичне завдання 4. «Давай запам'ятаємо» Мета: виявити рівень сформованості у дітей передшкільного віку вміння зберігати інформацію, використовуючи різні способи
5	Уміння отримувати інформацію різними способами та використовувати інформацію в діяльності	Діагностичне завдання 5. «Розсели тварин по будиночках» Мета: виявити рівень сформованості у дітей передшкільного віку вміння отримувати інформацію різними способами та використовувати інформацію в діяльності

Аналіз результатів констатувального експерименту дозволив нам умовно віднести всіх дітей передшкільного віку до одного з рівнів сформованості вмінь здійснювати пошук інформації.

Низький рівень сформованості вмінь здійснювати пошук інформації був виявлений у 17 дітей (53,12%). У них спостерігалися значні труднощі в процесі виконання всіх завдань, відсутність інтересу до цієї діяльності. Діти не йдуть на контакт і не можуть відповісти на запитання навіть за допомогою педагога, часто відмовляються виконувати завдання. Під час розв'язування пошукового завдання діти здійснювали пошук інформації та діяли лише відповідно до вказівок дорослого. Вони не могли сформулювати запитання, часто навіть не могли повторити те, що пропонував педагог, не усвідомлювали необхідність запам'ятовування, фіксування інформації та часто не могли її відтворити (або відтворювали окремі факти).

Середній рівень сформованості вмінь здійснювати пошук інформації був виявлений у 11 дітей (34,38%). Вони почувалися невпевнено, відповіді часто формальні, потребують допомоги педагога. Ці діти припускалися помилок під час розв'язання пошукового завдання, починали пошук інформації за умови стимулювання дорослого. Інформацію отримували від дорослого; використовуючи різні джерела, ставили 3-4 запитання, щоб виявляли окремі факти про об'єкт пізнання; могли знайти інформацію в книзі, робили спроби використати аудіо- та відеоджерела, зверталися за допомогою до дорослого. Діти не усвідомлювали необхідності фіксування отриманої інформації, але за нагадуванням дорослого робили це. Під час розв'язання пошукових завдань використовували отриману інформацію (частіше в неповному обсязі).

Високий рівень сформованості вмінь здійснювати пошук інформації був виявлений у 4 дітей (12,5%). Вони самостійно та зацікавлено виконували всі завдання. Під час взаємодії з педагогом діти активно йшли на контакт, ставили запитання, могли мотивувати свою позицію. Діти усвідомлювали необхідність отримання інформації, якої бракує; під час розв'язання пошукового завдання самостійно використовували різні джерела та способи, усвідомлюючи їхні особливості. Діти ставили 5-6 взаємопов'язаних запитань, які приводили до отримання достатньо повної різнобічної інформації про предмет пізнання, знаходили інформацію в друкованих джерелах; при використанні аудіо- та відеоджерел могли їх вмикати та вимикати, зверталися по допомогу в разі утруднення. Діти усвідомлювали необхідність запам'ятовування, фіксування інформації та намагалися самостійно використовувати для цього літери, малюнки, просили повторити інформацію або повторювали поставлене запитання; під час розв'язування пошукових завдань спиралися на отриману інформацію.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що необхідно є спеціально організована робота з реалізації педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук

інформації. Робота з реалізації педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації проводилася поетапно (мотиваційний, інформаційно-навчальний, дієво-розвільний) та передбачала використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Таблиця 2

Особливості методики формування у дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації

Особливості діяльності	Методи	Методичні заходи
1	2	3
<p>Мотиваційний етап методики формування у дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації</p> <p>Мета: стимулювати бажання дітей передшкільного віку користуватися різними джерелами інформації для пошуку відповідей на запитання.</p> <p>Завдання: сформувати в дітей передшкільного віку уявлення про різні джерела інформації, про їхню специфіку та можливості у розв'язанні пізнавальних завдань; сформувати позитивне ставлення до діяльності з використання різних джерел інформації для розв'язання пошукових завдань.</p>		
<p>Елементарні пошукові завдання спрямовані на пошук, порівняння, узагальнення інформації, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, знайомство з принципами роботи комп'ютера, закріплення правил поведінки в комп'ютерному ігровому комплексі у закладі дошкільної освіти, комп'ютерної кімнати та кімнати релаксації у закладі дошкільної освіти, а також техніки безпеки під час роботи за комп'ютером, відпрацювання понять із галузі інформатизації.</p>	<p>Наочні демонстрації використання інформаційно-комунікаційних технологій, методи розвитку пізнавального інтересу за допомогою розвиваючих ігор, цікавих ситуацій, обговорення запитань, що забезпечують бажання застосовувати ресурси численних джерел інформації, розвиток спроможності розуміти, змінювати вивчену інформацію, а також використовувати її в різних ситуаціях.</p>	<p>Практико-орієнтовані програмні продукти, мультимедійні навчальні матеріали.</p> <p>Пізнавальні завдання та ігри: «Що змінилося?»; «Йди за лідером»; «Що можна зробити?»; «Історія іграшок»; «Чарівна паличка»; «Коники та метелики»; «Хтось особливий»; «Що в сумочці?»; «Екскурсія до бібліотеки»; «Що я покладаю в портфель»; «Що не вірно?»; «Дзеркало»; «Коли я був...» «Таємниці та загадки...»; «Імпровізація»; «Хто це співає? тощо.</p>
<p>Інформаційно-навчальний етап методики формування у дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації.</p> <p>Мета: формувати в дітей передшкільного віку способи роботи з інформацією та її джерелами.</p> <p>Завдання: сформувати в дітей передшкільного віку вміння отримувати інформації за допомогою різних типів запитань; сформувати в дітей уміння використовувати різні джерела інформації.</p>		
<p>Завдання роботи з інформацією (класифікація, аналіз, групування, систематизація тощо), самостійна робота за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій,</p>	<p>Наочні методи; демонстрація використання інформаційно-комунікаційних технологій; методи контекстного навчання; проблемні методи;</p>	<p>Практико-орієнтовані програмні продукти, комп'ютер, мультимедійні навчальні матеріали, інтерактивне обладнання.</p> <p>Пізнавальні завдання та ігри: «Карта скарбів»;</p>

<p>завдання на створення власних інформаційних об'єктів (повідомлення, невеличкі візуальні твори, графічні роботи тощо); пошук і вибір потрібної інформації в Інтернеті.</p>	<p>рефлексивні методи; дослідницькі методи; діалогічні методи; методи розвитку свідомості особистості дитини передшкільного віку на базі отриманої інформації: пояснення, розповідь, бесіда, роз'яснення, дискусія, завдання, творчі ігри.</p>	<p>«Що шумить?»; «Ланцюжок»; «Я вмію!»; «Вгадай, що в пакеті»; «Кольорові сигнали»; «Усе переплутав!»; «Як це працює?»; «Покажи!»; «Смішні обличчя» «Чарівний клубок»; тощо.</p>
<p>Дієво-розвивальний етап методики формування у дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації. Мета: стимулювати дітей передшкільного віку використовувати раніше отримані знання в роботі з інформацією та її джерелами. Завдання: сформувати в дітей передшкільного віку вміння застосовувати раніше здобуті знання для розв'язання пізнавальних завдань; сформувати в дітей передшкільного віку вміння самостійно використовувати розвивальне предметно-просторове середовище під час розв'язання пізнавальних завдань.</p>		
<p>Завдання на пошук, порівняння, узагальнення інформації, способи застосування інформаційно-комунікаційних технологій, завдання на створення власних інформаційних об'єктів.</p>	<p>Наочні методи: спостереження; розглядання картин та ілюстрацій; демонстрація дослідів. Словесні методи: бесіда; пояснення; розповіді вихователів, дітей; читання художньої літератури; запитання; порівняння; пояснення. Ігрові методи: дидактична гра; уявна ситуація в розгорнутому вигляді. Практичні методи навчання: вправи; елементарні досліди; моделювання; продуктивна діяльність.</p>	<p>Практико-орієнтовані програмні продукти, комп'ютер, мультимедійні навчальні матеріали, інтерактивне обладнання. Пізнавальні завдання та ігри: «Будівництво»; «Похід»; «Що змінилось»; «Знайди відмінності»; «Загублений ніс»; «Листоноша»; «Поштар»; «Пори року»; «Розсели птахів по гніздах»; «Безпритульний заєць» тощо.</p>

Виходячи з мети та завдань дослідження, ми визначили мету контрольного експерименту: виявити рівень сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації після проведення формувального експерименту. Діагностичні завдання при цьому використовували ті ж, що й на констатувальному етапі.

Після проведення чотирьох діагностичних завдань виявлено кількісні результати дослідження рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації: низький – у 2 дітей (6,25%); середній – у 12 дітей (37,5%); високий – у 18 дітей (56,25%).

Порівняння кількісних результати констатувального та контрольного етапів експериментального дослідження сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації подано в таблиці.

Таблиця 3

Порівняння кількісних результати констатувального та контрольного етапів експериментального дослідження сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації

Рівень	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
Низький	17 дітей	53,12%	2 дітей	6,25%
Середній	11 дітей	34,38%	12 дітей	37,5%
Високій	4 дітей	12,5%	18 дітей	56,25 %

У результаті проведення контрольного зрізу з виявлення рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації було виявлено таку динаміку: кількість дітей із низьким рівнем знизилася на 46,87%, кількість дітей із середнім рівнем збільшилася на 3,12%, кількість дітей із високим рівнем збільшилася на 43,75%.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що після проведення формувальної роботи щодо реалізації педагогічних умов, які сприяють підвищенню рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації, виявилось, що всі вони були активними під час виконання пошукових завдань. Діти виявляли інтерес до пошуку інформації та використовували різні джерела інформації. Під час виконання пошукових завдань діти опановували способи та засоби роботи з інформацією з урахуванням специфіки її джерел та навчилися використовувати для цього інформаційно-комунікаційні технології.

Висновки. Дослідження проблеми формування у формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації дало змогу зробити такі висновки. Під час експерименту було встановлено, що проблема формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації є актуальною в педагогічній теорії та практиці закладів дошкільної освіти і потребує теоретичного осмислення.

Відповідно до мети та завдань констатувального експерименту було виокремлено показники оцінки сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації, розроблена методика діагностики та визначені рівні (високій, середній, низький) сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації.

Довели, що формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації буде ефективним за реалізації таких педагогічних умов: розроблення та реалізація комплексу пошукових завдань, що забезпечують дієве опанування дітьми передшкільного віку способами і засобами роботи з інформацією з урахуванням специфіки її джерел та етапів пошукової діяльності (усвідомлення проблеми, визначення джерела, сприйняття інформації, збереження та використання інформації); забезпечення стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації з використанням різних джерел; створення емоційно-комфортного середовища в процесі роботи з інформацією для ефективного міжособистісного спілкування дітей передшкільного віку.

Робота з реалізації педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації проводилася поетапно: мотиваційний, інформаційно-навчальний, дієво-розвивальний. У результаті проведення контрольного зрізу з виявлення рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації було виявлено таку динаміку: кількість дітей із низьким рівнем знизилася на 46,87%, з середнім рівнем збільшилася на 3,12%, з високим рівнем збільшилася на 43,75%, що свідчить про ефективність визначених педагогічних умов формування у дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації.

Література

1. Беленька Г. В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ : Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2016. 115 с.
2. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український Педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 98–111.
3. Захарова Н. М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2010. 218 с.
4. Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2022, Вип. 4. № 2. С. 1–30.
5. Листопад О. А. Теоретико-методичні засади формування професійно-творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : монографія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. 328 с.
6. Листопад О. А., Мардарова І. К. Модульний курс «Комп'ютерні технології в роботі з дітьми» : навчальний посібник для студентів зі спеціальності 012 «Дошкільна освіта». Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 192 с.
7. Листопад О. А., Мардарова І. К. Теоретико-методичні засади формування готовності майбутніх вихователів до використання інформаційно-комунікаційних технологій в організації пізнавальної діяльності дошкільників : монографія. Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 206 с.
8. Мардарова І. К. Підготовка майбутніх вихователів до використання комп'ютерних технологій в організації пізнавальної діяльності старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Одеса, 2012. 21 с.
9. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіасередовищі : моногр. 2-ге вид. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. 480 с.
10. Пономаренко Т., Кузіна О. Підготовка майбутніх педагогів до використання медіапростору в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2021. № 35. С. 89–93.
11. Цимбалару А. Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення *Український педагогічний журнал*. 2016. № 1. С. 41–50.

References

1. Bielienska, H. (2016). *Doshkilniatam pro svit pryrody: metodychnyi posibnyk dlia vykhovateliv ditei doshkilnoho viku* [Preschoolers about the natural world: a methodical guide for educators of preschool children]. Kyiv : Kyivskiy universytet im. Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
2. Hrynevych, L. (2023). *Konceptualni ideyi reformy «Nova ukrayinska shkola» u svitli ukrayinskoyi pedagogichnoyi dumky* [Conceptual ideas of the «New Ukrainian

School» reform in the light of Ukrainian pedagogical thought]. *Ukrayinskij pedagogichnij zhurnal* – Ukrainian Pedagogical Journal, 4, 98–111 [in Ukrainian].

3. Zakharova, N. M. (2010). *Adaptatsiia ditei doshkilnoho viku do suchasnoho sotsialnoho prostoru: monohrafiia* [Adaptation of preschool children to the modern social space: a monograph]. Donetsk : Noulidzh [in Ukrainian].

4. Kremen, V. H., Sysoieva, S. O., Bekh, I. D. (2022). *Kontsepsiia vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori* [The concept of education of children and youth in the digital space]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy* – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 4 (2), 1–30. [in Ukrainian].

5. Lystopad, O. A. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannya profesijno-tvorchoho potentsialu maybutnikh vykhovateliv doshkil'nykh navchal'nykh zakladiv* [Theoretical and methodological principles of formation of professional and creative potential of future educators of preschool educational institutions]. Odessa : FOP Bondarenko M. O. [In Ukrainian].

6. Lystopad, O. A., & Mardarova, I. K. (2019). *Modulnyi kurs «Kompiuterni tekhnologii v roboti z ditmy» : navchalnyi posibnyk dlia studentiv zi spetsialnosti 012 «Doshkilna osvita»* [Modular course «Computer technology in working with children»]. Odessa : Publisher Bukaev Vadim Viktorovich [In Ukrainian].

7. Lystopad, O. A., & Mardarova, I. K. (2021). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannya gotovnosti maybutnikh vykhovateliv do vykorystannia informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy v orhanizatsiyi piznaval'noyi diyal'nosti doshkil'nykiv* [Theoretical and methodological principles of forming the readiness of future educators to use information and communication technologies in the organization of cognitive activity of preschoolers]. Odessa : Publisher Bukaev Vadim Viktorovich [In Ukrainian].

8. Mardarova, I. K. (2012). *Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii v orhanizatsii piznavalnoi diialnosti starshykh doshkilnykiv* [Training future educators in using computer technologies in the organization of senior preschool children's cognitive activity]. Extended abstract of PhD's thesis. Odessa : SUNPU [in Ukrainian].

9. Petrunko, O. V. (2011). *Dity i media: sotsializatsiya v ahresyvnomu mediaseredovysshchi* [Children and media: socialization in an aggressive media environment]. Nizhyn : Aspect-Polygraph [In Ukrainian].

10. Ponomarenko, T., & Kuzina O. (2021). *Pidhotovka maybutnikh pedahohiv do vykorystannia mediaprostoru v osvith'omu protsesi zakladu doshkil'noyi osvity* [Preparation of future teachers for the use of media space in the educational process of preschool education]. *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka. Psykholohiya. Pedahohika* – Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy, 35, 89–3 [In Ukrainian].

11. Tsymbalaru, A. D. (2016). *Osvitnyi prostir: sutnist', struktura i mekhanizmy stvorennia* [Educational space: essence, structure and mechanisms]. *Ukrayins'kyi pedahohichny zhurnal* – Ukrainian pedagogical journal, 1, 41–50. [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості формування у дітей передшкільного віку вмій здійснювати пошук інформації. Мета статті: теоретично визначити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування в дітей передшкільного віку вмій здійснювати пошук інформації. Було встановлено, що проблема формування в дітей передшкільного віку вмій здійснювати пошук інформації є актуальною в педагогічній теорії та практиці закладів дошкільної освіти і потребує теоретичного осмислення. У роботі уточнено зміст поняття «уміння здійснювати пошук інформації», яке розглядається нами як набуті дітьми на

основі знань і досвіду здібності до дій, спрямовані на пошук, засвоєння та подальше використання інформації.

Відповідно до мети та завдань констатувального експерименту для вивчення рівня сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації було виокремлено показники оцінки, розроблена методика діагностики та визначені рівні (високий, середній, низький) сформованості в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації.

Довели, що формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації буде ефективним за реалізації таких педагогічних умов: розроблення та реалізація комплексу пошукових завдань, що забезпечують дієве опанування дітьми передшкільного віку способами і засобами роботи з інформацією з урахуванням специфіки її джерел та етапів пошукової діяльності (усвідомлення проблеми, визначення джерела, сприйняття інформації, збереження та використання інформації); стимулювання інтересу дітей передшкільного віку до пошуку інформації з використанням різних джерел; створення емоційно-комфортного середовища в процесі роботи з інформацією для ефективного міжособистісного спілкування дітей передшкільного віку.

Була розроблена та апробована методика формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації, розроблені етапи цього процесу: мотиваційний, інформаційно-навчальний, дієво-розвивальний. Експериментально підтверджена ефективність педагогічних умов та методики формування в дітей передшкільного віку вмінь здійснювати пошук інформації.

Ключові слова: діти передшкільного віку, педагогічні умови, уміння здійснювати пошук інформації.

УДК 373.2:[159.9:398.21]
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-264-275

**FAIRE-TALE THERAPY AS PSYCHOTHERAPEUTIC
METHOD OF INFLUENCE ON THE MENTAL
STATE OF PRESCHOOL CHILDREN**

**КАЗКОТЕРАПІЯ ЯК ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ
МЕТОД ВПЛИВУ НА ПСИХІЧНИЙ
СТАН ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Nataliia LISNEVSKA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

Наталія ЛІСНЕВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

lisnevska.nv@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7910-7932>

*Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,*

*Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,*

✉ 24, Kyiiska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл. 41400, Україна

Original manuscript received: October 31, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article presents the essential characteristics of fairy-tale therapy, analyzes the views of well-known psychiatrists, psychologists, and teachers on the importance of using fairy-tale therapy in working with preschool children. The psychotherapeutic effect of fairy-tale therapy on the mental state of preschool children is revealed. Various principles of fairy-tale therapy are defined. It has been established that the following are the important principles of fairy-tale therapy: symbolism of speech, mental mechanisms, psychological safety, emotional expressiveness, development of creativity and imagination, overcoming difficulties. The mechanisms of influence of fairy tales, various aspects of the scientific substantiation of its importance are revealed. Different situations of using fairy-tale therapy are analyzed: overcoming anxiety and fear, development of emotional intelligence, development of social skills, formation of life values, development of critical thinking. The typology of fairy-tales is revealed: fiction fairy tales; psychological tales; didactic tales; psychocorrective tales; psychotherapeutic fairy tales. Various functions of fairy-tale therapy as a psychological method are determined: diagnostic, prognostic, therapeutic, corrective, educational. Various methods and techniques of using fairy-tale therapy in working with children are presented, which contribute to the psychological development and emotional well-being of the child: telling fairy tales, creative tasks, role-playing games, group discussions, therapeutic games, creating fairy-tale books, using the «metaphorical image» method. The method of using fairy-tale therapy is described: individual classes, subgroups, group classes. Attention is drawn to the fact that fairy-tale therapy should be carried out in subgroups, with 8-10 children in a subgroup, but not more than 12 people. It is noted that fairy-tale therapy classes should be held once a week. The time of fairy-tale therapy classes for children of younger, middle and older groups is indicated. Examples of folk and author's tales are given.

Keywords: *fairy-tale therapy, psychocorrection, psychotherapeutic method, mental state, functions of fairy-tale therapy, types of fairy-tale therapy, health technology.*

Вступ. Дитинство – період активного розумового і фізичного розвитку людини, закладання фундаменту здоров'я. Однак варто відмітити, що з кожним роком стан здоров'я дітей значно погіршується, особливо останнім часом. Це пов'язано з різними причинами: погіршення екології, низький матеріальний стан сім'ї, вживання генно-модифікованих продуктів і продуктів-фальсифікатів, затяжний стрес через військові дії в країні. Усе це негативно відбивається на психічному стані дошкільників: вони знервовані, напружені, агресивні. Від педагогів, батьків потребується підвищеної уваги до психічного здоров'я дітей. З метою його покращення можна застосовувати різні засоби, однак найбільш ефективними є нетрадиційні засоби, зокрема, оздоровчі технології. Серед різноманіття таких технологій (ароматерапія, арт-терапія, музикотерапія, кольоротерапія, анімалотерапія, природотерапія, хатха-йога, степ-аеробіка тощо), які позитивно впливають на психічний стан дітей дошкільного віку, особливе місце займає казкотерапія.

Застосування казок у роботі з дітьми сягає давнини. Казки дітям розповідали батьки ще тоді, коли не була зароджена ні педагогіка, ні психологія. Такі казки називаються народними. Серед українських народних казок можна назвати такі: «Кирило Кожум'яка», «Казка про Іллю Муромця та Солов'я-розбійника», «Іван Голик і його брат», «Котигорошко», «Іван – мужичий син», «Козак Мамарига», «Казка про Івана-богатиря» та багато інших.

Незважаючи на давнє застосування казок, сам термін «казкотерапія» виник не так давно, лише наприкінці ХХ століття, і набув популярності в роботі з дітьми не тільки як розвага, але і з терапевтичною метою. Казки використовували відомі психологи, як минулого, так і сьогодення: З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм, Е. Берн, Е. Гарднер, А. Менегетті, М. Осоріна, Е. Лісіна, Е. Петрова, Р. Азовцева, Т. Зінкевич-Євстигнеєва та ін. (Дошкільний навчальний заклад «Веселка», 2019). Вивченням особливостей застосування казкотерапії присвячені праці таких сучасних дослідників: І. Єнгаличевої, І. Макеевої, Т. Линської, О. Музичук, Є. Свиридової, Н. Колацкої, Т. Зінкевич-Євстигнеєвої.

Зокрема, відомий психіатр З. Фрейд (Фрейд, 1995b), досліджуючи сновидіння та невротичні симптоми, зазначав, що й казки за своєю суттю мають таке ж саме енергетичне джерело. На його думку, за допомогою казок можна знімати напругу, яка виникає в людини при обмеженні її прагнення до задоволення.

На відміну від Фрейда, психіатр К. Юнг під час дослідження впливу казок відмітив, що вони відображають одвічні проблеми людського життя (Юнг, 1994a). Досліджуючи архетипи, які є змістом колективного несвідомого, учений відзначив казки як одне із його виражень (Юнг, 1997b).

Як уважає Е. Берн, через те, що майже все життя людини запрограмоване певними сценаріями, які беруть свій початок із раннього дитинства, конкретна казка може стати життєвим сценарієм людини, зіграти

велику роль у їх трансляції. Слухаючи казки, діти знаходять того героя, який стає для них прикладом для наслідування. На вибір дитиною героя впливають батьки, знання про себе і про світ, а також того, чого чекають від цього життя, а чого ні. Виходячи з цього, дитина знаходить такого героя, як вона. Цю роль і виконують казки, які пропонують модель (Берн, 2001).

Видатний український педагог В. Сухомлинський у своїй книзі «Серце віддаю дітям» зазначив, що знайомі з дитинства казки на все життя відкладають у серці дітей «зернятка людяності, з яких складається совість» (Сухомлинський, 1977:185).

Відомий американський психолог і психіатр Б. Беттельгейм у своїй науковій праці «Чарівне і корисне: про значення і цінності казки» (Беттельгейм, 1985) дослідив класичний фонд народної фантастичної прози. Учений відзначив, що казки допомагають дитині адаптуватись у мінливому соціокультурному середовищі, виховати відповідальність, засвоїти народні традиції, перебороти страх перед майбутнім дорослим життям і самостійністю.

У кінці 1980-х рр. метод казкотерапії почала широко впроваджувати у свою практику австрійський дитячий психолог Д. Бретт, яка створила цикл оповідань про маленьку дівчинку Анну, що потрапляє в різні складні ситуації (Бретт, 1986). В основі сюжетів оповідань – життєві події, які переживають однолітки головної героїні (Полковенко, 2018).

В Україні наприкінці 20 ст. вийшли друком оригінальні терапевтичні казки дитячого психолога М. Моліцької (Моліцька, 1999). З часом також почали з'являтися подібні видання інших авторів, які були рекомендовані для освітніх закладів, дитячих бібліотек і початкової школи (Полковенко, 2018).

Хоча казкотерапія як окремий напрям виокремилась не так давно, проте її розвитку передували три етапи (за Т. Зінкевич-Євстигнеєвою): перший етап – етап спонтанного створення та передачі історій – триває й досі, так як вигадування казок людством продовжується; другий етап – етап наукового осмислення метафоричного матеріалу. Збирання, систематизація та дослідження фольклору розпочалось наприкінці XVIII століття братами Грімм, Шарлем Перро, Олександром Афанасьєвим, Володимиром Далем, Михайлом Максимовичем, Пантелеймоном Кулішем. Крім того, видатні психологи минулого (К. Юнг та його послідовники), досліджуючи значення казки для психіки людини, зазначали, що в ній відображається «психічна реальність людини, її внутрішні ритми, суперечності, сценарії духовних пошуків, а також давні підказки». Третій етап – етап використання казки з психокорекційною метою: психологи почали активно створювати дидактичні казки, з'являється поняття «казкотерапія», починає розвиватися цей напрям у психології (Бредіхіна, 2015).

Мета статті – розкрити роль і місце казкотерапії в психотерапевтичній роботі з дітьми дошкільного віку для покращення їх психічного стану.

Завданнями статті є: проаналізувати погляди відомих психіатрів, психологів, педагогів щодо важливості застосування казкотерапії в роботі з

дітьми дошкільного віку; дати сутнісну характеристику казкотерапії; визначити принципи, механізми, аспекти наукового обґрунтування важливості казкотерапії, ситуації її використання, типологію казок, функції казкотерапії як психологічного методу; описати методику застосування казкотерапії.

Методи та методи дослідження. Здійснити аналіз наукової та методичної літератури з теми.

Результати та дискусії. Здійснюючи огляд попередніх досліджень, що стосуються казкотерапії та її впливу на дітей дошкільного віку, видно, що цей підхід мав позитивний результат у багатьох аспектах дитячого розвитку. Праці показують, що казкотерапія допомагає дітям виробити емоційну свідомість, відчуття та виразити свої почуття.

Як слушно зазначає І. Макеева, казкотерапія – це інтеграційна діяльність, у якій тісно пов'язані дії уявної ситуації з реальним спілкуванням, спрямованим на активність, самостійність, творчість, регулювання дитиною власних емоційних станів (Макеева, 2002:71). Відомий психолог Т. Зінкевич-Євстигнєєва визначає, що казкотерапія є виховною системою, набором способів передачі знань про духовний шлях душі та соціальної реалізації людини (Зінкевич-Євстигнєєва, 2008а:71).

Казкотерапія є універсальним засобом психокорекції та психотерапії, який можуть використовувати як психологи і педагоги, так і лікарі, оскільки кожен з них може знайти в казці те, що допоможе у вирішенні їх професійного завдання. Казкотерапію слід застосовувати в роботі з дітьми як дошкільного, так і молодшого шкільного віку, у яких є емоційні та поведінкові проблеми.

Казкотерапія – це різновид бібліотерапії, метод психологічної корекції особистості дитини за допомогою читання або прослуховування спеціально підібраних казкових текстів.

Сутність казкотерапії полягає в тому, щоб створити особливий ментальний простір, за допомогою якого фантазії дитини стають подібними до дійсності. Усе це сприяє доланню в дітей страхів і комплексів. Приклади різних персонажів вказують дитині, як треба діяти: позитивні герої вчать правильній поведінці, а негативні – як не слід поводитися. Основним принципом казкотерапії є зцілення через казку, сприяння цілісному розвитку особистості та людської духовності. Казкотерапія допомагає долати страхи, знижує в дітей рівень тривожності, сприяє адаптації до колективу. Казка позитивно впливає на дитячу агресивність, сприяє упевненості (Полковенко, 2018).

Під час планування та проведення занять з казкотерапії слід керуватись такими принципами: добровільна участь дітей; зв'язок з реальністю (за допомогою казок відбувається відновлення втрачених сил, прилучення дошкільників до загальнолюдських цінностей, а також зміцнюється віра в добро, знижується рівень тривожності, настає відчуття спокою і задоволення; облік індивідуальних особливостей дітей (ступінь психологічного комфорту дітей, від якого залежить їх активність, глибина емоційної включеності); увага рухової активності дітей (виконання

психогімнастичних етюдів призводить до розслаблення організму, зняття емоційної напруги, втоми); через сюжет казок відбувається заохочення до самостійності дітей, аналіз дій однолітків, власних переживань (Мирошниченко, 2009:24).

Уважаємо, що важливими принципами казкотерапії, якими слід керуватись у роботі з дітьми, є: 1. Символічність мовлення – казки поєднують уявні образи, символи та метафори, що дозволяє вільно виражати й розуміти емоції та думки. Це дозволяє дітям дошкільного віку відкривати внутрішній світ, обговорювати проблеми і почуття, називати їх і переживати. 2. Психічні механізми – казки активізують різні психічні механізми, такі як ідентифікація з героями, проєктування власних думок і почуттів на персонажів, впізнавання архетипів та розвиток емпатії (допомагають дітям більше зрозуміти себе та світ). 3. Психологічна безпека – казки створюють безпечне середовище, де дитина може вільно висловлювати свої почуття, думки та фантазії (варто створити довірливу атмосферу, щоб діти відчували себе комфортно і могли вільно спілкуватися). 4. Емоційна виразність – казки розширюють емоційний діапазон дітей, допомагають їм виражати та усвідомлювати різні емоції (через переживання емоцій у різних ситуаціях діти навчаються розуміти і керувати своїми почуттями). 5. Розвиток творчості та уяви – казки сприяють розвитку творчих навичок та уяви у дітей (стимулюють дитячу творчу активність, розширюють її уявний простір і розвивають критичне мислення). 6. Подолання труднощів – казки є інструментом для розв'язання проблем і подолання труднощів (пропонують різні сценарії розвитку подій і сприяють вивченню різних стратегій і рішень).

Ураховуючи ці принципи, казкотерапія стає потужним інструментом для психологічного розвитку дітей дошкільного віку, підтримки їх емоційного, соціального та психологічного благополуччя.

На думку Є. Свиридової, використовуючи в роботі казкотерапію, необхідно враховувати психологічні механізми впливу казок. Так, чарівні казки є символічним відображенням давніх ритуалів, один з яких – ініціація. Варто відзначити, що казки описують глибинний досвід проживання емоційних криз, характерних для людини, вони розвиваються і допомагають долати ці кризи. Казка вчить дитину переживати страх, реально складну ситуацію, відтворює моральні норми і принципи взаємовідносин між людьми в близькій та зрозумілій для дитини формі (Свиридова, 2004:55).

Можна виділити такі аспекти наукового обґрунтування важливості казкотерапії: по-перше, допомагає дітям дошкільного віку виробити свідомість про свій внутрішній світ та емоційний стан – використовуються як засіб вираження емоції, думок і фантазій через героїв та сюжет казки, а також розуміння внутрішніх переживань дітей, що сприяє усвідомленню себе та своїх емоцій, допомагає впоратися з тривожністю, страхами та іншими емоційними проблемами; по-друге, розвиває мовлення та комунікативні навички дітей – читання казок, їх переказ та роздуми над

ними сприяють розвитку слухового сприйняття, логічного мислення, усного та письмового мовлення (діти вчать висловлювати свої думки, розуміти й аналізувати історії, розповідати свої власні казки, що позитивно відбивається на їх загальному розвитку); по-третє, допомагає дітям розвивати творчий потенціал і фантазію – дуже часто казки містять фантастичні елементи, які спонукають дитину мріяти, створювати власні образи та історії, що розвиває в них креативність, уяву та інтелектуальні навички дітей; по-четверте, сприяє розумінню соціальних взаємин та моральних цінностей – обговорення різних вчинків і поведінки героїв, що допомагає дошкільникам зрозуміти різні аспекти людського прагнення до добра, справедливості та миру; по-п'яте, використовують як засіб для зняття стресу, стимулювання емоційного вираження, розвитку соціальної компетентності та самоусвідомлення в дітей – казки допомагають їм зануритись у власний внутрішній світ, зрозуміти та усвідомити свої почуття, розробити стратегії подолання труднощів та розв'язання конфліктів; по-шосте, мають позитивний вплив на розвиток когнітивних навичок у дітей дошкільного віку – сприяють розвитку уяви, креативності, вольової регуляції, мислення та розуміння складних концепцій.

Казкотерапія може бути використана в різних ситуаціях, як-от:

1. *Подолання тривоги та страху.* Казки можуть допомогти дітям заспокоїтися та знайти внутрішню силу, щоб подолати свої тривоги та страхи, надати позитивний приклад або показати різні способи управління страхом.
2. *Розвиток емоційної інтелегенції.* Казки допомагають дітям розуміти та виражати різні емоції, надають модель для вивчення виразу обличчя, жестів, тону голосу та інших елементів емоційного спілкування.
3. *Розвиток соціальних навичок.* Казки часто містять сюжети, де герої взаємодіють, що допомагає дітям вивчати соціальні навички (співпраця, розуміння інших точок зору, розвиток миролюбства та вирішення конфліктів).
4. *Формування життєвих цінностей.* Казки можуть передавати певні життєві цінності та моральні принципи, надавати приклади правильної поведінки, справедливості, дружби та інших моральних якостей.
5. *Розвиток критичного мислення.* Читання казок може стимулювати дітей думати критично й аналізувати події, персонажів та сюжет, що сприяє розвитку їх здатності розпізнавати різні перспективи та виробляти власні думки і висновки).

Казку можна використовувати в різних варіантах (за Т. Зінкевич-Євстигнєєвою): самостійне придумування казки; бесіда за відомою казкою; інсценування казки; арт-терапевтична робота за мотивами написаної казки (Зінкевич-Євстигнєєва, 2007с).

Можна виділити таку типологію казок (за Т. Зінкевич-Євстигнєєвою):

1. Художні казки, наближені до звичайного фольклору, які є універсальними (застосовуються переважно як підтримуюча терапія).
2. Психологічні казки, які виконують різні функції: виховання дитини (після почутої казки дитина переймає правила і норми поведінки позитивних героїв); вчать відповідальності та стійкості перед негараздами (зазвичай у

таких казках добро перемагає зло за рахунок прикладання зусиль головним героєм); дитина, слухаючи казку, порівнює події з своїм життям і в результаті формує правильну модель поведінки; лікувальні – позитивно впливають на психіку, а через неї на організм людини (допомагає позбутися страхів, фобій і проблем). 3. Дидактичні казки – використовуються абстрактні символи (звуки, цифри, букви), які оживають, навчають дітей чогось нового і важливого (найчастіше використовуються для навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку). 4. Психокорекційні казки – створюються і використовуються для м'якої корекції деяких рис характеру і поведінки дитини (в основі казки є аналогічна проблема, але безпосередньо не пов'язана з уже наявною, тобто головний герой стикається з такою ж проблемою, як і дитина, яка сама або за допомогою педагога знаходить правильне рішення і засвоює урок з ситуації, що склалася). 5. Психотерапевтичні казки – сприяють замисленню дитини над сенсом життя, про смерть, своє ставлення до близьких людей (такі казки не завжди мають щасливий кінець) (Зінкевич-Євстигнєєва, Грабенко, 2008а:88-89).

У залежності від мети кінцевого результату казкотерапія може бути: способом передачі досвіду та прищеплення загальноприйнятих моральних норм і правил поведінки (сприяє ефективній соціалізації дитини); інструментом розвитку особистості дитини та її здібностей (розвиває в дітей здатність фантазувати, сприяє розвитку творчого мислення та уяви, розкриває внутрішній світ); психотерапією (подолання власних страхів, надмірної тривожності тощо) (Бредіхіна, 2015).

Виходячи з вищезазначеного, можна виділити такі функції казкотерапії як психологічного методу: *діагностична* (виявлення наявних життєвих сценаріїв і стратегій поведінки дитини; визначення стану дитини, постановка мети для подальшої роботи); *прогностична* (розкривається суть та особливості майбутнього життєвого сценарію дитини); *терапевтична (корекційна)* (відбуваються позитивні зміни в стані і поведінці дитини); *виховна* (допомагає навчання дитини простим істинам, виховання в неї якостей і властивостей особистості); *коригувальна* (корекції «небажаної» поведінки) (Бредіхіна, 2015:13; Шик, Гаркуша, Тур, Рудик, 2019; Ройко, 2018). Також можна виділити ще й *корекційну* функцію казки: допомога в напружених емоційних ситуаціях, корекція при фізіологічних та емоційних стресах, прийняття своєї фізичної активності (Бредіхіна, 2015:13).

Можна виділити таку цінність казок під час психокорекції та розвитку особистості дитини: відсутність прямих моральних повчань (дитина опосередковано засвоює причинно-наслідкові зв'язки, які існують у світі); вивчення життєвого досвіду багатьох поколінь (у казках можна зустріти життєві ситуації та проблеми: відокремлення від батьків, боротьба добра зі злом, життєвий вибір, взаємодопомога, любов тощо); відсутність заданості в імені головного героя і місця казкових подій (головний герой сприймається як узагальнений образ, що допомагає дитині легше ідентифікувати себе з героєм казки і стати учасником

казкових подій); різні таємниці, інтригуючий сюжет, несподіване перетворення героїв (дитина активно сприймає і засвоює інформацію, яка знаходиться в казках) (Бредіхіна, 2015:13-14).

Варто наголосити, що під час використання казкотерапії відбувається опора на базові життєві цінності: Добро, Любов, Співпраця, Гідність, Віра, Спокій тощо. У казках, легендах, притчах, міфах через цікаві та захоплюючі сюжети ненав'язливо розповідається про цінності. Інформація, яка пропонується дітям в такому вигляді, дуже легко сприймається та аналізується. Казки допомагають попередити ті чи інші дитячі вчинки, однак не нав'язують життєвих програм (Шик, Гаркуша, Тур, Рудик, 2019).

Застосування казкотерапії в роботі з дітьми може включати різні методи та техніки, які сприяють психологічному розвитку та емоційному благополуччю дитини: розповідь казок (можна читати казки дітям та обговорювати їх зміст, персонажів та повідомлення, що сприяє розвитку в них уяви, мовлення та сприйняття; творчі завдання (створювати свої власні казки, малювати персонажів або будувати сцени з казки за допомогою іграшок або ляльок); рольові ігри (діти відтворюють персонажів казки або створюють свої власні ситуації, що допомагає їм виразити свої почуття, розвивати соціальні навички та вирішувати конфлікти); групові дискусії (обговорення з дітьми теми казки, висловлювання власних думок та спільного вивчення різних поглядів та перспектив); терапевтичні ігри (підтримують психологічний розвиток дитини; це ігри, які пов'язані із сюжетом казки); створення казкових книжок; використання методу «метафоричного образу» (робота з метафоричними образами, які зустрічаються в казках, допомога дитині знайти власні способи їх інтерпретації та застосування в реальному житті).

Під час проведення казкотерапії слід керуватись такими рекомендаціями: визначити мету; обрати відповідну тематику казки; визначити деталі; придумати хитромудру кінцівку; використовувати можливості абстрактної мови; використовувати завуальовані розпорядження, мову, міміку й жести; не поспішати пояснювати дітям зміст казки, вони повинні самі розібратись у ситуації (Зінкевич-Євстигнєєва, 2007b).

Казкотерапію можна проводити як індивідуально з дитиною, так і з підгрупою чи всією групою. Казки можна читати дітям щодня під час вільного від занять часу, перед сном, у другу половину дня. Заняття з казкотерапії слід проводити один раз на тиждень, з дітьми молодшого та середнього дошкільного віку вони тривають 15-20 хвилин, у старшому дошкільному віці – 25-30 хвилин. Казкотерапію доцільно проводити по підгрупах, 8-10 дітей у підгрупі, але не більше 12 осіб. Вона може бути ефективним інструментом для розвитку психологічної стійкості, саморегуляції та загального здоров'я дітей дошкільного віку.

Як зазначає Є. Свиридова, саме за таких умов ефекти групової казкотерапії можуть проявлятися особливо яскраво. Крім того, авторка наголошує на регулярності проведення занять, що сприяє закріпленню позитивного ефекту в розвитку особистості та мовленні дитини (Свиридова, 2004:55).

Наводимо деякі приклади авторських психотерапевтичних казок для дітей дошкільного віку: «Пухнастик у дитячому садку», «Рибка Буль-буль», «Сон Колобка», «Колобок і Колобик», «У темній норі», «Чому сніг білий» (Дошкільний навчальний заклад «Веселка», 2019).

Висновки. Казкотерапія має позитивний вплив на емоційний стан дітей дошкільного віку. Вона допомагає знизити рівень тривоги та стресу, покращує самопочуття, сприяє емоційній свідомості, розвитку соціальних навичок, мовлення, лексики та комунікативних навичок у дітей дошкільного віку. Читання казок та обговорення їх допомагає розширити словниковий запас та відпрацювати граматичні навички. Також казкотерапія стимулює розвиток креативності та уяви в дітей, а створення власних казок розвиває навички проблемного мислення. Казки надають можливість дітям зрозуміти соціальні взаємини й виробляти стратегії врегулювання конфліктів.

Важливість казкотерапії як психотерапевтичного методу впливу на дітей дошкільного віку полягає в тому, що вона забезпечує індивідуальний підхід до кожної дитини, працюючи з його унікальними потребами та проблемами. Казки є доступною та цікавою формою спілкування з дітьми і надають можливість їм виразити емоції, розглянути різні ситуації та навчитися управляти почуттями.

Шляхи подальших досліджень та вдосконалення цієї терапевтичної практики полягають у більш глибокому дослідженні її ефективності, вивченні ефективності різних типів казок. Детальніше дослідження може включати оцінку індикаторів психічного благополуччя, якості соціальних взаємин, розвитку мовлення та інших показників.

Література

1. Берн Э. Групповая психотерапия. Москва : Академический Проект, 2001. 464 с.
2. Бредіхіна О. А. Казкотерапія у роботі з дітьми дошкільного віку. Авторські психотерапевтичні казки (методичний посібник). Нетішин, 2015. 85 с.
3. Дошкільний навчальний заклад «Веселка» Костянтинівської сільської ради Мелітопольського району Запорізької області. Казкотерапія: формування гуманістично спрямованої особистості дошкільника. Методична розробка. *Освітній проект «На урок»*. 2019. URL : <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-kazkoterapiya-formuvannya-gumanistichno-spryamovano-osobistosti-doshkilnika-94008.html> (дата звернення 21.10.2023).
4. Герман Н. І., Горобець Т. В. Казкотерапія як один із методів практичної діяльності психолога: методичний посібник. Черкаси : Вид. від. Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2015. 142 с.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. Игры в сказкотерапии. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 208 с.
6. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 310 с.
7. Казкотерапія в роботі з дошкільниками / Упор. Шик Л. А., Гаркуша Г. В., Тур Л. В., Рудик О. А. 2019. URL : <https://vseosvita.ua/library/kazkoterapiya-v-roboti-z-doshkilnikami-172894.html> (дата звернення 21.10.2023).
8. Макеева І. П. Казка як засіб розвитку емоційної сфери у дошкільнят з порушеннями поведінки. *Дошкільна освіта*. 2002. № 1. С. 70–75.

9. Мирошниченко Н. Малювання як засіб корекції страху в дітей: Психолого-педагогічний семінар для педагогів та вчителів образотворчого мистецтва. *Психолог. Шкільний світ* : Всеукраїнська газета. 2009. № 47. С. 21–26.
10. Полковенко Т. В. Казкотерапія. *Велика українська енциклопедія*. 2018. URL : <https://vue.gov.ua/Казкотерапія#:~:text=Казкотерапія%20—%20метод%20психологічної%20корекції%20особистості,творів%3B%20один%20із%20видів%20бібліотерапії> (дата звернення 19.10.2023).
11. Ройко Г. Казкотерапія у роботі з дітьми із особливими потребами. 2018. URL : <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post26.html> (дата звернення 19.10.2023).
12. Свиридова Є. В. Чарівні казки та прийоми їх аналізу на уроках літературного читання. *Початкова школа*. 2004. № 6. С. 12–15.
13. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ, 1977. Т. 3. 668 с.
14. Тренинг по сказкотерапии / Под ред. Т. Д. Зинкевич-Евстигнеевой. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 176 с.
15. Фрейд З. Толкование сновидений. Київ : Здоров'я, 1991. 384 с.
16. Фрейд З. Художник и фантазирование. Москва : Класс, 1995. 144 с.
17. Юнг К. Психология бессознательного. Москва : Наука, 1994. 320 с.
18. Юнг К. Сознание и бессознательное. Санкт-Петербург, Москва : Университетская книга, 1997. 544 с.
19. Bettelheim B. Cudowne i pozytywne. O znaczeniach i wartościach baśni. T. 1, tłum. D. Danek. Warszawa, 1985. 295 p.
20. Brett D. Annie Stories. Australia, 1986.
21. Molicka M. Bajki terapeutyczne. Poznan, 1999.

References

1. Bern, E. (2001). *Hruppovaia psykhotherapyia* [Group psychotherapy]. Moskva : Akademicheskyy Proekt. [in Russian].
2. Bredikhina, O. A. (2015). *Kazkoterapiia u roboti z ditmy doshkilnoho viku. Avtorski psykhoterapevtychni kazky (metodychnyi posibnyk)* [Fairy-tale therapy in work with preschool children. Author's psychotherapeutic fairy-tales (methodical manual)]. Netishyn. [in Ukrainian].
3. Doshkilnyi navchalnyi zaklad «Veselka» Kostiantynivskoi silskoi rady Melitopolskoho raionu Zaporizkoi oblasti (2019). *Kazkoterapiia: formuvannia humanistychno spryamovanoi osobystosti doshkilnyka. Metodychna rozrobka* [Fairy-tale therapy: formation of a humanistically oriented personality of a preschooler. Methodical development]. Osvitnii proekt «Na urok» – For a lesson. URL : <https://naurok.com.ua/metodychna-rozrobka-kazkoterapiya-formuvannya-gumanistychno-spryamovano-osobystosti-doshkilnyka-94008.html> [in Ukrainian].
4. Herman, N. I., Horobets, T. V. (2015). *Kazkoterapiia yak odyin iz metodiv praktychnoi diialnosti psykhologa: Metodychnyi posibnyk* [Fairy-tale therapy as one of the methods of the psychologist's practical activity: Methodical manual]. Cherkasy : Vyd. vid. Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian].
5. Zynkevych-Evstyhneeva, T. D., Hrabenko T. M. (2008). *Yhru v skazkoterapii* [Games in fairy-tale therapy]. Sankt-Peterburh : Rech. [in Russian].
6. Zynkevych-Evstyhneeva, T. D. (2001). *Praktykum po skazkoterapii* [Workshop on fairy-tale therapy]. Sankt-Peterburh : Rech. [in Russian].
7. Shyk, L. A., Harkusha, H. V., Tur, L. V., Rudyk, O. A. (Ed.). (2019). *Kazkoterapiia v roboti z doshkilnykamy* [Fairy-tale therapy in work with preschoolers]. URL : <https://vseosvita.ua/library/kazkoterapiia-v-roboti-z-doshkilnykamy-172894.html> [in Ukrainian].

8. Makieieva, I. P. (2002). *Kazka yak zasib rozvytku emotsiinoi sfery u doshkilniat z porusheniemy povedinky* [A fairy-tale as a means of developing the emotional sphere in preschoolers with behavioral disorders]. *Doshkilna osvita – Pre-school education*, 1, 70–75. [in Ukrainian].

9. Myroshnychenko, N. (2009). *Maliuvannia yak zasib korektsii strakhu v ditei: Psykholoho-pedahohichniy seminar dlia pedahohiv ta vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva* [Drawing as a means of correcting fear in children: Psychological and pedagogical seminar for teachers and teachers of fine arts]. *Psykholoh. Shkilnyi svit : Vseukrainska hazeta – Psychologist. School world: All-Ukrainian newspaper*, 47, 21–26. [in Ukrainian].

10. Polkovenko, T. V. (2018). *Kazkoterapiia* [Fairy-tale therapy]. URL : <https://vue.gov.ua/Kazkoterapiia#:~:text=Kazkoterapiia%20—%20metod%20psykholohichnoi%20korektsii%20osobystosti,tvoriv%3B%20odny%20iz%20vydiv%20biblioterapii> [in Ukrainian].

11. Roiko, H. (2018). *Kazkoterapiia u roboti z ditmy iz osoblyvymy potrebamy* [Fairy-tales therapy in working with children with special needs]. URL : <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post26.html> [in Ukrainian].

12. Svyrydova, Ye. V. (2004). *Charivni kazky ta pryomy yikh analizu na urokakh literaturnoho chytannia*. [Magical fairy-tales and methods of their analysis in the lessons of literary reading]. *Pochatkova Shkola – Elementary School*, 6, 12–15. [in Ukrainian].

13. Sukhomlynkyi, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. *Vybrani tvory : v 5 t. Kyiv. T. 3*. [in Ukrainian].

14. Zynkevych-Evstyhneevoi, T. D. (ed.) (2007). *Trenynh po skazkoterapii* [Fairy-tale therapy training]. *Sankt-Peterburh : Rech*, 2007. 176 [in Russian].

15. Freid, Z. (1991). *Tolkovanye snovydeniy* [Dream interpretation]. *Kyiv : Zdorov'ia*. [in Russian].

16. Freid, Z. (1995). *Khudozhnyk y fantazyrovanye* [The artist and fantasy]. *Moskva : Klass*. [in Russian].

17. Yunh, K. (1994). *Psykholohiya bessoznatelnoho* [Psychology of the unconscious]. *Moskva : Nauka*. [in Russian].

18. Yunh, K. (1997). *Soznaneye y bessoznatelnoe* [Consciousness and unconsciousness]. *Sankt-Peterburh, Moskva: Unyversytetskaia knyha*. [in Russian].

19. Bettelheim, B. (1985). *Cudowne i pozyteczne. O znaczeniach i wartosciach baśni* [Wonderful and useful. About the meanings and values of fairy-tales]. T. 1, tum. D. Danek, Warszawa. [in Polish].

20. Brett, D. (1986). *Annie Stories* [Annie Stories]. *Australia*. [in English].

21. Molicka, M. (1999). *Bajki terapeutyczne* [Therapeutic fairy-tales]. *Poznan* [in Polish].

АНОТАЦІЯ

У статті подається сутнісна характеристика казкотерапії, аналізуються погляди відомих психіатрів, психологів, педагогів на важливість застосування її в роботі з дітьми дошкільного віку. Розкривається психотерапевтичний вплив казкотерапії на психічний стан дітей дошкільного віку. Визначаються різноманітні принципи застосування казкотерапії. Встановлено, що важливими принципами її визначено такі: символічність мовлення, психічні механізми, психологічна безпека, емоційна виразність, розвиток творчості та уяви, подолання труднощів. Розкриваються механізми впливу казок, різні аспекти наукового обґрунтування її важливості. Аналізуються різні ситуації використання казкотерапії: подолання тривоги та страху, розвиток емоційної інтелекції, розвиток соціальних навичок, формування життєвих цінностей, розвиток критичного мислення.

Розкривається типологія казок: художні казки; психологічні казки; дидактичні казки; психокорекційні казки; психотерапевтичні казки. Визначаються різні функції казкотерапії як психологічного методу: діагностична; прогностична; терапевтична (корекційна); виховна; коригувальна; корекційна. Наводяться різні методи та техніки застосування казкотерапії в роботі з дітьми, які сприяють психологічному розвитку та емоційному благополуччю дитини: розповідь казок, творчі завдання, рольові ігри, групові дискусії, терапевтичні ігри, створення казкових книжок, використання методу «метафоричного образу». Описується методика застосування казкотерапії: індивідуальні заняття, по підгрупах, групові заняття. Звертається увага на те, що казкотерапію доцільно проводити по підгрупах, по 8-10 дітей у підгрупі, але не перевищувати 12 осіб. Зазначається, що заняття з казкотерапії слід проводити один раз на тиждень. Наводиться час проведення занять з казкотерапії для дітей молодшої, середньої та старшої груп. Наводяться приклади народних і авторських казок.

Ключові слова: казкотерапія, психокорекція, психотерапевтичний метод, психічний стан, функції казкотерапії, типи казкотерапії, оздоровча технологія.

УДК 371.1.07+659.3

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-276-288

**PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE USE OF SOCIAL NETWORKS BY
PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS TO CREATE A POSITIVE IMAGE**

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
МЕРЕЖ ЗАКЛАДОМ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ
ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ**

Dmytro MARIEIEV,

PhD in Philology, Associate
Professor

damar_dim@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6282-8052>

Tetiana MARIEIEVA,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

mareeva.tan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5664-4070>

Дмитро МАРЄЄВ,

кандидат філологічних наук,
доцент

Тетяна МАРЄЄВА,

кандидат педагогічних наук,
доцент

*Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,*

✉ 24, Kyiiska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

*Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл. 41400, Україна*

Original manuscript received: October 31, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

Preschool education institutions are increasingly using social networks to accomplish a variety of tasks, including the creation and promotion of a positive image. It has been observed that the image of a preschool institution is developed gradually. To establish it, one must acquire various technologies, comprehend the principles of forming an educational institution's image, and have a clear understanding of the target audience. This underscores the necessity of defining the pedagogical prerequisites for applying social networks to foster a positive image of a preschool institution.

It is noted that pedagogical conditions determine the specific direction of the pedagogical process's development and influence the effectiveness of the pedagogical system's functioning. The current pedagogical conditions for the use of social networks by preschool education institutions in creating a positive image include: the cultivation of a high level of digital and ICT competence among educators, facilitating interaction with parents of students through social networks, and informing the public about the activities of the preschool education institutions on social networks, which includes sharing unique, high-quality, and valuable content.

It was noted that the successful professional development of a modern teacher is impossible without the use of modern technical means and information and communication technologies, as well as the readiness to incorporate them into the educational process. Digital and information and communication tools enable the resolution of various

administrative and educational tasks, including facilitating communication and information exchange between the educational institution and all stakeholders, such as the public and parents of students. Additionally, digital resources can be used to disseminate valuable educational materials and promote the activities of the educational institution to ensure transparency and create a positive image, particularly through the development of digital content on social networks. An educator with a high level of digital and ICT competence can apply social networks as educational and branding tools.

It is emphasized that educators, on the page of the preschool educational institution in the social network, have the opportunity to present plans to parents for working with students, provide links for independent study of various topics, share examples of games and tasks for children's development at home or outdoors, and offer guidance for parents of children who have speech disorders. Additionally, social networks can be used to inform the public about upcoming events and activities planned at the preschool institution.

The frequency of parental interaction with the information provided by the educational institution affects the level of parents' trust to the institution and its pedagogical staff. The interest of a wide range of people who may not have a direct relationship with the educational institution can be generated through the dissemination of unique, high-quality, and useful content, particularly via social networks. Teachers from other preschool educational institutions also can benefit from this information. If this process is consistent, there is a high probability that they will subscribe to the institution's web pages and some of them may even initiate further collaboration.

Keywords: *image of preschool education institution, social networks, pedagogical conditions, teacher of preschool education institution, information and communication technologies.*

Вступ У сучасному світі соціальні мережі стали вагомим засобом спілкування та взаємодії різних, часом зовсім не пов'язаних між собою суб'єктів. Не виняток і заклади дошкільної освіти (ЗДО), які все більше використовують соціальні мережі для вирішення низки завдань, зокрема ними послуговуються з метою створення та просування свого позитивного іміджу. Батьки потенційних вихованців і стейкхолдери, що безпосередньо не пов'язані зі сферою освіти, нерідко дізнаються про дошкільну установу як таку і її послуги саме із соціальних мереж (у публікаціях місцевих груп, коментарях та тегах знайомих); працівники ЗДО та батьки дошкільників, що його відвідують, розміщують фотографії та інформацію про заходи, які в ньому відбуваються; керівництво ЗДО висвітлює освітні послуги, які надають в ньому, корисні покликання та інформацію для батьків дошкільників тощо. Все це, безумовно, сприяє формуванню певного уявлення про установу в підписників та відвідувачів сторінки дошкільного закладу в соцмережі.

Відтак, соціальні мережі є потужним засобом створення позитивного іміджу закладу дошкільної освіти.

Дослідження з управління іміджем освітніх закладів, зокрема закладів дошкільної освіти, представлені в працях О. Доманової (Доманова, n.d.), Л. Загородньої (Загородня, 2017), В. Кошеля, С. Іващенко (Кошель, & Іващенко, 2020), К. Крутій (Крутій, 2011), Н. Погрібняк (Погрібняк, 2004) та ін. Використовувати соціальні мережі під час створення позитивного образу освітніх установ пропонують В. Єндженчик та С. Бжезинський (Jędrzejczyk, & Brzeziński, 2021). У наших попередніх наукових розвідках (Марєєв, &

Мареева, 2022) розглянуто питання можливості використання соціальних мереж під час формування позитивного іміджу закладу дошкільної освіти і з'ясовано переваги та правила використання означених засобів у цьому процесі. Разом із тим проблема визначення та обґрунтування педагогічних умов використання соціальних мереж закладом дошкільної освіти для створення позитивного іміджу є мало дослідженою.

Методи та методики дослідження. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури щодо створення іміджу закладів освіти, потрактування сутності поняття «педагогічні умови» визначено та обґрунтовано педагогічні умови використання соціальних мереж закладом дошкільної освіти для створення позитивного іміджу.

Результати та дискусії. На основі здійсненого аналізу визначено, що в сучасному інформаційному суспільстві з метою створення позитивного іміджу ЗДО необхідно послуговуватися медіакомунікаційними технологіями, до яких належать соціальні мережі.

Імідж ЗДО формують поступово. Для його створення потрібно освоїти низку технологій, знати закони формування образу закладу освіти та усвідомлювати, для якої аудиторії його проєктують. У зв'язку із цим виникає необхідність виділити педагогічні умови використання соціальних мереж для створення позитивного іміджу ЗДО.

Існують різні тлумачення поняття *педагогічні умови*. Дослідники їх розглядають як сукупність певних форм, методів, прийомів педагогічної діяльності; певне педагогічне середовище; обставини, необхідні для розвитку педагогічного процесу. Зокрема, О. Пехота педагогічні умови визначає як «систему певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети» (Пехота, 2003:183). Дещо інакше трактує цей термін А. Семенова, вважаючи, що педагогічні умови – це обставини, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групи людей (Семенова, 2006:243). Подібно до неї трактує це поняття Л. Колоніна, яка педагогічні умови характеризує як взаємопов'язану сукупність обставин (внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування), засобів і заходів у педагогічному процесі, які створені шляхом плідної співпраці між педагогом і майбутніми фахівцями, спрямованих на високу результативність професійної підготовки (Колоніна, 2019:49).

В. Манько це поняття інтерпретує як пов'язану між собою сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, які сприяють високій результативності освітнього процесу та відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності (Манько, 2000:153).

К. Костюченко відзначає, що педагогічні умови – це сукупність педагогічних факторів, що забезпечують можливість педагогові організувати активну начальну діяльність здобувачів освіти (Костюченко, 2010:108).

К. Коновалова схильна вважати, що причиною уживання терміну «педагогічні умови» є необхідність розв'язання низки суто педагогічних проблем. На думку наукині, компонент «педагогічні» вказує на те, що означені обставини пов'язані з організацією освітнього процесу та необхідні для професійного становлення майбутніх вихователів ЗДО. Загальною особливістю всіх визначень поняття «педагогічні умови» є спрямованість умов на підвищення ефективності розв'язання конкретних педагогічних завдань. Таким чином, педагогічні умови вона визначає як спеціально створені обставини, чинники, сукупність заходів, реалізація яких повинна забезпечити успішне формування складників професійної культури майбутніх вихователів ЗДО у процесі фахової підготовки і повноцінний прояв кожного з них (Коновалова, 2018:134).

Отже, проведений аналіз дозволяє нам трактувати *педагогічні умови* як обставини або чинники, що зумовлюють якийсь напрям розвитку педагогічного процесу і впливають на ефективність функціонування педагогічної системи.

Погоджуємося із думкою Є. Хрикова про те, що педагогічні умови є виявом педагогічних закономірностей, принципів і правил, оскільки їх розробляють у межах вузьких дослідницьких тем; через це вони не мають загальнопедагогічного характеру (Хриков, 2011). Науковець наводить такі властивості педагогічних умов: спрямованість на організацію педагогічної діяльності, тобто вони мають практичну, нормативну спрямованість; спрямованість на підвищення ефективності педагогічної діяльності; вони не можуть суперечити прояву педагогічних закономірностей, принципів та правил; їх обґрунтування передбачає поєднання емпіричних та теоретичних процедур наукового дослідження; відповідність вимогам наукової новизни (виокремлення у дослідженні певних педагогічних умов має сенс, якщо вони містять нове наукове знання); імовірнісний характер забезпечення результату педагогічної діяльності (педагогічні умови, як і педагогічні системи в цілому, не можуть гарантувати отримання певного результату, але підвищують імовірність його досягнення); локальний характер застосування (у структурі педагогічного знання найбільш широкий характер мають закономірності та принципи, більш вузький характер мають педагогічні правила, ще вузьчий, локальний характер мають умови) (Хриков, 2011).

Аналіз наукової та навчально-методичної літератури з теми дослідження уможливив вирізнити актуальні педагогічні умови використання соціальних мереж закладом дошкільної освіти у створенні позитивного іміджу: формування високого рівня цифрової й ІКТ-компетентності вихователів; забезпечення взаємодії з батьками вихованців через соціальні мережі; інформування громадськості про діяльність ЗДО у соціальних мережах, у т.ч. через поширення унікального, якісного та корисного контенту.

Перша умова – формування високого рівня цифрової й ІКТ-компетентності вихователів.

Під цифровою компетентністю І.Гребеник розуміє «здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології для доступу до

інформації, для її пошуку, організації, обробки, оцінки, а також для продукування і передачі / поширення» (Гребеник, 2019:23). Ф. Апшай розглядає ІКТ-компетентність як «здатність вирішувати навчальні та професійні завдання з використанням інформаційних і комунікаційних технологій, володіти програмними засобами для їх виконання» (Апшай, 2021).

На думку І. Гребеник (Гребеник, 2019:19), ІКТ формують основні аспекти цифрової компетентності: наявність відносно високого рівня функціональної грамотності у сфері ІКТ; ефективно, обґрунтоване застосування ІКТ в освітній діяльності та для вирішення професійних завдань; розуміння ІКТ як основи нової парадигми в освіті, спрямованої на розвиток здобувачів освіти як суб'єктів інформаційного суспільства.

Отже, ІКТ-компетентність і цифрова компетентність тісно пов'язані між собою. Вони забезпечують уміння працювати з інформацією (здійснювати її пошук, аналізувати, використовувати у професійній діяльності, транслювати відібраний матеріал, створювати й поширювати власний продукт інтелектуальної праці) сучасними цифровими засобами.

Цифрові та інформаційно-комунікаційні технології є невід'ємною частиною сучасного суспільства. Відповідно до українських стандартів освіти навички їх використання належать до загальних або спеціальних (фахових) компетентностей, що повинні бути сформовані у здобувачів освіти. Тому цифрові та ІКТ-компетентності є важливим критерієм кваліфікації фахівця, у т.ч. вихователя (Міністерство економіки України: Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти», 2021).

Професійний розвиток сучасного педагога неможливий без опанування сучасних технічних засобів й інформаційно-комунікаційних технологій, формування готовності в нього ці технології упроваджувати в освітню діяльність. Цифрові та інформаційно-комунікаційні засоби дозволяють вирішити низку адміністративних та власне освітніх (навчальних) питань, серед яких, зокрема, забезпечення комунікації, інформаційної взаємодії між закладом освіти і стейкхолдерами (громадськістю, батьками вихованців тощо); поширення корисних навчальних матеріалів; висвітлення діяльності закладу освіти для забезпечення публічності та формування позитивного образу, що значною мірою можна забезпечити через створення цифрового контенту в соціальних мережах.

Отже, маючи високий рівень цифрової та ІКТ-компетентності, вихователь може перетворити соціальну мережу в освітній та іміджевий інструмент.

Друга умова – забезпечення взаємодії з батьками вихованців через соціальні мережі.

Очевидно, що ЗДО і сім'я мають взаємодіяти між собою у вихованні дітей, а для цього повинна бути між ними успішна й постійна комунікація. М. Машовець (Машовець, 2011) переконана, що взаємодія ЗДО із сім'єю полегшує досягнення цілей, які висувуються перед дошкільним закладом та реалізуються ним (практичний стимул). Водночас, на думку наукині, педагогічне співробітництво педагогів із батьками дошкільників сприяє

едності в процесі виховання дитини в сімейному та освітньому середовищі (педагогічний стимул). Крім того, участь батьків в освітньому процесі ЗДО є своєрідною формою демократизації та культурної взаємодії, що особливо важливо в умовах полікультурного простору (соціального стимул).

Вихователі як фахівці виступають ініціаторами взаємодії ЗДО і сім'ї. Зважаючи на реалії та виклики сучасної освіти, педагогам треба вибудовувати роботу із сім'єю таким чином, щоб батьки ставали активними учасниками освітнього процесу, тобто вихователі виховують і навчають дітей разом з батьками. Отже, головною метою взаємодії педагога з батьками є взаємодопомога дитині в різних ситуаціях виховання і навчання з урахуванням її можливостей і потреб. Умовами ж ефективної взаємодії ЗДО з батьками є цілеспрямованість, системність; плановість; диференційований підхід (залежно від специфіки кожної сім'ї); доброзичливість і відкритість.

Тісна взаємодія з батьками вихованців, спрямована на надання батькам допомоги з актуальних питань дошкільної освіти, сприяє формуванню взаєморозуміння в родинно-педагогічному колективі, обміну виховним досвідом. Такий взаємозв'язок, на думку М. Спичак, необхідний для того, щоб сформувати у батьків правильне уявлення про свою дитину, об'єктивно оцінити її та визначити оптимальні шляхи всебічного розвитку дитини (Спичак, 2007:16).

У сучасних умовах організації освітнього процесу в ЗДО соціальні мережі є одним із найпопулярніших ресурсів у мережі Інтернет й універсальним засобом спілкування. Через них можна отримати потрібну й актуальну інформацію про перебування вихованців в освітній установі, а також вирішувати низку поточних питань у час поза активною навчальною діяльністю дітей на заняттях, одержувати консультації.

За допомогою соціальних мереж учасники освітньої взаємодії можуть обмінюватися фото-, відео-, аудіоматеріалами, ставити запитання й оперативно отримувати на них відповіді, коментувати інформацію. Педагог на сторінці закладу дошкільної освіти в тій чи іншій соціальній мережі може ознайомити батьків із планами роботи, надати посилання для самостійного вивчення якоїсь теми, розмістити приклади ігор, пізнавальних завдань (наприклад, дослідів із доступними для кожної сім'ї матеріалами – харчові відходи, поліетилен, папір, придорожні рослини тощо) для того, щоб зайняти дитину вдома або поза ним, завдань корекційного спрямування (артикуляційна, дихальна, пальчикова гімнастика; нейроігри; ігри та вправи на збагачення словникового запасу, формування граматичної правильності мовлення, звуковимови, розвитку слухової уваги, пам'яті, фонематичного слуху тощо), які батьки можуть виконувати самостійно з дітьми, які мають порушення мовленнєвого розвитку, інформувати про майбутні заходи, що проводяться ЗДО (свята, конкурси, акції, семінари) тощо.

Оскільки батьки вихованців у своїй більшості є активними користувачами соціальних мереж, вони чи не щодня, а часом і по кілька разів на день перевіряють в цих інтернет-ресурсах стрічку новин. Чим частіше

перед їхніми очима буде «пробігати» інформація від закладу освіти, тим більший рівень довіри до нього та його фахівців буде у батьків дошкільників.

Третя умова – інформування громадськості про діяльність ЗДО у соціальних мережах, у т.ч. через поширення унікального, якісного та корисного контенту.

Якщо батьки вихованців зацікавлені в отриманні інформації про перебування власних дітей у закладі освіти та в консультаціях, то привернення громадськості до діяльності ЗДО є процесом складнішим. На нашу думку, інформування широкого загалу про діяльність ЗДО потребує продуманого інформаційного забезпечення. Зростання ролі інформації у світі в цілому й в освіті зокрема пояснюється сучасними викликами суспільства та його потребами, процесами глобалізації й інтеграції, а також появою жорстокої конкуренції на ринку освітніх послуг. На думку вчених (Ю. Логвиненко, В. Мазуренко, І. Медведєв та ін.), запорукою безперервного розвитку закладу освіти в певній громаді, регіоні або за їх межами є моніторинг, накопичення та аналіз отриманої інформації [1] (Логвиненко, Мазуренко, & Медведєв, 2015).

Стосовно нашого дослідження належне інформаційне забезпечення (висвітлення заходів, що проводяться в ЗДО, вивчення коментарів щодо них, а також сторінок тих, хто залишає особливо позитивні та негативні коментарі, блокування останніх тощо) є необхідною умовою формування позитивного іміджу дошкільного закладу у соціальних мережах. Пояснюється це тим, що моніторинг відвідуваності сторінки ЗДО в соцмережах, аналіз коментарів щодо подій, які на ній висвітлюють, дозволить вчасно реагувати на оцінки зовнішнього середовища, й відповідно до них вносити корективи у діяльність ЗДО та шляхи її висвітлення. Грамотно організований інформаційний супровід процесу формування позитивного іміджу ЗДО в соціальних мережах дозволить створити належне комунікативне освітнє середовище закладу, забезпечить достатнє інформування цільової аудиторії й громадськості про його діяльність, що сприятиме створенню позитивного образу дошкільної установи.

На сторінках ЗДО у соцмережах можна застосовувати маркетингові комунікації (від англійського слова «market» – «ринок»). Маркетингова діяльність охоплює вивчення попиту на освітні послуги; розроблення нових ідей і послуг; вартісну оцінку послуг залежно від попиту; просування послуг до споживачів. Відтак маркетингова діяльність та діяльність із формування позитивного іміджу ЗДО тісно переплетені між собою. За своєю суттю – це два взаємозумовлені процеси, які мають спільну мету – «привабити» споживача освітніх послуг, зайняти стійку позицію на освітньому ринку в умовах конкуренції.

У галузі освіти маркетингова комунікація дозволяє налагодити інформаційні канали між закладом та громадськістю, що забезпечує привабливість ЗДО для потенційних споживачів освітніх послуг, стимулює фінансування додаткових освітніх послуг (вивчення іноземних мов, заняття з ментальної арифметики, ейдетики, хореографії, спорту) та

корекційно-розвиткових занять (наприклад, логопедичних) спонсорами (підприємствами, підприємцями, політичними й громадськими організаціями, лідерами громадської думки), сприяє розвитку матеріально-технічної бази закладу, підтримує освітні проєкти тощо.

Ми цілком підтримуємо позицію К. Крутій (Крутій, 2009:64) стосовно того, що під час використання маркетингових комунікацій у формуванні іміджу ЗДО доступними є такі напрями їх упровадження: рекламування освітніх послуг і зв'язки з громадськістю.

Кожен дошкільний заклад є унікальним, адже у ньому є свої традиції, досвід реалізації завдань виховання і розвитку дітей, інноваційні напрацювання, а також додаткові освітні та корекційно-розвиткові послуги. А тому перед дошкільною установою постає питання про рекламування власних здобутків і послуг. Найперше така реклама є зорієнтованою на батьків дошкільників (оскільки саме вони є потенційними клієнтами), які обирають той чи інший заклад освіти для своєї дитини, зважаючи на якість та спектр освітніх послуг, що ним пропонуються, а також відгуки про нього від стейкхолдерів. Відвідування сторінки ЗДО в соціальних мережах дає змогу батькам ознайомитися із контентом, що висвітлюють працівники закладу, а також відгуками безпосередніх клієнтів – батьків дошкільників, що відвідують цю установу.

Комплексом окремих акцій, презентацій, заходів, спрямованих на встановлення та підтримку комунікацій між організацією та зацікавленими групами є паблік релейшнз (Public Relations – PR) як система зв'язків із громадськістю. З точки зору К. Крутій (Крутій, 2009:65), зв'язки з громадськістю в освіті є спробою викликати й задовольнити інтерес до ЗДО та його освітніх послуг через передавання наявної інформації через різні канали (переважно на безкоштовній основі). Ними зазвичай є засоби масової інформації, Інтернет-ресурси, вебсайт ЗДО, соціальні мережі, а також освітні виставки, ярмарки, виставкові стенди, різноманітні проєкти тощо. Метою PR є різні матеріальні вигоди, які може отримати дошкільна установа від різних спонсорів, які зацікавилися як власне ЗДО, так і тими послугами, що він пропонує.

Отже, спричинити появу інтересу широкого кола осіб до закладу освіти, не пов'язаних із ним, можна через поширення унікального, якісного та корисного контенту, зокрема, через соціальні мережі. Такою інформацією можуть скористатися педагоги з інших ЗДО. Якщо її висвітлення буде регулярним, з великою вірогідністю вони зроблять підписки на сторінки ЗДО в мережі Інтернет, а від частини з них буде навіть зворотній зв'язок, що стане передумовою до налагодження співпраці.

Стосовно батьків вихованців: ті з них, які обирають ЗДО для своєї дитини, обов'язково звернуть увагу на заклад освіти, який репрезентує свою діяльність у соціальних мережах і створює якісний та цікавий освітній продукт. Це може стати одним із критеріїв вибору майбутньої освітньої установи для дитини.

Висновки. Аналіз наукових досліджень із проблеми дослідження засвідчує, що покращенню репутації закладів дошкільної освіти й закріплення конкурентних позицій на ринку освітніх послуг сприятиме їх представлення в соціальних мережах. Від ефективного позиціонування закладу дошкільної освіти у віртуальній спільноті значною мірою залежить також його успіх й популярність серед стейкхолдерів. Актуальними педагогічними умовами використання соціальних мереж закладом дошкільної освіти у створенні позитивного іміджу визначено: формування високого рівня цифрової й ІКТ-компетентності вихователів; забезпечення взаємодії із батьками вихованців через соціальні мережі; інформування громадськості про діяльність ЗДО у соціальних мережах, у т.ч. через поширення унікального, якісного та корисного контенту. Перспективами подальших досліджень убачаємо розроблення моделі реалізації означених педагогічних умов формування позитивного іміджу закладу дошкільної освіти через соціальні мережі.

Література

1. Апшай Ф. В. Розвиток ІКТ-компетентності майбутніх фахівців галузі «Культура і мистецтво». *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія «Педагогічні науки». 2021. Вип. 2. С. 105–111.
2. Гребеник І. С. Формування цифрової компетентності керівників навчальних закладів. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. Вип. 6. С. 17–25.
3. Доманова О. Іміджеві складові сучасного дошкільного навчального закладу нового типу. URL : ird.npu.edu.ua/files/domanova_yesc.pdf (дата звернення: 09.10.2023).
4. Загородня Л. П. Якість освітніх послуг як компонент іміджу дошкільного навчального закладу. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 35. С. 150–160.
5. Колоніна Л. Г. Особливості організації педагогічних умов формування індивідуальної освітньої траєкторії майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. *Science Review*. 2019. № 4. С. 48–52.
6. Коновалова К. І. Формування професійної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2018. 309 с.
7. Костюченко К. Педагогічні умови формування раціонально-критичного мислення майбутніх учителів. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Педагогічні науки. 2010. Вип. 91. С. 107–111.
8. Кошель В., Іващенко С. До проблеми створення іміджу закладу дошкільної освіти. *Scientific Collection «InterConf»*, (33) : with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Global and Regional Aspects of Sustainable Development» (October 26–28, 2020) in Copenhagen, Denmark. Kyiv, 2020. P. 99–103.
9. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія : у 2-х ч. Ч. 1 : Концепції, проектування, технології створення. Запоріжжя, 2009. 320 с.
10. Крутій К. Формування позитивного іміджу навчального закладу. *Практика управління дошкільним закладом*. 2011. № 2. С. 4–10.
11. Логвиненко Ю. В., Мазуренко В. О., Медведєв І. А. Інформаційно-комунікаційні технології в практиці управління освітніми закладами. *Імідж сучасного педагога*. 2015. № 2. С. 20–24.

12. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*. 2000. № 2. С. 153–161.

13. Марєєв Д. А., Марєєва Т. В. Соціальні мережі як засіб формування позитивного іміджу закладу дошкільної освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2022. Вип. 2 (49). С. 138–148.

14. Машовець М. А. Сучасні підходи до організації педагогічної взаємодії дошкільного навчального закладу та батьків вихованців. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2011. Вип. 2(45). С. 18–24.

15. Пехота О. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник ; ред. І. Зязюн, О. Пехота. Київ, 2003. 240 с.

16. Погрибняк Н. Створення іміджу сучасного дошкільного закладу. *Дошкільне виховання*. 2004. № 11. С.10–11.

17. Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти». Наказ Міністерства економіки України № 755-21 від 19.10.2021 р. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesiynogo-standartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoi-osviti> (дата звернення: 28.10.2023).

18. Словник-довідник з професійної педагогіки ; за ред. А. В. Семенової. Одеса, 2006. 364 с.

19. Спичак М. Курс на співпрацю з батьками. *Дошкільне виховання*. 2007. № 3. С. 14–17.

20. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*. 2011. № 2. С. 11–15. URL : <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2797/1/ped.umovi.pdf> (дата звернення: 24.04.2022).

21. Jędrzejczyk W., Brzeziński S. The Importance of Social Media in Managing the Image of the Educational Institutions. *Contemporary Economics*. 2021. URL : https://www.researchgate.net/publication/357519428_The_Importance_of_Social_Media_in_Managing_the_Image_of_the_Educational_Institutions. <http://dx.doi.org/10.5709/ce.1897-9254.460> (дата звернення: 06.10.2023).

References

1. Apshai, F. V. (2021). *Rozvytok IKT-kompetentnosti maibutnix fakhivtsiv haluzi «Kultura i mystetstvo»* [Development of ICT competence of future specialists in the field of «Culture and Art»]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriiia «Pedahohichni nauky» – Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Series «Pedagogical Sciences»*, 2, 105–111. [in Ukrainian].

2. Hrebenyk, I. S. (2019). *Formuvannia tsyfrovoyi kompetentnosti kerivnykiv navchalnykh zakladiv* [Formation of digital competence of leaders of educational institutions]. *Vidkryte osvितnie e-seredovyshe sучasnoho universytetu – Open educational e-environment of modern University*, 6, 17–25. [in Ukrainian].

3. Domanova, O. (n.d.) *Imidzhevi skladovi sучasnoho doshkiilnoho navchalnoho zakladu novoho typu* [Image components of a modern preschool educational institution of a new type]. URL : ird.npu.edu.ua/files/domanova_yrec.pdf [in Ukrainian].

4. Zahorodnia, L. P. (2017). *Yakist osvितnix posluh yak komponent imidzhu doshkiilnoho navchalnoho zakladu* [Educational services quality as the component of preschool educational establishment image]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Seriiia: Pedahohichni nauky – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*, 35, 150–160. [in Ukrainian].

5. Kolonina, L. H. (2019). *Osoblyvosti orhanizatsii pedahohichnykh umov formuvannia indyvidualnoi osvितnoi traiektorii maibutnoho vchytelia muzyky u protsesi*

profesiinoy pidhotovky [Peculiarities of the organization of pedagogical conditions for the formation of an individual educational trajectory of a future music teacher in the process of professional training]. *Science Review*, 4, 48–52. [in Ukrainian].

6. Konovalova, K. I. (2018). *Formuvannia profesiinoy kultury maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity u protsesi fakhovoi pidhotovky* [Formation of professional culture of future educators of preschool education institutions in the process of professional training] : PhD thesis. Odesa. [in Ukrainian].

7. Kostiuchenko, K. (2010). *Pedahohichni umovy formuvannia ratsionalno-krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv* [Pedagogical conditions for the formation of rational and critical thinking of future teachers]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Seria: Pedahohichni nauky – Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnichenko. Series: Pedagogical sciences, 91, 107–111. [in Ukrainian].

8. Koshel, V., & Ivashchenko, S. (2020). *Do problemy stvorennia imidzhu zakladu doshkilnoi osvity* [To the problem of creating an image of a preschool education institution]. *Scientific Collection «InterConf»*, (33) : with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Global and Regional Aspects of Sustainable Development» (October 26–28, 2020) in Copenhagen, Denmark. Kyiv, 99–103. [in Ukrainian].

9. Krutii, K. (2009). *Osvitnii prostir doshkilnogo navchalnogo zakladu : monohrafiia : u 2-kh ch. Ch. 1 : Kontseptsii, proektuvannia, tekhnolohii stvorennia* [Educational space of a preschool educational institution: monograph: in 2 parts. Part 1: Concepts, design, creation technologies]. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

10. Krutii, K. (2011). *Formuvannia pozytyvnoho imidzhu navchalnogo zakladu* [Formation of a positive image of an educational institution.]. *Praktyka upravlinnia doshkilnym zakladom – Preschool management practice*, 2, 4–10. [in Ukrainian].

11. Lohvynenko, Yu. V., Mazurenko, V. O., & Medvediev, I. A. (2015). *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v praktytsi upravlinnia osvitynymy zakladamy* [Information and communication technologies in the practice of management of educational institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a modern teacher*, 2, 20–24. [in Ukrainian].

12. Manko, V. M. (2000). *Dydaktychni umovy formuvannia u studentiv profesiino-piznavalnogo interesu do spetsialnykh dystsyplin* [Didactic conditions for the formation of students' professional and cognitive interest in special disciplines]. *Sotsializatsiia osobystosti – Socialization of personality*, 2, 153–161. [in Ukrainian].

13. Marieiev, D. A., Marieieva, T. V. (2022). *Sotsialni merezhi yak zasib formuvannia pozytyvnoho imidzhu zakladu doshkilnoi osvity* [Social networks as a means of forming a positive image of preschool education institutions]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*, 2 (49), 138–148. [in Ukrainian].

14. Mashovets, M. A. (2011). *Suchasni pidkhody do orhanizatsii pedahohichnoi vzaiemodii doshkilnogo navchalnogo zakladu ta batkiv vykhovantsiv* [Modern approaches to the organization of pedagogical interaction of a preschool educational institution and pupils' parents]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnogo universytetu – Scientific notes of Rivne State Humanitarian University*, 2(45), 18–24. [in Ukrainian].

15. Piekhota O. (2003). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vprovadzhenia pedahohichnykh tekhnolohii : navch. posibnyk* [Preparation of the future teacher for the implementation of pedagogical technologies]; I. Ziaziun, O. Piekhota (ed.). Kyiv. [in Ukrainian].

16. Pohribniak, N. (2004). *Stvorennia imidzhu suchasnoho doshkilnogo zakladu* [Creating the image of a modern preschool education institution]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 11, 10–11. [in Ukrainian].

17. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2021). *Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity»*: nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy № 755-21 vid 19.10.2021 r. [On the approval of the professional standard «Preschool teacher»: order of the Ministry of Economy of Ukraine No. 755-21 dated October 19, 2021]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogo-standartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoi-osviti> [in Ukrainian].

18. Semenova, A. V. (Ed.) (2006). *Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky* [Dictionary-handbook on professional pedagogy]. Odesa. [in Ukrainian].

19. Spychak, M. (2007). *Kurs na spivpratsiu z batkamy* [Course on cooperation with parents]. Doshkilne vykhovannia – Preschool education, 3, 14–17. [in Ukrainian].

20. Khrykov, Ye. M. (2011). *Pedahohichni umovy v strukturі naukovoho znannia* [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Shliakh osvity – Path of education*, 2, 11–15. URL : <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2797/1/ped.umovi.pdf> [in Ukrainian].

21. Jędrzejczyk, W., Brzeziński, S. (2021). *The Importance of Social Media in Managing the Image of the Educational Institutions*. *Contemporary Economics*. URL : https://www.researchgate.net/publication/357519428_The_Importance_of_Social_Media_in_Managing_the_Image_of_the_Educational_Institutions.

<http://dx.doi.org/10.5709/ce.1897-9254.460>

АНОТАЦІЯ

Заклади дошкільної освіти все активніше користуються соціальними мережами для досягнення різних завдань. Одним із них є формування та популяризація свого позитивного іміджу. Зауважено, що імідж дошкільного закладу формується поступово. Для його створення потрібно вивчити різні технології, розуміти принципи створення іміджу освітнього закладу та мати чітке уявлення про аудиторію, на яку він спрямований. Це створює необхідність визначити педагогічні умови використання соціальних мереж для формування позитивного іміджу дошкільного закладу.

Зазначено, що педагогічні умови визначають конкретний шлях розвитку педагогічного процесу та мають вплив на результативність функціонування педагогічної системи. Виокремлено актуальні педагогічні умови використання соціальних мереж закладом дошкільної освіти у створенні позитивного іміджу: формування високого рівня цифрової й ІКТ-компетентності вихователів; забезпечення взаємодії з батьками вихованців через соціальні мережі; інформування громадськості про діяльність ЗДО у соціальних мережах, у т.ч. через поширення унікального, якісного та корисного контенту.

Відзначено, що успішний професійний розвиток сучасного педагога неможливий без володіння сучасними технічними засобами та інформаційно-комунікаційними технологіями, а також готовності впроваджувати їх в освітній процес. Цифрові та інформаційно-комунікаційні інструменти дозволяють вирішувати різні адміністративні та навчальні завдання, включаючи забезпечення зв'язку та інформаційної взаємодії між освітнім закладом і всіма зацікавленими сторонами, такими як громадськість та батьки вихованців. Крім того, цифрові ресурси можуть бути використані для поширення корисних навчальних матеріалів та просування діяльності освітнього закладу для забезпечення публічності та формування позитивного іміджу, особливо через створення цифрового контенту в соціальних мережах. Вихователь із високим рівнем цифрової та ІКТ-компетентності може використовувати соціальні мережі як освітні та іміджеві інструменти.

Підкреслено, що вихователь на сторінці закладу дошкільної освіти в соціальній мережі має можливість репрезентувати батькам плани роботи з вихованцями, надати посилання для самостійного вивчення різних тем, розмістити приклади ігор та завдань для розвитку дітей вдома чи поза ним, а також навести завдання корекційного спрямування для батьків дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. Крім того, через соціальні мережі можна інформувати громадськість про майбутні події та заходи, які плануються в дошкільному закладі освіти.

Відзначено, що частота взаємодії батьків з інформацією, наданою закладом освіти, впливає на рівень довіри батьків до цього закладу та його педагогічних працівників. Зацікавленість широкого кола осіб, які не мають прямого стосунку до закладу освіти, може бути сформована завдяки розповсюдженню унікального, якісного і корисного контенту, зокрема через соціальні мережі. Цю інформацію можуть використовувати й педагоги з інших дошкільних освітніх закладів. Якщо цей процес буде регулярним, існує велика ймовірність, що вони підпишуться на сторінки цього закладу в Інтернеті, і частина з них навіть може встановити зв'язок для подальшої співпраці.

Ключові слова: імідж закладу дошкільної освіти, соціальні мережі, педагогічні умови, вихователь закладу дошкільної освіти, інформаційно-комунікаційні технології.

УДК 373.29

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-289-297

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF READINESS OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN FOR SCHOOL EDUCATION

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Svitlana TITARENKO,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

titarenko17.01@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5544-3376>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyiiska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Світлана ТІТАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл. 41400, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 12, 2023

ABSTRACT

The relevance of the issue of providing psychological support for the readiness of older preschool children for school education is determined. Modern research underscores the importance of psychological support in the process of preparing a child for school education. Such support helps identify the needs and capabilities of each child, promotes their successful adaptation to new conditions, and develops key skills for further learning. An analysis of psychological and pedagogical studies related to the readiness of older preschool children for school education is carried out. Psychological readiness of children for school implies the formation of a certain attitude toward learning as a serious and socially significant activity. It encompasses motivation for learning, intellectual and emotional-volitional development of the child. The concept of «psychological support» is defined, along with its purpose and tasks. The main directions of psychological support for the readiness of older preschool children for school education are characterized, including prevention, diagnostics, counseling, developmental work, corrective activities, psychological education, the formation of psychological culture, the development of psychological and pedagogical competence in children, preschool educational institution administration, teachers, and parents, etc. It is determined that providing psychological support for the readiness of older preschool children for school education involves work in three main areas: working with children, interaction with teachers, and collaboration with parents. It is noted that readiness for school education includes general and specific readiness. The psychological aspect of this process is crucial since a child's internal readiness for the transition to a new social role as a «student» and a new educational environment, the «school», plays a key role in the successful adaptation to school life. The role of the family, teachers, and the child themselves in this process is discussed. It is established that psychological support contributes to preparing the child for school education, helping them adapt to new conditions, find their place in the social environment, and develop key skills necessary for successful school learning. The significance of this

289

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

process lies in creating a strong foundation for the child's future success and self-realization within the educational system.

Keywords: *readiness for school, psychological support, older preschool children, parents, teachers, school psychologist.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання готовності дитини до навчання в школі завжди було на першому плані в педагогічній та психологічній науці. У сучасному суспільстві ця проблема залишається актуальною і потребує пильної уваги психологів, педагогів, батьків та медичних працівників.

Готовність дитини до переходу в систему загальної освіти визнається складною та комплексною характеристикою, яка охоплює різні аспекти її психічного розвитку та соціальної адаптації. Важливо розуміти, що готовність до навчання в школі включає в себе розвиток когнітивних, соціальних та емоційно-вольових якостей дитини. Ця готовність визначається рівнем розвитку її психічних якостей та передумов для успішного навчання в школі.

Сучасні дослідження підкреслюють важливість психологічного супроводу процесу готовності дитини до навчання в школі. Такий супровід допомагає виявити потреби та можливості кожної дитини, сприяє її успішній адаптації до нових умов та розвитку ключових навичок для подальшого навчання.

Вітчизняні дослідження, проведені такими вченими як А. Богуш (Богуш, 2015), О. Брежнєва, Н. Гавриш, (Гавриш, Брежнєва & Кіндрат, 2015), О. Дроботій, М. Кривоніс (Дроботій & Кривоніс, 2016), В. Зінченко (Зінченко, 2004), Л. Міщик О. Ветрова (Міщик & Ветрова, 2011), Т. Пантюк (Пантюк, 2018) та ін. відіграють важливу роль у вирішенні ключових аспектів підготовки дітей дошкільного віку до навчально-пізнавальної діяльності у школі. Заслужують на увагу різні аспекти цього питання, які мають важливе значення для нашого дослідження, і які виявлені в працях Н. Башкатової, О. Дунай, Т. Вишинської, К. Муліки, Л. Опанасенко, О. Пронякіної, Н. Сухійної, Н. Фалько та інших вчених. В основному ці дослідження розглядали питання наступності педагогічного впливу між закладом дошкільної освіти та школою в умовах навчання дітей починаючи з семи років і охоплюють період до проведення освітньої реформи в Україні (Муліка, 2008).

Нині актуальність проблеми обумовлюється багатьма чинниками, сучасні дослідження показують, що 30-40% дітей приходять у перший клас не готовими до навчання, тобто в них недостатньо сформовані такі компоненти готовності, як соціальний, психологічний, емоційно-вольовий.

Отже, проблема готовності дитини до навчання в школі залишається надзвичайно важливою в сучасному освітньому контексті. Вирішення цієї проблеми вимагає спільних зусиль педагогів, батьків, психологів та медичних працівників. Наявність готовності до навчання в школі сприяє успішному старту дитини в системі освіти та розвитку її психічного здоров'я. Зазвичай цей період пов'язаний не лише з набуттям дитиною нового статусу, відкриттям у собі нових можливостей, а й із труднощами, які виникають у неї при входженні у нове соціальне середовище і зміною провідного виду

діяльності. Від успішного вирішення цієї проблеми залежить адаптація дитини до шкільного життя, оволодіння навчальною діяльністю та формування всебічно та гармонійно розвинутої особистості. Саме тому готовність до школи є актуальною проблемою сучасності.

Мета статті – проаналізувати дослідження з проблеми психологічного супроводу готовності дитини до навчання в школі; розкрити основні аспекти та напрями психологічного супроводу готовності дитини до навчання в школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для нашого дослідження важливо дати визначення психологічної готовності дитини до навчання в школі.

О. Таран визначає психологічну готовність дітей до шкільного навчання як комплексну характеристику, що відображає рівень розвитку їх психологічних якостей і є ключовою передумовою для успішної адаптації до нового соціального середовища (Таран, 2010:6).

А. Богуш вказує на те, що діти приходять до школи із різним рівнем психологічної готовності до навчання, а також різним рівнем педагогічної підготовки. Відсутність диференційованого підходу до дітей і уніфікація їх під загальну категорію «учень» або «першокласник» може гальмувати їх адаптацію до нових умов навчальної діяльності, що може призвести до нервових зривів і кризових ситуацій (Богуш, 2015).

Як зазначає Т. Філімонова, при вступі до школи дитина має демонструвати зрілість як у фізіологічному, так і в соціальному аспекті. Вона має досягти відповідного рівня розвитку розумових та емоційних здібностей. Участь у навчальних заняттях вимагає відповідного рівня знань про навколишній світ та сформованості базових концепцій. Дитина має вміти узагальнювати та розрізняти предмети та явища, а також спільно з батьками планувати свої дії та контролювати їх. Дуже важливі навички усного спілкування, розвинута дрібна моторика рук і координація зорово-рухових навичок. Перші п'ять років життя дитини називаються «роками чудес». Саме протягом цього періоду емоційне ставлення до життя, стосунки з іншими людьми, наявність або відсутність стимулів для інтелектуального розвитку мають значущий вплив на усю подальшу поведінку і мислення особистості. Психолого-педагогічна готовність до навчання в школі формується в дитини послідовно від моменту народження через спілкування з дорослими та ровесниками, гру, працю та дошкільну освіту (Філімонова, 2020:4).

Готовність до школи, за Л. Іщенко, – це стан, у якому психологічний, емоційний, етично-вольовий та фізичний розвиток дитини забезпечують її легку адаптацію до нового етапу життя. Ця готовність передбачає усунення або значне зниження негативного впливу на здоров'я та емоційний стан школяра, а також допомагає подолати труднощі переходу до нових умов життя, соціальних взаємин і нового виду провідної діяльності (Іщенко, 2010:47).

Варто зауважити, що психологічна готовність дітей до школи передбачає формування в них певного ставлення до навчання як до серйозної і соціально значущої діяльності. Також для нашого дослідження важливим є визначення поняття «психологічний супровід».

Супровід В. Зінченко визначає як «систему професійної діяльності психолога, що створює соціально-психологічні умови для успішного навчання і психологічного розвитку дитини під час взаємодії». У цьому контексті об'єктом супроводу психолога є сама дитина (Зінченко, 2004:5).

Психологічний супровід Л. Міщик та О. Ветрова характеризують як діяльність психолога, спрямовану на створення комплексної системи клінічно-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов. Ці умови служать успішній реабілітації та особистісному зростанню дитини з урахуванням її розвитку в соціумі (Міщик & Ветрова, 2011).

І. Бех пов'язує психологічний супровід з особистісно-орієнтованою моделлю виховання, яка акцентує увагу на взаємодії дітей з довкіллям та формуванні в них ціннісних ставлень до навколишнього світу. У цьому контексті центральним ядром психологічного супроводу є конструктивна та гуманістично спрямована взаємодія, основним механізмом якої є «особистісне спілкування педагога з вихованцем» для зближення ціннісних орієнтацій учасників цього діалогу (Бех, 2004:4).

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень поняття «психологічний супровід» розуміємо як створення необхідних психологічних умов для емоційного благополуччя, успішного розвитку, виховання і навчання дітей у ситуаціях соціально-педагогічної взаємодії, що організовується у межах освітнього закладу.

Психологічний супровід готовності дітей до навчання в школі включає в себе такі аспекти: 1) вивчення особливостей розвитку дітей на перехідному етапі, сприяючи їхньому поступовому переходу від ігрової до навчальної діяльності; 2) забезпечення психологізації освітнього процесу як умови для формування особистості дитини на двох рівнях; 3) забезпечення нормального розвитку дитини, включаючи створення умов для її самореалізації з використанням сучасних методів навчання; 4) коригування програм навчання, що враховують різні пізнавальні потреби через систему основного та додаткового навчання; 5) спільна робота з батьками щодо формування готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі; 6) координація роботи фахівців для надання індивідуальних рекомендацій щодо створення індивідуальних програм розвитку дітей (Пантюк, 2018).

Основними напрямками роботи практичного психолога в забезпеченні психологічного супроводу готовності дітей до навчання в школі є: 1. Допомога дитині в усвідомленні зміни своєї соціальної ролі та розвитку стійкої позиції щодо шкільного життя. 2. Формування позитивного ставлення до вчителя як до дорослого, який відповідає за організацію освітнього процесу. 3. Розвиток адекватної поведінки в нових ситуаціях шкільного життя. 4. Зміцнення самооцінки та розвиток навичок адекватної самооцінки та саморегуляції. 5. Розширення уявлень дитини про себе як особистість, власні індивідуальні риси та особливості, про світ людських почуттів та емоцій. 6. Навчання засобів адаптації до загальноприйнятих норм поведінки та ефективного взаємодії в шкільному середовищі. 7. Розвиток пізнавальних, творчих, комунікативних

навичок та підтримка прагнення до власного розвитку та навчання. 8. Збагачення світогляду та знань дитини про школу та шкільне життя.

Основні напрями діяльності психолого-педагогічного супроводу містять профілактику, діагностику (як на індивідуальному, так і на груповому рівні), консультування (індивідуальне та групове), розвивальну роботу (індивідуальну, групову), корекційну діяльність (індивідуальну, групову), надання психологічної освіти та формування психологічної культури, включаючи розвиток психолого-педагогічної компетентності дітей, адміністрації закладу дошкільної освіти, педагогів та батьків. Особливий акцент робиться на експертизі освітніх та навчальних програм, проєктів, навчальних матеріалів, навчального середовища та професійної діяльності фахівців закладу дошкільної освіти.

З урахуванням зазначеного можна виділити основні складники психологічного супроводу: формування навичок життя в суспільстві та вміння співпрацювати з іншими; сприяння розвитку здібностей до взаєморозуміння та ефективного спілкування; формування відповідального ставлення до власних дій і прийняття відповідальності за них; формування навичок ефективного міжособистісного спілкування; навчання вирішенню життєвих проблем та подоланню труднощів; стимулювання пізнавальної активності та розвиток інтелектуальних здібностей; формування почуття впевненості та самооцінки.

Одним з важливих завдань практичного впровадження психологічного супроводу є створення системи диференціації для дітей шести років на підставі їх готовності до шкільного навчання. Сутність цієї диференціації полягає в тому, щоб ідентифікувати дітей, які ще не досягли необхідного рівня розвитку для успішного навчання в школі, і надати їм протягом наступного року відповідну корекційно-розвивальну допомогу. Ця допомога необхідна, оскільки діти, які підпадають під цю категорію, можуть і в семирічному віці залишитися неготовими до успішного шкільного навчання. Таким чином, після проведення діагностики наступним важливим кроком є практичні корекційно-розвивальні заходи з дітьми, у яких виявлена недостатня готовність до шкільного навчання з шести років.

Забезпечення психологічного супроводу готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі передбачає роботу за трьома основними напрямками: робота з дітьми; взаємодія педагогів; співпраця з батьками.

Робота з дітьми передбачає: оцінку психологічного стану дітей та визначення їхньої готовності до навчання в школі. Це включає в себе вивчення їхніх навчальних досягнень, емоційний стан, рівень самостійності та соціальних навичок; розробку та реалізацію психолого-педагогічних програм та індивідуальних планів для кожної дитини з урахуванням її потреб і можливостей. Це може включати в себе розвиток когнітивних навичок, соціальних умінь, та роботу над емоційним і психічним станом.

Взаємодія педагогів спрямована на: спільну роботу вихователів та вчителів для створення позитивного та безпечного навчального середовища для дітей; обмін інформацією про психологічний стан кожної дитини, її прогрес у різних аспектах готовності до навчання в школі;

спільне розроблення та впровадження корекційних заходів для дітей, які потребують додаткової підтримки.

Співпраця з батьками передбачає: залучення батьків до процесу психологічного супроводу та розвитку готовності своєї дитини до школи; надання порад та рекомендацій батькам щодо роботи з дітьми вдома, розвитку важливих навичок та підготовки до навчання в школі; організація зустрічей, семінарів, та спільних заходів для батьків з метою обміну досвідом та підтримки (Муліка, 2008).

Ці напрями спільно сприяють психологічному супроводу дітей у їхній підготовці до навчання в школі та забезпечують їхній гармонійний розвиток.

Варто зауважити, що підготувати дитину для навчання в школі є надзвичайно важко, оскільки цей процес вимагає інтеграції багатьох аспектів. Часто діти йдуть в початкову школу з великим ентузіазмом, але з часом втрачають бажання вчитися. Це може статися з різних причин: *зовнішня мотивація* (деякі діти можуть мати зовнішню мотивацію для навчання, наприклад, обіцянку нового портфеля або бажання стати «дорослим»). Однак ця мотивація зазвичай є тимчасовою і недостатньо міцною, щоб підтримувати інтерес до навчання впродовж усього часу); *відсутність навичок саморегуляції* (окремі діти можуть мати труднощі у виробленні навичок, необхідних для саморегуляції свого навчання. Це може включати в себе здатність обмежувати власні бажання і долати труднощі тощо); *психологічна підготовка* (частина дітей може мати проблеми з адаптацією до нового соціального середовища та психологічні труднощі, зокрема низьку самооцінку або нездатність справлятися зі своїми емоціями).

Робота з батьками відіграє важливу роль у підготовці дітей до навчання в школі. Психологічні зустрічі з родинами вихованців, які включають теми, пов'язані з підготовкою дітей до школи, можуть допомогти батькам розуміти, як підтримати виховну компетентність і готовність своєї дитини до школи. Розробка індивідуальних стратегій для дитини, враховуючи її потреби та розвиток навичок саморегуляції може допомогти зберегти інтерес дитини до навчання в школі.

О. Кочерга наголошує на тому, що завдання вихователів полягає в забезпеченні психологічної й психічної готовності дітей до шкільного навчання і підготовці їх до нових умов. Дуже важливо, щоб батьки розуміли цю концепцію і не намагалися вимагати від дітей чогось, що не відповідає їхнім природним здібностям. Крім того, батьки повинні розуміти, коли саме їхня дитина буде готовою до школи (Кочерга, 2012:4).

У першому класі може бути важко лівшам, гіперактивним дітям, а також тим, хто є неуважним «шустриком». Додаткова увага і підтримка від батьків у таких випадках дійсно є важливою. Також багато шестирічок зазнають труднощів у навчанні, оскільки їх навчальна мотивація ще не дуже сформована, і вони можуть бути більш зацікавлені в іграх, ніж у навчанні.

Загалом, готовність до навчання в школі передбачає загальну і спеціальну готовність. Важливо враховувати психологічний аспект цього процесу, оскільки внутрішня готовність дитини до переходу в нову

соціальну роль «школяр» і новий освітній простір «школа» відіграють ключову роль в успішній адаптації до шкільного життя.

Загальна готовність дитини до систематичного шкільного навчання вимагає комплексного дослідження й оцінювання рівня фізичного, психічного, розумового та соціального розвитку. Це важливо для успішного опанування навчальним матеріалом. Для забезпечення позитивного переходу від дошкільного до шкільного навчання важливий контакт між психологами закладу дошкільної освіти і школи, а також взаємодія батьків і дітей з майбутніми педагогами.

Співпраця психологів та педагогів закладів дошкільної освіти і шкіл щодо питань наступності і формування розуміння педагогами значущості процесу розвитку дитини може допомогти виправити цю ситуацію. Важливо, щоб педагоги розуміли, що освіта не обмежується лише накопиченням знань, і сприяли збереженню ігрової діяльності та здоров'я дітей. Це забезпечуватиме позитивний перехід від дошкільної освіти до початкової школи.

Робота психологів та педагогів з батьками повинна бути систематичною і вестися протягом всього навчального випускного року. Це включає проведення батьківських зборів на різноманітні теми, такі як підготовка дітей до школи, розвиток пізнавальних та творчих здібностей, вибір школи та освітньої програми для дітей тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, нами здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. Процес психологічного супроводу дитини в цьому важливому життєвому етапі вимагає комплексного підходу та врахування багатьох чинників, що впливають на її готовність. Розкрито основні аспекти та напрями психологічного супроводу готовності дитини до навчання в школі. Розглянуто роль сім'ї, педагогів та самої дитини у цьому процесі та визначено ключові аспекти підготовки до переходу в школу. Психологічний супровід готовності дитини до навчання в школі є важливим завданням, яке вимагає уважності та обізнаності з боку батьків, педагогів та психологів. Він передбачає створення оптимальних умов для розвитку дитини, виявлення її потреб і можливостей, а також вчасну корекцію можливих негативних моментів. Психологічний супровід сприяє підготовці дитини до навчання в школі, допомагає адаптуватися до нових умов, знайти своє місце в соціальному оточенні та розвивати основні навички, необхідні для успішного шкільного навчання. Важливість цього процесу полягає в тому, що він створює міцний фундамент для подальшого успіху та самореалізації дитини в освітній системі.

Література

1. Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2004. №3. С.3-6.

2. Богуш А. М. Підготовка дітей до школи у вимірі дошкільної зрілості. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 67. С. 158–163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2015_67_30 (Дата звернення 12.10.23).

3. Гавриш Н. В., Брежнева О. Г., Кіндрат І. Р. Розумне виховання сучасних дошкільнят: методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 176 с.
4. Зінченко В. М. Організація психолого-педагогічного супроводу дитини в умовах дошкільного закладу. *Дошкільна освіта*. 2004. № 1. С. 15–17.
5. Іщенко Л. В. Логіко-математичний розвиток дітей 5–7 років : навч. посіб. Бердянськ : БДПУ, 2010. 144 с.
6. Кочерга О. Коли дитина готова до школи? *Дошкільне виховання*. 2012. № 12. С. 4–9.
7. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Школа майбутніх відмінників. Психологічні заняття з підготовки дітей до навчання в школі. Харків : Ранок, 2016. 176 с.
8. Міщик Л., Ветрова О. Соціально-педагогічний супровід обдарованої молоді у вищих навчальних закладах. *Вища школа. Гуманізація навчально-виховного процесу* : Спецвипуск 7. Слов'янськ, 2011. С. 45–52.
9. Пантук Т. Підготовка дитини до школи: тексти лекцій [для фахівців спеціальності «Дошкільна освіта»]. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. 200 с.
10. Психологічна готовність шестирічної дитини до школи / [упоряд.: К. Муліка]. Полтава : ПОІППО, 2008. 84 с.
11. Психологічний супровід школярів / Упорядник Т. Гончаренко. Київ : Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. 128 с.
12. Таран О. П. Психологічна готовність дитини до школи: діагностика та формування. Київ : Шкільний світ, 2010. 128 с.
13. Філімонова Т. В. Психолого-педагогічна підготовка дітей до школи : навчально-методичний посібник. Миколаїв : СПД Румянцева, 2020. 218 с.

References

1. Bekh, I. D. (2004). *Psychologichnyi suprovod osobystisno zoriientovanoho vykhovannia*. [Psychological support of personality-oriented education]. *Pochatkova shkola – Primary School*, 3, 3–6. [in Ukrainian].
2. Bohush, A. M. (2015). *Pidhotovka ditei do shkoly u vymiri doshkilnoi zrilosti* [Preparing children for school in terms of preschool maturity]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedagogichni nauky – Collection of Scientific Works of Kherson State University. Pedagogical Sciences*, Vyp. 67, 158–163. [URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpn_2015_67_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpn_2015_67_30) [in Ukrainian].
3. Havrysh, N. V., Brieznieva, O. H., Kindrat, I. R. (2015). *Rozumne vykhovannia suchasnykh doshkilniat* [Sensible upbringing of modern preschoolers] : metodychnyi posibnyk. Kyiv : Vydavnychiy dim «Slovo». [in Ukrainian].
4. Zinchenko, V. M. (2004). *Orhanizatsiia psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny v umovakh doshkilnoho zakladu* [Organizing psychological and pedagogical support for a child in a Preschool Institution]. *Doshkilna osvita – Preschool Education*, 1, 15–17. [in Ukrainian].
5. Ishchenko, L. V. (2010). *Lohiko-matematychnyi rozvytok ditei 5–7 rokiv* [Logical and mathematical development of children aged 5–7] : navch. posib. Berdiansk: BDPU. [in Ukrainian].
6. Kocherha, O. (2012). *Koly dytyna hotova do shkoly?* [When is a child ready for school?] *Doshkilne vykhovannia. – Preschool Education*, 12, 4–9. [in Ukrainian].
7. Kryvonis, M. L., Drobotii, O. L. (2016). *Shkola maibutnikh vidminnykiv. Psykholohichni zaniattia z pidhotovky ditei do navchannia v shkoli* [School for future achievers. Psychological sessions for preparing children for school]. Kharkiv : Ranok. [in Ukrainian].
8. Mishchuk, L., Vietrova, O. (2011). *Sotsialno-pedahohichnyi suprovod obdarovanoi molodi u vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Social and pedagogical support for gifted youth in higher educational institutions]. *Vyshcha shkola*.

Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. – Higher Education: Humanization of the Educational Process. Spetsvyпуск 7. Sloviansk, 45–52. [in Ukrainian].

9. Pantiuk, T. (2018). *Pidhotovka dytyny do shkoly: teksty leksii* [Preparing a child for school: lecture texts] dla fakhivtsiv spetsialnosti «Doshkilna osvita». Drohobych : Redaktsiino-vydavnychi viddil Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

10. Mulika, K. (Ed.). (2008). *Psykhoholichna hotovnist shestyrichnoi dytyny do shkoly* [Psychological readiness of a six-year-old child for school]. Poltava : POIPPO. [in Ukrainian].

11. Honcharenko, T. (Ed.). (2005). *Psykhoholichnyi suprovod shkoliariv* [Psychological support for schoolchildren]. Kyiv : Redaktsii zahalopedahohichnykh hazet. [in Ukrainian].

12. Taran, O. P. (2010). *Psykhoholichna hotovnist dytyny do shkoly: diahnozyka ta formuvannia* [Psychological readiness of a child for school: diagnosis and development]. Kyiv : Shkilnyi svit. [in Ukrainian].

13. Filimonova, T. V. (2020). *Psykhoholo-pedahohichna pidhotovka ditei do shkoly* [Psychological and pedagogical preparation of children for school] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Mykolaiv : SPD Rumiantseva. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Визначено актуальність проблеми забезпечення психологічного супроводу готовності старших дошкільників до навчання в школі. Сучасні дослідження підкреслюють важливість психологічного супроводу процесу готовності дитини до навчання в школі. Він допомагає виявити потреби та можливості кожної дитини, сприяє її успішній адаптації до нових умов та розвитку ключових навичок для подальшого навчання. Здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. Психологічна готовність дітей до школи передбачає формування в них певного ставлення до навчання як до серйозної і соціально значущої діяльності. Вона включає в себе мотивацію до навчання, інтелектуальний та емоційно-вольовий розвиток дитини. Визначено поняття «психологічний супровід», його мету та завдання. Схарактеризовано основні напрями психологічного супроводу готовності дитини старшого дошкільного віку до навчання в школі (профілактика, діагностика, консультування, розвивальна робота, корекційна діяльність, психологічна просвіта, формування психологічної культури, розвиток психолого-педагогічної компетентності дітей, адміністрації закладу дошкільної освіти, педагогів та батьків тощо). Визначено, що забезпечення психологічного супроводу готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі передбачає роботу за трьома основними напрямками: робота з дітьми; взаємодія педагогів; співпраця з батьками. Зауважено, що готовність до навчання в школі передбачає загальну і спеціальну готовність. Важливо враховувати психологічний аспект цього процесу, оскільки внутрішня готовність дитини до переходу в нову соціальну роль «школяр» і новий освітній простір «школа» відіграють ключову роль в успішній адаптації до шкільного життя. Розглянуто роль сім'ї, педагогів та самої дитини у цьому процесі. Визначено, що психологічний супровід сприяє підготовці дитини до навчання в школі, допомагає адаптуватися до нових умов, знайти своє місце в соціальному оточенні та розвивати ключові навички, необхідні для успішного шкільного навчання. Важливість цього процесу полягає в тому, що він створює міцний фундамент для подальшого успіху та самореалізації дитини в освітній системі.

Ключові слова: *готовність до школи, психологічний супровід, старші дошкільники, батьки, педагоги, практичний психолог.*

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 371.3

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-298-307

PROJECT ACTIVITY AS AN EFFECTIVE METHOD OF FORMING KEY COMPETENCIES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

ФОРМУВАННЯ ЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА ПРЕДМЕТНОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Andrii LYTUVNOV,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

andrii.lytvynov@gnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7914-9857>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyiiska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Андрій ЛИТВИНОВ,

кандидат педагогічних наук,
доцент

Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл. 41400, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article outlines the main pedagogical approaches to the formation of the logical component of the subject mathematical competence of primary school students. It is noted that the formation and development of the logical component of mathematical competence involves the development of younger students' skills: to analyze, synthesize, compare, generalize, since it is impossible to teach students to reason, put forward a hypothesis, prove it, draw conclusions, if they do not have. The above-mentioned mental operations have been formed, which provide a deep and high-quality assimilation of scientific knowledge, create the necessary conditions for the transition to higher levels of development of thinking.

The main technologies for the formation of subject mathematical competence of junior schoolchildren, including innovative ones, are characterized. For the successful development of logical thinking of younger students, the teacher should conduct mathematics lessons in such a way that students learn to reason independently, be able to argue, defend their opinions, ask questions, take the initiative to search for information in order to acquire new knowledge. In this regard, it is proposed to streamline the educational tasks with mathematicians that will use innovative technologies.

The results of students' educational activities at all stages of mathematical education cannot be limited to knowledge, skills, and abilities – the purpose of studying mathematics in primary school should be formed as a holistic personal education, logical, computational, information-graphic and geometric components of mathematical competence. To develop logical, critical, mathematical thinking in the personality of a junior schoolchild, to form his mathematical competence, to bring up a creative personality capable of applying the acquired mathematical knowledge in real life situations – this is the task of a modern primary school teacher.

Keywords: *primary school, junior schoolchildren, mathematical competence, logical component, innovative technologies.*

Вступ. У сучасних умовах кардинальних змін у державі національна освіта потребує нового рівня, який був би орієнтованим на особистість та відповідав би світовим стандартам. Удосконалення системи освіти покоління, що підрастає, є об'єктом постійного піклування суспільства. Навчання має не просто озброювати здобувачів освіти певною сумою знань і вмінь, а й мати розвивальний характер.

Формування в учнів логічного складника математичної компетентності у процесі вивчення математичної галузі в початковій школі йде шляхом розвитку в молодших школярів аналітичних умінь, логічного, критичного мислення. Однією з наскрізних ліній такої діяльності, за концепцією Нової української школи, є формування культури логічного мислення.

На жаль, у практиці початкової школи нерідко спостерігається стихійний характер процесу формування в учнів логічного складника математичної компетентності, що призводить до ситуації, коли більшість молодших школярів не володіють початковими логічними прийомами розумової діяльності (аналізу, порівняння, синтезу, абстрагування, узагальнення, розгортання, гіпотези тощо). У сучасній системі національної освіти акцент зроблено на функції розвитку, формування самостійності та логічності мислення особистості молодшого школяра як стимулу зростання його пізнавальної активності.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи вивчення математичної галузі в початковій школі науково обґрунтовано в працях багатьох вітчизняних вчених (Л. Занков, І. Зимня, М. Кларин, І. Лернер, Г. Селевко та ін.); проблему методичної системи компетентнісного підходу до вивчення математичної галузі в початкових класах розглядали сучасні дослідники (М. Богданович, Н. Вакарчук, С. Логачевська, Г. Непомняща, О. Онопрієнко, В. Паламарчук, С. Скворцова, Н. Стяглик, В. Шпак та ін.); питання формування в молодших школярів логічного складника математичної компетентності та розвитку логічного мислення відображено в наукових доробках сучасних науковців (О. Бурлака, О. Гришко, А. Зак, О. Кореновська, Н. Листопад, Н. Мельник, О. Митник, С. Скворцова, Л. Шостак та ін.) і практичному досвіді педагогів вітчизняних початкових шкіл (Н. Багрій, В. Жаркова, Н. Карапузова та ін.).

Метою статті є дослідження основних педагогічних підходів до формування логічного складника предметної математичної компетентності учнів початкових класів. **Методи та методики дослідження:** теоретичні: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, систематизація й узагальнення даних.

Результати та дискусії. Державний стандарт початкової освіти визначає певні «вимоги до результатів навчання учнів початкових класів математики та інших навчальних предметів», вказуючи на «ефективність застосування в освітньому процесі компетентнісного підходу». Предметну математичну компетентність визначають як «особистісне

утворення, що характеризує здатність учня створювати математичні моделі процесів навколишнього світу, застосовувати досвід математичної діяльності під час розв'язування навчально-пізнавальних та практико-зорієнтованих завдань» (Бачинська, 2018:93).

Формування та розвиток логічного складника математичної компетентності передбачає вироблення в молодших школярів певних умінь: аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, оскільки навчити учнів міркувати, висувати гіпотезу, доводити її, робити висновки неможливо, якщо у здобувачів освіти, починаючи з початкових класів, не сформовані означені розумові операції, які забезпечують глибоке і якісне засвоєння наукових знань, створюють необхідні умови для переходу на більш високі рівні розвитку мислення.

Численними дослідженнями доведено, що успішність формування математичної компетентності, зокрема її логічного складника, та загалом підвищення якості математичної освіти в початковій школі залежить від обраної освітньої технології, ступеня її адекватності ситуації та контингенту учнів. Вибір освітньої технології – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактик навчання та стилю роботи вчителя з учнем на уроці.

Серед інноваційних технологій формування предметних математичної компетентності молодшого школяра до найбільш ефективних можна віднести технологію особистісно орієнтованого навчання; технологію формування творчої особистості; технологію навчання як дослідження; інформаційні технології навчання; технологію проблемного навчання; ігрові технології навчання; технологію розвитку критичного мислення; технологію інтерактивного навчання (Дубяга, 2015:30).

У процесі вивчення математичної галузі в початкових класах застосовують різні інноваційні методи та прийоми, які сприяють розвитку логіко-математичного мислення: сюжетні задачі; задачі з логічним навантаженням; інтерактивні методи; групову роботу; технологію «Щоденні 3»; ігрові методи; цікаві математичні завдання; ребуси, головоломки, математичні загадки тощо.

Протягом періоду початкової освіти, починаючи з першого класу, з учнями систематично і послідовно проводять роботу щодо навчання розв'язання сюжетних задач – від простих задач на знайомі дітям життєві ситуації до складних та ускладнених. Такі задачі вимагають від учнів здійснювати самостійний аналіз та синтез, задач із логічним навантаженням. Методом навчання є особливі системи взаємопов'язаних навчальних задач, які побудовані із застосуванням сюжетних задач різноманітних математичних структур, що пропонують у чинних підручниках математики для початкової школи.

Розв'язування математичними методами сюжетних задач, які є моделями реальних ситуацій, що виникають у житті, формулювання завдань математичною мовою потребує від молодшого школяра використовувати математичні знання, певні методи та прийоми. На думку Р. Бачинської, «у ході розв'язування сюжетної задачі молодші школярі набувають уміння

певним чином діяти в життєвих ситуаціях на підставі отриманих математичних знань. На уроках математики вчителі початкових класів мають практикувати складання задач різних типів за коротким записом, схемою, блочною системою, розв'язання задач, які передбачають розвиток креативного та логічного мислення» (Бачинська, 2018:194).

Для навчання молодших школярів розв'язувати сюжетні задачі застосовують частково-пошуковий метод (евристична бесіда), який передбачає самостійний пошук учнів способу розв'язання задачі завдяки власним відповідям на запитання, які вчитель заздалегідь готує. Для засвоєння учнями змісту задачі О. Голюк радить вчителів застосовувати певні вказівки («Прочитай...», «Розкажи...», «Що відомо...?», «Що покаже...?» тощо), що сприяють формуванню в учнів навичок самостійної праці над задачею та розвитку логічного складника математичної компетентності (Голюк, 2019).

Ефективним засобом розвитку логічного мислення та формування логічного складника математичної компетентності молодших школярів на уроках математики А. Зак вважає «задачі з логічним навантаженням, які залежно від типу уроку пропонують учням на різних етапах уроку: на початку уроку – усна лічба, «хвилинки-веселинки», хвилинка ерудита; під час закріплення матеріалу – «розумова гімнастика»; наприкінці уроку – задачі з логічним навантаженням геометричного змісту» (Голюк, 2019).

Концепція Нової української школи зумовила пошук нових методів навчання учнів початкових класів, однією з яких є методична система «Щоденні 3» (Daily 3). Суть використання методики «Щоденні 3» на уроках математики (в контексті формування математичної компетентності та її логічного складника) полягає в діяльності, виконуючи яку, діти навчаються бути самостійними. При цьому вчитель на уроці успішно реалізовує як групову, так й індивідуальну форми роботи (Трофименко, 2018).

Технології ситуативного моделювання передбачають модель освітнього процесу за допомогою залучення учня до гри. Така модель навчання, окрім основної дидактичної мети, має реалізувати ще й значний комплекс цілей: забезпечити контроль; надати дитині можливість до самовизначення; надихати і допомогати розвитку творчої уяви; надати можливість висловлювати свої думки. Переважно ігрова модель навчання складається з чотирьох етапів: орієнтація, підготовка до проведення гри, основна частина – проведення гри, обговорення (Мацюняк, 2011:56).

Рольова гра стимулює молодших школярів до прояву самостійності, їх творчих можливостей, під час гри імітується реальність шляхом проживання ситуації у ролі, яка учневі дісталась та надає можливості діяти «як насправді».

З метою формування у молодших школярів логічного складника предметної математичної компетентності з використанням інноваційних технологій пропонуємо упорядкувати навчальні завдання з математики таким чином:

1. У побудові процесу навчання на засадах компетентнісного підходу ключову роль, як відомо, відіграє мотивація діяльності учнів. Вчитель використовує навчальні завдання, які випереджають виклад нового матеріалу, що полегшує сприйняття учнями нової інформації. У процесі виконання навчального завдання варто стимулювати молодших школярів відмітити значення нового знання чи уміння для особистості, застосовуючи певні вирази: «Мені це потрібно вміти для...», «Якщо я вмітиму..., то...»; «Я зрозумію, як можна...»; «Я буду знати, як...» тощо.

2. Навчальні завдання, що супроводжують виклад нового матеріалу, його усвідомлене сприймання, мають містити елементарні теоретичні відомості, правила, зразки виконання, алгоритми тощо.

3. Виконання учнями репродуктивних (пробних) завдань (на рівні складності «розуміння») за поданим зразком, що дозволяють їм відтворити щойно отриману інформацію.

4. Тренувальні завдання для закріплення нового навчального матеріалу (на рівні складності «застосування») мають передбачати виконання навчальних дій за інструкцією вчителя або з коментуванням.

5. Використання сюжетних, практично орієнтованих задач, що розв'язуються у частково змінених умовах (на рівні складності «обґрунтування»), змушують учнів застосовувати знання та уміння у змінній ситуації. Здатність розв'язувати таких задач свідчить про виявлення здобувачами освіти ознак логіко-математичної компетентності.

6. Завершальною ланкою системи є рефлексія діяльності на уроці, яка допомає учням відстежити власні досягнення. Для формулювання молодшими школярами власної оцінки, враховуючи дослідження О. Савченко, варто використовувати такі конструкції: «Я знаю, що...»; «Я можу пояснити...»; «Я розумію...»; «Я умію зробити...»; «Я перевіряю...»; «Я намагаюсь...»; «Я відчуваю, що мені потрібно...» тощо і використовуємо технологію «Щоденні 3».

Формування логічного складника математичної компетентності у молодших школярів спрямоване не тільки на розвиток уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, але й мислити, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами, процесами, явищами, погоджуючи їх із законами логіки. Для успішного розвитку логічного мислення молодших школярів учитель повинен проводити уроки математики таким чином, щоб учні навчилися самостійно міркувати, уміли сперечатися, відстоювати свою думку, ставити запитання, проявляти ініціативу до пошуку інформації з метою набуття нових знань.

У математиці розв'язування задач є одночасно й метою навчання, його засобом. Успішність досліджуваної компетентності також залежить і від процесу розв'язування сюжетних задач, як й будь-яких інших математичних завдань, за умови правильно підібраної методики навчання, оскільки він вимагає виконання таких операцій як аналіз і синтез, конкретизація й абстрагування, визначення, порівняння, класифікації, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, доведення чи заперечення

якогось факту тощо і забезпечує зв'язок математики з реальним життям, впливаючи на формування світогляду молодших школярів, на удосконалення їх математичних знань та логічного мислення (Панченко, 2020).

На початковому етапі шкільної математичної освіти розв'язування сюжетних задач у навчанні математики передбачає досягнення таких цілей: формування в учнів загального підходу, загальних умінь і навичок розв'язання будь-яких задач; пізнання і більш глибоке оволодіння математичними поняттями, що вивчаються, і деякими загальнонауковими й загально-життєвими поняттями; оволодіння поняттями моделі й моделювання і власне математичним моделюванням; розвиток логічного мислення, кмітливості учнів, їх творчого потенціалу. У пошуках засобів формування логіко-математичної компетентності молодших школярів нашу увагу привернуло те, що на уроках математики можна розв'язувати задачі різного змісту, серед яких: віршовані задачі; задачі природничого змісту; графічні задачі; сюжетні задачі з казковим сюжетом; задачі на моделювання; задачі на рух; компетентнісно зорієнтовані; текстові задачі; задачі краєзнавчого змісту; задачі практичного змісту; задачі з проблемним змістом; ігрові задачі тощо, які містять логічне навантаження.

З метою активізації здобувачів освіти на уроках математики у початкових класах використовують ігрові технології: математичні гри та ігри з логічним навантаженням проводять систематично та цілеспрямовано на кожному уроці, починаючи з елементарних ігрових ситуацій, поступово ускладнюючи й урізноманітнюючи їх по мірі накопичення у молодших школярів математичних знань, вироблення умінь і навичок, розвитку логічного мислення, виховання кмітливості, самостійності – інтелектуальних якостей, які характеризують логіко-математично компетентну (відповідно віку) і творчу особистість (наприклад задачі-жарту з логічним навантаженням: математичні ребуси, завдання на відновлення цифр та знаків, задачі про числові вирази і дії над ними, задачі про зважування монет, логічні задачі тощо).

Завдання логічних задач-жартів потребують уваги, розвивають оригінальність мислення, винахідливість; допомагають учням на заняттях як математичні п'ятихвилички для перемикання уваги, відпочинку. Наприклад, у задачі потрібно відповісти, скільки років пілотові літака, який летить з одного міста до іншого – питання є несподіваним для неухважного учня, який не звернув увагу на умову задачі «ви пілот літака», а кмітливий логічно мислячий учень відповідає «10 років» (власний вік). Система роботи передбачає застосування на уроках під час математичних ігор, турнірів розгадування та складання учнями математичних ребусів, що сприяє формуванню логічної компетентності, кмітливості, збагаченню активного словникового запасу (100вп; пі2л; складають ребуси з різними цифрами: 40а; мі100; 7'я; ме3).

Задачі з логічним навантаженням не мають прямого зв'язку з будь-яким навчальним матеріалом – їх можна використовувати з метою розвитку у молодших школярів логічного мислення, формування стверджувальних

роздумів, показуючи учням красу і простоту логічних роздумів. Наприклад: Із трьох хлопчиків (Андрій, Сергій і Петро) два відмінники. Хто з них відмінники, якщо в парах Андрій і Сергій, Сергій і Петро по одному відмінникові. Розв'язок. Припустимо, що Сергій відмінник. Тоді другим відмінником є Андрій, або якщо не Андрій, то Петро. А отже, в одній із пар Андрій і Сергій, Сергій і Петро є два відмінники, що суперечить умові задачі. А отже Сергій не відмінник. Два відмінники – Андрій і Петро.

Розв'язання сюжетних задач у процесі вивчення змістової лінії «Геометричні фігури», що потребують розумових операцій аналізу, синтезу, порівняння тощо, сприяє формуванню в учнів умінь класифікувати фігури, конструювати нові, використовуючи відомі фігури, впізнавати навоколишні предмети (об'єкти) за описом їхньої форми, впізнавати геометричні фігури за їх описом, визначати форму об'єкта, вид фігури, описувати фігуру (визначати суттєві ознаки), порівнювати предмети за розміром різними способами, відтворювати фігуру. Сюжетні задачі такого виду позитивно впливають на формування логічного складника математичної компетентності і при цьому відбуваються повторення й узагальнення геометричних знань і умінь.

Учні 3 класу вже вивчають числа у межах тисячі-мільйона і добре виконують завдання на продовження числової послідовності, що спрямовані на розвиток логічного мислення. Наприклад, учням пропонуються числові послідовності які треба продовжити вліво і вправо:

..., 51, 63, 75, ...
... 26, 52, 104, ...
... 100, 1000, 10000, ...
... 30, 900, 27000, ...

Перед ними виникає проблема – необхідно визначити, яка кількість чисел має бути у кожній з послідовностей, які з них можна записати справа, а які – зліва. Під час заняття виконуючи обчислення учні встановлюють, що кількість чисел, які можна записати зліва, обмежуються нулем, проте вправо можна записати не обмежену кількість чисел. Учитель проводить пропедевтичну бесіду про можливість продовження послідовності вліво, оскільки існують числа менше нуля, але з ними учні «познайомляться» в 6-му класі.

Отже, логіко-математичні завдання виду «продовж ряд чисел» досить специфічні, вони сприяють формування у молодших школярів умінь аналізувати математичні об'єкти: знаходити в них спільні та відмінні риси, встановлювати зв'язки між ними й, як наслідок, визначати шляхи розв'язування, навіть у ситуації, яка для них невідома.

Організуючи групову роботу на уроці математики, вчитель працює у ролі керівника, радника, спрямовуючи розумову діяльність учнів та допомагаючи їм у вирішенні завдання за принципом «Допоможи мені, щоб я зробив це сам». Завдання вчителя початкової школи – створити в класі атмосферу інтелектуального пошуку, творчості, вчити молодших школярів розуміти і вирішувати проблеми; надати їм можливість щоденно відчувати радість від пізнання, логічного мислення і творчої діяльності.

Формуючи в учнів логічний складник математичної компетентності, вчитель таким чином організовує урок математики, щоб учні не лише запам'ятовували навчальний матеріал, а запитували, досліджували, творили, розв'язували, заперечували, співставляли, інтерпретували та дебатовали за його змістом, а цього неможливо досягти без застосування на уроках інтерактивних технологій, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільному обміні думками («Мікрофон», «Позначка», «Кубування», «Асоціативний куц», «Діаграма Венна» та ін.), які дають змогу у процесі вивчення математики створити таке навчальне середовище, в якому формується логіко-математична, соціальна компетентність, розвивається світогляд, характер молодшого школяра.

Особлива увага приділяється рефлексії наприкінці уроку – цей етап уроку надає можливість повернутися до очікуваних результатів навчання та перевірити, чи досягнуті вони.

Висновки. Отже, результати навчальної діяльності учнів на всіх етапах математичної освіти не можуть обмежуватися знаннями, уміннями, навичками. Метою вивчення математики у початкових класах є сформовані як цілісне особистісне утворення логічний, обчислювальний, інформаційно-графічний та геометричний складники математичної компетентності. Розвивати в особистості молодшого школяра логічне, критичне, математичне мислення, формувати її математичну компетентність, виховувати творчу особистість, здатну застосовувати отримані математичні знання у реальних життєвих ситуаціях – ось завдання сучасного вчителя початкової школи.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Проте отримані результати є вагомим внеском у становленні практики формування логічного складника математичної компетентності учнів початкових класів шляхом використання на уроках математики інноваційних технологій.

Література

1. Бачинська Р. Логічна складова математичної компетентності учнів базової школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Вип. 51. С. 29-33.

2. Голюк О. Нестандартні задачі як засіб розвитку логічного мислення молодших школярів. *Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy in European countries : collective monograph*. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. С. 116–132.

3. Довгий О. Логічні завдання як чинник розвитку логіко-математичних здібностей молодших школярів. *Modern engineering and innovative technologies*. 2019. № 10-03. С. 73-78.

4. Дубяга С. М. Педагогічні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта». Мелітополь, 2015. 160 с.

5. Махров В. Рішення логічних завдань. *Початкова школа*. 2011. № 2. С. 56–60.

6. Мацюняк Н. Завдання з логічним навантаженням для уроків математики. *Розкажіть онуку*. 2011. № 1. С. 38–39.

7. Непомняща Г. Дидактична модель формування природничо-математичних понять у молодших школярів. *Вісник Глухівського НПУ. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 12. С. 62–69.

8. Панченко В. О. Формування у молодших школярів логічного складника математичної компетентності. *Молодий вчений*. 2020. № 2 (78). С. 446–449.

9. Трофименко С. В. Щоденні 3. Математика письмово. URL : <https://vseosvita.ua/library/sodenni-3-matematika-pismovo-79602.html>. (дата звернення 17.05.2023).

References

1. Bachynska, R. (2018). *Lohichna skladova matematychnoi kompetentnosti uchniv bazovoi shkoly* [Logical Component of Mathematical Competence of Primary School Students]. *Problemy ta perspektyvy fakhovoi pidhotovky vchytelia matematyky – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in Training Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*. Vinnytsia, 194-196. [in Ukrainian].

2. Holiuk, O. (2019). *Nestandardni zadachi yak zasib rozvytku lohichnoho myslennia molodshykh shkoliariv* [Non-standard tasks as a means of developing logical thinking in junior schoolchildren]. *Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy in European countries : collective monograph*. Riga, 116-132. [in Ukrainian].

3. Dovhyi, O. (2019). *Lohichni zavdannia yak chynnyk rozvytku lohiko-matematychnykh zdibnostei molodshykh shkoliariv* [Logical Tasks as a Factor in the Development of Logical and Mathematical Abilities of Junior Schoolchildren]. *Modern engineering and innovative technologies*, № 10-03, 73-78. [in Ukrainian].

4. Dubiaha, S. (2015). *Pedahohichni tekhnolohii v pochatkovii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv napriamu pidhotovky «Pochatkova osvsvita»* [Pedagogical Technologies in Primary School: Educational and Methodological Manual for Students of Higher Educational Institutions of the Direction of Training «Primary Education»]. Melitopol. [in Ukrainian].

5. Makhrov, V. (2011). *Rishennia lohichnykh zavdan* [Solving logical problems]. *Pochatkova shkola – Primary school*, № 2, 56–60 [in Ukrainian].

6. Matsiuniak, N. (2011). *Zavdannia z lohichnym navantazhenniam dlia urokiv matematyky* [Logical Load Tasks for Math Lessons]. *Rozkazhit onuku – Tell your grandson*, № 1, 38–39 [in Ukrainian].

7. Nepomniashcha, H. (2012). *Dydaktychna model formuvannia pryrodnycho-matematychnykh poniat u molodshykh shkoliariv* [Didactic Model of Formation of Natural and Mathematical Concepts in Junior Schoolchildren]. *Visnyk Hlukhivskoho NPU. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. Pedagogical Sciences*, № 12, 62–69 [in Ukrainian].

8. Panченко, V. (2020). *Formuvannia u molodshykh shkoliariv lohichnoho skladnyka matematychnoi kompetentnosti* [Formation of the Logical Component of Mathematical Competence in Junior Schoolchildren]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, № 2 (78), 446–449. [in Ukrainian].

9. Trofymenko, S. (2018) *Shchodenni 3. Matematyka pysmovo* [Daily 3. Mathematics in Writing]. URL : <https://vseosvita.ua/library/sodenni-3-matematika-pismovo-79602.html> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено основні педагогічні підходи до формування логічного складника предметної математичної компетентності учнів початкових класів. Зазначається, що формування та розвиток логічного складника математичної компетентності передбачає вироблення в молодших школярів умінь

аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати. Визначено, що навчити учнів міркувати, висувати гіпотезу, доводити її, робити висновки неможливо, якщо в них не сформовані означені розумові операції, які забезпечують глибоке і якісне засвоєння наукових знань, створюють необхідні умови для переходу на більш високі рівні розвитку мислення.

Охарактеризовано основні технологій формування предметної математичної компетентності молодших школярів, у тому числі й інноваційні. Для успішного розвитку логічного мислення молодших школярів учитель повинен проводити уроки математики таким чином, щоб учні навчилися самостійно міркувати, уміли сперечатися, відстоювати свою думку, ставити запитання, проявляти ініціативу до пошуку інформації з метою набуття нових знань. У зв'язку з цим запропоновано упорядкувати навчальні завдання з математики в яких використовуватимуться інноваційні технології.

Результати навчальної діяльності учнів на всіх етапах математичної освіти не можуть обмежуватися знаннями, уміннями, навичками – метою вивчення математики у початкових класах повинні бути сформовані, як цілісне особистісне утворення, логічний, обчислювальний, інформаційно-графічний та геометричний складники математичної компетентності. Розвивати в особистості молодшого школяра логічне, критичне, математичне мислення, формувати її математичну компетентність, виховувати творчу особистість, здатну застосовувати отримані математичні знання у реальних життєвих ситуаціях – ось завдання сучасного вчителя початкової школи.

Ключові слова: початкова школа, молодші школярі, математична компетентність, логічний складник, інноваційні технології.

УДК 371.3

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-308-319

PROJECT ACTIVITY AS AN EFFECTIVE METHOD OF FORMING JUNIOR SCHOOLCHILDREN'S KEY COMPETENCIES

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Andrii LYTUVYNOV,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

andrii.lytvynov@gnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7914-9857>

Liubov DANYLEIKO,

Degree-Seeking Student

danyleiko.lyuba@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-0244-5699>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyiiska Str., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Андрій Литвинов,

кандидат педагогічних наук,
доцент

Любов ДАНИЛЕЙКО,

здобувачка вищої освіти

Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл. 41400, Україна

Original manuscript received: October 26, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article defines the urgency of the problem of using project activities in the content of the formation of key competencies of junior schoolchildren. It is noted that the features of the use of project activities in teaching younger students are to provide active, practical and creative learning. Project activities contribute to the development of various skills in children, such as critical thinking, problem-based thinking, communication skills, cooperation, and leadership.

By completing projects, students master the algorithms of innovative creative activity, learn to search, analyze and summarize information, apply knowledge, fill in gaps, and gain experience in solving creative problems. Of great importance in the process of project activities is the preparation of students for the presentation of the results of the project, that is, the ability to highlight the most important things in the work, select the most important materials for publication, and express their thoughts clearly and concisely. Project activities perform developmental and educational functions, have certain principles and influence the formation of children's special skills that help them get used to the requirements of the modern world.

The use of project activity methods in pedagogical work involves the transformation of the role of the teacher, who now acts not only as an interpreter of science and a carrier of new information, but also as a skillful organizer of systematic independent search activities of schoolchildren to gain knowledge, acquire skills and acquire skills and assimilate ways of mental activity. The role of the teacher in the implementation of projects varies depending on the stage of work on the project.

However, at each of these stages, the teacher acts as a facilitator, that is, an assistant. It does not transmit knowledge, but provides the thinking, search activity of the student.

The specifics of the work on the project are outlined, taking into account the age and psychological characteristics of the development of younger schoolchildren. The content is presented and examples of project and research activities are given on the example of the subject «I explore the world» in various educational and methodological complexes. A number of tips for preparing and conducting a lesson-project in primary school are proposed.

Keywords: project; project-based learning; project activity; project method; junior schoolchildren; primary school.

Вступ. Важливим чинником становлення та розвитку успішної та конкурентної держави є ефективне виховання молодого покоління. Його результативність значною мірою залежить від того, наскільки різноманітні форми і методи виховної та навчальної роботи стимулюють якісний розвиток навичок самоорганізації та самоуправління учнів. Зміни, що відбуваються в системі освіти, зумовили формування нових методів освіти, педагогічних технологій, що мають справу з персональним формуванням особистості, творчою ініціативою, умінням роботи з інформацією.

Чільне місце серед таких методів, знайдених в арсеналі світової педагогічної практики, які використовують на сьогоднішній день, є метод проєктів. В його основу покладено концепцію орієнтованості навчально-пізнавальної роботи школярів на результат, який отримують під час вирішенні тієї чи іншої практичної, або теоретичної важливої проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Розробкою проєктної технології займалися насамперед зарубіжні вчені. Її основоположником вважають Джона Д'юї, його послідовниками були В. Кіппатрік, Е. Коллінгс, Л. Левін, пізніше цим питанням займався й український вчений О. Коберник. Ці науковці лише сформулювали основні засади, схему проєкту, але й обґрунтували ефективність використання проєктної технології у закладах загальної середньої освіти.

Дослідженням використання проєктної діяльності в освітньому процесі займалися такі вчені: Є. Єжак, І. Журавська, І. Зайцева, І. Зозюк, О. Зосименко, І. Кохан, А. Литвинов, І. Пінчук, Л. Порохня.

Метод проєктів допомагає учням бачити зв'язки між різними предметами і використовувати їхні знання на практиці. Учні можуть застосовувати математичні навички у процесі вивчення природознавства або літератури.

Мета дослідження – визначити місце і роль проєктної діяльності в змісті формування ключових компетентностей молодших школярів.

Методи та методики дослідження: теоретичні: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, систематизація й узагальнення даних.

Результати та дискусії. Метод проєктів у освітній технології є сукупністю навчально-пізнавальних прийомів, під час використання яких школярі набувають знання та навички у процесі планування і самостійного виконання певних практичних завдань з обов'язковими обговоренням та

презентацією отриманих результатів. Проектна технологія ґрунтується на позиції педагогіки прагматизму, це дозволяє реалізовувати принцип «навчання за допомогою діяльності», де діяльність виступає у якості творчої та активної роботи учня (Зеленська, 2013).

Для ефективної реалізації проектної діяльності необхідно проводити підготовку як вчителям, так і учням. Попередня підготовка учнів відіграє головну роль у реалізації окремо взятого проекту. Початковий етап роботи має ціллю набуття необхідних знань і вмінь. Саме тому організація проектної діяльності зазвичай передбачає проведення навчальних занять-тренінгів. З цією метою вчителі організують низку заходів: навчальні заняття, тренінги, ігри, бесіди та ін.

Метою таких занять є формування в учнів вміння визначати проблеми, які варто порушити, формування навичок роботи з різними доступними джерелами інформації; ознайомлення з типами інформаційних потоків для виокремлення важливих постачальників необхідної інформації з конкретної проблеми дослідження; розвиток вміння систематизувати, узагальнювати, класифікувати та критично осмислювати здобуту інформацію щодо обраної проблеми, створювати реферативні, оглядові та аналітичні документи (Краснощок, 2007).

На таких заняттях учні набувають навичок планування власної роботи та прогнозування її результатів. Важливе значення у процесі проектної діяльності відводиться також підготовці учнів до презентації результатів проекту, тобто вміння виділяти найголовніше в роботі, відбирати найважливіші матеріали для оприлюднення, чітко та лаконічно висловлювати свої думки. Продуктивна реалізація проекту неможлива без попередньої підготовки учнів, набуття ними необхідних знань та вмінь.

Проектна діяльність у системі позакласної виховної роботи поділяється на три етапи: початковий, основний, заключний. На початковому етапі учень або група учнів вибирає проблему; планує свою діяльність; прогнозує її результати; розподіляє обов'язки. Основним етапом проектної діяльності передбачається: системне дослідження проблеми; збір і опрацювання отриманої інформації; вирішення проблеми. Заключним етапом є підготовка учня або групи учнів до презентації проекту; аналіз роботи над проектом; підведення підсумків; представлення результатів своєї діяльності перед аудиторією; оцінювання проектної діяльності (Онопрієнко, 2007:45).

Під час вибору проблеми необхідно враховувати певні чинники: її актуальність; перспективність вирішення проблеми; реальність і законність процесу вирішення проблеми. Етап обговорення та вибору проблеми дослідження є досить відповідальним, адже його результати впливають на подальшу реалізацію проекту. Важливо акцентувати увагу на тому, що вибір теми має здійснюватись безпосередньо учнями та бути підтриманим більшістю учасників проекту.

На думку О. Франчука, навчання на основі проекту передбачає: застосування учнями знань та навичок з метою вирішення реальних

проблем реального світу; підвищення рівня відповідальності учнів за виконання певного обсягу роботи; виконання вчителями ролі тренера та фасилітатора дослідження, а також проведення рефлексій; роботу учнів у парах та/або групах (Франчук, 2009).

Оскільки навчання – це свого роду соціальна активність, яку здійснюють в рамках учнівських груп, шляхом реалізації методів проєктного навчання учні мають змогу використовувати не лише набуті знання з окремих навчальних дисциплін, а й вчитися вести переговори, обговорювати та приймати спільні рішення, нести відповідальність за них та разом рефлексувати над результатами роботи (Мантула, 2008).

Проєктна діяльність дає можливість вчителям побачити учнів у іншому ракурсі, допомогти їм розвинути свої здібності, що інколи неможливо зробити на традиційному уроці. Окрім цього, метод проєктного навчання завжди реалізовується через міждисциплінарні зв'язки, що виходять за рамки програми одного предмету. Це суттєво розширює можливості вчителя, а учні виконують завдання, у процесі вирішення яких набувають практичних навичок, непередбачених в теоретичній частині освітнього процесу.

Навчання відбувається природним шляхом, ненав'язливо, адже цілком є не вивчення, а виконання завдання, отримання результату, що є цінною мотивацією.

До переваг проєктного навчання для молодших школярів можна віднести: традиційний клас трансформується у відкритий навчальний простір, в якому учні самі собі задають темп; у процесі виконання проєкту школярі відчувають та реалізують потребу до самонавчання та самовдосконалення; учні мають можливість самостійно проходити всі етапи створення проєкту: від вибору ідеї, створення моделей майбутнього продукту до стадії реалізації (Забродська, 2007).

Позитивними перевагами для вчителів можуть бути: надання вчителям можливості проєктування та реалізації позитивних стосунків з учнями за умов нової форми навчального процесу; підбір учням ролей, які підкреслюють їх індивідуальність і талант.

Звичайно, на фоні переваг існує також ймовірна небезпека застосування цього методу – ризик невиконання навчальної мети, безрезультативність. Проте такого варіанту можливо уникнути за умови детального планування процесу (Авдєєва, 2005).

Основним, на нашу думку, у плануванні навчального проєкту є: 1. Визначення навчальних цілей. 2. Планування «що» та «як», а не «коли». 3. Планування способів публічної презентації результатів виконаного проєкту.

Використання у педагогічній роботі методів проєктної діяльності передбачає трансформацію ролі вчителя, який тепер стає організатором проєктної діяльності. Визначаючи роль та місце педагога в процесі організації проєктної діяльності учнів молодших класів, можна визначити систему його дій: обрання потрібного рівня проведення дослідження

залежно від ступеня розвитку мислення школяра; поєднання індивідуальних та колективних форм проведення досліджень на уроці та поза ним; формування проблемних ситуацій, які залежать від рівня, цілей дослідження та ролі в структурі уроку (Голубенко, 2007).

Вчитель виконує роль не лише інтерпретатора науки та носія нової інформації, але і вмілого організатора систематичної самостійної пошукової діяльності школярів з отримання знань, набуття вмій та навичок і засвоєння способів розумової діяльності.

Роль вчителя під час виконання проєктів змінюється залежно від етапу роботи над проєктом. Проте на кожному з цих етапів педагог виступає фасилітатором, тобто помічником. Він не передає знання, а забезпечує мисленнєву, пошукову діяльність школяра з використанням:

- консультування. У процесі моделювання різних ситуацій, трансформації освітнього середовища учитель зацікавлює та спонукає учнів до постановки запитань, роздумів, самостійного оцінювання діяльності. Під час реалізації проєктів учитель виступає консультантом, якому варто утримуватися від підказок, навіть коли зрозуміло, що учні «щось роблять не так»;

- мотивації. Високий рівень мотивації є основою успішної роботи над проєктом. Під час роботи вчителю варто дотримуватися принципів, які розкривають перед учнями ситуацію проєктної діяльності як ситуацію вибору і свободи самовизначення;

- фасилітування. Допомога учням в процесі роботи над проєктом виражається не в передаванні знань і навичок, які можуть бути реалізовані у проєктній діяльності, а в тому, що їх мінімальний набір учень засвоює на уроках, які передують роботі над проєктом; інші необхідні факти учень отримує, працюючи над збором інформації на всіх етапах проєкту. Вчитель також не використовує оціночну форму для обговорення недоліків чи помилок в діях учнів, на хибності проміжних результатів. Вчитель провокує на запитання, роздуми, самостійну оцінку діяльності, моделювання різних ситуацій;

- спостереження. Спостереження, яке проводить вчитель, спрямоване на отримання такої інформації, яка дозволить учителю в майбутньому продуктивно працювати під час консультування, і стане основою його дій з оцінювання рівня сформованості компетентностей учнів (Зеленська, 2013).

Роль учнів в освітньому процесі зазнає трансформації в роботі над проєктом: вони є активними його учасниками, а не пасивними спостерігачами. Тобто учень стає суб'єктом діяльності. При цьому школярі вільні у виборі способів і видів діяльності для досягнення поставленої мети. Їм ніхто не нав'язує методів роботи.

Кожен з учнів має право: не брати участі в жодному з поточних проєктів; брати участь одночасно в кількох проєктах; у будь-який момент почати новий проєкт.

Роль учня під час виконання проєкту також змінюється залежно від етапів роботи. Але на всіх етапах здобувач освіти:

– вибирає (приймає рішення). Варто пам'ятати, що даючи право вибору, вчитель не лише мотивує учня, а й формує в нього почуття причетності. Вибір повинен закріплюватися у свідомості учня як усвідомлений процес прийняття відповідальності.

– вибудовує систему взаємовідносин з однокласниками, учителем. Мова йде не лише про участь у командній роботі. Взаємодія з учителем дає змогу освоїти ще одну роль. Вихід за межі школи з метою пошуку інформації або для її перевірки змушує вступати у контакт із дорослими та однолітками з новою позиції. Стосовно дорослих людей відбувається перехід із позицій соціальної інфантильності на позиції взаємної співпраці.

– оцінює. На кожному етапі виникають різні схеми оцінювання. Учень оцінює інформацію з позиції її користі для проекту, запропоновані ідеї з позиції їх реалістичності. Також він оцінює продукт своєї роботи і себе в процесі цієї роботи. З метою навчання школярів адекватної оцінки себе та інших необхідно давати їм можливість міркувати над тим, що дала кожному участь та робота у проекті, якими є складові успіху, що не вдалося реалізувати (непорозуміння, відсутність необхідної інформації тощо). Навіть проект, який не вдався, має важливе позитивне педагогічне значення. Аналіз об'єктивних та суб'єктивних причин невдачі, негативних наслідків роботи, розуміння помилок підсилюють мотивацію для подальшої діяльності, до прикладу, формують особистісний інтерес до нових знань, якщо негативний результат проекту зумовлений неправильним тлумаченням інформації або використання неперевірених даних. Таке осмислення та рефлексія дозволяють сформувати оцінку навколишнього світу і себе в ньому (мікро- і макросоціумі) (Землянська, 2005).

Для формування проектних умінь користуються двома видами визначених занять.

Перший вид – проектний урок, що є безпосередньо роботою над проектом. Це спеціально виділені класні години.

Кількість годин та форма проведення уроків такого виду залежать від роду проекту. Під час виконання передбачається високий рівень самостійності учнів. Предметні знання при цьому поглиблюються та закріплюються.

Другий вид – урок, на якому використовуються проекти, виконані учнями або групою учнів у позаурочний час, або міжпредметні проекти.

На таких уроках учні презентують свій проект. Презентація є важливою навичкою, яка розвиває мовлення, асоціативне мислення, рефлексію. Учні звикають до того, що коли здана робота виконана, варто розказати про отримані у процесі роботи результати, зроблені висновки, зробити рекламу своєї роботи.

Таким чином, оволодіння проектуванням відбувається не лише при роботі над цілісним проектом на уроці, але й під час включення в традиційний урок елементів проектної діяльності або якоїсь з частин проекту.

Організація проектної діяльності в позаурочній роботі реалізовується завдяки діяльності факультативів, різних гуртків, самостійного дослідження.

До очікуваних результатів реалізації програми можна віднести:

– результат першого рівня (аналіз набутих учнем знань, розуміння реальності і повсякдення): набуття учнями знань про основи проектної діяльності, правила ведення комунікації; формування вмінь працювати в парах та групах; використання різних способів взаємодії учнів та вчителя; оволодіння способами самостійного пошуку інформації та її обробки.

– результат другого рівня (формування позитивного відношення учнів стосовно базових цінностей суспільства та соціальної реальності): наголошення на важливості ціннісного ставлення учнів між собою; формування вміння захищати свою позицію; розвиток навичок вільного, відкритого діалогу в групах та парах в ході роботи над проектом.

– результат третього рівня (набуття учнями досвіду самостійних соціальних дій): набуття школярами досвіду самоорганізації та організації спільної роботи з іншими; набуття навичок управління процесом спілкування з іншими людьми; набуття досвіду самоідентифікації у суспільному середовищі та оволодіння навичками надання допомоги іншим учням, у процесі роботи над проектом (Мантула, 2008).

Для кожного класу визначена своя специфіка роботи над проектом, з урахуванням вікових та психологічних особливостей розвитку молодших школярів.

У першому класі робота над проектом неможлива, оскільки діти не мають навичок читання, письма, аналізу.

Тому у першому півріччі доцільним є підготовчий етап, який містить: творчі роботи учнів, усні розповіді, в яких діти з допомогою вчителя поступово вчать аналізувати, міркувати, виокремлювати головне.

У другому півріччі діти вже вміють читати, мають початкові навички письма, можуть формулювати запитання і відповідати на них. Отже, існує можливість розширення рамок роботи над проектом і включити в нього збір інформації відповідно до плану, складеного разом з учителем.

Враховуючи особливості розвитку учнів молодших класів, першокласникам пропонуються теми, які їм важливі та значимі. Наприклад: «Моє ім'я», «Мій день», «Моя сім'я», «Моя улюблена пора року» та інші.

На другому році навчання учні вже володіють здатністю не лише збору інформації з усних джерел, але й навичкою користування додатковими джерелами інформації, деякою мірою самостійно виконувати завдання проекту, але сам процес здійснюється під керівництвом учителя. На цьому етапі діти можуть самостійно обирати тему (за заздалегідь запропонованим переліком), передавати основні тези дослідженого матеріалу за допомогою малюнків, моделей, макетів, схем, робити висновки про проект. Починаючи з другого семестру другого класу, варто приступати до роботи над об'ємними довгостроковими проектами.

У третьому класі робота над проектами стає більш усвідомленою. Діти вже можуть працювати з літературою (довідниками, енциклопедіями, збірниками), усну інформацію передавати у письмовому вигляді.

Для учнів третього класу можна влаштовувати конкурс проєктів на вільну тему. Учні самостійно обирають проблему та визначають тему персонального проєкту. Але учень обов'язково обговорює з учителем свій план роботи над проєктом.

У четвертому класі робота над проєктами виходить на новий рівень, стає більш аналітичною. Учні можуть робити детальний аналіз, вибирати головне з загального потоку інформації та самостійно оформляти проєкт (Навчальні програми..., 2018).

Варто зазначити, що роботу над проєктами в усіх класах об'єднує така риса, як реалізація міжпредметних зв'язків. Працюючи над проєктом, учні не обмежуються вивченням матеріалу з якогось одного зі шкільних предметів, знання з кожної галузі переплітаються і доповнюють одна іншу.

Крім того, проєктна діяльність сприяє розвитку комунікативних навичок учнів. Вони навчаються ефективно взаємодіяти з однокласниками, обговорювати ідеї, аргументувати свої думки, вміти слухати та брати до уваги чужі точки зору. Це сприяє розвитку вмінь співпрацювати та досягати загальних цілей (Пальшкова, 2004).

Розглянемо зміст проєктно-дослідницької діяльності з предмету «Я досліджую світ» у різних навчально-методичних комплексах. Теми проєктів можуть бути такі:

1. Сезонні зміни. Дослідити, як змінюються рослини, тварини і погода в різні пори року. Вивчити, які зміни відбуваються з природою і як це впливає на життя людей.

2. Моє рідне місто або село. Вивчити історію та географію рідного міста або села. Дослідити цікаві місця, пам'ятники, традиції та інші особливості місцевої культури.

3. Різноманіття живих організмів. Дослідити різноманіття рослин і тварин, вивчити їх особливості, особливі адаптації до середовища проживання. Вивчити різні види живих істот і зрозуміти, як вони взаємодіють один з одним.

4. Екологічні проблеми. Розглянути різні проблеми навколишнього середовища, такі як забруднення повітря, води та ґрунту, зникнення видів тощо. Діти можуть дослідити можливі причини цих проблем і придумати шляхи їх вирішення.

5. Космос. Ознайомити дітей з космосом і дослідити планети, зірки та інші об'єкти космічного простору. Вивчити різні аспекти пов'язані з космосом, зокрема, астрономія, космічні дослідження та можливість існування життя на інших планетах.

6. Енергозбереження. Дослідити, що таке енергія та як її можна ефективно використовувати. Вивчити різні джерела енергії, наприклад сонячну, вітрову та гідроенергію, і допомогти зрозуміти, як ми можемо економити енергію у повсякденному житті.

7. Цікавинки про тварин. Учні можуть розібрати книги або ресурси з ілюстраціями тварин. Кожен учень обирає тварину, про яку хоче дізнатися більше. Вони можуть дослідити про тварину інформацію, таку

як місце проживання, тип харчування, тіла та особливості поведінки. Потім учні можуть поділитися своїми відкриттями зі своїми однокласниками та створити виставку або презентацію про тварин.

8. Дослідження води. Учні можуть дослідити різні джерела води, такі як струмки, озера або ставки. Здобувачі освіти можуть збирати проби води з різних джерел та досліджувати їх якість, використовуючи прості тести. Учні можуть досліджувати вплив людської діяльності на водні екосистеми та приймати рішення про збереження водних ресурсів.

Ці проекти допоможуть учням розвинути дослідницькі навички та навички спостереження, що сприятиме пізнавальному розвитку і здатності учнів робити висновки на підставі своїх спостережень.

Ми пропонуємо такі етапи роботи над проектом «Мій домашній улюбленець» (табл.1).

Таблиця 1

Етапи роботи над проектом «Мій домашній улюбленець»

Назва проєкту	Структура етапу	Партнери в реалізації проєкту
Підготовчий	Діагностування зацікавлень, потреб, схильностей учнів; вибір теми, формулювання мети; складання плану роботи	Вчитель
Інформаційно-діагностувальний	Робота з розвитку навичок пошукової, рефлексивної діяльності учнів; формування уміння ставити завдання.	Вчитель
Аналітичний	Консультування учнів щодо виконання проєкту; формування вміння, аналізувати й систематизувати зібраний матеріал; підготовка учнів до компонування матеріалу.	Вчитель
Узагальнювальний	Сформувати вміння аналізу й самоаналізу участі в проєкті, підготувати презентацію результатів проєкту.	Вчитель
Завершальний	Організувати обговорення процесу й результату роботи над проєктом; оцінити особистий внесок кожного у спільну роботу.	Вчитель

Отже, особливості використання проєктної діяльності у навчанні молодших школярів полягають у забезпеченні активного, практичного та творчого навчання. Проєктна діяльність сприяє розвитку різних вмінь та навичок у дітей, таких як критичне мислення, проблемне мислення, комунікативні навички, співпраця та лідерство.

Під час підготовки та проведення уроку-проєкту рекомендуємо дотримуватись порад, виокремлених нами в процесі проведеного дослідження:

1. Забезпечити ясні й чіткі інструкції: Дайте учням чіткі, зрозумілі та конкретні інструкції щодо завдань та очікувань. Переконайтеся, що учні розуміють, що саме вони повинні робити та яким чином представити результати своїх досліджень.

2. Дайте можливість учням обирати тему: Запропонуйте учням можливість вибрати тему, яка їм цікава. Це стимулюватиме їх зацікавленість і мотивацію у роботі.

3. Організувати співпрацю та колективну роботу: Поділити учнів на команди або партнерів для спільного виконання проєкту. Це надасть їм можливість спільно працювати, обговорювати ідеї та допомагати один одному.

4. Надати ресурси та підтримку: Забезпечити учням необхідні ресурси, такі як доступ до книг, Інтернету, матеріалів для експериментів або інших джерел інформації. Також надати їм підтримку та допомогу під час виконання завдань, якщо вони цього потребують.

5. Забезпечити можливість демонстрації результатів: Дайте учням можливість показати свої результати та поділитися ними зі всім класом або школою. Це стимулюватиме їх досягнення та розвиватиме навички публічного виступу.

Висновки. Аналіз теоретичних джерел із психолого-педагогічної літератури підтвердив важливість використання методу проєктів у початковій школі, адже він сприяє розвитку ключових компетентностей, таких як критичне мислення, комунікаційні вміння, проблемне мислення, творчість, самоорганізація та інші. Учні набувають навички самостійної роботи, розв'язання проблем, критичного мислення та комунікації з іншими людьми.

Подальших наукових розвідок потребує питання упровадження проєктних технологій у закладах загальної середньої освіти, а також у закладах вищої освіти в систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання методу проєктів у професійній діяльності.

Література

1. Авдеєва І. Чи не заважають учні творчому вчителю? Творча педагогічна діяльність як чинник психотравматизації вчителя. *Гуманітарні науки*. 2005. №2. С. 105-110.
2. Голубенко М. К. Проєктна діяльність у школі. Київ, 2007. 128 с.
3. Забродська Л. М., Онопрієнко О. В., Цимбалару А. Д., Хоружа Л. Л. Інформаційно-методичне забезпечення проєктно-технологічної діяльності вчителя: науково-методичний посібник. Харків, 2007. 208 с.
4. Зеленська О. Використання інноваційних технологій на уроках у початковій школі. *Початкова школа*. 2013. № 15. С. 47-48.
5. Землянська Е. Н. Навчальні проєкти молодших школярів. *Початкова школа*. 2005. № 9. С. 77.
6. Краснощок І. Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього вчителя як складова педагогічної освіти. *Рідна школа*. 2007. № 4. С. 24-27.
7. Мантула Т. І. Проєктні технології: теорія і практика. Кіровоград, 2008. 150 с.
8. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. Київ, 2018. 392 с.
9. Онопрієнко О. Проєкти в початковій школі : тематика та розробка занять. Київ, 2007. 128 с.
10. Пальшкова І. О. Поняття та сутність професійно-педагогічної діяльності. *Педагогіка*. 2004. № 9. С. 26-38.
11. Франчук О. В. Інноваційні технології на уроках читання: Методична система ЧПКМ (Читання письмо критичне мислення). Харків, 2009. 192 с.

References

1. Avdeieva, I. (2005). *Chy ne zavazhaiut uchni tvorchomu vchyteliv? Tvorcha pedahohichna diialnist yak chynnyk psyhotravmatyzatsii vchytelia* [Do students get in the

way of a creative teacher? Creative Pedagogical Activity as a Factor of Teacher's Psychotraumatization]. *Humanitarni nauky – Humanities*, № 2, 105-110. [in Ukrainian].

2. Holubenko, M. K. (2007). *Proiektna diialnist u shkoli* [Project activities at school]. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Zabrodsk, L. M., Onopriienko, O. V., Tsybalaru, A. D., Khoruzha, L. L. (2007). *Informatsiino-metodychne zabezpechennia proiektno-tekhnohichnoi diialnosti vchytelia: naukovo-metodychni posibnyk* [Information and Methodological Support of Teacher's Design and Technological Activities: Scientific and Methodological Manual]. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Zelenska, O. (2013). *Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii na urokakh u pochatkovii shkoli* [Use of Innovative Technologies in Primary School Lessons]. *Pochatkova shkola – Primary school*, № 15, 47–48. [in Ukrainian].

5. Zemlianska, E. N. (2005). *Navchalni proiekti molodshykh shkoliariv* [Educational projects of junior schoolchildren]. *Pochatkova shkola – Primary school*, № 9, 77. [in Ukrainian].

6. Krasnoshchok, I. (2007). *Profesiino-osobystisnyi samorozvytok maibutnoho vchytelia yak skladova pedahohichnoi osvity* [Professional and Personal Self-Development of the Future Teacher as a Component of Pedagogical Education]. *Ridna shkola – Ridna shkola*, № 4, 24-27. [in Ukrainian].

7. Mantula, T. I. (2008). *Proiektni tekhnolohii: teoriia i praktyka* [Project Technologies: Theory and Practice]. Kirovohrad. [in Ukrainian].

8. Navchalni prohramy... (2018). *Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navch. zakl. iz navchanniam ukrainskoiu movoiu. 1-4 klasy* [Curricula for secondary schools with instruction in the Ukrainian language. Grades 1-4]. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Onopriienko, O. (2007). *Proiekti v pochatkovii shkoli : tematyka ta rozrobka zaniat* [Projects in Primary School : Topics and Lesson Development]. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Palshkova, I. O. (2004). *Poniattia ta sutnist profesiino-pedahohichnoi diialnosti* [The Concept and Essence of Professional and Pedagogical Activity]. *Pedahohika – Pedagogy*, № 9, 26–38. [in Ukrainian].

11. Franchuk, O. V. (2009). *Innovatsiini tekhnolohii na urokakh chytannia: Metodychna systema ChPKM* [Innovative Technologies in Reading Lessons: Methodical System of RWKT]. Kharkiv. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті визначено актуальність проблеми використання проєктної діяльності в змісті формування ключових компетентностей молодших школярів. Зазначається, що особливості використання проєктної діяльності у навчанні молодших школярів полягають у забезпеченні активного, практичного та творчого навчання. Така діяльність сприяє розвитку різних вмінь та навичок у дітей, зокрема критичного мислення, проблемного мислення, комунікативних навичок, співпраці та лідерства.

Виконуючи проєкти, учні опановують алгоритми інноваційної творчої діяльності, вчать ся шукати, аналізувати та узагальнювати інформацію, застосовувати знання, заповнювати прогалини, набуття досвіду у вирішенні творчих завдань. Важливе значення у процесі проєктної діяльності відводяться підготовці учнів до презентації результатів проєкту, тобто вміння виділяти найголовніше в роботі, відбирати найважливіші матеріали для оприлюднення, чітко та лаконічно висловлювати свої думки. Проєктна діяльність виконує розвивальну та виховну функції, має певні принципи та впливає на формування у дітей спеціальних навичок, які допомагають їм звикнути до вимог сучасного світу.

Використання у педагогічній роботі методів проєктної діяльності передбачає трансформацію ролі вчителя, який тепер виступає не лише в ролі інтерпретатора науки та носія нової інформації, але і вмілим організатором

систематичної самостійної пошукової діяльності школярів з отримання знань, набуття вмінь та навичок і засвоєння способів розумової діяльності. Роль вчителя під час виконання проєктів змінюється залежно від етапу роботи над проєктом. Проте на кожному з цих етапів педагог є фасилітатором, тобто помічником. Він не передає знання, а забезпечує мислення, пошукову діяльність школяра.

Окреслено специфіку роботи над проєктом з урахуванням вікових та психологічних особливостей розвитку молодших школярів. Подано зміст та наведено приклади проєктно-дослідницької діяльності на прикладі навчального предмету «Я досліджую світ» у різних навчально-методичних комплексах. Запропоновано низку із підготовки та проведення уроку-проєкту в початковій школі.

Ключові слова: проєкт, проєктне навчання, проєктна діяльність, метод проєктів, молодші школярі, початкова школа.

УДК 373

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-320-332

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF THE
DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL PUPILS' THINKING

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Iryna MOZUL,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer

Ірина МОЗУЛЬ,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

mozul.dubok@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8331-9011>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженко,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

✉ вул. Київська, 4, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

Intensive changes have been taking place in primary education in recent years. They are aimed at the creative development of the individual, his creative non-standard thinking and require constant improvement and renewal of organizational forms, content of education, use of innovative technologies aimed at increasing of educational effectiveness.

Thinking is one of the complex cognitive phenomena inherent in humans. Thinking is of great importance in learning of the surrounding world. Thinking, unlike perception, goes beyond the data received by the senses, expands the boundaries of cognition. A person makes certain theoretical and practical conclusions on the basis of sensory information, thanks to thinking.

Thinking differs from other psychological processes by characterizing the presence of a problem situation, a task that must be solved or establishing cause-and-effect relationship between subjects, objects, processes and phenomena, as well as a mandatory active change of conditions, in which these tasks are set.

Studying in primary school is an exciting process that contributes to the overall development of a primary pupil, is an important component that stimulates personality formation. For the development of various thinking operations of education seekers, it is necessary to create conditions that contribute to the optimization of the educational process by means of various forms, methods and techniques of educational activity.

The mental activity of pupils is one of the fundamental problems of the theory and methodology of primary education. Many literary sources reveal the peculiarities of thinking and its development, because it is one of the important processes of an individual's existence in the surrounding world. Human thinking makes it possible to learn more deeply and broadly about the world, relationships between people, human connections with surrounding objects and phenomena, peculiarities of the psyche.

Thinking as a process is studied by psychology, pedagogy, biology, cybernetics, philosophy and other sciences. Scientists consider various problems and types of thinking, develop

320

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

an appropriate system of special concepts, create theories of thinking that expand people's knowledge of the defined personality process, allow a deeper look into the thinking process.

Creative, non-standard, critical thinking from a psychological point of view is considered by researchers in two aspects: as a mental process of creating something new and as a set of personality properties that contribute to its involvement in this process. The independent thinking of the schoolchild plays a special role here, because in the process of search, research, problem, creative or project activity, the individuality of the child, his knowledge, skills, intuition is most clearly revealed, the connection of his motor activity, initiative and independence is traced.

Keywords: *education, teaching, development, primary school, pupils, thinking.*

У сучасному світі людину постійно оточує велика кількість подій, які відбуваються паралельно або одна за одною. Цілі, які людина ставить перед собою, формують потребу розібратися, що з чого утворюється і яким чином між собою пов'язані об'єкти, предмети, явища та події, а також які причини слугують для створення цих зв'язків.

Пізнавальна діяльність кожної людини складається з таких основоположних пізнавальних психічних процесів, як відчуття та сприймання. Одержана таким способом інформація зберігається в пам'яті. Але цих знань про навколишній світ людині, як правило, виявляється замало, недостатньо для задоволення різних потреб практичної діяльності, оскільки для цього необхідно мати глибокі й всебічні знання про сутність об'єктів навколишньої дійсності, які людина здобуває завдяки мисленню – «вищій абстрактній формі пізнання об'єктивної реальності» (Максименко, 2004:167). Спочатку здається, що в цьому може допомогти попередній досвід, який зберігається в пам'яті кожної людини, але інколи цього буває недостатньо, щоб розв'язати проблему. Тут потрібне більш уважне, ґрунтовне, ретельне й детальне вивчення та аналіз ситуації з метою виявлення взаємозв'язків. Це і є той непростий процес, який виконує мислення.

Представники філософії, психології, педагогіки, біології, кібернетики, медицини, логіки досліджували мислення. Учені розглядають різні проблеми мислення, розробляють відповідну систему спеціальних понять, створюють свої теорії мислення, які розширюють знання людей про означений процес особистості, дозволяють глибше зазирнути в нього.

Проблема мислення здавна хвилювала вчених. До них зверталися ще давньогрецькі мислителі, представники класичної та новітньої філософії Аристотель, Г. Гегель, М. Гайдегер, Е. Гуссерль, Р. Декарт, Демокріт, Є. Дмитрієв, А. Срахтін, І. Кант, Г. Лейбніц, Платон, А. Шумлін та ін. У своїх працях філософи наголошували, що мислення виступає як суспільно-історичний процес, історичний розвиток пізнавальних можливостей людства, родове мислення людства. При цьому в будь-якому тлумаченні акцент робиться на мисленні конкретних людей, зумовленому історичним розвитком.

У ХХ столітті видатні зарубіжні та вітчизняні психологи (О. Брушлінський, М. Вертгеймер, С. Виготський, Я. Гальперін, О. Зельц, А. Леонт'єва, Ж. Піаже, Я. Пономар'єв, С. Рубінштейн, Н. Талізін, Дж. Уотсон, З. Фрейд та ін.) у своїх дослідженнях багато уваги приділяли

321

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

мисленню з психологічної точки зору. Проблема мислення, яка пов'язана з навчанням і розумовим розвитком дітей, розкривається у працях А. Леонтєва, А. Смирнова та ін.

Сучасні педагоги у своїх працях демонструють різні підходи до визначення сутності поняття «мислення». Ця проблема широко відображена в дослідженнях Л. Арістової, Ю. Бабанського, М. Данилова, Л. Занкова, С. Іванова, І. Ісаєва, М. Кашапова, Н. Кузьміна, Р. Костіна, Ю. Кулюткіна, І. Лернера, В. Лозової, М. Махмутова, О. Матюшкіна, Е. Осипова, В. Паламарчук, В. Сластеніна, Г. Сухобської, І. Харламова, та ін.

У ХХ столітті мислення вивчається і дослідниками природничих наук – О. Бугайова, С. Гончаренко, А. Ейнштейн та ін. Фізіологія вищої нервової діяльності досліджує динаміку нервових процесів особистості, за допомогою яких реалізуються акти людського мислення. Для фізіологів цікавою залишається динаміка нервових процесів, які сприяють реалізації функцій мислення.

Проблема розвитку мислення стала предметом уваги науковців математики й кібернетики (Р. Атахов, У. Рейтман, А. Сухотін, Я. Хінчин та ін.), які створили нову інформаційно-кібернетичну теорію мислення, у якій мислення людини розглядається як інформаційний процес, де фіксується те загальне, що є в роботі електронно-обчислюваних машин. Для психології цікавою є специфіка саме людського мислення, а також те, чим воно відрізняється від інформаційних процесів, які реалізуються через сучасні технічні пристрої.

Аналіз психологічної, педагогічної й філософської літератури показав, що велика увага приділяється розкриттю сутності поняття «мислення». Серед різних тлумачень феномену мислення деякі є найбільш розповсюдженими.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається: «мислити – це міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності й роблячи висновки» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2004:525).

У філософському енциклопедичному словнику говориться, що «мислення – інформаційна діяльність, що набула якості опосередкованого узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань і типізації даних про світ явищ розкриває їх необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку» (Філософський енциклопедичний словник, 2002:378).

У філософському словнику вказується, що поняття «мислення» має два значення: 1) як процес опосередкованого відображення ідеальної дійсності, коли інформація про цю саму дійсність отримується шляхом зіставлення, перетворення та взаємозв'язку пізнавальних образів; 2) діяльність з вироблення знань та оперування ними як відображення сутності явищ через систему абстракцій, що охоплюють закономірності та тенденції розвитку дійсності, дозволяють пізнати її в обсязі наявного та потенціального (Філософський словник, 1986:379).

У педагогічному словнику подано таке тлумачення: «мислення – вища форма відображення дійсності в психіці, ідеальна діяльність,

результатом якої є об'єктивна істина. Практика життєдіяльності людини включає попереднє розв'язання реальних завдань у сфері психіки з оперуванням даними пам'яті, пошуком у разі потреби додаткової інформації. Людське мислення базується на чуттєвому сприйнятті й постійно перебудовує його структуру. Мисленню людини притаманна властивість хоч би незначного передбачення невідомого, внаслідок чого в ході розв'язання тих чи інших завдань виникає момент раптового розуміння, здогадки» (Гончаренко, 1997:208).

У своїх роботах психолог С. Рубінштейн стверджував, що людина мислить поняттями. «Процес мислення є одночасно і рух знання в ньому: саме це становить змістовну сторону мислення» (Рубінштейн, 1958; Рубінштейн, 2000). Для С. Рубінштейна мислення є пізнання сутності предметів. «Мислення в повному розумінні слова – це проникнення в нові шари суцього, підривання й піднімання на білий світ чогось, до того прихованого в невідомих глибинах. Загальне, що становить зміст наукового поняття, – це не будь-яка властивість, в якій сходяться кілька одиничних предметів і явищ, це істотно в них» (Рубінштейн, 1958).

Мислення відрізняється від інших психологічних процесів тим, що для нього характерна наявність проблемної ситуації, завдань, які треба вирішити, й активна зміна умов, у яких було задано завдання. «Мислення на відміну від сприйняття виходить за межі чуттєво даного, розширює межі пізнання. У мисленні на основі сенсорної інформації робляться певні теоретичні й практичні висновки. Воно відбиває буття не лише у вигляді окремих речей, явищ і їх властивостей, але й визначає зв'язки, існуючі між ними, які найчастіше безпосередньо, в самому сприйнятті людині не дані» (Поняття про мислення). Властивості речей і явищ, зв'язки між ними відображаються в мисленні в узагальненій формі, у вигляді уявлень, сутностей, закономірностей, законів.

Мислення – вища форма психічного відображення (Загальна психологія, 2005:139). У порівнянні з відчуттям та сприйманням мислення являє собою набагато детальніший і повніший образ світу, який несе в собі сутність явищ навколишньої дійсності та розкриває їх властивості. Мислення як психічний процес набагато складніший від відчуття та сприймання, адже виконує не тільки функцію одержання та обробки інформації про навколишній світ, якої буває недостатньо для задоволення людських потреб. Людина отримує нові знання, створює власну філософію, будує узагальнений образ навколишнього світу, діє творчо завдяки розвиненим формам раціональної пізнавальної діяльності (Загальна психологія, 2000:299).

Мислення у житті людини відіграє важливе значення. Воно допомагає у науковому пізнанні світу, у прогнозуванні чи передбаченні тих чи інших подій, дає можливість практично оволодіти закономірностями об'єктивної дійсності у ході її аналізу та синтезу. Мислення дає нам знання про відношення, зв'язки та особливості об'єктивної реальності, розкриває сутність явищ, закономірності та закони навколишньої дійсності. Саме

рівень розвитку мислення визначає, як людина орієнтується в світі, що її оточує. Воно не тільки тісно пов'язано з відчуттям і сприйняттям, а й формується на їх основі. Перехід від відчуття до думки – важливий процес, який складається з виділення й відокремлення предмета чи його ознак, з відходженням від конкретного, одиничного й встановлення загального, істотного для предметів, які оточують особистість (Психологія, 1968:253).

Мислення виступає способом вирішення завдань, проблем, питань, які постійно виникають перед людиною у процесі її життєдіяльності. Розв'язання завдань повинно давати людині нові знання, уміння й навички. Шукати правильні відповіді іноді буває дуже важко, тому активна розумова діяльність людини вимагає від неї зосередженої уваги й терпіння. Реальний процес думки – це завжди не лише пізнавальний процес, а ще й емоційно-вольовий. Чим складнішими будуть практичні завдання для людини, тим їх виконання буде потребувати більш глибокого пізнання навколишньої дійсності (Психологія, 1968:253).

Мислення – це діяльність, за допомогою якої людина може здійснювати перетворення об'єктів, не роблячи в них реальних змін і не здійснюючи реальних дій з ними. Наприклад, людина побачила незвичайну машину (сприймання). Але як тільки вона задумалась над тим, що це за новий вид транспорту, яке його призначення, де його виробляють і т. д., у людини виникає процес мислення. Найголовніша ознака цього психічного процесу – його спрямованість на пізнання тих внутрішніх і зовнішніх зв'язків, які не «лежать на поверхні» явища. Саме тому мислення виступає як прагнення людини дізнатися те, що невідомо, зрозуміти, осмислити більш детально те, що можливо вже й відомо, але знання носять лише поверхневий і неповний характер. «Мислення дає можливість людині зрозуміти предмети та явища об'єктивної дійсності, утворювати уявлення про них і трактування, будувати науку в її різних галузях» (Психологія, 1968:253).

Специфічність мислення полягає в тому, що воно дає можливість пізнати глибинну сутність об'єктивного світу, закони його існування; мислення дозволяє передбачати майбутнє, планувати практичну діяльність.

Узагальнюючи, можна сказати, що «мислення – це психічний пізнавальний процес узагальненого й опосередкованого відображення істотних елементів, властивостей і зв'язків між ними у предметах і явищах об'єктивної дійсності» (Загальна психологія, 2005:142). Отже, мислення використовує емпіричні знання для міркування й являє собою більш високий ступінь відображення світу, оскільки потребує глибинного аналізу, пошуку нових, важливих і значущих для індивіда орієнтирів.

Мислення як спосіб відображення дійсності характеризується певними особливостями. Мислення узагальнено відображає дійсність. Як і кожний пізнавальний процес, мислення являє собою відображення дійсності, але на відміну від сприймання, мислення – це відображення не тільки предметів і явищ, які безпосередньо впливають на наші органи чуттів. Через мислення людина пізнає предмети та явища в їх суттєвих ознаках і реальних зв'язках, які між цими предметами та явищами

існують, а також шукає істотні ознаки, властивості предметів та явищ і зв'язки між ними та характеристики, які є спільними для явищ і предметів дійсності. «Вирізнені найістотніші ознаки лежать в основі узагальнення, розкривають певну закономірність або тенденцію. Людина бачить предмет і відразу відносить його до певної групи: це автобус, це машина, ці люди йдуть на роботу» (Загальна психологія, 2005:140).

Узагальнений характер пізнавальних явищ в їх істотних зв'язках дозволяє людині розкривати найглибші в явищах природи й житті людей зв'язки, пізнавати закони, за якими відбуваються ті чи інші події, а оволодівши законами, людина спочатку перевіряє їх у своїй практичній діяльності, а потім починає використовувати для добробуту і благополуччя інших.

Мислення має активний, дійовий і цілеспрямований характер. Відчуття й сприймання, які виникають в індивіда, зумовлені зовнішніми чинниками. Такі процеси виникають за безпосередньої дії подразника на органи чуття, незважаючи на бажання суб'єкта. Мислення як правило актуалізується й спрямовується сутністю проблеми, значущою для суб'єкта (Загальна психологія, 2005:140).

У кожному процесі пізнання людина виконує дії з пізнавальним змістом. У мисленні такі дії є дуже складними, через те, що зв'язки, які людина хоче (або повинна) розкрити, потрібно виявити, а це завжди потребує більш чи менш напруженої мисленнєвої роботи.

Процес мислення представляє собою розумову працю. У ньому можна виділити наступні основні етапи. Починається розумовий процес із здивування, яким людина реагує на щось нове, невідоме, незвичайне. Корабель незвичайного розміру та конструкції, неочікувана агресивна поведінка зазвичай спокійної людини – будь-яке нове, незвичайне явище викликає у людини здивування. У здивуванні знаходить своє вираження властивий високоорганізованому живому організму дослідницький рефлекс. Коли відчуття подиву оформлюється в мові, в питанні, людині самій стає зрозуміло, чому вона дивується, що для неї виявилось новим. Бажання пізнавати нове, зрозуміти його – поштовх, стимул, який викликає початок процесу мислення. Усі ці особливості характеризують мислення як спеціальну розумову й своєрідну розумову діяльність людини. Мислить не думка, а жива особистість. Різні люди не тільки «ламають собі голову» над різними питаннями – вони використовують різні способи й по різному відносяться до перемог і невдач. Задача під час гри у шахи не дає спокою одному й залишає байдужим іншого. Можна знайти дуже багато таких людей, одержимих прагненням щось зрозуміти, і в науці, і в практиці.

Мислення нерозривно пов'язане з мовою й мовленням. Вираженість мислення в мові, нерозривний зв'язок мислення і мови надає йому узагальнений та усвідомлений характер. Коли вчитель, познайомившись з новим учнем, висловлює думку про те, що ця дитина недостатньо підготовлена до школи, педагог мислить узагальненими поняттями про підготовку, а також про вікові можливості дитини та перспективи її психічного розвитку.

Згідно з А. Маклаковим, мислення є соціально-обумовленим психічним процесом пошуку й відкриття нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності в результаті багатьох мисленневих операцій, зокрема аналізу, синтезу, порівняння, і перебуває у нерозривному взаємозв'язку з мовленням (Маклаков, 2001).

«Мовлення є способом, а мова – засобом вираження думки і формою її існування. Будь-яка думка виникає і набуває свого розвитку у слові, а вдало дібране слово вдосконалює, уточнює думку. Чим більше продумана думка, тим чіткіше вона буде виражена у мовленні» (Загальна психологія, 2005:140).

У точно підібраних словах і граматичних формах людина виражає свою думку зрозуміло й доступно для всіх, тим самим вона стає більш зрозумілішою їй. Взаємодія мислення й мовлення тісно пов'язана з внутрішнім мовленням, яке обслуговує думку, сприяє її виникненню й готує до вираження у зовнішньому мовленні. Завдяки органічному зв'язку мови й мислення люди можуть через мислення розкривати зв'язки між такими явищами, які вони самі опосередковано не сприймали, які не мають наочної форми або навіть взагалі недоступні чуттєвому сприйманню (Загальна психологія, 2005:141).

Мислення в житті людини відіграє беззаперечну роль і має вкрай важливе значення, тому що дає змогу науково пізнавати світ; передбачати й прогнозувати розвиток подій і явищ; практично опановувати закономірності дійсності, використовувати їх для своїх потреб та інтересів.

Свідома діяльність особистості неможлива сама по собі, її фундаментом є мислення. Без нього неможливе формування її розумових та інших властивостей. Рівень розвитку мислення визначає, наскільки людина здатна орієнтуватися у навколишньому світі, як вона усвідомлює обставини і себе.

Активна пізнавальна діяльність сприяє розвитку людського мислення, а загальний рівень пізнання, якого досягло суспільство на певному етапі свого розвитку, визначає його зміст і характер. Тобто, мислення можна розглядати як продукт суспільно-історичного розвитку, це виявляється в тому, що в пізнанні дійсності людина спирається на досвід попередніх поколінь, оперує створеними ними засобами пізнання (мова, способи узагальнення і збереження результатів, умовиводів, висновків, наука і практика) (Загальна психологія, 2005).

«Мислення має соціальну природу. Суспільно-історичний характер мислення пояснюється тим, що виникнення й розвиток його зумовлені суспільними потребами. Суспільний характер має й мета мислення, тобто мислення є продуктом суспільного історичного розвитку» (Поняття про мислення. Функції мислення). Для того, щоб вирішити ту чи іншу проблему, люди засвоюють знання й звертаються до історичного досвіду. Процес засвоєння знань сприяє розвитку мислення, отже, мислення є продуктом суспільно-історичного розвитку.

Таким чином, «мислення – це соціально зумовлений, пов'язаний з мовленням психічний процес самостійного відображення істотно нового,

тобто процес узагальненого та опосередкованого відображення дійсності в ході її аналізу і синтезу, що виникає на основі практичної діяльності з чуттєвого пізнання і здатний виходити далеко за його межі» (Загальна психологія, 2005:141).

Через те, що предметом мислення є різноманітні завдання, які мають різне змістове наповнення й спричинюють довільне співвідношення предметно-дійових, перцептивно-образних та поняттєвих компонентів, прийнято розрізняти такі види мислення.

1. За змістом мислення.

Так, першим видом виокремлюють наочно-дійове мислення. Його особливість полягає в тому, що сам процес мислення є практичною перетворювальною діяльністю, яку здійснює людина з реальними предметами. Основною умовою успішного вирішення проблеми, завдання або задачі в такому випадку є чіткі, правильні дії з відповідними предметами. Цей вид мислення притаманний людям, які займаються виробничою працею, в результаті якої створюється конкретний матеріальний продукт.

Цей різновид мислення характеризується тим, що в ньому розв'язання завдання простежується у безпосередній діяльності. Історично склалося, що люди вирішували поставлені перед ними завдання спочатку через практичну діяльність, і лише з плином часу з неї виокремилася діяльність теоретична. Наприклад, спочатку наші предки навчилися на практиці вимірювати земельні ділянки підручними засобами, а тільки потім, на основі знань, що склалися в ході цієї практичної діяльності, поступово виникла й розвивалася геометрія як теоретична дисципліна.

Розвинене наочно-дійове мислення притаманне дорослим людям. Особливо потрібним воно є в тих випадках, коли найбільш ефективне розв'язання завдання можливе тільки в процесі практичної діяльності (Максименко, 2004:178).

Другий вид мислення – наочно-образне. Його особливість полягає в тому, що розумовий процес безпосередньо пов'язаний із сприйняттям навколишньої дійсності людиною, яка мислить, й без нього здійснюватися не може. «Значення цього мислення полягає в тому, що за його допомогою повніше відтворюється різноманітність характеристик об'єкта, відбувається встановлення незвичних поєднань предметів та їх властивостей» (Загальна психологія, 2005:165).

Це мислення характерне для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, бо вони мислять образами. «Коли дитина нагромаджує досвід практичних дій, її мислення відбувається за допомогою образів. Замість того, щоб здійснювати реальні спроби, вона виконує їх розумово, уявляючи собі можливі дії й результати» (Психологія, 2003:278). У дорослих людей, зайнятих практичною роботою (художники, поети, архітектори, модельєри), образне мислення тісно пов'язане з наочно-дійовим і вербальним, бо насичене почуттями та емоціями. Наочно-образне мислення надає особистості можливості змістовно й різноманітно відображати реальність та сприяє розширенню її пізнавальних можливостей. Цей вид мислення

розвивається в діяльності, для якої характерне оперування образами різного ступеня узагальненості, схематичного зображення предметів та їх символічного позначення (Максименко, 2004:179).

Абстрактне (словесно-логічне) мислення «відбувається в словесній формі за допомогою понять, суджень, які не мають безпосереднього чуттєвого підґрунтя, властивого сприйманню та уявленню. Багато понять, якими виражаються економічні, суспільно історичні, наукові категорії, є продуктами здатності мислення створювати абстракції, в яких не простежується їх безпосередній зв'язок з чуттєвою реальністю» (Максименко, 2004:179).

Ці різновиди мислення перебувають у певному співвідношенні. У розвинених формах вони можуть проявлятися як індивідуальні особливості мислення людей, спричинені видом їхньої діяльності, професійними чинникам, способом життя або іншими причинами.

2. За характером задач мислення може бути практичне та теоретичне.

Практичне мислення спрямоване на розв'язання специфічних практичних проблем і задач. Це чіткі конкретні завдання, які можуть виникати в спеціальних видах професійної діяльності (наприклад, операторська, управлінська, педагогічна, діяльність юриста, ветеринара, лікаря, менеджера та ін.), а також у повсякденному житті або в побуті. Особливість цих практичних завдань – їх вузькоспеціалізований, а не загальний характер, обмеженість конкретною приватною або професійною ситуацією, що зумовлює обмеженість в часі, необхідність вирішення їх у певні відрізки часу – доки існують конкретні умови й обставини (Загальна психологія, 2005:166).

Теоретичне мислення спрямоване на рішення завдань специфічного змісту – чисто розумових, пізнавальних, і полягає у пізнанні законів та правил. Мета пізнання – пошук істини, тому пізнання нескінченне, воно має східці, цикли, рівні різної глибини. Пізнання носить громадський характер, тобто є процесом пізнання світу суспільством, людством, але цей громадський процес здійснюється людьми, які, освоївши результати попереднього процесу пізнання, розвивають його. Важливим для теоретичного мислення є узагальнення абстрактних понять, що відображає істотне у явищах і поняттях, зв'язках між ними на рівні закономірностей та тенденцій (Загальна психологія, 2005:166).

3. За ступенем новизни й оригінальності мислення буває репродуктивне та продуктивне.

Коли у процесі мислення відбувається засвоєння інформації з наступним її відтворенням у певних життєвих ситуаціях, таке мислення вважають репродуктивним. Якщо репродуктивне мислення не утворює нові знання, воно виконує іншу роль – дозволяє засвоїти базові знання та забезпечує на їх основі вирішення знайомих завдань. Сферою застосування репродуктивного мислення виступають: розуміння нового матеріалу, його закріплення та застосування. Для його використання потрібно мати базовий рівень знань, а можливість застосування репродуктивного мислення прямопропорційна цьому рівню. Отже,

вирішуючи нові проблеми, репродуктивне мислення відіграє дуже важливу роль, бо якщо невдало розв'язати нове завдання відомим способом, то виникає проблемна ситуація, яка сприяє активізації продуктивного мислення та пошуку нових шляхів рішення.

Якщо в результаті мислення з'являється новий продукт, який буде впливати на розвиток розуму, то таке мислення вважають продуктивним. Його результатом є глибоке засвоєння знань і їх практичне застосування у практичній чи виробничій діяльності або в нових умовах. Підсумком продуктивного мислення є виникнення нового мисленнєвого продукту. Продуктивне мислення відрізняє конкретність формулювань і слугує показником рівня розвитку творчого потенціалу людини та її інтелектуальних здібностей. Завершенням продуктивного мислення є творче мислення. Продуктивне мислення призводить до появи нових знань, що формують нову систему зв'язків, які, у свою чергу, потім допоможуть у вирішенні завдань. Репродуктивне та продуктивне мислення тісно взаємозв'язані між собою, при цьому продуктивне мислення опирається і ґрунтується на репродуктивному, яке є основоположним.

У формуванні творчого мислення важливе значення відіграють психічні процеси, на які звертає увагу в своїх працях С. Сисоєва.

«Альтернативність мислення – це властивість мислення індивіда розв'язувати ситуацію, що вимагає зробити вибір, аналізуючи різні думки; представляти розв'язання в діаметральному ракурсі.

Дивергентність мислення – це мислення, яке характеризується швидкістю, гнучкістю й оригінальністю, тобто якість, що дозволяють виявити розбіжності і сформулювати проблему.

Точність мислення – це фіксація на розв'язанні проблеми, утримання її змісту, здатність мислення знаходити найбільш оптимальне рішення.

Готовність пам'яті – це здатність зафіксувати інформацію, зберегти її й відтворити негайно або з часом при необхідності.

Асоціативність пам'яті – це встановлення зв'язків між віддаленими поняттями, явищами, об'єктами, теоріями на основі згаданого образу або ситуації.

Цілісність, синтетичність, свіжість і самостійність сприйняття – це здатність сприймати дійсність у цілому, не поділяючи її на дрібні, відносно незалежні частини, і незалежність їх відтворення; незалежність сприйняття установок і суджень інших

Пошуково-перетворюючий стиль мислення – це стиль мислення, який передбачає побудову власного дослідницького проекту і новоутворень у пізнавальній діяльності» (Сисоєва, 2006:152-153).

Таким чином, мислення як процес завжди формується у процесі взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, у процесі діяльності. Під впливом мети та в умовах виникнення проблеми мислення людини актуалізується, бо саме мета й формує мислення як діяльність, а особистість виступає суб'єктом цієї діяльності.

Мислення завжди змінює зміст для того, щоб зробити його зрозумілим, доступним для повного й глибокого сприйняття суб'єктом. Цьому сприяють мисленнєві операції. Мислення – це діяльність, яка пов'язана з інтелектуальним розвитком і практичною діяльністю людини, бо поєднує в собі пізнання й творче перетворення образів накопиченої дійсності та уявлень, які зафіксовані у пам'яті, а внаслідок розумової праці ця діяльність постійно змінюється.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1728 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
3. Загальна психологія : навч. посіб. / М'ясоїд П. А. Київ : Вища школа, 2000. 487 с.
4. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Либідь, 2005. 139 с.
5. Маклаков А. Г. Общая психология. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 592 с.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
7. Поняття про мислення. *Безкоштовна бібліотека підручників*. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7319.html> (дата звернення: 29.10.2023)
8. Поняття про мислення. Функції мислення. *Pidru4niki*. URL : <https://pidru4niki.com/10890304/psihologiya/mislennya> (дата звернення: 29.10.2023)
9. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. 4-те вид. Київ : Либідь, 2003. 560 с.
10. Психологія. Підручник для педагогічних вузів / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1968. 571 с.
11. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1958. 145 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 2000. 712 с.
13. Сисоєва С. О. Основы педагогічної творчості : підручник. Київ : Мілені, 2006. 344 с.
14. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
15. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. Київ , Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

References

1. Busel, T. V. (Ed.) (2004). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
3. Miasoid, P. A. (2000). *Zahalna psykholohiia* [General psychology]. Kyiv : Vyscha shkola. [in Ukrainian].
4. Skrypchenko, O. V., Dolynska, L. V., Ohorodniichuk, Z. V. (2005). *Zahalna psykholohiia : pidruchnyk* [General psychology: textbook]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
5. Maklakov, A. H. (2003). *Obshchaia psikhohiia* [General psychology]. Saint Peterburg : Pyter. [in Russian].

6. Maksymenko, S. D. (2004). *Zahalna psykholohiia* [General psychology]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].
7. Bezkoshtovna biblioteka pidruchnykiv (n.d.). *Poniattia pro myslennia* [The concept of thinking]. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7319.html> [in Ukrainian].
8. Pidru4niki. (n.d.). *Poniattia pro myslennia. Funktsii myslennia* [The concept of thinking. Functions of thinking]. URL : <https://pidru4niki.com/10890304/psihologiya/mislennya> [in Ukrainian].
9. Trofimov, Yu. L., Rybalka, V. V., Honcharuk, P. A. (Ed.) (2003). *Psykholohiia* [Psychology]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
10. Kostiuk, H. S. (Ed.) (1968). *Psykholohiia: Pidruchnyk dlia pedahohichnykh vuziv* [Psychology: Textbook for pedagogical universities]. Kyiv : Radianska Shkola. [in Ukrainian].
11. Rubinshtein, S. L. (1958). *O myshlenii i putiakh eho issledovaniia* [Thinking and ways of its research]. Moscow : [in Russian].
12. Rubinshtein, S. L. (2000). *Osnovy zahalnoi psykholohii* [Fundamentals of general psychology]. Saint Peterburg [in Russian].
13. Sysioieva, S. O. (2006). *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti* [Fundamentals of pedagogical creativity]. Kyiv : Mileni. [in Ukrainian].
14. Shynkaruk, V. I. (Ed.) (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv : Abrys. [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, V. I. (Ed.) (1986). *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Останніми роками у початковій освіті відбуваються інтенсивні зміни, які спрямовані на творчий розвиток особистості, її креативне нестандартне мислення, вимагають постійного вдосконалення і оновлення організаційних форм, змісту освіти, застосування інноваційних технологій, які спрямовані на підвищення результативності навчання.

Мислення є одним із складних пізнавальних феноменів, притаманних людині. Мислення має вагоме значення у пізнанні навколишнього світу. Мислення на відміну від сприйняття виходить за межі даних, одержаних органами чуття, розширює межі пізнання. На основі сенсорної інформації завдяки мисленню людина робить певні теоретичні й практичні висновки.

Мислення відрізняється від інших психологічних процесів тим, що для нього характерна наявність проблемної ситуації, завдання, яке треба вирішити або встановити причинно-наслідкові зв'язки між предметами, об'єктами, процесами і явищами, а також обов'язковою є активна зміна умов, у яких ці завдання задаються.

Навчання у початковій школі – це захоплюючий процес, який сприяє загальному розвитку дитини молодшого шкільного віку, є важливою складовою, яка стимулює формування особистості. Для розвитку різних операцій мислення здобувачів освіти необхідним є створення умов, які сприяють оптимізації освітнього процесу засобами різних форм, методів і прийомів навчально-виховної діяльності.

Мисленнєва діяльність учнів є однією з основоположних проблем теорії і методики початкової освіти. Чимало літературних джерел розкривають особливості мислення та його розвиток, бо воно є одним із важливих процесів існування особистості у навколишньому світі. Мислення людини дає можливість глибше й ширше пізнати світ, відносини між людьми, зв'язки людини з навколишніми предметами, явищами, пізнати особливості психіки.

Мислення як процес вивчається психологією, педагогікою, біологією, кібернетикою, філософією та іншими науками. Вчені розглядають різні проблеми і види мислення, розробляють відповідну систему спеціальних понять,

створюють теорії мислення, які розширюють знання людей про означений процес особистості, дозволяють глибше зазирнути у мисленневий процес.

Творче, нестандартне, креативне, критичне мислення з психологічної точки зору розглядають дослідники у двох аспектах: як психічний процес створення чогось нового і як сукупність властивостей особистості, які сприяють її залученню у цей процес. Тут особливе значення відіграє самостійне мислення школяра, оскільки у процесі пошукової, дослідницької, проблемної, творчої або проектної діяльності найбільш яскраво виявляється індивідуальність дитини, її знання, вміння, інтуїція, прослідковується зв'язок її рухової активності, ініціативності та самостійності.

Ключові слова: освіта, навчання, розвиток, початкова школа, учні, мислення.

УДК 378.018

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-333-339

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES
OF ORGANIZING THE LESSONS IN PRIMARY SCHOOL
IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ УРОКІВ
У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Alyona TYKHONOVA,
PhD in Pedagogy, Senior Teacher

Альона ТИХОНОВА,
доктор філософії, старший
викладач

alenaplugina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6463-4553>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженко,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

✉ вул. Київська, 4, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 09, 2023

ABSTRACT

The article deals with the theoretical and methodological principles of organizing the lessons in primary school in the conditions of distance learning. At the current stage of society development, the changes taking place in the world in general, and in Ukraine in particular, are fundamental and require decisive changes in established life. Therefore, progress in society: computerization, digitalization, increasing the role of information, as well as the outbreak of COVID-19 and finally the war presented two new challenges to education: establishing the educational process during quarantine and other restrictions, as well as finding new forms, methods, means, techniques, technologies of teaching primary school students.

Contemporary school students are children whose gadgets play an important role in their lives. Today's learners are constantly focused on technical devices, various digital entertainments and communications, even their socialization takes place through the Internet. However, many of them have problems with communication in real life; they are shy, withdrawn and often even antisocial. The totality of these challenges requires radical solutions and changes of traditional education forms. The introduction of distance learning became the solution of educational limitations problems, as well as the involvement of students in computerization in a useful and meaningful way.

In recent years, distance learning has become a very relevant topic for research and has gained rapid popularity. Some issues related to the definition of the term «distance learning» were investigated by scientists M. Thompson, M. Moore, A. Clark, and D. Keegan, I. Robert, A. Khutorskyi), pedagogical aspects of an open distance environment (O. Andreyev, V. Beshpalko, O. Kolomiyets, V. Kukhareenko), methodological features of the educational process organization using various distance models (M. Vasylieva, R. VERNYDUB, V. Serhienko, Yu. Tryus, V. Franchuk, A. Khudiakova). Special attention of scientists (N. Boyko, U. Dudka, I. Zakharova, V. Lohvynenko, O. Mukoviz, O. Tsys) was paid to the problem of organizing independent educational activities of students with the help of distance learning technologies.

333

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

Currently the problem of organizing the lessons in primary school in the conditions of distance learning is not sufficiently studied. After all, it turned out that neither parents, nor children, nor even teachers were ready to organize the educational activities of primary school pupils in a remote format. Therefore, distance learning is a qualitatively new form of education based on the principles of independent learning, the introduction of modern pedagogical methods, technical means of information transmission as a special type of educational activity, which makes the process of knowledge acquisition flexible, variable, multi-vector, enables learning according to an individual educational trajectory in keeping with personal needs, interests and abilities.

Keywords: *distance learning, primary school pupils, pedagogical interaction, educational process, online platforms.*

Вступ. У сучасному освітньому просторі України та за її межами необхідно впроваджувати нові форми навчання як альтернативи традиційним, зокрема дистанційне навчання.

Соціальний прогрес, комп'ютеризація, цифровізація, зростання ролі інформації, спалах COVID-19 та війна в Україні поставили перед педагогічною спільнотою два нові завдання: налагодити освітній процес в умовах карантину та інших обмежень і знайти нові форми, методи, засоби, прийоми й технології роботи з дітьми у XXI столітті. У житті сучасних учнів початкової школи домінують гаджети, а навчальна діяльність кардинально відрізняється від освітнього процесу випускників школи. Наприклад, сучасні здобувачі постійно зосереджені на технічних пристроях, різноманітних цифрових розвагах, навіть соціалізація відбувається в інтернеті. Однак багато хто з них має проблеми зі спілкуванням у реальному житті, вони сором'язливі, замкнуті й часто антисоціальні. Таке поєднання проблем вимагає радикальних рішень і зміни традиційних форм навчання.

Із кінця ХХ-го століття дистанційне навчання стало дуже актуальною темою досліджень. Вивчається така дотична проблематика, наприклад, як визначення терміна «дистанційне навчання» (М. Томпсон, М. Мур, А. Кларк, і Д. Кіган, І. Роберт, А. Хуторський), педагогічні аспекти відкритого дистанційного середовища (О. Андреев, В. Беспалько, О. Коломієць, В. Кухаренко), методичні особливості організації освітнього процесу із використанням різних дистанційних моделей (М. Васильєва, Р. Вернидуб, В. Сергієнко, Ю. Триус, В. Франчук, А. Худякова). Питання організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів із використанням технологій дистанційного навчання ще потребує ґрунтовного дослідження (хоч означену проблему досліджували Н. Бойко, У. Дудка, І. Захарова, В. Логвіненко, О. Муковіз, О. Цись й ін.), адже ні батьки, ні діти, ні навіть учителі не були готові до організації освітньої діяльності в дистанційному форматі.

Дистанційне навчання – це якісно нова форма освіти, що базується на принципі самостійного навчання, упровадженні сучасних педагогічних методик, технічних засобів передавання інформації та особливий вид навчальної діяльності, що робить процес навчання гнучким, варіативним і багатограним. Позитивні та негативні аспекти дистанційного навчання, емоційний стан молодших школярів, методи та прийоми, засоби та технології ефективного

навчання на відстані залишаються гострими. Міцність набутих знань, умінь і навичок виявилася не меншою, ніж за традиційних форм навчання. Проблеми, пов'язані із упровадженням дистанційного навчання в початковій школі, є дуже серйозними і неоднозначними та потребують подальших наукових розвідок.

Методи та методики дослідження. Для виявлення стану досліджуваної проблеми було проведено аналіз наукових джерел, порівняння, систематизація та узагальнення даних.

Результати та дискусії. Поняття «дистанційне навчання» як освітній феномен у сучасному розумінні сформувалося нещодавно, і саме через новизну досліджуваного явища основна увага приділяється кращим освітнім практикам, наявним у різних навчальних закладах усього світу, та використанню новітніх і найефективніших технологій для задоволення сучасних освітніх потреб. У науковій літературі феномен дистанційного навчання став предметом дослідження значної кількості вчених, викладачів та методистів. Безперечно, визначення терміна «дистанційне навчання» характеризується неоднозначністю, що свідчить про багатоаспектність досліджуваного поняття.

На нашу думку, заслуговує на увагу визначення, наведене в праці науковця В. Кухаренка. Він розглядає дистанційну освіту як форму освіти, у якій поряд з очною та звичайною формою навчання реалізуються традиційні та інноваційні кращі засоби і форми навчання, засновані на комп'ютерних і комунікаційних технологіях (Кухаренко, 2002).

Дистанційне навчання, без сумніву, має свої особливості порівняно із традиційним, оскільки пов'язане із використанням технічних пристроїв. Очевидно, що взаємодія учнів і вчителів за допомогою певних гаджетів має свої особливості та по-різному впливає на розумове і фізичне здоров'я молодших школярів. Сприятлива психологічна атмосфера, психоемоційне благополуччя – запорука ефективного та результативного освітнього процесу, і, навпаки, за їх відсутності неможливо отримати якісні знання.

У процесі реалізації освіти учителі також мають урахувувати психологічний комфорт і емоційне благополуччя молодших школярів, у якому важливу роль відіграє вибір навчальної програми та методів дистанційного навчання. Це пов'язано із різноманіттям електронних ресурсів для освітнього процесу в дистанційному форматі, які розробляються ІТ-фахівцями без участі педагогів і психологів, а отже, без урахування психолого-педагогічних принципів навчання та психологічних особливостей молодших школярів. Тому програмні продукти часто виявляються неефективними, а інколи спричиняють психологічний дискомфорт для учнів.

Одним із чинників, що відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності та результативності освітнього процесу, є організація взаємодії всіх учасників, а також систематичний правильний вибір та реалізація підходів і принципів дистанційного навчання.

Організація взаємодії учителя і молодших школярів визначає особливості проведення уроку дистанційно. Ефективність навчання залежить від рівня спілкування між учасниками освітнього процесу, що відбувається в штучно створеному комунікаційному середовищі (Воротникова, Якубов, 2017).

Особливе значення має роль учителя в організації освітнього процесу під час дистанційного навчання. До основних завдань учителів початкової школи належать: аналіз рівня доступу учнів до технічних засобів та інтернету; вибір єдиного підходу до навчання з використанням дистанційних освітніх технологій; тісне й активне спілкування з молодшими школярами та їхніми батьками; мотивація навчання; урахування психологічних та емоційних особливостей учнів; адаптація навчальних матеріалів, їх максимальна доступність, цікавий контент, наочність та стимулювання до розширення знань; забезпечення зворотного зв'язку; забезпечення статусу успішності; надання конструктивних, чітких, лаконічних і змістовних коментарів щодо виконаних завдань і можливостей для усунення помилок (Шакоцько, 2008:26).

Аналіз організації уроку в умовах дистанційної освіти показує, що схема взаємодії учасників освітнього процесу в традиційній системі відрізняється від дистанційного навчання. Тому традиційна модель взаємодії «учитель ↔ учні ↔ підручники ↔ батьки» замінюється новою схемою «учитель ↔ учні ↔ технічні пристрої ↔ батьки».

У сучасних джерелах виокремлюють два аспекти взаємодії учителя й учня: функціонально-рольовий та особистісний, кожен з яких розкриває певний аспект взаємодії.

Функціонально-рольовий аспект взаємодії учня і вчителя в умовах дистанційної освіти зумовлений об'єктивними умовами освітнього процесу, у якому вчителю відводиться роль лідера й організатора діяльності учнів. У взаємодії учні початкової школи сприймають учителя не як людину чи помічника, а як посадову особу, покликану виконувати певне завдання. Функціональну роль забезпечує реалізація когнітивного компонента навчання. Критерієм успішності діяльності вчителя є відповідність результатів учнів заданим стандартам.

Особистісний аспект взаємодії досягається тим, що вчитель відкривається дітям як особистість, демонструє їм свої цінності та почуття, чим впливає на їхню мотиваційно-ціннісну сферу. Засобами зміни цієї сфери є наукові знання та зміст освіти.

Оптимальним варіантом організації взаємодії вчителя початкових класів з молодшими школярами є комплексне використання обох сторін взаємодії. Таке поєднання дає змогу передати учням загальні знання та вміння, але водночас забезпечує передавання особистого та індивідуального досвіду вчителя, прищеплює правильні цінності та стимулює процес розвитку особистості (Гриценко, 2004).

Щодо принципів взаємодії вчителів і молодших школярів під час дистанційного навчання, то спостерігається значна схожість із принципами традиційного навчання, але з урахуванням особливостей організації таких занять. Визначимо загальні принципи: принцип поваги до особистості; повна довіра та взаєморозуміння; принцип доброзичливості та позитивного ставлення; принцип права на вибір і відповідальності за нього; принцип соціального партнерства, заснований на рівності сторін, добровільному

прийнятті зобов'язань і обов'язковому виконанні домовленостей; принцип дискусії; принцип рівноправності та взаємної поваги.

Уважаємо за необхідне визначити шляхи вдосконалення взаємодії учителів із молодшими школярами під час дистанційного навчання: 1) продумувати та ставити індивідуальні педагогічні завдання щодо взаємодії з кожним учнем; 2) створення атмосфери взаємної доброзичливості та взаємодопомоги; 3) організація спільної діяльності в синхронному режимі, що поглиблює взаємодію дітей і створює спільні емоційні переживання; 4) наявність у навчальних матеріалах позитивних елементів, що розширюють шкалу цінностей; 5) обов'язкове надання учням усілякої допомоги в розв'язанні проблем, підготовці уроків, вивченні теорії та виконанні практичних завдань; 6) забезпечення відкритого та об'єктивного оцінювання діяльності для відстеження учнями свого прогресу; 7) створення умов для досягнення успіху; 8) розроблення диференційованих завдань; 9) відзначення успіхів не лише в навчанні, а й в інших видах діяльності.

Особливості взаємодії вчителя й учня під час дистанційного навчання багато в чому залежать від обраної форми та особистісних характеристик. Основні риси, що організують взаємодію, є спільними як для традиційних, так і для дистанційного навчання і ґрунтуються на взаємному етичному та позитивному ставленні всіх учасників освітнього процесу.

Аналізуючи теоретичні джерела, можна виокремити такі вимоги до ефективною реалізації дистанційної освіти: 1) системність; 2) створення єдиного освітнього середовища, покликаного забезпечити взаємодію всіх користувачів, послідовність вивчення всього теоретичного матеріалу, визначення дистанційних технологій, що використовуватимуться в освіті, а також контроль процесу дистанційного навчання та його ефективності; 3) зміст навчання не відрізняється від традиційного; 4) використання традиційних навчально-методичних матеріалів; 5) всебічне дотримання принципів дистанційного навчання; 6) освітній процес має відбуватися як у синхронному онлайн-режимі, коли навчальна діяльність і взаємодія із вчителями відбуваються в режимі реального часу з використанням технічних засобів, так і в асинхронному, коли учням надається можливість опанувати матеріал у будь-який зручний час; 7) персоналізація навчання; 8) підготовка та саморозвиток учителів до впровадження дистанційних освітніх технологій (Власенко, 2019).

З огляду на специфіку дистанційного навчання в початковій школі дослідниками розроблено рекомендації щодо складання розкладу для молодших школярів: 1) створення сайту, де учні можуть у будь-який момент ознайомитися з розкладом, разом із посиланнями на відеоконференції; 2) доцільність використання розкладу із нагадуваннями; 3) контрольні аркуші з вправами та завданнями до кожного предмета та очікуваними вчителем результатами; 4) помірне навантаження на молодших школярів; 5) синхронне та асинхронне навчання; 6) зворотний зв'язок; 7) розуміння того, що батьки мають інші

завдання та обов'язки; 8) організований простір для спілкування, наприклад, практика ранкових кіл онлайн, де учні можуть сказати один одному слова підтримки, щоб мотивувати до подальшої плідної діяльності; 9) важливу роль має відігравати безпека в інтернеті та конфіденційність усієї інформації про учнів та їхні родини.

Найпоширенішими платформами для реалізації дистанційного навчання, які можуть бути використані для побудови освітнього процесу в початковій школі, є система дистанційного навчання Moodle, веб-додаток Edmodo, Google Classroom, Zoom, Skype і Facebook Messenger (Удовиченко, 2021). Для ефективної реалізації системи дистанційної освіти особливо важливо обрати раціональну платформу для дистанційного навчання.

Висновки. Дистанційна освіта має унікальні характеристики, які визначаються теоретичними та практичними аспектами її реалізації. Ці особливості можна виявити практично на всіх етапах розвитку та впровадження дистанційного навчання. Змінюються також підходи та принципи його реалізації.

Дистанційне навчання – це якісно нова форма освіти, що ґрунтується на принципах самостійного навчання, сучасних методах навчання, упровадженні технічних засобів передавання інформації та спеціальних видів навчальної діяльності, які роблять процес гнучким, варіативним і багатогранним.

Важливим складником дистанційного навчання є зацікавленість учителів, а також готовність і бажання батьків брати участь в освітньому процесі. За правильної організації всіх учасників освітнього процесу негативні наслідки дистанційної освіти можуть бути зведені до мінімуму.

Література

1. Власенко Н. О. Дистанційне навчання : Україна і світ. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2019. № 20. С. 29–37.
2. Воронькова І. П., Якубов С. В. Упровадження дистанційних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів: посіб. Київ, 2017. 140 с.
3. Гриценко В. І. Дистанційне навчання: теорія і практика. Київ : Наукова думка, 2004. 375 с.
4. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання та умови застосування : навч. посіб. Вид. 3-тє. Харків, 2002. 320 с.
5. Удовиченко В. І. Дистанційний формат взаємодії суб'єктів освітньої діяльності : метод. рекомендації. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021. 198 с.
6. Шакоцько В. В. Методика використання ІКТ у початковій школі : навч.-метод. посіб. Київ : ТОВ Редакція «Комп'ютер», 2008. 128 с.

References

1. Vlasenko, N. O. (2019). *Dystantsiine navchannia: Ukraina i svit* [Distance learning: Ukraine and the world]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii – Aesthetics and ethics of pedagogical action*, 20. 29–37 [in Ukrainian].
2. Vorontyukova, I. P., Yakubov, S. V. (2017). *Uprovadzhenia dystantsiinykh tekhnolohii u navchalno-vykhovnyi protses zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Implementation of remote technologies in the educational process of general educational institutions]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Hrytsenko, V. I. (2004). *Dystantsiine navchannia: teoriia i praktyka* [Distance learning: theory and practice]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Kukhareenko, V. M. (2002). *Dystantsiine navchannia ta umovy zastosuvannia* [Distance learning and conditions of use]. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Udovychenko, V. I. (2021). *Dystantsiinyi format vzaiemodii subiektiv osvithnoi diialnosti* [Distance format of interaction of subjects of educational activity]. Sumy : NVV KZ SOIPPO [in Ukrainian].
6. Shakotko, V. V. (2008). *Metodyka vykorystannia IKT u pochatkovii shkoli* [Methods of using ICT in primary school]. Kyiv : TOV Redaktsiia «Kompiuter» [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано теоретико-методичні засади організації уроків у початкових класах в умовах дистанційного навчання. На сучасному етапі розвитку суспільства зміни, що відбуваються у світі загалом та в Україні зокрема, є кардинальними і потребують рішучих змін усталеного життя всіх зацікавлених сторін. Відтак, прогрес у суспільстві (комп'ютеризація, цифровізація, збільшення ролі інформації), а також спалах COVID-19 і нарешті війна поставили перед освітою два нові виклики: налагодження освітнього процесу під час карантинних та іншого роду обмежень, знаходження нових форм, методів, засобів, прийомів, технологій навчання молодших школярів.

У житті сучасних школярів важливу роль відіграють гаджети. Здобувачі освіти постійно зосереджені на технічних пристроях, різноманітних цифрових розвагах, навіть їхня соціалізація проходить через інтернет. Проте багато із них мають проблеми з комунікацією в реальному житті, є соромливими, замкненими та часто навіть асоціальними. Сукупність цих проблем вимагає кардинальних рішень та змін традиційних форм освіти. Вирішенням проблем із освітніми обмеженнями, а також залучення дітей до комп'ютеризації в корисному та значущому руслі стало впровадження дистанційного навчання.

В останні роки дистанційне навчання є досить актуальною темою для досліджень. Окремі питання, що стосуються визначення поняття «дистанційне навчання» досліджували вчені М. Томпсон, М. Мур, А. Кларк, і Д. Кіган, І. Роберт, А. Хуторський), педагогічні аспекти відкритого дистанційного середовища (О. Андреев, В. Беспалько, О. Коломієць, В. Кухаренко), методичні особливості організації освітнього процесу із застосуванням різних дистанційних моделей (М. Васильєва, Р. Вернидуб, В. Сергієнко, Ю. Триус, В. Франчук, А. Худякова). Окрема увага науковців (Н. Бойко, У. Дудка, І. Захарова, В. Логвіненко, О. Муковіз, О. Цись) приділялася проблемі організації самостійної навчальної діяльності здобувачів освіти за допомогою технологій дистанційного навчання.

Проблема організації уроків у початкових класах в умовах дистанційного навчання нині недостатньо вивчена. Адже виявилось, що до організації освітньої діяльності молодших школярів у дистанційному форматі не були готові ні батьки, ні діти, ні навіть вчителі. Дистанційне навчання є якісно новою формою освіти, що ґрунтується на принципах самостійності, впровадженні сучасних педагогічних методів, технічних засобів передавання інформації як особливого виду освітньої діяльності, що робить процес засвоєння знань гнучким, варіативним, багатовекторним; уможлиблює навчання за індивідуальною освітньою траєкторією відповідно до особистих потреб, зацікавлень та здібностей.

Ключові слова: дистанційне навчання, молодші школярі, педагогічна взаємодія, освітній процес, онлайн-платформи.

УДК 373.3.016.091.2:8

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-340-349

PECULIARITIES OF THE USE OF ART-PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
IN PRIMARY SCHOOL LANGUAGE AND READING LESSONS

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ПЕДАГОГІЧНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МОВИ І ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Lada CHEMONINA,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

ladachemonina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2599-4393>

Berdyansk State Pedagogical
University,

✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

Лада ЧЕМОНИНА,

кандидат педагогічних наук,
доцент

Бердянський державний
педагогічний університет,

✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: November 16, 2023

Revised manuscript accepted: December 02, 2023

ABSTRACT

The article is devoted to an important today problem – the introduction of innovations, namely art-pedagogical technologies, into the process of primary school students' language and literary education. The relevance of the chosen problem is determined by the leading feature of modern school education in our country – the presence of integrative processes.

Appealing to the results of domestic scientists' research analysis and the conducted primary school teachers' survey, the author convincingly substantiates the feasibility of using art-pedagogical technologies in the process of forming primary education students' competencies, both key ones and in the linguistic and literary field of education.

The proposed article contains material that is the result of the researcher's investigation and practical activities regarding the peculiarities of language and literary education of the specified contingent of children on the basis of art-pedagogical technologies. Attention is focused on the differences between art-pedagogy and art-therapy, the peculiarities of the use of strategies of these sciences in the educational process of the new Ukrainian school are indicated. The publication contains material on analysis of various groups of art-pedagogical technologies (art-applied, game, music-art, photo/video- and event-technologies), as well as practical examples of their implementation in language lessons and reading in the first concentration of a modern institution of general secondary education. The author emphasizes that the use of the proposed tasks does not require special artistic training of neither a teacher nor students and will contribute to the implementation of complex and active approaches, which the process of younger schoolchildren's language and literary education is based on today.

The article will be useful both to specialists in the field of primary education who work at the New Ukrainian School and actively implement educational innovations in language and

reading lessons, and to pedagogical institutions of higher education educators who train future primary school teachers. Acquaintance with the content of the publication will contribute to students of the specialty 013 «Primary Education» mastering professional competences regarding the implementation of art-pedagogical technologies in the process of primary school students' language and literature education in order to form a system of necessary knowledge, skills and training in the language and literature field of children education.

Keywords: *art-pedagogical technologies, language and literary education, art-applied technologies, game technologies, music-art technologies, photo/video technologies, event-technologies.*

Вступ. Події останніх років зумовили численні пошуки вітчизняних науковців у руслі сучасних підходів до організації освітнього процесу на засадах інтегративності, дитиноцентризму й урахування індивідуальних особливостей кожного здобувача освіти. Саме тому початкова освіта покликана створити фундаментальну базу знань, умінь і навичок у кожній дитини, зокрема з мовно-літературної освітньої галузі, що забезпечить її успішне навчання на інших рівнях. Про це свідчить і чітко визначена в Державному стандарті початкової освіти роль мовної та літературної освіти молодших школярів: розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому і суспільному житті, у міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; плекання здатності спілкуватися рідною мовою (якщо вона не українська); формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Відповідно, метою початкового курсу мовної та літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Як зазначено укладачами методичного посібника «Порадник для вчителя НУШ», однією з визначальних ознак освітнього процесу в новій українській школі є запровадження інтегрованого навчання, тобто такого навчання, яке ґрунтується на комплексному підході. За таких умов освіта забезпечує усвідомлення дитиною загальної картини світу, а не поділяється на окремі навчальні предмети (Бібік, 2017)

Не менш важливою ознакою освітнього процесу в сучасному закладі загальної середньої освіти (у руслі нашого дослідження – на уроках мови і читання) є запровадження діяльнісного підходу, що дозволяє формувати у здобувачів початкової освіти ключові та галузеві компетентності «в дії», залучаючи їх до різноманітних активностей в урочний і позаурочний час (Бібік, 2017).

За результатами наукових пошуків представниками сучасного освітнього простору України визначено, що серед ефективних педагогічних інструментів, здатних забезпечити вимоги сьогодення щодо розвитку творчого потенціалу учнів початкової школи, їхнього критичного мислення й готовності вчитися упродовж життя, перше місце посідають арт-педагогічні технології навчання (Деркач, 2009; Павлюк, 2013; Пріма, 2016; Руденька, 2012; Хлебнік, 2011).

Мета статті – розкрити особливості формування у здобувачів початкової освіти галузевих компетентностей на уроках мови і читання засобами арт-педагогічних технологій.

Завдання пропонуваної публікації: визначити стан розв'язання проблеми в науковій теорії та практиці; з'ясувати рівень готовності фахівців у галузі початкової освіти щодо впровадження арт-педагогічних технологій у процес мовної та літературної освіти учнів початкової школи; презентувати завдання, спрямовані на формування в молодших школярів галузевих компетентностей на уроках мови і читання засобами арт-педагогічних технологій.

Методи та методики дослідження. З'ясувати рівень готовності учителів початкових класів нової української школи до активного застосування арт-педагогічних технологій на уроках мови і читання намагалися за допомогою анкетування. Аналіз результатів проведеного опитування фахівців у галузі початкової освіти уможливив констатацію такого:

- більшість респондентів вважає, що використання у процесі мовної та літературної освіти дітей молодшого шкільного віку має переважувати використання дидактичних ігор;
- інтегрування мовно-літературної та мистецької компоненти має місце переважно на уроках зв'язного мовлення;
- опитані вчителі початкової школи потребують методичних указівок та посібників щодо застосування арт-педагогічних технологій на уроках з предметів мовно-літературної освітньої галузі.

Отже, пропонується стаття покликана ознайомити сучасних фахівців-практиків у галузі початкової освіти з особливостями здійснення мовної та літературної освіти учнів початкової школи на засадах арт-педагогічних технологій.

Результати дискусії. Реформування системи освіти України визначає необхідність створення умов, дотримання яких забезпечить якісний рівень оволодіння здобувачами освіти (зокрема початкової) компетентностями з мовно-літературної освітньої галузі. Цей процес відбиває євроінтеграційні зміни, що відбуваються в системі освіти нашої держави, і вимагає пошук та імплементацію інноваційних підходів до навчання учнів початкової школи мови і читання. До того ж, комунікативна компетентність – визначальна риса особистості сучасного суспільства, яка забезпечує успішну соціалізацію людини, розвиток і презентацію її індивідуальних особливостей, уможливорює результативну діяльність у команді, а також навчання упродовж життя (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Останнє десятиріччя нашого століття можна назвати «активним» щодо кількості публікацій стосовно застосування мистецького потенціалу в освітній системі України, які вирізняються своїм розмаїттям. Питанням упровадження арт-педагогічних технологій переймаються багато вітчизняних учених. Назвемо деяких з них: Т. Алексінцева, О. Деркач, Р. Павлюк, Р. Пріма, Т. Руденька, С. Хлебнік та ін.

Аналіз наукового доробку названих вище дослідників уможливило ствердження того, що подекуди в науковій літературі простежується не виправдане синонімічне ототожнення дефініцій «арт-педагогіка» й «арт-терапія» (Деркач, 2009; Павлюк, 2013; Пріма, 2016; Руденька, 2012; Хлебнік, 2011).

Ми переконані, що причиною цього послужило часткове смислове уподібнення понять *психологія*, *педагогіка* і *терапія*, що мають першу частину *арт-*. Така синонімізація зумовила помилкове та не виправдане з наукової точки зору вживання названих вище термінів.

Беручи до уваги позиції вітчизняних учених щодо визначення поняття *арт-педагогіка* (О. Деркач, Р. Павлюк, Р. Пріма, Т. Руденька, С. Хлебнік та ін.), пропонуємо його трактувати як напрям педагогічної науки, що зумовлює інтеграцію педагогічних і мистецьких стратегій з метою формування ключових компетентностей здобувачів освіти (у нашому випадку – початкової).

Нам імпонує позиція Р. Павлюка, який виокремлює функції арт-педагогіки, а саме: *культурологічну*, зумовлену об'єктивним зв'язком особистості з культурою як системою цінностей, розвитком людини; *освітню*, що спрямована на розвиток особистості й опанування нею дійсності через різні види мистецтва; *виховну*, яка забезпечує формування морально-естетичних, комунікативно-рефлексивних якостей особистості та її соціокультурну адаптацію засобами мистецтва; *корекційну*, спрямовану на профілактику, корекцію та компенсацію недоліків у розвитку за умови їх наявності (Павлюк, 2013).

Функції арт-педагогіки відбиваються в палітрі арт-педагогічних технологій навчання, визначальною рисою яких, за переконанням О. Деркач, є можливість їх використання в різних сферах діяльності здобувачів початкової освіти з метою розв'язання завдань щодо формування та розвитку в дітей за досить короткий проміжок часу певних галузевих компетентностей. Нам імпонує позиція названої вище дослідниці, що визначає потужний потенціал названих технологій стосовно забезпечення особистісно орієнтованого освітнього процесу, під час якого відбувається гармонійне формування особистості молодшого школяра засобами художньо-творчого самовираження, а також процеси самопізнання та самореалізації (Деркач, 2009).

Аналіз сучасної літератури з проблеми нашого дослідження дозволив нам констатувати, що арт-педагогічні технології навчання можна умовно об'єднати в кілька груп – художньо-прикладні, ігрові, фото\відео-, івент-технології тощо. Проаналізуємо деякі стратегії названих груп (Безпальча, 2010).

Серед представників молоді наразі викликають особливе зацікавлення сучасні жанри мистецтва, зокрема колажування та 3d-інсталяція, що зумовило появу однойменних методів у палітрі арт-педагогічних технологій.

Так, наприклад, стратегія колажування передбачає, що здобувачі початкової освіти у процесі виконання завдання на уроці мови або читання мають приклеювати чи прикріпляти до певної основи будь-які матеріали, які відрізняються від неї за різними показниками (кольором, розміром, фактурою тощо). Матеріал для створення колажу може містити різноманітні світлини, ілюстрації чи зображення, природні матеріали, різноманітні предмети тощо (Безпальча, 2010).

Доцільно зазначити, що активність стосовно використання цієї стратегії зумовлюється, передусім, тим, що у творців колажу можуть бути відсутні або тільки частково сформовані художні здібності. Отже, будь-який здобувач початкової освіти зможе успішно виконати завдання, яке передбачає використання цього методу. Колажування уможливорює колективну роботу, що забезпечує не тільки реалізацію діяльнісного підходу на уроках мови та читання, а й розвиток ключових компетентностей молодших школярів.

Проілюструємо можливості цієї стратегії за допомогою вивченого за минулий рік можемо запропонувати учням виконати таке завдання:

Завдання № 1.

1. Об'єднайтесь у групи. Розгляньте світлини, що лежать у конвертах. Яке зображення, на вашу думку, є зайвим? Доведіть, що ви не помилилися.

1 група

2 група

У результаті спільного обговорення другокласники мають дійти висновку, що серед світлин першої групи зайвим є зображення жирафи, оскільки у цьому слові наголошеним є другий склад, а в інших чотирьох словах, які позначають назви тварин – перший. Переважна більшість назв тварин, зображених на світлинах другої групи, мають наголошений другий склад (окрім слова «зебра»). Отже, саме перша світлина у другій групі зображень буде зайвою.

2. Створіть колаж зі світлин, які ви об'єднали за спільною ознакою, так, щоби:

1 група: із других букв кожного слова можна було скласти назву пори року;

2 група: із третіх букв кожного слова можна було скласти назву пори року.

Запишіть назви тварин і відгаданої пори року. Прочитайте ці слова.

Здобувачі початкової освіти, що є членами першої групи, мають розташувати зображення в колажі так: олень, білка, страус, вовк. У результаті спільної роботи діти мають записати слово *літо*.

Учні другої групи мають створити колаж у такий спосіб: коза, свиня, хом'як, їжак. Отже, виконавши завдання, діти зможуть прочитати слово *зима*.

3. Як називається пора року, що знаходиться між літом і зимою? Доберіть сполучення слів, за допомогою яких ви можете її описати.

Ще одна стратегія, яка не залишає байдужими сучасних учителів початкової школи, має назву *3d-інсталяція*. Вона являє собою художню техніку, що передбачає використання тривимірних об'єктів. Така інсталяція створюється, як правило, у приміщенні, а її елементами можуть слугувати найрізноманітніші предмети. Зміст 3d-інсталяції, зазвичай, визначається символікою використаних предметів та особливостями їх розташування у просторі (Безпальча, 2010).

Створити інсталяцію дуже просто, адже для цього не потрібно спеціальної освіти чи наявності художніх здібностей. Доцільно наголосити, що створення 3d-інсталяції має передбачати групову проєктну діяльність. Учитель може навіть створити виставку подібних творів мистецтва, зроблених учнями.

Так, наприклад, на уроці читання (за підручником О. Савченко) пропонуємо третьокласникам ознайомитися з 3d-інсталяцією та зробити припущення:

Завдання № 2

Роздивіться інсталяцію. Спробуйте назвати тему розділу, твори якого вивчатимуться наступні кілька уроків.

Приблизна відповідь здобувачів початкової освіти може бути такою: «Наступні кілька уроків ми будемо читати твори розділу «Літературні казки».

Загальновідомо, що домінантним видом діяльності, який є притаманним для учнів початкової школи, залишається гра. Саме тому в методичному арсеналі фахівців у галузі початкової має бути значна кількість дидактичних ігор, використання яких забезпечить мотивацію молодших школярів до засвоєння нового матеріалу, а також сприятиме формуванню в них як галузевих, так і ключових компетентностей. Сьогодні особливий інтерес у вчителів початкової школи викликає одна зі стратегій арт-педагогічних технологій – гра із піском. У попередніх статтях ми описували умови використання цього методу. У цій публікації пропонуємо завдання, що передбачає використання такого виду гри на етапі актуалізації опорних знань четвертокласників про іменник. Набір іграшок у цьому випадку має містити такі предмети: транспорт, природні матеріали, тварини, птахи, рослини, люди тощо.

Завдання № 3

На фею Морфологію зла чаклунка наклала закляття. Тепер бідолашна фея не може пригадати ім'я свого найулюбленішого ельфа, якого загубила. Вона звернулася до нас із проханням допомогти їй: закляття втратить свою силу, якщо ви правильно виконаєте завдання – розставите на піску спочатку слова, які відповідають на питання *хто?*, а потім – слова, які відповідають на питання *що?* Отже, діти, чи здогадалися ви, як звати улюбленого ельфа феї Морфології? Що ви про нього знаєте?

У результаті аналітичних дій здобувачі початкової освіти мають правильно розгашувати предмети та дійти висновку, що ім'я улюбленого ельфа феї Морфології – іменник, а потім назвати визначальні ознаки цієї частини мови.

З метою популяризації певних знань на уроках мови або читання (в офлайн- чи онлайн-режимі), за нашим переконанням, доцільно використовувати фото/відеотехнології, зокрема відеоролики. Ми звикли до того, що таку продукцію створюють професіонали. Проте сучасні гаджети мають досить потужні цифрові камери, що дозволяє кожному пересічному українцю створити якісний відеоролик. Отже, учитель початкової школи може записати відео, яке, наприклад, розкриває особливості роботи з рядками в зошиті, або написання літер та їх елементів. Такі ролики мають особливе значення в умовах дистанційного навчання грамоти першокласників. Проте доцільно запропонувати і молодшим школярам зняти власне відео на певну тему, наприклад: як визначити будову слова, як правильно писати слова з ненаголошеними голосними в корені тощо.

Ще одна група арт-педагогічних технологій, стратегії якої уможливають застосування діяльнісного підходу у процесі мовної та літературної освіти та реалізацію змістової лінії «Театралізуємо», має назву «івент-технології». Лексема «event» є англомовного походження та перекладається українською як «подія» чи «захід». Назвемо загальновідомі івенти, як-от: квести, флешмоби, перфоманси (Безпальча, 2010).

Так, характерними ознаками квестів є такі: ігровий характер взаємодії учасників; наявність кількох команд-учасниць, які виконують завдання задля

проходження квесту; маршрут квесту заздалегідь невідомий (його знає тільки організатор) і подається через зашифровані чи сховані завдання.

Наприклад, учням четвертого класу доцільно запропонувати пройти квест, у результаті чого вони дізнаються тему уроку (наприклад: «Прикметник як частина мови»). Завдання, що допоможуть дітям пройти квест, мають містити слова «ліворуч», «угору», «униз» тощо. Після визначення теми уроку здобувачі початкової освіти мають назвати лексеми, які допомогли їм виконати завдання чи знайти приховану підказку – це і є прислівники.

Ще одна форма мистецтва створення образів – перфоманс, де художні образи не є статичними, вони рухливі та живі. Вважати перфоманс виставою є помилкою, не зважаючи на те що, всі події, які відбуваються під час цього івенту, передбачають попередню діяльність режисера та акторів чи виконавців. Проте в центрі уваги глядачів залишаються створені художником образи. Перфоманси поступово стають популярними і все ширше використовуються під час масових акцій.

Давайте з'ясуємо можливості використання цієї стратегії на уроці читання. Так, другокласникам доцільно запропонувати перфоманс – танець Попелюшки та Принца, під час якого головна героїня, почувши, як годинник пробив дванадцятю годину ночі, зникає з балу, загубивши свій чобіток. Після перегляду івенту здобувачі початкової освіти мають дати відповідь на поставлені вчителем запитання. Наприклад:

Завдання № 4

• **Діти, чи здогадалися ви, про яку казку буде йти мова на наступному уроці позакласного читання?**

• **Що вам допомогло відгадати назву казки?**

• **Може, хтось знає ім'я і прізвище автора цього твору?**

Висновки. Отже, зміни в освітньому просторі України дозволяють стверджувати про особливо важливу роль процесу взаємодії різноманітних педагогічних систем і практичного застосування нових альтернативних педагогічних технологій у практиці роботи закладу загальної середньої освіти, зокрема початкової ланки. Однією з інновацій, що дозволяє не тільки урізноманітнити освітній процес, але й забезпечити інтегративний підхід до формування компетентностей молодших школярів, створити ситуацію успіху та благополуччя на кожному уроці мови і читання, є арт-педагогічні технології. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні ролі арт-педагогічних технологій у створенні благополучного освітнього середовища.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти. URL : <http://nus.org.ua/news/uryadopublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>. (дата звернення: 25.09.2023).

2. Деркач О. О. Реалізація виховного потенціалу арт-педагогіки в умовах навчально-виховного процесу початкової школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Теорія і методика мистецької освіти*. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 8 (13). С. 155–159.

3. Крок до толерантності: використання арттехнологій у захисті прав дітей-біженців : навч.-метод. посіб. / за ред. Р. Безпальчої. Київ : Школа Рівних Можливостей, 2010. 124 с.

4. Нова українська школа : poradnyk dlia vchytelia / za zag. red. N. M. Bibik. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

5. Павлюк Р. О. Артпедагогіка як наука: зміст, суть, значення та форми впровадження. *Педагогічний альманах*. Київ. 2013. № 17. С. 67–73.

6. Пріма Р. М., Алексінцева Т. В. Артпедагогіка як наукове поняття : аспекти сутнісної характеристики. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси, 2016. № 1. С. 27–38.

7. Руденська Т. М. Артпедагогіка як інновація сучасної професійно-педагогічної теорії і практики. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 4. С. 59–63.

8. Хлебнік С. Р. Арт-педагогіка в підготовці соціального гувернера до соціалізації дітей з вадами розвитку. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя. 2011. № 1 (14). С. 104–107.

References

1. Kabinet Ministriv Ukrainy (2018). *Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity* [State standard of primary education]. URL : <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvanovyy-derzhstandartpochatkovoї-osvity-dokument/> [in Ukrainian].

2. Derkach, O. O. (2009). *Realizatsiia vykhovnoho potentsialu art-pedahohiky v umovakh navchalno-vykhovnoho protsesu pochatkovoї shkoly* [Realization of the educational potential of art-pedagogy in the conditions of the educational process of the elementary school]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Theory and method of art education. Kyiv : Vydavnytstvo NPU im. M. P. Dragomanova, 8 (13), 155–159 [in Ukrainian].

3. Bezpalcha, R. (ed.). (2010). *Krok do tolerantnosti: vykorystannia arttekhnologii u zahysti prav ditei-bizhentsiv : navch.-metod. posib.* [A Step to Tolerance: Using Artechnology to Protect the Rights of Refugee Children]. Kyiv : Shkola Rivnyh Mozhlyvostej. [in Ukrainian].

4. Bibik, N. M. (Ed.). (pik). *Nova ukrainska shkola : poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: Teacher's Guide]. Kyiv : TOV «Vydavnychij dim «Pleyady» [in Ukrainian].

5. Pavliuk, R. O. (2013). *Artpedahohika yak nauka: zmist, sut, znachennia ta formy vprovadzhenia* [Art pedagogy as a science: content, essence, meaning and form of implementation]. Pedagogical almanac, 17, 67–73. [in Ukrainian].

6. Prima, R. M., Aleksinceva, T. V. (2016). *Artpedahohika yak naukove poniattia : aspekty sutnisnoi kharakterystyky*. [Artpedagogy as a scientific concept: aspects of essential characteristics]. Herald of Cherkasy University, 1, 27–38. [in Ukrainian].

7. Rudenka, T. M. (2012). *Art-pedahohika yak innovatsiia suchasnoi profesiino-pedahohichnoi teorii i praktyky* [Art-pedagogy as an innovation of modern professional-pedagogical theory and practice]. Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Psychological and pedagogical sciences, 4, 59–63. [in Ukrainian].

8. Khliebnik, S. R. (2011). *Art-pedahohika v pidhotovtsi sotsialnoho huverera do sotsializatsii ditei z vadamy rozvytku* [Art-pedagogy in the preparation of a social tutor for the socialization of children with developmental disabilities]. Bulletin of Zaporizhzhya National University. Pedagogical sciences, 1 (14), 104–107. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено важливій проблемі сьогодення – упровадженню інновацій, а саме арт-педагогічних технологій, у процес мовної та літературної освіти учнів початкової школи. Актуальність обраної проблеми визначається провідною рисою сучасної шкільної освіти нашої держави – наявністю інтегративних процесів.

Апелюючи результатами аналізу наукових досліджень вітчизняних учених і проведеного опитування учителів початкової школи, авторка переконливо обґрунтовує доцільність використання арт-педагогічних технологій у процесі формування у здобувачів початкової освіти компетентностей як ключових, так і з мовно-літературної освітньої галузі.

У пропонуваній статті наявний матеріал, що є результатом науково-пошукової та практичної діяльності дослідниці стосовно особливостей здійснення мовної та літературної освіти зазначеного контингенту дітей на засадах арт-педагогічних технологій. Закцентовано увагу на відмінностях арт-педагогіки й арт-терапії, зазначено особливості використання стратегій цих наук в освітньому процесі нової української школи. Публікація вміщує матеріал щодо аналізу п арт-педагогічних технологій, приклади їх реалізації на уроках мови і читання в першому концентрі сучасного ЗЗСО. Авторка наголошує, що використання запропонованих завдань не вимагає спеціальної мистецької підготовки ані вчителя, ані учнів і сприятиме реалізації комплексного та діяльнісного підходів, на яких сьогодні ґрунтується процес мовної і літературної освіти молодших школярів.

Стаття буде корисною фахівцям у галузі початкової освіти, які працюють в Новій українській школі й активно впроваджують освітні інновації на уроках мови і читання, та стане в нагоді викладачам педагогічних закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх учителів початкової школи. Ознайомлення зі змістом публікації сприятиме оволодінню студентами спеціальності 013 «Початкова освіта» фаховими компетентностями щодо упровадження у процес мовно-літературної освіти учнів початкової школи арт-педагогічних технологій задля формування в дітей системи необхідних знань, умінь і навичок з мовно-літературної освітньої галузі.

Ключові слова: арт-педагогічні технології, мовно-літературна освіта, художньо-прикладні технології, ігрові технології, музично-мистецькі технології, фото/відеотехнології, івент-технології.

СЕРЕДНЯ ОСВІТА

УДК 37.018.2:796.011

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-350-359

INCREASING THE LEVEL OF PHYSICAL FITNESS OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH SPORTS GAMES

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ СПОРТИВНИХ ІГОР

Halyna BUTENKO,

PhD in physical education and
sports, Associated Professor

halsanna22@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5479-3224>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Галина БУТЕНКО,

кандидат наук з фізичного
виховання і спорту, доцент

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженко,

✉ вул. Київська, 4, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article examines problematic issues related to improving the process of physical education of high school students, namely the development of new programs of extracurricular activities for high school students based on the means of sports games, which is associated with an insufficient amount of their motor activity. During the development of new programs of extracurricular activities for high school students, the issues of a comprehensive approach, taking into account the motivation for participation in various types of sports games, remain relevant.

Evaluation of the results of the introduction of an experimental program of extracurricular activities based on the means of sports games into the system of physical education of high school students was carried out in the process of a pedagogical experiment in accordance with changes in indicators of physical fitness in comparison with the corresponding changes of representatives of the control group. The results of the pedagogical experiment made it possible to determine the effectiveness of the proposed program on the general physical condition of high school students: the boys of the experimental group had statistically significantly better ($p < 0.05$) values of the level of physical performance (by 5%), speed, strength, power abilities, the level of development of dexterity, endurance and flexibility (by 3-9%), the general level of physical fitness (by 7%) and indicators of special physical fitness (by 4-8%).

The use of the experimental program of extracurricular activities also contributed to the increase in physical fitness of girls: significantly higher values of their physical fitness level (by 7%), physical fitness level (by 8%), indicators of physical fitness (by 2-6%), special physical fitness are observed (by 4-6%).

The generalization of the obtained results of the pedagogical experiment states the effectiveness of the implementation of the proposed program of extracurricular activities based

on the means of sports games, the result of which was a significant improvement in the physical capacity of high school students. This provision provides grounds for the practical introduction of the proposed program into the system of physical education of high school students.

Keywords: *physical education, high school students, sports games.*

Вступ. В Україні сьогодні гострою проблемою залишається збереження фізичного й психічного здоров'я учнівської молоді, вирішення цієї проблеми полягає в покращенні фізичної підготовленості й загального функціонального стану учнів старших класів (Дубогай, 2016; Жуков, 2016). Проблема, що розглядається, пов'язана із впливом несприятливих чинників соціально-економічного, екологічного характеру, а також з негативними явищами в організації та реалізації процесу фізичного виховання в старшій школі на тлі карантинного та воєнного стану країни останніх років.

Багато провідних фахівців у галузі фізичного виховання стверджують, що збільшення обсягу уроків фізичної культури протягом тижня до трьох не дають бажаного ефекту, що необхідні додаткові позакласні (факультативні) заняття, що може привести до суттєвого збільшення кількості старшокласників, які активно займаються фізичною культурою і спортом. Наслідком чого може бути істотне покращення загального фізичного стану учнівської молоді (Ващук, 2013; Іщенко, 2015; Моїсєєв, 2017).

Оптимізація процесу фізичного виховання в старшій школі традиційно розглядається як можливість упровадження в роботу з учнями старших класів різноманітних засобів рухової активності та спорту з метою підвищення їх фізичної підготовленості, фізичної працездатності, фізичного здоров'я. Високу ефективність показали різноманітні види аеробіки, оздоровчого фітнесу, шейпінгу, спортивних ігор, гімнастики, єдиноборств, атлетичної гімнастики, легкої атлетики тощо. Вказані дослідження були проведені із учнівською молоддю в рамках як уроків фізичної культури, так і позакласних занять, але кількість подібних досліджень обмежена і є сьогодні недостатньою (Іщенко, 2015; Моїсєєв, 2017).

Вирішення поставленої проблеми можливе шляхом упровадження в систему факультативних або позакласних фізкультурно-спортивних занять комплексного використання засобів різних видів фізичних вправ. Зокрема, популярних серед учнів старших класів видів спортивних ігор – баскетболу, футболу, волейболу, гандболу тощо (Абрамов, 2016; Бойчук, 2016; Жуков, 2016).

Таким чином, актуальним залишається питання наукового обґрунтування та впровадження в систему позакласних занять учнів старших класів у процесі фізичного виховання експериментальної програми, яка забезпечила повну реалізацію мотиваційних прагнень старшокласників та вирішення завдань корекції їх фізичного стану. Програма повинна передбачати перерозподіл обсягу навантаження різних видів підготовки за допомогою використання волейболу, футболу, баскетболу та гандболу, що спрямовано на підвищення рівня фізичної працездатності, загальної й спеціальної фізичної підготовленості, фізичного здоров'я старшокласників.

Мета – обґрунтувати програму позакласних фізкультурно-спортивних занять на основі використання засобів спортивних ігор у комплексі з метою підвищення фізичної підготовленості учнів старших класів.

Методи та методи дослідження: аналіз і узагальнення даних науково-методичної літератури; педагогічне спостереження; педагогічний експеримент; педагогічне тестування загальної та спеціальної фізичної підготовленості; методи математичної статистики.

Результати та дискусії. Педагогічний експеримент проводився з метою оцінки ефективності розробленої програми на основі використання засобів спортивних ігор у комплексі у процесі фізичного виховання учнів старших класів. У рамках педагогічного експерименту був проведений порівняльний аналіз фізичної підготовленості учнів старшої школи контрольної та експериментальної груп, що є необхідною умовою задля об'єктивної інтерпретації результатів педагогічного експерименту.

Більшість показників фізичної підготовленості учнів старших класів контрольної та експериментальної груп відповідали середньому рівню. Зокрема, бігу 100 м становив $15,88 \pm 0,05$ с й $15,77 \pm 0,06$ с відповідно, час бігу 1000 м – $4,07 \pm 0,05$ хв. й $4,08 \pm 0,06$ хв. відповідно, стрибок у довжину з місця – $215,35 \pm 1,77$ см й $211,67 \pm 2,36$ см відповідно, у тесті на силу учні показали результат $11,47 \pm 0,36$ рази й $11,27 \pm 0,37$ рази відповідно, у тесті на гнучкість – $13,12 \pm 0,39$ см й $12,48 \pm 0,45$ см відповідно. На початку експерименту результати човникового бігу 3 по 10 м відповідали рівню нижче середнього – $8,64 \pm 0,09$ с й $8,76 \pm 0,09$ с відповідно.

Отже, на початку педагогічного експерименту рівень фізичної підготовленості юнаків експериментальної та контрольної груп були майже однакою та переважно розглядалися як середні.

При цьому статистично достовірних відмінностей у величинах показників, що характеризують рівень фізичної підготовленості старшокласників експериментальної та контрольної груп на початку педагогічного експерименту, не спостерігалось.

На початку педагогічного експерименту для учениць обох груп були характерні так само середні значення щодо рівня розвитку гнучкості – $15,92 \pm 0,26$ см й $15,15 \pm 0,39$ см відповідно, спритності – $8,95 \pm 0,10$ с й $9,13 \pm 0,09$ с відповідно, швидкісних здібностей – $17,20 \pm 0,13$ с й $17,43 \pm 0,11$ с відповідно, швидкісно-силових здібностей $181,83 \pm 2,05$ см й $177,37 \pm 1,59$ см відповідно та силових здібностей – $11,28 \pm 0,25$ рази й $10,80 \pm 0,22$ рази відповідно. Таким чином, загальний рівень фізичної підготовленості дівчат-старшокласниць також відповідає середньому рівню.

На початку педагогічного експерименту в юнаків та дівчат експериментальної й контрольної груп констатовані майже однакові показники рухових тестів, що характеризують спеціальну фізичну підготовленість.

У юнаків вихідні рівні швидкості становили $9,32 \pm 0,25$ с в експериментальній групі та $9,29 \pm 0,23$ с у контрольній, стрибучості – відповідно $56,05 \pm 0,82$ см та $55,13 \pm 0,98$ см, швидкісної витривалості – $28,56 \pm 0,12$ с та $27,62 \pm 0,13$ с відповідно, сили ніг – $14,22 \pm 0,79$ рази та

14,46±0,83 рази відповідно, рухливості в плечових суглобах – 1,98±0,13 у. о. у експериментальній групі та 1,99±0,11 у. о. у контрольній групі, сили рук – відповідно 16,72±0,55 м та 16,50±0,61 м.

На початку педагогічного експерименту в дівчат експериментальної та контрольної груп були зареєстровані аналогічні співвідношення: показники швидкості за результатами тесту «Біг 9–3–6–3–9» зафіксовані на рівні 9,70±0,32 с та 9,82±0,34 с, показники стрибучості за результатами тесту «Стрибок у висоту з місця» становили 39,03±0,95 см в експериментальній групі та 38,66±0,90 см у контрольній, показники швидкісної витривалості в руховому тесті «Біг 92 м «ялинкою» становили відповідно 32,06±0,15 с та 31,74±0,15 с, показники сили ніг у тесті «Присідання за 20 с» – 12,56±0,65 рази та 12,52±0,69 рази відповідно, показники рухливості в плечових суглобах за результатами тесту «Викрут лінійки» становили відповідно 2,48±0,09 у. о. та 2,46±0,08 у. о., показники сили рук у тесті «Кидок набивного м'яча» становили відповідно 12,58±0,61 м та 12,45±0,73 м.

Отримані результати на початку педагогічного експерименту свідчать щодо відсутності достовірних відмінностей у фізичній підготовленості учнів старших класів експериментальної та контрольної групи. Переважно показники відповідали середньому рівню.

Об'єктивну оцінку впливу занять можна отримати на основі динаміки показників загальної та спеціальної фізичної підготовленості.

У таблиці 1 представлені результати повторного тестування фізичної підготовленості старшокласників експериментальної групи в кінці педагогічного експерименту та дані порівняльного аналізу результатів із вихідними величинами.

Визначено, що наприкінці педагогічного експерименту в юнаків експериментальної групи спостерігалось покращення показників порівняно із вихідними даними. Це стосується наступних показників фізичної підготовленості: швидкісних (статистично достовірно покращився результат бігу 100 м до 14,59±0,03 с), загальної витривалості (статистично достовірно знизилася величина показника рухового тесту біг 1000 м до 3,51±0,01 хв.), швидкісно-силових (статистично достовірно покращилася величина показнику стрибок у довжину з місця до 237,33±1,82 см), а також силових здатностей (статистично достовірно покращився показник підтягування на перекладині до 13,00±0,35 разів).

Відбулося також покращення показників розвитку гнучкості (статистично достовірно покращилися величини показників у тесті «Викрут лінійки» до 14,17±0,47 см) і спритності (статистично достовірно поліпшився час човникового бігу 3х10 м до 8,43±0,06 с).

Результати засвідчують статистично достовірне підвищення рівня фізичної підготовленості юнаків до 59,64±1,92 балів, що займалися за запропонованою програмою в експериментальній групі.

Протягом педагогічного експерименту більшість показників фізичної підготовленості юнаків зазнали характерних та виражених якісних змін (Табл. 1).

Таблиця 1

Показники фізичної підготовленості юнаків експериментальної групи на початку та наприкінці педагогічного експерименту

Тест	Початок експерименту		Наприкінці експерименту	
	результат	рівень	результат	рівень
Біг 100 м, с	15,77±0,06	середній	14,58±0,04*	вище середнього
Човниковий біг 3x10 м, с	8,67±0,06	нижче середнього	8,44±0,07*	середній
Біг 1000 м, хв.	3,55±0,03	середній	3,52±0,02*	середній
Підтягування на перекладині, разів	11,18±0,38	середній	13,01±0,36*	вище середнього
Стрибок у довжину з місця, см	231,68±2,34	середній	237,34±1,83	вище середнього
Нахил тулуба вперед з положення сидячи, см	12,59±0,44	середній	14,18±0,48*	вище середнього
Рівень фізичної підготовленості, бали	54,94±2,18	середній	59,65±1,93*	середній

Примітка: * – $p < 0,05$ у порівнянні із величинами показників на початку педагогічного експерименту.

Статистично достовірних змін у юнаків експериментальної групи зазнав показник витривалості, показники швидкості, гнучкості й спритності. Водночас, показник швидкісно-силових здібностей старшокласників зазнав недостовірного покращення.

Порівняльний аналіз даних тестування хлопців-старшокласників експериментальної та контрольної груп наприкінці педагогічного експерименту показав наступні результати.

Як видно із даних, представлених у таблиці 2, наприкінці педагогічного експерименту не було зареєстровано статистично достовірних відмінностей у показниках фізичної підготовленості у юнаків експериментальної та контрольної груп.

Таблиця 2

Показники фізичної підготовленості юнаків ЕГ та КГ наприкінці педагогічного експерименту

Тест	ЕГ		КГ	
	результат	%	результат	%
Біг 100 м, с	14,58±0,04	-1,32±1,26	14,64±0,04	-0,27±1,24
Човниковий біг 3x10 м, с	8,44±0,07	-2,66±1,39	8,50±0,09	-0,37±1,38
Біг 1000 м, хв.	3,52±0,02	-1,49±1,28	3,52±0,02	-0,28±1,36
Підтягування на перекладині, разів	13,01±0,36	16,43±1,39*	12,12±0,36	4,03±1,38
Стрибок у довжину з місця, см	237,34±1,83	2,46±1,28	236±2,07	0,72±1,57
Нахил тулуба вперед з положення сидячи, см	14,18±0,48	12,59±1,49*	13,32±0,41	1,53±1,42
Рівень фізичної підготовленості, бали	59,65±1,93	8,58±1,35*	56,41±1,82	2,09±1,35

Примітка: * – $p < 0,05$ у порівнянні із величинами показників у контрольній групі.

Можна констатувати виражену тенденцію до більш високих значень рівня фізичної працездатності, а також швидкісних, силових здатностей, рівня розвитку спритності, витривалості та гнучкості у старшокласників, які займалися за розробленою й запропонованою програмою із комплексним використанням засобів спортивних ігор.

Наприкінці педагогічного експерименту в учнів старших класів експериментальної групи були констатовані достовірно вищі порівняно із учнями контрольної групи темпи покращення силових здатностей (у 3,67 рази), гнучкості (у 5,84 рази) й загального рівня фізичної підготовленості (у 3,92 рази).

Статистично недостовірними, хоча і більш високими, зафіксовані темпи підвищення рівня швидкісно-силових здатностей, швидкісних можливостей і рівня розвитку витривалості (у 1,57 рази).

У таблиці 3 представлені результати тестування рівня фізичної підготовленості дівчат експериментальної групи на початку та наприкінці педагогічного експерименту.

Таблиця 3

Показники фізичної підготовленості дівчат ЕГ на початку та наприкінці педагогічного експерименту

Тест	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	результат	рівень	результат	рівень
Біг 100 м, с	15,95±0,12	середній	17,18±0,13	вище середнього
Човниковий біг 3x10 м, с	8,68±0,08*	середній	8,95±0,08	вище середнього
Біг 500 м, хв.	2,19±0,02	середній	2,21±0,02	вище середнього
Підтягування на перекладині, разів	12,46±0,32*	середній	11,28±0,25	середній
Стрибок у довжину з місця, см	186,08±1,93	середній	181,83±2,05	середній
Нахил тулуба вперед з положення сидячи, см	17,28±0,31*	середній	15,92±0,26	вище середнього
Рівень фізичної підготовленості, бали	56,26±1,48	середній	52,18±2,18	середній

Примітка: * – $p < 0,05$ у порівнянні із величинами показників на початку педагогічного експерименту.

На відміну від хлопців експериментальної групи, у дівчат наприкінці педагогічного експерименту було зафіксоване статистично достовірне підвищення рівня розвитку гнучкості, спритності й силових можливостей. Інші показники фізичної підготовленості зазнали статистично не достовірних змін із вираженою тенденцією до покращення.

Підтвердженням висновків є результати порівняльного аналізу даних показників фізичного стану дівчат-старшокласниць експериментальної й контрольної групи наприкінці педагогічного експерименту (Табл. 4).

Таблиця 4

Показники фізичної працездатності та фізичної підготовленості дівчат ЕГ та КГ наприкінці педагогічного експерименту

Тест	ЕГ		КГ	
	результат	%	результат	%
Біг 100 м, с	17,18±0,13	-1,78±1,34	16,37±0,09	-0,5±1,4
Човниковий біг 3x10 м, с	8,95±0,08	-2,76±1,32	9,2±0,09	-0,24±1,43
Біг 500 м, хв.	2,21±0,02	-1,68±1,37	2,22±0,02	-2,27±1,05
Підтягування на перекладині, разів	11,28±0,25	10,49±1,66*	11,22±0,25	3,98±1,6
Стрибок у довжину з місця, см	181,83±2,05	2,36±1,38	179,94±1,5	1,46±1,35
Нахил тулуба вперед з положення сидячи, см	15,92±0,26	8,58±1,58	15,01±0,48	-0,95±1,7
Рівень фізичної підготовленості, бали	52,18±2,18	7,79±1,22*	51,22±1,89	1,54±1,5

Примітка: * – $p < 0,05$ у порівнянні із величинами показників у контрольній групі.

Наприкінці педагогічного експерименту в дівчат експериментальної групи визначені статистично достовірно кращі, порівняно із дівчатами контрольної групи, результати човникового бігу 3x10 м, бігу 100 м, бігу 500 м, нахилу тулуба вперед з положення сидячи, стрибка у довжину з місця, підтягувань на перекладині. Величина показника рівня фізичної підготовленості старшокласниць експериментальної групи порівняно із дівчатами контрольної групи мала статистично достовірні переваги (56,26±1,48 балів й 51,22±1,89 балів відповідно).

Значущими є також результати змін показників фізичної підготовленості старшокласниць експериментальної і контрольної груп наприкінці педагогічного експерименту. Дівчата експериментальної групи показали характерну тенденцію до більш високих величин щодо приросту показників рівня фізичної підготовленості (у 1,52-2,27 рази), спостерігається статистично достовірне більш істотне підвищення інтегрального показника їхнього рівня фізичної підготовленості (у 3,83 рази).

Таким чином, результати педагогічного експерименту свідчить, що запропонована програма позакласних фізкультурно-спортивних занять із використанням засобів спортивних ігор у комплексі має високу ефективність, під впливом якої учні старших класів, що займалися у експериментальній групі мали характерне виражене підвищення рівня фізичної підготовленості.

Аналіз змін величин показників спеціальної фізичної підготовленості старшокласників експериментальної групи наприкінці педагогічного експерименту представлені у таблицях 5 та 6. У юнаків експериментальної групи було зафіксоване статистично достовірне покращення майже всіх показників (окрім показника рухливості плечових суглобів) рухових тестів, що характеризують спеціальну фізичну підготовленість у динаміці педагогічного експерименту. Юнаки контрольної групи теж показали покращення показників, але воно було менш суттєвим. Показники спеціальної фізичної підготовленості хлопців експериментальної групи наприкінці педагогічного експерименту зафіксовані достовірно кращими в порівнянні із показниками, що були зареєстровані в хлопців контрольної групи (Табл. 5).

Таблиця 5

**Показники спеціальної фізичної підготовленості хлопців ЕГ та КГ
наприкінці педагогічного експерименту**

Тест	ЕГ	КГ
Стрибок у висоту з місця, см	61,77±0,76*	57,18±0,93
Біг 9–3–6–3–9 м, с	8,75±0,19*	9,20±0,17
Біг 92 м «ялинкою», с	24,33±0,11*	25,43±0,11
Присідання за 20 с, разів	17,33±0,66*	15,70±0,82
Рухливість у плечових суглобах, у. о.	1,82±0,08	1,91±0,07
Кидок набивного м'яча, м	19,80±0,56*	17,43±0,48

Примітка: * – $p < 0,05$ у порівнянні із хлопцями контрольної групи.

В учнів старших класів експериментальної групи констатовані статистично достовірні поліпшення результатів у рухових тестах на стрибучість, на швидкість, у тесті на швидкісну витривалість, у тестах на силу рук й ніг. У тесті на рухливість у плечових суглобах показники покращилися статистично недостовірно.

У дівчат-старшокласниць зафіксовані аналогічні результати. Визначені позитивні зміни величин наступних показників, що характеризують спеціальну фізичну підготовленість дівчат експериментальної групи наприкінці педагогічного експерименту: показники швидкості, стрибучості, сили рук і ніг, гнучкості. Покращення результатів у тесті на швидкісну витривалість було статистично недостовірним.

Так само, як й у хлопців, наприкінці дослідження показники спеціальної фізичної підготовленості дівчат експериментальної групи виявилися статистично достовірно кращими порівняно із дівчатами контрольної групи (Табл. 6).

Таблиця 6

**Показники спеціальної фізичної підготовленості дівчат ЕГ та КГ
наприкінці педагогічного експерименту**

Тест	ЕГ	КГ
Стрибок у висоту з місця, см	44,82±0,54*	40,70±0,64
Біг 9–3–6–3–9 м, с	9,04±0,18*	9,73±0,20
Біг 92 м «ялинкою», с	28,35±0,12	29,64±0,11
Присідання за 20 с, разів	15,30±0,42*	14,10±0,48
Рухливість у плечових суглобах, у. о.	2,02±0,10*	2,37±0,07
Кидок набивного м'яча, м	16,84±0,50*	14,54±0,68

Примітка: * – $p < 0,05$ у порівнянні із дівчатами контрольної групи.

Отже, використання в процесі фізичного виховання учнів старшої школи на позакласних фізкультурно-спортивних заняттях спортивних ігор у комплексі сприяє підвищенню рівня їхньої фізичної підготовленості.

Висновки. Аналіз результатів педагогічного експерименту, де було вивчено вплив експериментальної програми позакласних занять із волейболу для старшокласників, свідчить про високу перспективність запропонованого підходу щодо вдосконалення системи позакласних фізкультурно-спортивних занять в умовах закладу загальної середньої освіти.

У хлопців-старшокласників експериментальної групи зафіксовано більш суттєве в порівнянні із хлопцями контрольної групи покращення їх швидкісних, швидкісно-силових, силових здатностей, рівня розвитку спритності, витривалості та гнучкості (на 3-9%), загального рівня фізичної підготовленості (на 7%) й показників спеціальної фізичної підготовленості (на 4-8%).

У дівчат експериментальної групи порівняно із дівчатами контрольної групи констатована висока ефективність використання запропонованої програми: спостерігаються достовірно більш високі величини рівня їх рівня фізичної підготовленості (на 8%), показників фізичної підготовленості (на 2-6%), спеціальної фізичної підготовленості (на 4-6%).

Загалом аналіз результатів педагогічного експерименту засвідчив, що впровадження в систему позакласних занять із волейболу старшокласників експериментальної програми на основі засобів спортивних ігор сприяє покращенню показників фізичної підготовленості, зокрема, спеціальної підготовленості.

Література

1. Абрамов С. А., Кузьміна М. І. Загальна фізична підготовка студентів у волейболі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*, 2016. № 112 (4). С. 9–12.
2. Бойчук Р. І., Захаркевич Т. М. Структура координаційної підготовленості волейболістів 17-18 років. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2016. № 139 (2). С. 210–213.
3. Ващук Л. М. Мотиваційно-ціннісні орієнтації старшокласників до фізичної культури. *Наука і освіта*. 2013. № 4. С. 92–94.
4. Дубогай О. Д. Здоров'язбереження школярів у системі освітньо-рухового навчання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : збірник наукових праць. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Київ, 2016. Вип. 3К1(70). С. 366–371.
5. Жуков С. М., Кузьміна М. І. Види популярних спортивних ігор у вищих навчальних закладах. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2016. № 112 (1). С. 137–139.
6. Іщенко О. С. Формування мотивації підлітків до занять фізичною культурою. *Матеріали VIII Міжнар. наук. конф. молодих вчених «Молодь та олімпійський рух», присвяченої 85-річчю НУФВСУ*. Київ, 2015. С. 298–299.
7. Моїсєєв С. О. Сучасні підходи до проведення уроків фізичної культури в загальноосвітній школі. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць*. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2017. № 34. С. 296-303.

References

1. Abramov, S. A., Kuzminova, M. I. (2016). *Zahalna fizychna pidhotovka studentiv u voleiboli* [General physical training of students in volleyball]. Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko. Series «Pedagogical Sciences», 112 (4), 9–12 [in Ukrainian].
2. Boichuk, R. I., Zakharkevych, T. M. (2016). *Struktura koordynatsiinoi pidhotovlenosti voleibolistiv 17-18 rokiv* [Structure of coordination training of 17-18 years old volleyball players]. Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko. Series «Pedagogical Sciences», 139 (2), 210–213 [in Ukrainian].

3. Vashchuk, L. M. (2013). *Motivatsiino-tsinisni orientatsii starshoklasnykiv do fizychnoi kultury* [Motivational and value orientations of high school students towards physical culture]. *Science and Education*, 4, 92–94 [in Ukrainian].

4. Dubohai, O. D. (2016). *Zdoroviazberezhennia shkoliariv u systemi osvithno-rukhovoho navchannia* [Health care of schoolchildren in the system of education and motor training]. *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after Dragomanov*. Series 15: Theory and methods of teaching: physical culture and sports. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 3K 1 (70) 16, 366–371 [in Ukrainian].

5. Zhukov, S. M., Kuzminova, M. I. (2016). *Vydy populiarnykh sportyvnykh ihor u vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Types of popular sports games in higher education institutions]. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*. Series «Pedagogical Sciences», 112 (1), 137–139. [in Ukrainian].

6. Ishchenko, O. S. (2015). *Formuvannia motivatsii pidlitkiv do zaniat fizychnoiu kulturoiu* [Structure of coordination training of 17-18 years old volleyball players]. *Materialy VIII Mizhnar. nauk. konf. molodykh vchenykh «Youth and the Olympic movement»*, prysviachenoï 85-richchiu NUFVSU. Kyiv, 298-299. [in Ukrainian].

7. Moiseiev, S. O. (2017). *Suchasni pidkhody do provedennia urokiv fizychnoi kultury v zahalnoosvitnii shkoli* [Modern approaches to conducting physical education lessons in a secondary school]. *Pedagogical almanac: Zbirnyk naukovykh prats*. Kherson : KVNZ «Khersonska akademiia neperervnoi osvity», 34, 296–303. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблемні питання, що стосуються вдосконалення процесу фізичного виховання учнів старших класів, а саме розробки нових програм позакласних занять для старшокласників на основі спортивних ігор, що пов'язане із недостатнім обсягом їх рухової активності. Під час розробки нових програм позакласних занять для старшокласників актуальними залишаються питання комплексного підходу із урахуванням мотивації щодо занять різними видами спортивних ігор.

Оцінювання результатів запровадження експериментальної програми позакласних занять на основі спортивних ігор у систему фізичного виховання старшокласників проводилося в процесі педагогічного експерименту відповідно до змін показників фізичної підготовленості в порівнянні із відповідними змінами представників контрольної групи. Результати педагогічного експерименту дали можливість констатувати ефективність впливу запропонованої програми на загальний фізичний стан старшокласників: у хлопців експериментальної групи спостерігалися статистично достовірно кращі ($p < 0,05$) величини рівня фізичної працездатності (на 5%), швидкісних, швидкісно-силових, силових здатностей, рівня розвитку спритності, витривалості та гнучкості (на 3-9%), загального рівня фізичної підготовленості (на 7%) й показників спеціальної фізичної підготовленості (на 4-8%).

Використання експериментальної програми позакласних занять також сприяло підвищенню фізичної підготовленості дівчат: спостерігаються достовірно більш високі величини рівня їх фізичної працездатності (на 7%), рівня фізичної підготовленості (на 8%), показників фізичної підготовленості (на 2-6%), спеціальної фізичної підготовленості (на 4-6%).

Узагальнення отриманих результатів педагогічного експерименту констатує ефективність реалізації запропонованої програми позакласних занять на основі спортивних ігор, результатом якого було суттєве покращення фізичної працездатності старшокласників. Дане положення дає підстави практичного впровадження у систему фізичного виховання старшокласників запропонованої програми.

Ключові слова: фізичне виховання, старшокласники, спортивні ігри

УДК 004.738.5:37.09(477)(045)
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-360-373

FROM THE EXPERIENCE OF A COMPUTER SCIENCE TEACHER:
ORGANIZING DISTANCE LEARNING
FOR STUDENTS DURING TIMES OF WAR

ІЗ ДОСВІДУ ВЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ: ОРГАНІЗАЦІЯ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Vlada KRAYNYUCHENKO,
computer science teacher

vladkachorna1994@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4537-3165>

*Pershotravensky Lyceum № 4 of
the Pershotravensky City Council,
✉ 28, Shakhtarska Slava st.,
Pershotravensk, Dnipropetrovsk
oblast, 52800, Ukraine*

Влада КРАЙНЮЧЕНКО,
вчитель інформатики

*Першотравенський ліцей № 4
Першотравенської міської ради,
✉ вул. Шахтарської Слави, 28,
м. Першотравенськ,
Дніпропетровська обл., 52800,
Україна*

Ganna ALIEKSIEIEVA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

alekseeva.kts@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3204-3139>

Larysa HORBATIUK,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

loravas@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0584-7708>

Nataliia KRAVCHENKO,
PhD in Physico-mathematics,
Associate Professor

natalykravchenko@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9642-5403>

Oleksandr OVSYANNIKOV,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor
*Berdiansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:*

Ганна АЛЕКСЄЄВА,
кандидат педагогічних наук, доцент

Лариса ГОРБАТЮК,
кандидат педагогічних наук, доцент

Наталія КРАВЧЕНКО,
кандидат фізико-математичних
наук, доцент

Олександр ОВСЯНИКОВ,
кандидат педагогічних наук, доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за*

66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: October 11, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The article describes the organization of the educational process in military conditions, using the example of organizing a 6th-grade computer science lesson in a state of war using online services at the First of May Lyceum No. 4 of the First of May City Council. It analyzes the current process of learning, the current state of education in wartime, which requires clear, prompt, and timely decisions, accessible explanations, the development of new regulatory and legislative acts, and adaptation to changing learning conditions. Distance learning requires careful consideration of technical limitations and the anxiety of students, ensuring the organization of a safe and high-quality educational process throughout the academic year. This also includes protecting the rights of participants in the educational process, both in Ukraine and abroad.

The article highlights the features of distance learning, including the use of synchronous mode, where students work live with the teacher. It also describes the advantages of asynchronous learning, such as a flexible work schedule and the ability to independently organize one's workday. The authors emphasize key aspects of distance learning, such as interactive interaction during learning, allocating time for independent study of material, and providing consultation support during the learning process. The advantages and disadvantages of this teaching method are also discussed. It is noted that distance learning encompasses innovative information technologies and teaching methods, making it an innovative pedagogical technology that combines and utilizes various pedagogical approaches.

Practical examples from the experience of a computer science teacher in organizing the educational process for 6th-grade students in a state of war using online services are highlighted from all types of activities that allow for the effective application of each of these modes: organizational moments and consultations; teaching new material; practical consolidation of learning; control and assessment of knowledge.

It is argued that the educational process can be considered successful only if it not only meets urgent societal needs but also lays the foundation for addressing future challenges in student learning.

Keywords: *educational process, education during wartime, distance learning, organizational challenges, online services, psychological considerations.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта в контексті воєнного конфлікту вимагає точних, оперативних і своєчасних рішень, доступних пояснень, розробки нових нормативно-правових та законодавчих актів, а також внесення відповідних змін у мінливих умовах (Shchetyulina, Horbatiuk, Alieksieieva, & Kravchenko, 2022). Під час дистанційного навчання потрібно враховувати всі технічні проблеми учнів, їх тривожний стан та забезпечити організації безпечного і якісного освітнього процесу протягом навчального року, гарантувати права учасників, які перебувають як в Україні, так і за кордоном.

Ми вже мали досвід організації освітнього процесу в карантинних умовах та дистанційно навчатись, але, на жаль, зараз проблема актуалізувалася у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії. Багато дітей виїхали за кордон, навчаються в інших школах та не мають можливості виходити на онлайн уроки через відсутність інтернету або

технічних засобів. Тому педагоги повинні врахувати всі ці фактори і розробити такий алгоритм дій, щоб до освітнього процесу були доєднані всі здобувачі освіти (Барбелко, 2021), зважаючи на психологічний фактор, щоб заклад освіти став для дітей з окупованих територій другою домівкою, де вони почувалися в безпеці (Алексеева, 2014).

Освітній процес може бути досконалим за умови, що він не лише відповідає вимогам суспільства, а й встановлює загальні стратегії для вирішення майбутніх проблем у всіх учасників освітнього процесу.

Отже, саме це зумовило **мету статті** – описати досвід організації уроку інформатики учнів 6 класу в умовах воєнного стану засобами онлайн-сервісів на прикладі Першотравенського ліцею № 4 Першотравенської міської ради.

Аналіз літератури. Останні дослідження і публікації багатьох українських науковців присвячені організації ефективного дистанційного навчання в умовах сучасних епідеміологічних викликів, спричинених COVID-19 (Ostenda, Istomina, Kravchenko, Aliexsieieva, Nestorenko, & Horbatiuk, 2022). Деякі автори відзначають труднощі, які виникають при переході на дистанційне навчання під час пандемії. Вони також досліджують результативність такого навчання та вивчають фактори, які можуть покращити його ефективність (Kravchenko, Aliexsieieva, Gorbatyuk, 2018). Крім того, зазначаються переваги дистанційної освіти, зокрема спрощений доступ до освітніх послуг, можливість навчатися в зручний час та отримувати інформацію в синхронному режимі за допомогою онлайн комунікаційних засобів та організації відеоконференцій (MS Teams, Google Meeting, Zoom тощо) (Hurenko, Aliexsieieva, Lopatina, Kravchenko, 2017).

Найважливіше, що онлайн-сервіси показали нам під час пандемії та війни, – вони дають можливість навчати, отримувати зворотній зв'язок, готувати цікавий урок, підтримувати зв'язок з дітьми, які за кордом та не вдома. Наразі саме використання гаджетів та онлайн-сервісів учнями на уроках стає необхідним складником освітнього процесу, доводить їх користь та важливість. Вони дозволяють учителю готувати дидактичні матеріали, здійснювати методичну та організаційну роботу саме в умовах дистанційної форми навчання, де комп'ютерні технології сприяють взаємодії педагогів та учнів на різних етапах навчання, а також дозволяють учням самостійно працювати з матеріалами інформаційної мережі. При дистанційному навчанні вчитель повинен урахувати всі аспекти, готуючи дидактичний матеріал до уроку засобами різноманітних платформ та онлайн-сервісів, зважаючи на всі санітарні норми, обов'язково слідкувати за безпекою своїх учнів, наприклад, під час повітряної тривоги закінчувати урок, щоб учні йшли до укриття.

Дистанційне навчання демонструє свої переваги для комфортного та безпечного проведення занять, забезпечує ефективне та швидке подання знань, розширює організаційні та педагогічні можливості вчителя, надає свободу та комфорт учням. Отже, дистанційне навчання сьогодні є одним із найбільш перспективних напрямів організації освітнього процесу, але потрібні ще наукові дослідження в сфері педагогічного та психологічного складника.

Результати та дискусії. Дистанційне навчання ввібрало в себе інноваційні інформаційні технології та методики, які передбачають здобуття освіти без фізичної присутності учнів у закладі освіти (Петренко, 2020 ; Розман, 2022; Хоменко, 2013; Khomenko, Pavlenko, Pavlenko, & Khomenko, 2020). Особливістю дистанційного навчання є використання синхронного режиму, коли учні та вчителі працюють наживо, в реальному часі, використовуючи засоби зв'язку, згідно з розкладом занять, встановленим закладом освіти. Також важливими аспектами є інтерактивна взаємодія під час навчання та можливість учнів самостійно засвоювати матеріал. Але потрібно враховувати, що дистанційна освіта має як переваги, так і недоліки, і потребує грамотної організації (Алексеева, 2012). Це дозволяє набагато зручніше використовувати інтерактивні технології, вирішує питання відстані та транспорту, усуває затримки в дорозі на навчальні заняття. Крім того, це полегшує використання віртуальних лабораторій для експериментів у предметах або заміни вчителів; сприяє впровадженню принципів візуального навчання.

Так, дистанційне навчання розглядається як нова педагогічна технологія або комплекс, що використовує в собі та комбінує всі відомі методики навчання. Воно підкоряється основним принципам педагогіки, хоча вносить свої трансформації відповідно до нових умов навчання і вимагає певного переосмислення в рамках конкретних освітніх закладів. Педагогічні технології використовують загальновідомі дидактичні засади: цілісність, тобто єдність навчання і розвитку, з одного боку, і систематичність, з іншого; фундаментальність, тобто навчання учнів предметам, що несуть базову суттєву інформацію, на основі якої можна поширювати знання в певній галузі та самостійно їх доповнювати; культуровідповідність, тобто навчання має відповідати сучасному рівню розвитку культури, не можна не враховувати сучасні можливості навчання (комп'ютери, гаджети, мультимедіа та ін.); зараз потрібні фахівці, що вільно орієнтуються в сучасних економічних умовах та інформаційному середовищі. Цей принцип, висунутий у XIX ст. німецьким педагогом Дістервегом, не втратив свого значення і в наш час; гуманітаризація, що сприяє формуванню світогляду учня, та гуманізація, яка забезпечує творчий розвиток і самовдосконалення школяра; безперервність освіти, тобто підготовка учнів до необхідності вдосконалювати свої професійні якості протягом усього життя ('life-long learning').

Використання діяльнісного підходу в навчанні дозволяє ефективно поєднувати теоретичні знання з практичними навичками. Знання стають дієвими та цінними, коли можна їх використати в реальних ситуаціях та в діяльності (Овсянніков, & Алексеева, 2019).

Недоліки дистанційної освіти включають необхідність надійного технічного забезпечення, адаптацію окремих підходів та тем, поліпшення методичної бази, підвищення кваліфікації педагогічного персоналу, засвоєння нових знань і навичок, розвиток педагогічної майстерності та професійних компетентностей вчителів, які працюють у дистанційному форматі, особливо в умовах обмеженої або відсутньої можливості візуального, емоційного та психологічного спілкування з учасниками освітнього процесу (Барбелко, 2021).

Відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період 2012-2021 років учасник освітнього процесу повинен мати сучасний підхід до подій, які розгортаються в освітньому середовищі та поза його межами. Це вимагає використання новітніх інновацій для інтеграції педагога в унікальні віртуальні процеси. Вона неможлива без сучасних дистанційних технологій навчання, особливо актуальним стає питання дистанційної освіти в умовах пандемії COVID-19 і воєнного стану в Україні (Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021, 2012).

Ми виділяємо основні категорії сучасних онлайн інструментів, які використовуються під час дистанційного навчання в Україні та у всьому світі. Перша група – це MOOC, масові відкриті онлайн курси (Massive Open Online Courses), до якої входять платформи, такі як Coursera, edX, Codecademy, Udacity, Khan Academy, HTML Academy і інші. Друга група – системи управління (дистанційним) навчанням (LMS - Learning Management System), серед яких Moodle, webTutor, iSpring, Canvas, Office 365 та інші. Третя група включає інструменти для оцінки знань, такі як різноманітні платформи для тестування та оцінювання, наприклад, Classtime, Testorium, LearningApps та інші. Нарешті, четверта група охоплює засоби онлайн зв'язку та організації відеоконференцій, такі як Zoom, Google Meets, Skype, MS Teams, BigBlueButton та інші. Групи 1-3 дозволяють організувати проміжний контроль знань учнів, деякі з них у формі тестування (рис.1.).

Проаналізуємо мінімальний набір сервісів для дистанційного навчання на прикладі організації освітнього процесу учнів Першотравенського ліцею №4 Першотравенської міської ради.

Нами було вибрано сервіс Zoom для організації онлайн-конференцій, вебсемінарів та відеозв'язку з наступними основними можливостями: можливість створення загальних та приватних чатів для комунікації та обміну матеріалами; проведення онлайн-конференцій з високоякісним відео та можливість запрошувати до 100 учасників; можливість запису звернень та спільних обговорень; демонстрація інформації з власного комп'ютера, смартфона або планшета тощо. Цей сервіс однаково добре працює як на ПК, так і на смартфонах чи планшетах. Для використання його потрібно завантажити програму на комп'ютер чи додаток на гаджет. Безкоштовна версія дозволяє працювати протягом 40 хвилин.

платформи MOOC	системи управління навчанням	інструменти оцінки знань	онлайн зв'язку, відеоконференції
<ul style="list-style-type: none"> •Coursera, •edX •Codecademy •Udacity •Khan Academy •HTML Academy 	<ul style="list-style-type: none"> •Moodle •webTutor •iSpring •Canvas •Office 365 	<ul style="list-style-type: none"> •Classtime •Testorium •LearningApps 	<ul style="list-style-type: none"> •Zoom •Google Meets •Skype •MS Teams •BigBlueButton

Рис. 1. Основні групи сучасних онлайн інструментів

Щодо Ding Talk – це сервіс для відеозв'язку та дистанційного навчання, який є повністю безкоштовним. Для використання його необхідно завантажити програму на смартфон, планшет чи ПК. Мова користування – англійська. Інтерфейс простий та інтуїтивно зрозумілий. Реєстрація відбувається за номером телефону. Після завантаження програми необхідно її відкрити, вибрати необхідний код країни (для України +380), ввести номер свого мобільного телефону і натиснути кнопку «Send». Після цього має прийти SMS з кодом, його вводимо в відповідне поле. Після цього натискаємо кнопку «Register», встановлюємо свій пароль і починаємо працювати. Контакти учнів можна додавати за номерами мобільних телефонів, через розділ «Search». Зверніть увагу, що учні повинні завантажити собі програму та зареєструватися. Цей сервіс дозволяє спілкуватися письмово в особистому або груповому чаті.

Віртуальна інтерактивна дошка Padlet може використовуватися як платформа для групової роботи з проведення «мозкового штурму», узагальнення та систематизації знань, рефлексії; для розміщення навчальної інформації, практичних завдань, організації спільної онлайн-роботи над домашнім завданням; ідей проєктів та їхнього онлайн обговорення; як інструмент для організації спільної діяльності учнів.

Додаток Google Presentations дозволяє працювати з файлами на пристроях Android: створювати та редагувати презентації, відкривати до них доступ та працювати над ними одночасно з іншими користувачами навіть без підключення до мережі Інтернет; додавати коментарі та відповідати на них, слайди, змінювати їх розташування; формувати текст, вставляти фігури тощо. Платформа Kahoot може використовуватися для створення вікторин, тестів, дидактичних ігор. Сервіс може бути використано для перевірки знань учнів. Вони можуть виконувати завдання на будь-якому пристрої, який має доступ до Інтернету (смартфон, планшет тощо). У завдання можна вставити зображення, відеофрагменти. Учителю може поставити бали за правильність та швидкість виконання. Реєстрацію на сайті можна здійснити через GOOGLE або Microsoft профіль, дублювати чи редагувати тести, що значно економить час.

LearningApps.org – зручна онлайн-платформа для створення інтерактивних вправ. Це конструктор для розробки завдань з різних предметних галузей для використання як на уроках, так і в позаурочний час. Крім того, LearningApps.org надає можливість дистанційного навчання кожному вчителю, створивши набір класів у власному акаунті, ввести дані про учнів, їх профілі; встановивши пароль для входу, завантажити вправи (Краснощук, 2021).

Також педагоги мали можливість працювати в асинхронному режимі, що передбачає взаємодію учасників з певним затримкою в часі. Під час цієї взаємодії вони обмінювалися завданнями та їх розв'язаннями за допомогою різноманітних засобів дистанційного зв'язку, таких як електронна пошта, форуми, соціальні мережі та інші. Це більш самостійна форма навчання, яка однак повинна знаходитися під контролем вчителя.

На нашу думку, синхронне навчання набагато ближче до реального часу. Вчитель може прямо запитати учня, оцінити його відповідь і поставити додаткові запитання. Ця взаємодія сприяє кращому засвоєнню матеріалу, оскільки учні можуть з'ясувати все, що незрозуміле. Звісно, є й недоліки, такі як можливі перебої зі зв'язком, технологічні проблеми, обмежена можливість колективно обговорювати та працювати в групах, а також відсутність візуального контакту з учнями. На практиці виявилось, що багато учнів ставляться до такого навчання менш відповідально та несерйозно виконують домашні завдання. Також виникає проблема контролювати самостійність учнів під час відповіді, коли вони можуть користуватися додатковими джерелами інформації.

Асинхронний режим навчання має свої переваги, такі як гнучкий робочий графік, можливість організувати день і працювати у власному темпі. Однак він супроводжується обмеженням соціалізації та складнощами у встановленні зворотного зв'язку. Для успішного асинхронного навчання учні повинні докласти більше зусиль, навчитися правильно керувати своїм часом та приділяти більше уваги виконанню завдань, а також розвивати навички самодисципліни.

Аналізуючи переваги та недоліки цих форматів навчання, можна виділити типи діяльностей, які дозволяють ефективно використовувати кожен з цих режимів: організаційні аспекти та консультації; виклад нового матеріалу; практичне закріплення вивченого; контроль та перевірка знань.

Щодо організаційних аспектів та консультацій, найкраще скористатися синхронним онлайн-заняттям для вирішення питань організації, надання відповідей на невідомі питання та надання консультацій. Також можна визначити періоди, коли учні можуть звертатися безпосередньо до вчителя щодо проблемних ситуацій та отримувати швидко відповідь. У нашому закладі освіти застосовується практика «Час відповіді», яка передбачає, наприклад, що якщо запитання поступило між 9-ю та 15-ю годинами, то учень отримає відповідь протягом години.

При асинхронному навчанні важливо встановити чіткі правила виконання завдань та забезпечити можливість доступу учнів до різних засобів комунікації (пристрій з інтернет-доступом, електронна пошта, месенджер, програма Zoom).

Подача нового матеріалу може відбуватися двома способами. Перший – це коли вчитель надає пояснення нового матеріалу під час уроку (у синхронному режимі) і разом з учнями працює над вправами та завданнями, пов'язаними з певною темою. Цей підхід особливо ефективний при вивченні складного матеріалу.

Більш практичним є використання методу «перевернутого класу», коли учні опрацьовують новий матеріал до заняття і обговорюють його разом з учителем під час онлайн-уроку. Для подачі нового матеріалу вчитель може вибрати формат, який йому та учням найбільш зручний, такий як електронний підручник, відеозапис з поясненням чи ролик з YouTube. Важливо, щоб педагог обмірковував час подачі цього матеріалу, оскільки він повинен збігатися з

асинхронним заняттям. У навчальному закладі слід постійно слідкувати, щоб всі учні мали можливість приєднатися до синхронного уроку. У випадку, якщо це неможливо, слід обов'язково забезпечити доступ до навчальних матеріалів іншими доступними способами (рис. 2).

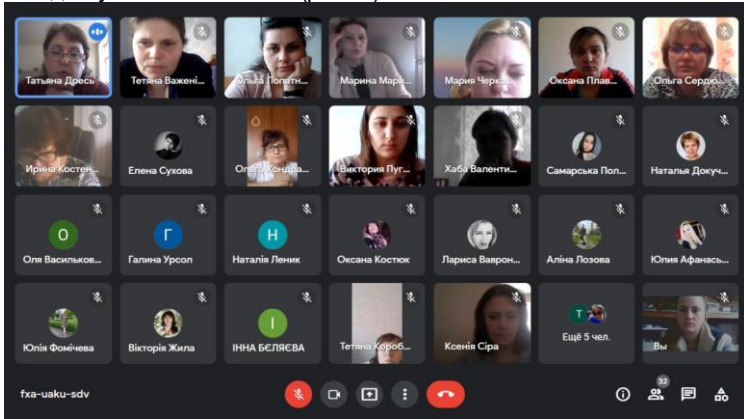

Рис. 2. Фрагмент обговорення актуальних питань на педагогічній нараді колективу Першотравенського ліцею №4 Першотравенської міської ради

Наприклад, можна надсилати учням запис заняття, тривалість та зміст якого мають відповідати встановленим стандартам. Найголовніше, щоб таке відео було не надто довгим, з ключовими моментами, не перенавантажене зайвою інформацією в рамках політики приватності та академічної доброчесності. У записи не повинно бути включених відео- або аудіоматеріалів інших учнів. Також відео має бути доступним лише для учнів конкретного класу. Цього можна досягти, завантаживши його на хмарний диск Google і надаючи доступ тільки певним учасникам. З власного досвіду можемо сказати, що такі відео є корисними не лише на уроках в асинхронному режимі (за розкладом для всього класу), але й для дітей, у яких немає можливості приєднуватись до онлайн уроків. Також такі уроки можна застосовувати в умовах, коли повітряна тривога унеможлиблює проведення уроку.

Для кращого засвоєння навчального матеріалу та точної оцінки вихованців важливо організувати практичну індивідуальну роботу учнів. Для цього можна скористатися платформами, такими як Kahoot, MentiMeter, Classtime. Наприклад, на Kahoot учні можуть виконувати цікаві тестові завдання в умовах здорової конкуренції (Зінов'єва, & Зембіцька, 2021). Такий формат не тільки цікавий, а ще й досить ефективний у закріпленні щойно вивченого матеріалу.

Платформа WhiteBoard.Chat надає можливість учням відповідати на завдання за допомогою шаблонів на білій дошці. Важливо мати на увазі, що не всі учні можуть швидко перемикатися між сервісом відеоконференції та іншими програмами, особливо, коли вони працюють з мобільного телефону чи планшету (рис. 3).

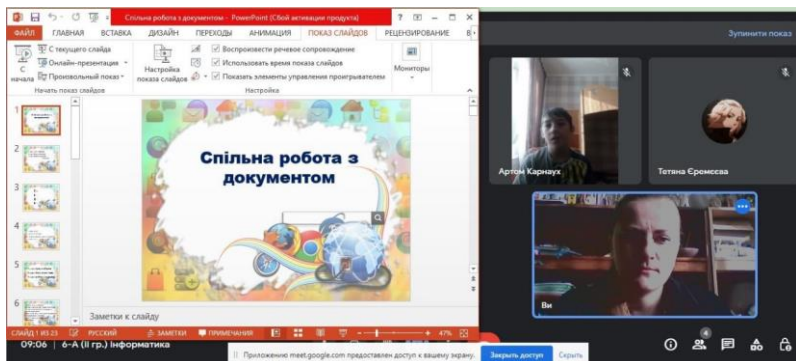

Рис. 3. Фрагмент уроку «Спільна робота з документом»

В асинхронному режимі можна ефективно використовувати програми, такі як LearningApps та LiveWorksheets. Звісно, найкраще враховувати потреби учнів, дозволяючи їм вибирати порядок та обсяг виконання завдань.

Контроль та перевірку знань можна проводити як синхронно (у вигляді індивідуальних розмов та додаткових питань), так і асинхронно (оцінюючи завдання, які вони вже виконали). Для більшого різноманіття можна використовувати різні формати тестів та індивідуальних завдань.

Для уникнення монотонності рекомендується застосовувати різноманітні методи оцінювання (Зінов'єва, & Зембіцька, 2021; Lavrik, Cortez, Aliksieieva, García, Juarez, & Poblano, 2014).

Також можна комбінувати навчання у синхронному та асинхронному режимах. Відповідно до положень щодо дистанційного навчання «не менше 30% навчального часу, передбаченого освітньою програмою закладу освіти, організовується в синхронному режимі (решта навчального часу організовується в асинхронному режимі)» (Ostenda, Nestorenko, & Ostenda, 2018).

Ми застосовуємо декілька різновидів таких комбінацій. Перший підхід – онлайн заняття проводяться кілька разів на тиждень, скажімо, три або в залежності від потреби. Усі інші заняття – проводяться асинхронно.

У нашому закладі педагогічною радою було ухвалено проводити синхронно заняття 50% і 50% асинхронно. Було розроблено розклад так, щоб не навантажувати учнів, щоб вони не проводили багато часу біля комп'ютерів та за смартфонами для меншої стомленості. При цьому отримували достатньо освітнього матеріалу. Коли урок проводиться онлайн, учитель докладає всіх зусиль, щоб приготувати цікавий навчальний матеріал, урізноманітнює його за допомогою вправ, тестів, ігор, відео та презентацій.

Якщо урок проводиться асинхронно, учитель планує домашнє завдання у вигляді опрацювання, повторення вивченого матеріалу на платформі Класрум та може додати онлайн вправу, онлайн тести, які покажуть рівень знань учнів з тої чи іншої вивченої теми. Якщо вчитель виявить середній рівень знань, обов'язково на наступному онлайн уроці повторно опрацює разом з учнями матеріал.

Наведені вправи та форми організації освітнього процесу є ефективним способом отримати нові знання, але є інша сторона, коли зменшена навантаження для дітей і не встигаєш викласти весь запланований матеріал, коли є проблеми зі зв'язком та інтернетом або коли починається повітряна тривога та інше. Немає живого свідкування, діти вдома дуже сумують за педагогами та однокласниками. Тому завдання вчителів – робити якомога цікавішим, доступнішим та різноманітним освітній процес.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Дистанційна форма навчання, незважаючи на свою важкість, виявляється дуже ефективною та практичною. У процесі його навіть досвідчені педагоги стикаються з труднощами, однак намагаються якнайшвидше вирішити проблеми та усунути недоліки. У сучасних умовах неможливо обійтися без онлайн-уроків, що ставить перед педагогами вимогу постійно оновлювати свої знання, набувати досвіду та сприяти розвитку молодого покоління як справжніх патріотів нашої країни.

Таким чином, використання онлайн-сервісів є невід'ємним складником для забезпечення якісного та цікавого навчального процесу. Вони дозволяють вчителю підготувати якісний навчальний матеріал, готуватися до проведення уроку, сприяють організації методичної та організаційної роботи. Здобувачам освіти це в найбільш активний спосіб допомагає засвоювати нові знання, перевіряти їх, розвивати навички та вміння; сприяє активізації пізнавальної діяльності та підвищенню інтересу до навчання та саморозвитку

Література

1. Алексеева Г. М. Сутність і структура готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 1. Бердянськ : БДПУ, 2012. № 2. С. 9–14. URL : http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/foipt/stat_Alekseeva_8.pdf (дата звернення: 02.10.2022).
2. Алексеева Г. М. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2014. 269 с.
3. Барбелко Н. С. Онлайн сервіси та платформи для дистанційного навчання. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (4-5.02.2021 р.)*. Дніпро, 2021. Т. 1. С. 189-190.
4. Зінов'єва І. С., & Зембіцька А. Г. Порівняльна характеристика сучасних онлайн інструментів тестування знань при дистанційному навчанні. *Electronic Modeling*. 2021. Т. 43. № 3. С. 109-123.
5. Краснощук А. Мінімальний набір сервісів для дистанційного навчання. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету*. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2021. С. 147-150.
6. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 19.10.2023)
7. Овсянников О. С., & Алексеева Г. М. Комп'ютерне середовище науково-дослідної роботи студентів інженерно-педагогічних спеціальностей комп'ютерного профілю як об'єкт проектування. *Молодь і ринок: Науково-педагогічний журнал*.

Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2019. № 9 (176). С. 107–112.

8. Петренко С. Сутність та особливості українських платформ масових відкритих онлайн-курсів (МВОК). *Інноватика у вихованні*. 2020. Т.2. №.11. С. 165-173.

9. Розман І. Дистанційне навчання: наслідки та освітні технології. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 1 (3). С. 1–9. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/904/904> (дата звернення: 19.10.2023)

10. Хоменко В. Г. Сучасний стан та тенденції професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : збірник наукових праць. Харків : УІПА, 2013. Вип. 40–41. С. 245–252.

11. Hurenko O. I., Alekseeva H. M., Lopatina H. O., & Kravchenko N. V. Use of computer typhlotecnologies and typhlodevices in inclusive educational space of university. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. 61 (5). P. 61–75. <https://doi.org/10.33407/ITLT.V61I5.1782>

12. Khomenko V., Pavlenko L., Pavlenko M., & Khomenko S. Cloud technologies in informational and methodological support of university students' independent study. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. 77 (3). P. 223–239. <https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.2941/>.

13. Kravchenko N. V., Alyeksyeyeva H. M., & Gorbatiuk L. V. Curriculum Optimization by the Criteria of Maximizing Professional Value and the Connection Coefficient of Educational Elements. *Using Software Tools: (ICTERI 2018: 14th International conference on ict in education, research, and industrial applications)* (Kyiv, Ukraine, May 14-17, 2018). *CEUR Workshop Proceedings*. 2018. Vol-1. P. 365–378. <http://ceur-ws.org/Vol-2105/10000365.pdf>.

14. Lavrik V., Cortez L., Alekseeva A., Garcia G. T., Juarez P. G., & Poblano J. Development of the CAD system for designing non-standard constructions from elastomers. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*. Vol 3, Issue 3, March. 2014. P. 10717–10726.

15. Ostenda A., Istomina D., Kravchenko N., Alekseeva G., Nestorenko T., & Horbatiuk L. Роль засобів ІКТ в організації процесу інформування учнів під час карантину. *Zeszyty naukowe WST, Katowicach*. Польща, 2022, № 14, S. 109-126. <https://doi.org/10.54264/0037>

16. Ostenda A., Nestorenko T., & Ostenda J. Practical education on a higher level in Poland: example of Katowice School of Technology. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. 1. Бердянськ : БДПУ, 2018. С. 186–190.

17. Shchetynina, O., Horbatiuk, L., Aliexsieieva, H. & Kravchenko, N. Implementation of the kanban methodology in the teaching of web technologies for senior students. *Modern technologies for solving actual society's problems. Katowice School of Technology. Monograph*. Publishing House of Katowice School of Technology, 2022. P. 171-180. <https://doi.org/10.54264/M016>

References

1. Aliexsieieva, H. M. (2012). *Sutnist i struktura hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti* [The essence and structure of future social educators' readiness to use computer technology in their professional activities]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Pedagogical sciences*, 2, 9–14. [in Ukrainian].

2. Alyeksyeyeva, H. M. (2014). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti*

[Formation of readiness of future social educators to use computer technologies in professional activity] : monohrafiya. Berdyansk : BDPУ [in Ukrainian].

3. Barbelko, N. S. (2021). *Onlain servisy ta platformy dlia dystantsiinoho navchannia* [Online services and platforms for distance learning]. *Intehratsiia osvity, nauky ta biznesu v suchasnomu seredovyshti: zymovi dysputy: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Integration of Education, Science, and Business in the Modern Environment*: Winter Debates. Dnipro, 1, 189-190. [in Ukrainian].

4. Zinovieva, I. S., Zembitska, A. H. (2021). *Porivnialna kharakterystyka suchasnykh onlain instrumentiv testuvannia znan pry dystantsiinomu navchanni* [Comparative characteristics of modern online knowledge testing tools for distance learning]. *Electronic Modeling*, 43 (3), 109-123. [in Ukrainian].

5. Krasnoshchik, A. (2021). *Minimalnyi nabir servisiv dlia dystantsiinoho navchannia* [A minimum set of services for distance learning]. *Zbirnyk naukovykh prats vykladachiv, aspirantiv, mahistrantiv i studentiv fizyko-matematychnoho fakultetu – The Collection of Scientific Papers by Faculty, Postgraduates, Master's and Students of the Faculty of Physics and Mathematics. Poltava : Poltavskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. H. Korolenka*, 147-150. [in Ukrainian].

6. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2013). *Pro Natsional'nu stratohiyu rozvytku osvity v Ukrayini na 2012–2021 roky* [National strategy for educational development in Ukraine for 2012–2021]. URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf> [in Ukrainian].

7. Ovsianikov, O. S. & Alyeksyeyeva, H. M. (2019). *Kompiuterne seredovyshe naukovo-doslidnoi roboty studentiv inzhenerno-pedahohichnykh spetsialnosti kompiuternoho profilu yak objekt proektuvannia* [Computer environment of research work of students of engineering and pedagogical specialties of computer profile as an object of design]. *Molod i rynek – Youth and market: naukovo-pedahohichnyi zhurnal. Drohobych : RVV DDPУ im. I. Franka*, 9 (176), 107–112. [in Ukrainian].

8. Petrenko, S. (2020). *Sutnist ta osoblyvosti ukraïnskykh platform masovykh vidkrytykh onlain-kursiv (MVOK)* [The essence and features of Ukrainian platforms of mass open online courses (MOC)]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in Education*, 11, 165-173. [in Ukrainian].

9. Rozman, I. (2022). *Dystantsiine navchannia : naslidky ta osvïtni tekhnolohii* [Distance learning: implications and educational technologies]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 1 (3), 1-9. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/904/904> [in Ukrainian].

10. Khomenko, V. H. (2013). *Suchasnyi stan ta tendentsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh inzheneriv-pedahohiv kompiuternoho profilu* [Current status and trends in the training of future computer engineers]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of engineering and pedagogical education: zbirnyk naukovykh prats. Kharkiv : UIPA*, 40–41, 245–252. [in Ukrainian].

11. Hurenko, O. I., Alekseeva, H. M., Lopatina, H. O. & Kravchenko, N. V. (2017). *Use of computer typhlotecnologies and typhlodevices in inclusive educational space of university*. *Information Technologies and Learning Tools*, 61 (5), 61–75. <https://doi.org/10.33407/ITLT.V6I15.1782>. [in English].

12. Khomenko, V., Pavlenko, L., Pavlenko, M. and Khomenko, S. (2022). *Cloud technologies in informational and methodological support of university students' independent study*. *Information Technologies and Learning Tools*, 77 (3), 223–239. <https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.2941/>. [in English].

13. Kravchenko, N. V., Alyeksyeyeva, H. M., Gorbatyuk, L. V. (2018). *Curriculum Optimization by the Criteria of Maximizing Professional Value and the Connection Coefficient of Educational Elements, Using Software Tools*. *ICTERI 2018*:

14th International conference on ict in education, research, and industrial applications (Kyiv, Ukraine, May 14-17, 2018). CEUR Workshop Proceedings, 1, 365–378. <http://ceur-ws.org/Vol-2105/10000365.pdf>. [in English].

14. Lavrik, V., Cortez, L., Alekseeva, A., García, G. T., Juárez, P. G., Poblano, J. (2014). *Development of the CAD system for designing non-standard constructions from elastomers*. International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology, Vol 3, Issue 3, March, 10717-10726. [in English].

15. Ostenda A., Istomina D., Kravchenko N., Alekseeva G., Nestorenko T., & Horbatiuk L. (2022). *Rol zasobiv IKT v orhanizatsii protses u informuvannia uchniv pid chas karantynu* [The role of ICT tools in organizing the process of informing students during quarantine]. Zeszyty naukowe WST. Katowicach, 14, 109-126. <https://doi.org/10.54264/0037> [in Ukrainian].

16. Ostenda, A., Nestorenko, T., Ostenda, J. (2018). *Practical education on a higher level in Poland: example of Katowice School of Technology*. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedagogichni nauky – Scientific Papers of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences, 1, 186-190. [in Ukrainian].

17. Shchetynina, O., Horbatiuk, L., Aliexsieieva, H. & Kravchenko, N. (2022). *Implementation of the kanban methodology in the teaching of web technologies for senior students*. Modern technologies for solving actual society's problems. Katowice School of Technology. Monograph. Publishing House of Katowice School of Technology, 171-180. <https://doi.org/10.54264/M016> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті описано організацію освітнього процесу в умовах війни під час організації уроку інформатики учнів 6 класу засобами онлайн сервісів на прикладі Першотравенського ліцею №4 Першотравенської міської ради. Проаналізовано сучасний процес навчання, стан освіти в умовах війни, який потребує чітких, оперативних та вчасних рішень, доступних пояснень, розробки нових нормативно-правових та законодавчих актів, адаптації до мінливих умов навчання. Дистанційне навчання вимагає врахування технічних обмежень та тривожного стану учнів, забезпечуючи організацію безпечного освітнього процесу протягом навчального року. Це також включає захист прав учасників освітнього процесу, як в Україні, так і за кордоном.

Описано досвід організації освітнього процесу в умовах карантину та дистанційного навчання, коли багато дітей виїхали за кордон, навчаються в інших школах та не можуть отримати доступ до онлайн уроків через відсутність Інтернету чи технічних засобів. Тому педагоги повинні враховувати ці обставини та розробляти план дій, що забезпечує залучення всіх до освітнього процесу. План також повинен враховувати психологічні аспекти з метою зробити заклад освіти для дітей з окупованих територій другим домом, де вони повинні почуватися комфортно та безпечно.

У статті розглянуто особливості дистанційного навчання, включаючи використання синхронного режиму, коли учні працюють наживо разом з вчителем. Також описано переваги асинхронного навчання, такі як гнучкий графік роботи та можливість самостійно організувати свій робочий день. Авторами наголошено на ключових аспектах дистанційного навчання, зокрема інтерактивній взаємодії під час навчання, відведення часу для самостійного вивчення матеріалу, консультаційний супровід. Також розглянуті переваги та недоліки цього методу навчання. Зазначено, що дистанційне навчання включає в себе інноваційні інформаційні технології та методики, є новаторською педагогічною технологією, яка поєднує та використовує різноманітні педагогічні підходи.

Виокремлено та наведено практичні приклади із досвіду вчителя інформатики організації освітнього процесу учнів 6 класу в умовах воєнного стану засобами онлайн сервісів на прикладі Першотравенського ліцею № 4 Першотравенської міської ради зі всіх видів діяльності, що дозволять ефективно застосовувати кожен з цих режимів: організаційні моменти та консультації; виклад нового матеріалу; практичне закріплення вивченого; контроль і перевірка знань.

Доведено, що освітній процес можна вважати успішним лише тоді, якщо він відповідає не лише нагальним суспільним потребам, але й визначає фундамент для вирішення майбутніх викликів у навчанні учнів.

Ключові слова: *освітній процес, освіта під час війни, дистанційне навчання, організаційні проблеми, онлайн-послуги, психологічні міркування.*

УДК 613.96-049.34

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-374-382

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «HEALTH» AND THE PECULIARITIES OF ITS PRESERVATION IN ADOLESCENT CHILDREN

СУТЬ ПОНЯТТЯ «ЗДОРОВ'Я» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ В ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Svitlana KUSHNIRUK,
Doctor of Pedagogy, Professor

Світлана КУШНІРУК,
доктор педагогічних наук,
професор

sakushniruk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7833-8923>

Ukrainian State University named
after Mykhailo Drahomanov,

Український державний
університет імені Михайла
Драгоманова,

✉ 9, Pyrogova st., Kyiv, 02000,
Ukraine

✉ вул. Пирогова, 9, м. Київ, 02000,
Україна

Tetyana BELKOVA,
PhD in Pedagogy, Lecturer

Тетяна БЄЛКОВА,
кандидат педагогічних наук,
викладач

belkovato@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9357-8941>

Donetsk National Medical
University,

Донецький національний медичний
університет,

✉ 4A, Y. Kovalenko st.,
Kropyvnytskyi, Kirovohrad oblast,
25000, Ukraine

✉ вул. Ю. Коваленка, 4А,
м. Кропивницький, Кіровоградська
обл., 25000, Україна

Original manuscript received: November 06, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article provides a scientific and theoretical justification of the issue of formation, preservation and strengthening of the health of adolescent children. It should be noted that, taking into account the realities of today, the urgency of the problem of preserving and strengthening the health of young people has acquired national importance, because it is the youth, as a promising part of society, who will build the future. For us, it is necessary to determine the theoretical aspects of the essence of health in order to develop a system of its formation in adolescent children.

The main morphofunctional and psychophysiological features of this period of development are singled out and classified, including: nervous system, endocrine system, immune system, cardiovascular system, musculoskeletal system, as well as growing up, neuropsychological and physical development of children.

The use of health-preserving technologies as the main way of solving the problems of preserving and strengthening the health of young people in the modern conditions of the educational space has an important scientific, educational and social significance.

Modern world trends put forward new requirements for the individual's entry into the social space and productive adaptation in it. The educational sector faced a new task, namely the achievement of a more complete, personal and socially integrated result. World transformations, which gradually accumulated, led to the reorientation of the educational direction and the formation of a new paradigm of the result of education.

The introduction of health technologies into the educational process makes it possible to expand the reserves of physiological functions, restore the ability for self-regulation and self-reproduction, compensate for the consequences of functional disorders and even stop the pathological process.

The author of the article comes to the conclusion that the most pressing problem of preserving the health of children of the late childhood age may be a recognition of the priority of a healthy way of living, the search for new and effective forms and methods that could significantly reduce the risk of change health programs for the full-fledged development of specialness.

Keywords: *health, adolescence, educational process, physical development, health-preserving technologies, healthy lifestyle.*

Вступ. Здоров'я і збереження генофонду нації – одні із найважливіших завдань суспільства та держави. Основною умовою повноцінного життя особистості є добре та міцне здоров'я. Маючи здоров'я, людина втілює свої плани, успішно вирішує життєві завдання й долає труднощі. Ураховуючи актуальність проблеми здоров'я особистості, у національних програмах «Освіта (Україна XXI)», «Діти України», Національній доктрині розвитку освіти та програмі «Здоров'я нації», Законі України «Про освіту», Концепції національної безпеки України, Конституції України зазначено, що пріоритетним завданням сучасної системи освіти є виховання свідомого ставлення дітей та молоді до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, формування принципів та гігієнічних навичок здорового способу життя, збереження та зміцнення їх фізичного та психічного здоров'я (Носко, Грищенко, 2013:89).

Варто зазначити, що, враховуючи реалії сьогодення, актуальність проблеми збереження та зміцнення здоров'я молоді набуває загальнодержавного значення, адже саме молодь як перспективна частина суспільства розбудовуватиме майбутнє.

Акцентування на формуванні відповідального ставлення до здоров'я як умови збереження української нації, зокрема серед дітей підліткового віку, зумовлено тим, що саме в молоді роки відбувається активне сприйняття певних норм та зразків поведінки, накопичення професійних знань та вмінь, усвідомлення потреб і мотивів, формування уявлень про сучасний світ і власне місце в ньому, визначення світоглядних орієнтацій, інтересів та пріоритетів (Носко, Браташ, 2013:89).

Світові тенденції сучасності висувують нові вимоги щодо входження та продуктивної адаптації особистості в соціальному просторі. Перед освітньою галуззю постає нове завдання: забезпечити досягнення особистістю більш повного, особистого та соціально інтегрованого результату. Перетворення, що поступово накопичувалися, призвели до переорієнтації освітнього напрямку та формування нової парадигми наслідків освіти.

Пріоритетними стають питання щодо зміцнення здоров'я та забезпечення всебічності й гармонійності психофізіологічного розвитку

підростаючого покоління. Нині ситуація зі здоров'ям дітей підліткового віку наблизилась до критичної: набувають поширеності захворювання окремих органів і систем та підвищується рівень загальної захворюваності дітей цього вікового періоду. Цьому сприяють інтенсивність впливу на здоров'я дітей і підлітків факторів екологічного та медико-соціального ризику, погіршення структури та раціону харчування, зниження ефективності ведення традиційних оздоровчих і профілактичних заходів. Звичайно, різною мірою, але позначається на здоров'ї молодих людей зменшення кількості фізичних навантажень і збільшення нервово-психічних розладів (Ратинська, 2014:147).

Ця ситуація негативно впливає на розвиток продуктивних сил і формування у свідомості особистості уявлень про здоровий спосіб життя та особливості збереження і зміцнення власного здоров'я серед молодого покоління громадян країни. Тому нагальною є потреба здійснити впровадження в освітній процес загальноосвітніх закладів оздоровчих технологій, що дасть змогу розширити резерви фізіологічних функцій людини, відновити її здатність до саморегуляції та самовідтворення, компенсувати наслідки функціональних порушень і навіть призупинити патологічний процес.

Поняття «здоров'я» складне і багатогранне. Ґрунтовний аналіз наукової, педагогічної та медичної літератури свідчить про те, що дослідження феномену здоров'я містяться у багатьох наукових працях. Так, П. Анохін, В. Афанасьєв, Г. Біленька, П. Гусак, Б. Ломов потрактували це поняття в аспекті системного підходу до пізнання; Т. Бойченко, Ю. Бойчук, О. Васильєва, Л. Сущенко тлумачили його як інтегральний показник функціонування організму людини; О. Асмолов, І. Бех, А. Брушилінський, М. Боришевський – під кутом зору особистісного підходу. Деякі вчені (Г. Апанасенко, Л. Бурлачук, В. Войтенко, В. Казначеев, В. Копа, І. Коцан, С. Максименко, Г. Царгородцев) інтерпретують феномен «здоров'я» в його соціально-філософській реконструкції (Рибалко, 2019:10).

Здоров'я є соціальною цінністю, що має забезпечуватися системою науково-практичних заходів щодо його збереження та зміцнення, діяльністю структур, що їх здійснюють й усвідомленою турботою кожного члена суспільства про особисте та громадське здоров'я (Бойченко, 2009:160).

Наукові дослідження М. Амосова, М. Андрієць, Е. Булич, П. Гусака, І. Демчучена, Н. Зимівець, І. Муравова, В. Мойсюк, Т. Пасько, В. Петровича підтверджують значимість збереження здоров'я та серед провідних компонентів здоров'я людини надають переваги його біологічній складовій, а саме: функціонуванню органів і систем організму на оптимальному рівні, забезпеченню всебічності та гармонійності біологічного розвитку, саморегуляції, що проявляється у високому рівні працездатності та соціальної активності особистості (Гончарова, 2019:68).

Упровадження в освітній процес ЗВО України та загальноосвітніх закладів здоров'язберігальних технологій сприяє забезпеченню належної атмосфери для поліпшення стану здоров'я дітей підліткового віку.

Здійснений ґрунтовний аналіз наукової літератури доводить: нині накопичено певний досвід застосування освітньому процесі

загальноосвітніх закладів здоров'язберігальних технологій для підростаючого покоління і потребує постійного пошуку нових методів та є недостатньо дослідженим. Особливої значимості ця проблема набуває в Україні, в умовах воєнних дій, постійної психічної напруги та стресу, що негативно позначається на стані здоров'я підлітків.

Мету дослідження становить багатогранне дослідження механізмів збереження та відновлення здоров'я особистості й шляхів щодо його зміцнення на основі застосування оздоровчих технологій, що є життєво важливим для забезпечення гармонійності й усебічності розвитку дітей підліткового віку. **Методи та методики дослідження.** У процесі написання статті були використані теоретичні методи: аналіз науково-педагогічних джерел, систематизація й узагальнення даних.

Результати та дискусії. Підлітковий вік за класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я охоплює життя особистості від 10 до 18 років. У цей віковий період завершується морфофункціональне (будова і функції) та психофізіологічне дозрівання організму людини. Нервова система підлітка – нестабільна. Організму дитини притаманні зміни у функціонуванні життєво важливих органів і систем. Передумовою для розвитку різних уражень в організмі, зокрема хворобливих станів, є певні зовнішні ознаки: підвищена збудливість, неадекватні емоційні реакції на менш стресові ситуації тощо. Основною особливістю ендокринної перебудови організму дитини у підлітковому віці є активізація системи гіпоталамус – гіпофіз. Імунітет – найважливіша система, що відображає рівень сформованості в організмі дитини адаптаційних і захисних реакцій та забезпечує його стійкість до впливу зовнішніх чинників. Гормональна перебудова та фактори довкілля можуть погіршувати можливості пристосування імунної системи у підлітків, що є причиною багатьох хронічних захворювань. Психофізіологічні особливості підлітків обумовлені своєрідністю психічних і біологічних процесів, що відрізняються від аналогічних у дітей та дорослих. Конкретне, образне мислення, властиве дітям, стає абстрактнішим, самостійним, активним, творчим. Розвиток фізичної сили та витривалості є важливими параметрами фізіологічних процесів, що відбуваються в організмі та часто використовуються вченими як показники стану здоров'я підлітка. Це, насамперед, висота та маса тіла й обсяг грудної клітини. Дослідження вчених свідчать, що впродовж останніх 20 років спостерігається тенденція до асенізації (ослаблення) підлітків. Поряд з ослабленням психофізіологічних властивостей тіла підлітка відбувається зменшення його функціональних можливостей (Кодацька, 2010:61).

Погіршення стану здоров'я дітей підліткового віку не є лише медичною, але й серйозною педагогічною проблемою. Цілком зрозуміло, що здорова, фізично розвинена особистість має більше можливостей для всебічного та гармонійного розвитку, а також швидше пристосовується до природних і соціальних умов зовнішнього середовища. Тому здоров'я вважаємо доцільним інтерпретувати в широкому тлумаченні цього слова: здоров'я фізичне, психологічне, соціальне, духовне.

Фізичне здоров'я має значний вплив на формування і розвиток організму дитини як біологічної системи: органів та систем життєзабезпечення, їх функцій та здоровий стан; фізичну діяльність і біохімічні процеси; гігієну тіла та рухову активність, здорове харчування, генетичне і репродуктивне здоров'я, попередження впливу шкідливих звичок і формування позитивних психоемоційних звичок.

Соціальне здоров'я особистості охоплює її соціальні потреби й інтереси, етику родинних зв'язків і наслідки антисоціального ставлення до довкілля, соціальне забезпечення життєво важливих потреб, соціальну адаптацію дитини та забезпечення репродуктивного здоров'я нації, шкідливий вплив на організм підлітка наркотичних речовин, а також попередження і протидія хворобам, що передаються статевим шляхом, формування у свідомості дитини потреби у провадженні здорового способу життя.

Духовне здоров'я – здоров'я в системі загальнолюдських морально-етичних настанов і стереотипів поведінки, формування у свідомості дитини ідеалу здорової людини, традиції у дотриманні норм культури здоров'я українського народу, розвиток позитивних духовних якостей характеру особистості, морально-етичних і духовних настанов і засоби розвитку духовності.

Усі ці складові тісно пов'язані між собою і саме в сукупності й визначають стан здоров'я підлітка. Формування дбайливого ставлення до власного здоров'я передбачає врахування всіх його складників і можливе лише за умов неперервності та комплексності освітнього впливу педагога на особистість підлітка, що охоплює не лише забезпечення потреби підлітка бути здоровим, жити за законами природовідповідності, здатність будувати особисті стосунки з іншими та самим собою й навколишнім середовищем (Вашев, 2010:10; Грибан, 2012:14).

Вагоме значення серед чинників, що впливають на рівень гармонійності й усебічності розвитку та зміцнення стану здоров'я підлітків, належить руховій та фізичній активності. Потреба в русі закладена в людині генетично та є важливим складником її біологічної суті. Недостатність належної рухової активності порушує нормальну діяльність усіх систем організму людини, знижує рівень його резистентності. Регулярний рух значно підвищує життєздатність організму підлітка, змінює запас міцності його основних систем, адаптаційні та резервні можливості (Арефьев, 2014:6).

Потребою кожної людини є здоровий стан організму разом із забезпеченням здорових умов довкілля. Діти та підлітки ще не замислюються над тим, що здоров'я необхідно берегти, а для цього потрібні ґрунтовні знання та сформованість навичок провадити здоровий спосіб життя. Змінити ставлення людини до власного здоров'я та способу життя можливо за умови усвідомлення та дотримання нею цих настанов, надання пріоритетності збереженню фізичного, психічного та соціального здоров'я завдяки системі освіти.

Здоров'язберігальна педагогіка має на меті не лише сформувати у свідомості молоді спеціальні знання, озброїти уміннями та навичками збереження і зміцнення свого здоров'я, але й передбачити в ході

застосування освітніх здоров'язберігальних технологій можливості для здійснення самостійних спроб щодо удосконалення себе, власного тіла, психіки й емоцій, розвитку своїх комунікативних здібностей, враховуючи гуманне та дбайливе ставлення до навколишнього середовища, до оточуючих людей та до самої себе (Бойчук, 2017:217).

Отже, для подолання негативних чинників суспільства, природи та середовища й з метою покращення та забезпечення на належному рівні стану здоров'я підлітків необхідно створювати і здійснювати впровадження здоров'язберігальних технологій в освітній процес загальноосвітніх закладів. Саме поняття технології трактується як метод створення, продукування та застосування знань, враховуючи людські й технологічні ресурси для оптимізації форм освіти. Здоров'язберігальні технології об'єднують усі напрями діяльності загальноосвітньої установи щодо формування, зміцнення та збереження здоров'я дітей та підлітків.

Здоров'язберігальні технології в загальноосвітньому навчальному закладі поєднуються з традиційними формами та методами в педагогіці, доповнюючи їх різними способами здійснення оздоровчої роботи. Впровадження та застосування таких технологій вирішує низку завдань, а саме: закладання основ формування міцного фізичного здоров'я; підвищення рівня психічного та соціального здоров'я; здійснення профілактичної оздоровчої роботи; мотивація дітей дотримуватися основних настанов здорового способу життя; ознайомлення дітей з принципами ведення здорового способу життя; формування у підлітків усвідомленої потреби в регулярних заняттях фізкультурою, корисних звичок і валеологічних навичок; виховання дбайливого ставлення до свого здоров'я як найважливішої цінності життя (Галманова, 2022:10).

Ефективність і пріоритет у провадженні впровадження освітніх навчальних закладах фізкультурно-оздоровчої діяльності та здоров'язберігальних технологій пояснюється можливостями кожного учня значно підвищити рівень загального фізичного та психічного здоров'я, що сприяє розвитку та посиленню розумової працездатності й творчій активності підлітків. Різноманітні форми ведення занять, трансформують особливості, властивості та зміст фізичних вправ залежно від інтересів і потреб у фізкультурній активності учнів старшого шкільного віку.

Висновки. Постає необхідність розробки та запровадження конкретних дій, спрямованих на покращення здоров'я молоді. Одним із ефективних шляхів вирішення цього завдання є забезпечення належних умов для формування здорового способу життя як умови відродження та збереження української нації завдяки сприйняттю нею уявлень про здоровий спосіб життя, норми поведінки й усвідомлення негативного впливу чинників природи, суспільства та свідомості на організм та психіку підрастаючого покоління громадян країни.

Таким чином, необхідно впливати на формування у підлітків основних показників фізичного здоров'я: нормального або високого рівня морфологічного розвитку особистості (нормальне функціонування

всіх органів і систем організму, їх зростання та розвиток), що виявляється й підтверджується віковими антропо- та біометричними показниками (зріст, вага, обсяг грудної клітки; робота серця; дихання; опорно-руховий апарат, постава; стан шкіри; гострота зору, слуху, смаку); рівнем фізичної підготовленості (оволодіння руховими вміннями та навичками, розвиток фізичних якостей); рівнем функціональних можливостей організму (гармонійний розвиток усіх фізіологічних систем: серцево-судинної, дихальної, нервової, опорно-рухового апарату); рівнем фізичної працездатності, помірності енергетичних витрат при м'язовій діяльності, адекватності реакцій на фізичні навантаження; рівнем розвитку адаптаційних механізмів організму до впливів різних факторів суспільства, природи та свідомості; рівнем захворюваності, ступенем протиінфекційної стійкості імунітету; зменшенням кількості хвороб або поодинокі захворювання (2–3 дні на рік).

Література

1. Арефьев В. Г. Здоров'я підлітків і рухова активність. Чернівці. 2014. Т. 3. 118 с.
2. Бойченко Т. Є., Василашко І. П., Коваль Н. С. Основи здоров'я : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2009. 160 с.
3. Вашев О. Є. Валеологія: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи студентів з дисципліни «Управління професійною працездатністю» (для студентів усіх спеціальностей Академії та НПП). Харків : ХНАМГ, 2010. 57 с.
4. Гончарова Н. М. Теоретико-методичні основи здоров'яформуючих технологій в процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку : дис. ... д-ра наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02. Київ : Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2019. 541 с.
5. Грибан В. Г. Валеологія: підручник / 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 342 с.
6. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / [за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука]. Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.
7. Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі : колективна монографія / [за заг. ред. Л.М. Рибалко]. Тернопіль : Осадца В. М., 2019. 400 с.
8. Кодацька С. М. Морфофункціональні й психофізіологічні особливості підліткового віку. Кіровоград : КНТУ. 2010. С. 61–62. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/84826404.pdf> (дата звернення: 20.10.2023)
9. Носко М., Браташ С. Педагогічні основи застосування здоров'язбережувальних технологій у навчальному процесі на уроках фізичної культури в загальноосвітніх школах. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : зб. наук. пр. Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Луцьк, 2013. № 1 (21). С. 116–119.
10. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя : навчальний посібник. Київ : Вид-во, 2013. 268 с.
11. Ратинська О. М. Формування відповідального ставлення до здоров'я у підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Педагогіка. Соціальна робота / [гол. ред. І. В. Козубовська]. Ужгород : Говерла, 2014. Вип. 30. С. 147–150.
12. Теоретичні основи педагогіки й сучасні аспекти виховання : матеріали науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 13–14 травня 2022 р.). Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2022. 76 с.

References

1. Arefyev, V. H. (2014). *Zdorovya pidlitkiv i rukhova aktivnist* [Adolescent health and motor activity]. Chernihiv. T. 3. [in Ukrainian].
2. Boychenko, T. E., Vasylyashko, I. P. & Koval, N. S. (2009). *Osnovy zdorovya : pidruch. dlya 9 kl. zahal'noosvit. navch. zakl.* [Basics of health: textbook. for 9th grade general education education zakl.]. Kuiv : Heneza. [in Ukrainian].
3. Vashev, O. E. (2010). *Valeolohiya: metodychni rekomendatsiyi do praktychnykh zanyat ta samostiyanoi roboty studentiv z dystsypliny «Upravlinnya profesynoyu pratsездatnistyu»* [Valeology: methodological recommendations for practical classes and independent work of students in the discipline «Professional Work Capacity Management»]. Kharkiv : KhNAMG. [in Ukrainian].
4. Honcharova, N. M. (2019). *Teoretyko-metodychni osnovy zdorovyaformuyuchykh tekhnolohiy v protsesi fizychnoho vykhovannya ditey molodshoho shkylnoho viku* [Theoretical and methodological foundations of health-forming technologies in the process of physical education of children of primary school age]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Hryban, V. G. (2012). *Valeolohiya* [Valeology: textbook / 2nd ed. processing and additional] Kyiv : Center for Educational Literature. [in Ukrainian].
6. Boychuk, Yu. D. (ed.). (2017). *Zahalna teoriya zdorovya ta zdorovyazberezheniya : kolektyvna monohrafiya* [General theory of health and healthcare: a collective monograph. Kharkiv : Publisher Rozhko S.G. [in Ukrainian].
7. Rybalko, L. M. (ed.). (2019). *Zdorovyazberezhuvalni tekhnolohiyi v osvithomu seredovyschii: kolektyvna monohrafiya* [Health-saving technologies in the educational environment: a collective monograph. Ternopil : V. M. Osadtsa [in Ukraine].
8. Kodatsky, S. M. (2010). *Morfofunktsionalni y psykhofiziolohichni osoblyvosti pidlitkovoho viku* [Morphofunctional and psychophysiological features of adolescence]. Kirovohrad : KNTU, 61–62. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/84826404.pdf> [in Ukrainian].
9. Nosko, M., Bratash, S. (2013). *Pedahohichni osnovy zastosuвання zdoroviazberezhuvalnykh tekhnolohii u navchalnomu protsesi na urokakh fizychnoi kultury v zahalnoosvitnikh shkylakh* [Pedagogical foundations of the use of health-saving technologies in the educational process in physical education lessons in secondary schools]. *Fizyчне vykhovannya, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspilstvi – Physical education, sport, and health culture in modern society*. Lutsk, 1 (21), 116–119. [in Ukrainian].
10. Nosko, M. O., Hryshchenko, S. V. & Nosko, Yu. M. (2013). *Formuvannya zdorovoho sposobu zhyttya* [Formation of a healthy lifestyle]. Kyiv : Vyd-vo. [in Ukrainian].
11. Ratynska, O. M. (2014). *Formuvannya vidpovidalnoho stavlennya do zdorovya u pidlitkiv* [Formation of a responsible attitude to health in adolescents]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*; ed. I. V. Kozubovska – Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Pedagogy. Social work Uzhhorod: Hoverla. Vol. 30. 147–150. [in Ukrainian].
12. *Teoretychni osnovy pedahohiky y suchasni aspekty vykhovannya*. [Theoretical foundations of pedagogy and modern aspects of education. Materials of the scientific and practical conference] (2022). Kherson : Young Scientist Publishing House. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено науково-теоретичне обґрунтування питань щодо формування у свідомості особистості уявлень про здоровий спосіб життя, та можливостей застосування освітніх технологій з метою збереження і зміцнення здоров'я дітей підліткового віку, окреслено теоретичні аспекти тлумачення суті поняття «здоров'я» з метою розробки системи його формування у середовищі дітей підліткового віку.

Виокремлено, класифіковано основні морфо-функціональні та психофізіологічні особливості змін, що відбуваються в опорно-руховому апараті, нервовій, ендокринній, імунній та серцево-судинній системах організму дитини цього вікового періоду й зумовлені дорослішанням, нервово-психічним і фізіологічним розвитком.

Важливе наукове, освітнє і суспільне значення має застосування здоров'язберігальних технологій як основний напрям у розв'язанні проблем щодо збереження та зміцнення здоров'я молоді в умовах сучасного освітнього простору. Визначальним чинником у формуванні ціннісного ставлення до здоров'язбереження, як встановлення особистості, є виховний, педагогічний аспект.

Підвищений інтерес дослідників до поняття «здоров'язберігаючі технології» свідчить про актуальність проблеми, а протиріччя підходів до її визначення і місця в освітньому процесі вказує на недостатню теоретичну розробленість педагогічного феномену поняття «здоров'язберігаючі технології».

Суть здоров'язберігаючих технологій є забезпечення умов фізичного, психічного, соціального та духовного комфорту, що сприяють продуктивній навчально-пізнавальній та практичній діяльності учасників освітнього процесу, заснованої на науковій організації праці та культури здорового способу життя особистості. Тому, впровадження в освітній процес загальноосвітніх закладів і ЗВО України оздоровчих технологій дає змогу розширити резерви психофізіологічних функцій організму людини, відновити її здатність до саморегуляції та самовідтворення, компенсувати наслідки функціональних порушень і навіть призупинити патологічний процес.

Автор статті доходить висновку про те, що розв'язання проблеми збереження здоров'я дітей підліткового віку можливе завдяки визнанню пріоритету здорового способу життя, пошуку нових і ефективних форм та методів, що урізномаятили б зміст оздоровчих програм та сприяли забезпеченню всебічного та гармонійного розвитку. Оскільки в сучасному розумінні метою навчання є всебічний розвиток дитини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей разом із збереженням та зміцненням здоров'я, то й, відповідно, здоров'язберігаючі технології постають як єдина система організаційних форм та технологічних одиниць, головною метою яких є зміцнення і збереження здоров'я особистості.

Ключові слова: здоров'я, підлітковий вік, освітній процес, психофізіологічний розвиток, здоров'язберігальні технології, здоровий спосіб життя.

УДК 6.371.373.016:53

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-383-391

INTEGRATIVE MODEL OF STUDYING THE SUBJECTS OF THE NATURAL SCIENCE CYCLE

ІНТЕГРАЦІЙНА МОДЕЛЬ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ПРИРОДНИЧОНАУКОВОГО ЦИКЛУ

Maksym ROKYTSKYI,

PhD in Physics and Mathematics,
Associate Professor

maksalrokitkiy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1057-5057>

Liudmila BLAHODARENKO,
Doctor of Pedagogy, Professor

Максим РОКИЦЬКИЙ,

кандидат фізико-математичних
наук, доцент

Людмила БЛАГОДАРЕНКО,
доктор педагогічних наук,
професор

kzf@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5501-5416>

Dragomanov Ukrainian State
University,

Український державний
університет імені Михайла
Драгоманова,

✉ 9, Pyrohova st., Kyiv, 01601,
Ukraine

✉ вул. Пирогова, 9, м. Київ,
01601, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 12, 2023

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the possibilities and ways of transition to innovative models of studying natural science cycle subjects in secondary education institutions, establishing their effectiveness and the expediency of making fundamental changes in the content and methods of teaching on the example of the new subject «Science». It is emphasized that the main problem of teaching natural science cycle subjects in secondary education institutions is to ensure not only the scientific and fundamental nature of school natural science, but also the systematic formation of knowledge in the natural sciences in a comprehensive and holistic manner. The scientific approaches of Ukrainian scientists to the realization of the idea of integration of the study of natural science cycle subjects are considered and the specific development of the content of possible changes of traditional approaches to the educational process in order to update it in the direction of more effective formation of students' complex understanding of common methods of studying natural phenomena by different natural sciences is described. It is shown that only an integrative model of studying natural science cycle subjects can ensure that students understand that the methods of natural science are interconnected and in most cases are used in a complex way, and their separation from each other or attempts to choose a main and more objective one leads to a false description of real reality and complicates the path to knowledge of the truth. It is substantiated that the possibility of transition to the modern stage of development of science education in Ukraine is provided by the new subject «Science», the program of which reflects innovative approaches to the educational process, and its effectiveness has been tested in many countries.

383

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

It is emphasized that the subject «Science» is the embodiment of many years of dreams of Ukrainian scientists, methodologists and teachers to create an effective and pedagogically appropriate system for the formation of integrated natural science knowledge, in the course of which the commonality and essence of natural phenomena, their patterns and inextricable link between them are revealed, and also provide opportunities to verify the commonality of the laws of different natural sciences in practical activities.

Keywords: *educational subject «Science», subjects of the natural science cycle, integrative educational model.*

Вступ. Проблема вдосконалення змісту природничонаукових знань та підвищення їх якості завжди перебувала в зоні особливо пильної уваги науковців, методистів та вчителів. На жаль, винятком стали останні два десятиліття, коли освітні реформи, які проголошували основною метою формування особистості людини, призвели до хибної оцінки ролі знань і вмінь у цьому процесі. А от у попередні роки основним показником якості освіти вважався рівень саме природничонаукових знань, при цьому їм відводилася основна роль в оцінці інтелектуального розвитку молодшої людини. Разом з тим, навіть у роки розквіту природничонаукової освіти в нашій країні, коли вона справедливо вважалася однією з найбільш якісних у світі, було зрозуміло, що в її реалізації існують суттєві проблеми. Основною з них вважалася необхідність забезпечення не лише науковості і фундаментальності шкільного природознавства, але й системного формування знань з природничих наук у комплексності та цілісності. Над цією проблемою працювали науковці й творчі колективи вчителів, пропонувалися конкретні розробки змісту можливих змін у традиційних підходах до освітнього процесу з предметів природничонаукового циклу з метою його оновлення. Тому ідею їх інтеграції, до якої сьогодні повернулися знову, не можна вважати повністю новою. Свого часу вона вже була частково реалізована в курсі «Природознавство» у 5–6-класах, який у сучасній школі оновлений і має назви «Пізнаємо природу» та «Я досліджую світ». Але в старших класах справа інтеграції предметів природничого циклу обмежувалася лише фізикою й астрономією. Зокрема, були створені підручники «Фізика і астрономія» для 7–9-х класів авторів О. Бугайова, М. Мартинюка, В. Смолянця, у якому передбачалося вивчення питань як фізики, так і астрономії. Підручник структурований таким чином, що до кожного розділу включені питання з астрономії, які за змістом взаємопов'язані з навчальним матеріалом з фізики. Наприклад, у розділі «Механічний рух» після вивчення теми «Нерівномірний рух» вводиться інформація астрономічного змісту про добовий рух небесних тіл та річний рух Сонця. У цьому ж розділі пропонується виконання лабораторної роботи «Спостереження небесних явищ і світил» (Бугайов, Мартинюк, Смолянець, 1999). На той момент (кінець 90-х років минулого століття) цей підручник був у певній мірі інноваційним, він пропонувався закладам середньої освіти на вибір поряд з традиційним, але особливо схвалення в учителів не отримав. І головна причина того, що підручник не був прийнятий педагогічною спільнотою, полягала у відсутності в учителів бажання до інтегрованого

вивчення фізики і астрономії за принципом «для чого потрібна зайва робота». Ще один підхід був запропонований Л. Благодаренко, яка розробила інтегрований курс «Фізика та світ небесних тіл» для учнів 7–8-х класів. Вона наголошувала, що поняття «інтеграція» в питаннях оновлення змісту освіти та побудови відповідних навчальних курсів є актуальним і заслуговує на увагу. У цьому контексті Л. Благодаренко підкреслювала, що використання інтегрованих курсів при викладанні природничих наук є вимогою часу, оскільки дозволить забезпечити формування в учнів комплексних уявлень про загальні методи дослідження явищ природи різними природничими науками, а це забезпечить систематизоване і цілісне сприйняття учнями наукової картини світу (Благодаренко, 2011). За своїм задумом і структурою інтегрований курс найбільше відповідав сучасним підходам до інтегрованого вивчення основ природничих наук. Так, наголос робився на тому, що зміст курсу повинен відображати не лише закони і теорії, але й розвиток наук у їх цілісності та логічній послідовності. Л. Благодаренко розробила методичні основи створення таких курсів і наголошувала на тому, що головна мета інтегрованих курсів полягає у відображенні розвитку природничих наук у її єдності, цілісності та послідовності. Тому головними компонентами змісту інтегрованих курсів повинні бути стрижневі теорії і закономірності природничих наук, які слід викладати відповідно до процесу розвитку наук та їх сучасного стану (Благодаренко, 2010). Запропоновані українськими науковцями підходи за умов їх педагогічно грамотної реалізації могли позитивно вплинути на формування природничонаукових знань і забезпечити цілісне сприйняття учнями наукової картини світу. Але для масового впровадження вищеописаних підручників та інтегрованого курсу необхідно було не просто вдосконалити, а докорінно змінити навчальні програми і плани. На жаль, у той момент в суспільстві та в освіті відбувалися зміни, настали нові часи, і ця складна робота так і не була здійснена, тому інноваційні на той момент підходи залишилися нереалізованими.

Метою статті є визначення способів переходу до інноваційних моделей вивчення предметів природничого циклу в закладах середньої освіти, встановлення їх ефективності та доцільності внесення докорінних змін у зміст і методи навчання на прикладі нового навчального предмета «Science».

Результати та дискусії. Головною умовою ефективності вивчення предмету «Science» є здійснення цілісного освітнього процесу, що передбачає його завершеність, досягнення запланованих результатів та їх діагностику. Оскільки викладання цього предмета в українських закладах середньої освіти є справою новою, то нами вперше розпочато системне дослідження теоретичних та методологічних засад реалізації предмета «Science». Зараз ми знаходимося на тому етапі, коли умови комплексного педагогічного експерименту і вимоги до його здійснення з урахуванням специфіки навчального предмета перебувають на початковій стадії розроблення. Основним методом дослідження ефективності освітнього процесу ми використовуємо педагогічну діагностику результатів навчання на основі спеціально розроблених критеріїв, відповідно до яких

відбувається відслідковування та оцінювання навчальних досягнень учнів, співвіднесення їх з прогнозованими результатами навчання. Іншим важливим напрямком педагогічних досліджень є діагностика ефективності діяльності вчителя щодо використання, розробки та реалізації методик, адекватних змісту предмета та прогнозованих результатів. Відповідно, діяльність учителя ми оцінюємо за результатами навчання учнів з урахуванням усіх складників їх навчально-пізнавальної діяльності.

Не викликає сумнівів, що основним показником ефективності інтеграційної моделі вивчення предметів природничонаукового циклу є усвідомлення учнем спільності природничих наук та нерозривного зв'язку між ними. Очевидно, що тільки така модель може забезпечити також розуміння учнями того факту, що методи природознавства взаємопов'язані, у більшості випадків використовуються комплексно, а їх відокремлення один від одного або спроби обрати якийсь головний і більш об'єктивний призведе до хибного опису реальної дійсності та може ускладнити шлях до пізнання істини. Експеримент щодо впровадження в закладах середньої освіти єдиного навчального предмета замість фізики, астрономії, біології, хімії та географії для учнів старшої школи, що обрали профілі навчання гуманітарного та суспільного напрямків, був розпочатий Міністерством освіти і науки України ще у 2018 році. Замість звичного окремого вивчення предметів природничого циклу було запропоновано курс «Природничі науки». До участі в експерименті були залучені ті заклади середньої освіти, у яких основна частина учнів обирали для навчання в старшій школі такі профілі, як суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний та спортивний. Розпочати експеримент у класах таких профілів було цілком виправдано, оскільки, як відомо, вони користуються в учнів закладів середньої освіти найбільшим попитом. Наголошувалося, що такий інтегрований курс підходить тільки для тих учнів, які не планують проходити зовнішнє незалежне оцінювання з того або іншого предмета природничого циклу.

Чи є такий підхід правильним – це питання складне, чіткої відповіді на яке поки що дати неможливо, оскільки часу для апробації навчального предмета «Природничі науки» було мало, а механізми педагогічного експерименту в контексті інноваційного навчання на сьогодні достатньо не розроблені. На наш погляд, уведення такого предмета на тлі різкого зниження рівня освіченості нашої молоді і досить скептичного та зневажливого ставлення до природничих наук може привести до того, що по замовчанню предметам природничого циклу особливої уваги приділятися не буде. При цьому вчитель, що викладає предмет «Природничі науки», буде мати законні підстави для того, щоб не висувати особливих вимог до рівня навчальних досягнень учнів з урахуванням того факту, що зовнішнє незалежне оцінювання вони не проходять. А це означає, що вивчення предметів природничого циклу та використання відповідних знань у професійній діяльності у їх плани не входить. З одного боку, такий підхід нібито і розумний. Але з іншого, виникають серйозні побоювання щодо загального рівня інтелектуального розвитку учнів, які

вивчають природничі науки, скажімо, в «полегшеному варіанті». Адже, як відомо, саме знання з природничих наук створюють основу інтелекту людини та забезпечують формування в неї правильного наукового мислення, за відсутності яких людина в сучасному світі існувати не може. При цьому основу наукового мислення теж створюють знання з природничих наук, особливо фізики, оскільки методологічний її апарат забезпечує підґрунтя усіх природничонаукових досліджень. І якщо учні вивчатимуть предмет «Природничі науки» номінально (а такий розвиток подій цілком ймовірний), то випускник старшої школи буде абсолютно безграмотною у науковому сенсі людиною, а що найбільш загрозливо – матиме низький інтелект і хибне уявлення щодо наукової картини світу.

Якщо перейти до розмови про навчальну програму інтегрованого вивчення природничих наук з урахуванням його специфіки, то на шляху її створення теж неминуче виникнуть ускладнення, оскільки таке навчання є інноваційним і на попередніх етапах розвитку освіти відповідних програм науковці й методисти ще не складали. Яким саме повинен бути підхід до створення програм інтегрованого навчання природничих наук? У цій справі можливі різні варіанти, які від пропонувалися й обговорювалися. Перший варіант – пояснення особливостей природних явищ і технологічних процесів з позицій кожної з природничих наук. Другий варіант – в основу вивчення повинні бути покладені причинно-наслідкові зв'язки між явищами і процесами, які досліджуються й описуються методами кожної конкретної природничої науки. А вже на основі отриманих знань характеризуються досягнення науково-технічного прогресу, що обумовлює рівень життя сучасної людини в плані його полегшення внаслідок упровадження великої кількості технічних засобів. І, нарешті, третій варіант передбачає модульний підхід до структуризації змісту навчання, тобто спочатку вивчається, наприклад, певна тема з фізики, а після неї – тема з біології, при вивченні якої необхідно використовувати знання з фізики тощо. На наш погляд, третій варіант є найкращим і педагогічно доцільним. Але створити програму такого навчання з урахуванням усіх тонкощів змісту предметів природничого циклу, а також недостатнього рівня пропедевтичних знань учнів (адже зрозуміло, що у класах суспільного та гуманітарного напрямків навчатимуться учні, які мають низький рівень знань у галузі природничих наук) – це досить складне завданням і вимагає спільної праці методистів та науковців, які працюють у галузі фізики, астрономії, біології, хімії, географії.

Розглянемо ще один суперечливий аспект обговорюваної проблеми. Очевидно, що вчителів, які мають достатню компетентність для викладання інтегрованого курсу предметів природничого циклу, просто немає, тому що заклади вищої педагогічної освіти ніколи не здійснювали підготовку таких фахівців і розпочали її тільки в останні роки. Передбачалося, що в умовах експерименту викладати новий предмет зможуть учителі, які викладають той або інший предмет природничого циклу і для цього їм навіть не знадобиться додаткове навчання. Пояснити такий підхід з точки зору розуму і логіки неможливо, адже не кожний вчитель, особливо молодий, здатний на достатньому рівні викладати свій предмет, не кажучи вже про інші! А для

вчителів з великим досвідом роботи це завдання теж є складним, тому що їх методичні підходи, відпрацьовані роками, спрямовані на вивчення конкретного предмета. Але одне очевидно – і тим, і іншим елементарно не вистачить знань для забезпечення ефективного освітнього процесу.

Також важливо зупинитися на тому, що всі варіанти підходів до складання навчальних програм інтегрованого вивчення предметів природничого циклу передбачають наявність пропедевтичних знань учнів, які були отримані впродовж попереднього навчання, тобто в молодшій школі та у 5–9-х класах. Проте, як ми вже наголошували, гуманітарні та суспільні профілі навчання обирають ті учні, які мають низький рівень знань з фізики, хімії, біології, географії і практично нульовий з астрономії. Таким чином, учень, який у старшій школі не вивчає в повному обсязі предмети природничого циклу, у підсумку не буде здатний до формування цілісного уявлення про наукову картину світу, сучасні проблеми в галузі природничонаукового знання, необхідність їх розв'язання для розвитку сучасної цивілізації та напрямки наукових досліджень. При цьому розробники нового курсу обґрунтовували необхідність його впровадження тим, що в старшій школі молода людина повинна визначитися із майбутньою професією, а всі предмети вивчати неможливо. Усі й не потрібно, але предмети природничого циклу, які є ключовими в становленні інтелектуальної сфери особистості, вивчати на належному рівні необхідно. І ще хочеться відзначити, що на всіх етапах розвитку шкільної освіти завжди був чітко визначений перелік шкільних предметів, всі вони вивчалися в повному обсязі, визначеному програмою, і жодних проблем в отриманні середньої освіти в минулі часи не виникало, хоча тоді ще не було диференціації та індивідуалізації навчання, а також особистісно-орієнтованого підходу.

Таким чином, слід шукати нових шляхів до викладання предметів природничого циклу. І інтеграційна модель їх вивчення цілком актуальна та дієва. Але, по-перше, функціонувати вона повинна з початкових етапів навчання і протягом всього часу отримання шкільної освіти. Тільки тоді можна буде говорити про наступність вивчення основ природничих наук та опанування предмета «Природничі науки» в старшій профільній школі на основі раніше отриманих знань. І, по-друге, програма інтегрованого вивчення предметів природничого циклу повинна бути цілісною та відображати всі аспекти моделі. При цьому системоутворювальним складником моделі вивчення предметів природничонаукового циклу була і залишається фізика, оскільки вона є провідною природничою наукою, її методологію використовують усі інші науки про природу, а більшість суміжних наук, що виникають у ході розвитку наукового знання, найчастіше є суміжними саме із фізикою. Навіть відповіді на найперші запитання, які задає дитина, що досягла певного рівня розвитку, лежать у галузі фізики та астрономії: «Чому небо має голубий колір?», «Чому з'являється веселка?», «Чому горить або не горить лампочка?», «Чому в холодильнику завжди холодно?». Поступово отримуючи відповіді ці запитання, осмислюючи та узагальнюючи їх у міру своїх розумових можливостей, дитина починає

задавати запитання з галузі інших природничих наук. Але в більшості випадків відповіді на них передбачають уже відому інформацію із галузі фізики, на основі якої пояснюються ті або інші природничі явища, при цьому в дитини ще на інтуїтивному рівні відбувається усвідомлення зв'язку між різними знаннями. Таким чином, формування первинного світогляду та початкових уявлень про природу відбувається на основі фізичних явищ і процесів, оскільки фізика вивчає найбільш загальні закони природи, а закономірності фізики лежать в основі астрономічних, біологічних, хімічних, геологічних процесів. Тому, будуючи відповідну інтегровану модель вивчення предметів природничого циклу, необхідно, у першу чергу, враховувати, що фізика в системі природничих наук відіграє провідну роль, адже закономірності більшості явищ і процесів, які відбуваються на Землі й у Всесвіті, є предметом вивчення, насамперед, фізики. Основним об'єктом фізичних досліджень є матерія, яка нас оточує, тому найперші уявлення про неї, що виникли ще в часи стародавньої філософії, були в подальшому віднесені до фізики. І сьогодні основний внесок у дослідження матерії теж вносить фізика, що й обумовлює її місце в системі природничих наук.

Можливості переходу на новий етап розвитку природничонаукової освіти в Україні забезпечує навчальний предмет «Science», програма якого поєднує вивчення таких предметів, як «Фізика», «Земля та космос», «Біологія» та «Хімія». Програма цього предмета відображає новаторські підходи до освітнього процесу, а її ефективність перевірена на досвіді використання в багатьох країнах світу. Фактично, предмет «Science» – це втілення багаторічних мрій українських науковців, методистів і вчителів про створення ефективної та педагогічно доцільної системи формування інтегрованого природничонаукового знання, у ході опанування якого розкривається спільність і сутність явищ природи, їх закономірності та нерозривний зв'язок між ними. І, нарешті, головне: предмет «Science» забезпечує можливості перевірки спільності законів різних природничих наук у практичній діяльності (Рокицький, Дераженко, 2022). Поки що цей предмет знаходиться на стадії дослідження та осмислення науковців та вчителів, розробляються способи педагогічної інтерпретації його можливих результатів у світлі проблем ефективності, пропонуються різні стратегії і тактики освітнього процесу, формується орієнтаційна основа дій, розглядаються завдання адаптації педагогічного управління до особистісних можливостей учнів. Але очевидно, що навчальний предмет «Science» – це надійна основа для забезпечення якості природничої освіти в Україні та переходу її на новий рівень осмислення і узагальнення.

В Україні до недавнього часу навчальний предмет «Science» не викладався, тому педагогічні дослідження його як компонента освітнього процесу відсутні. Ураховуючи, що останнім часом відбувається експериментальне впровадження предмета «Science», пильної уваги, особливо на початковому етапі його реалізації в закладах середньої освіти, вимагає стандартизація змісту, визначення результативної складника навчання, методологічної та інструментальної функцій, обґрунтування доцільності структури в психологічному та дидактичному аспектах. Важливим

завданням є також встановлення збалансованості в навчальній програмі змісту тих предметів природничого циклу, які вивчаються в рамках предметів «Science». Він уже протягом тривалого часу входить до змісту освітніх стандартів провідних країн світу, освітні системи яких перевірені часом і мають високу результативність. Слід відзначити, що сьогодні впровадження інтеграційних моделей навчання, особливо в галузі предметів природничого циклу, є загальносвітовою тенденцією; такі моделі зарекомендували себе з найкращого боку. Навчальний предмет «Science» успішно викладається в школах США, Великої Британії, Канади, Ізраїлю, Сінгапура та інших країн. Підходи до реалізації його цілей у різних країнах відрізняються, але загалом зберігається головна ідея – сформувані в учнів системне бачення навколишнього світу, забезпечити усвідомлення ними того факту, що всі науки про природу розвиваються в тісному взаємозв'язку й утворюють єдину наукову картину світу. А це є основою наукового мислення, що забезпечує для молодшої людини в подальшому правильну орієнтацію в потоці найсучаснішої наукової інформації. Адже зрозуміло, що без цього якість життя сучасної людини значно знижується, адже її світогляд стає збідненим, а рівень інтелекту – низьким, що неминуче призводить до ускладнень у разі необхідності розв'язання життєвих або професійних проблем.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна зробити висновок: на нинішньому етапі розвитку суспільства та освіти в Україні нагальною справою підвищення якості вивчення предметів природничого циклу в закладах середньої освіти є впровадження нових моделей навчання. З урахуванням сучасного стану природничонаукової освіти мають відбутися кардинальні перетворення в її змісті та методах, зокрема, перехід до вивчення предметів природничого циклу в рамках предмета «Science». Оскільки досвіду вивчення його в провідних країнах світу вже достатньо, то нам необхідно взяти його за основу, використати вже створені та апробовані навчальні програми й освітні технології, але адаптувати їх під можливості та потреби української освітньої системи, а головне – не загубити і врахувати наші національні надбання в галузі природничонаукової освіти. Також необхідно використати і досвід вітчизняних науковців, які розробляли й пропонували інноваційні для свого часу підходи до вивчення навчальних предметів природничого циклу.

Література

1. Благодаренко Л. Ю. Теоретико-методичні засади навчання фізики в основній школі : монографія. Київ, 2011. 427 с.

2. Благодаренко Л. Ю. Теоретичні та методичні аспекти створення інтегрованих курсів з фізики в основній школі. *Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова.* Київ: 2010. Випуск LXXXII (92). С. 24–34.

3. Бугайов О. І., Мартинюк М. Т., Смолянець В. В. Фізика. Астрономія: Проб. підруч. для 7 кл. серед. шк. / за ред. проф. О. І. Бугайова. Київ: Освіта, 1999. 287 с.

4. Рокицький М. О., Дераженко А. В. Новий навчальний предмет «Science» у закладах середньої освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Серія педагогічна. 2022. Випуск 28. С. 57-62.

References

1. Blahodarenko, L. lu. (2011). *Teoretyko-metodychni zasady navchannia fizyky v osnovnii shkoli: monohrafiia* [Theoretical and methodological bases of teaching physics in secondary school: a monograph]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Blahodarenko, L. lu. (2010). *Teoretychni ta metodychni aspekty stvorennia integrovanykh kursiv z fizyky v osnovnii shkoli* [Theoretical and methodological aspects of creating integrated physics courses in secondary schools]. Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova – Scientific notes of Dragomanov National Pedagogical University, LXXXII (92), 24–34 [in Ukrainian].
3. Buhaiov, O. I., Martyniuk, M. T., Smolianets, V. V. (1999) *Fizyka. Astronomiia: Probnii pidruchnyk dlia 7 klasu serednoi shkoly* [Physics. Astronomy: Trial textbook for 7th grade of secondary school]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
4. Rokyt'skyi, M. O., Derazhenko, A. V. (2022) *Novyi navchalnyi predmet «Science» u zakladakh serednoi osvity* [New subject «Science» in secondary education institutions]. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriia pedahohichna – Collection of scientific papers of Kamianets-Podil'skiy Ivan Ohienko National University. Pedagogical series, 28, 57–62 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню можливостей і способів переходу до інноваційних моделей вивчення предметів природничого циклу в закладах середньої освіти, встановлення їх ефективності та доцільності внесення докорінних змін у зміст і методи навчання на прикладі нового навчального предмета «Science». Акцентовано, що основною проблемою викладання предметів природничонаукового циклу в закладах середньої освіти є забезпечення не лише науковості й фундаментальності шкільного природознавства, але й системного формування знань з природничих наук у комплексності та цілісності. Зроблено огляд наукових підходів українських науковців до реалізації ідеї інтеграції вивчення предметів природничого циклу та описано запропоновані ними конкретні розроблення змісту можливих змін у традиційних підходах до освітнього процесу з метою його оновлення щодо більш ефективного формування в учнів комплексних уявлень про загальні методи дослідження явищ природи різними природничими науками. Показано, що тільки інтеграційна модель вивчення предметів природничого циклу може забезпечити розуміння учнями того факту, що методи природознавства взаємопов'язані, у більшості випадків використовуються комплексно, а їх розмежування або спроби обрати якийсь головний і більш об'єктивний призводить до хибного опису реальності та ускладнює шлях до пізнання істини. Обґрунтовано, що можливості переходу на сучасний етап розвитку природничонаукової освіти в Україні забезпечує новий навчальний предмет «Science», програма якого відображає новаторські підходи до освітнього процесу, її ефективність перевірена на досвіді використання в багатьох країнах світу. Наголошено, що предмет «Science» – це втілення багаторічних мрій українських науковців, методистів та вчителів щодо створення ефективної і педагогічно доцільної системи формування інтегрованого природничонаукового знання, у ході опанування якого розкривається спільність і сутність явищ природи, їх закономірності та нерозривний зв'язок між ними, а також забезпечуються можливості перевірки спільності законів різних природничих наук у практичній діяльності.

Ключові слова: навчальний предмет «Science», навчальні предмети природничонаукового циклу, інтеграційна освітня модель.

УДК 373.5.091.33-027.2:796]:[373.5.015.31:7
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-392-400

DIDACTIC GAMES AS A METHOD OF MUSICAL AND AESTHETIC EDUCATION OF STUDENT YOUTH

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК МЕТОД МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Svitlana SERHIYENKO,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

Світлана СЕРГІЄНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент

svetlanaserg@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4507-9392>

*Berdyansk State Pedagogical
University,*
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

*Бердянський державний
педагогічний університет,*
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article analyzes the features of games as an educational technology and reveals the methodical aspects of using didactic games in the process of musical and aesthetic education of students, examples of game classification are given. The main differences between children's and didactic games are defined, the main principles of didactic games are characterized, the main stages of preparation and conducting of didactic games are defined.

The purpose of the article is to update and structure information about the didactic game as an active educational technology and to determine the ways to improve the musical and aesthetic education of schoolchildren by means of the game.

The set goal is achieved by consistently performing the following tasks: theoretical and methodological analysis of the features of the use of game technologies in working with children in the field of musical and aesthetic education; research on the effectiveness of the use of modern game technologies in the educational activity of the art cycle; development of an algorithm for preparing and conducting didactic games in order to improve the process of musical and aesthetic education of schoolchildren. The object of research is the process of musical and aesthetic education of schoolchildren. The subject of the study is game activity as a technology of musical and aesthetic education of schoolchildren. In the process of preparing the article, methods of theoretical and methodological analysis of leading scientific studies were used.

The scientific novelty of this research can be seen in the structuring of existing scientific experience on the use of game technologies in educational activities. The practical significance of the article consists in providing examples of didactic games that can be used in music lessons and in extracurricular activities aimed at musical and aesthetic education.

The conclusions confirm that game technologies in music lessons and in extracurricular activities make it possible to realize the educational goals of the educational

process, contribute to the expansion of students' ideas about the world, form musical taste, enrich artistic experience and increase the cognitive activity of student youth.

Keywords: *didactic game, game technology, musical and aesthetic education, educational process.*

Вступ. Музично-естетичне виховання спрямоване на розвиток особистості учня. Для ефективної реалізації цієї діяльності педагога повинні використовувати сучасні методи та форми взаємодії, що відповідають віковим психолого-педагогічним особливостям учнівської молоді та задовольняють їх освітні потреби.

Зміст, ключові принципи організації ігрової діяльності та застосування ігрових технологій у практиці освітньої діяльності висвітлені в науковій та методичній літературі багатьох українських учених, серед яких А. Алексюк, С. Вітвицька, Т. Туркот, М. Фіцула та ін. Аналіз педагогічної, психологічної і мистецтвознавчої літератури показав, що для гармонійного розвитку школярів необхідно сприяти реалізації творчого потенціалу учнів, формуванню сталої зацікавленості музикою та мистецтвом в цілому, розвивати творчу уяву та образно-асоціативне мислення, навички інтерпретації та імпровізації.

З огляду на вищесказане в процесі освітньої взаємодії педагогам мистецької галузі, обираючи форми і методи навчання та виховання учнівської молоді, доцільно вибирати саме ігрові технології. Гра як форма освітньої діяльності поєднує навчання і виховання через інтерактивні ігрові процеси. Це метод, який активно використовується в освіті для досягнення навчальних і виховних цілей. Гра допомагає залучити учнів до навчання, розвиває їхні когнітивні, соціальні та емоційні навички, сприяє розвитку творчого мислення і співпраці.

Використання гри в навчанні дозволяє зробити процес засвоєння знань більш цікавим і захоплюючим, а також створює можливість для учнів досліджувати та експериментувати в безпечному середовищі. Гра як форма навчально-виховної діяльності допомагає учням легше засвоювати і розуміти навчальний матеріал, водночас сприяє їхньому розвитку як індивідів.

Філософський енциклопедичний словник тлумачить гру як діяльність, яка відзначається задоволенням, відмінною від звичайної утилітарної діяльності й зазвичай включає широкий спектр дій, виконуваних як тваринами, так і людьми. Гра є однією з форм діяльності, у якій важливіше не досягнення результату, а сам процес, вона сприяє психологічному розслабленню, знімає стресові ситуації і сприяє гармонійному взаємозв'язку в суспільних відносинах. Особливо важлива для дітей, які, граючи, відтворюють дорослі дії і взаємини, щоб пізнати навколишній світ. Гра сприяє фізичному, розумовому і моральному вихованню дітей.

У психологічному словнику гра описується як форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення та освоєння суспільного досвіду, який зафіксований у соціально закріплених способах здійснення предметних дій, предметах культури і науки.

Мішель де Монтень висловлював думку, що ігрова діяльність дітей – це не просто ігри, а найбільш значуще та глибоке заняття цього віку

(Монтень, 2012). Фрідріх Шиллер відзначав, що в дитячій грі міститься значно глибший сенс, ніж його можуть сприймати дорослі, а Роже Кайуа у книзі «Ігри та люди» ідентифікує наступні характеристики (Кайуа, 2003). Ця діяльність може бути охарактеризована як: *вільна*: гравець не може бути до неї примушений, інакше гра втрачає свою привабливість; *відокремлена*: вона має чітко визначені обмеження в часі та просторі; *невизначена*: результат гри не можна передбачити заздалегідь; гравець завжди має ініціативу та волю до творчості; *непродуктивна*: гра не породжує суспільно корисних продуктів або матеріальних благ, вона лише розподіляє власність серед гравців; *регламентована*: гра підпорядковується правилам, які скасовують звичайні закони та вводять новий тимчасовий порядок; *ілюзорна*: гра супроводжується відчуттям другорядності реальності або навіть її повною нереальністю щодо повсякденного життя.

Гра – це форма діяльності, яка відображає відношення особистості до світу, що оточує її. Сьогодні змінюється світ й відповідно змінюються ігри, що розкривають учням цей світ. Саме тому доцільно здійснити ґрунтовний теоретико-методичний аналіз сучасних наукових досягнень з метою структуризації та актуалізації інформації про дидактичні ігри та можливості використання цієї технології у сфері музично-естетичного виховання учнівської молоді, що підтверджує актуальність дослідження.

Мета полягає в актуалізації та структуруванні інформації про дидактичну гру як активну освітню технологію та визначенні шляхів удосконалення музично-естетичного виховання учнівської молоді засобами гри. Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження: 1. Здійснити теоретико-методичний аналіз особливостей використання ігрових технологій в роботі з дітьми в сфері музично-естетичного виховання. 2. Дослідити ефективність використання сучасних ігрових технологій в освітній діяльності мистецького циклу. 3. Розробити алгоритм підготовки та проведення дидактичних ігор з метою удосконалення процесу музично-естетичного виховання учнівської молоді.

Методи та методики дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення визначеної мети були використані такі методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми, порівняння та узагальнення провідного досвіду щодо використання ігрових технологій в музично-естетичному вихованні учнівської молоді, на основі структурування інформації запропоновано варіанти ігор та проаналізовано методику їх проведення.

Результати та дискусії. У сучасній науковій літературі відсутній загальний підхід до класифікації ігрових технологій. Неодноразово робилися спроби науково класифікувати гру та дати їй вичерпне визначення, але нині є науково підтверджені лише зв'язки між грою та людською культурою. Найбільш повна систематизація ігор представлена на рис. 1. С. Вітвицька поділила їх на три групи відповідно до цільових орієнтацій (дидактичні, виховні, розвивальні, соціалізуючі), характеру педагогічного процесу (навчальні, тренінгові,

контролюючі, узагальнюючі, пізнавальні, виховні, розвивальні, репродуктивні, продуктивні, творчі, комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психотехнічні) і застосовуваною ігровою методикою (предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизації) (Вітвицька, 2003).

М. Фіцула також розглядає ігрові технології навчання у своїх наукових дослідженнях і виділяє ігри-вправи, ігри-дискусії, ігрові ситуації, рольові ігри та ділові навчальні ігри. Дослідник поділяє останні на кілька категорій відповідно до розв'язуваних завдань та цілей (дослідницькі, виробничі, навчальні), об'єктів (міжгалузеві, галузеві, заводські, цехові), характеру ситуацій (комплексні, функціональні, ситуаційні), ступеня формалізації (формалізовані, неформалізовані), кількості ігрових періодів (одноетапні, багатетапні) і змісту гіпотетичних умов (реальні, умовні) (Фіцула, 2006).

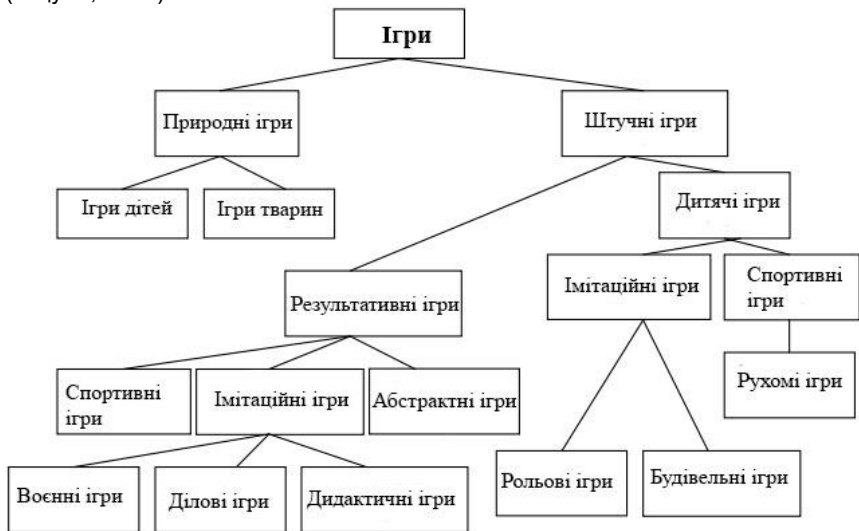

Рис. 1. Класифікація ігор (за П. Підкасистим)

Із загальної класифікації дидактичні ігри як найбільш керовані та структуровані використовуються в освітній діяльності й виокремлюються в окрему педагогічну технологію, тож варто окремо розглянути узагальнену класифікацію дидактичних ігор: *за видом діяльності*: інтелектуальні; енергетичні; соціальні; трудові; психологічні; релаксаційні; *за предметною областю*: математичні; фізичні; хімічні; лінгвістичні; економічні; літературні та т. д.; *за етапом педагогічного процесу*: інформаційні; тренінгові; узагальнюючі; контрольні; діагностичні; *за ігровою методикою*: драматизації, змагання, ділові, рольові; *за кількістю учасників*: індивідуальні, парні; групові; колективні; *за характером пізнавальної діяльності*: репродуктивні; продуктивні; творчі; *за часом проведення*: короткотривалі, середньотривалі, лонгітюдні.

Більш детально порівняльну характеристику дидактичних ігор зі звичайними дитячими іграми наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ігор

Дитяча гра	Дидактична гра
1) відсутність примусу та ініціативи з боку дорослих	1) пропонується і організується вчителем (соціальним працівником, психологом)
2) виникає спонтанно	2) заздалегідь планується
3) мета гри – сама діяльність і отримання задоволення від неї	3) мета гри – навчальна, реабілітаційна, виховна тощо
4) результат заздалегідь не визначений, гра закінчується, коли набридне дітям	4) результат прогнозується заздалегідь, гра закінчується, коли результат досягнутий
5) необмеженість у часі	5) для гри відводиться певний час
6) гра, як правило, не підкорюється чітко фіксованим правилам	6) обов'язкове дотримання правил, складених заздалегідь
7) ігрова діяльність – основна, інші види (пізнання, спілкування) є супутніми.	7) навчально-пізнавальна діяльність домінує у взаємозв'язку з ігровою.
8) необмеженість ресурсів гри, діти використовують в грі все, що забажають	8) ресурси гри продумуються і готуються заздалегідь

Сучасні педагоги-теоретики визначають такі принципи дидактичної гри:

1. Принцип активності учасників: це головний принцип ігрової діяльності, який передбачає активну участь дітей як при підготовці до гри, так і в самому процесі гри, а також у ході обговорення отриманих результатів.

2. Принцип емоційності дидактичної гри, яка виражається в сильному впливі гри на дітей, що є однією з головних причин їхньої самостійної участі в грі або спостереження за її ходом.

3. Принцип індивідуальної спрямованості гри, який відображає особисте відношення дитини до гри, у якій розвиваються важливі для дитини аспекти.

4. Принцип колективності, який відображає спільний характер взаємозалежної ігрової діяльності в групах або командах в умовах рольової взаємодії.

5. Відкритість і доступність гри означає, що гра повинна бути вільною для всіх бажаючих і повинна бути простою і зрозумілою.

6. Принцип наочності гри, який вимагає, щоб всі ігрові дії були відображені в реальних та імітованих проявах дійсності, що збільшує інтерес.

7. Принцип самодіяльності і самостійності гравця в грі.

8. Принцип змагання в грі, який спонукає до активної самостійної діяльності і мобілізує сили.

9. Принцип достовірності і повторюваності гри, що базується на реальних моделях і ролях.

10. Принцип цілеспрямованості, який вказує на збіжність особистих цілей окремого гравця з загальними цілями команди.

11. Принцип результативності показує усвідомлення конкретних досягнень дитини у засвоєнні нових способів діяльності як результат дидактичної гри.

12. Принцип динамічності виявляється через створення і підтримку ігрової атмосфери, що допомагає учасникам переживати реальні почуття (радість, сумнів, співпереживання, гордість та ін.) у вигаданих (ігрових) умовах. Це означає підтримку інтенсивних почуттів гравців.

13. Принцип взаємозв'язку ігрової та неігрової діяльності гарантує двоплановий характер гри. Виконання реальних навчальних завдань в ігрових умовах призводить до перенесення основного смислу ігрових дій у реальний життєвий досвід дітей.

14. Принцип проблемності в грі віддзеркалює логіко-психологічні закономірності мислення в інтелектуально-емоційній боротьбі. Гра стає «генератором» навчальних завдань, і здатність «бачити і створювати» проблеми там, де їх немає для опонентів, призводить до перемоги в грі та в житті.

15. Принцип переходу від простих ігор до складних ігрових форм виражається в поступовому поглибленні змісту ігрових завдань і правил, в переході від імітаційних ігор до рольових і ділових, від локальних ігор до комплексних (Жорник, 2000).

Розглянемо кілька прикладів дидактичних ігор, що можуть бути використані з метою музично-естетичного виховання на уроках музичного мистецтва чи в позаурочній діяльності. Важливо зауважити, що гра може бути використана на уроці музичного мистецтва як окремий етап або як весь урок. Вона повинна викликати сильні та тривалі позитивні емоції, стимулювати бажання навчатися без примусу. Також можна створити яскраві та образні назви для ігор. Так, наприклад, розкриваючи тему уроку, можна застосувати гру «Музичні кореспонденти», під час якої учні складають опитувальник і з'ясовують ставлення різних людей до музики; гра «Вартові казкового королівства» сприяє закріпленню знань з теми у формі підготовки до балу, адже учні повинні відповісти на запитання вартових, які стоять на вході до королівства. Також у процесі аналізу музичного твору ефективною є гра «Музичні психологи», у ході якої учні виявляють психологічне підґрунтя музичного твору і намагаються зрозуміти, які почуття він викликає.

Під час ігрової діяльності учні із задоволенням вивчають теми, що традиційно викликають труднощі в засвоєнні та сприймаються учнями як «сухі» та «нудні». Так, гра «Аукціон композиторів» передбачає, що учні «купують» портрети композиторів, роблячи ставки на їхню біографію та творчість, а гра «Музичні детективи» передбачає, що учні розкривають інформацію про композиторів, шукаючи докази їхніх «злочинів» у музиці, особливу цікавість викликає діяльність з пошуку прихованих фактів біографії музичних діячів.

Ігри-інсценізації, такі як «Пантоміма», дозволяють учням активно займатися інтерпретацією музики через виконання певних сценаріїв та епізодів з життя композиторів.

Також дидактичні ігри можуть бути використані для організації самостійної роботи учнів. Так, гра «Збір колекцій» використовується для впорядкування та систематизації знань учнів з різних аспектів музичної теми або питань. У цій грі учні збирають музичні терміни, твори

композиторів, образи, пісні або інші елементи, пов'язані з конкретною музичною темою, естетичною тематикою, певною формою чи засобами виразності. Гра «Реклама» спрямована на розвиток музичної пам'яті учнів і містить визначення конкретних музичних творів та їхніх авторів, а також уміння рекламувати цю музику під час уроку. Ця гра сприяє поєднанню класичних творів із сучасними елементами та може бути запропонована старшим учням як зразок поєднання різних музичних стилів і жанрів.

Під час гри дитина не лише переживає ситуацію, але також вчиться діяти в ній і здобуває знання. Дії, які діти виконують у вигаданій ситуації, надають їм можливість не тільки керувати своїм сприйняттям предметів і реальних обставин, але й розуміти сенс цієї ситуації та її значення. У результаті учні розвивають новий погляд на навколишній світ, бачать, що дійсність не лише має різноманітні форми та кольори, але й містить знання та сенс.

Гра є засобом пізнання навколишнього світу і себе в ньому, усвідомлення дітьми мети своєї діяльності, матеріалізації абстрактних понять, розвитку творчої уяви та здібностей, встановлення людських відносин. Гра допомагає розвивати творчу уяву та творчі здібності дитини. Однак, не будь-яка гра однаково ефективна. Успіх проведення гри залежить від дотримання деяких вимог: 1) відповідність теми гри темі і меті діяльності; 2) чіткість і визначеність мети і спрямованості гри; 3) значимість ігрового результату для учасників і організаторів гри; 4) відповідність змісту гри характерам розв'язуваної задачі; 5) посиленість використовуваних в грі ігрових дій за їх видом й характером складності; 6) чіткість та доступність задуму учасника гри, простота сюжету; 7) стимулюючий характер гри; 8) точність і однозначність ігрових правил і обмежень; 9) об'єктивні критерії оцінки успішності ігрової діяльності; 10) адекватні способи контролю і оцінки ходу і результату гри; 11) сприятливий психологічний клімат в колективі; 12) простір для особистої активності і творчості; 13) обов'язковий елемент змагання між учасниками гри.

Підбираючи ту чи іншу дидактичну гру, вчитель повинен пам'ятати, що процес створення та проведення гри містить ряд послідовних обов'язкових етапів (таблиця 2).

Таблиця 2

Етапи підготовки і проведення гри

Етапи підготовки гри	Етапи проведення гри
<ul style="list-style-type: none"> • відбір гри відповідно до завдань навчання; • встановлення відповідності відібраної гри програмним вимогам навчання дітей; • визначення найбільш зручного часу проведення гри; • вибір місця гри, де діти можуть грати, не заважаючи іншим; • визначення кількості граючих; • підготовка необхідного дидактичного матеріалу для обраної гри; • підготовка до гри самого педагога, яка 	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомлення учнів зі змістом гри, з матеріалом, який буде використовуватися в грі; • пояснення ходу і правил гри. При цьому педагог звертає увагу на поведінку учасників відповідно до правил гри, на чітке виконання правил; • показ ігрових дій, в процесі якого педагог вчить учнів правильно виконувати дії, доводячи, що в іншому випадку гра не призведе до потрібного результату; • визначення ролі вчителя в грі, його

включає вивчення і осмислення всього ходу гри, свого місця в грі, методів керівництва грою; • підготовка до гри дітей: збагачення їх знаннями, уявленнями про предмети і явища навколишнього життя, необхідними для вирішення ігрової задачі.	участь в якості граючого, вболівальника чи арбітра; • підбиття підсумків гри — це відповідальний момент в керівництві грою, тому що за результатами, яких учасники домагаються в грі, можна судити про її ефективність. При підбитті підсумків учитель підкреслює, що шлях до перемоги можливий тільки через подолання труднощів, увагу і дисциплінованість.
--	---

Висновки. Теоретико-методичний аналіз провідних наукових досліджень з проблеми використання сучасних ігрових технологій у процесі музично-естетичного виховання дозволяє зробити висновок, що ігрові технології мають надзвичайно великий потенціал в освітній діяльності, оскільки дозволяють урахувати психолого-педагогічні особливості дітей, реалізувати їх потреби у творчій діяльності, невимушено й непомітно здолати бар'єри, що можуть виникати між учителями та дітьми чи в дитячому колективі в ході освітньої взаємодії.

У грі дитина навчається діяти в ситуації, яка вимагає пізнання, а не тільки безпосередньо переживається. Дія в придуманій ситуації призводить до того, що дитина вчиться управляти не тільки сприйняттям предмета чи реальних обставин, а й сенсом ситуації, її значенням. Виникає нове ставлення людини до світу: дитина вже бачить навколишню дійсність, що не тільки має різноманітне забарвлення, різноманіття форм, а й знання і сенс, таким чином реалізується провідна мета музично-естетичного виховання.

Література

1. Монтень М. Проби: вибране; пер. з фр. та примітки А. О. Перепаді; післямова В. Л. Скуратівського. Харків: Фолю, 2012. 443 с.
2. Роже К. Людина та сакральне: видання, доповнене трьома додатками, про секс, гру, війну в їхньому відношенні до сакрального; пер. з фр. Усик А. В., відп. ред. С. Л. Удовик. Київ: Ваклер, 2003. 238 с.
3. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посібник для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.
5. Жорник О. Формування пізнавальної активності учнів у процесі спільної ігрової діяльності. *Рідна школа*. 2000. № 3. С. 31–33.

References

1. Monten, M. (2012). *Proby: vybrane* [Samples: selected]; per. z fr. ta prymitky A. O. Perepadi; pisliamova V. L. Skurativskoho. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]
2. Rozhe, K. (2003). *Lyudyna ta sakralne: vydannya, dopovnene troma dodatkamy, pro seks, gru, vijnu v yixnomu vidnoshenni do sakralnogo* [Man and the Sacred: An Edition with Three Appendices on Sex, Play, and War in Their Relation to the Sacred]. per. z fr. Usyk A. V., vidp. red. S. L. Udovky. Kyiv: Vakler, [in Ukrainian]
3. Vitvytska, S. S. (2003). *Osnovy pedagogiky vyshhoyi shkoly: metod. posibnyk dlya studentiv magistratury* [Basics of higher education pedagogy: method. a guide for master's students]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]

4. Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly : navch. posib.* [Pedagogy of the higher school: teaching. manual]. Kyiv : Akademvydav. [in Ukrainian]

5. Zhornuk, O. (2000). *Formuvannia piznavalnoi aktivnosti uchniv u protsesi spilnoi iatrovoi diialnosti* [Formation of students' cognitive activity in the process of joint game activity]. *Ridna shkola – Native school*, 3, 31-33. [in Ukrainian]

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості ігор як освітньої технології та розкрито методичні аспекти використання дидактичних ігор у процесі музично-естетичного виховання учнівської молоді, наведено приклади класифікації ігор. Визначено основні відмінності дитячої та дидактичної гри, охарактеризовано основні принципи дидактичної гри, визначено основні етапи підготовки та проведення дидактичної гри.

Мета статті полягає в актуалізації та структуруванні інформації про дидактичну гру як активну освітню технологію та визначенні шляхів удосконалення музично-естетичного виховання учнівської молоді засобами гри.

Поставлена мета досягається шляхом послідовного виконання таких завдань: теоретико-методичний аналіз особливостей використання ігрових технологій у роботі з дітьми у сфері музично-естетичного виховання; дослідження ефективності використання сучасних ігрових технологій в освітній діяльності мистецького циклу; розробка алгоритму підготовки та проведення дидактичних ігор з метою вдосконалення процесу музично-естетичного виховання учнівської молоді. Об'єктом дослідження є процес музично-естетичного виховання школярів. Предметом дослідження є ігрова діяльність як технологія музично-естетичного виховання учнівської молоді. У процесі підготовки статті були використані методи теоретично-методичного аналізу провідних наукових досліджень.

Наукова новизна дослідження вбачається в структуруванні наявного наукового досвіду з питань використання ігрових технологій в освітній діяльності. Практичне значення статті полягає в наведенні прикладів дидактичних ігор, що можуть бути використані на уроках музичного мистецтва та в позаурочній діяльності, спрямованій на музично-естетичне виховання.

У висновках підтверджено, що ігрові технології на уроках музичного мистецтва та в позаурочній діяльності дозволяють реалізувати виховні цілі освітнього процесу, сприяють розширенню в учнів уявлень про світ, формують музичний смак, збагачують мистецький досвід та підвищують пізнавальну активність учнівської молоді.

Ключові слова: *дидактична гра, ігрова технологія, музично-естетичне виховання, освітній процес.*

УДК 37.026.6

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-401-409

ГЕЙМІФІКАЦІЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ:
МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

POTENTIAL OF GAMIFICATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING:
KEY BENEFITS AND FUTURE DIRECTIONS

Iryna SHYMANOVYCH,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

shimanovichiren@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9788-3169>

Oksana KHALABUZAR,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

oxa-khalabuzar@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2338-0854>

*Berdiansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

Ірина ШИМАНОВИЧ,

кандидат педагогічних наук,
доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: November 11, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article focuses on the importance of the gamification aspects, including its motivational and managerial effects, optimization strategies, and modeling techniques. The authors emphasize that both foreign and Ukrainian scientists recognize the significant potential of gamification in the educational process, contributing to its increased effectiveness. According to the authors' point of view, in a globalized society, learning a foreign language is essential for understanding and interacting with the world around us. Foreign languages play a special role because they are universally used for social, cognitive, and communicative purposes. Establishing an authentic and intrinsic perspective during all phases of foreign language acquisition is of great importance. This motivates scientists to explore new educational impacts, which include using games as a versatile method for learning, cognition, and self-expression.

The article aims to highlight the effectiveness of gamification as a universal tool for enhancing the educational process. Many scientists underline that gamification is able to upgrade communicative skills, and they prove that digital games affect students' strategic action, critical thinking, motivation, and metacognition. The new generation requires modern methods and approaches, whereas teachers have to be prepared to work with new terms, ideas, and concepts, taking into account the digitalization of our society.

The authors describe the potential of gamification in English language teaching as vast and multifaceted. They suggest such key benefits: enhanced engagement, motivation and interest,

401

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

contextual learning, immediate feedback, retention and memory, promotion of communication skills, cultivation of critical thinking, reduced anxiety, and long-term engagement.

The study demonstrates that gamification stands as a transformative force in English language teaching. Its ability to infuse interactivity and engagement into the learning process has the potential to reshape the way we approach education. According to the authors' point of view, this innovative approach not only captivates learners but also empowers them to take an active role in their own educational journey, ultimately leading to more profound and enduring language proficiency.

Future research on gamification will be devoted to exploring innovative strategies for optimizing its implementation in diverse learning environments.

Keywords: *gamification, English language learning, motivation, learner, educational process.*

Introduction. In a globalized society, learning a foreign language is essential for understanding and interacting with the world around us. Foreign languages play a special role because they are universally used for social, cognitive, and communicative purposes. Establishing an authentic and intrinsic perspective during all phases of foreign language acquisition is of great importance. This motivates us to explore postmodernism and its cultural and educational impacts, which include using games as a versatile method for learning, cognition, and self-expression.

With the rapid evolution of digital tools, virtual platforms, and interactive programs, both students and educators have been granted a unique opportunity to enhance learning efficacy and deepen linguistic comprehension. Interactive video lessons, online simulations, and computer-based games have become indispensable tools in creating an engaging learning environment, fostering active participation, and enriching linguistic proficiency. Integrating online games and smart technologies into the traditional lesson is termed a gamified activity, and the newly created educational conditions are called gamified reality (Khalabuzar, O., & Khalabuzar, E., 2023).

Pupils in primary and secondary school are the most receptive to game-based learning, however, perceiving the world through the lens of a game is a characteristic feature of postmodern human consciousness, irrespective of age. The growing emphasis on game-based and performative English language learning worldwide highlights the need for effective teaching methods to support intensive language acquisition.

Analysis of relevant research. Researchers have investigated various gamification aspects, including its motivational and managerial effects, optimization strategies, and modeling techniques. J. Hamari, J. Koivisto, and T. Pakkanen demonstrated the significant potential of gamification for organizational success (Hamari, J., Koivisto, J., & Pakkanen, T., 2014). Through a psychometric analysis of gamification, scientists found that participants experience a synergistic environment that fosters goal awareness, balanced action, and constructive feedback. Danowska-Florczyk and Mostowski proved the effectiveness of using online gaming platforms to overcome common challenges encountered in traditional Polish language instruction (Danowska-Florczyk, E., & Mostowski, P., 2012). Rachels and Rockinson-Szapkiw's study of Spanish

language learning among primary school students revealed significant improvements in academic self-efficacy when gamification was implemented through the daily use of language-learning mobile applications (Rachels, J. R., & Rockinson-Szapkiw, A. J., 2018). Integrating smart technologies and game-based approaches fosters self-regulation in English-speaking students as they acquire Spanish language skills. The effectiveness of gamification as a universal tool for enhancing the educational process among primary school students in education is well-established (Yaroshenko, O. etc, 2022). While many researchers focus on specific aspects of gamification in language learning, there is a need for comprehensive research that examines its practical application in high school English language instruction. The global reach of English language learning, coupled with the increasing demand for innovative teaching methods, underscores the international significance of this research.

Purpose of the study. Given the increasing interest in gamification, this article aims to explore the perspectives of contemporary scholars on gamification in general and its potential for English language teaching, as well as to identify the key principles and features of gamified learning environments.

Research methods and techniques. Our article employs a multifaceted methodology encompassing analytical approaches, qualitative methods, and modeling techniques. Analytical components involve theoretical analysis and generalization of the main directions of gamification research in the scientific and methodological literature. Qualitative methods entail clarifying, generalizing, formulating principles, key features, and benefits of gamification, and forecasting its effectiveness. The visual demonstration of concrete game situations utilizes modeling techniques.

Results and discussions. The Ukrainian education paradigm is rapidly changing from teacher-centered to student-centered. It is oriented on the approaches and new vectors of teaching that emphasize active learning, personalized instruction, and technology integration to foster student engagement, critical thinking, and lifelong learning skills. One of these approaches is based on gamification, which includes digital games in EFL learning. Many scientists underline that gamification is able to upgrade communicative skills, and they prove that digital games affect students' strategic action, critical thinking, motivation, and metacognition. The new generation requires modern methods and approaches, whereas teachers have to be prepared to work with new terms, ideas, and concepts, taking into account the digitalization of our society.

Gamification is really exciting and interesting for all categories of our students because it helps to improve their English language skills in a relaxing, positive manner. By incorporating elements of play and interactive challenges, gamification enhances not only memory retention but also cultivates mental agility, allowing learners to adapt swiftly to various linguistic contexts. Additionally, it fosters resourcefulness by encouraging students to employ creative problem-solving strategies and explore diverse avenues for language

acquisition. This multifaceted approach to learning not only bolsters cognitive functions but also nurtures a holistic and adaptable language proficiency.

It is crucial to distinguish between gamification and game-based learning, as they are two unique methods of incorporating game elements into education. Gamification involves integrating elements of game design, such as points, badges, leaderboards, challenges, and rewards, into non-game contexts, like education or work, to increase engagement and motivation. Game-based learning entails using actual games, designed specifically for educational purposes, as a central component of the learning process. In general, understanding the distinction between gamification and game-based learning enables more knowledgeable and successful decision-making in educational settings. It guarantees that the selected approach is consistent with the specific objectives and demands of the learning environment.

Gamification also helps to adapt the new generation to the conditions of the modern world due to the modeling of various situations that could occur in modern society. Using game elements forms not only hard skills which are necessary for job hunting, but also contributes to soft skills which are in great demand nowadays because the ability to work in a team, to be tolerant, and to maintain good time management is crucial for each organization. Our future teachers must be prepared for the further strategy of hard and soft skills formation, which should be formed during the school years of pupils. All these skills are formed during the English lessons too. Thus, gamification has to be implemented into future teachers' training because games can be a safe opportunity to practice pupils' English language skills without fear.

The potential of gamification in English language teaching is vast and multifaceted. Here are several key benefits:

Enhanced engagement. Gamification fundamentally transforms the learning experience by infusing it with elements that captivate and motivate students on a profound level. The integration of challenges, rewards, and healthy competition creates an environment that encourages active participation and enthusiasm. Challenges present students with tasks that require them to apply their knowledge and skills in practical scenarios, fostering a deeper understanding of the material. This element of challenge not only sustains their interest but also instills a sense of accomplishment upon successful completion. Furthermore, the prospect of earning rewards provides a tangible incentive for students to invest themselves in the learning process. These rewards can take various forms, ranging from virtual badges and points to real-world incentives, reinforcing positive learning behaviors. Additionally, healthy competition among peers adds an extra layer of excitement, as students strive to outperform one another, driving them to push their boundaries and reach new levels of proficiency. In this dynamic and engaging learning environment, students are not passive recipients of information but active participants, propelling their learning journey forward with vigor and determination.

Motivation and interest. Indeed, games offer a unique sense of accomplishment and advancement that naturally fuels motivation among learners. The tangible markers of progress, such as leveling up, earning points,

or completing challenges, instill a sense of achievement that is deeply gratifying. This immediate feedback loop serves as a powerful motivator, propelling students to strive for continuous improvement. In the context of language learning, where the journey can sometimes be challenging, maintaining sustained interest and enthusiasm is pivotal for success. Games provide a dynamic and engaging platform that helps to sustain this interest over time. The element of challenge and the opportunity for players to see their own growth and development serve as powerful catalysts for maintaining a high level of motivation throughout the learning process. This sustained motivation, in turn, leads to greater dedication and effort, ultimately contributing to a more effective and rewarding language learning experience. This aspect was revealed in our previous works which underline that interactive methods including games upgrade the motivation of the learners due to the positive atmosphere and create psychological-pedagogical conditions in the educational process (Nagay, I. etc., 2023; Khalabuzar, O., & Khalabuzar, E., 2023).

Contextual learning. Absolutely, games offer a unique opportunity for learners to immerse themselves in simulated real-life scenarios. This immersive experience goes beyond traditional classroom exercises, providing a dynamic platform for applying language skills in practical contexts. By navigating these virtual situations, students gain valuable exposure to authentic language usage, enhancing their ability to communicate effectively in real-world settings. This hands-on approach not only reinforces vocabulary acquisition but also solidifies comprehension of grammar rules. Learners are prompted to make decisions, formulate responses, and engage in conversations just as they would in genuine interactions. This meaningful application of language skills within a contextual framework not only deepens their understanding but also bolsters their confidence in using the language effectively outside the confines of the classroom. As a result, learners are better equipped to navigate real-life situations, equipped with a practical command of the language.

Immediate feedback. Exactly, one of the remarkable features of games is their ability to provide immediate feedback to learners. This real-time assessment allows students to swiftly recognize and rectify any errors they make. This prompt correction process is instrumental in accelerating the learning curve. Instead of waiting for a formal evaluation, learners receive instant guidance, which helps to reinforce correct usage and prevent the solidification of misconceptions. This iterative process not only promotes a more efficient learning trajectory but also fosters a deeper understanding of the language. By addressing mistakes as they occur, learners internalize correct language patterns more effectively. This leads to a more robust foundation and a heightened proficiency in the target language, ultimately enabling more confident and accurate communication.

Retention and memory. The interactive nature of games serves as a powerful tool for enhancing memory retention. When learners are actively engaged in problem-solving and decision-making within a game, they experience a deeper level of cognitive involvement. This heightened level of mental activity creates a

stronger connection to the information being learned. As a result, learners are more likely to remember and internalize the material. The hands-on experience of actively navigating through challenges and making decisions imprints the information more effectively in their memory. This dynamic learning process not only makes the learning experience more enjoyable but also leads to more lasting and meaningful learning outcomes. It taps into the natural inclination of the human brain to retain information that is actively engaged with and applied. As a result, learners are better equipped to recall and apply their knowledge in future contexts.

Promotion of communication skills. Games often necessitate interaction and teamwork, fostering a collaborative learning environment. This dynamic encourages learners to engage in communication with their peers. Through cooperative gameplay, students are prompted to exchange ideas, strategize, and problem-solve together. This active participation significantly contributes to the improvement of their speaking and listening skills. Engaging in conversations and discussions within the context of a game provides a natural platform for practicing oral communication. Learners are motivated to articulate their thoughts, express ideas, and respond to their peers in a meaningful way. Additionally, they are exposed to a variety of communication styles and perspectives, which helps them become more adaptable and effective communicators. Furthermore, the collaborative nature of games instills a sense of camaraderie and teamwork among learners. This not only enhances their social skills but also encourages them to actively listen and comprehend the input of others. Consequently, the combined effect of interactive gameplay and collaboration contributes significantly to the overall improvement of both speaking and listening proficiency.

Cultivation of critical thinking. Games are designed to present challenges that necessitate the application of problem-solving and critical-thinking skills. These cognitive processes go hand-in-hand with language learning, as they require learners to analyze, strategize, and make decisions within the context of the game. By engaging in these mental exercises, students not only reinforce their language skills but also develop valuable cognitive abilities. They learn to approach problems analytically, consider different perspectives, and devise effective solutions. This not only contributes to their proficiency in the target language but also enhances their overall cognitive flexibility and problem-solving prowess. Furthermore, games often require learners to think on their feet, adapt to changing circumstances, and make decisions under pressure. These skills are not only crucial for success in language learning, but also have broader applications in various aspects of life, including academic and professional pursuits.

Reduced anxiety. Indeed, learning through gamification introduces an element of fun and excitement to the educational process. This shift in the learning dynamic creates a more relaxed and enjoyable environment for students. Unlike traditional classroom settings, where the pressure to perform can sometimes lead to anxiety, gamification offers a more laid-back approach. The element of play inherent in games helps to alleviate stress and apprehension often associated with language learning. When learners are engaged in a game, they are focused on the task at hand and less likely to be

overwhelmed by the fear of making mistakes. This relaxed atmosphere fosters a positive learning experience, allowing students to explore and experiment with the language in a safe and supportive context. Furthermore, the element of competition in some games can actually be motivating and enjoyable for students, rather than anxiety-inducing. It encourages them to challenge themselves and strive for improvement in a spirited and playful manner. Overall, gamification creates a learning environment that is conducive to reduced anxiety and enhanced confidence, ultimately contributing to more effective language acquisition. It empowers students to approach language learning with a sense of enjoyment and enthusiasm, which in turn leads to more successful outcomes. In essence, the challenges presented in games serve as a platform for holistic skill development, encompassing both language proficiency and cognitive abilities. This dual benefit makes gamification a powerful tool in education.

Long-term engagement. The amalgamation of fun and challenge within games serves as a powerful catalyst for sustaining learner interest over prolonged periods. Unlike conventional learning methods, which may become monotonous, gamification introduces an element of excitement and enjoyment that keeps learners engaged and motivated. The presence of challenges within games sparks a sense of curiosity and determination in learners. As they strive to overcome obstacles and achieve goals, they are propelled by a desire for accomplishment. This intrinsic motivation fuels consistent practice and encourages a dedicated effort towards improvement. The element of fun transforms the learning experience from a chore into an enjoyable activity. When learners are genuinely engaged and having a good time, they are more likely to invest time and effort into their studies. This sustained interest fosters a continuous cycle of practice, leading to incremental progress and heightened proficiency over time. The combination of fun and challenge within games creates a dynamic learning environment that promotes regular and purposeful practice. This, in turn, leads to a more enduring and effective learning experience.

Gamified learning environments are characterized by several key principles and features that collectively enhance the educational experience. Central to this approach is the establishment of clear learning objectives that align with educational goals. These environments often incorporate engaging narratives or storylines, providing context and motivation for learners. Immediate feedback is crucial, allowing learners to understand the consequences of their actions and reinforcing their understanding. Progress tracking through indicators like points or badges instills a sense of achievement and encourages ongoing participation. Challenges and goals within the game stimulate critical thinking and problem-solving skills. Additionally, the element of choice and autonomy empowers learners, fostering a sense of ownership over their learning journey. Social interaction, whether through competition or collaboration, adds a dynamic dimension to the learning experience. These environments are designed to be adaptable, accommodating various learning styles, paces, and proficiency levels. Reward systems, both intrinsic and extrinsic, serve as powerful motivators. Real-world application of knowledge and skills is emphasized, ensuring practical relevance. Striking a balance in challenge

level prevents frustration while maintaining engagement. Accessibility and inclusivity are paramount, catering to diverse learners. Encouraging reflection and metacognition promotes deeper understanding. Integration with the existing curriculum ensures a cohesive educational experience. Lastly, a commitment to continuous improvement through regular assessment and feedback refines and updates the gamified learning environment, ensuring its ongoing effectiveness.

Conclusion. In summary, gamification stands as a transformative force in English language teaching. Its ability to infuse interactivity and engagement into the learning process has the potential to reshape the way we approach education. By tapping into our natural affinity for play and competition, gamification offers a dynamic and effective means of language acquisition. This innovative approach not only captivates learners but also empowers them to take an active role in their own educational journey, ultimately leading to more profound and enduring language proficiency.

Future research on gamification has the potential to advance our understanding of its long-term impact on motivation, engagement, and learning outcomes across a variety of educational contexts and age groups, while also exploring innovative strategies for optimizing its implementation in diverse learning environments.

References

1. Danowska-Florczyk, E., & Mostowski, P. (2012). *Gamification as a new direction in teaching Polish as a foreign language*. ICT for Language Learning. URL : https://conference.pixelonline.net/conferences/ICT4LL2012/common/download/Paper_pdf/272-IBT55-FP-Florczyk-ICT2012.pdf [in English]
2. Hamari, J., Koivisto, J., & Pakkanen, T. (2014). *Do Persuasive Technologies Persuade? A Review of Empirical Studies*. In: Spagnolli, A. et al. (Eds.), *Persuasive Technology*, LNCS 8462 (P. 118–136). Springer International Publishing [in English].
3. Nagay, I., Khalabuzar, O., Aliksieieva, H., Antonenko, O., & Ovsyannikov, O. (2023). *Peculiarities of the Formation of Students' Business Communication Skills within the Distance Learning*. *Education Research International*, vol. 2023, Article ID 9660270, 8 pages. [in English]
4. Khalabuzar, O., & Khalabuzar, E. (2023). *ELT via interactive methods: advantages, features and structure*. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Seria : Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr. – Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences, Issue 2, 416–424. URL : <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wpcontent/uploads/2023/10/Khalabuzar-O.-Khalabuzar-E.-ELT-via-interactive-methods-advantages-features-and-structure.pdf> [in English]
5. Rachels, J. R., & Rockinson-Szapkiw, A. J. (2018). *The effects of a mobile gamification app on elementary students' Spanish achievement and self-efficacy*. *Computer Assisted Language Learning*, 31 (1–2), 72–89. [in English].
6. Veljkovic, M. M. (2017). *Gamification in Foreign Language Teaching: Do You Kahoot?* In: *Synthesis 2017-International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research* (P. 511–516). Singidunum University. [in English]
7. Yaroshenko, O., Kokorina, L., Shymanovych, I., Naumovska, N., Shchaslyva, N. & Serdiuk, N. (2022). *The Modern Principles of Gamification in the Teaching of English as a Foreign Language*. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 14 (1 Sup1), 437–452. [in English].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена важливості аспектів гейміфікації, зокрема її мотиваційним та управлінським ефектам, стратегії оптимізації та методам моделювання. Автори підкреслюють, що закордонні та українські вчені підкреслюють значний потенціал гейміфікації для освітнього процесу, підвищення його ефективності. На думку авторів, у глобалізованому суспільстві вивчення іноземної мови є необхідним для розуміння та взаємодії з навколишнім світом. Іноземні мови відіграють особливу роль, оскільки вони повсюдно використовуються для соціальних, пізнавальних і комунікативних цілей. Створення автентичної та внутрішньої перспективи на всіх етапах оволодіння іноземною мовою має велике значення. Це спонукає вчених досліджувати нові освітні впливи, які включають використання ігор як універсального методу навчання, пізнання та самовираження.

Автори зазначають, що ефективність гейміфікації як універсального інструменту покращення освітнього процесу доведена багатьма дослідниками. Учені підкреслюють, що впровадження гейміфікації здатне сформувати комунікативні навички, цифрові ігри впливають на стратегічні дії учнів, критичне мислення, мотивацію та метапізнання. Нове покоління вимагає сучасних методів і підходів, а вчителі мають бути готові працювати з новими термінами, ідеями та поняттями, ураховуючи цифровізацію нашого суспільства.

Автори підкреслюють величезний і багатогранний потенціал гейміфікації у викладанні англійської мови. Вони пропонують такі ключові переваги: посилене залучення, мотивація та інтерес, контекстне навчання, миттєвий зворотний зв'язок, запам'ятовування, сприяння комунікативним навичкам, розвиток критичного мислення, зниження тривоги, довготривале залучення.

Автори роблять висновок, що гейміфікація є трансформаційною силою у викладанні англійської мови. Її здатність забезпечувати інтерактивність та залученість має потенціал змінити наш підхід до освіти. На думку авторів, цей інноваційний підхід не тільки захоплює учнів, але й дає їм змогу брати активну роль у власній освітній подорожі, що зрештою призводить до більш глибокого та стійкого володіння мовою.

Майбутні дослідження гейміфікації будуть присвячені вивченню інноваційних стратегій для оптимізації її впровадження в різноманітних навчальних середовищах.

Ключові слова: гейміфікація, навчання англійської мови, мотивація, ученя, навчальний процес.

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

УДК 373. 016:53

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-410-418

NATIONAL ORIENTATION OF THE TEXTBOOK FROM PHYSICS AS AN IMPORTANT FACTOR PATRIOTIC EDUCATION

НАЦІОНАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДРУЧНИКА З ФІЗИКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Ludmila BLAGODARENKO,
Doctor of Pedagogy, Professor

Людмила БЛАГОДАРЕНКО,
доктор педагогічних наук,
професор

kzf@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5501-5416>

Sergiy VASILENKO,
PhD in physical and mathematical,
associate professor

Сергій ВАСИЛЕНКО,
кандидат фізико-математичних
наук, доцент

s.l.vasylenko@udu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0001-7451-3015>

*Ukrainian State University named
after Mykhailo Drahomanov,*

*Український державний
університет імені Михайла
Драгоманова,*

✉ 9, Pyrohova st., Kyiv, 01601,
Ukraine

✉ вул. Пирогова, 9, м. Київ,
01601, Україна

Original manuscript received: November 06, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

It is marked in the article, that the problem of education of patriotic personality acquires the special maintenance presently, as in our country in the conditions of war-time there is consolidation of society. It is noticed that most teachers of physics do not pay attention to this extremely important question for diverse reasons, among that basic are such, as absence in young motivations to the study of physics, limit nature of educational time, weak readiness of students to mastering of knowledge, their lack of understanding of the role of science in the development of technique and all modern civilization, and also role of physics personally for itself. It is established, that education of patriotism and becoming of sense of national dignity are maybe only on general ideology, in fact she provides a statement in consciousness of certain values and persuasions, and main – respect to the achievements of culture and science of the state. It is therefore necessary to search all possible approaches to the effective forming of national consciousness, in particular, to acquaint young people with the scientific inheritance of the Ukrainian scientists, and also by the modern achievements of science in our the countries that provide community, economic and social development. It is marked that an educational process from physics in establishments of

secondary education has considerable potential in direction of forming in the young feelings of national dignity and educations of patriotism. On the example of the rich in content filling of textbooks from physics of authors of M. Shuta, M. Martenyuka, L. Blagodarenko, as possible maximally to realize this potential. It is marked that modern requirements to creation of textbook considerably limit the volume of educational material, but it is succeeded to adhere to the authors of the adopted textbooks certain by them conception that envisages forming for the students of sense of national dignity and education of patriotism with the use of educational material of course of physics. It is shown, as possible with the minimum charges of volume of textbook to work out the problems of limit nature of place for information that is able to form sense of national dignity and education for students

Keywords: *educational process from physics, national orientation of textbook of physics, patriotic education.*

Навчання фізики в закладах загальної середньої освіти передбачає багато цілей, серед яких можна назвати такі основні, як засвоєння фундаментальних знань, формування наукового світогляду, розуміння історичного шляху становлення наукової та фізичної картин світу, а загалом, підвищення інтелектуального рівня, загальний розвиток молодшої людини та підготовку її до подальшого навчання або професійної діяльності тих чи інших галузях виробництва. Але не слід забувати, що навчання фізики має ще і величезний потенціал для формування загальної культури людини, головним складником якого є національна гідність. І щодо цього курс фізики теж наділений значними можливостями. Дійсно, в навчанні фізики учні знайомляться з історичним шляхом розвитку науки, внаслідок у її становлення відомих вітчизняних учених, їх досягненнями, які нині використовуються в техніці та життєдіяльності людини, а також слугують для потреб захисту природи, тобто розв'язання екологічних проблем. Але, на нашу думку, сьогодні потенціал курсу фізики в закладах загальної середньої освіти в контексті використання змісту навчального матеріалу для формування почуття національної гідності майже не реалізований. Разом з тим, проблема виховання патріотичної особистості нині набуває особливого змісту, оскільки в нашій країні в умовах військового часу відбувається консолідація суспільства. Проте більшість учителів фізики не приділяють уваги такому вкрай важливому питанню. Це пов'язано з різними обставинами, але основними є такі, як відсутність у молоді мотивації до вивчення фізики, обмеженість навчального часу, слабка готовність учнів до засвоєння знань, нерозуміння ними ролі науки в розвитку техніки та всієї сучасної цивілізації. А також, що дуже важливо, – нерозуміння учнями значення фізики особисто для себе. Тому можливості вчителя фізики є обмеженими і більшість навчального часу він вимушений витрачати на надання учням хоча б окремих елементів знань. Ураховуючи проблеми сучасного освітнього процесу, зокрема, труднощі дистанційного формату навчання, слід відмітити, що значний час навчального заняття витрачається ще й на організацію колективу та створення сприятливого клімату для навчальної діяльності. Крім того, реалізація виховного потенціалу курсу фізики вимагає спеціального навчально-методичного забезпечення, узгодженого із темами курсу фізики. Але література, що є в

наявності, потребує вдосконалення та оновлення. Очевидно, що сформованість патріотизму та національної гідності можлива лише на спільній ідеології, адже вона забезпечує утвердження у свідомості певних цінностей і переконань, а головне – поваги до здобутків культури і науки держави. Тому необхідно шукати всіх можливих підходів до ефективного формування національної самосвідомості та гідності, зокрема, знайомити молодь з науковою спадщиною українських учених, а також сучасними досягненнями науки в нашій країні, які забезпечують суспільний, економічний та соціальний розвиток

Метою статті є висвітлення потенціалу освітнього процесу щодо формування в молоді почуття національної гідності та патріотизму на прикладі змістового наповнення підручників з фізики для закладів загальної середньої освіти.

При вивченні фізики можна навести багато прикладів значного внеску вітчизняних учених та науковців українського походження в розвиток фізики і наголосити, що завдяки їх вагомим здобуткам відбувалися суттєві прориви у світовій науці та техніці, створенні високих наукових технологій. Наприклад, при вивченні механіки обов'язково слід розповісти про видатного механіка і математика Михайла Остроградського; при вивченні рентгенівських променів – про їх першовідкривача Івана Пулюя, який народився на Тернопільщині, але його доля склалася так, що він працював за її межами. Цікаво, що Іван Пулюй проводив дослідження катодних променів у трубках власної конструкції. Пізніше вони стали називатися «пулюєвими лампами» і на той час були найкращими джерелами невидимих і невідомих променів. Учений винайшов здатність відкритих ним променів проникати через різні речовини й отримав за їх допомогою перші знімки тіла людини. Сконструйована Пулюєм трубка зберігається сьогодні в Дермонському музеї США. З цією трубкою працювали різні дослідники, в тому числі Вільям Рентген, який був обізнаний із дослідженнями Пулюя, але перший запатентував відкриття X-променів. Вивчаючи реактивний рух, треба використати відомості про винахідників і конструкторів ракет Миколу Кибальчича, Костянтина Цюлковського, Юрія Кондратюка. І, нарешті, розповісти про геніального Сергія Корольова, який народився в місті Житомирі, а навчався в Київському політехнічному інституті. При вивченні електромагнітних хвиль корисною для учнів буде інформація про винахідника телебачення Бориса Грабовського. У курсі оптики необхідно розповісти про роботи Олександра Смакули, який, до речі, теж народився на Тернопільщині. Адже сьогодні всім відомо про явище просвітлення оптики та прилади нічного бачення, але протягом тривалого часу майже ніхто в Україні не знав, що ці відкриття зроблені українцем Олександром Смакулою. Спосіб поліпшення якості оптичних приладів, який отримав назву «просвітлення оптики», був відкритий ним у лабораторії німецької оптичної фірми Карла Цейса. Цей патент становив військово таємницю і був розсекречений лише в 1938 році. Слід особливо зазначити, що просвітлення оптики є одним з найбільших технічних відкриттів у галузі

оптики ХХ століття. Отже, як бачимо, освітній процес з фізики в закладах як вищої, так і загальної середньої освіти забезпечує значні можливості на шляху виконання важливого й актуального завдання – формування в молоді патріотизму та почуття національної гідності.

Тепер конкретизуємо можливості підручника з фізики для закладів середньої освіти щодо патріотичного виховання учнів та формування в них почуття національної гідності. Слід зазначити, що сучасні вимоги до створення підручника дуже значно обмежують авторів в обсязі навчального матеріалу. Навіть кількість сторінок у параграфі не повинна перебільшувати певного обсягу. Відповідно, визначеним є й обсяг усієї навчальної книжки, і за рамки цих стандартів виходити не можна. У цих умовах важко говорити про такі важливі речі, як збереження науковості навчального матеріалу, дотримання наступності у формуванні тих або інших фізичних понять. Адже найчастіше для успішного засвоєння учнями нового навчального матеріалу необхідно повторити раніше засвоєний, активізувати знання, наприклад, з початкових класів або при вивченні навчального предмету «Природознавство» у 5–6-х класах. Зрозуміло, що вчитель це зробить, але для того, щоб учні все пригадали і запам'ятали, такі питання, хоча б і коротко, мають бути викладені в підручнику. Це вимога часу, оскільки раніше знання учнів з фізики були міцнішими і глибшими, а їх зацікавленість у вивченні фізики була величезною, що сприяло усвідомленому засвоєнню знань та осмисленій самостійній роботі. Сьогодні в більшості учнів мотивації до вивчення фізики немає, тому підручник повинен містити не лише новий навчальний матеріал, але й елементи окремих знань з попереднього навчання, які необхідні для його засвоєння. Що в таких умовах вже говорити про навчальний матеріал виховного змісту! У авторів підручника елементарно немає для цього місця. Тому ми вважаємо, що найбільш вдалими підручниками з фізики, які спрямовані не лише на засвоєння знань, але й на виховання учнів, є підручники авторів М. Шута, М. Мартинюка, Л. Благодаренко, які, незважаючи на обмежені можливості, постійно дотримуються визначеної ними концепції підручника, що передбачає формування в учнів почуття національної гідності та виховання патріотизму.

На початку звернемося до підручника «Фізика 7». Його роль є особливою, оскільки учні саме цей підручник з усієї навчальної літератури з фізики вперше беруть до рук. А тому від того, наскільки він їх зацікавить, залежить подальше ставлення учнів до фізики щодо науки і навчального предмету. У цьому контексті також слід зазначити, що учні 7-го класу інтуїтивно побоюються фізики як навчального предмета, тому що нині в суспільстві відношення до науки в цілому є незадовільним. І, відкриваючи підручник, учні вже готові до того, щоб побачити там таке, що їм не сподобається: щось складне, незрозуміле, нецікаве. Але слід відзначити, що автори підручника добре ознайомлені з психологією сучасних учнів, а тому ці негативні тенденції враховані. Що учні перш за все дивляться в підручнику? Звісно, форзаци. Тому тут розміщена цікава для учнів

інформація як суто наукового, так і виховного змісту. Наприклад, на першій сторінці форзаці розміщений вислів видатного українського вченого, мислителя та громадського діяча Володимира Вернадського про фізику, у якому стверджується, що вона є основою усіх природничих наук. І це важливо для учнів, тому що нині їм ніхто про це не розповідає, немає спеціальних передач на телебаченні та науково-популярної літератури, з яких можна дізнатися про роль фізики в сучасному світі. Далі на форзаці розміщені портрети трьох видатних українських науковців, внесок яких у розвиток світової науки важко переоцінити. Це не лише українські учені, а світові, оскільки їх винаходи змінили хід розвитку науки та історії нашої цивілізації взагалі. Першим у цьому ряду розміщений портрет Володимира Івановича Вернадського і зазначено, що він був видатним українським природознавцем, першим президентом Української Академії наук, а також засновником наукової бібліотеки у місті Києві. Наступним поданий портрет Олега Костянтиновича Антонова. У короткій довідці про цього видатного науковця зазначено, що він був українським авіаконструктором, який заснував відомий у світі науково-технічний комплекс «Антонов». Далі перераховано назви моделей літаків, які були розроблені безпосередньо під керівництвом Антонова, зокрема, такі літаки, як «Антей» та «Руслан». І, нарешті, останнім у цьому ряду видатних вчених зображений Сергій Павлович Корольов, про якого, мабуть, знають навіть учні 7-го класу. Зазначено, що він був видатним ученим у галузі ракетобудування та космонавтики, створив перший штучний супутник Землі, а подальші дослідження забезпечили перший політ людини в космос та перший вихід у відкритий космічний простір. Треба розуміти, що учні могли чути про цих видатних науковців від батьків або читати, але могли і не чути. Ми вважаємо, що розпочати вивчення фізики із знайомства з цими видатними особистостями та науковцями – це дуже важливий чинник для формування в учнів не лише елементів зацікавленості до самої науки, але й для зародження в них гордості за свою Батьківщину, оскільки ці вчені були українцями, а тепер стоять у ряду найвидатніших людей усього світу.

У підручнику 8-го класу інформація про відомих українських учених подана як на передньому, так на задньому форзаці. Курс фізики 8-го класу розпочинається з вивчення теплових явищ, тому на передньому форзаці учні можуть побачити портрет відомого українського вченого в галузі теплових явищ – Всеволода Івановича Толубінського. Про нього також подана цікава інформація, зокрема, зазначено, що він народився на Вінниччині, став доктором технічних наук, професором і академіком Національної академії наук України. Учням буде цікаво дізнатися, що цей учений займався проблемами теплообміну, горіння, використання різних видів палива та теплоенергетики. І саме ці питання якраз вивчатимуться в Розділі 1 «Тепловий рух атомів і молекул. Температура». Особливий акцент зроблений на тому, що наукові дослідження Толубінського в галузі процесів кипіння принесли йому світове визнання. І процес кипіння учні теж будуть вивчати у Розділі 2 «Внутрішня енергія тіла. Теплові процеси».

Очевидно, що вивчати будь-яке питання набагато цікавіше, коли ти бачиш портрет людини, яка теж ним займалася, а до того ж була твоїм співвітчизником. Тоді фізика перестає бути «сухою» наукою, вона ніби оживає й олюднюється, що сприяє активізації процесів мотивації. І що дуже важливо – далі учні коротко інформуються про те, що нині в Україні питаннями дослідження теплових явищ займаються у відомому Інституті технічної теплофізики, який входить до структури Національної академії наук України. Також зазначені основні напрямки, якими займаються науковці в цьому інституті, – це теплообмін, теплові машини та створення найсучасніших приладів, які працюють на використанні теплової енергії. Слід відмітити, що ця важлива інформація викладена дуже стисло, але інформативно, причому зрозумілою для учнів мовою. Таким чином, вони відразу відчувають зв'язок матеріалу, який вони починають вивчати, з потребами техніки та життя людини. І навчальний матеріал за таких умов перестає сприйматися ними формально, а набуває конкретного змісту.

Далі на цьому ж форзаці продовжується ознайомлення учнів з важливою інформацією, що стосується досліджень у галузі фізики теплових явищ. Зокрема, наведене фото логотипу найвідомішого у світі підприємства «Мотор Січ», яке знаходиться в Запоріжжі, і зазначено, що воно на сьогодні є провідним у розробці і випуску теплових двигунів різних типів, а продукція якого користується попитом у понад 100 країнах світу. При цьому також наголошується, що значущість цього підприємства визначається неможливістю розвитку енергетики і транспорту без теплових двигунів, а це, у свою чергу, є потужним чинником розвитку суспільства. Остання інформація на форзаці – про завод «Турбоатом», який знаходиться у місті Харкові і спеціалізується на виготовленні парових та газових турбін для теплових, а також атомних станцій. Особливо зазначено, що названі теплові двигуни є дуже важливими в розвитку економіки України, а, отже, її безпеки загалом. Як бачимо, передній абзац підручника «Фізика 8» всього у 25 рядках містить не просто цікаву для учнів, але й дуже важливу інформацію, яка стосується таких провідних наукових теоретичних і прикладних напрямків, як теплофізика та теплотехніка України. Таким чином, вже з перших рядків на форзаці підручник «Фізика 8» набуває яскраво вираженої національної спрямованості. Учні дізнаються про визнані у світі дослідження українського вченого Всеволода Івановича Толубінського, про такі відомі в більшості країн світу українські підприємства, як «Мотор Січ» та «Турбоатом», а тому можна бути впевненими, що вони відчують гордість за свою країну, а, отже, в них формуватиметься почуття національної гідності. Можна сказати, що це дуже вдалий авторський підхід.

Задній форзац підручника «Фізика 8» теж містить важливу інформацію для формування в учнів національної самосвідомості. Тут вони можуть ознайомитися з іменами та основними напрямками досліджень відомих українських дослідників і винахідників. А починається це знайомство із Василя Івановича Лапшина, відомого українського фізика-

експериментатора, який був професором Харківського університету. Вказано, що Лапшин першим в Україні запропонував технології дослідження електричного струму, зокрема, таких його дій, як теплова, фізична та фізіологічна, Важливо, що в курсі 8-го класу учні вивчають явище електролізу, дізнаються про те, які речовини є електролітами та як відбувається проходження струму в електролітах. Особлива увага звертається на природу електричного струму в електролітах, на те, що носіями струму в них є іони. Також учні дізнаються, що таке електролітична дисоціація. Тим важливішою для них буде інформація про те, що Лапшин не лише досліджував явище електролітичної дисоціації та явище електролізу, але й вважається одним з тих учених, які зробили у ці дослідження найбільш суттєвий внесок. І, нарешті, важлива і дуже цікава інформація, про яку нині мало хто знає. Саме Лапшин був у витоків конструювання електричного освітлення в місті Харкові і брав участь у реалізації цього видатного на той момент проекту.

Наступним науковцем, інформація про якого подана на задньому форзаці, є Кирило Дмитрович Синельников. Цей відомий український вчений народився в місті Павлограді, а навчався в Криму, у Таврійському університеті. Синельников працював у відомому Харківському фізико-технічному інституті. Йому належать ґрунтовні дослідження в галузі електрики, зокрема, він займався питаннями електричного поля та електричних властивостей речовин. Слід відзначити, що в курсі 8-го класу електрика вивчається у трьох розділах (Розділ 4 «Електричні явища», Розділ 5 «Електричний струм. Закони постійного струму», Розділ 6 «Застосування законів постійного електричного струму»). Тому стосовно питань електрики учні отримують досить ґрунтовну інформацію. Зокрема, вони вивчають прояви і причини електричних явищ, поняття електричного заряду, різні види речовин залежно від їх здатності проводити електричний струм. Не залишається осторонь і поняття електричного поля, на розгляд його виникнення і властивостей відводиться значний обсяг навчального матеріалу в підручнику. Фактично після вивчення цих питань учні, які опанували знання з електрики на достатньому і високому рівнях навчальних досягнень, можуть відповісти на всі основні запитання про електричні взаємодії навколо нас та про природу і характеристики електричного поля. Тому інформація про дослідження Синельникова буде для них зрозумілою і корисною, при цьому особливу гордість у них буде викликати той факт, що цей видатний фізик був українцем і працював в Україні.

Далі йдеться про відомого українського фізика Антона Карловича Вальтера. Він теж займався дослідженням електричних явищ і працював спільно із Синельниковим у Харківському фізико-технічному інституті. Але роботи Вальтера мали суто прикладний характер – він займався конструюванням електростатичних генераторів, і за його безпосередньої участі було побудовано найбільший генератор в Європі. У курсі 8-го класу учні не вивчають принцип роботи генератора, а вивчають тільки

закономірності постійного струму, але основну інформацію про генератори в спрощеному вигляді їм можна надати. Головне – наголосити на тому факті, що перший потужний генератор у Європі був створений в Україні.

Останньою на задньому форзаці подана інформація про Костянтина Борисовича Карандеева. Про цього дослідника-експериментатора згадують дуже рідко, в курсі фізики закладів середньої освіти ми її взагалі не зустрічали. Разом з тим, ця людина започаткувала в Україні таку важливу технічну галузь, як електроприладобудування. Карандеев працював у Львові в Політехнічному інституті, а також у Києві у Фізико-механічному інституті. Завдяки його дослідженням було розроблено і побудовано багато нових електровимірювальних приладів, які мали досить інноваційну для того часу конструкцію. До речі, учням доцільно запропонувати самостійно знайти інформацію про винаходи Карандеева і розповісти про найбільш цікаві з них, зокрема такі, які ми використовуємо і сьогодні. Це можна зробити на узагальнюючому уроці після вивчення навчального матеріалу частини II підручника «Електричні явища. Електричний струм» або запропонувати відповідний навчальний проект, розрахований на невелику кількість годин.

Отже, проблема обмеженості місця в підручниках для інформації, яка здатна формувати в учнів почуття національної гідності та виховувати патріотизм, успішно розв'язується з мінімальними витратами обсягу підручника. Навіть дві сторінки форзаців можуть надати учням інформацію, яка є значущою й основоположною в контексті змісту курсу фізики та реалізації виховної стратегії. Так, подані відомості викладені стисло, але в цьому є свої переваги, які передбачають декілька варіантів результативності. Учні, які повністю не мотивовані до вивчення фізики, просто не звернуть увагу на цю інформацію, як не звернуть її і на навчальний матеріал підручника. Учні, які мають слабку мотивацію, але все ж таки виявляють певний інтерес до фізики, можуть зацікавитися окремими фактами і винаходами після ознайомлення з наведеною інформацією про підприємства України та її відомих науковців. А учні, які цікавляться фізикою й орієнтовані на її вивчення, не зупиняться на наведеній інформації і намагатимуться розширити свій науковий кругозір. І тут усе буде залежати від того, як вони зможуть організувати свою самостійну діяльність, наскільки вистачить їх інтересу, а головне – освітніх можливостей для розуміння того або іншого питання. У мережі Інтернет розміщено багато інформації з наведених питань, і залежно від джерела вона викладена на різному рівні складності. Таким чином, той учень, який буде працювати, зможе задовольнити свої потреби. Така робота буде мати багато корисних наслідків – в учнів сформується більш високий рівень самостійності при опрацюванні навчальної інформації, відбудеться перенесення їх знань, умінь і навичок в нові умови, підвищиться рівень творчості, оскільки учні будуть опановувати нові знання на підставі створення індивідуальних способів пізнання в самостійному режимі. А головне – буде успішно виконана завдання формування національних цінностей та виховання патріотичного громадянина, який має повагу до наукової спадщини України.

Література

1. Шут М. І., Мартинюк М. Т., Благодаренко Л. Ю. Фізика: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2015. 256 с.
2. Шут М. І., Мартинюк М. Т., Благодаренко Л. Ю. Фізика: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2016. 272 с.

References

1. Shut, M. I., Martynyuk, M. T., Blagodarenko, L. Y. (2015). *Fizika: pidruch. dlya 7 kl. zagalnoosvit. navch. zakl.* [textbook on physics for the 7th grade]. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun». [in Ukrainian]
2. Shut, M. I., Martynyuk, M. T., Blagodarenko, L. Y. (2016). *Fizika: pidruch. dlya 8 kl. zagalnoosvit. navch. zakl.* [textbook on physics for the 8 th grade]. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun». [in Ukrainian]

АНОТАЦІЯ

У статті наголошено, що проблема виховання патріотичної особистості нині набуває особливого змісту, оскільки в нашій країні в умовах військового часу відбувається консолідація суспільства. Зауважено, що більшість учителів фізики не приділяють уваги цьому вкрай важливому питанню з різних причин, серед яких основними є такі, як відсутність у молоді мотивації до вивчення фізики, обмеженість навчального часу, слабка готовність учнів до засвоєння знань, нерозуміння ними ролі науки в розвитку техніки та всієї сучасної цивілізації, а також ролі фізики особисто для себе. Констатовано, що виховання патріотизму та почуття національної гідності можливо лише на спільній ідеології, адже вона забезпечує утвердження у свідомості певних цінностей і переконань, а головне – поваги до здобутків культури і науки держави. Тому необхідно шукати усі можливі підходи до ефективного формування національної самосвідомості, зокрема, знайомити молодь із науковою спадщиною українських науковців, а також сучасними досягненнями науки в нашій країні, які забезпечують суспільний, економічний і соціальний розвиток. Відзначено, що освітній процес з фізики в закладах загальної середньої освіти має значний потенціал щодо формування в молоді почуття національної гідності і виховання патріотизму. На прикладі змістовного наповнення підручників з фізики авторів М. Шута, М. Мартинюка, Л. Благодаренко показано, як можна максимально реалізувати цей потенціал. Зазначено, що сучасні вимоги до створення підручника значно обмежують обсяг навчального матеріалу, але авторам названих підручників вдається дотримуватися визначеної ними концепції, яка передбачає формування в учнів почуття національної гідності та виховання патріотизму з використанням навчального матеріалу курсу фізики. Показано, як можна з мінімальними витратами обсягу підручника вирішити проблеми обмеженості місця для інформації, що здатна формувати в учнів почуття національної гідності та виховання патріотизму.

Ключові слова: освітній процес з фізики, національна спрямованість підручника фізики, патріотичне виховання.

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 378.011.3-051:51]:005.963.1:005.591.6

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-419-431

FORMATION OF READINESS OF WOULD-BE TEACHERS MAJORING IN MATHEMATICS FOR INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY IN THE PROCESS OF STUDY OF MATHEMATICAL DISCIPLINES

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Vitaliy ACHKAN,

Doctor of Pedagogy, Professor

Віталій АЧКАН,

доктор педагогічних наук,
професор

vvachkan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8669-6202>

*Berdiansk State Pedagogical
University,*

✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine

(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

*Бердянський державний
педагогічний університет,*

✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна

(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: October 02, 2023

Revised manuscript accepted: November 01, 2023

ABSTRACT

The article considers studying of mathematical disciplines as a component of the methodical system of formation of readiness of would-be teachers majoring in Mathematics for innovative pedagogical activity. The research paper describes the readiness of the would-be mathematics teacher for innovative pedagogical activity as an integrative quality of his personality, which is the result of the synthesis of motives, values, knowledge, skills, and practical subjective experience and provides successful pedagogical activity aimed at creating, disseminating and consciously and purposefully using innovations in the process of learning Mathematics.

The author given the ways of forming readiness of future teachers of mathematics to innovative pedagogical activities in the process studying of mathematical disciplines (elementary mathematics, mathematical analysis and linear algebra).

What is more, the author substantiated that in the process studying learning of mathematical disciplines, it is advisable to organize innovative learning, which involves combining traditional and innovative forms and methods of learning. In particular, in the process of teaching elementary mathematics, it is advisable to change the emphasis in the forms of work; to use a wide range of interactive learning methods, including project methods.

With the aim of propaedeutic preparation for innovative pedagogical activities, it is advisable to use both traditional and innovative teaching methods in the process of studying mathematical disciplines. The latter include: problems on various topics of

419

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

mathematical disciplines, which are solved by several methods (methods), Rich problems, search and research problems for classroom and extracurricular work.

It is also advisable in the process of studying mathematical disciplines during the introduction of new concepts and ways of working with them, the motivational component should be connected with the applied focus and content of mathematics education at school; during problem-solving training, familiarize students with methodical aspects of problem-solving training, in particular, with the stages of problem-solving.

Keywords: *mathematical disciplines, readiness for innovative pedagogical activity, elementary mathematics, mathematical analysis, Mathematics teacher.*

Вступ. Відповідно до Професійного стандарту «Вчителя закладу загальної середньої освіти» (Професійних стандарт, 2020) сучасний етап розвитку національної освіти характеризується тим, що освіта має бути інноваційною і сприяти формуванню особистості, здатної жити і плідно діяти в глобалізованому, інтегрованому світі, швидко адаптуючись в умовах, що постійно змінюються. Серед професійних компетентностей вчителя виокремлено інноваційну. Це обумовлює потребу в підготовці вчителя (зокрема, вчителя математики), здатного на основі відповідної фундаментальної освіти перебудувати систему власної педагогічної діяльності з урахуванням соціально значущих цілей та нормативних обмежень, аналізувати, створювати та впроваджувати інновації в педагогічну діяльність.

В останнє десятиріччя різні аспекти підготовки до інноваційної педагогічної діяльності в процесі отримання професійної освіти були предметом дослідження М. Артюшиної (Артюшина, 2011), Л. Козак (Козак, 2012), І. Гавриш (Гавриш, 2006), О. Шапран (Шапран, 2010) та ін. Питання підготовки до інноваційної діяльності вчителів-предметників присвячені дослідження І. Волощук (фізико-математичних дисциплін) (Волощук, 2010), Т. Демиденко (трудового навчання) (Демиденко, 2004), К. Завалко (музики) (Завалко, 2013).

Різні аспекти проблеми підготовки майбутніх учителів математики в Україні досліджувались у працях І. Акуленко (Акуленко, 2013), В. Бевз (Бевз, 2018), М. Бурди, К. Власенко (Власенко, 2020А), І. Лов'янової (Власенко, 2020В), О. Матяш, З. Слєпкань, С. Скворцової, Н. Тарасенкової (Тарасенкова, 2016), О. Чашечнікової та інших. Питання формування готовності майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності у процесі вивчення методичних дисциплін висвітлено у (Ачкан, 2018). У той же час питання підготовки до інноваційної педагогічної діяльності майбутніх вчителів математики у процесі вивчення математичних дисциплін потребує додаткового дослідження.

Метою статті є виділити та охарактеризувати основні шляхи формування готовності майбутніх вчителів математики до інноваційної педагогічної діяльності в процесі вивчення математичних дисциплін.

Методи та методики дослідження. Теоретичні: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, систематизація узагальнення, моделювання. Емпіричні: цілеспрямовані спостереження, бесіди, експертне оцінювання продуктів навчальної діяльності.

Результати та дискусії. Під «інноваційною педагогічною діяльністю вчителя математики» розуміємо складне інтегративне утворення, що є сукупністю різних за цілями та характером видів дій, кожен із яких відповідає основним етапам розвитку інноваційних процесів і спрямований на створення, апробацію та внесення педагогом змін до власної системи роботи, постійне самовдосконалення в контексті модернізації математичної освіти.

Під «готовністю вчителя математики до інноваційної педагогічної діяльності» розуміємо інтегративну якість його особистості, яка є результатом синтезу мотивів, цінностей, знань, умінь та практичного суб'єктного досвіду й забезпечує успішну педагогічну діяльність, спрямовану на створення, поширення та свідоме і доцільне використання інновацій у процесі навчання математики.

Процес формування готовності майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності починається з першого семестру (пропедевтичний етап), ключову роль у цьому процесі відіграють методичні дисципліни, що вивчаються на 3-4 курсі першого рівня та на другому рівні вищої освіти. У той же час формування готовності має відбуватись і в процесі вивчення математичних дисциплін, адже, як зазначалось у (Ачкан, 2018), формування готовності до інноваційної педагогічної діяльності має спиратись на фундаментальну математичну підготовку. Ми поділяємо думку М. Працьовитого, який фундаментальну математичну підготовку майбутнього вчителя математики тлумачить як методологічну, змістовну, теоретичну та практичну підготовку, яка є основою для побудови якісної підготовки вчителя-дослідника, популяризатора наукових математичних знань, учителя математики, здатного вести навчання за будь-яким шкільним підручником, працювати з обдарованою молоддю, керувати математичними гуртками, займатися розвитком математичних здібностей та творчих навичок членів Малої академії наук тощо; надійною опорою для формування професійних якостей, базою для самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення (Працьовитий, 2011).

Фундаментальна математична підготовка майбутніх педагогів здійснюється в процесі вивчення елементарної математики та дисциплін вищої математики (математичного аналізу, лінійної алгебри та ін.).

Однією з ключових навчальних дисциплін на пропедевтичному етапі підготовки майбутнього вчителя математики до інноваційної педагогічної діяльності є «Елементарна математика». Необхідно відзначити, що в різних педагогічних університетах ця дисципліна вивчається на різних курсах, у різному обсязі і з дещо різною метою. Але незалежно від закладу вищої освіти вона відіграє значну роль у підготовці вчителя математики, формуванні знань та особистісних якостей, які є базою для готовності до інноваційної педагогічної діяльності.

У процесі вивчення елементарної математики доцільно організувати інноваційне навчання, що передбачає комбінування традиційних та інноваційних форм і методів навчання. Охарактеризуємо методичні особливості такого комбінування та інноваційні форми і методи, які доцільно застосовувати.

1) Зміна акцентів у формах роботи. Перехід від домінування, у так званому, «традиційному навчанні» фронтальної роботи до переважання у рамках інноваційного навчання групової роботи студентів у гомогенних та гетерогенних групах змінного складу, індивідуальної роботи як під час практичних занять із елементарної математики, так і в процесі самостійної позааудиторної роботи. Розглянемо, як приклад, організацію групової діяльності студентів (переважно в гомогенних групах) за методом «створення командного продукту». Метод полягає в тому, що кожен студент у групі отримує індивідуальне завдання, крім того, група загалом має одне або два (залежно від теми, типу завдання, часу, який потрібен на розв'язання та ін.) завдання, які «складаються» із відповідей індивідуальних завдань. Наприклад, у процесі практичного заняття з теми «Розв'язування логарифмічних та показникових рівнянь та нерівностей» групі із 4 студентів пропонується індивідуальні завдання: розв'язати рівняння: 1) $9 \cdot 16^x - 7 \cdot 12^x - 16 \cdot 9^x = 0$; 2) $4^{\sqrt{x+3}} - 32 = 4 \cdot 2^{\sqrt{x+3}}$;

3) $\log_{x+2}(3x^2 - 12) = 2$; 4) $x^{\log_{\sqrt{x}}(x-3)} = 4$. Також студентам пропонується два завдання для групової роботи: розв'язати рівняння

$$\log_b \left[(c + \sqrt{b})^x - (\sqrt{b} - c)^x \right] = \frac{1}{c} - 3 \log_{\frac{1}{b}} c \quad \text{та} \quad \sqrt{d^x - k \cdot c^x + 1} = c^x - a, \quad \text{де}$$

b – корінь четвертого з рівнянь для індивідуального розв'язування, c – корінь першого рівняння; d – корінь третього рівняння; k – корінь другого рівняння.

У разі, якщо один із студентів не впорався із виконанням індивідуального завдання за відведений час (до 10 хвилин у залежності від індивідуальних особливостей студентів), дозволяється допомога того із колег, який виконав своє завдання. Така організація роботи вимагає чимало зусиль із боку викладача, але сприяє не лише набуттю здобувачами математичних компетентностей, але й таких важливих якостей для майбутньої інноваційної педагогічної діяльності вчителя математики, як наполегливість, відповідальність за колектив, здатність до співпраці, взаємодопомоги.

2) Використання широкого діапазону методів інтерактивного навчання (зокрема, «мікрофон», «карусель», «коло ідей», «мозковий штурм», «каналі ситуації», «вирішення проблем» тощо). Продумана зміна методів інтерактивного навчання серед іншого створює «ефект несподіванки», формує готовність до змін у навчальній (а, отже, і в майбутній професійній діяльності). Наведемо приклад. Під час вивчення змістового модуля «Числа та вирази» студентам із використанням методу «мозкового штурму» пропонується знайти всі можливі способи спрощення виразу: $\sqrt{x + 2\sqrt{3x - 9}} + \sqrt{x - 2\sqrt{3x + 9}}$. Студенти в процесі розв'язування завдання або відразу переходять до знаходження області визначення виразу через

розв'язання системи ірраціональних нерівностей
$$\begin{cases} x + 2\sqrt{3x-9} \geq 0 & (\text{перший}) \\ x - 2\sqrt{3x-9} \geq 0 \end{cases}$$

способ), або спочатку виконують декілька тотожних перетворень і отримують: $\sqrt{x-3} + \sqrt{3} + |\sqrt{x-3} - \sqrt{3}|$ (другий спосіб). Після виконання тотожних перетворень студентам значно простіше визначити область визначення виразу та значення, в якому «підмодульний» вираз змінює свій знак. Після того як на дошці занотовується розв'язування прикладу двома способами, доцільно запропонувати студентами такі запитання та завдання:

- Які поняття та властивості Ви використовували в процесі розв'язування цього прикладу?
- Які етапи в розв'язуванні задачі кожним із способів здаються Вам найбільш складними і чому?

Важливим засобом організації роботи студентів є надання для позааудиторної роботи або для індивідуальної роботи в аудиторії завдань типу «Складіть аналогічну задачу».

Розв'язування завдань декількома методами (способами) дозволяє активно застосовувати в освітньому процесі вже згадуваний «синанон-метод» із метою розвитку важливих емоційно-вольових якостей особистості. Наприклад, під час вивчення змістового модуля «Рівняння та нерівності» двом групах студентів пропонується розв'язати нерівність $|x-2|^{\log_3(x-2)} \leq |x-2|^{\log_3(x-8)}$ (одна група студентів розв'язує нерівність методом рівносильних перетворень, а інша – методом інтервалів). Потім із застосуванням «синанон-методу» студенти вчаться обґрунтовувати переваги (недоліки) кожного методу, дискутувати, відстоювати власну думку та отримують завдання для позааудиторної роботи сконструювати аналогічну задачу.

3) Використання методу проєктів. У процесі вивчення навчальної дисципліни «Елементарна математика» студенти готують як індивідуальні, так і групові інформаційні та дослідницькі проєкти. При цьому доцільно розпочинати роботу із підготовки групових інформаційних проєктів, які формують у студентів здатності роботи за цим методом, роботи в групі (парі), здатності представляти та обґрунтовувати результати своєї діяльності. Наведемо приклад дослідницького проєкту. Групі з двох-трьох студентів пропонується ознайомитись із пакетом динамічної математики «DG», дібрати зі шкільних підручників (посібників, тощо) задачі та продемонструвати їх розв'язання як без використання «DG», так і з його використанням.

Із метою пропедевтичної підготовки до інноваційної педагогічної діяльності в процесі вивчення елементарної математики доцільно використовувати традиційні та інноваційні засоби навчання. Охарактеризуємо основні з них.

✓ Задачі з різних тем курсу елементарної математики, що розв'язуються декількома методами (способами). Приклади таких задач вже були наведені вище. Така діяльність сприяє формуванню в майбутніх

учителів умінь математичного моделювання, здатностей експериментувати з вибором методу (способу) розв'язування та пояснювати його доцільність. Наприклад, під час вивчення змістового модуля «Рівняння та нерівності» студентам доцільно пропонувати розв'язувати практичні та прикладні задачі декількома методами (способами). Зокрема, задачі на суміші і сплави, задачі на роботу, задачі на рух доцільно за можливості розв'язувати як аналітичним, так і арифметичним методами. Так, при розв'язуванні задачі «При змішуванні 40%-го розчину кислоти з 10%-им розчином кислоти одержали 800 г 21,25%-ий розчин. Скільки грамів кожного розчину взяли для змішування?» студентам пропонується використати спочатку аналітичний метод. Він більш звичний для студентів молодших курсів, оскільки спирається на відносно недавній суб'єктивний шкільний досвід математичної діяльності з розв'язування таких задач. При цьому задачу аналітичним методом здобувачі розв'язують двома способами (звівши до рівняння з однією змінною або системи рівнянь із двома змінними). Потім студентам пропонується розв'язати задачу арифметичним способом.

Організовувати розв'язування подібних задач доцільно або у формі колективної роботи із використанням інтерактивних методів, або ж (що вважаємо більш доречним) у формі групової роботи, наприклад, організувавши «бітву методів». Важливо в процесі обговорення (представлення) розв'язувань сформулювати орієнтовні основи діяльності щодо розв'язування подібних задач кожним із способів. Для більшості студентів «ближчим» з точки зору актуалізації суб'єктивного шкільного досвіду виявляється спосіб зведення до системи рівнянь, що пояснюється недавнім шкільним досвідом. У контексті пропедевтики методичної підготовки студентів необхідно, щоб майбутні вчителі математики усвідомили важливість формування здатностей розв'язування практичних та прикладних задач арифметичним способом, який не лише сприяє розвитку в них логічного мислення і креативних здібностей, розширенню суб'єктивного досвіду математичної діяльності, але й є необхідним для майбутньої педагогічної діяльності.

✓ Rich задачі. Під Rich задачами у курсі елементарної математики будемо розуміти ті, які надають студентів можливість «відкрити» нові математичні правила (поняття, закономірності), діяти нестандартно, розвивати творче мислення. У курсі елементарної математики виокремлюємо два основних види Rich задач: відкриті та інтегративні. Під відкритою задачею будемо розуміти ту, що має невизначену умову (наявність надлишкових даних або їх недостатність) або декілька розв'язків залежно від інтерпретації умови. Методика використання Rich задач описана в наших публікаціях (Ачкан, 2022, Власенко, 2020В).

✓ Пошуково-дослідницькі задачі для аудиторної та позааудиторної роботи. Наприклад, на основі аналізу навчальних посібників з елементарної математики та шкільних підручників виокремте прийоми розв'язування тригонометричних рівнянь та орієнтовні основи діяльності з використання цих прийомів. Заповніть таблицю 1.

Таблиця 1

Виділення орієнтовних основ діяльності з розв'язування рівнянь та нерівностей

№	Приєм	Орієнтовна основа діяльності із використання прийому	Приклад рівняння

- ✓ Інформаційно-комунікаційні технології, зокрема:
  - педагогічні програмні засоби (зокрема, GRAN), програму динамічної математики «DG», графобудівники (Advanced Grapher);
  - мультимедійну дошку;
  - хмарні сервіси (зокрема, сервіси Google (наприклад, поштовий сервер Gmail, сервіс Google Blogger, та ін.), онлайн-графобудівники, соціальні мережі й ін.);
  - комп'ютерні програми та веб-орієнтовані системи тестування для діагностики рівня засвоєння матеріалу студентами (зокрема, MyTestX, TCEexam, Hot Potatoes, середовище Moodle).

Ознайомлення студентів із педагогічними програмними засобами, графобудівниками доцільно проводити у формі групових проєктів, під час презентації яких пропедевтична методична підготовка майбутніх учителів полягає у формуванні бачення та здатності обґрунтовувати доцільність (недоцільність) використання комп'ютерної підтримки для розв'язування певних типів задач (та аргументації етапу розв'язування, на якому доцільно використати комп'ютерну підтримку), а пропедевтична інноваційна підготовка – у формуванні здатності самостійно знаходити та опанувати засоби комп'ютерної підтримки. Із точки зору пропедевтичної методичної підготовки в процесі вивчення дисципліни «Елементарна математика» (та інших дисциплін математичного циклу), корисним вважаємо використання можливостей мультимедійної дошки у процесі колективної та групової роботи, презентації студентських проєктів. Також, як уже було зазначено вище, у процесі вивчення курсу «Елементарна математика» (особливо для студентів першокурсників) доцільним є проведення індивідуальних та колективних консультацій із використанням хмарних сервісів та соціальних мереж.

Одними із провідних фундаментальних дисциплін у підготовці вчителя математики та мають взаємозв'язки зі шкільним курсом, які вивчаються, починаючи з першого курсу, є математичний аналіз та лінійна алгебра. У процесі вивчення їх з метою пропедевтичної підготовки до інноваційної педагогічної діяльності доцільно використовувати ті ж засоби, форми та методи навчання, що були охарактеризовані вище в контексті вивчення навчальної дисципліни «Елементарна математики». Крім того доцільно:

- означення поняття, теореми за можливістю формулювати як природною мовою (словесно), так різними засобами математичної мови (символічною, графічною);
- під час введення нових понять та способів діяльності з ними мотиваційний компонент пов'язувати з прикладною спрямованістю та змістом навчання математики в школі;

– під час навчання доведень пропонувати розглядати пари еквівалентних тверджень;

– під час навчання розв'язуванню задач ознайомлювати студентів із методичними аспектами навчання розв'язуванню задач, зокрема з етапами розв'язування задачі, виокремлювати орієнтовні основи діяльності із застосування певного методу/способу, пропонувати знайти помилку в розв'язанні (міркуванні);

– пропонувати студентам завдання на узагальнення та систематизацію вивченого матеріалу, безпосередньо пов'язаного зі шкільним курсом математики, та розв'язання інших проблемно-пошукових завдань;

– проводити декілька інтегрованих занять з цих дисциплін та елементарної математики.

Наведемо кілька прикладів до зазначених вище міркувань.

Зокрема, на практичних заняттях студентів доцільно знайомити з наступним ланцюжком понять-узагальнень (таблиця 2).

Таблиця 2

Узагальнення понять

Поняття 1	Поняття 2 (узагальнення поняття 1)	Поняття 3 (узагальнення поняття 2)
Числова послідовність	Дійсна функція однієї змінної	Дійсна функція багатьох змінних
Границя числової послідовності	Границя функції однієї змінної	Границя функції багатьох змінних
Неперервність функції однієї дійсної змінної	Неперервність функції багатьох дійсних змінних	Неперервність функції комплексної змінної
Екстремум функції однієї дійсної змінної	Екстремум функції багатьох дійсних змінних	Екстремум функції комплексної змінної
Похідна та диференціал функції однієї дійсної змінної	Частинні похідні та частинні диференціали функції багатьох дійсних змінних	Похідна та диференціал функції комплексної змінної

Починаючи з перших практичних занять із математичного аналізу, доцільно пропонувати студентам знайти помилку в міркуваннях (розв'язанні). Наприклад, знайдіть помилку в міркуваннях: Нехай

$q \neq 1, n \in \mathbb{N}, p \in \mathbb{N}, q \in \mathbb{N}$ $\frac{p}{q}$ – нескоротний дріб $\left(\frac{p}{q} \in \mathbb{Q}\right)$. Довести, що

$\sqrt{n} \in \mathbb{Q}$. Доведення. Позначимо: $\sqrt{n} = \frac{p}{q}$, тоді $n = \frac{p^2}{q^2}$, що неможливо,

оскільки $q \neq 1, n \in \mathbb{N}$ не може дорівнювати нескоротному дроби $\frac{p^2}{q^2}$. Звідси

маємо, що $\sqrt{n}$ є числом ірраціональним для будь-якого натурального n .

Як додаткове до попереднього завдання, доцільно запропонувати відкриту задачу: сформулюйте задачу, у якій було б використано наведену вище ідею доведення. Наприклад, умова може бути такою: «довести, що 426

якщо $\sqrt{n} \notin N$, то $\sqrt{n}$ – ірраціональне число». Виконання подібних завдань сприяє не тільки набуттю студентами математичних компетентностей, але й формуванню таких важливих для майбутньої інноваційної педагогічної діяльності здатностей, як аналіз та порівняння даних, пояснення та корегування своєї математичної та методичної діяльності.

Наведемо ще один приклад інтегративної задачі: запишіть, не використовуючи знак модуля, аналітичний вираз для функції $f(x) = |2x^2 + 4x - 4| - x - 1$. Зробіть ескіз графіка функції: а) знайдіть екстремуму цієї функції; б) обґрунтуйте доцільність / не доцільність використання графобудівників для виконання завдання.

Наведемо приклад орієнтованого на майбутню педагогічну діяльність дослідницького завдання, яке доцільно пропонувати студентам у процесі вивчення змістового модуля «Диференціальне числення функції однієї змінної», тема «Найбільше та найменше значення функції». З квадратного аркуша картону зі стороною b , вирізаючи по кутах рівні квадрати та згинаючи краї, складають прямокутну відкриту коробку. Який з представлених нижче рисунків відповідає описанім діям?

Який вигляд буде мати функція, що характеризує об'єм зробленої прямокутної коробки? Як отримати коробку найбільшої місткості?

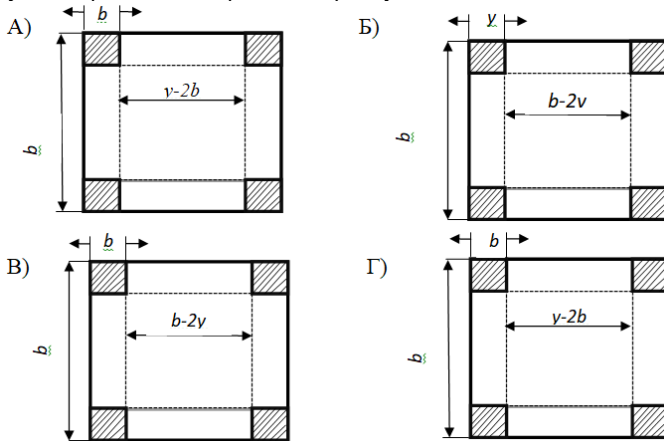

Рис. 1. Рисунок до дослідницького завдання з математичного аналізу

Наведемо приклад професійно орієнтованого завдання, яке доцільно пропонувати студентам для самостійної роботи в процесі вивчення розділу «Системи лінійних алгебраїчних рівнянь» лінійної алгебри.

Проаналізуйте та виокреміть міжпредметні зв'язки теми та шкільного курсу алгебри, створіть добірку прикладних задач, математичними моделями яких виступають системи лінійних рівнянь та наведіть рекомендації щодо їх розв'язування із використанням

педагогічних програмних засобів та (або) математичних пакетів.

Висновки. Створення інноваційного освітнього середовища навчання математичних дисциплін, таких як «Елементарна математика», «Математичний аналіз», «Лінійна алгебра» та інших завдяки організації інноваційного навчання має можливість поєднати традиційні та інноваційні методи, форми, засоби навчання. Інноваційне навчання сприяє адаптації студентів, формуванню та розвитку мотивів, цінностей, знань, умінь, особистісних якостей та здібностей, інноваційного стилю діяльності, які є складниками мотиваційно-цінного, емоційно-вольового, операційно-діяльнісного та оцінювально-рефлексивного компонентів готовності, та створює необхідні передумови формування готовності майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності у процесі подальшого навчання.

Література

1. Акуленко І. А. Компетентнісно орієнтована методична підготовка майбутнього вчителя математики профільної школи (теоретичний аспект) : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2013. 460 с.
2. Арюткіна М. В. Психолого-педагогічні засади підготовки студентів економічних спеціальностей до інноваційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 43 с.
3. Ачкан В. В. *Підготовка майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності*: Монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 308 с.
4. Бевз В. Г. Інноваційне навчальне середовище підготовки майбутніх учителів математики. *Проблеми та перспективи фахової підготовки вчителя математики*: зб. наук. праць за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 30 травня–1 червня 2018 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 15–17.
5. Волощук І. А. Формування готовності молодого вчителя фізико-математичних дисциплін до інноваційної діяльності в системі методичної роботи школи : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2010. 22 с.
6. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.-ра пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2006. 46 с.
7. Демиденко Т. М. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2004. 22 с.
8. Завалко К. В. Формування готовності майбутнього вчителя музики до інноваційної діяльності : дис. д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2013. 490 с.
9. Козак Л. В. Структура та ознаки інноваційної професійної діяльності викладача вищого навчального закладу. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/1581/1/L_Kozak_PPTP_2_Gl.pdf (дата звернення: 16.09.2023).
10. Працьовитий М. В. Якість фундаментальної математичної підготовки майбутнього вчителя математики в умовах педагогічного університету. *Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми теорії і методики навчання математики»* (м. Київ, 11–13 травня 2011 р.). Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. С. 80.
11. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого

спеціалісту». Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 2736 від 23.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

12. Тарасенкова Н. А. Компетентнісний підхід у навчанні математики: теоретичний аспект. *Математика в рідній школі*. 2016. № 11. С. 26–30.

13. Шапран О. І., Шапран Ю. П. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. URL : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf> (дата звернення: 29.09.2023).

14. Achkan, V., Vlasenko, K., Lovianova, I., Rovenska, O., Kovalenko, A. A model of learning the online course «Creative Thinking through Learning Elementary Maths». *Journal of Physics: Conference Series*. (2022). 2288. 012020. doi:10.1088/1742-6596/2288/1/012020

15. Vlasenko K., Chumak O., Lovianova I., Kondratyeva O., Achkan V. Personal e-Learning Environment of a Mathematics Teacher. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8(8). P. 3527-3535.

16. Vlasenko K., Achkan V., Chumak O., Lovianova I., Armash T. Problem-Based Approach to Develop Creative Thinking in Students Majoring in Mathematics at Teacher Training Universities. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8(7). P. 2853-2863.

References

1. Akulenko, I. A. (2013). *Kompetentnisno orientovana metodychna pidhotovka maibutnoho vchytelia matematyky profilnoi shkoly (teoretychnyi aspekt)* [Competence-oriented methodical training of the future mathematics teacher of a specialized school (theoretical aspect)]: monografiia. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. [in Ukrainian].

2. Aryutkina, M. V. (2011). *Psykhologo-pedahohichni zasady pidhotovky studentiv ekonomichnykh spetsialnosti do innovatsiinoi diialnosti*: [Psychological and pedagogical principles of preparation of students of economic specialties for innovative activities]: Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Achkan, V. V. (2018). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv matematyky do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti* [Preparation of future mathematics teachers for innovative pedagogical activities]: monografiia. Kyiv: FOP Maslakov. [in Ukrainian].

4. Bezv, V. G. (2018). *Innovatsiine navchalne seredovyshche pidhotovky maibutnikh uchyteliv matematyky* [Innovative learning environment for training future mathematics teachers]. *Problemy ta perspektyvy fakhovoi pidhotovky vchytelia matematyky – Problems and prospects of professional training of mathematics teachers: zb. nauk. prats za mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Vinnytsia: TOV «Nllan-LTD», 15–17. [in Ukrainian].*

5. Voloschuk, I. A. (2010). *Formuvannia hotovnosti molodoho vchytelia fizyko-matematychnykh dystsyplin do innovatsiinoi diialnosti v systemi metodychnoi roboty shkoly* [Formation of the readiness of a young teacher of physical and mathematical disciplines for innovative activities in the system of methodical work of the school]: Extended abstract of PhD's thesis. Cherkasy. [in Ukrainian].

6. Gavrish, I. V. (2006). *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti* [Theoretical and methodological bases of formation of readiness of future teachers for innovative professional activity]: Extended abstract of Doctor's thesis. Luhansk. [in Ukrainian].

7. Demydenko, T. M. (2004). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti* [Preparation of future teachers of labor education for innovative pedagogical activities]: Extended abstract of PhD's thesis. Luhansk, [in Ukrainian].

8. Zavalko, K. V. (2013). *Formuvannia hotovnosti maibutnoho vchytelia muzyky do innovatsiinoi diialnosti* [Formation of readiness of the future music teacher for innovative activities]: Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Kozak, L. V. (2018). *Struktura ta oznaky innovatsiinoi profesiinoi diialnosti vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu* [The structure and characteristics of the innovative professional activity of a teacher of a higher educational institution]. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/1581/1/L_Kozak_PPTP_2_GI.pdf [in Ukrainian].

10. Pratsovytyi, M. V. (2011). *Yakist fundamentalnoi matematychnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia matematyky v umovakh pedahohichnoho universytetu* [The quality of the fundamental mathematical training of the future teacher of mathematics in the conditions of a pedagogical university] : Mater. Mizhnar. nauk.-praktych. konf. «Aktualni problemy teorii i metodyky navchannia matematyky» – «Actual problems of the theory and methodology of teaching mathematics». Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova, [in Ukrainian].

11. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy (2020). *Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiami «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z diplomom molodshoho spetsialistu)»* [About the approval of the professional standard for the professions «Teacher of primary classes of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Teacher of primary education (with a junior specialist diploma)»] : nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy № 2736 vid 23.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> [in Ukrainian].

12. Tarasenkova, N. A. (2016). *Kompetentnisnyi pidkhid u navchanni matematyky: teoretychnyi aspekt* [Competency approach in teaching mathematics: theoretical aspect]. *Matematyka v ridnii shkoli – Mathematics in native school*, № 11, 26–30. [in Ukrainian].

13. Shapran, O. I., Shapran, Yu. P. (2010). *Stvorennia innovatsiinoho osvitnoho seredovyshcha v protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia* [Creation of an innovative educational environment in the process of professional training of future teachers]. URL : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf> [in Ukrainian].

14. Achkan, V., Vlasenko, K., Lovianova, I., Rovenska, O., Kovalenko, A. (2022). *A model of learning the online course «Creative Thinking through Learning Elementary Maths»*. *Journal of Physics: Conference Series* 2288, 012020. doi:10.1088/1742-6596/2288/1/012020 [in English].

15. Vlasenko, K., Chumak, O., Lovianova, I., Kondratyeva, O., Achkan, V. (2020). *Personal e-Learning Environment of a Mathematics Teacher*. *Universal Journal of Educational Research*, Vol. 8(8), P. 3527-3535. [in English].

16. Vlasenko, K., Achkan, V., Chumak, O., Lovianova, I., Armash, T. (2020). *Problem-Based Approach to Develop Creative Thinking in Students Majoring in Mathematics at Teacher Training Universities*. *Universal Journal of Educational Research*, Vol. 8(7), P. 2853-2863. [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається процес вивчення математичних дисциплін як складник методичної системи формування готовності майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності. Готовність майбутнього вчителя математики до інноваційної педагогічної діяльності тлумачиться як інтегративна якість його особистості, яка є результатом синтезу мотивації, цінностей, знань, умінь та практичного суб'єктного досвіду й забезпечує успішну педагогічну діяльність, спрямовану на створення, розповсюдження та свідоме і доцільне використання інновацій у процесі навчання математики.

Видокремлено та обґрунтовано основні шляхи формування готовності майбутніх вчителів математики до інноваційної педагогічної діяльності в процесі вивчення математичних дисциплін (елементарна математика,

математичний аналіз та лінійна алгебра).

Обґрунтовано, що процесі вивчення математичних дисциплін доцільно організовувати інноваційне навчання, що передбачає комбінування традиційних та інноваційних форм і методів. Зокрема, у процесі навчання елементарної математики доцільно змінювати акценти у формах роботи; використовувати широкий діапазон методів інтерактивного навчання, серед іншого і методу проєктів.

З метою пропедевтичної підготовки до інноваційної педагогічної діяльності в процесі вивчення математичних дисциплін доцільно використовувати як традиційні, так й інноваційні засоби навчання. До останніх відносимо: задачі з різних тем математичних дисциплін, що розв'язуються декількома методами (способами), Rich задачі, пошуково-дослідницькі задачі для аудиторної та позааудиторної роботи.

Також у процесі вивчення математичних дисциплін доцільно під час введення нових понять та способів діяльності з ними мотиваційний компонент пов'язувати з прикладною спрямованістю та змістом навчання математики в школі; під час навчання розв'язуванню задач ознайомлювати студентів із методичними аспектами навчання, зокрема з етапами розв'язування задачі.

Ключові слова: *математичні дисципліни, готовність до інноваційної педагогічної діяльності, елементарна математика, математичний аналіз, учитель математики.*

УДК 377:316

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-432-447

PREPARATION OF FUTURE PROFESSIONALS FOR YOUTH
ENTREPRENEURSHIP IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО МОЛОДІЖНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Liudmyla BAZYL,

Doctor of Pedagogy, Associate
Professor

ljudmilabazyl@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4130-5436>

Valerii ORLOV,

Doctor of Pedagogy, Professor

v.f.orlov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1843-390X>

*Institute of Vocational Education of
the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine,
✉ 98a, Vito-Lithuanian Lane, Kyiv,
03045, Ukraine*

Tetyana NESTORENKO,

PhD in Economic, Associate
Professor

tp_nestorenko@bdpu.org.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8294-6235>

*Berdiansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine*

*(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

Aleksander OSTENDA,

PhD in Sociology, Professor AS

aleksander.ostenda@wst.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3467-157X>

*Academy of Silesia,
✉ 43 Rolna st., 40-555 Katowice,
Poland*

Jana PELIOVA,

PhD in Economics, Associate
Professor, Ing.

Людмила БАЗИЛЬ,

доктор педагогічних наук, доцент

ljudmilabazyl@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4130-5436>

Валерій ОРЛОВ,

доктор педагогічних наук, професор

v.f.orlov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1843-390X>

*Інститут професійно-технічної
освіти Національної академії
педагогічних наук України,
✉ Віто-Литовський провулок,
98-а, Київ, 03045, Україна*

Тетяна НЕСТОПЕНКО,

кандидат економічних наук,
доцент, професор AS

tp_nestorenko@bdpu.org.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8294-6235>

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна*

*(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Александр ОСТЕНДА

PhD, професор AS

aleksander.ostenda@wst.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3467-157X>

*Сілезька академія,
✉ вул. Рольна, 43, м. Катовіце,
40555, Польща*

Яна ПЕЛІОВА

PhD, доцент, інженер

jana.peliova@euba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-0305-0906>

University of Economics in
Bratislava,

✉ Dolnozemska cesta 1,
Bratislava 852 35, Slovakia

Економічний університет в
Братиславі,

✉ Дольноземска цеста, 1,
м. Братислава, 852 35, Словаччина

Original manuscript received: November 05, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The professional training of future specialists in technical higher education institutions for self-realization primarily follows one of two typical career strategies: specialized professional work or managerial management. In light of global challenges, the importance of youth entrepreneurship, particularly in the field of engineering, has been emphasized. This article focuses on identifying the stimulation characteristics of engineering education aspirants to initiate their own businesses by analyzing the experience of individual engineering entrepreneurs, reviewing educational programs for the professional training of future engineering specialists, and revealing the essence of the developed business activity development technology. The idea that fostering the business activity development of engineering education aspirants will ensure the success of their entrepreneurial activities is substantiated.

A conclusion is drawn about the necessity of complementing the content of engineering education with an entrepreneurial component and introducing business activity development technology. This approach will contribute to the actualization and development of the individual-personal qualities of future engineering specialists for starting their own businesses and successfully promoting their ventures. Thus, the need to stimulate the preparation of future engineering specialists for entrepreneurship and self-realization in youth entrepreneurship is justified and consistent. This will promote the renewal of educational objectives, improve the content and process of professional education by actualizing the entrepreneurial component, and applying innovative pedagogical technologies, teaching and monitoring methods, as well as subject-subject interaction techniques between teachers and engineering education aspirants.

The obtained results are essential for scientifically substantiating the need to improve the content of engineering education, developing and using innovative technologies in preparing future specialists for self-realization in a market economy, and implementing gaming methods, business accelerators, simulators, and trainers.

Keywords: professional education, engineering education, entrepreneurship, self-realization of engineers, preparing future specialists for entrepreneurship.

Постановка проблеми. Провідним напрямом цивілізаційного поступу економічно розвинених країн у сучасній глобалізаційній системі є інноваційна підприємницька діяльність, що забезпечує конкурентоспроможність інженерної продукції, потоки інвестицій, економічне процвітання держави. Окрім технологічних інновацій, нових методів організації інженерної праці, розвитку локальних і глобальних ринків, підприємництво є ефективним способом самореалізації інженера в нових реаліях буття в системі «соціум – людина – природа» (Базиль, 2019:111). За сучасних обставин, що характеризуються динамічною реалізацією тенденцій інтеграції, інформатизації, технологізації й диверсифікації, а також

негативними глобалізаційними явищами (зміни клімату, гуманітарна, демографічна й економічна кризи тощо), формується мікросоціум активних, ініціативних, дієвих і стійких осіб, які прагнуть всебічно самореалізовуватися, впливаючи на цивілізаційні виклики. Особливе місце серед них мають зайняти фахівці інженерних спеціальностей.

У XXI ст. професія інженера набула ознак універсальності, позаяк представники цього фаху за сучасних умов беруть участь у виробництві матеріальних благ майже в усіх галузях народного господарства, а інтенсивний розвиток науки і техніки зумовлює розширення сфер їхньої діяльності. Історично доведеним є факт, що успішна підприємницька діяльність інженерів – це запорука соціально-економічного розвитку суспільства. Випускники технічних університетів, володіючи здатністю синтезувати інтердисциплінарні знання, генерувати інноваційні технічні рішення задля утворення окремої суб'єктивної (у т.ч. – віртуальної) реальності, мають безпосередній вихід на комерційну діяльність і спроможні досягати не лише фінансової та соціальної незалежності, а й значних успіхів у молодіжному підприємстві. У цьому зв'язку актуалізується наукова проблема дослідження особливостей стимулювання здобувачів інженерної освіти до молодіжного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науково-освітньому дискурсі проаналізовано тенденційні особливості підготовки молоді до підприємництва й зосереджено увагу на важливості створення бізнес-інкубаторів у технічних університетах (Несторенко, 2021; 2022); розроблено концептуальні моделі (Алексєєва, 2023; Базиль, 2023) технології і методики такої підготовки для майбутніх фахівців різних спеціальностей (Алексєєва та ін., 2022, Алексєєва та ін., 2023; Базиль, Орлов, 2022) зокрема, найбільш ефективними є «технологія інженерно-підприємницької майстерні», кейс-технології та технології воркшопу (Musibaudeen O. I, 2021: 99-100), обґрунтовано виклики щодо підходів до підготовки майбутніх фахівців в епоху цифрових технологій (Несторенко, 2020; Абізова та ін., 2017; Гавриленко, 2022). Науковцями проведено численні емпіричні дослідження для визначення намірів студентів до підприємництва та їх впливу на здобуття інженерної освіти (Бай, 2014; Родрігес, 2012; Томсон, 2009), особливостей і механізмів діагностування рівнів підприємницької компетентності (Брокесова та ін., 2016; Саїд та ін., 2014) та механізмів формування навичок, необхідних сучасному підприємцю (Щетініна та ін., 2019).

Результати дослідження. Розв'язання наукової проблеми щодо підготовки здобувачів інженерної освіти до самореалізації в молодіжному підприємстві проводилося на основі: 1) вивчення специфіки підприємницької діяльності інженерів, що підвищило мотивацію здобувачів інженерної освіти до самореалізації в такому різновиді господарювання; 2) аналізу освітніх програм професійної підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей, що сприяло покращенню змісту інженерної освіти з метою якісного забезпечення підготовки студентів до самозайнятості

в нових реаліях цивілізаційного буття; 3) розроблення та застосування освітніх технологій, зокрема технології розвитку ділової активності.

У перебігу наукового пошуку, було узагальнено, що молодь – це амбітні фахівці зі сформованим комплексом підприємницьких здібностей. Вони характеризуються наявністю значного потенціалу, активізація якого в найближчий час сприятиме істотному поліпшенню соціально-економічного становища Українського суспільства й не тільки в аспекті відродження національних здобутків, а й у модернізації державної економіки. За результатами соціологічних досліджень щодо стану молоді, що наприкінці 2021 року здійснювалися холдингом «4SERVICE HOLDING», з'ясовано наступне: для 39,9% здобувачів професійної освіти одним із найбільш привабливих способів самореалізації є підприємницька діяльність (виконання ролей бізнесмена і підприємця) (Молодь України, 2021). Але, як показує практика, вмотивовані до започаткування власної справи здобувачі професійної освіти, отримавши освіту, часто залишають нереалізованою ідею відкриття бізнесу не тільки через складні соціально-економічні й політичні умови, недосконалу податкову систему для молодіжного підприємництва, відсутність стартового капіталу, а й – недостатній рівень практико орієнтованих знань, умінь і навичок, нерозвиненість індивідуальних якостей, що сприяють започаткуванню власної справи й успішному веденню підприємництва (Базиль, 2019). «Успішно здійснювати підприємницьку діяльність вдається не більше, ніж 15% особистостей, які засвоїли фінансову грамотність, основи підприємництва і галузевої економіки та набули навичок з проведення моніторингових досліджень щодо ринку послуг, розроблення та реалізації бізнес-планів тощо» (Алексеева та ін., 2020), а показник діючих підприємців серед молоді складає менше 5%. Водночас звертаємо увагу, що більше 40% представників української молоді, через власний фінансовий песимізм, мають намір виїхати за кордон, вкладаючи в такий спосіб власний потенціал у цивілізаційний поступ інших країн.

Зважаючи на це увиразнюється актуальність співпраці закладів професійної інженерної освіти із науковими інституціями та бізнес-сектором для формування фахового і науково-освітнього потенціалу нації шляхом забезпечення професійного становлення й особистісного розвитку, зорієнтованого на найвищі досягнення в науці та практиці (Стратегія..., 2020:69), а також актуалізовано потребу включення до змісту освітніх програм підприємницької складової з урахуванням предметної специфіки галузей (Стратегія..., 2020:44). Суголосно більшості вчених, вважаємо, що підтримка молодіжного підприємництва сприяє конкурентоспроможності кожної з держав і у зв'язку з технологічними змінами та загостренням глобальної конкуренції, спричиненими глобалізацією та економічною лібералізацією є найбільш обґрунтованою необхідністю (Базиль та ін., 2020; Grecu V., Calin D., 2019:12).

У контексті дослідження звернемося до Державної цільової соціальної програми на 2021–2025 роки «Молодь України» (2021), в якій анонсовано

необхідність проведення різних заходів, «підготовки інформаційних і методичних матеріалів, виготовлення й трансляція фільмів, відео-роликів та реклами з соціальної проблематики задля, по-перше, забезпечення свідомого вибору молоддю свого життєвого шляху; по-друге, ознайомлення представників означеної соціальної групи із сутністю процесів державотворення, основними механізмами функціонування й конструктивної взаємодії інституцій політичної системи; по-третє, усвідомлення провідних завдань, функцій і моделей діяльності органів усіх гілок державної влади, а також місцевого самоврядування, пов'язаних із забезпеченням професійного розвитку й кар'єрного зростання випускників закладів професійної й інженерної освіти саме в Українській державі; по-четверте, популяризації можливостей працевлаштування в креативних індустріях; по-п'яте, стимулювання до самозайнятості й відкриття своєї справи; по-шосте, набуття підприємницької культури й у подальшому виконання наукових досліджень» (Молодь України, 2021). Важливо, що в Концепції цієї програми проаналізовано напрацьований у 2016–2020 рр. досвід молодіжної політики. Серед здобутків задекларовано: запровадження різних інструментів з метою забезпечення участі представників молодіжного суспільного прошарку в численних процесах прийняття рішень на місцевому та регіональному рівнях; започаткування численних програм, конкурсів, проєктів для самореалізації молоді, міжнародних обмінів; збільшення числа молодіжних центрів і фінансова підтримка проєктів громадських організацій тощо.

Водночас з-поміж проблем, констатовано: низьку активність молоді в політичному житті країни на державному, регіональному та місцевому рівнях (56% молодих людей взагалі не виявляють інтересу й бажання до участі в суспільному житті); незначну участь в діяльності громадських організацій (лише 2,4%) та молодіжних центрів (3,6%); недостатню обізнаність молоді зі своїми правами, обов'язками й можливостями для самоздійснення, прояву й подальшого розвитку творчого потенціалу (тільки 27,3% осіб віком до 35 років володіють інформацією про окремі форми самореалізації, механізми участі в суспільному житті країни, однак не використовують їх у власному житті); доволі невисокий рівень сформованості ключових компетентностей, зокрема щодо свідомого вибору фаху, проєктування траєкторії кар'єрного розвитку, провадження підприємницької діяльності, розвитку лідерських якостей.

Частковому вирішенню означених проблем до 24 лютого 2022 р., як було нами виявлено в ході проведення дослідження, сприяли міжнародні, всеукраїнські й регіональні разові й циклічні марафони, фестивалі, конкурси, форуми й інші акції, зорієнтовані на розвиток молодіжного підприємництва (наприклад, «Інтернет маркетинг», «Beauty around me», «Demo Day», «Start-up bussiness», «Diamond Challenge for High School Entrepreneurs», «Бізнес-молодь: ефект wow від співпраці» тощо). У цьому аспекті також варто відмітити діяльність всеукраїнських і міських громадських організацій, як-от: «ПОРУЧ», «Громадський простір», «Молоді агенти змін», «НОВА Енергія», регіональних молодіжних центрів (Київський молодіжний центр, «Толока

Хаб» (м. Переяслав), «Advanced worker» (м. Дніпро), «Квадрат» (м. Вінниця), «Місто ідей» (м. Ковель), «М-Формація» (м. Бердичів), «Speak & Do» (м. Полтава), «Резиденція молоді» (м. Чернівці), «НУВ 6/9» (м. Харків) та ін. Позитивні результати щодо вмотивування майбутніх фахівців інженерних спеціальностей до самозайнятості, поглиблення набутих ними фахових і підприємницьких знань, розвиток умінь розв'язувати конкретні проблемні ситуації, дає циклічне проведення численних конференцій, дебатів, тренінгів, під час яких популяризуються ідеї започаткування форм малого, середнього і мікро-бізнесу, забезпечується підтримка підприємницьких ініціатив студентської молоді.

Вивчення досвіду професійної підготовки інженерів будівельних спеціальностей у технічних університетах Республіки Польща, Словаччини і України, багаторічні дослідження особливостей фахової праці представників інженерних спеціальностей, а також тривалий власний досвід свідчить про її унікальність за комунікативно-предметною своєрідністю й природою дій, оскільки їх професійна активність можлива за умови вдумливого інтегрування різноаспектних знань, застосування новітніх ідей та інноваційних досягнень науки і техніки, урахування конкретних характеристик відповідного середовища та здатності фахівців вправно поєднувати міждисциплінарну інформацію для створення нової або вдосконалення існуючої реальності. У європейських закладах освіти особливу увагу зосереджують на опануванні студентами нормативних вимог, що застосовуються до будівельної діяльності в Європейському Союзі. Примітно, що освітній процес здійснюється таким чином, що студенти мають можливість у процесі навчання максимально проявити індивідуальні якості, а саме: творчі й художні здібності, технологічне мислення, прагнення до самостійного опанування знань, художньо-естетичний смак. З цією метою запроваджуються технології евристичного й проектного навчання.

Отже, освітній процес підготовки бакалаврів з інженерії в галузі будівництва здійснюється таким чином, щоб озброїти студентів базовими й новітніми знаннями про будівельні матеріали та їх міцність, вимірювальні прилади, принципи технічного креслення, законодавчі й нормативні вимоги до проектування доріг, мостів або будівель, види матеріалів і технології, що застосовуються в будівництві; сформувати вміння й навички проектування основних об'єктів й окремих будівельних елементів, реалізації новітніх технологій виробництва, відбору й ефективного використання будівельних матеріалів, організації процесу будівництва, у тому числі управління бригадою робітників та будівельною компанією, а також розвинути низку індивідуально-особистісних якостей. Цілісність означених професійно-діяльносних і індивідуально-особистісних якостей забезпечують конкурентоспроможність випускників технічного університету високим вимогам, що пред'являються до сучасного інженерного персоналу (Ostenda A., Nestorenko T., Ostenda J., 2018).

Наприклад, випускники Сілезької академії (Республіка Польща, Катовіце) після закінчення навчання характеризуються високим рівнем володіння інноваційними теоретичними знаннями, комп'ютерними техніками

й новітніми технологіями, що застосовуються в інженерній практиці в галузі житлового, комунального, промислового будівництва та інформаційно-комунікаційного проектування. Показники високого рівня якості професійної підготовки інженерів у технічних університетах Польщі досягаються гармонізацією цільових настанов, змісту й форм організації навчання у межах двох освітніх циклів (бакалаврат і магістратура). Саме навчання в магістратурі спрямоване на формування творчої та професійної особистості магістра інженерії з повними компетенціями та кваліфікацією, що є результатом розвитку базових знання та навички, здобутих під час навчання. Як наслідок такої організації здобуття вищої технічної освіти, є високий рівень підготовленості випускників до самостійного й усвідомлено відповідального проектування, організації й управління процесом будівництва різних типів будівель, а також проектування залізобетонних, сталевих і дерев'яних виробів. Примітно, що у ході навчання в магістратурі студенти здобувають теоретичні та практичні навички, необхідні для планування інвестицій у будівництво та їх реалізації, а також – для виконання ремонтних робіт, модернізації та реконструкції будівель з особливим акцентом на специфіку залізничного, дорожнього та житлового будівництва, а також для проведення творчих і науково-дослідних робіт у галузі будівництва.

В умовах становлення креативної економіки, у т.ч. креативного (інноваційного) підприємництва, вкрай затребуваними є фахівці ІТ-індустрії. Інженери означеної галузі вирізняються розвиненістю технічної уяви й абстрактного мислення, сформованістю стійких намірів до створення новітніх технологій та ІТ-інструментів, захоплюються розв'язанням головоломок, творчими здібностями і здатні приймати альтернативні рішення для вирішення конкретної проблеми. Стрімкий розвиток нових технологій і сучасних пристроїв, що вимагають спеціалізованого програмного забезпечення, ставлять перед ІТ-інженерами нові завдання. Це створює сприятливі обставини не тільки для їхнього працевлаштування, а й започаткування власної справи, подальшого професійного розвитку і кар'єрного зростання у бізнесі. Науково-практичний інтерес у цьому контексті становить досвід Республіки Польща. Так, випускники Сілезької академії здатні створювати, програмувати й реалізовувати моделі в біомедичних цілях із метою проведення симуляцій і експериментів; розробляти системи і сервіси, що пропонують контент в інтернеті поряд зі створенням додатків для мобільних пристроїв; успішно використовувати існуючі ІТ-рішення і адаптувати їх під потреби проведення бізнес-аналізів; критично осмислювати ризик вразливих місць в окремих елементах ІТ-інфраструктури та своєчасно застосовувати відповідні заходи для захисту інфраструктури.

Аналіз освітніх програм із підготовки інженерів у галузі інформатики в технічних університетах України й Республіки Польща дозволив визначити комплекс професійно-діяльських та індивідуально-особистісних якостей, що формуються у процесі професійної підготовки таких фахівців (проектний менеджер, адміністратор систем, мережових служб, серверів, ІТ-інфраструктури програміст комп'ютерних ігор та ін.). Так, до базових знань і

навичок на ринку ІТ віднесено: розвиненість креативності, інноваційного мислення, наявність спеціалізованих знань і вмій щодо побудови алгоритмічних процедур для розв'язання конкретної задачі, програмування, проектування та експлуатації систем баз даних, налаштування й оптимізація роботи мережевих служб, комп'ютерних мереж, використання сучасних мережевих операційних систем, ефективне використання наявних джерел інформації та використання технічної документації ІТ-продуктів. Випускники ж технічних університетів, окрім означеного, характеризуються сформованістю цілісних і ґрунтовних знань з основ інформатики та новітніх інформаційних технологій, тенденцій цифровізації й дослідницьких проблем у царині інформатики. Виконуючи магістерські дослідження щодо специфікації та проектування вимог до експлуатації, обслуговування існуючих ІТ-систем в мінливих умовах цивілізаційного поступу, студенти не тільки розширюють і поглиблюють базові знання, розвивають професійні вміння, а й набувають компетенцій із підприємництва, менеджменту та креативної економіки, що є особливо важливим для прийняття продуманих рішень у майбутній професійній діяльності на посадах: консультанта з інформаційних технологій, ІТ-менеджера, програміста (залежно від обраної спеціальності: ігри, мобільні пристрої, бази даних), дизайнера, програміста моделювання та експериментів «in silico», програміста мобільних пристроїв, аналітика і проєктувальника ІТ-систем, проєктувальника й адміністратора ІТ-систем, комп'ютерних мереж, бізнес-аналітика, тестувальника програмного забезпечення.

Ефективним засобом підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей до молодіжного підприємництва є розроблена нами технологія розвитку ділової активності, що позиціонується нами як система взаємопов'язаних дій викладачів і здобувачів інженерної освіти. Структурно-змістове наповнення технології конкретизуємо сукупністю методів, засобів навчання як задачної форми організації діяльності, а також теорією їх використання, що цілісно забезпечують становлення досліджуваного утворення.

Для проєктування технології розвитку ділової активності використовували такі *принципи*: інтерактивності, що уможливорює спільну діяльність здобувачів освіти в пануванні економічного змісту, залучення їх в діалогові форми співпраці; реалізується на основі використання методичного прийому «обмін ідеями та способами дії»; первинності досвіду, що передбачає в організації процесу навчання залучати здобувачів інженерної освіти до розв'язання навчальних задач із обов'язковим використанням первинних навичок бізнес-діяльності; інтегрованості, що полягає у забезпеченні зв'язку пропонованої технології з навчальними технологіями партнерського, особистісно-зорієнтованого, проєктного, проблемного, інтерактивного навчання тощо; керованості, що сприяє діагностичному цілепокладанню, плануванню, проєктуванню освітнього процесу, уможливаючи поетапне діагностування досягнень здобувачів освіти, гнучке застосування засобів і методів навчання задля

коригування прогнозованих результатів; відтворюваності, що дає змогу масштабного застосування розробленої технології; подієвості, що виражається в створенні різних ситуацій (освітніх подій) для забезпечення ефективно педагогічного впливу на кожного здобувача професійної і вищої інженерної освіти, зумовлюючи трансформаційні зміни його уявлень, цінностей і життєвих смислів. Відповідно до зазначених принципів, концептуальну ідею розробленої нами технології позиціонуємо в такому формулюванні: проектування активного діяльнісного простору для усіх учасників освітнього процесу з метою забезпечення їхнього професійного розвитку, фахового самовдосконалення і подальшого кар'єрного зростання; при цьому діяльні норми спеціально спроектованого простору є загальними способами виконання певного завдання, у тому числі шляхом започаткування своєї справи у формі мікро- чи малого бізнесу).

Зміст технології розвитку ділової активності здобувачів професійної й інженерної освіти конкретизуємо комплексом навчальних завдань, суть яких узгоджується з моделями поведінки, типовими способами діяльності й окремими діями, пов'язаними з організацією підприємства, розробленням різних видів планів бізнес-діяльності, виробництвом і виведенням на ринок продукції (зокрема, товарів і послуг), згуртовування представників різних соціальних практик, які поділяють ключові ідеї щодо підтримки бізнес-ідей з подальшою їх реалізацією, мають спільну думку щодо ефективних механізмів управління діяльністю персоналу, а також конструктивних способів розв'язання проблемних завдань, що ґрунтуються на алгоритмах визначення й ухвалення управлінських рішень). Такі вправи сприяють активізації особистісно-підприємницьких і професійно важливих якостей для бізнес-діяльності. Таким чином елементарним складником змісту розробленої нами технології позиціонуємо навчальне завдання, котре майбутнім фахівцям необхідно виконати за конкретних обставин (ситуації). Це уможливорює динаміку позитивних дієвих зрушень у набутті ділової активності.

Організуючи освітній процес, важливо ґрунтуватися на активізації й актуалізації особистісного досвіду здобувачів професійної й інженерної освіти, що є можливим на основі їх безпосереднього залучення у конкретні різновиди фахової праці, прогнозуючи у майбутньому поглиблення і розширення розвитку досвіду бізнес-діяльності. Маємо на увазі, що майбутні фахівці набувають новітнього досвіду (умінь), який визначаємо первинним способом, порівняно з його теоретичним осмисленням (засвоєнням знань).

Спосіб виконання навчального завдання є послідовною зміною ситуацій прояву ділової активності здобувачів професійної й інженерної освіти у процесі поетапної реалізації моделей послідовного ухвалення управлінських рішень у таких ситуаціях: актуалізації бізнес-діяльності та визначення її цільових настанов; мотивації і пошуку рішень щодо створення і розвитку підприємства; аналізу проблем і визначення можливостей їх вирішення; вирішення виникаючих проблем; вибору кращого із спектру запропонованих рішень; пошуку можливостей реалізації обраного рішення;

оцінювання результатів певного етапу підприємницької діяльності; рефлексії різних випадків прояву ділової активності. Кожна така ситуація розвитку ділової активності характеризується відповідними цільовими настановами й певною мірою забезпечує зростання рівня здатності передбачати наслідки прийнятих рішень, а відтак і відповідним чином моделювати процес підготовки майбутніх інженерів до молодіжного підприємництва.

Детально кожна із означених вище ситуацій та механізми їх вирішення схарактеризовано у монографії авторів «Теоретичні і методичні основи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу» (Алексєєва та ін.; 2023:15-18). Тому-то, не зупиняючись на вже висвітлених аспектах узагальним: ключовим елементом більшості ситуативних вправ є ідеї щодо вмотивованості здобувачів професійної й інженерної освіти до підприємницького виду господарювання, а тому найдієвішою формою педагогічної підтримки позиціонуємо консультування. У результаті проведеного нами дослідження з'ясовано, що консультування молоді у питаннях самозайнятості передбачає: аналіз окремих ситуацій, що мають місце під час підготовки здобувачів професійної й інженерної освіти до бізнес-діяльності; своєчасність дієвої допомоги молодим фахівцям у визначенні конструктивних рішень, пов'язаних із їхньою майбутньою участю у малому, середньому та мікро-підприємстві, ціннісними орієнтаціями й ставленням до вдосконалення особистісно-підприємницьких якостей. При цьому взаємодія педагога-наставника (консультанта) та окремого здобувача професійної й інженерної освіти передбачає, по-перше, опис та аналіз ситуацій, які мають реальну основу й характеризуються локальними й професійними (галузевими) особливостями, а, по-друге, генерування інноваційних і раціональних управлінських рішень. Важливо пам'ятати, що ситуація віднайдення альтернативних способів рішень і вибору найбільш оптимального передбачає розгляд множини механізмів вирішення проблеми із застосуванням набутих фахових і підприємницьких знань, що, власне, й засвідчує актуалізацію компетентнісного підходу в процесі підготовки молоді до підприємницького виду господарювання. Відтак прояв та вдосконалення ділової активності здобувачів професійної й інженерної освіти передбачає самостійне виконання ними завдань із застосуванням творчого підходу до розв'язання проблемних питань. У таких ситуаціях формується «образ бажаного результату», викристалізуються його критерії й способи досягнення, обирається одне з найбільш дієвих із множини альтернативних рішень, а майбутнього фахівця орієнтують на взірці й еталонні моделі дій у вирішенні проблеми й досягненні їх результатів. У цьому контексті наголосимо, що варіант оцінювання можливих способів розв'язання проблемних питань щодо бізнес-діяльності обумовлюється критеріями відбору управлінських рішень (їдеться про багаторазовий вибір, що припускає можливість помилкових рішень; вибір за умов чіткої визначеності; вибір за умов ризику (гіпотетичний характер

рішення, тобто має місце як оптимістичний, так і песимістичний варіант); вибір за умов невизначеності (обраний альтернативний спосіб розв'язання проблеми матиме результат, якому властива невизначеність). Водночас реалізація обраного альтернативного способу вирішення проблемної ситуації передбачає, передовсім, побудову плану (алгоритму) дій щодо застосування цього рішення з чітким розподілом відповідальних та визначенням необхідних ресурсів і строків досягнення спрогнозованих результатів. Надалі обране рішення реалізують, застосовуючи технології імітаційно-рольового навчання, виконання квесту, методу ділової гри або виконання парадоксальною завдання). Контроль і оцінювання результатів, рефлексування можливо здійснити на основі усного або письмового викладу варіанту обраного рішення, що розглядаємо в якості продукту навчальної діяльності із розв'язання проблеми, змодельованої і висловленої рефлексивної позиції кожним зі здобувачів інженерної і професійної освіти стосовно кожного прийнятого і конкретного рішення. Такі завдання дають змогу критично проаналізувати як його переваги і недоліки, так і можливість майбутньої його реалізації у бізнес-діяльності (Алексеева та ін.; 2023:15-18).

При цьому науково-методичне й дидактичне забезпечення розробленої нами технології розвитку ділової активності репрезентовано в якості інтегрованої сукупності методів, методичних засобів і організаційних форм безпосередньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, забезпечуючи необхідний рівень формування й розвитку ділової активності здобувачів професійної та інженерної освіти.

Висновки. Таким чином, переваги запропонованої нами технології розвитку ділової активності як ефективного засобу підготовки майбутніх інженерів до молодіжного підприємництва полягають у застосуванні творчого підходу до реалізації задачних форм навчання, зокрема щодо розв'язання ситуативних завдань, розроблення бізнес-планів, проблем фінансування, інформаційного, нормативно-правового та консультативного забезпечення розвитку малого й мікро-підприємництва, обліку та статистичної звітності, створення нових робочих місць тощо.

За результатами проведених авторами публікації наукових досліджень доведено, що висвітлена педагогічна технологія з розвитку ділової активності майбутніх фахівців, що ґрунтується на пріоритетному домінуванні ситуативних (задачних) форм організації їхньої пізнавальної активності, може слугувати дієвою педагогічною ініціативою задля зростання рівня сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців інженерних і технічних спеціальностей та орієнтації інженерної освіти на розвиток малого, середнього і мікро-бізнесу під час воєнного стану і післявоєнної відбудови економіки в Україні.

Література

1. Алексеева С. В., Базиль Л. О., Гриценко І. А., Єршова Л. М., Закатнов Д. О., Орлов В. Ф., Сохацька Г. В. Підготовка майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу: теорія і

практика: монографія. Житомир : Полісся, 2020. 237 с.

2. Алексеева С. В., Базиль Л. О., Байдулін В. Б., Гриценко І. А., Єршова Л. М., Закатнов Д. О., Орлов В. Ф., Сохацька Г. В. Теоретичні і методичні основи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу: монографія. Інститут професійної освіти НАПН України; за наук. ред. Закатнова Д.О. Київ: ІПО НАПН України, 2023. 179 с. URL: <http://surl.li/ncerv> (дата звернення: 21.10.2023).

3. Базиль Л. О. Індивідуально-особистісні якості щодо успішної підприємницької діяльності. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: тези доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 7-8 листопада 2019 р.) / ред. кол.: Н. Г. Ничкало, М. Є. Скиба, В. О. Радкевич [та ін.]. Хмельницький : ХНУ, 2019. С. 111-112.

4. Базиль Л. О. Концепція консультування з молодіжного підприємництва у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Інноваційна професійна освіта*. 2023. Випуск 2(9). Інститут професійної освіти НАПН України; за ред. В.О. Радкевич. Київ: ІПО НАПН України. С. 343-347. https://doi.org/10.32835/2786-619-X/2023/2_9

5. Базиль Л. О. Підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності: реальні і перспективи. *Професійна педагогіка*, 2021, 2 (23), С. 149–158. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.23.149-158>

6. Базиль Л. О., Орлов В. Ф. Проблеми консультування з питань розвитку молодіжного підприємництва. *Професійна педагогіка*, 2022, 1(24), 18–26. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2022.24.18-26>

7. Базиль Л., Орлов В. Інноваційні технології консультування з молодіжного підприємництва в системі професійної освіти. *Modern technologies for solving actual society's problems: monograph*. Edited by Oleksandr Nestorenko and Iryna Ostopolets. Publishing House of Katowice School of Technology, 2022. С. 64–74. <https://doi.org/10.54264/M016>

8. Молодь України – 2021. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Міністерство молоді та спорту України. Київ. 2021. URL : <https://cutt.ly/Pl6MZeF> (дата звернення: 01.09.23.)

9. Несторенко Т. П. «Економіка суперзірок»: можливості та загрози для сфери освіти. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 7. № 2. С. 8–15. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-1>

10. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (2020). Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vischoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 01.09.23).

11. Abyzova L., Babenko O., Nestorenko T., Reshetova I., Semeniuk M., Shevchenko O. Educational management in Ukraine: the place of displaced universities. *Sustainable Development Goals: The 2030 Agenda & Does environmental diplomacy reflect new challenges regarding climate change?* Workshop 8.11.2017. P. 5-15. University of Economics in Bratislava, Bratislava. URL : <https://cutt.ly/SYcVUXq> (дата звернення: 17.10.2023).

12. Bae T.J., Qian S., Miao C. Fiet J.O. The relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial intentions: A meta-analytic review. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2014. 38 (2). P. 217-254 <https://doi.org/10.1111/etap.12095>

13. Bazyl L., Radkevych O., Radkevych V., Orlov V. Interdisciplinary approach to the economic-legal socialization of specialists in modern labor market. *Utopia Y Praxis Latinoamericana*. 2020. 25 (1). P. 208-218. URL : <http://surl.li/ncfthx> (дата звернення: 15.10.2023).

14. Brokesova Z., Deck C., Peliova J. Bringing a natural experiment into the laboratory: The measurement of individual risk attitudes. *ESI Working Paper*. 16-06.

2016. URL : http://digitalcommons.chapman.edu/esi_working_papers/184/ (дата звернення: 10.10.2023).

15. Grecu V., Calin D. Benefits of entrepreneurship education and training for engineering students. *MATEC Web Conference*, 2017, 121, P. 11-20. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201712112007>

16. Havrilenko N., Kozitska N. Analytical support of digital transformations. *Economy and Society*. 2022. 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-38>

17. Musibaudeen O. I., Oluseyi A. A., Busayo S. A., Seun O. A Learning Model for Effective Teaching of Entrepreneurship Engineering Using Workshop Technology As A Case Study. *Journal of Engineering Education Transformations*, Volume 35, № 2, October 2021, P. 97–105. <https://doi.org/10.16920/jeet/2021/v35i2/22076>

18. Nestorenko T., Ostenda A., Kravchuk Yu., Nestorenko O. Entrepreneurship and universities: a place of academic business incubators. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2022. Volume 7. № 1. P. 63-71. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-1-7>

19. Nestorenko T., Tokarenko O., Kolmakova O. Entrepreneurship in Eastern Ukraine: development in the context of armed conflict and the Covid-19 pandemic. *International Relations 2021: Current issues of world economy and politics*. Proceedings of scientific works from the 22nd International Scientific Conference 2nd – 3rd December 2021. P. 510-517. URL : <https://cutt.ly/DHUw2WV> (дата звернення: 30.10.2023)

20. Ostenda A., Nestorenko T., Ostenda J. Practical education on a higher level in Poland: example of Katowice school of technology. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип.1, 2018. С. 186-190.* <http://doi.org/10.31494/2412-9208-2018-1-1-186-190>

21. Rodrigues R.G., Dinis A., do Paço A., Ferreira J., Raposo M. The effect of an entrepreneurial training programme on entrepreneurial traits and intention of secondary students, in *Entrepreneurship – Born, made and educated*, Burger-Helmche, T. (Ed.). 2012. P. 77–92.

22. Saeed S., Muffatto M., Yousafzai Sh. Y. Exploring intergenerational influence on entrepreneurial intention: the mediating role of perceived desirability and perceived feasibility. *International Journal of Entrepreneurship & Innovation Management*. 2014. 18 (2/3). P. 134–153.

23. Shchetynina O., Horbatiuk L., Aliksieieva H., Kravchenko N. Project management systems as means of development students time management skills. *CEUR Workshop Proceedings*. 2019. 2387. P. 370–384

24. Thompson E.R. Individual Entrepreneurial Intent: Construct Clarification and Development of an Internationally Reliable Metric. *Entrepreneurship Theory & Practice*. 2009. 3 (33). P. 669–694.

References

1. Aliksieieva, S. V., Bazyl, L. O., Hrytsenok, I. A., Yershova, L. M., Zakatnov, D. O., Orlov, V. F. & Sokhatska, H. V. (2020). *Pidhotovka maibutnykh kvalifikovanykh kadriv do pidpriyemnytskoi diialnosti v umovakh rozvytku maloho biznesu: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Preparation of future qualified personnel for entrepreneurial activity in the conditions of small business development: theory and practice: monograph]. Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].

2. Aliksieieva, S. V., Bazyl, L. O., Bajdulyn, V. B., Hrytsenok, I. A., Yershova, L. M., Zakatnov, D. O., Orlov, V. F., Sokhatska, H. V. (2023). *Teoretychni i metodychni osnovy pidhotovky maibutnykh kvalifikovanykh kadriv do pidpriyemnytskoi diialnosti v umovakh rozvytku maloho biznesu: monohrafiia* [Theoretical and methodological foundations of training future qualified personnel for entrepreneurial activity in the conditions of small business development: monograph]. Instytut profesijnoi osvity NAPN Ukrainy – Institute of Vocational Education of the National Academy of Sciences of Ukraine; for sciences ed. Zakatnova D.O.; za nauk. red.

Zakatnova D. O. Kyiv: IPO NAPN Ukrainy. 179 s. URL: <http://surl.li/ncerv> [in Ukrainian].

3. Bazyl, L. O. (2019). *Indyvidualno-osobystisni yakosti shchodo uspishnoi pidpriemnytskoi diialnosti*. [Individual and personal qualities regarding successful entrepreneurial activity]. Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy – Professional development of personality: problems and prospects: tezy dopovidei X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (m. Khmelnytskyi, 7-8 lystopada 2019 r.) / red. kol.: N. H. Nychkalo, M. Ie. Skyba, V. O. Radkevych [ta in.]. Khmelnytskyi : KhNU, 111–112. [in Ukrainian].

4. Bazyl, L. O. (2023). *Kontseptsiiia konsultuvannia z molodizhnoho pidpriemnytstva u zakladakh profesijnoi (profesijno-tekhnichnoi) osvity* [The concept of consulting on youth entrepreneurship in institutions of professional (vocational and technical) education]. Innovatsijna profesijna osvita – Innovative professional education. Vyp. 2(9). Instytut profesijnoi osvity NAPN Ukrainy; za red. V.O. Radkevych. Kyiv: IPO NAPN Ukrainy. 343–347. <https://doi.org/10.32835/2786-619-Kh/2023/2.9>

5. Bazyl, L. O. (2021). *Pidhotovka majbutnikh fakhivtsiv do pidpriemnytskoi diialnosti: realii i perspektyvy* [Preparation of future specialists for entrepreneurial activity: realities and prospects]. Profesijna pedahohika – Professional pedagogy, 2 (23), 149–158. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.23.149-158>. [in Ukrainian].

6. Bazyl, L. O. & Orlov, V. F. (2022). *Problemy konsultuvannia z pytan' rozvytku molodizhnoho pidpriemnytstva* [Problems of consulting on the development of youth entrepreneurship]. Profesijna pedahohika – Professional pedagogy, 1(24), 18–26. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2022.24.18-26>. [in Ukrainian].

7. Bazyl, L. & Orlov, V. (2022). *Innovatsijni tekhnolohii konsultuvannia z molodizhnoho pidpriemnytstva v systemi profesijnoi osvity* [Innovative consulting technologies for youth entrepreneurship in the professional education system]. Modern technologies for solving actual society's problems: monograph. Edited by Oleksandr Nestorenko and Iryna Ostopolets. Publishing House of Katowice School of Technology, 64–74. <https://doi.org/10.54264/M016>. [in Ukrainian].

8. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy (2021). *Molod Ukrainy – 2021* [Youth of Ukraine – 2021]. Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiolohichnoho doslidzhennia. Kyiv. URL : <https://cutt.ly/Pl6MZeF> [in Ukrainian].

9. Nestorenko, T. P. (2020). «*Ekonomika superzirok*»: *mozhyvosti ta zahrozy dlia sfery osvity* [«Economics of superstars»: opportunities and threats for field of education]. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, Vol. 7, № 2, 8–15. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-1> [in Ukrainian].

10. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2020). *Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky* [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031]. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitu-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].

11. Abyzova, L., Babenko, O., Nestorenko, T., Reshetova, I., Semeniuk, M. & Shevchenko, O. (2017). *Educational management in Ukraine: the place of displaced universities*. Sustainable Development Goals: The 2030 Agenda & Does environmental diplomacy reflect new challenges regarding climate change? Workshop 8.11.2017. University of Economics in Bratislava, Bratislava. URL : <https://cutt.ly/SYcVUXq> [in English].

12. Bae, T. J., Qian, S., Miao, C. & Fiet, J. O. (2014). *The relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial intentions: A meta-analytic review*. Entrepreneurship Theory and Practice, 38 (2), 217–254. <https://doi.org/10.1111/etap.12095> [in English].

13. Bazyl, L., Radkevych, O., Radkevych, V. & Orlov, V. (2020). *Interdisciplinary approach to the economic-legal socialization of specialists in modern*

labor market. Utopia Y Praxis Latinoamericana, 25 (1), 208–218. URL : <http://surl.li/ncfhx> [in English].

14. Brokesova, Z., Deck, C. & Peliova, J. (2016). *Bringing a natural experiment into the laboratory: The measurement of individual risk attitudes*. ESI Working Paper, 16-06. URL : http://digitalcommons.chapman.edu/esi_working_papers/184/ [in English].

15. Grecu, V. & Calin, D. (2017). *Benefits of entrepreneurship education and training for engineering students*. MATEC Web Conference, 121, 11–20. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201712112007> [in English].

16. Havrilenko, N., & Kozitska, N. (2022). *Analytical support of digital transformations*. Economy and Society, (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-38> [in English].

17. Mustabaadeen, O. I., Oluseyi, A. A., Busayo, S. A. & Seun, O. (2021). *A Learning Model for Effective Teaching of Entrepreneurship Engineering Using Workshop Technology As A Case Study*. Journal of Engineering Education Transformations, Vol. 35, № 2, October, 97–105. <https://doi.org/10.16920/jeet/2021/v35i2/22076>. [in English].

18. Nestorenko, T., Ostenda, A., Kravchuk, Yu. & Nestorenko, O. (2022). *Entrepreneurship and universities: a place of academic business incubators*. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. Vol.7. № 1, 63–71. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-1-7> URL : <https://cutt.ly/qG8Gal5> [in English].

19. Nestorenko, T., Tokarenko, O. & Kolmakova, O. (2021). *Entrepreneurship in Eastern Ukraine: development in the context of armed conflict and the Covid-19 pandemic*. International Relations 2021: Current issues of world economy and politics. Proceedings of scientific works from the 22nd International Scientific Conference 2nd – 3rd December 2021, 510–517. URL : <https://cutt.ly/DHUw2WV> [in English].

20. Ostenda, A., Nestorenko, T. & Ostenda, J. (2018). *Practical education on a higher level in Poland: example of Katowice school of technology*. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya : Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr. – Scientific notes of the Berdyansk State Pedagogical University. Pedagogical sciences. Iss. 1, 186-190. <http://doi.org/10.31494/2412-9208-2018-1-1-186-190> [in English].

21. Rodrigues, R. G., Dinis, A., do Paço, A., Ferreira, J. & Raposo, M. (2012). *The effect of an entrepreneurial training programme on entrepreneurial traits and intention of secondary students*. Entrepreneurship–Born, made and educated, Burger-Helmche, T. (Ed.), 77–92 [in English].

22. Saeed, S., Muffatto, M. & Yousafzai, Sh.Y. (2014). *Exploring intergenerational influence on entrepreneurial intention: the mediating role of perceived desirability and perceived feasibility*. International Journal of Entrepreneurship & Innovation Management, 18(2/3), 134–153. [in English].

23. Shchetynina, O., Horbatiuk, L., Alieksieieva, H. & Kravchenko, N. (2019). *Project management systems as means of development students time management skills*. CEUR Workshop Proceedings, 2387, 370–384. [in English].

24. Thompson, E. R. (2009). *Individual Entrepreneurial Intent: Construct Clarification and Development of an Internationally Reliable Metric*. Entrepreneurship Theory & Practice, 3 (33), 669–694. [in English].

АНОТАЦІЯ

Професійна підготовка майбутніх фахівців у технічних закладах вищої освіти до самореалізації відбувається, здебільшого, за однією з двох типових кар'єрних стратегій: фахова спеціалізована праця або управлінський менеджмент. Відповідно до глобальних викликів актуалізовано значущість молодіжного підприємництва, зокрема в царині інженерії. Зважаючи на це, в статті зосереджено увагу на виявленні особливостей стимулювання здобувачів

інженерної освіти до започаткування власної справи шляхом осмислення досвіду підприємницької виду господарювання окремих представників інженерії, аналізу освітніх програм професійної підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей та розкриття суті розробленої технології розвитку ділової активності. Обґрунтовано ідею, що розвиток ділової активності здобувачів інженерної освіти забезпечить успішність їхньої підприємницької діяльності.

Зроблено висновок про необхідність доповнення змісту інженерної освіти підприємницькою компонентою та запровадження технології розвитку ділової активності, що сприятиме актуалізації й розвитку індивідуально-особистісних якостей майбутніх фахівців інженерних спеціальностей для започаткування власної справи й успішного просування свого бізнесу. Таким чином, необхідність стимулювання підготовки майбутніх фахівців в галузі інженерії до започаткування власного бізнесу і самореалізації в молодіжному підприємстві є доцільною та закономірною, оскільки сприятиме оновленню цільових настанов, вдосконаленню змісту і процесу фахової освіти шляхом актуалізації підприємницької компоненти та застосування інноваційних педагогічних технологій, методів навчання й контролю, а також – прийомів суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і здобувачів інженерної освіти.

Отримані результати є важливими для наукового обґрунтування необхідності вдосконалення змісту інженерної освіти, розроблення й використання інноваційних технологій у підготовці майбутніх фахівців до самореалізації в умовах ринкової економіки, а також упровадження ігрових методів, бізнес-акселераторів, тренажерів і симуляторів.

Ключові слова: професійна освіта, інженерна освіта, підприємництво, самореалізація інженерів, підготовка майбутніх фахівців до підприємництва.

УДК 378

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-448-456

**СТВОРЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА:
ДИДАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЗАПОБІГАННЯ ПОЯВИ У СТУДЕНТІВ
ЕМОЦІЙНИХ БАР'ЄРІВ**

**CREATING A BARRIER-FREE EDUCATIONAL ENVIRONMENT: DIDACTIC
TECHNIQUES FOR PREVENTING STUDENTS' EMOTIONAL BARRIERS**

Iryna HLAZKOVA,

Doctor of Pedagogy, Professor

iy_glazkova@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1469-8468>

Svitlana KHATUNTSEVA,

Doctor of Pedagogy, Professor

katunceva1974@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9123-6366>

Ірина ГЛАЗКОВА,

доктор педагогічних наук,
професор

Світлана ХАТУНЦЕВА

доктор педагогічних наук,
професор

*Berdyansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: October 23, 2023

Revised manuscript accepted: November 02, 2023

ABSTRACT

The relevance of the research problem is determined by the well-founded theoretical positions of many researchers. That is why the problem of studying the impact of emotional barriers on the effectiveness of the educational process and the search for effective didactic techniques to prevent emotional barriers is becoming relevant.

The purpose of the study is to substantiate the essence and typology of students' emotional barriers accompanying the educational process, as well as to highlight didactic techniques for their prevention. In this research the authors prove that emotions have dual impact on person's activity. From the one hand they stimulates and regulates it, from the other – it deactivates person's activity. That is why the problem of studying the influence of emotional barriers on the effectiveness of the educational process and the search for effective didactic methods of preventing emotional barriers is becoming more and more relevant. The authors consider negative influence of emotions as an obstacle in educational process. In this research the authors define an emotional barrier as an internal reaction to an external barrier which is embodied in certain emotional conditions and accompanies negative consequences of activity. In this article the reasons of occurrence and typology of emotional barriers of students are analyzed. In this article particular attention is paid to the didactic methods of preventing emotional barriers in learning

process. It is noted that the prevention strategy is based on two consistent tactics – diagnosis and forecasting. By diagnosis, we mean the activity of studying the nature, type, and characteristics of learning situations in the educational process. The diagnosis of the components and content of learning situations is the basis for barrier forecasting – a reasonable assumption about the possibility of its occurrence or development in the future. Without a reasonable forecast of a possible barrier, it is impossible to prevent its occurrence. The more in-depth, reliable, comprehensive, and prompt the diagnostic and prognostic activities, the more effective the work on barrier prevention can be.

Keywords: *educational activity, an emotional barrier, emotions, types of emotional barriers, didactic methods, prevention.*

The relevance of the research problem is due to the well-founded theoretical positions of many researchers (M. Vergasova, I. Gapiychuk, L. Kondrashova, I. Mohylii, V. Popluzhnyi, V. Semichenko, O. Tikhomirov, O. Chebykin, V. Yurchenko and others). Scientists prove the double influence of emotions on the subjects of the educational process: on the one hand, they regulate behaviour and psyche, increase motivation, and, on the other hand, they deactivate, weaken the motive, disorganise behaviour, cause depression, conflicts, anxiety, which become barriers to the educational process. That is why the problem of studying the influence of emotional barriers on the effectiveness of the educational process and the search for effective didactic methods of preventing emotional barriers is becoming more and more relevant.

The purpose of our research is to substantiate the essence and typology of students' emotional barriers that accompany the educational process, as well as to highlight didactic methods of preventing them.

It should be noted that the problem of barriers as a pedagogical phenomenon is not among the well-studied ones in modern pedagogy. There are many views on the nature, essence, functions and types of barriers (Glazkova, 2013:39-45; Hlazkova, 2012: 31-34). Some studies overlap in their essential parts, while others have contradictions in their main points. The analysis of the works of scientists allowed us to divide the barriers in the educational process into the following groups: cognitive barriers (Glazkova, Khatuntseva, Shymanovych, L. Yaroshchuk, 2022); barriers to innovative professional activity of teachers (F. Vafin, A. Safina); barriers to innovative professional activity of teachers (N. Chinkina); barriers arising in the process of studying a subject (O. Barvenko, T. Verbytska, N. Hubareva); barriers to students' creative self-realisation (K. Karamova); barriers to communication (N. Volkova); barriers to students' educational activity (L. Yaroslavska). In other words, the studies clearly show the differentiation of barriers by the subjects of the educational process, in other words, barriers are inherent in both teachers and students. It should be noted that it is the above-mentioned scholars who have come close to defining the essence of this concept, while attempts to define it are based mainly on psychological positions.

Summarising the opinions of scientists, we argue that «barrier» is understood as an obstacle or barrier to anything, and its specificity is traditionally considered in the context of such concepts as resistance, inhibition, prohibition, blocking, which are restrictive. Researcher L. Yaroslavska in her work «Didactic

Conditions for Overcoming Pedagogical Barriers in the Process of Teachers' and Students' Educational Cooperation» (Yaroslavska, 2010), first introduced the term «pedagogical barrier» into scientific circulation, substantiated from the standpoint of pedagogical science.

We support the opinion of L. Yaroslavska, but make a clarification and define a pedagogical barrier as a complex multidimensional pedagogical phenomenon caused by factors of both external and internal nature, which is inherent in all subjects of the educational process, which not only prevents, restrains, reduces the efficiency and success of this process, but also stimulates it (Glazkova, 2013:39-45; Hlazkova, 2012:31-34).

It is known that an activity will be more intense if it is coloured by emotion. D. Hebb managed to experimentally obtain a curve showing the relationship between the level of emotional arousal of a person and the success of his practical activity. The author points out that there is a bell-shaped curve between emotional arousal and human performance. Both very weak and very strong emotional arousals are undesirable for achieving the highest performance. For each person, there is an optimum level of emotional arousal that ensures maximum performance. It, in turn, depends on many factors: the specifics of the activity being performed, the conditions in which it takes place, and the personality of the individual. As the researcher has shown, very weak emotional excitement does not provide proper motivation for activity, and very strong emotional excitement destroys, disorganises and makes it practically uncontrollable (Kremen, 2008).

The study of specific emotions of learning activity by O. Chebykin (Chebykin, 1992:47-52) allowed to present emotions as a model of movement at three stages of the learning process: Stage 1 – acquaintance with a new topic – from surprise to curiosity; Stage 2 – consideration and assimilation of the topic – from curiosity to interest; Stage 3 – consolidation and use of what has been learnt in further activities – from interest to enthusiasm. We support the opinion of O. Chebykin, but we would like to emphasise that the author gives a so-called ideal model of the movement of emotions at different stages of learning, but the analysis of literature and our own pedagogical experience suggest that often at the stage of introduction to a new topic, surprise does not turn into curiosity, because interest is lost (due to both objective and subjective reasons), the student becomes indifferent, followed by boredom, apathy, fatigue, depression, inattention, and sometimes laziness, which become obstacles to the learning process. In this context, it is appropriate to say that emotions can be not only constructive but also destructive. They activate and deactivate, organise and disorganise behaviour.

The role of emotions in learning activities is studied in terms of the impact of success-failure emotions on the effectiveness of the learning process. V. Vilunas, describing the functional significance of the emotions of success and failure, considers them as an auxiliary mechanism that is connected, as necessary, to the process of activity regulation and adjusts it based on the actual achievements of its course in a particular situation. He divides the emotions of this class into:

- stating emotions of actual success – failures colour each individual attempt to get closer to the goal;
- anticipatory emotions of success – failures arise on the basis of existing experience of similar situations and signal the likely outcome of actions, facilitate the search for ways to achieve the goal;
- generalised emotion of success – failure interacts with basic emotional experiences, intensifies them when quick success is expected, and leaves the motivating force if difficulties or failure are expected (Kremen, 2008:112-113).

Let us consider them in more detail. According to scientists, emotions that predict success or failure range from the emotion of hope to anxiety. As a rule, they arise when perceiving the conditions that caused joys and sorrows in the past, and then signal to the subject about the likely outcome of actions before they are actually performed. Such anticipatory information about the hopelessness of actions or about the probable success makes it easier for the subject to find ways to achieve the goal and makes this search heuristic, and behaviour becomes more energy-saving. It is in the heuristic function that the adaptive value of the positive experience of success is clearly manifested. Emotions that state actual success emotionally colour every attempt to get closer to the goal. Their peculiarity is the ability to «attach» to the details of the situation and to be reproduced again when they are encountered again as emotions that predict possible success or difficulties.

An analysis of the generalised emotion of success – failure (according to V. Vilunas) gives a clearer picture of the emergence of an internal barrier as a result of negative experience. Thus, the experience of numerous joys and sorrows in the past is actualised in the form of emotions that imply, as they accumulate, generalise. The emotion of despair is accompanied by a series of experiences that were unsuccessful attempts to get closer to the goal. Similarly, the experiences of success and failure at individual stages of learning activities are generalised. Thus, experiences about individual subjects merge into general anxiety in general. The generalised emotion of success – failure interacts with the leading emotional phenomenon that motivates learning activity, enhancing it when quick success is expected, and vice versa when failure is predicted. The functional significance of the emotions of success is that they «strengthen and support» the initial motivation to the goal, while the emotions of failure are that they «restrain and reject» it. It should be noted that the emotions of success – failure, in turn, fall into several specific subgroups that differ in their meaning and impact on activity (Kremen, 2008).

One of these groups is made up of numerous shades of joy and discontent – from barely noticeable to fierce joy, from slight annoyance to despair. Taking into account the emotions of success and failure is an important condition for implementing the ideas of barrier pedagogy. The creation of high external barriers in various pedagogical situations forms a necessary personality quality – tolerance to negative emotions as an inevitable companion of human life. In turn, tolerance to external barriers reduces the level of emotions of failure, increasing the effectiveness of barrier overcoming. In this context, we consider it expedient to

study emotional barriers, as it is consistent with the principle of barrier pedagogy (I. Glazkova), in particular, the connection between the external and internal barriers, namely (Hlazkova, 2022:41-47): emotions that state affect the formation of the internal barrier through the individual experience of learning activities that develops during all years of a student's study at university; emotions that predict success become an integral part of the internal barrier of learning activities and contribute to its timely prevention or effective overcoming.

Thus, substantiating further didactic methods of preventing barriers by students in the process of learning activities, we will consider the emotions of success as one of the conditions for its effectiveness, since it is always necessary to take into account the factor of the tonic effect of positive emotions on further movement forward to achieve a new goal. After all, the creation of positive emotions, reliance on them will facilitate the search for information that supports the state of satisfaction and, conversely, negative emotions will cause actions that are directed against learning, actions that reduce its productivity. The teacher is called upon to be a regulator of the student's spiritual world until he or she has mastered regulatory skills (Hapiichuk, 2015:15). When satisfying needs, desires, successfully achieving the goal of activity, a person experiences such positive emotions as joy, inspiration, interest, pride, which stimulate further development, the desire to act. Negative emotional experiences have been the subject of research by many domestic and foreign scholars (V. Bodrov, L. Hrymak, R. Lazarus, N. Nayenko, V. Suvorova and others). The results of the survey showed that most students have negative emotions, and among the reasons for their occurrence, students name: inattention to their emotional states by teachers; underestimation of the emotional factor in educational work by teachers; lack of mutual respect. This is confirmed by the results of psychologists' research, who note that the traditional organisation of the learning process not only pushes emotions into the background, but often requires their complete elimination. The factors contributing to this psychologically and pedagogically inappropriate trend are: «denial or underestimation by some teachers of the role of emotional determinants; simplified understanding of the discipline, the idea that external manifestations of emotions by individual students distract others from work; organisation of work on educational tasks at the reproductive level, issuance of ready-made algorithms and procedures for solving problems» (Hapiichuk, 2013:19).

In the event of failure, emotions of fear, anxiety, and worry arise, self-esteem decreases, irritability, aggressiveness, suspicion appear, and disappointment may occur. To overcome the barriers of the student's emotional sphere, it is necessary to provide for the development of skills in managing emotions and feelings, to teach them to understand their emotional states and the reasons that cause them, to promote the formation of adequate self-esteem, which will allow them to correctly correlate their strength with the tasks of various difficulties. Thus, we define students' emotional barriers as an internal reaction to an external barrier embodied in certain emotional states or emotions of failure that accompany the negative consequences of activity (Hlazkova, 2013:124-130).

Thus, it is advisable to consider emotional barriers in the context of a strategy to prevent them, and in case of failure, to overcome them. In the context of the chosen problem, in our opinion, it is advisable to talk about the following subtypes of students' emotional barriers: 1) actualisation of negative traces of emotional memory, which consists in layering previous emotional states (usually negative) on the current emotional mood of students in the classroom when faced with a difficult learning task; 2) general negative emotional background of activity: increased anxiety, tension, high neuroticism, frustration, etc.

In our opinion, the last group of emotional barriers requires a broader explanation. We consider it appropriate to divide the group of general negative emotional background of activity into: barriers of tense mental states (anxiety, tension, anger, irritation, excitability) and frustration barriers according to the criterion of intensity of the manifestation of the mental state. We did this by referring to the experience of K. Platonov, who divides tension (as one of the types of emotional states) according to the degree of its severity in the learning process into: insignificant; prolonged and pronounced; prolonged, sharply expressed tension.

Any learning situation can provoke a barrier in the subjects of the educational process, since its solution requires certain efforts: the imbalance of the internal psychological structure of the personality can be expressed in increased irritability, negative reactions to people, words, objects, phenomena, apathy, as a result, an emotional barrier arises; if the efforts to overcome it are in vain and it remains unconquered, there is a possibility of a motivational, cognitive or evaluation and control barrier. That is why it is important to take timely measures to prevent certain barriers.

First of all, it should be noted that the prevention strategy is based on two consistent tactics – diagnosis and forecasting. By diagnosis, we mean the activity of studying the nature, type, and characteristics of learning situations in the educational process. The diagnosis of the components and content of learning situations is the basis for barrier forecasting – a reasonable assumption about the possibility of its occurrence or development in the future. Without a reasonable forecast of a possible barrier, it is impossible to prevent its occurrence. The more in-depth, reliable, comprehensive, and prompt the diagnostic and prognostic activities, the more effective the work on barrier prevention can be.

The barrier prevention strategy is understood as the organisation of a constructive process that eliminates or minimises the likelihood of a barrier occurring. The expediency of distinguishing this strategy is primarily due to the labour intensity of directly overcoming barriers, but again, it should be emphasised that it is much easier to prevent them than to constructively overcome them. Prevention requires less effort, money, time and prevents even the minimal destructive consequences that any constructively overcome barrier has.

The analysis of literature and our own experience allow us to talk about the following methods of preventing emotional barriers to learning activities:

➤ creating a favourable microclimate for the work and life of the subjects of the educational process (the possibility of self-realisation of the

individual in educational activities, friendly interpersonal relationships, availability of time for proper rest, etc. Explain that signs of anxiety are signs of a person's readiness for active work (activation), they are experienced by most people, and they help to perform any activity better.

➤ «tuning in» to a certain emotional state. It is suggested to imaginatively connect an anxious emotional state with some images (a melody, a flower, a landscape, etc.).

➤ «playing a role». In a difficult situation, it is useful to vividly imagine a role model, enter the role and act as if on his behalf. Breathing. Mastering ways to normalise breathing to relieve tension.

➤ «relaxation». Activation of relaxation techniques.

➤ «mental training» – imagine a disturbing situation, first in detail, and then try to think through its development.

➤ «rehearsal» – programming a situation that causes anxiety or anxiety or other negative emotional states.

➤ «modelling» the reflected anxiety – modelling in the imagination ways to level its severity.

➤ «bringing to the point of absurdity» – modelling and acting out, bringing difficult situations to laughter (absurdity).

➤ «reformulation of the task». Concentrating on the goal of the actual moment, rather than on evaluating your achievements or your appearance.

➤ «green grapes» – the ability to accept defeat with dignity.

➤ «a letter to an object that causes anxiety or fear». The letter expresses what worries them (Semichenko, 1996).

Thus, the highlighted didactic techniques will help to improve the quality of the educational process, as they are aimed at preventing emotional barriers, which, in turn, contributes to the barrier-free educational process and pedagogical culture (Glazkova, Khatuntseva, Yaroshchuk, 2020) of its subjects.

The prospect of further scientific research is to highlight the obstacles in the professional activity of the teacher, since educational activity involves the interaction of participants in the educational process.

Література

1. Гапійчук І. М. Педагогічні умови емоційної взаємодії «викладач-студент» у процесі навчання у класичному університеті: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса : Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова, 2003. 254 с.

2. Глазкова И. Я. Категориальный аппарат барьерной педагогики. *Аспекты современной науки*. Москва : Перо, 2013. Вып. 15. С. 39–45.

3. Глазкова І. Я. Бар'єрна педагогіка як новий напрям педагогічної науки *Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 квіт. 2012 р. Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. Ч. 2. С. 31–34.

4. Глазкова І. Я. Гуманність: структура, засоби формування. *Проблеми сучасного мистецтва і культури*. Київ : Науковий світ, 2002. С. 41–47.

5. Глазкова І. Я. Дидактичні прийоми запобігання емоційним бар'єрам у навчальному процесі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 30. С. 124–130.

6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

7. Семиченко В. А. Психологія емоцій. Луганск : Осирис, 1996. 67 с.

8. Чебыкин А. Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности. Одесса, 1992. 168 с.

9. Ярославська Л. І. Дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів і студентів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 178 с.

10. Glazkova I., Khatuntseva S., Yaroshchuk L. Professional Pedagogical Culture: Historical Culturological Aspect. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020, Vol. 12 (3). P. 144–162.

11. Glazkova I., Khatuntseva S., Vaseiko Y., Shymanovych I., Yaroshchuk L. Future teachers' training to application of cognitive barriers in professional activities during the Covid-19 pandemic. *Amazonia Investiga*. 2022. 11 (50). P. 66–78.

References

1. Hapichuk, I. (2003). *Pedahohichni umovy emotsiinoi vzaiemodii «vykladach-student» u protsesi navchannia u klasychnomu universyteti* [Pedagogical conditions of emotional interaction «teacher-student» in the process of studying at a classical university] : PhD thesis. Odesa : Odeskyi natsionalnyi un-t im. I. I. Mechnykov. [in Ukrainian].

2. Glazkova, I. (2013). *Kategorialnyy apparat barernoy pedagogiki* [The categorical apparatus of barrier pedagogy]. *Aspekty sovremennoy nauki – Aspects of modern science*. Moscow : Pero, Vyp. 15, 39–45. [in Russian].

3. Hlazkova, I. (2012). *Bariera pedahohika yak novyi napriam pedahohichnoi nauky* [Barrier pedagogy as a new area of pedagogical science]. *Mizhdystsyplinarnist yak metodolohiia humanitarnykh nauk: mova, osvita, kultura: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 26-27 kvit. 2012 r. – nterdisciplinarity as a methodology of humanities: language, education, culture*. Uman : PP Zhovtyi O. O., Ch. 2, 31–34. [in Ukrainian].

4. Hlazkova, I. (2002). *Humannist: struktura, zasoby formuvannia* [Humanity: structure, means of formation]. *Problemy suchasnoho mystetstva i kultury – Problems of modern art and culture*. Kyiv : Naukovyi svit, 41-47. [in Ukrainian].

5. Hlazkova, I. (2013). *Dydaktychni pryimy zapobihannia emotsiinykh barieram u navchalnomu protsesi* [Didactic techniques for preventing emotional barriers in the learning process]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools.*, Vyp. 30, 124–130. [in Ukrainian].

6. Kremen, V. H. (Ed.) (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopaedia of education]. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

7. Semichenko, V. (1996). *Psikhologiya emotsiy* [The Psychology of Emotions]. Lugansk : Osiris. [in Russian].

8. Chebykin, A. (1992). *Emotsionalnaya regulyatsiya uchebno-poznavatel'noy deyatel'nosti* [Emotional regulation of learning and cognitive activity]. Odessa. [in Russian].

9. Yaroslavskaya, L. (2010). *Dydaktychni umovy podolannia pedahohichnykh bareriv u protsesi navchalnoho spivrobotnytstva vykladachiv i studentiv* [Didactic Conditions for Overcoming Pedagogical Barriers in the Process of Teachers' and Students' Educational Cooperation]: PhD thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Glazkova, I., Khatuntseva, S., Yaroshchuk, L. (2020). *Professional Pedagogical Culture: Historical Culturological Aspect*. *Revista Românească pentru*

Educație Multidimensională, Vol. 12 (3), 144–162 [in English].

11. Glazkova, I., Khatuntseva, S., Vaseiko, Y., Shymanovych, I., Yaroshchuk, L. (2022). *Future teachers' training to application of cognitive barriers in professional activities during the Covid-19 pandemic*. Amazonia Investiga, 11 (50), 66–78. [in English].

АНОТАЦІЯ

Актуальність проблеми дослідження обумовлена обґрунтованими теоретичними положеннями багатьох дослідників. Саме тому актуалізується проблема вивчення впливу емоційних бар'єрів на ефективність освітнього процесу та пошук ефективних дидактичних прийомів запобігання емоційним бар'єрам.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні суті і типології емоційних бар'єрів студентів, що супроводжують освітній процес, а також висвітленні дидактичних прийомів їх запобігання.

У дослідженні автори доводять, що емоції мають подвійний вплив на діяльність людини. З одного боку, вони стимулюють і регулюють її, а з іншого – дезактивують активність людини. Саме тому проблема вивчення впливу емоційних бар'єрів на ефективність освітнього процесу та пошук ефективних дидактичних прийомів запобігання емоційним бар'єрам стає все більш актуальною. Автори розглядають негативний вплив емоцій як перешкоду в освітньому процесі. У дослідженні автори визначають емоційний бар'єр як внутрішню реакцію на зовнішній бар'єр, яка втілюється в певних емоційних станах і супроводжує негативні наслідки діяльності. У статті проаналізовано причини виникнення та типологію емоційних бар'єрів студентів. Особливу увагу приділено дидактичним методам запобігання емоційним бар'єрів у освітньому процесі. Зазначається, що стратегія запобігання базується на двох послідовних тактиках – діагностиці та прогнозуванні. Під діагностикою розуміється діяльність з вивчення природи, типу та особливостей навчальних ситуацій в освітньому процесі. Діагностика компонентів і змісту навчальних ситуацій є основою для прогнозування бар'єру – обґрунтованого припущення про можливість його виникнення або розвитку в майбутньому. Без обґрунтованого прогнозу можливого бар'єру неможливо запобігти його виникненню. Чим глибшою, достовірнішою, комплекснішою та оперативною буде діагностично-прогностична діяльність, тим ефективнішою може бути робота з запобігання бар'єрам.

Ключові слова: освітня діяльність, емоційний бар'єр, емоції, види емоційних бар'єрів, дидактичні прийоми, запобігання.

УДК 378.011.3-051:3733]:37.043.2-056.2/3
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-457-466

PREPARING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO TEACH PUPILS WITH SPECIAL NEEDS

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАВЧАННЯ УЧНІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Taisiia ZAHREBELNA,
Degree-Seeking Student

taya_holodna@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0007-8677-4427>

Tetiana ZENCHENKO,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

tatianazenchenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3589-4780>

Таїсія ЗАГРЕБЕЛЬНА,
здобувачка вищої освіти

Тетяна ЗЕНЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженка,

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: October 31, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

In the article the features of professional training of future primary school teachers to teach pupils with special educational needs in the conditions of a higher education institution are analyzed. The state of research of the problem under study is highlighted: psychological and pedagogical literature and normative and legal support for the professional training of students majoring in «Primary Education» to teach pupils with special educational needs.

In view of this, the theoretical analysis of scientific works allowed us to clarify the essence of the concept of «preparation of future primary school teachers for teaching pupils with special educational needs» as a holistic personal formation that ensures high efficiency of cooperation between primary school teachers and pupils with educational needs, namely: professional competence; tolerant attitude, awareness of one's own emotions and the ability to emotionally accept children with special types of development, stress resistance, empathy, commitment to a democratic style of communication and dialogic with pupils, skills and abilities of higher education applicants to interact with pupils with special educational needs; students' ability to overcome difficulties in cooperation with pupils with special educational needs; students' ability to overcome difficulties in cooperation with students in the educational process of primary school, to predict and prevent them, to understand the characteristics of these children, their strengths and weaknesses, and to self-improve professionally.

It is considered that one of the ways of developing inclusive education as a social and educational phenomenon arises in the training of primary school specialists for professional activities in an inclusive educational environment. In order to conduct research on the training

of these specialists, several aspects were taken into account: inclusive education as a social and educational phenomenon, inclusive education as a system of educational services, as well as professional training of students in higher education institutions.

Keywords: *training of future primary school teachers, inclusive education, teaching pupils with special educational needs, competence approach, primary education, professional self-improvement.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У процесі реформування освітньої системи України, з урахуванням інклюзивної парадигми Нової української школі, особливу увагу приділено підтримці та факторам адаптації учнів до освітнього середовища, що є одним із сучасних викликів модернізації освіти і передбачає забезпечення доступу дітей з особливими освітніми потребами до зручного й комфортного освітнього середовища та якісної освіти. Відтак, спостерігаємо суспільний попит на підготовку педагогічних кадрів, які були б здатні швидко, якісно й професійно інтегруватися в інклюзивне освітнє середовище. Водночас численні спостереження виявили недостатню підготовленість педагогів до такої діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій із порушеної проблеми.

Проблеми навчання дітей з особливими освітніми потребами та їх інтеграція в загальноосвітнє середовище досліджувалися науковцями. Учені В. Бондар, В. Ляшенко, А. Савченко та ін. переконані, що діти з порушеннями розвитку повинні мати рівні умови для отримання освіти за рахунок інклюзивної.

Дослідники звертають увагу на підготовку педагогічних кадрів для ефективної роботи в інклюзивній освіті. Питання професійної підготовки педагогів обґрунтовано в працях В. Гриньової, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Лозової та ін.; проаналізовано готовність до професійної діяльності з дітьми, у тому числі з особливими потребами, в роботах А. Колупаєвої, В. Синьова, В. Бондаря, А. Шевцова, В. Зарецького та ін.

Проблема забезпечення кадрами для інклюзивної освіти є предметом наукових досліджень різних наукових галузей, таких як спеціальна та соціальна педагогіка, дошкільна та початкова освіта, філософія та інші наукові спеціальності (О. Гноєвська, Л. Гречко, І. Демченко, І. Дмитрієва, С. Миронова, Н. Коваль, І. Луценко, І. Малишевська, Л. Прядко, Н. Савінова, Н. Слободянюк, О. Смотровова, Т. Скрипник, Н. Софій, М. Шеремет та ін.).

Аналіз відкритих джерел, фундаментальної психолого-педагогічної літератури з досліджуваного питання, статистичних показників офіційних звітів і моніторингових досліджень засвідчив збільшення учнів із особливими освітніми потребами в межах кожного закладу освіти, що зумовлює зростання уваги на пошук шляхів створення зручного освітнього середовища для різних категорій учнів уже з перших днів навчання в школі. Водночас традиційна загальна педагогічна підготовка фахівців не забезпечує достатніх навичок для ефективної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, багатьом учителям

початкових класів бракує мотивації для такої роботи, вони відчують страх і неспроможність подолати певні психологічні бар'єри.

Отже, необхідність розв'язання означених суперечностей, об'єктивна потреба й соціальна значущість процесу вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання учнів із особливими потребами, недостатня теоретична і практична розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження.

Метою статті є дослідження професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до навчання учнів із особливими потребами.

У процесі опрацювання наукового фонду щодо висвітленої проблеми дослідження було використано такі **методи дослідження**: теоретичні (аналіз науково-методичної літератури, систематизація, порівняння), емпіричні (бесіда, спостереження), репродуктивні, дослідницькі методи, ІКТ, навчальні комп'ютерні програми. Визначено потребу майбутніх учителів початкових класів у формуванні професійної готовності до роботи з учнями з особливими освітніми потребами, здатності розв'язувати професійно-педагогічні завдання, пов'язані з організацією спільного навчання дітей з нормотиповим та порушеним розвитком. Досвід їх використання висвітлено на основі результатів опитувань, бесід та анкетувань учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні реформування освітньої системи відбувається відповідно до соціальних змін і пріоритетів сучасності, що гарантують кожній дитині право отримати освіту, відповідну її пізнавальним можливостям. Законодавством визнано право дітей з особливими освітніми потребами на навчання в закладах загальної середньої освіти за місцем проживання. З огляду на це значної ваги набувають питання інклюзивної освіти, що передбачають навчання учнів із особливими освітніми потребами в одному класі разом із своїми однолітками.

Результатом цього процесу є накопичення та аналіз знань про спільне навчання цих дітей з дітьми, які мають нормотиповий розвиток у загальноосвітньому середовищі. Це дає змогу узагальнити педагогічний досвід, проаналізувати закономірності, особливості організації та впровадження навчання дітей із особливими освітніми потребами в Україні. Це процес дав вагомий досвід модернізації освіти для таких учнів шляхом упровадження нових організаційних форм їх навчання, виховання і розвитку, що наразі демонструє Нова українська школа. Очевидними стають імперативи державної політики у сфері освіти – якість, доступність, особистісно-орієнтована модель освіти, педагогіка партнерства (Концепція Нової... 2016).

Розповсюдження та розвиток інклюзивної освіти стають можливими, якщо суспільство визнає її доцільність. Тому інклюзивна освіта як соціальний та освітній феномен реалізує толерантність до різноманіття, цінність кожної людини та її право на прийняття в ньому освіти та соціального середовища. За сприяння Міжнародного Фонду «Відродження», Всеукраїнського Фонду «Крок за кроком» та інших освітніх установ і громадських організацій інклюзивна освіта пройшла

етап інституціалізації, стала організованою освітньою системою зі своєю методологією, цінностями та механізмами реалізації ідей інклюзії в освіті.

Розвиток інклюзивної освіти як соціального до освітнього явища потребує підготовки вчителів початкових класів до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Для проведення досліджень щодо зазначеної підготовки майбутніх учителів початкових класів застосовано аналіз кількох аспектів: інклюзивна освіта як соціальний та освітній феномен, інклюзивне навчання як система освітніх послуг, інклюзивна педагогіка як наука (педагогічний підхід), що розвиває компетентність у сфері інклюзивного навчання, а також фахову підготовку студентів у закладах вищої освіти, зокрема майбутніх учителів початкових класів (Данілавічюте, 2016).

В умовах суспільних трансформацій, пов'язаних із рухом України до ЄС, реформування і модернізації освіти мають особливе значення. Ці процеси вимагають відповідності української освіти європейському освітньому простору та цивілізаційним викликам, у тому числі до уваги взято й забезпечення доступу до загальноосвітнього простору та якісної освіти дітей з обмеженими можливостями.

Наукові освітні дослідження свідчать про суттєві зміни в змісті поняття «освіта» протягом останніх років. Аналіз генези цього терміну показує, що він уперше з'явився у вітчизняному педагогічному словнику лише у XVIII столітті для визначення розвивального та виховного впливу навчання на особистість. Протягом тривалого часу поняття «освіта» використовувалося як синонім до поняття «виховання». Згодом його пов'язали з навчанням, підкреслюючи його формувальний вплив на особистість (Курлянд, 2007; Нісімчук, 2001).

У сучасних уявленнях поняття «освіта» має різноманітні контексти: вона розглядається як цінність (державна, суспільна, особистісна); система різних навчальних закладів і освітніх установ; особливий процес; результат на різних рівнях; соціокультурний феномен; а також як соціальний інститут, що має великий вплив на свідомість суспільства (Фіцула, 2002).

Проведення активних реформ у сфері інклюзивної освіти в рамках Нової української школи свідчить про те, що наше суспільство наближається до переосмислення поняття «освіта» в контексті розуміння європейських цінностей, її доступності і якості. У 2017 році Законом України «Про освіту» в освітньому законодавчому полі закріплено поняття «індивідуальна програма освітньої траєкторії», «індивідуальний розвиток», «інклюзивне освітнє середовище», «особа з особливими освітніми потребами», «розумне пристосування» та «інклюзивне навчання» (Закон України «Про освіту», 2017). Зазначене свідчить про те, що українська держава здійснює активні заходи щодо реформування системи освіти та реалізації принципів інклюзії.

Отже, аналіз дослідження інклюзивності освіти дав змогу виокремити освітні фактори запровадження інклюзивної парадигми в освіті, що характеризує сприйняття інклюзивної освіти як цінності: на рівні держави, суспільства та особистості. Це зумовлює корегування

професійної діяльності вчителів початкових класів та внесення змін до програм їх підготовки в закладах вищої освіти.

Спеціальні знання, що містяться в сучасних науково-теоретичних і методичних педагогічних дослідженнях, та успішна практика спільного навчання дітей з особливими освітніми потребами разом зі всіма однолітками, які мають нормотиповий розвиток, відомі у світовій освітній системі. На основі аналізу зарубіжних джерел щодо досліджень інклюзивного навчання, його фундаментом є ідеї прагматизму, екзистенціалізму, постмодернізму, феноменології та інших філософських напрямів. Ці теоретико-методологічні принципи є основою для реалізації інклюзивного навчання в зарубіжній педагогіці (Бут, 2015).

Для забезпечення якісної підготовки вчителів початкової школи в галузі педагогічної та спеціальної освіти необхідно використовувати сучасні науково-методичні розробки, які будуть ефективно працювати в інклюзивному освітньому середовищі.

У своєму науковому дослідженні І. Демченко розробила та науково обґрунтувала концепцію підготовки майбутніх вчителів початкових класів до професійної діяльності в інклюзивній початковій школі. Дослідницею було проаналізовано сутність, окреслено структуру «готовності майбутніх вчителів початкових класів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі»; виокремлено педагогічні умови, які «сприяють підготовці майбутніх педагогів до професійної діяльності в інклюзивній початковій школі» (Демченко, 2014).

Здійснений ґрунтовний аналіз літературних джерел дає змогу дійти висновку, що в контексті модернізації системи вищої освіти підготовка майбутніх учителів початкових класів розглядається з позицій компетентнісного підходу, увагу зорієнтовано на формування професійної компетентності, що є основним результатом освітнього процесу (В. Болотов, В. Серіков, А. Маркова, В. Введенський) (Бойчук, 2015).

Зауважимо, що професійна компетентність педагога передбачає наявність достатнього запасу знань, більшість для самостійного вирішення педагогічних проблем; вміння використовувати професійні педагогічні навички для розв'язання нетрадиційних завдань; поєднання «теоретичної та практичної готовності до педагогічної діяльності; інтеграція досвіду, теоретичних знань і практичних вмінь; наявність загальної культури особистості, а також значущих для педагога особистісних якостей» (Бойчук, 2015).

Дослідження О. Піскунова та Н. Радіонова (Скворцова, 2013) вказують, що компетентність завжди проявляється в практичній діяльності, під час якої вчитель розв'язує професійні завдання, зорієнтовані на загальнолюдські цінності. Автори визначають п'ять основних груп завдань, які є складниками фахових компетентностей майбутнього педагога і перегукуються із трудовими функціями, окресленими в Професійному стандарті: 1) сприймати дитину (учня) в процесі навчання як суб'єкт; 2) будувати освітній процес, орієнтований на досягнення конкретної освітньої мети; 3) встановлювати взаємодію з іншими учасниками освітнього

процесу, партнерами школи; 4) створювати та використовувати освітнє середовище (шкільний простір); 5) проєктувати та реалізувати процес професійного розвитку (Скворцова, 2013).

Ця теорія перегукується і з іншими дослідженнями, які засвідчують специфіку професійної діяльності педагога в умовах інклюзії: педагог, який працює з дітьми з особливими освітніми потребами, повинен мати знання про психолого-педагогічні особливості, вікові та індивідуальні особливості розвитку їх, а також бути здатним урахувати ці особливості. Під час проєктування інклюзивного освітнього процесу педагоги мають здійснити вибір «оптимальних методів організаційного спільного навчання учнів із особливими освітніми потребами та учнів з нормальним розвитком» (Дубасенюк, 2012). Це важливо з огляду на задоволення особливих освітніх потреб дітей та подолання негативних уявлень про таких учнів у інших дітей.

Отже, в майбутнього вчителя початкових класів мають у процесі навчання в ЗВО сформуватися здатності до створення безпечного й комфортного середовища, що сприяє розвитку дітей з особливими освітніми потребами в колективі однолітків. Окрім того, як було проаналізовано в контексті компетентнісного підходу, механізми розв'язання професійних завдань педагога нерозривно пов'язані з його власним професійним зростанням.

Ураховуючи зазначене, підготовку майбутніх педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами розглядаємо як «процес формування у них здатності вирішувати професійні завдання, що стосуються організації спільного навчання дітей з нормальним та порушеним розвитком».

Структурний аналіз компонентів готовності, до речі, засвідчує різноплановість висновків учених. До прикладу, «структура готовності педагога до інклюзивної освіти дітей охоплює професійну і психологічну готовність» (С. Альохіна, М. Алексеева), «соціально готовність» (В. Хитрюк).

У сучасних умовах важливо здійснювати активне впровадження компетентнісного підходу до підготовки майбутніх учителів початкової школи, спрямовувати увагу на вдосконалення як теоретичного, так і практичного напрямів навчальних курсів, збільшувати обсяги й наповнення різних видів педагогічної (виробничої) практики, яка є ефективним засобом особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців, дає змогу здобувачам вищої освіти сформувати ключові й предметні компетентності в умовах віддаленого навчання. Водночас необхідно зменшити зменшення, а подекуди й відсутність очного спілкування з учнями, які потребують психологічної допомоги й соціального контакту, а, отже, й перегляду підходів до здійснення освітньої діяльності.

Після отримання першого практичного досвіду та професійної взаємодії з учасниками освітнього процесу в початковій школі студент починає усвідомлювати необхідність опанування спеціальних знань, формування вмінь, навчюк, інших здатностей, пов'язаних із забезпеченням розмаїття індивідуальних освітніх потреб усіх учнів: дітей з особливими освітніми потребами, дітей з девіантною поведінкою, обдарованих дітей, соціально вразливих дітей, дітей-сиріт, інших категорій.

Поглиблені професійні знання студент може отримати шляхом додаткового вибору навчальних предметів, пов'язаних з відповідною обов'язковою навчальною дисципліною, або під час опанування нормативних дисциплін, які містять модулі інклюзивного спрямування. Окрім того, на семінарських заняттях і під час педагогічної практики необхідно формувати професійні компетентності, що стосуються роботи з дітьми з особливими потребами. Трудові функції вчителя початкових класів, які спираються на формування здатностей до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі, до створення умов, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища, сприятливі умови для кожного учня відповідно до його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, регламентовано Професійним стандартом «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти».

Відтак, особистісний складник підготовки фахівців охоплює важливі аспекти, з-поміж яких толерантне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами; здатність адекватно сприймати дітей з особливими особливостями психофізичного розвитку; усвідомлення власних емоцій і здатність емоційно приймати дітей з особливими типами розвитку; здатність до ефективної співпраці з їхніми батьками, залучення батьків до освітнього процесу на засадах партнерства.

Необхідно усвідомлювати, що наявні проблеми не є обмеженням для можливостей дитини в навчанні та спілкуванні з іншими дітьми, а лише аспектом, який допоможе майбутнім педагогам подолати невпевненість у своїх можливостях для вирішення поставлених завдань. Важливо розуміти, що можливості для врахування особливостей різних категорій учнів під час організації освітнього процесу дають змогу реалізувати найбільш сприятливі умови для виховання та реабілітації дітей з обмеженими можливостями, включаючи їх взаємодію з іншими однолітками.

Отже, серед пріоритетних компонентів для підвищення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами виокремлено такі: *теоретичний*, який охоплює систему знань та уявлень про особливості психофізичного розвитку, реалізації освітнього процесу з урахуванням цих особливостей; *практичний*, що передбачає застосування методів, форм та засобів реалізації професійно-педагогічних знань (формування відповідних фахових компетентностей) у роботі з учнями з особливими освітніми потребами; *особистісний*, який містить внутрішню усвідомленість морально-етичних принципів і неможливості їх порушення, і як результат – визнання кожної дитини вищою цінністю.

Отже, підготовка майбутніх учителів до навчання дітей із особливими освітніми потребами вимагає змін і модифікацій у педагогічній підготовці, структурах та стратегіях, з огляду на що майбутні педагоги у закладах вищої освіти не повинні лише навчатися з метою опанування сучасних знань у загально-професійних і фахових дисциплінах, розвивати свою освіченість та

гармонійну особистість, але й сприяти створенню єдиної європейської зони освіти з імплементацією дитиноцентрованого навчання.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз наукових досліджень засвідчує, що проблема розроблення та теоретичного обґрунтування методологічних засад підготовки вчителів початкової школи до роботи з учнями в умовах інклюзивної освіти залишається актуальною, незважаючи на значну кількість наявного наукового матеріалу у цій галузі. Це є перспективним напрямом дослідження, який вимагає подальшого вивчення та впровадження в систему вищої педагогічної освіти. Українські дослідники й педагоги-практики наголошують на необхідності створення освітнього середовища, яке через інклюзію забезпечуватиме задоволення потреб і розвиток кожної дитини, враховуючи її фізичні можливості та особливості психічного розвитку.

Урахування досвіду впровадження та результатів функціонування інклюзії, набутих у країнах з демократичною системою, допоможе вирішити актуальні соціальні та педагогічні проблеми, які виникли в нашій країні у зв'язку з розгортанням інклюзивної освіти.

Інклюзивна освіта, завдяки гнучкому та індивідуалізованому підходу до створення освітнього середовища в початковій школі, створює сприятливі умови для розвитку особистості з розумовими та фізичними особливостями як повноправних членів учнівського колективу. Цей підхід передбачає узгодження окремих індивідуальних навчальних планів із відповідним медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом, які надаються в місцях проживання дітей.

Аналіз методологічних принципів дослідження дає змогу окреслити фактори, що впливають на зміни у підготовці вчителів початкової школи, здійснити корегування підходів до формування готовності майбутніх фахівців в роботі освітньої та корекційно-розвивальної роботи з учнями вже з перших днів навчання в Новій українській школі.

Література

1. Бойчук Ю. Д. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я. Харків, 2015. 140 с.
2. Бут Т. Індекс інклюзії : розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл. Київ, 2015. 190 с.
3. Данілавічюте Е. А. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі. Київ, 2013. 224 с.
4. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти : структура та діагностика. Умань, 2014. 160 с.
5. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід. Житомир, 2012. 436 с.
6. Закон України «Про освіту» (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1235>, (дата звернення: 17.10.2023).
7. Концепція Нової української школи / за заг ред М. Грищенка. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).
8. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи. Київ, 2007. 495 с.
9. Нісімчук А. О. Сучасні педагогічні технології. Київ, 2001. 368 с.

10. Скворцова С. О. Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів. Одеса, 2013. 290 с.
11. Фицула М. Педагогіка. Київ, 2002. 528 с.

References

1. Boichuk, Yu. (2015). *Inklyuzivna kompetentnist maibutnoho vchytelia osnov zdorovia* [Inclusive competence of the future teacher of the basics of health]. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. But, T. (2015). *Indeks inklyuzii : rozvytok navchannia ta uchasti v zhyttiedialnosti shkil* [Inclusion Index: Developing Learning and Participation in Schools]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Danilavichutiie, E. (2013). *Stratehii vykladannia v inklyuzyvnomu navchalnomu zakladi* [Teaching strategies in an inclusive educational institution]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Demchenko, I. I. (2014). *Hotovnist uchytelia pochatkovykh klasiv do roboty v umovakh inklyuzyvnoi osvity : struktura ta diahnozyka* [Primary school teachers' readiness to work in the conditions of inclusive education: structure and diagnosis]. Uman. [in Ukrainian].
5. Dubaseniuk, O. (2012). *Profesiina pedahohichna osvita: osobystisno oriyentovanyi pidkhid* [Professional pedagogical education: a person-oriented approach]. Zhytomyr. [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* Verkhovna Rada Ukrainy (2017). [Law of Ukraine «On Education»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1235>. [in Ukrainian].
7. Hryshchenko M. (Ed.) (2016). *Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly* [Concept of the New Ukrainian School]. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
8. Kurliand, Z. (2013). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Nisimchuk, A. O. (2001). *Suchasni pedahohichni tekhnolohii* [Modern pedagogical technologie]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Skvortsova, S. (2013). *Profesiino-komunikativna kompetentnist uchytelia pochatkovykh klasiv* [Professional and communicative competence of primary school teachers]. Odessa. [in Ukrainian].
11. Fitsula, M. (2002). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до навчання учнів із особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти. Висвітлено стан розробленості досліджуваної проблеми: психолого-педагогічну літературу та нормативно-правове забезпечення професійної підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів з особливими освітніми потребами.

Теоретичний аналіз наукових праць дає змогу уточнити сутність поняття «підготовка майбутнього вчителя початкової школи до навчання учнів із особливими освітніми потребами» як цілісного особистісного утворення, що потребує додаткових зусиль і складників професійної компетентності вчителя початкової школи під час роботи з учнями з особливими освітніми потребами, а саме: професійну компетентність; толерантне ставлення, усвідомлення власних емоцій і здатність сприймати дітей з особливими типами розвитку, стресостійкість, емпатійність, налаштованість на демократичний стиль спілкування та діалогічність, уміння та навички здобувачів вищої освіти взаємодії з учнями з особливими освітніми потребами; уміння студентів долати труднощі в співпраці з учнями в освітньому процесі початкової школи, прогнозувати та попереджати їх, розуміння особливостей цих дітей, їх сильних і слабких сторінок, здатність до професійного самовдосконалення.

Розглянуто, що один зі способів розвитку інклюзивної освіти як соціального та освітнього явища виникає у підготовці фахівців початкової школи до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Для проведення досліджень щодо підготовки цих фахівців було враховано декілька аспектів: інклюзивна освіта як соціальний та освітній феномен, інклюзивне навчання як система освітніх послуг, а також фахову підготовку студентів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: *підготовка майбутнього вчителя початкової школи, інклюзивна освіта, навчання учнів з особливими освітніми потребами, компетентнісний підхід, початкова освіта, професійне самовдосконалення.*

УДК 378.13:37.013.47

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-467-474

METHODS AND TOOLS OF PHYSICAL TRAINING OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS AT TRAINING

МЕТОДИ Й ЗАСОБИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮНИХ ФУТБОЛІСТІВ НА ТРЕНУВАННЯХ

Ihor IVANII,

Doctor of Pedagogy, Associate
Professor

ivanii.ihor@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8245-1371>

Yevhen BURKATSKYI,

PhD Student

Zburkatskii@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-0220-0098>

Igor ІВАНІЙ,

доктор педагогічних наук, доцент

Євген БУРКАЦЬКИЙ,

аспірант

Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko,

✉ 87, Romenska Str., Sumy,
40002, Ukraine

Сумський державний
педагогічний університет імені
А. С. Макаренка,

✉ вул. Роменська, 87, м. Суми,
40002, Україна

Original manuscript received: November 13, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article, based on the analysis and synthesis of scientific and methodological literature from both domestic and foreign sources, along with the study of documentary materials to ascertain the current state of the subject under investigation, outlines the utilization of contemporary methods and tools for training young football players. It assesses their impact on the development of physical abilities, the effectiveness of acquiring and mastering football techniques, as well as physical training throughout the training process. The research has determined that the success of high-achieving sports at both the national and global levels largely hinges on the organization of children's and youth sports schools. These institutions are responsible for ensuring the requisite conditions for fully realizing the potential of children and youth in their chosen sport, preparing them for national teams, and promoting a healthy lifestyle through physical education and sports. The article delves into the matter of enhancing the management of long-term physical training, showing that modern sports pedagogy, psychology, and related medical and biological sciences have amassed a substantial body of knowledge on various facets of this issue. This knowledge can contribute to the optimization of training methods. The article examines various aspects of physical fitness, encompassing speed, endurance, strength, coordination, and flexibility, and provides recommendations for creating effective training programs that incorporate the latest research findings and best practices in the field. It also discusses a range of training methods and exercises, including repetitive and game-based approaches for speed and speed-strength training, as well as exercises for strength development. In addition to physical training, the article underscores the importance of integrating technical and tactical training into the overall

training program to help young footballers reach their full potential. Overall, this article offers valuable information and practical recommendations for coaches and teachers working with young football players. It is also beneficial for students who aspire to become coaches and teachers of physical culture, especially those planning to work with this category of youth.

Keywords: *physical training, repeated methods, game methods, technical training, tactical training, individual approach.*

Постановка проблеми. Активний спосіб життя через заняття спортом відіграє важливу роль у забезпеченні повного розвитку та підвищенні якості життя людини (Пеліова та ін., 2023; Остенда та ін., 2019; Несторенко та ін., 2018). Успіх спорту вищих досягнень як на національному, так і на глобальному рівні значною мірою залежить від організації роботи дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ). Ці заклади відповідають за забезпечення необхідних умов для повноцінної реалізації потенціалу дітей та молоді в обраному виді спорту, підготовку їх до національних збірних команд, пропаганду здорового способу життя засобами фізичної культури і спорту (Наконечний та ін., 2022; Нестерова, 2007; Костюкевич, 2009; Костюкевич, 2010; Костюкевич, 2013; Матяш, 2011; Мітова, 2016; Ніколаєнко, 2014 та ін.).

Тому підготовка юних футболістів повинна враховувати сучасні тенденції розвитку футболу, такі як підвищення інтенсивності гри, збільшення кількості ігрових та рухових дій, гра в умовах жорсткого дефіциту часу та простору. Ефективність ігрових дій визначається не тільки їх швидкістю, але й нестандартністю та непередбачуваністю. Щоб досягти такого рівня ефективності, тренери повинні зосередитися на розвитку технічних навичок гравців, тактичної обізнаності, фізичної підготовки та психологічної стійкості. Надаючи комплексну програму тренувань, яка охоплює всі аспекти гри, ДЮСШ може допомогти юним футболістам повністю розкрити свій потенціал і зробити внесок в успіх спорту вищих досягнень.

Мета роботи – розглянути методи й засоби фізичної підготовки юних футболістів на тренуваннях. **Методи дослідження:** аналіз та узагальнення науково-методичної літератури як вітчизняних, так і зарубіжних джерел, а також вивчення документальних матеріалів для визначення сучасного стану досліджуваної проблеми. Особливу увагу було приділено огляду описаних у літературі методик підготовки юних футболістів та оцінці їх впливу на розвиток фізичних здібностей і ефективність засвоєння та оволодіння технікою футболу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання вдосконалення управління багаторічною фізичною підготовкою показує, що сучасна спортивна педагогіка, психологія та суміжні медико-біологічні дисципліни накопичили значний масив знань з різних аспектів цієї проблеми (Ніколаєнко, 2014).

У галузі багаторічної підготовки футболістів зібрано великий обсяг науково-методичної інформації, яка може сприяти оптимізації методів тренування. Це і численні дослідження, присвячені теоретико-методологічним основам управління підготовкою футболістів (Костюкевич,

2013), і описи побудови тренувальних занять з використанням методів моделювання, і окреслення етапів моніторингу змагальної діяльності в елітному футболі (Костюкевич, 2010). Крім того, дослідження визначили структуру техніко-тактичної діяльності футболістів (Костюкевич, 2009), визначили ключові показники фізичної підготовленості залежно від амплуа гравців на полі та надали дані кореляційного аналізу фізичної підготовленості юних футболістів на різних ігрових позиціях (Шамардін, 2010).

Уся ця інформація може бути використана тренерами та викладачами фізичної культури для розробки більш ефективних тренувальних програм, які враховують останні результати досліджень та найкращі практики в цій галузі. Упроваджуючи ці знання у свої тренувальні методики, педагоги можуть допомогти юним футболістам повністю розкрити свій потенціал і досягти успіху на найвищому рівні змагань.

Виклад основного матеріалу. Основною метою фізичної підготовки футболістів є розвиток їхніх рухових навичок. Для досягнення цієї мети під час тренувань слід дотримуватися певних рекомендацій (Опанасюк, Платонов, 2004):

- при виборі вправ для покращення фізичної підготовленості футболістів важливо орієнтуватися на вікові періоди, які є найбільш сприятливими для розвитку конкретних фізичних здібностей;

- для контролю інтенсивності тренувань слід використовувати дані частоти серцевих скорочень (ЧСС), оскільки вони є об'єктивним показником реакції організму на фізичне навантаження;

- з перших же тренувань слід навчити спортсменів вимірювати ЧСС протягом 10, 12 або 15 секунд за командою тренера;

- найефективнішими є ігри та ігрові вправи, вибираючи які слід урахувувати їх спрямованість (наприклад, на розвиток швидкості або сили) та інтенсивність тренування.

Швидкісні та швидкісно-силові здібності є одними з найважливіших якостей для футболістів. Для розвитку цих здібностей тренування слід проводити на початку основної частини заняття, коли спортсмени повністю відновилися і не займалися помірними або інтенсивними фізичними навантаженнями напередодні.

Для розвитку швидкості слід використовувати повторний та ігровий методи, а для підвищення швидкісно-силового потенціалу – повторний, серійний та ігровий методи. Вправи повинні бути короткими (до 10-15 секунд) та інтенсивними (максимальними або близькими до максимальних), з кількістю повторень не більше 4-5. Інтервали відпочинку слід визначати за частотою серцевих скорочень, при цьому до наступної вправи (повторення) слід приступати, коли ЧСС досягне 110-125 ударів на хвилину.

Розвиток швидкісних і швидкісно-силових здібностей слід поєднувати з технічною підготовкою (використовуючи метод комбінованого впливу). Цього можна досягти, чергуючи легкоатлетичні вправи, рухливі ігри та естафети зі специфічними футбольними вправами.

Не рекомендується тренувати швидкість і витривалість на одному занятті. Розвиток сили – важливий компонент футбольних тренувань. Рекомендуються вправи з використанням ваги тіла, опору партнера та легких обтяжень. Рекомендована кількість повторень – 3-15, з 2-4 підходами та інтервалами відпочинку 1 хвилина 30 секунд.

Рухливі ігри та естафети з використанням медичних м'ячів та опору партнера є одним з найефективніших способів розвитку сили. Особливу увагу слід приділяти м'язам, які найбільш інтенсивно залучаються під час гри у футбол, таким як згиначі та розгиначі стегна, згиначі та розгиначі гомілки, а також підошовні згиначі стопи. Рекомендована кількість повторень для цих м'язів –10-16, 3-5 підходів з інтервалами відпочинку від 40 секунд до 1 хвилини.

Окрім вправ із власною вагою, для покращення сили також можна використовувати тренування з обтяженнями та вправи на тренажерах. Ефективним способом організації силових тренувань є метод «кругового тренування», коли спортсмени переходять від станції до станції.

Розвиток різних видів витривалості є важливим аспектом футбольних тренувань. Працюючи над покращенням аеробних здібностей футболістів, важливо дотримуватися принципу, що краще недотренувати, ніж перетренувати спортсмена. У зв'язку з цим необхідно регулярно контролювати інтенсивність тренувань, вимірюючи частоту серцевих скорочень.

Загальну витривалість можна розвинути за допомогою вправ низької інтенсивності (50-75% від максимальної), що виконуються протягом тривалого часу. Для покращення аеробних можливостей використовуються безперервні, ігрові та іноді серійні методи тренування. Кросовий біг, двосторонній футбол, баскетбол, волейбол, гандбол з низькою інтенсивністю є одними з найефективніших вправ. Інтервали відпочинку слід визначати за частотою серцевих скорочень, а наступну вправу починати, коли ЧСС досягне 135-140 ударів на хвилину.

Розвиток спеціальної (швидкісної) витривалості футболістів передбачає виконання більш коротких вправ (від 20 секунд до 1 хвилини 30 секунд) з дещо вищою інтенсивністю (80-95% від максимальної) порівняно з тренуванням загальної витривалості. Для розвитку швидкісної витривалості рекомендується використовувати повторний (5-8 повторень), серійний (4-6 серій) та ігровий методи. Ефективними вправами є повторні спринтерські забіги на дистанції 10-80 метрів, човниковий біг, ігрові вправи з м'ячем і без м'яча, рухливі ігри, естафети. Також можна використовувати двосторонній футбол, баскетбол, волейбол, гандбол на невеликих полях і майданчиках. Наступну вправу (повторення) слід розпочинати, коли ЧСС досягне щонайменше 130-140 ударів на хвилину.

Координаційні здібності мають вирішальне значення для оволодіння технікою футболу, тому тренування спритності слід починати з перших занять. Для оволодіння технікою футболу необхідно систематично і цілеспрямовано тренувати координаційні здібності у рухових завданнях, що максимально наближені до умов гри. Також слід урахувати індивідуальну

специфіку кожного гравця, його виховний потенціал і мотивацію до занять футболом. Для розвитку спритності можна використовувати рухливі ігри, акробатику, вправи з техніки і тактики футболу, а також вправи з легкої атлетики, баскетболу, гандболу та волейболу. Ці вправи слід виконувати методом повторення і в невеликій кількості.

Під час тренувань на координацію інтервали відпочинку слід визначати за частотою серцевих скорочень. Коли ЧСС досягає 110-125 ударів за хвилину, можна приступати до виконання наступної вправи (повторення). Нові вправи і тактичні комбінації слід вводити на початку основної частини тренування, тоді як раніше вивчені вправи слід повторювати і вдосконалювати як на початку, так і в кінці заняття.

Розвиток гнучкості також важливий для футболістів, особливо в м'язах і зв'язках нижніх кінцівок і хребта. Рухливі ігри та естафети, а також спеціально підібрані гімнастичні вправи, що виконуються з тренером або партнером, є ефективними способами покращення гнучкості. Щоб запобігти травмам, слід використовувати індивідуальний підхід при підборі вправ і визначенні їх інтенсивності. Вправи на гнучкість слід виконувати протягом усього тренування, від розминки до охолодження. Ці вправи також можуть слугувати «активним» відпочинком під час інтервалів відпочинку та сприяти відновленню працездатності.

Висновки. Фізична підготовка юних футболістів –це складний і багатогранний процес, який передбачає розвиток різних фізичних здібностей, зокрема швидкості, витривалості, сили, координації та гнучкості. Для досягнення оптимальних результатів, тренування повинні бути ретельно сплановані та структуровані з урахуванням останніх результатів досліджень та найкращих практик у цій галузі. Для покращення різних аспектів фізичної підготовленості можна використовувати різноманітні тренувальні засоби, методи та вправи, включаючи повторні та ігрові методи для розвитку швидкості та швидкісно-силових якостей, а також вправи з власною вагою та тренування з обтяженнями для розвитку силових якостей. Інтервали відпочинку повинні визначатися за частотою серцевих скорочень, щоб не допустити перетренованості спортсменів. На додаток до фізичної підготовки, технічна і тактична підготовка також повинні бути включені до тренувальної програми, щоб допомогти юним футболістам повністю розкрити свій потенціал. Дотримуючись цих рекомендацій та використовуючи індивідуальний підхід до тренувань, тренери можуть допомогти юним футболістам досягти успіху на найвищому рівні змагань.

Література

1. Костюкевич В. М. Контроль і аналіз змагальної діяльності в елітному футболі. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць*. Вінниця, 2010. № 9. С. 80–88.
2. Костюкевич В. М. Побудова тренувальних занять у футболі. Вінниця : Планер, 2013. 194 с.
3. Костюкевич В. М. Структура техніко-тактичної діяльності висококваліфікованих футболістів різних ігрових амплуа. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. праць*. Харків, 2009. № 9. С. 67–70.

4. Матяш В. В. Аналіз послідовності навчання технічним прийомом юних футболістів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Дніпро, 2011. № 11. С. 72–76.

5. Мітова О. Концепція формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*: зб. наук. праць. Вінниця, 2016. № 1 (20). С. 353–360.

6. Наконечний Р. Б., Хіменес Х. Р., Котов С. М. Сучасні уявлення щодо тактичної підготовленості юних футболістів. *Спортивна наука та здоров'я людини*. Київ, 2022. № 1. С. 66–79.

7. Нестерова А. Особливості функціонування системи дитячо-юнацького спорту в Україні. *Молода спортивна наука України: зб. наук. праць*. Львів, 2007. № 11. С. 256–259.

8. Ніколаснко В. В. Здоров'язберігаюча спрямованість фізичної підготовки юних футболістів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2014. № 9 (50). С. 98–105.

9. Опанасюк Ф. Г., Платонов В. Н. Основи розвитку фізичних якостей студентів: навч.-метод. посібник. Київ: Олімпійська література, 2004. 808 с.

10. Пеліова Я., Гур'янова Л., Дубровіна Н., Несторенко Т. Оцінка матеріально-побутових умов якості життя у Словаччині. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. Т. 4. № 32. С. 14–26. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-14-26> (дата звернення: 23.10.2023).

11. Шамардін В. Н. Особливості прояву рухових якостей у юних футболістів різної ігрової спеціалізації. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2010. № 3 (23). С. 74–76.

12. Nestorenko T., Ostenda A., Perelygina L., Ilna Yu. The Impact of Foreign Students on Internationalization of University and on the Economy of a Host City (Case of the Katowice School of Technology). *Capacity and resources for sustainable development: the role of economics, business, management and related disciplines*. EDAMBA-2018. Conference Proceedings of International Scientific Conference for Doctoral Students and Post-Doctoral Scholars. 17-19 April 2018. P. 356–366. URL: <https://cutt.ly/mDYfMXb> (дата звернення: 25.10.2023).

13. Ostenda A., Nestorenko T., Yemchenko I. The suburbanization process and quality of life. *Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics, Management and Agriculture*. Conference Proceedings (part of ITEMA conference collection). Third International Scientific Conference ITEMA, 2019. P. 235–240. <https://doi.org/10.31410/ITEMA.2019.235> (дата звернення: 25.10.2023).

References

1. Kostiukevych, V. M. (2010). *Kontrol i analiz zmahalnoi diialnosti v elitnomu futboli* [Control and analysis of competitive activity in elite football]. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii: zb. nauk. prats* – Physical culture, sport and health of the nation: coll. of science works. Vinnytsia, 9, 80–88 [in Ukrainian].

2. Kostiukevych, V. M. (2013). *Pobudova trenuvalnykh zaniat u futboli* [Construction of training classes in football]. Vinnytsia: Planer. [in Ukrainian].

3. Kostiukevych, V. M. (2009). *Struktura tekhniko-taktychnoi diialnosti vysokokvalifikovanykh futbolistiv riznykh irovnykh amplua* [The structure of technical and tactical activity of highly qualified football players of various playing roles]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*: zb. nauk. prats' – Pedagogy, psychology and medico-biological problems of physical education and sports: coll. of science works. Kharkiv, 9, 67–70 [in Ukrainian].

4. Matiash, V. V. (2011). *Analiz poslidovnosti navchannia tekhnichnym pryjomam iunykh futbolistiv* [Analysis of the sequence of teaching technical techniques to young football players]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*. Dnipro, 11, 72–76 [in Ukrainian].
5. Mitova, O. (2016). *Kontseptsiiia formuvannia systemy kontroliu v protsesi bahatorichnogo udoskonalennia u komandnykh sportyvnykh ihrakh* [The concept of forming a control system in the process of multi-year improvement in team sports games]. *Fizychna kul'tura, sport ta zdorov'ia natsii : zb. nauk. prats – Physical culture, sport and health of the nation: coll. of science works*. Vinnytsia, 1 (20), 353–360 [in Ukrainian].
6. Nakonechnyi, R. B., Khimenes, Kh. R., Kotov, S. M. (2022). *Suchasni uivlennia schodo taktynchnoi pidhotovlenosti iunykh futbolistiv* [Modern ideas about the tactical preparation of young football players]. *Sportyvna nauka ta zdorov'ia liudyny – Sports science and human health*. Kyiv, 1, 66–79 [in Ukrainian].
7. Nesterova, A. (2007). *Osoblyvosti funktsionuvannia systemy dytiachoiunats'koho sportu v Ukraini* [Peculiarities of the functioning of the children's and youth sports system in Ukraine]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy : zb. nauk. prats' – Young sports science of Ukraine : coll. of science works*. L'viv, 11, 256–259 [in Ukrainian].
8. Nikolaienko, V. V. (2014). *Zdorov'iazberihaiucha spriamovanist' fizychnoi pidhotovky iunykh futbolistiv* [Health-preserving orientation of physical training of young football players]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of the NPU named after M. P. Dragomanova*, 9 (50), 98–105. [in Ukrainian].
9. Opanasiuk, F. H., Platonov, V. N. (2004). *Osnovy rozvytku fizychnykh iakostej studentiv : navch.-metod. posibnyk* [Fundamentals of the development of physical qualities of students: teaching method. manual]. Kyiv : Olimpijska literatura. [in Ukrainian].
10. Peliova, J., Guryanova, L., Dubrovina, N., Nestorenko, T. (2023). *Otsinka material'no-pobutovykh umov iakosti zhyttia u Slovachchyni* [Assessment of material and living conditions of the quality of life in Slovakia]. *Ekonomichnyj chasopys Volyn'skoho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 4 (32), 14–26. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-14-26> [in Ukrainian].
11. Shamardin, V. N. (2010). *Osoblyvosti proiavu rukhovnykh iakostej u iunykh futbolistiv riznoi ihrovoi spetsializatsii* [Peculiarities of manifestation of motor qualities in young football players of different game specialization]. *Slobozhans'kyj naukovosporyvnyj visnyk – Slobozhan scientific and sports bulletin*, 3 (23), 74–76 [in Ukrainian].
12. Nestorenko, T., Ostenda, A., Perelygina, L., Ilna, Yu. (2018). *The Impact of Foreign Students on Internationalization of University and on the Economy of a Host City (Case of the Katowice School of Technology)*. Capacity and resources for sustainable development: the role of economics, business, management and related disciplines. EDAMBA-2018. Conference Proceedings of International Scientific Conference for Doctoral Students and Post-Doctoral Scholars. 17-19 April 2018, 356-366. URL : <https://cuti.lv/mDYfMXb> [in English].
13. Ostenda, A., Nestorenko, T., Yemchenko, I. (2019). *The suburbanization process and quality of life*. Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics, Management and Agriculture. Conference Proceedings (part of ITEMA conference collection). Third International Scientific Conference ITEMA, 235–240. <https://doi.org/10.31410/ITEMA.2019.235> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу та узагальнення науково-методичної літератури як вітчизняних, так і зарубіжних джерел, а також вивчення документальних матеріалів для визначення сучасного стану досліджуваної проблеми описано використання сучасних методів та засобів підготовки юних футболістів та оцінки їх впливу на розвиток фізичних здібностей, ефективність засвоєння та оволодіння технікою футболу, а також фізичної підготовки під час процесу тренування. Визначено, що успіх спорту вищих досягнень як на національному, так і на глобальному рівні значною мірою залежить від організації дитячо-юнацьких спортивних шкіл, які відповідають за забезпечення необхідних умов для повноцінної реалізації потенціалу дітей та молоді в обраному виді спорту, підготовку їх до національних збірних команд, пропаганду здорового способу життя засобами фізичної культури і спорту. Вивчено питання вдосконалення управління багаторічною фізичною підготовкою яке показує, що сучасна спортивна педагогіка, психологія та суміжні медико-біологічні науки накопичили значний масив знань з різних аспектів цієї проблеми яка може сприяти оптимізації методів тренування. Розглянуто різні аспекти фізичної підготовленості, включаючи швидкість, витривалість, силу, координацію та гнучкість, а також надаються рекомендації щодо розробки ефективних тренувальних програм, які враховують останні результати досліджень і передовий досвід у цій галузі. Обговорюються різноманітні тренувальні методи та вправи, включаючи повторні та ігрові методи для швидкісного та швидкісно-силового тренування, а також вправи для розвитку силових якостей. На додаток до фізичної підготовки, в статті обговорюється важливість включення технічної і тактичної підготовки в тренувальну програму, щоб допомогти молодим футболістам повністю розкрити свій потенціал. Загалом, ця стаття містить цінну інформацію та практичні рекомендації для тренерів і викладачів, які працюють з юними футболістами, а також для студентів – майбутніх тренерів і викладачів фізичної культури, які планують працювати з цією категорією молоді.

Ключові слова: фізична підготовка, повторні методи, ігрові методи, технічна підготовка, тактична підготовка, індивідуальний підхід.

УДК 378.0011+333.71

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-475-484

**ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ
SOFT SKILLS НАВИЧОК У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

**USING THE PROJECT-BASED METHODS TO DEVELOP
THE FUTURE TEACHER' SOFT SKILLS**

Olena KONDRATIEVA,

PhD in Pedagogy, senior teacher

kondratievaelena84@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5338-3524>

*Berdiansk State Pedagogical
University,*

✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

Олена КОНДРАТЬЄВА,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: November 10, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

Formation of students' «soft skills» is urgent requirement of modern European society, so the process of training a pedagogical specialist actualizes the problem of educational process arrangement, which contributes to the self-realization of the student's personality by developing his intellectual and organizational capabilities, volitional qualities and creative abilities.

The paper focused on the application of the method of projects in the process of formation of soft skills among students. It is emphasized that the formation of soft skills is an important component of the training of future teachers. Theoretically it has been proved that using the method of projects promotes the formation of skills to make decisions in situations of lack of time; leadership qualities, ability to visualize information; ability to speak publicly; time management skills, establishing of interpersonal communication. Particular attention is paid to the structural components of the concept of soft skills. It is argued that creativity, professional English-language communication, critical thinking, self-organization are important. It is proved the need to use the project method to develop the ability to adjust to the rapidly changing demands of modern socio-economic development, define personal and professional goals independently, demonstrate the ability to follow the deadlines, develop communication skills and teamwork, and recognize one's own leadership potential. The paper highlights the essential project activity, which significantly improves the intelligence of future teachers, activates the ability to work in a team; the capability to be convincing and influential in discussions and negotiations, thoughtfully looking for a solution; the ability to reach an understanding with people around. In general, this research theoretically proved that the use of the project method contributes to the formation of students' soft

skills and increases their competitiveness in the modern educational environment. The prospect of further exploration in this direction is determined by the practical aspect of using the method of projects for the development of soft skills among students.

Keywords: *soft skills, project method, professional pedagogical training, training of future teachers, educational environment.*

Introduction. Today, the higher education system of Ukraine is experiencing a crucial and responsible period of its development, which is featured by a radical revision of professional stereotypes among future graduates and employers. Employers noted the necessity to hire workers with a set of socio-behavioral and cognitive skills, which determines the transformation of higher education institutions based on the strategic goals and objectives of society and the state's development. Therefore, modern training of future teachers in Ukrainian universities requires changes in the context of formation of skills of dialogical, monological professional and foreign language speech, skills to solve problem situations, practical skills of presentations, developed critical and project thinking; development of make decisions and perform tasks in situations of lack of time; the presence of leadership qualities, the ability to visualize information; skills to speak publicly; ability to time management. The use of project activities to develop soft skills during professional training of future teachers in higher educational establishments is necessary as the purpose of the educational process is to promote the development of students' skills.

The importance of the formation of soft skills are presented in the investigations of G. Korniyush, T. Kozhushkina, O. Kravets, O. Kravchenko, A. Mozgova, S. Nahod, V. Radkevich., F. Calanca, L. Minkus, E Malmi. The advantages of the project-based training method were extensively investigated by both domestic and foreign researchers. N. Molchanova, T. Polonskaya, T. Ponochovna, N. Dushkova, E. Zarvansko, A. Trofymenko, J. Taylor, H. Dunford, K. Wilson.

The research is intended to reveal the role of using the project methods and substantiate its application in the process of developing students' soft skills.

Research methods. On the basis of the theoretical analysis of the methodological and pedagogical literature of soft skills' formation, the main components are defined and the definitions of this concept are presented; using of the method of induction, generalization and systematization, the application of the project method in the context of the development of soft skills of students was proved.

Results and discussions. Innovations, professional competence and requirements for a competitive teacher with a high level of soft skills formation today under current conditions of the national educational system to enter the European educational environment of the 21st century. An integral feature of modern schools in Ukraine is innovative teacher who is capable of critical thinking, teamwork, self-organization and time management, emotional intelligence, capable for interpersonal communication and interaction with all participants in the educational process.

Nowadays, the concept of «soft skills» is determined by the following terminological paradigm: «soft skills», «success skills», «universal skills», «flexible skills», «social skills». Each of the terms has semantic peculiarities, but a common feature is their upper-professionalism (Muraviova, Marianko, 2021).

The «Recommendations on the application of criteria for assessing the quality of the educational program» indicates that soft skills allow university graduates to be successful in the process of professional activity, in particular communication skills, leadership, creativity, the ability to take responsibility and work in critical conditions, the ability to resolve conflicts, work in a team, manage their time, the ability to think logically and systematically. In professional activity, the graduates of higher education institutions acquire the formation of soft skills, as communication, cognitive flexibility/adaptability, ability to work in a team, leadership, ability to resolve conflicts, creativity, critical thinking, general literacy, organization, initiative, responsibility, ability to make decisions and work in critical conditions/stress resistance, self-learning and self-development, self-management, emotional intelligence and emotion management.

The researchers define the term of «soft skills» in their papers as follows:

S. Nahod emphasizes the importance of «soft skills» for specialists of socionomic professions and identifies them as a complex of non-specialized super-professional «flexible competencies» that effect on the successful performance of professional duties of specialists of any profile. The scientific paper reveals that in the process of forming these skills, cognitive and creative processes are combined at the problem-solving tasks, the results of activity are critically evaluated (Nahod, 2020:132). K. Koval specifies the importance for students' soft skills for successful portfolio formation and job interview. She emphasizes the necessity of formation skills to prioritize, adapt to new challenges and circumstances, be stress-resistant, be able to achieve the goal. Specific training of these skills is not provided according modern educational standards. N. Kolyada and O. Kravchenko emphasizes the issue of the formation of «soft skills» while studying at university (Koliada, Kravchenko, 2020).

We should define the features of the components of «soft skills» for future graduates of higher pedagogical universities. We agree with the opinion of O. Vasilenko, who identifies communication as one of the most important components, while the educational activity of the teacher is linked with the processes of communication, exchanging the information, generalization, concretization, systematization and argumentation (Vasilenko, 2021). It is focused on management skills, which are based on the ability to unite the team, to establish effective communication between their participants, to form leadership qualities – these are the competencies that are necessary for the successful organization of students' team work.

Another important consideration is creativity, because it is the key to search new technologies, forms and methods of learning, the ability to innovate, original thinking, an individual approach to each student.

Furthermore, critical thinking is essential component, through which it is possible the formation of a flexible memory, forms of logical skills even

under the influence of stress or tension, critically access the situation, find the right decisions of the future teacher. In our opinion, the presence of strategic skills is necessary for the work of a modern teacher – namely, the skills to plan educational activity, encourage students to group work, intensify their active participation in the lesson. The successful work of the future teacher is associated with working with educational information, namely the ability to collect, analyze and evaluate, present new information to students, focus the wide information field of the modern world. Such activity involves the presence of system thinking as the ability to plan, set current and final goals and implement them, analyze complex situations, find the optimal solution.

The successful method for forming all the above-mentioned attributes is the use of the project method in educational activity for the training of future teachers. The method of projects is focused primarily on the personal activity of the student, which is essential feature. We consider at this stage a special model of education with alternative pedagogical technology is necessary component, which would take into account the humanistic orientation of modern education as much as possible, would create favorable conditions for activation, self-education and self-education, and resolve the student to demonstrate his erudition, the level of independent analysis, judgments, conclusions, generalizations, their novelty and originality, the ability to form constructive ideas, proposals, approaches. In addition, the project method enhances the development of students' cognitive skills, the search for information for the educational project forms the students' ability for actively develop critical thinking, generalize and systematize theoretical material. Thus, it can be argued that the main goal of the project method is to form students' self-determination, the necessity of self-education and self-development.

The method of projects is always focused on individual, pair or group activities of the students. Performing the projects, students learn to make decisions without distinction, taking responsibility for their implementation. The student becomes an equal participant in joint activities with the teacher, responsible for their successes, failures and shortcomings. He himself analyzes each step of his training, determines his shortcomings, searches for the reasons for the removal of difficulties, finds ways to correct errors. He is given the right to choose the methods of activity, put forward hypotheses, participate in a collective discussion of various points of view. During the projects, students learn to work in a group, help and support each other, search for information from different sources, draw up material and submit it, specify their work against the background of others, compare their own level of language proficiency, combine language skills and their own imagination. Project work develops the ability to plan, think critically.

The method of projects is based on a problem that requires research through the use of search and problem-based measures focused on a practical result that can be understood, applied in real practical activity, requiring its holistic development, taking into account various conditions for its solution, theoretical and practical implementation of the results (Molchanova, 2017).

We strongly agree with the opinion of O. Kirdan, who notes that it is especially significant in educational process to use project-based learning technology aimed at self-development of the personality of higher education applicants, their professional and social requirements, which allow to form professional and socially significant skills of future specialists, encourage the development of creative and critical thinking. The method of projects promotes the formation of the ability to adapt to the rapidly changing requirements of modern socio-economic development, personal and professional goals, demonstrate the ability to adhere to deadlines, develop communication skills and team building, identify your own leadership potential, provides an opportunity to form soft skills among students (Kirdan, 2021). We agree with this statement, emphasizing the importance of the methodological potential of using the method of projects to develop the future teacher's soft skills.

An integral feature of the method of projects is the solution of a particular problem. The main tasks are not only the transfer of ready-made knowledge, but learning to acquire this knowledge independently, to be able to apply them to solve new cognitive and practical problems, assistance in obtaining the communication skills, the ability to work in various groups, performing various social roles (leader, performer, mediator), expand the subject of communication, acquaintance with other cultures, different views on one problem. It is essential in project work to develop the ability of use research techniques: to collect the necessary information, to be able to analyze it from different perspectives, to put forward different hypotheses, to be able to draw conclusions (Molchanova, 2018).

We consider that is significant to implement project work during the training of future teachers. The project activity of students of higher education at the process of preparation provides the orientation of the entire educational process to the assimilation of socially significant knowledge, skills and the acquisition of professional experience that corresponds to the modern paradigm of person-oriented education, skills and experience that encourage students to successfully and professionally realization and learning throughout their lives. The teacher of the New Ukrainian School should use the tools and methods that are based on cooperation and involve students in joint activities, which contributes to their socialization and successful adoption of social experience, and therefore this led to an increase in the share of project technologies in the educational process of teachers' training in higher education institutions. Advanced study of the project method and project technologies in the professional training of teachers becomes an urgent need. The result of pedagogical creation is a new way of solving the problem, finding possible ways to resolve conflicts. According to type of research, projects are the following: research, creative, gaming, information, practice-oriented (Molchanova, 2017).

The method of project activity is one of the successful techniques in contemporary education, through the use of a person-oriented approach to learning and upbringing and interest activation in various fields of knowledge, forms of cooperative skills. Students, mastering the program with varied academic disciplines, often do not realize its importance for the chosen specialty, cannot

determine its place and role in the overall professional training, therefore, do not include this knowledge in the system of their personal values. Therefore implementation of method of project facilitates the future teachers to form a logical structure of theoretical knowledge which they can use in practice, learn to integrate and combine the information gained during the educational process.

Involvement of future teachers in process of performing of research projects contributes to the formation of skills to clearly define the goals, relevance of the subject of research, hypotheses, the use of appropriate research methods, processing and systematization of the obtained results. The dominant activity is research, while the final product is an abstract, scientific work, theses, article, essay, analytical work, reports at a scientific conference; study and generalization of advanced pedagogical experience; performance of diploma works. The implementation of such projects develops students' thinking; thus, it contributes to the ability to plan, set current and final goals and implement them, analyze complex situations, find the optimal solution.

The process of application of creative projects, the design of the project results is essential, because it is projects of this type that contribute to creativity and the ability to find non-standard new solutions to diverse situations, the ability to generate and implement varied ideas.

Information projects contribute the formation of management abilities, which involve the collection of information about the object of research from sources as: sociological surveys, interviews, questionnaires, testing, information processing (analysis, generalization, reasoned conclusions). Such tasks are the key to the formation of skills to unite people and clearly define responsibilities in accordance with the capabilities, initiative and demanding of all participants.

The implementation of telecommunication projects is due to the development of cognitive activity, personal effectiveness skills, which were formed on the basis of computer telecommunications, featured by a common goal (the study of a particular problem) and is aimed at achieving a common result, developing creativity and analytical thinking, it is conditioned by successful educational process and integral part of being active and innovative, constantly enhancement.

As V. Molchanova notes, the significant role in training of future elementary school teachers belongs to educational and methodological projects, because pedagogical design is one of the most important aspects of the teacher's professional activity. This contributes to the formation of leadership and organizational qualities as well as personal soft skills, the purpose of which is self-organization and self-motivation (the combination of a positive attitude towards work and academic tasks with the initiative to work hard); the ability find a solution that is most beneficial in each specific situation; determination (involving a balanced approach and forward thinking in decision-making); the ability to work in stressful situations and properly distribute time, forcing him to work for himself; flexibility, adaptability, ability to learn, openness to the new (Molchanova, 2019).

The analysis of the theory and practice of students' preparation in higher education gave grounds for A. Trofimenko to determine the features of project

work as a method and form of education: namely, that the topics of projects should be based on life and professional issues that are the subject of students' professional interest. The use of project technology should take into account the role of both subjects of study: to be focused on the implementation of the student's interests, but also to provide support and recommendations of the teacher. Creative project activity should be based on cooperation, not competition. Students can work independently, in pairs, in small groups, as a whole group, sharing resources, ideas and experiences during the project. Project activity leads to a true integration of knowledge, skills and information processing from various sources, reflecting important practical tasks that students will have to solve in the future in a professional environment; project activity featured by product that can be shared with other subjects of educational activity. In the course of the project, students acquire confidence in their abilities, are motivated to succeed, acquire skills of independence, deepen knowledge of a specific subject area and deepen/expand the range of their cognitive interests (Trofimenko, 2010).

In general, we agree with the proposed ideas that the implementation of project activity significantly improves personal skills, which include emotional intelligence; communication skills; ability to empathize; the feature to speak out and be understood. The implementation of project methods in the classroom develops the ability to hear, not just listen; leadership qualities (not so much as the ability to lead, but as the ability to wisely motivate others); ability to work in a team; the ability to be convincing and influential during speeches, discussions and negotiations, thoughtfully looking for a solution that will satisfy all parties, the ability to reach an understanding with people around. In addition, practical application of educational projects significantly develops flexibility of thinking, adaptability to any situations, initiative, independence in decision-making, the ability to work in interaction, to carry out a creative approach to solving problems of practical activity. Active, appropriate and correct use of the outlined method, ensures the development of students' creative potential, promotes their self-realization, creative search, enhancement and self-improvement (Kokhan, 2020).

Conclusions. The New Ukrainian schools require the teachers with a high level of soft skills, who should be ready for challenges of the present and effective interaction between all participants in the educational process. The project method develops students' research abilities, technological and information competencies, creativity. It promotes intellectual activity, develops communication skills, helps to establish interdisciplinary connections, to master the skills of working in a group. The use of this technology provides an opportunity to organize the active work of students with elements of scientific research, provides the development of the ability to apply the obtained data in further pedagogical activity, thus contributes to the development of soft skills of students.

Prospects for further research in this direction is determined by the practical aspect of using the method of projects for the development of soft skills among students.

Література

1. Василенко О. Формування у студентів-психологів «Soft skills» як чинник їх успішної професійної діяльності. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*. 2021. Issue 2. P. 17–24.
2. Довмантович Н. Проектна діяльність як засіб формування самоосвітньої компетентності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40). С. 92-95.
3. Кірдан О. Формування Soft Skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Вип. 6 (1). 2021. С. 152-160.
4. Коваль К. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. Випуск Вінницького політехнічного інституту. 2015. Вип. 2. С. 162–167.
5. Кожушкіна Т. Міжособистісна взаємодія як складова частина «soft skills» студентів педагогічного коледжу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 63. С. 77–81.
6. Коляда Н., Кравченко О. Практичний досвід формування «soft-skills» в умовах закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 3 (27). С. 137–145.
7. Кохан О. Soft skills як необхідний компонент конкурентоспроможності майбутніх фахівців. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті: тези доповідей міжкультурного науково-методичного семінару*. 2020. С. 43–46.
8. Молчанова В. Європейський досвід використання методу проектів та організація навчального проектування в освітніх закладах України. *Педагогіка*. 2018. Том 40. Вип. 2. С. 54–62.
9. Молчанова В. Метод проектів у професійно-педагогічній підготовці майбутніх вчителів початкової школи: теоретичне обґрунтування етапів та різновидів. *Молодий вчений*. № 3 (43). 2017. С. 430–434.
10. Муравйова І. Мар’яно Я. Soft skills у сучасних реаліях української освіти. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 32. Т.1. 2021 р. С. 108-112.
11. Наход С. Значущість «Soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціо-економічних професій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: Реалії та перспективи. Вип. 63. 2020. С. 131–135.
12. Полонська Т. Теоретичні основи проектної методики навчання іноземної мови учнів профільної школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 9. С. 141–147.
13. Поночовна Т. Проектна методика навчання професійного спілкування в процесі вивчення іноземних мов. *Науковий журнал LOGOS. Мистецтво наукової думки*. № 1. 2018. С. 117–119.
14. Трофименко А. Теоретичні аспекти формування навчальної компетентності майбутнього вчителя іноземних мов. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2010. Вип. 89 (2). С. 246–251.

References

1. Vasylenko, O. (2021). *Formuvannia u studentiv-psykholohiv «Soft skills» yak chynnyk yikh uspishnoi profesiinoi diialnosti* [Formation of students-psychologists «soft skills» as factor of their successful professional activity]. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, Issue 2, 17–24. [in Ukrainian]

2. Dovmantovych, N. (2017). *Proektna diialnist yak zasib formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti* [Project activity as means of forming self-educational competence]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Pedahohika. Sotsialna robota»* – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series Pedagogy. Social Work, Issue 1 (40), P. 92-95 [in Ukrainian]
3. Kirdan, O. (2021). *Formuvannia Soft Skills zdobuvachiv vyshchoi osvity v osvitnomu protsesi zakladu vyshchoi osvity* [Formation of soft skills applicants for higher education in the process of training at universities]. *Zbirnyk naukovykh prats Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly* – Collection of scientific works. Psychological and pedagogical problems of modern school, Issue 6 (1), P. 152-160. [in Ukrainian].
4. Koval, K. (2015). *Rozvytok «soft skills» u studentiv – odyn z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia* [The development of students' soft skills as one as the essential factors of employment]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnogo instytutu. Vypusk Vinnytskoho politekhnichnogo instytutu* – Bulletin of the Vinnitsa Polytechnic Institute. Issue of Vinnitsa Polytechnic Institute. 2015, Issue 2, 162–167. [in Ukrainian].
5. Kozhushkina, T. (2020). *Mizhosobystisna vzaiemodiia yak skladova chastyna «soft skills» studentiv pedahohichnogo koledzhu* [Interpersonal interaction as an integral part of the soft skills of the pedagogical college]. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova* – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, Issue 63, 77–81. [in Ukrainian].
6. Koliada, N., Kravchenko, O. (2020). *Praktychnyi dosvid formuvannia «soft-skills» v umovakh zakladu vyshchoi osvity* [Practical experience in the formation of «soft skills» in a high educational institution]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* – Topical Issues of Humanities, 3 (27), 137–145. [in Ukrainian].
7. Kokhan, O. (2020). *Soft skills yak neobkhidnyi komponent konkurentospromozhnosti maibutnikh fakhivtsiv*. [Soft skills as necessary component of competitiveness of future specialists]. *Soft skills – nevidiemni aspekty formuvannia konkurentospromozhnosti studentiv u XXI stolitti: tezy dopovidei mizhuzvivskoho naukovo-metodychnoho seminaru* – Soft skills – integral aspects of the formation of student competitiveness in the XXI century: abstracts of inter-university scientific and methodological seminar, 43–46. [in Ukrainian].
8. Molchanova, V. (2018). *Yevropeyskyi dosvid vykorystannia metodu proektiv ta orhanizatsiia navchalnogo proektuvannia v osvitnikh zakladakh Ukrainy* [European experience in the use of project method and the organization of educational design in Ukrainian educational establishments]. *Pedahohika – Pedagogy*, Tom 40, Issue 2, 54–62. [in Ukrainian].
9. Molchanova, V. (2017). *Metod proektiv u profesiino-pedahohichnii pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv pochatkovoï shkoly: teoretychne obhruntuvannia etapiv ta riznovydiv* [Method of projects in vocational and pedagogical training of future primary school teachers]. *Molodyi vchenyi* – Young Scientists, 3 (43), 430–434. [in Ukrainian].
10. Muraviova, I., Marianko, Y. (2021). *Soft skills u suchasnykh realiakh ukrainskoi osvity* [Soft skills in the modern realities of Ukrainian education]. *Innovatsiina pedahohika* – Innovative Pedagogy, Issue 32, T. 1, 108–112. [in Ukrainian].
11. Nakhod, S. (2020). *Znachushchist «Soft skills» dlia profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsio-ekonomichnykh profesii* [Importance of soft skills for the profession formation of socionomis]. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: Realii ta perspektyvy* – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, Vol 63, 131–135. [in Ukrainian].
12. Polonska, T. (2011). *Teoretychni osnovy proektnoi metodyky navchannia inozemnoi movy uchniv profilnoi shkoly* [Theoretical grounds of the project methodology for teaching a foreign language to the specialized school students]. *Pedahohichna*

osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical education: theory and practice, 2011, Vol. 9, 141–147. [in Ukrainian].

13. Ponochovna, T. (2018). *Proektna metodyka navchannia profesiinoho spilkuvannia v protsesi vyvchennia inozemnykh mov* [Project methodology for teaching professional communication in the process of learning foreign languages]. *Naukovyi zhurnal LOGOS. Mystetstvo naukovoï dumky* – Logos Scientific Journal, 1, 117–119. [in Ukrainian].

14. Trofymenko, A. (2010). *Teoretychni aspekty formuvannia navchalnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia inozemnykh mov* [Theoretical aspects of formation of educational competence of the future teacher of foreign languages]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka* – Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Vladimir Vinnichenko, Issue 89 (2), 246–251. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Формування «soft skills» для студентів – об'єктивна вимога сучасного європейського суспільства, тому процес підготовки високоосвіченого педагогічного спеціаліста актуалізує проблему організації процесу навчання, який сприяє самореалізації особистості студента шляхом розвитку його інтелектуальних і організаційних можливостей, вольових якостей та творчих здібностей.

У статті проаналізовано застосування методу проєктів у процесі формування навичок soft skills у студентів. Акцентовано, що формування «м'яких навичок» у наш час є важливим складником підготовки майбутніх учителів. Теоретично обґрунтовано доцільність застосування методу проєктів для формування умінь приймати рішення в ситуаціях нестачі часу; лідерських якостей, здатності до візуалізації інформації; уміння публічно виступати; навичок тайм-менеджменту, організації міжособистісного спілкування. Особливу увагу звернено на структурні складові поняття soft skills. Встановлено, що важливими є креативність, професійна англійська мова, комунікація, критичне мислення, самоорганізація. З'ясовано важливу роль застосування методу проєктів для формування вміння адаптуватися до швидкозмінних вимог сучасного суспільно-економічного розвитку, самостійно окреслювати особисті та професійні цілі, демонструвати уміння дотримуватися дедлайнів, розвивати комунікативні навички та уміння співпраці в колективі, виявляти власний лідерський потенціал. Акцентовано увагу на проєктній діяльності, що значно покращує інтелект майбутніх учителів; здатність до емпатії; активізує спроможність працювати в команді; вміння бути переконливим і впливовим під час виступів, дискусій і переговорів, вдумливо шукаючи рішення, що задовольнить усі сторони; здатність досягати порозуміння з людьми. Сутність вищесказаного зводиться до того, що застосування методу проєктів сприяє формуванню навичок soft skill у студентів та підвищує їхню конкурентоздатність у сучасному освітньому просторі. Перспективою подальшої розвідки у даному напрямку визначено практичний аспект застосування методу проєктів для розвитку soft skills у студентів.

Ключові слова: «soft skills», метод проєктів, професійна педагогічна підготовка майбутніх учителів, освітнє середовище.

УДК 378.147

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-485-497

DEVELOPMENT OF THE PROJECT CULTURE OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

РОЗВИТОК ПРОЄКТНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Oleksii LYSTOPAD,
Doctor of Pedagogy, Professor

lystopad.oa@pdpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3121-324X>

Iryna MARDAROVA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

mardarova.ik@pdpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8899-2830>

Nataliia HUDANYCH,
Trainee Teacher

hudanych.NM@pdpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2421-8955>

Олексій ЛИСТОПАД,
доктор педагогічних наук,
професор

Ірина МАРДАРОВА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Наталія ГУДАНИЧ,
стажист-викладач

State institution «South Ukrainian
National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky»,

✉ 26, Staroportofrankivska st.,
Odesa, 65020, Ukraine

Державний заклад
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»,

✉ вул. Старопортофранківська,
26, м. Одеса, 65020, Україна

Original manuscript received: October 30, 2023

Revised manuscript accepted: November 08, 2023

ABSTRACT

The purpose of the article is to analyse the peculiarities of the development of future teachers' project culture in the educational environment of a higher education institution. The study gives grounds to consider pedagogical design as a special type of complex multi-stage activity, which is manifested in the teacher's possession of project knowledge, skills and abilities to apply them in solving professional problems.

The project culture of future preschool teachers is an integrative characteristic of a personality that reflects the ability and readiness of a future preschool teacher to design individual trajectories of development of children of early and preschool age, design the content of preschool education in a preschool educational institution, build routes for their own development and self-improvement of project knowledge, skills and experience in project activities.

The project culture of the preschool teacher includes: understanding of the peculiarities of preschool age (a deep understanding of the peculiarities of preschool child development, his/her needs and capabilities, knowing which methods and approaches to

organizing the educational process are most effective in this age period); formation of a creative, playful environment of the preschool education institution (to create an interesting and stimulating play environment for preschool children, to promote their creative development and self-expression through play); development of creative thinking (to stimulate children's creativity, promote the development of their creative thinking and imagination, provide opportunities for children's independent creative expression, support their ideas and initiatives); use of project methods in working with children (be able to organize and conduct project work with preschool children, use various methods and forms of work, such as group work, research activities, workshops, etc); promoting social development (creating conditions for the social development of children, promoting the formation of skills of cooperation, communication and interaction with the outside world, organizing joint projects and events that promote the socialization of children).

It has been established that the structure of the project culture of future preschool teachers is represented in the aggregate of the following three components: motivational and personal component, cognitive and procedural component, activity and management component. The levels of development of future preschool teachers' project culture are determined: unacceptable, acceptable, and optimal. The results of an experimental study of the development of project culture of future preschool teachers are presented.

Keywords: *project, development, project activity, teacher, preschooler, development of project skills, project culture.*

Вступ. Модернізація вітчизняної освіти всіх рівнів, широкомасштабне впровадження дистанційної освіти стали підставою для появи нових вимог до системи підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти. Тому сучасні реалії зумовлюють зміщення акцентів професійної діяльності педагога: пріоритетними стають такі напрями роботи, як проектування освітнього процесу з використанням дистанційних платформ, планування власних векторів розвитку в професії (Княжева, 2014; Листопад, 2015; Мардарова, 2012). Реалізація цих напрямів може бути забезпечена тільки за умови сформованої системи прогностичних, організаторських, рефлексивних та управлінських умінь майбутнього педагога.

Таким чином, в основу системи вимог до здобувачів педагогічної професії в закладах вищої освіти ввійшли здібності, що дають змогу педагогу грамотно планувати, проектувати й аналізувати професійну діяльність, розв'язувати нестандартні завдання, висувати проблеми, знаходити творчі рішення. Основними індикаторами професіоналізму сучасного педагога всіх рівнів виступають ініціативність, педагогічна ерудиція, гнучке мислення, професійна мобільність, дослідницький потенціал. Чітко окреслилася потреба в конкурентоспроможних педагогах, які вміють розробляти та реалізовувати інноваційні проекти, здатних грамотно й ефективно розв'язувати професійно-педагогічні завдання проєктного типу, що зумовлює необхідність послідовного розвитку проєктної культури майбутніх педагогів (Бережна, 2010; Зіневич, 2015; Кравець, 2022).

Проблеми розвитку проєктної культури майбутніх педагогів присвячено низку праць, у яких автори використовують різні механізми та технології. Розгляду проєктного виду педагогічної діяльності присвячені дослідження Л. Бережної. Наголошуючи на багатофункціональному характері проєктного виду педагогічної діяльності, дослідниця акцентує увагу на можливості

використання проектної діяльності як педагогічного засобу (Л. Бережної, 2010:1-9). Тієї ж позиції дотримується В. Зіневич. У своїх дослідженнях учений обґрунтовує колосальний розвивальний потенціал проектної діяльності, що дає змогу вирішувати великий спектр важливих завдань. В. Зіневич зазначає, що проектний вид діяльності – універсальний спосіб постановки та розв'язання проблем, що може бути широко використаний у проектуванні об'єктів сфери освіти, у навчальному проектуванні школярів та студентів, у соціальних проєктах і проєктах особистісного та/або професійного розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу (Зіневич, 2015:100-106).

На думку дослідниці С. Кравець, проектний вид діяльності педагога, стає важливим інструментом, що забезпечує продуктивне вирішення сучасних професійно-педагогічних завдань (Кравець, 2022:245-251). Готовність до виконання таких завдань дослідниця пов'язує з наявністю у майбутніх педагогів умінь аналізувати й оцінювати причини, умови, характер виникнення та розвитку наявних соціально-педагогічних явищ; умінь добирати, проектувати освітній матеріал відповідно до освітніх цілей; умінь аналізувати природу власних здобутків і вад у професійній царині, а також досвід інших педагогів з метою ефективного саморозвитку в професії (Кравець, 2022:245-251).

Аналіз досліджуваних питань дає підставу розглядати педагогічне проектування як особливий вид складної багатоступеневої діяльності, що виявляється у володінні педагогом проектними знаннями, уміннями та здібностями їх застосування у розв'язанні професійних завдань. Осмислення проєктування як специфічного виду педагогічної діяльності в аспекті культурологічної парадигми освіти, зумовлює необхідність дослідження проблеми розвитку проектної культури майбутніх педагогів.

Метою статті є аналіз особливостей розвитку проектної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Методи та методики дослідження. Процедура дослідження передбачала використання теоретичних методів (логіко-методологічний аналіз основних понять дослідження; узагальнення досвіду підготовки сучасного педагога; якісний аналіз педагогічної практики в галузі організації проектного навчання майбутніх педагогів) та емпіричних методів (опитування, анкетування, тестування).

Результати та дискусії. Проведений аналіз досліджень (Листопад, Мардарова, 2019; Листопад, Мардарова, 2021; Lystopad, Mardarova, Kuk, 2017). дозволяє констатувати, що у сучасному технократичному суспільстві, розвиток якого характеризується надзвичайною рухливістю, мінливістю, проектний тип культури починає домінувати, стаючи одним із центральних механізмів творення майбутнього, виявляючи при цьому універсальний і синтетичний характер проектної діяльності, в якій простежується поєднання технократичного та гуманного, дослідницького та прогностичного, інформаційно-освітнього та соціально-перетворювального начал, а це призводить до того, що кожному педагогу необхідно оволодіти проектною діяльністю в її різних варіантах.

Феномен проектної культури не тільки дедалі більше привертає увагу дослідників (Бережна, 2010; Зіневич, 2015; Кравець, 2022), а й стає одним із найважливіших складників сучасного освітнього процесу. Проектна культура педагога ґрунтується на проектній компетентності, що містить знання й уміння з основ проектування, сформованості творчих якостей і здібностей особистості, її вмінні конструювати власні інноваційні технологічні підходи до розв'язання завдань у нестандартних ситуаціях, що динамічно змінюються, творчій активності в перетворювальній діяльності, спрямованій на оптимізацію та етичну організацію середовища життєдіяльності людини.

Таким чином, проектна культура як системне утворення являє собою єдність педагогічних цінностей, технологій, сутнісних сил особистості, спрямованих на творчу реалізацію в різноманітних видах педагогічної діяльності. Особливо актуальною проблема розвитку проектної культури є для вихователів закладів дошкільної освіти. У процесі дослідження переконались, що відмінною рисою сучасного закладу дошкільної освіти є впровадження інновацій у педагогічний процес, зростання різноманіття варіантів педагогічної діяльності, а це вимагає від педагога готовності розробляти, здійснювати інноваційні проекти та брати участь у них. Аналіз психолого-педагогічної літератури (Княжева, 2014; Листопад, 2015; Raku, Lystopad, Mardarova, 2017). дозволив констатувати, що участь педагогів дошкільної освіти в дослідно-експериментальній, інноваційній діяльності, інноваційних проектах є показником постійного пошуку сучасних моделей організації освітнього процесу, підвищення його якості та задоволеності всіх його учасників.

У зв'язку з цим спеціальні фахові компетентності майбутнього педагога дошкільної освіти в галузі науково-дослідницької діяльності відображають здатність випускника проектувати етапи та напрями науково-педагогічного дослідження власного педагогічного досвіду або експериментальних підходів до оновлення та модернізації практики дошкільної освіти. Організація проектної діяльності потребує певної підготовки педагога дошкільної освіти до активної взаємодії з його учасниками, вміння зацікавити, мотивувати дітей дошкільного віку на спільну діяльність, чітко знати етапи проекту, дотримуватися певних вимог до використання цього методу в освітньому процесі.

Аналіз наукових досліджень (Бережна, 2010; Зіневич, 2015; Кравець, 2022), засвідчив, що проектна культура – складне комплексне інтегративне поняття, що належить до соціально-філософського, психологічного та предметно-дослідницького інструментарію. Проектну культуру в широкому розумінні, можна визначити, як одну зі складових загальної культури людини. Проектна культура педагога це частина педагогічної культури; індивідуальний рівень володіння системою проектного мислення або проектною грамотністю, методиками організації та впровадження «методу проектів», формування проектного середовища в педагогічних практиках, які дають змогу розвивати пізнавальні, творчі, комунікативні, інформаційні, дослідницькі, рефлексивні складові у суб'єктів освітнього процесу.

Слідом за більшістю дослідників (Бережна, 2010; Зіневич, 2015; Кравець, 2022), стверджуємо, що проектна культура педагога закладу дошкільної освіти – це вищий рівень розвитку здатності до проектування власної діяльності в різних соціально-культурних ситуаціях, це свого роду рівень розвитку проектних умінь, усвідомлюваний як цінність, високого рівня засвоєння якого має прагнути фахівець закладу дошкільної освіти. Процес розвитку проектної культури педагогів закладів дошкільної освіти буде тим ефективнішим, чим більше він спрямований на створення інноваційного середовища закладу дошкільної освіти, тобто умов для постійного пошуку, оновлення прийомів і способів професійної діяльності. Результатом інновацій має бути використання теоретичних і практичних нововведень у сучасному освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

У ході дослідження ми виявили, що проектна культура педагога дошкільної освіти має свої особливості, оскільки вона спрямована на розвиток дітей раннього і дошкільного віку. Проектна культура педагога дошкільної освіти включає: розуміння особливостей дошкільного віку (глибоке розуміння особливостей розвитку дитини дошкільного віку, її потреб і можливостей, знати, які методи і підходи до організації освітнього процесу є найбільш ефективними у цьому віковому періоді); формування творчого, ігрового середовища закладу дошкільної освіти (створювати цікаве та стимулююче ігрове середовище для дітей дошкільного віку, сприяти їх творчому розвитку та самовираженню через гру); розвиток творчого мислення (стимулювати творчість дітей, сприяти розвитку їх творчого мислення та уяви, надавати можливості для самостійного творчого виявлення дітей, підтримувати їх ідеї та ініціативи); використання проектних методів у роботі з дітьми (вміти організувати та проводити проектну роботу з дітьми дошкільного віку, використовувати різні методи та форми роботи, такі як групова робота, дослідницька діяльність, майстер-класи тощо); сприяння соціальному розвитку (створювати умови для соціального розвитку дітей, сприяти формуванню навичок співпраці, комунікації та взаємодії з оточуючим світом, організувати спільні проекти та заходи, які сприяють соціалізації дітей).

Результати дослідження підтвердили, що проектна культура педагога дошкільної освіти має на меті створення сприятливого середовища для розвитку дитини дошкільного віку, де вона може самостійно досліджувати, творити та виявляти свої здібності, сприяє формуванню активної та творчої особистості, її готовності до подальшого навчання в НУШ.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури (Бережна, 2010; Зіневич, 2015; Кравець, 2022), вказує, що термін проектна культура майбутніх педагогів дошкільної освіти визначається як інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність і готовність майбутнього педагога дошкільної освіти до проектування індивідуальних траєкторій розвитку дітей раннього і дошкільного віку, проектування змісту дошкільної освіти, побудови маршрутів власного розвитку та самовдосконалення проектних знань, умінь навичок і досвіду проектної

діяльності. Проектна культура майбутнього педагога дошкільної освіти – це система цінностей, знань і навичок, які допоможуть педагогові ефективно працювати з дітьми дошкільного віку в сучасному освітньому середовищі закладу дошкільної освіти. Проектна культура передбачає активне залучення дітей дошкільного віку до розв'язання творчих завдань, стимулювання їх творчого мислення і самостійності.

Слід підкреслити, що освітнє середовище закладу вищої освіти має свої особливості, які впливають на ефективність процесу розвитку проектної культури майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти. Основні особливості освітнього середовища закладу вищої освіти включають: наявність кваліфікованих викладачів, оскільки заклади вищої освіти забезпечують наявність досвідчених та кваліфікованих викладачів, які мають знання та досвід у проектному підході, які можуть передати свої знання та навички майбутнім педагогам і стати для них прикладом у розвитку проектної культури; наявність необхідних ресурсів, завдяки доступу до необхідних ресурсів для розвитку проектної культури, таких як матеріали, обладнання, програмне забезпечення тощо, це дозволяє майбутнім педагогам практично використовувати проектний підхід у своїй освітній діяльності; можливості для практичної роботи, що дозволяє отримати практичні навички та досвід у розвитку проектної культури, це може бути здійснено через проведення практичних занять, стажування, проходження педагогічної практики тощо; сприяння взаємодії та співпраці завдяки обміну досвідом, ідеями та навичками у розвитку проектної культури, що сприяє їхньому професійному зростанню.

Таким чином, розвиток проектної культури майбутніх педагогів залежить від створення сприятливого освітнього середовища закладу вищої освіти, яке сприяє їхньому професійному зростанню та розвитку. Розвиток проектної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти є важливим етапом їх професійної підготовки та передбачає що, майбутні педагоги повинні: отримати знання та навички з проектного підходу у своїй професійній діяльності, знання, як створювати та реалізовувати проекти з урахуванням особливостей дітей дошкільного віку та їх потреб; навчитися використовувати інноваційні методи організації освітнього процесу, організовувати та проводити проекти в закладах дошкільної освіти і з використанням цих методів, підтримувати ідеї та ініціативи дітей дошкільного віку; вміти ефективно спілкуватися з дітьми, батьками та колегами, організувати спільну роботу, відкритими до постійного самовдосконалення та професійного зростання тощо.

Розвиток проектної культури майбутніх педагогів у закладі вищої освіти сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, які зможуть ефективно працювати з дітьми дошкільного віку та реалізовувати інноваційні педагогічні підходи.

Аналіз практики розвитку проектної культури у провідних закладах вищої освіти України дозволив визначити основні напрями розвитку проектної культури майбутнього педагога дошкільної освіти: розуміння

сутності проектної методики (уявлення про те, що таке проектна методика, які її особливості і переваги, повинен бути орієнтований на розвиток ключових компетенцій дітей дошкільного віку); володіння методами проектної роботи (вміти планувати, організовувати і проводити проектну роботу з дітьми дошкільного віку в закладі дошкільної освіти, повинен бути вмілим у використанні різних методів і технологій, таких як групова робота, проблемне навчання, дослідницька діяльність тощо); розвиток творчого потенціалу (стимулювати творчість дітей дошкільного віку, сприяти їх самовираженню і самореалізації, повинен вміти поставити цікаві завдання, спонукати до пошуку нестандартних рішень, надавати можливості для самостійного творчого розвитку); сприяння ефективній груповій співпраці (створювати умови для ефективної співпраці дітей дошкільного віку у процесі проектної роботи, організовувати колективну роботу, сприяти взаємодопомозі і взаємовпливу між дітьми дошкільного віку, стимулювати вирішення конфліктів і формування позитивного клімату в групі закладу дошкільної освіти); рефлексія і самовдосконалення (постійно аналізувати свою роботу, визначати сильні та слабкі сторони, шукати шляхи для самовдосконалення, бути готовим до постійного професійного зростання і вдосконалення своїх навичок).

Проектна культура майбутніх педагогів дошкільної освіти є важливим компонентом його професійного розвитку. Вона допомагає педагогу стати ефективним фасилітатором освітнього процесу, який вміє стимулювати та сприяти активізації творчого потенціалу дітей дошкільного віку. Встановлено, що структура проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти представлена в сукупності таких трьох компонентів: мотиваційно-особистісний, когнітивно-процесуальний, діяльнісно-управлінський компонент.

Перший компонент відображає мотиваційні, ціннісні позиції майбутніх педагогів у процесі розвитку проектної культури. Цей компонент виражений ціннісними орієнтирами та мотивами оволодіння проектною діяльністю майбутнього педагога, готовністю до прояву ініціативи, висунення креативних ідей. Особистісний складник компонента забезпечується наявністю у майбутніх педагогів механізмів вольової саморегуляції, прогностичних, організаторських і комунікативних умінь, які сприяють здатності майбутнього педагога раціонально сприймати інноваційні перетворення, ефективно розв'язувати проблеми, виявляючи гнучкість мислення, самостійність і креативність.

Когнітивно-процесуальний компонент проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти виражається у системі стійких знань технологічних засад проектної діяльності, її структурних елементів, змісту та етапів виконання, системі специфічних особливостей реалізації проектної діяльності в педагогічній сфері. Процесуальний бік компонента відображає теоретичну готовність майбутніх педагогічних кадрів виконувати всі етапи, процеси та операції проектної діяльності в закладі дошкільної освіти. Показниками цього компоненту виступають наявність необхідних знань у достатньому обсязі, міцність і системність засвоєних

студентами знань, знання процесуальних і технологічних засад проєктування в педагогічній діяльності.

Діяльнісно-управлінський компонент відображає здатність і готовність майбутніх педагогів до безпосереднього здійснення проєктної діяльності у професійній сфері. Його зміст виражається у здатності та готовності майбутніх педагогів до організації та управління проєктною діяльністю дітей дошкільного віку, здатності до саморефлексії задля ефективного управління траєкторією власного розвитку у професійній діяльності. Діяльнісна складова компонента визначає готовність і здатність майбутнього педагога до самовдосконалення та саморозвитку в професійній сфері. Управлінська складова компонента визначає здібності педагога організовувати проєктну діяльність дітей дошкільного віку, управляти проєктною групою дітей дошкільного віку та конфліктами, що виникають усередині проєктної групи. Вони визначають здібності педагога здійснювати моніторинг результатів проєктної діяльності дітей дошкільного віку. Показниками компонента виступає система проєктних умінь: ініціативність у проєктній діяльності, конструктивні та прогностичні уміння, рефлексивність та управлінська активність майбутнього педагога.

Спіраючи на теоретичні положення, було проведено експериментальну роботу з використанням емпіричних методів: опитування, анкетування, тестування. Базою експериментальної роботи виступив Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Загальна кількість учасників експерименту становила 267 майбутніх педагогів дошкільної освіти які здобувають освіту за першим (бакалаврським) рівням, спеціальності – 012 Дошкільна освіта та 35 викладачів.

Були розроблені дві анкети для викладачів та здобувачів освіти «Особливості розвитку проєктної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти» та «Бар'єри розвитку проєктної культури майбутніх педагогів закладу дошкільної освіти» та було проведення опитування з метою визначення напрямів роботи з розвитку проєктної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти.

Опитування та анкетування серед викладачів та здобувачів освіти засвідчило що, зміст процесу розвитку проєктної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти забезпечується залученням здобувачів освіти до проєктної діяльності та координацією їхньої проєктної діяльності, розробкою програм проєктного спрямування, реалізацією процедур, що дають змогу повною мірою використовувати доступні та потенційні ресурси освітнього середовища закладу вищої освіти.

На думку респондентів педагог, який організовує проєктну діяльність дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти, повинен мати такі знання та вміння: 83,34% – знати основи проєктної методики (розуміти сутність та принципи проєктної методики, яка базується на активному, практичному та дослідницькому підходах до навчання); 90,40% – розуміти особливості розвитку дітей раннього і дошкільного віку (знати особливості

фізичного, психічного та соціального розвитку дітей дошкільного віку, щоб враховувати їх при організації проектної діяльності); 56,67% – вміння створювати стимулююче творче середовище (це можуть бути ігрові зони, книжкові куточки, наукові дитячі лабораторії тощо); 45,78% – вміння формулювати завдання та цілі проекту (які будуть спонукати дітей дошкільного віку до активної діяльності та саморозвитку); 34,32% – організаційні навички (навички організації проектної діяльності, включаючи планування, розподіл ролей, контроль та оцінку результатів); 32,34% – вміння сприяти спільному навчанню та співпраці (створювати умови для спільного навчання та співпраці між дітьми, що сприяє їхньому соціальному розвитку та вмінню працювати у команді, проектній групі); 30,25% – вміння оцінювати та аналізувати результати проектної діяльності (оцінювати та аналізувати результати проектної діяльності, щоб визначити досягнення дітей дошкільного віку та врахувати це в подальшій професійній діяльності). На думку 100% респондентів знання та вміння педагога є ключовими для успішної організації проектної діяльності дітей дошкільного віку. Вони допомагають створити сприятливу навчальну атмосферу та сприяють розвитку дитини на всіх рівнях.

Серед факторів що перешкоджають розвитку проектної культури респонденти відзначили: брак часу та обмежені ресурси. Серед факторів що стимулюють розвиток проектної культури: новизна діяльності, умови роботи та можливість експериментування, зростаюча відповідальність. Серед факторів що на думку респондентів можуть як перешкоджувати розвитку проектної культури так і стимулювати розвиток проектної культури, були визначені фактори, пов'язані з людськими ресурсами: фактори команди; фактори персоналії, окремих особистостей (керівників, кураторів проекту).

Для діагностики рівнів розвитку проектної культури, оцінки наявності в здобувачів освіти загальнопедагогічних, базових проектних знань, технологічних вмінь проектування, операцій, що задають орієнтовну основу проектної діяльності майбутнього педагога дошкільної освіти за мотиваційно-особистісним, когнітивно-процесуальним, діяльнісно-управлінським компонентами були розроблені тестові завдання. Було розроблено 30 тестових завдань (мотиваційно-особистісний компонент – 10 завдань, когнітивно-процесуальний компонент 10 – завдань, діяльнісно-управлінський компонент – 10 завдань). Максимальна кількість за виконання всіх тестових завдань становила 30 балів, що відповідає одному балу за кожне завдання. Ранжування результатів тестування за рівнями здійснювалося таким чином: 0-10 балів відповідає неприпустимому рівню; 11-20 балів – допустимому; 21-30 балів – оптимальному.

Ще одним важливим контрольно-вимірвальним засобом виявлення рівня розвитку проектної культури виступали практико-орієнтовані творчі ситуації. Оскільки розв'язання педагогічних завдань проектного типу зумовлене наявністю у майбутнього педагога здібностей проектувати освітній процес у закладі дошкільної освіти, вибудовувати стратегії особистісного розвитку та управляти проектною діяльністю дітей

дошкільного віку. Здобувачам освіти було запропоновано розв'язати три практико-орієнтовані творчі ситуації. Загальний результат за розв'язання практико-орієнтованих творчих ситуацій підрозвивався шляхом підсумовування отриманих балів за розв'язання всіх трьох педагогічних завдань за рівнями: неприпустимому, допустимому; оптимальному.

Сума балів отримана здобувачами освіти за виконання тестових і практичних завдань за мотиваційно-особистісним, когнітивно-процесуальним, діяльнісно-управлінським компонентами засвідчувала рівень розвитку проектної культури майбутнього педагога дошкільної освіти. Результати діагности засвідчили, що на неприпустимому рівні проектна культура розвинена у 38,25% випробовуваних, у 41,67% респондентів – діагностовано допустимий рівень розвитку проектної культури, у 20,08% випробовуваних визначено оптимальний рівень розвитку проектної культури.

Якісний аналіз даних показує, що найменш розвиненими у респондентів виявилися мотиваційно-особистісний і діяльнісно-управлінський компонент проектної культури. Це доводить наявність недостатньо виражених мотиваційних настанов на професійно-педагогічну діяльність у великій кількості респондентів, слабо виражених рефлексивних, аналітичних, прогностичних та інших умінь, що визначають зміст проектної культури. Когнітивно-процесуальний компонент виявився найбільш вираженим порівняно з іншими компонентами. Це може свідчити про те, що когнітивній складовій підготовки майбутніх педагогів надається більше значення, ніж забезпеченню умов для набуття досвіду професійної діяльності, реалізації потенційних можливостей здобувачів освіти.

Висновки. У результаті дослідження особливостей розвитку проектної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти зазначено, що проектна культура майбутніх педагогів дошкільної освіти визначається як інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність і готовність майбутнього педагога дошкільної освіти до проектування індивідуальних траєкторій розвитку дітей раннього і дошкільного віку, проектування змісту дошкільної освіти, побудови маршрутів власного розвитку та самовдосконалення проектних знань, умінь навичок і досвіду проектної діяльності.

Встановлено, що структура проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти представлена в сукупності таких трьох компонентів: мотиваційно-особистісний компонент, когнітивно-процесуальний компонент, діяльнісно-управлінський компонент. Визначено рівні розвитку проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти: неприпустимий, допустимий, оптимальний.

Аналіз особливостей розвитку проектної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти засвідчило на необхідності: здійснення цілеспрямованої діяльності спрямованої на розвиток проектної культури майбутніх дошкільної освіти, що повинно передбачати вивчення основ проектної діяльності та методів її реалізації, це дозволяє майбутнім педагогам отримати необхідні знання та навички у цій сфері; проведення

практичної діяльності з впровадження проєктних технологій на заняттях в процесі професійної підготовки, що дозволяє отримати практичні навички та досвід якій сприяє розвитку проєктної культури; фасилітативний супровід розвитку проєктної культури яка передбачає підтримку майбутніх педагогів у розвитку їхньої проєктної культури; забезпечення необхідних ресурсів, це можуть бути матеріали, обладнання, література тощо; сприяння саморозвитку, це можуть бути семінари, тренінги, курси тощо; сприяння творчості та інноваційності це сприяє розвитку їхньої проєктної культури та забезпечує інноваційний підхід до організації освітнього процесу в майбутній професійній діяльності у закладі дошкільної освіти.

Література

1. Бережна Л. Проєктна культура як основний спосіб реалізації інноваційної педагогічної діяльності. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. С. 1–9.
2. Зіневич В. Проєктна діяльність та проєктна культура як передумови інноваційної діяльності педагога. *Витоки педагогічної майстерності*: зб. наук. праць. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. Вип. 15. С. 100–106.
3. Княжева І. А. Теоретико-методологічні засади розвитку методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін в умовах магистратури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 : 13.00.04. Одеса, 2014. 45 с.
4. Кравець С. Г. Особливості розвитку проєктної культури педагогічних працівників закладів професійної освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка*. 2022. Вип. 3 (1), № 50. С. 245–251.
5. Листопад О. А. Теоретико-методичні засади формування професійно-творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : монографія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. 328 с.
6. Листопад О. А., Мардарова І. К. Модульний курс «Комп'ютерні технології в роботі з дітьми» : навчальний посібник для студентів зі спеціальності 012 «Дошкільна освіта». Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 192 с.
7. Листопад О. А., Мардарова І. К. Теоретико-методичні засади формування готовності майбутніх вихователів до використання інформаційно-комунікаційних технологій в організації пізнавальної діяльності дошкільників : монографія. Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 206 с.
8. Мардарова І. К. Підготовка майбутніх вихователів до використання комп'ютерних технологій в організації пізнавальної діяльності старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Одеса, 2012. 21 с.
9. Lystopad O. A., Mardarova I. K., Kuk T. Forming Students' Motivation For Creativity By Means of Edward De Bono's «Six Thinking Hats» Technique. *Наука і освіта : науково-практичний журнал*. 2017. № 8/CLXI. С. 93-96.
10. Raku I. I., Lystopad O. A., Mardarova I. K. The Formation of Future Preschool Teachers' Competence Required for Using Computer Technology. *Наука і освіта : науково-практичний журнал*. 2017. № 5/CLVIII. С. 23-26.

References

1. Berezhna, L. (2010). *Proektna kultura yak osnovnyi sposib realizatsii innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti* [Project culture as the main way of realization of innovative pedagogical activity]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methods of education management*, 3, 1–9. [in Ukrainian].

2. Zinevych, V. (2015). *Proektna diialnist ta proektna kultura yak peredumovy innovatsiinoi diialnosti pedahoha* [Project activity and project culture as prerequisites for 495

innovative teacher's activity]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Excellence*, 15, 100–106. [in Ukrainian].

3. Kniazheva, I. A. (2014). *Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku metodychnoi kultury maibutnikh vykladachiv pedahohichnykh dystsyplyn v umovakh mahistratury* [Theoretical and methodological principles of the development of the methodical culture of the future teachers specializing in pedagogical disciplines under conditions of Master-courses]. Extended abstract of Doctor's thesis. Odesa : SUNPU [in Ukrainian].

4. Kravets, S. H. (2022). *Osoblyvosti rozvytku proiektnoi kultury pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiinoi osvity* [Features of the development of project culture of pedagogical workers of vocational education institutions]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Oleksandra Dovzhenka – Bulletin of Hlukhiv Oleksandr Dovzhenko National Pedagogical University*, 3 (50), 245–251. [in Ukrainian].

5. Lystopad, O. A. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannya profesiyno-tvorchoho potentsialu maybutnikh vykhovateliv doshkil'nykh navchal'nykh zakladiv* [Theoretical and methodological principles of formation of professional and creative potential of future educators of preschool educational institutions] : monohrafiia. Odesa : FOP Bondarenko M. O. [In Ukrainian].

6. Lystopad, O. A., & Mardarova, I. K. (2019). *Modulnyy kurs «Kompyuterni tekhnolohiyi v roboti z ditmy»* [Modular course «Computer technology in working with children»] : navchalnyi posibnyk dlia studentiv zi spetsialnosti 012 «Doshkilna osvita». Odesa : Publisher Bukaev Vadim Viktorovich [in Ukrainian].

7. Lystopad, O. A., & Mardarova, I. K. (2021). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannya hotovnosti maybutnikh vykhovateliv do vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy v orhanizatsiyi piznavalnoi diyalnosti doshkilnykiv* [Theoretical and methodological principles of forming the readiness of future educators to use information and communication technologies in the organization of cognitive activity of preschoolers] : monohrafiia. Odesa : Publisher Bukaev Vadim Viktorovich [in Ukrainian].

8. Mardarova, I. K. (2012). *Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do vykorystannya kompiuternykh tekhnolohii v orhanizatsii piznavalnoi diyalnosti starshykh doshkilnykiv* [Training future educators in using computer technologies in the organization of senior preschool children's cognitive activity]. Extended abstract of PhD's thesis. Odesa : SUNPU [in Ukrainian].

9. Lystopad, O. A., Mardarova, I. K., & Kuk, T. (2017). *Formuvannya motyvatsiyi uchniv do tvorchosti za dopomohoyu tekhniky «Shist kapelyukhiv myslennya» Edvarda De Bono* [Forming Students' Motivation For Creativity By Means of Edward De Bono's «Six Thinking Hats» Technique]. *Nauka i osvita: naukovo-praktychnyy zhurnal – Science and education: scientific and practical journal*, № 8/CLXI, 93–96 [in English].

10. Raku, I. I., Lystopad, O. A., & Mardarova, I. K. (2017). *Formuvannya kompetentnosti maybutnikh doshkilnykiv, neobkhidnykh dlya vykorystannya kompyuternykh tekhnolohiy* [The Formation of Future Preschool Teachers' Competence Required for Using Computer Technology]. *Nauka i osvita: naukovo-praktychnyy zhurnal – Science and education: scientific and practical journal*, № 5/CLVIII, 23–26 [in English].

АНОТАЦІЯ

Метою статті є аналіз особливостей розвитку проєктної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Проведене дослідження дає підставу розглядати педагогічне проєктування як особливий вид складної багатоступеневої діяльності, що виявляється у володінні педагогом проєктними знаннями, уміннями та здібностями їх застосування у розв'язанні професійних завдань.

Проектна культура майбутніх педагогів дошкільної освіти це інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність і готовність майбутнього педагога дошкільної освіти до проектування індивідуальних траєкторій розвитку дітей раннього і дошкільного віку, проектування змісту дошкільної освіти, побудови маршрутів власного розвитку та самовдосконалення проектних знань, умінь навичок і досвіду проектної діяльності.

Проектна культура педагога дошкільної освіти включає: розуміння особливостей дошкільного віку (глибоке розуміння особливостей розвитку дитини дошкільного віку, її потреб і можливостей, знати, які методи і підходи до організації освітнього процесу є найбільш ефективними у цьому віковому періоді); формування творчого, ігрового середовища закладу дошкільної освіти (створювати цікаве та стимулююче ігрове середовище для дітей дошкільного віку, сприяти їх творчому розвитку та самовираженню через гру); розвиток творчого мислення (стимулювати творчість дітей, сприяти розвитку їх творчого мислення та уяви, надавати можливості для самостійного творчого виявлення дітей, підтримувати їх ідеї та ініціативи); використання проектних методів у роботі з дітьми (вміти організовувати та проводити проектну роботу з дітьми дошкільного віку, використовувати різні методи та форми роботи, такі як групова робота, дослідницька діяльність, майстер-класи тощо); сприяння соціальному розвитку (створювати умови для соціального розвитку дітей, сприяти формуванню навичок співпраці, комунікації та взаємодії з оточуючим світом, організовувати спільні проекти та заходи, які сприяють соціалізації дітей).

Встановлено, що структура проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти представлена в сукупності таких трьох компонентів: мотиваційно-особистісний компонент, когнітивно-процесуальний компонент, діяльнісно-управлінський компонент. Визначено рівні розвитку проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти: неприпустимий, допустимий, оптимальний. Представлено результати експериментального дослідження розвитку проектної культури майбутніх педагогів дошкільної освіти.

Ключові слова: проєкт, розвиток, проєктна діяльність, педагог, дошкільник, розвиток проєктних умінь, проєктна культура.

УДК 378.147:81'243

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-498-509

**INTEGRATED LEARNING AS A MODERN APPROACH
TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE
IN PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

**ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК СУЧАСНИЙ ПІДХІД
ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Olha MILIUTINA,

PhD in Pedagogy, Associate
Professor

miliutina@gnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8973-8778>

Ольга МИЛЮТИНА,

кандидат педагогічних наук,
доцент

Kateryna FEDCHENKO,

Lecturer

fedchenko@gnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0004-3311-663X>

Катерина ФЕДЧЕНКО,

асистент

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженка,

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: October 31, 2023

Revised manuscript accepted: November 12, 2023

ABSTRACT

The article analyses and determines the practical value of theoretical studies of integrated learning as a modern approach to teaching a foreign language in pedagogical higher education institutions. The relevance of using integrated learning is related to the student-centred orientation and modernisation of higher education in Ukraine, which should be focused primarily on the best international practices, students' future professional activity and their realisation as individuals in modern society.

It emphasises that integration is the result of a high level of implementing interdisciplinary links, which involves establishing relations between branches of knowledge in order to study the common and distinctive features deeply. It is emphasised that the primary goal of integrated learning is to use interdisciplinary integration to create optimal conditions for the students' general, physical and mental development and competencies. The article identifies the main types, levels, approaches and advantages of implementing integrated learning in the educational process.

The authors highlight the three most common approaches to teaching a foreign language in higher education institutions based on integrated learning (ESP, CLIL EMI). Teaching English for Specific Purposes (ESP) is one of the most established approaches in higher education institutions. Studying a foreign language within this approach is performed considering the future profession or speciality. A dual focus characterises the approach of Content and Language Integrated Learning (CLIL). It emphasises the use of

a foreign language as a means of acquiring professional and general competencies within the CLIL approach. Using English as a medium of instruction (EMI) involves learning all educational components in a foreign language. The main advantages and difficulties of implementing EMI in pedagogical higher education institutions are mentioned. It is emphasized that the transition should be gradual and systematic.

The article summarises that introducing integrated learning is a natural phenomenon in higher education modernising. In general, integration will enable students to acquire generalised, comprehensive knowledge that can broaden their horizons and perception of the world and prepare them for future professional activities.

Keywords: *integration, integrated learning, higher education institution, English for Specific Purposes (ESP), Content and Language Integrated Learning (CLIL), English as a Medium of Instruction (EMI).*

Вступ. Однією із важливих умов успішної інтеграції України до світового освітньо-наукового простору є підготовка молодих спеціалістів, які набули високого рівня професійних компетентностей та здатні здійснювати іншомовну комунікативну діяльність. Окрім того, виклики глобальної діджиталізації освіти підкреслюють необхідність формування не тільки фахової, а й комунікативної компетентностей майбутніх учителів на належному рівні. Закономірним є соціальне замовлення на вивчення іноземних мов у поєднанні з фаховою підготовкою.

Нині інтеграція як процес широко охоплює сучасну українську та світову педагогіку, зміст, методи, технології навчання й виховання. Серед основних напрямів сучасних досліджень проблеми інтегрованого навчання знань варто виокремити методологічне обґрунтування шляхів впровадження інтеграції та інтегрованого навчання в освітній процес (Є. Бойко, О. Горбатюк, О. Рафальська, Г. Юхимович, Т. Куценко). Проблемами наукових розвідок дослідників стали різні аспекти викладання іноземної мови в межах інтегрованого навчання, а саме: використання в формуванні та розвитку вмінь іншомовного професійного спілкування в закладах вищої освіти (L. Anthony, Т. Брик, Н. Лебошина, Л. Морська, Л. Купчик, А. Літвінчук, С. Бортник), використання комунікативного аспекту інтегрованого навчання в модернізації змісту іншомовної освіти (О. Жданова-Неділько, Д. Полтавченко, Л. Халаяк-Васильєва, О. Яременко-Гасюк), визначення поняття інтегрованого навчання професійної діяльності засобами іноземної мови (С. Коновальчук), характеристика проблем імплементації фахових дисциплін з англійською мовою викладання в програму підготовки здобувачів вищої освіти (Н. Бурмакіна), вивчення інтегрованого навчання як засобу підвищення мотивації до навчання (О. Рудичик) тощо.

Загалом, ідея використання інтегрованого навчання виникла в результаті зростання вимог до рівня володіння іноземною мовою при обмеженому часі для її вивчення. Актуалізація питання використання інтегрованого навчання пов'язана зі студентоцентричним спрямуванням вищої освіти в Україні, яка має бути орієнтована в першу чергу на майбутню професійну діяльність та реалізацію здобувача вищої освіти як особистості в сучасному суспільстві. Одним з основоположних принципів концепції Нової української школи (НУШ) є активне впровадження

інтеграційних механізмів в освітній процес. Саме тому майбутній спеціаліст, учитель нового покоління, має бути всебічно розвинутою особистістю та володіти методиками інтегрованого навчання.

Власне, **метою** статті є визначення практичної цінності, аналіз й узагальнення теоретичних досліджень інтегрованого навчання як сучасного підходу до викладання іноземної мови в педагогічних закладах вищої освіти.

Методи та методики дослідження. Для досягнення мети статті використано такі теоретичні методи та пізнавальні прийоми, як аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення праць сучасних українських та закордонних науковців у галузі інтегрованого навчання.

Результати та дискусії. Для окреслення значення терміну «інтегроване навчання» варто звернути увагу на першочергове тлумачення «інтегрованості» в освіті. Наразі в методичній літературі існує велика кількість визначень, але зосередимо увагу на тому, що інтеграція є результатом високого рівня імплементації міжпредметних зв'язків, що передбачають встановлення та налагодження наскрізних ліній між галузями знань з метою глибинного дослідження спільних та відмінних рис. Варто зауважити, що інтеграція передбачає спосіб побудови освітнього процесу для забезпечення принципів системності та цілісності. Для формування комплексного уявлення про людину як частину навколишнього світу інтегрований підхід спирається на знання, спільні для кількох конкретних наукових галузей (Коновальчук, 2011).

Зазначимо, що під час впровадження та реалізації інтегрованого навчання варто враховувати основні види інтеграції: 1. «З'єднання» (поєднання всіх компонентів змісту уроку за однією темою, які реалізуються послідовно один за одним, без визначення пріоритетності); 2. «Мутуалізм» (тісне та рівноправне співвідношення (співіснування) компонентів змісту навчання); 3. «Дисперсія» (найбільше взаємопроникнення (розсіяння) компонентів змісту, коли межі між ними «розмиваються» та вони утворюють однорідний зміст); 4. «Підпорядкування» (підпорядкування двох чи кількох компонентів єдиному головному. «Інтегративне ядро», яке дозволяє вирішувати освітні, розвивальні та виховні завдання не на кожному компоненті змісту окремо, а на їх поєднанні); 5. «Ретрансляційна» (один із панівних компонентів реалізується засобами допоміжних та передбачає сильне взаємопроникнення компонентів змісту) (Коновальчук, 2011).

Упровадження інтеграції в освітній процес є досить актуальним, адже воно надає низку переваг та передбачає можливість: досягати цілісності та системності викладу матеріалу; «ущільнювати» споріднений матеріал декількох освітніх компонентів з однієї теми й уникати дублювання; опанувати значний обсяг навчального матеріалу за менший проміжок часу; формувати творчу особистість та здібності здобувачів вищої освіти; застосовувати сформовані компетентності з різних освітніх компонентів у майбутній педагогічній діяльності (Бойко, 2019).

Отже, інтеграція спрямована на те, щоб допомагати подолати фрагментарність та мозаїчність знань здобувачів вищої освіти,

забезпечувати опанування ними загальними, фаховими компетентностями та системою людських цінностей, а також формувати цілісний світогляд. Такий вид навчання може вирішити певні виклики в освіті, наприклад, розбіжність між великим обсягом знань та обмеженими кадровими ресурсами, теоретичними знаннями й їх практичним застосуванням тощо. Здобувачам вищої освіти ближчий та зрозуміліший навчальний матеріал, який побудований на взаємозв'язках з повсякденною діяльністю людини, міждисциплінарних паралелях, що є запорукою успішного формування не тільки фахових компетентностей, але й загальних, зокрема, вміння вчитися та застосовувати їх у повсякденному житті та майбутній професійній діяльності. У зв'язку з цим, особливість інтеграції в освіті полягає в уніфікації складових освітнього процесу, а саме змісту, форми, методів, результатів навчання (Брик & Лебошина, 2019).

За В. Кулішовим, інтеграційні процеси спрямовані на формування нових освітніх ідеалів – реалізацію цілісної системи компетентностей особистості, розвиток творчих здібностей і потенційних можливостей здобувачів освіти (Кулішов, 2021). Відповідно до структури інтеграційних процесів виділяють такі ступені інтеграції: **тематична інтеграція** (розкриття теми в контексті двох-трьох освітніх компонентів); **проблемна інтеграція** (вирішення проблемної ситуації можливостями різних освітніх компонентів); **концептуальна інтеграція** (розгляд концепції в контексті різних освітніх компонентів можливостями їх засобів і методів); **теоретична інтеграція** (тлумачення теорії філософським взаємопроникненням) (Горбатюк, 2022).

Інтеграція може реалізуватися як у межах окремого освітнього компонента, так і в контексті різних дисциплін. Зважаючи на це, визначають такі види інтеграції: **контент орієнтована інтеграція** (інтеграція на основі змісту освітніх компонентів), яка імплементується в формі тематичного навчання, тобто навчання на основі однієї теми знань з різних освітніх компонентів; **інтеграція навичок** (інтеграція для формування способів дій), що реалізується в межах освітніх компонентів чи протягом тематичного навчання. Метою такої інтеграції є формування в здобувачів освіти наскрізних та ключових компетентностей з подальшим поступовим ускладненням; **інтеграція перспектив** (інтеграція на ціннісно-смысловому рівні), яка реалізується наскрізно в контексті всіх освітніх компонентів («Інтегроване навчання», n.d.)

На основі визначення інтеграції встановлено, що інтегроване навчання ґрунтується на комплексному підході (Chiarotto, 2011), що дозволяє формувати в здобувачів освіти цілісне сприйняття навколишнього світу (Горбатюк, 2022). У такий спосіб освіта розглядається через призму загальної картини та ділиться на окремі галузі, а навчання ґрунтується на використанні складників наук загалом («Інтегроване навчання», n.d.). Основна мета інтегрованого навчання – використання міждисциплінарної інтеграції для створення оптимальних умов для загального, фізичного та розумового розвитку здобувачів освіти, їхніх загальних та фахових компетентностей.

Існують різні підходи до організації інтегрованого навчання в сучасному закладі освіти. На думку української дослідниці Т. Куценко, основними є: **мультидисциплінарний** – інтеграція змісту декількох предметів на рівних засадах; **міждисциплінарний** – взаємопроникнення навчального матеріалу з різних навчальних предметів; **трандисциплінарний** – інтеграція багатьох предметів для формування цілісного уявлення щодо певної теми, ідеї, концепції тощо (Куценко, 2020).

Таким чином, спільним для різних підходів є формування цілісного уявлення про освітні компоненти та світ загалом. Беззаперечним є факт, що кожен з підходів має переваги й недоліки. Беручи за основу зазначені підходи та основні нормативні документи для організації освітнього процесу в закладі вищої освіти, викладач може розробити інтегровану робочу програму або впроваджувати інтегроване навчання через виконання міждисциплінарних проєктів, проведення тематичних семінарів, екскурсійних днів тощо. Аналіз методичної та наукової літератури підтверджує використання різноманітних моделей інтегрованого навчання в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти: від фрагментарної інтеграції в курс іншомовної підготовки до повного занурення, коли вся освітня програма буде створена на основі інтегрованого навчання.

У сучасних наукових роботах з питань професійно орієнтованої іншомовної підготовки виділяють три найпоширеніших підходи викладання іноземної мови на основі інтеграції: *викладання англійської мови для спеціальних цілей* (ESP – English for Specific Purposes), *предметно-мовне інтегроване навчання* (CLIL – Content and Language Integrated Learning) та *англійська мова як мова навчання* (EMI – English as a Medium of Instructions).

Викладання англійської для спеціальних цілей (ESP) є одним із найбільш усталених підходів до викладання англійської мови в закладах вищої освіти. Найактивнішими розробниками такого підходу стали Пітер Стревенс, Джек Івер та Джон Свейлз, які зробили значний внесок у його розробку впродовж 60-х років ХХ століття. Вони наголошували, що в різних сферах та галузях знань англійська мова може відрізнитися за складом лексичних одиниць, набором активних граматичних конструкцій, стилями мовлення тощо (Морська, 2012). Такий професійно орієнтований підхід до навчання англійської мови за професійним спрямуванням формує компетентність до іншомовного спілкування в професійних, ділових, наукових, дослідницьких комунікативних ситуаціях (Anthony, 2018). Він охоплює елементи комунікативного підходу до викладання мови (CLT – Communicative Language Teaching), викладання мови на основі комунікативних завдань (TBLT), проєктно-орієнтованого навчання (PBL – Project-Based Learning) та багатьох інших підходів, але також має власні унікальні особливості, зокрема орієнтацію на здобувача освіти, тісний зв'язок зі спеціалізованими предметами та зосередженість на співпраці викладача та здобувачів освіти як у плануванні, так і в практичній реалізації (Anthony, 2018). Дослідниця Каліфорнійського університету Ізраа А. Альбазрі пропонує таке розмежування англійської мови для спеціальних цілей (див. Рис. 1):

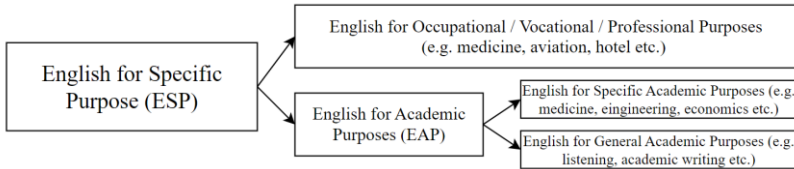

Рис. 1 Розмежування англійської мови для професійних цілей за професійними сферами (Albassri, 2016)

Таким чином, у межах підходу здійснюється урахування потреб здобувачів вищої освіти у вивченні іноземної мови, які пов'язані з особливостями майбутньої професії або спеціальності. Недоліком такого підходу А. Беляєва вважає можливість того, що викладання іноземної мови може звестись до формування фрагментарних предметних знань, у той час, як професійна діяльність майбутнього спеціаліста має спиратись на цілісні знання та компетентності (Беляєва, 2015).

Підхід предметно-мовного інтегрованого навчання (Content and Language Integrated Learning – CLIL) передбачає вивчення предметів освітньої програми іноземними мовами («CLIL», n.d.). Він дає можливість формувати іншомовні лінгвістичні та комунікативні компетентності в освітньому контексті, у якому формуються та розвиваються загальні та фахові компетентності (Рудичик, 2020).

За визначенням автора терміну Д. Марша (1994), «CLIL refers to situations where subjects, or parts of subjects, are taught through a foreign language with dual-focused aims, namely the learning of content and the simultaneous learning of a foreign language» (CLIL належить до ситуацій, коли предмети або їх частини викладаються іноземною мовою з подвійною метою, а саме вивчення як змісту фахового предмета, так й одночасне вивчення іноземної мови – переклад авт.).

Отже, основною метою CLIL є використання мови навчання (Language 2 – далі L2), яка є відмінною від рідної мови здобувачів освіти (Language 1 – далі L1), щоб засвоїти формальний зміст дисципліни. Іноземна мова (L2) вивчається в результаті ініціювання лінгвістичних компетентностей, щоб сприйняти зміст, необхідний для конкретного предмета (Khaliavka-Vasylieva & Zhdanova-Nedilko, 2022). Тому, однією із важливих характеристик методики CLIL є її дуальна спрямованість, бо іноземна мова виступає не метою, а засобом формування компетентностей з навчальних дисциплін і водночас поглиблює навички володіння іншомовними комунікативними стратегіями (Яременко-Гасюк & Полтавченко, 2019).

Наприкінці 90-х років групою педагогів-дослідників була розроблена система «4Cs», зміст якої полягає в тому, що в основі методики CLIL знаходяться 4 компоненти: 1. Content (зміст) – стимулювання процесу формування та розвитку компетентностей з предмета; 2. Communication (спілкування) – використання іноземної мови (L2) як засобу отримання знань з предмета; 3. Cognition (пізнавальні

здібності/пізнання) – розвиток мисленневих здібностей для вивчення освітнього компонента та іноземної мови; 4. Culture (культура) – розуміння особливостей різних культур для соціалізації в полікультурному суспільстві, збереження власної культури (Coyle et al., 2010).

Таким чином, урахування елементів системи «4Cs» підкреслює необхідність для вчителів зосереджуватися не лише на змісті предметів та мові, але й на динамічних аспектах інтегрованого навчання, без яких не можна ефективно формувати ні мовні, ні предметні компетентності.

Упровадження інтегрованого навчання через використання англійської як мови навчання (English as a Medium of Instructions – EMI) викликано глобалізаційними процесами та інтернаціоналізацією освіти.

За визначенням провідних науковців у галузі EMI Е. Макаро, С. Керл, Дж. Пан, Дж. Ен та Дж. Дірден (2018) «The use of the English language to teach academic subjects (other than English itself) in countries or jurisdictions where the first language of the majority of the population is not English.» (*Використання англійської мови для викладання навчальних предметів (окрім самої англійської) у країнах або юрисдикціях, де рідною мовою більшості населення не є англійська – переклад авт.*).

Одним з головних чинників упровадження програм EMI є надання здобувачам вищої освіти фахових компетентностей та вдосконалення володіння англійською мовою для формування іншомовної компетентності, збільшення шансів для працевлаштування та покращення міжнародної мобільності (Бортник, 2019). Також упровадження цього підходу в українських закладах вищої освіти є засобом підвищення рейтингу закладу, механізмом атракції іноземних студентів за різними освітніми ступенями та їх подальшим працевлаштуванням на українському ринку праці (Купчик & Літвінчук, 2022).

Деякі дослідники вважають, що методика EMI є результатом розвитку інтеграції вивчення іноземної мови та фахової дисципліни. Якщо під час викладання іноземної мови для спеціальних цілей (ESP) 20%-30% становить фаховий (предметний) контент, а 70%-80% мовний контент, то в предметно-мовному навчанні (CLIL) співвідношення – 50% і 50%. У випадку застосування англійської мови як мови навчання (EMI) основний акцент робиться на фаховому предметі, й англійська мова є мовою викладання, а не вивчення.

Таким чином, вивчення іноземної мови в педагогічному закладі вищої освіти розпочинається в межах професійного спрямування іноземної мови (ESP) та спирається на вивчення освітніх компонентів. Наступним етапом може стати впровадження інтеграції фахових предметів з вивченням іноземної мови (CLIL). На завершальному етапі за достатнього рівня іншомовної підготовки викладання освітніх компонент відбувається іноземною мовою (EMI). Проте, аналіз наукової та методичної літератури дозволив виокремити певні виклики та труднощі запровадження EMI у закладах вищої освіти. Серед ключових варто згадати рівень володіння іноземною мовою як здобувачів освіти, так і викладачів профільних дисциплін, необхідність розв'язання

дидактичних проблем, пов'язаних з методикою, техніками та стратегіями навчання за програмою фахових дисциплін та інші (Бурмакіна, 2023).

Висновки. Отже, сучасні інтеграційні процеси в освіті викликані як динамічними змінами суспільно-виробничого характеру, так і пошуком шляхів модернізації освітнього середовища в Україні. Основна мета інтегрованого навчання як сучасного підходу до викладання іноземної мови в педагогічних закладах вищої освіти – це використання міждисциплінарної інтеграції для створення оптимальних умов для загального, фізичного та розумового розвитку здобувачів вищої освіти, формування загальних та фахових компетентностей, розширення кругозору, цілісного сприйняття навколишнього світу та підготовка до майбутньої професійної діяльності в закладах вищої освіти. Незважаючи на зазначені виклики та труднощі, впровадження інтегрованого навчання, його імплементація важлива та необхідна сучасним закладам вищої освіти, адже для подальшої професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці недостатньо наявності лише вузької спеціалізації. Нині інтегроване навчання залишається актуальним напрямом для модернізації змісту освіти. Перспективи для подальших досліджень вбачаємо в поглибленому вивченні стану реалізації інтегрованого навчання в педагогічних закладах вищої освіти України.

Література

1. Беляева А. Англійська мова за професійним спрямуванням: зміст та цілі дисципліни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 52. С. 36–38. URL : <https://lingvi.oa.edu.ua/articles/2015/n52/14.pdf> (дата звернення: 02.10.2023).
2. Бойко Є. Г., Рафальська О. О., Юхимович Г. П. Інтегрований підхід до навчання в освітньому процесі. *Управління розвитком складних систем* : збірник наукових праць / гол. ред. Лізунов П. П. Київ : Київський національний університет будівництва і архітектури, 2019. № 38. С. 92–97. URL : <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12da0282-e255-47a1-812d-9280551c554f/content> (дата звернення: 03.09.2023).
3. Бортник С. Б. Англійська як мова викладання: виклики й особливості роботи викладачів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Том 30 (69). № 3. Ч. 1. С. 96–101. URL : https://philol.vernadskyjournals.in.ua/eng/journals/2019/3_2019/part_1/20.pdf (дата звернення: 13.09.2023).
4. Брик Т. О., Лебошина Н. В. Використання CLIL (інтегрованого предметно-мовного навчання) у формуванні та розвитку вмінь іншомовного професійного спілкування майбутніх офіцерів у вищих навчальних закладах. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 69. С. 41–43. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.1/13.pdf> (дата звернення: 13.09.2023).
5. Бурмакіна Н. Проблеми імплементації фахових дисциплін з англійською мовою викладання у програму підготовки здобувачів вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомеря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 59. Том 1. С. 239–243. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/59_2023/part_1/59-1_2023.pdf#page=239 (дата звернення: 13.09.2023).

6. Горбатюк О. В. Інтегроване навчання в сучасній школі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С. 144–145. URL : <https://biolog.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/naukovi-pratsi-k-pnu-im.i.-ohiiienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii-vyp.21.pdf#page=144> (дата звернення: 20.09.2023).

7. Інтегроване навчання. *EdEra*. URL : https://edera.gitbook.io/glossary/integraciya/intehrovane_navchannia (дата звернення: 23.09.2023)

8. Коновальчук С. Зміст поняття інтегрованого навчання професійної діяльності засобами іноземної мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Випуск 96 (2). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. С. 503–506. URL : https://cusu.edu.ua/download/nz_2011_96_2.pdf#page=503 (дата звернення: 03.09.2023).

9. Кулішов В. С. Теоретичні і методичні аспекти проведення інтегрованих занять у закладі професійної освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2021. 68 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724681> (дата звернення: 15.09.2023).

10. Купчик Л., Літвінчук А. Англійська мова як засіб викладання у вищій школі: європейський контекст. *Молодь і ринок*. 2022. Вип. 9-10 (207-208). С. 118–122. DOI: 10.24919/2308-4634.2022.271021

11. Куценко Т. Інтеграція у світовій шкільній освіті: суть, види та шляхи реалізації. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том 3. С. 173-179. URL : http://aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/27-3_2020.pdf#page=173 (дата звернення: 15.09.2023).

12. Морська Л. І. Англійська мова для спеціальних цілей (ESP): історія виникнення підходу та його специфіка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 25. С. 136–138. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/917> (дата звернення: 25.09.2023).

13. Рудичик О. М. Предметно-мовне інтегроване навчання як засіб підвищення мотивації до навчання. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2020. Вип. 2 (131). С. 116–121. DOI: 10.24195/2617-6688-2020-2-15.

14. Яременко-Гасюк О. О., Полтавченко Д. В.. Комуникативний аспект методики CLIL у модернізації змісту іншомовної освіти в закладах загальної середньої освіти. *Київський науково-педагогічний вісник*. 2021. Вип. 22. С. 79–84. URL : http://knopp.org.ua/file/22_2021.pdf#page=79 (дата звернення: 13.09.2023).

15. Albassri I. A. Needs-Analysis-Informed Teaching for English for Specific Purposes. *Electronic Theses, Projects, and Dissertations*. 2016. 143 p. URL : <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/274> (дата звернення: 22.09.2023).

16. Anthony L. *Introducing English for Specific Purposes*. 1st edition. New York, 2018. 220 p. URL : <https://www.routledge.com/Introducing-English-for-Specific-Purposes/Anthony/p/book/9781138936652> (дата звернення: 25.09.2023)

17. Chiarotto L. *Natural curiosity : a resource for teachers : building children's understanding of the world through environmental inquiry*. Laboratory School at the Dr. Eric Jackman Institute of Child Study Ontario Institute for Studies in Education. Canada : University of Toronto, 2011. 167 p.

18. CLIL. *British Council. Teaching English*. URL : <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/knowing-subject/clil> (дата звернення: 13.09.2023)

19. Coyle D., Hood P., Marsh D. Content and language integrated learning. England : Cambridge University Press, 2010.
20. Khaliavka-Vasylieva L., Zhdanova-Nedilko O. Використання CLIL для вивчення іноземної мови у педагогічному закладі освіти. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*. 2022. С. 103–112. DOI: 10.54264/0050
21. Macaro E., Curle S., Pun J., An J., Dearden J. A systematic review of English medium instruction in higher education. *Language Teaching*. 2018. № 51 (1). С. 36–76. DOI: 10.1017/S0261444817000350
22. Marsh D. Bilingual education & content and Language Integrated learning. Paris: *International Association for Cross-cultural Communication*. 1994. Language Teaching in the Member States of the European Union (Lingua), University of Sorbonne.

References

1. Bieliaieva, A. (2015). *Anhliiska mova za profesiinym spriamuvanniam: Zmist ta silii dystsypliny* [English for specific purposes: Content and objectives of the discipline]. Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu «Ostrozka Akademiia». Seria «Filolohichna» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Series «Philology», 52, 36–38. URL : <https://lingvi.oa.edu.ua/articles/2015/n52/14.pdf> [in Ukrainian].
2. Boiko, Ye. H., Rafalska, O. O., & Yukhymovych, H. P. (2019). *Intehrovanyi pidkhid do navchannia v osvithnomu protsesi* [Integrated approach to learning in the educational process]. Upravlinnia Rozvytkom Skladnykh System – Management of the Development of Complex Systems, 38, 92–97. URL : <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12da0282-e255-47a1-812d-9280551c554f/content> [in Ukrainian].
3. Bortnyk, S. B. (2019). *Anhliiska yak mova vykladannia: Vykyky y osoblyvosti roboty vykladachiv* [English as a medium of instruction: Challenges and peculiarities of teachers' work]. Vcheni Zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seria: Filolohiia. Sotsialni Komunikatsii – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series «Philology. Social Communications», 69 (3), 96–101. URL : https://philol.vernadskyjournals.in.ua/eng/journals/2019/3_2019/part_1/20.pdf [in Ukrainian].
4. Bryk, T. O., & Liebozhyna, N. V. (2019). *Vykorystannia CLIL (intehrovanoho predmetno-movnoho navchannia) u formuvanni ta rozvytku vmin inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia maibutnikh ofitseriv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Use of CLIL in the forming prospective officers' skills of foreign language professional communication in higher military educational institutions]. Molody vchenyi – Young Scientist, 69, 41–43. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.1/13.pdf> [in Ukrainian].
5. Burmakina, N. (2023). *Problemy implementatsii fakhovykh dystsyplin z anhliiskoiu movoiu vykladannia u prohramu pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity* [The implementation problems of academic subjects with emi in the curriculum of higher education seekers]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities, 59, 239–243. URL : http://www.afpn-journal.in.ua/archive/59_2023/part_1/59-1_2023.pdf#page=239 [in Ukrainian].
6. Horbatiuk, O. V. (2022). *Intehrovane navchannia v suchasniy shkoli* [Integrated learning in the modern school]. Naukovi Pratsi Kamianets-Podilskoho Natsionalnoho Universytetu Imeni Ivana Ohienka – Collection of Scientific Papers Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, 21, 144–145. URL : <https://biolog.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/naukovi-pratsi-k-pnu-im.i.-ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii-vyp.21.pdf#page=144> [in Ukrainian].
7. EdEra. (n.d.). *Intehrovane navchannia* [Integrated learning]. URL : https://edera.gitbook.io/glossary/integraciya/intehrovane_navchannia [in Ukrainian].
8. Konovalchuk, S. (2011). *Zmist poniattia intehrovanoho navchannia profesiinoi diialnosti zasobamy inozemnoi movy* [The content of the concept of integrated teaching of professional activity by means of a foreign language]. Naukovi

Zapysky – Scientific Notes, 96 (2), 503–506. URL : https://cusu.edu.ua/download/nz_2011_96_2.pdf#page=503 [in Ukrainian].

9. Kulishov, V. S. (2021). *Teoretychni i metodychni aspekty provedennia integrovanykh zaniat u zakladi profesiinoi osvity na zasadakh kompetentnisnogo pidkhodu* [Theoretical and methodological aspects of conducting integrated classes in a vocational education institution based on a competence-based approach]. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724681> [in Ukrainian].

10. Kupchuk, L., & Litvinchuk, A. (2022). *Anhliiska mova yak zasib vykladannia u vyshchii shkoli: Yevropeyskyi kontekst* [English as a medium of instruction in higher education: The European context]. *Molod i Rynok – The Youth and the Market*, 9–10 (207–208), 118–122. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.271021> [in Ukrainian].

11. Kutsenko, T. (2020). *Intehratsiia u svitovii shkilnii osviti: Sut, vydy ta shliakhy realizatsii* [Integration in the world school education: The essence, types and ways of implementation.]. *Aktualni Pytannia Humanitarnykh Nauk – Current Issues of the Humanities*, 27, 173–179. URL : http://aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/27-3_2020.pdf#page=173 [in Ukrainian].

12. Morska, L. I. (2012). *Anhliiska mova dlia spetsialnykh tsilei (ESP): Istoriia vynyknennia pidkhodu ta yoho spetsyfika* [English for Specific Purposes (ESP): the history of the approach and its specificity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Herald of Uzhhorod University*, 25, 136–138. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/ispui/handle/lib/917> [in Ukrainian].

13. Rudychuk, O. M. (2020). *Predmetno-movne integrovane navchannia yak zasib pidvyshchennia motyvatsii do navchannia* [Content and language integrated learning as a means to increase students' motivation]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrajinskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni K. D. Ushynskoho – Scientific bulletin of K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University*, 2 (131), 116–121. <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-2-15> [in Ukrainian].

14. Iaremenko-Hasiuk, O. O., & Poltavchenko, D. V. (2021). *Komunikatyvnyi aspekt metodyky CLIL u modernizatsii zmistu inshomovnoi osvity v zakladakh zahalnoi serednoi osvity* [Communicative aspect of the CLIL methodology in the modernisation of the content of foreign language education at general secondary education institutions]. *Kyivskyi Naukovo-pedahohichniy Visnyk – Kyiv Scientific and Pedagogical Bulletin*, 22, 79–84. URL : http://knopp.org.ua/file/22_2021.pdf#page=79 [in Ukrainian].

15. Albassri, I. A. (2016). *Needs-Analysis-Informed Teaching for English for Specific Purposes*. *Electronic Theses, Projects, and Dissertations*, 143. URL : <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/274> [in English].

16. Anthony, L. (2018). *Introducing English for Specific Purposes (#1st edition)*. New York. URL : <https://www.routledge.com/Introducing-English-for-Specific-Purposes/Anthony/p/book/9781138936652> [in English].

17. Chiarotto, L. & Dr Eric Jackman Institute of Child Study Laboratory School. (2011). *Natural curiosity : a resource for teachers : building children's understanding of the world through environmental inquiry (#1st edition)*. Laboratory School at the Dr. Eric Jackman Institute of Child Study Ontario Institute for Studies in Education University of Toronto [in English].

18. British Council (n.d.). *CLIL. Teaching English*. URL : <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/knowing-subject/c/clil> [in English].

19. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *Content and language integrated learning*. Cambridge, England : Cambridge University Press. [in English].

20. Khaliavka-Vasyliieva, L., & Zhdanova-Nedilko, O. (2022). *Vykorystannia CLIL dlia vyvchennia inozemnoi movy u pedahohichnomu zakladi osvity* [Using CLIL for learning a foreign language in a pedagogical higher educational institution]. *Zeszyty*

Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 15, 103–112. <https://doi.org/10.54264/0050> [in Ukrainian].

21. Macaro, E., Curle, S., Pun, J., An, J., & Dearden, J. (2018). *A systematic review of English medium instruction in higher education*. *Language Teaching*, 51(1), 36-76. <https://www.doi.org/10.1017/S0261444817000350> [in English].

22. Marsh, D. (1994). *Bilingual education & content and Language Integrated learning*. Paris: International Association for Cross-cultural Communication. *Language Teaching in the Member States of the European Union (Lingua)*, University of Sorbonne [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз і узагальнення, визначено практичну цінність теоретичних досліджень інтегрованого навчання як сучасного підходу до викладання іноземної мови в педагогічних закладах вищої освіти. Актуалізація використання інтегрованого навчання пов'язана зі студентоцентризованим спрямуванням та модернізацією вищої освіти в Україні, яка має бути орієнтована, у першу чергу, на кращі світові практики та майбутню професійну діяльність здобувачів освіти, їх реалізацію як особистостей у сучасному суспільстві.

Акцентовано на тому, що інтеграція є результатом високого рівня імплементації міжпредметних зв'язків, що передбачають встановлення та налагодження зв'язку між галузями знань з метою ґлибинного дослідження спільних та відмінних рис. Підкреслено, що основна мета інтегрованого навчання – використання міждисциплінарної інтеграції для створення оптимальних умов для загального, фізичного та розумового розвитку здобувачів вищої освіти, їх компетентностей. У статті визначено основні види, ступені, підходи та переваги впровадження інтегрованого навчання в освітній процес.

Розглянуто три найпоширеніших підходи викладання іноземної мови в закладах вищої освіти на основі інтегрованого навчання (ESP, CLIL EM). Розглянуто, що викладання англійської для спеціальних цілей (ESP) є одним із найбільш усталених підходів до викладання англійської мови в закладах вищої освіти. Вивчення іноземної мови в межах зазначеного підходу здійснюється з урахуванням особливостей майбутньої професії або спеціальності. Підхід предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) характеризується дуальною спрямованістю. Підкреслено, використанням іноземної мови як засобу засвоєння фахових та загальних компетентностей у межах підходу CLIL. Використання англійської як мови навчання (EM) передбачає вивчення всіх освітніх компонентів іноземною мовою. Визначено основні переваги та труднощі впровадження EM в педагогічних закладах вищої освіти. Перехід від одного підходу до іншого має відбуватися поступово та системно.

Підсумовано, що впровадження інтегрованого навчання є закономірно обумовленим явищем у контексті модернізації вищої освіти. Загалом, інтеграція дасть можливість здобувачам освіти опанувати узагальненими, сукупними знаннями, що розширять їхній кругозір, цілісне сприйняття навколишнього світу та підготує до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: інтеграція, інтегроване навчання, педагогічний заклад вищої освіти, англійська мова для спеціальних цілей (ESP), предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL), англійська мова як мова навчання (EM).

УДК 65: 339+378.1

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-510-517

ЕФЕКТИВНА ДІЛОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВА НАВИЧКА ДЛЯ КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ МОЛОДИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

EFFECTIVE BUSINESS COMMUNICATION AS A KEY SKILL FOR THE CAREER DEVELOPMENT OF YOUNG PROFESSIONALS

Irina NAGAY,
a senior teacher

Ірина Нагай,
старший викладач

irinanagay62@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9817-4126>

Berdyansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)

Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)

Original manuscript received: October 18, 2023

Revised manuscript accepted: November 13, 2023

ABSTRACT

The article is devoted to the importance of improving business communication skills of young professionals. Recently, Ukraine has been undergoing a significant reform of its education system in line with the ever-changing political situation in the world, new needs of society in the twenty-first century, changes in the lives and minds of citizens, which leads to the search for new ways to form a specialist personality capable of effective interaction and communication with representatives of other cultures, ready to work in a multicultural environment. With the spread of international relations and international educational programs in modern society, tourism is gaining more and more development, which, along with entertainment, has cultural, educational and upbringing functions. Therefore, the role of professional training of specialists capable of effective intercultural interaction is growing, as their activities are largely related to establishing contacts with representatives of different cultures. In the period of Ukraine's progress towards European integration and the growing interest of international business in the development of Ukraine's economy, the issue of training young professionals who not only know English, the language of business, but also have basic business communication skills (hereinafter referred to as BC) is particularly acute. The problems of mastering business communications skills of young specialists in higher education institutions are considered. The recommendations for improving the effectiveness of business communication are developed. The goal of research work deals with the theoretical justification and presentation of non-standard interactive means and forms of teaching, oriented on formation business communication skills among students. It is well-known that business viability directly depends on the ability of employees to establish and maintain business contacts with staff, consumers, and business partners. In this regard, it is essential to increase mastering BC skills, which determines the relevance of this work.

Keywords: Business Communications, communicative style, corporate communication, communicative competence.

Communication activities take skills. To be an effective communicator you need to know the importance of communication skills, both in your personal life and your career. You also need to know how communication psychology and evolving technologies affect your communication skills. Given a situation requiring speaking, listening, reading, and writing you will be able to do the following when you master: 1) Identify the kinds and levels of communication skills needed for success in your personal life, your personal business activities, and your chosen career; 2) Select and use verbal and nonverbal communication to make your message effective; 3) Demonstrate your understanding of how the levels of human needs and how human relations affect the communication process; 4) Describe the impact that communication technology has made and will further make on all your roles as a communicator; 5) List ways that office technology – such as word processing, information processing, telecommunications, and networking – affect the communication process.

The exchange of messages between and among human beings is known as communication. We send and receive messages in a variety of ways. Methods of message transmissions include speaking, writing, gestures, and facial expressions. Listening, reading, and observing are the means we use to receive the message sent. The most difficult task involved in communication process is ensuring that a receiver interprets as the sender meant it to be interpreted. Miscommunication can occur easily in any situation – especially in our electronic age, where even the pressing of a button can send an incorrect.

To communicate effectively, you need to develop your abilities in speaking, writing, listening, reading, and observing. The English Business Communication course, or Business Communications, is designed to meet these challenges. Young professionals face the problem of organizing business communications when doing business with foreign partners. In this regard, it is essential to improve the efficiency level of BC skills, which determines the relevance of this paper. Knowledge and skills in the field of BC can be a decisive factor for successful career development of young professionals. And the main task English language teachers facing, according to the researcher of the intercultural aspect of BC teaching Bondarenko Y.I., is to overcome «a poor level of teaching communicative competence among students ...». (Bondarenko, 2007:27)

The aim of the publication is to develop recommendations for improving the BC skills of future specialists. In order to achieve the set goals the following tasks were solved: we have considered the role of BC for successful development of international business, and we proposed recommendations for improving the BC effectiveness.

Business communication is very important for a successful business because any business organization structure is made up of people. According to Robert Kent, a professor at Harvard Business School, «In business, communication is everything». (Kent, 2005:19) The changing environment and increasing complexity of the 21st-century workplace make communication even more important. The more horizontal structure of organizations, a more diverse work base in terms of age, education, training, and the use of

teamwork methods make communication essential to an organization's business success. The horizontal structure of organizations means that managers communicate with many people over whom they may have no formal control. The times when a manager only gave orders were over. The management model of past generations is increasingly replacing collaborative management, where communication is the key to building trust and understanding and motivating employees. Companies are realizing the advantage of fully utilizing the creativity, talents, experience, and perspectives of a diverse work base. Teamwork is the *modus operandi* of the 21st-century organization, and teamwork is about constant communication.

Business communication is the communication used to establish partnerships, intellectual resources, promote ideas, products, services, and create favourable business conditions. BC covers a variety of topics, including marketing, customer relations, consumer behaviour, advertising, public relations, media relations, corporate communication, public affairs, interpersonal relations, and on-line communication and event management (Holdin, 2007:67).

Studies of the last decades have shown that BC skills are crucial for successful operations and creating a positive image in the society (Kent, 2005:21).

BC is important for both individuals and organisations. Ineffective BC is very costly for a business. Many successful firms spend billions annually just on training their staff to improve their BC skills, so preference is given to those who already have good business communication skills. People who do not know how to communicate properly in writing and orally are not hired, and if they are, they are unlikely to be extended or promoted (Nelke, 2006).

Eighty per cent of companies operating in the international and tourism business offer a written test to prospective employees to assess their BC skills. These trends are also typical for large Ukrainian companies and firms that use foreign experience in hiring and training.

Research over the past decades has shown that business communication skills are the cornerstone for professionals who spend 75 to 80 percent of their time engaging in various forms of written or oral communication. Often referred to as a 'soft' skill, business communication in a business organization provides a critical link between the core functions of the organization. Bob Carry, president of the New York School University and chairman of the National Commission on Business Correspondence believes that «business correspondence is an 'indicator' of high-skilled, high-paying, professional work. People who cannot express themselves clearly in writing limit their opportunities for professional, high-paying work». (Carry, 2005).

No matter what occupation you select you will need to deal with communication in the world of work. In your work environment you will interact with coworkers, superiors, subordinates, customers, suppliers, and machines. You will be involved in face-to-face dialogues, telephone conversations, conferences, and committee meetings. All these activities will require you to exercise your speaking and listening expertise. Media such as forms, letters, memorandums, reports, bulletins, news releases, newsletters, and employee

handbooks require reading and writing skills. Your job may involve reading as well as writing some of these documents. You may also be asked to generate letters to customers and suppliers, memos to coworkers or subordinates, reports to superiors, or any of the other written documents.

Since communication has such a major effect on our lives and since everyone is a communicator, it is very important for us to understand what happens when people communicate. If we look at people who are effective communicators, we find out that they apply effectively the principles of human behavior. What do we know about human behavior? Many problems from communication mishap are caused by a lack of understanding of human behavior. Continued research in psychology, sociology, and anthropology contributes to our understanding of human behavior and helps us to apply its principles to communication psychology. Psychologists study individual behavior; sociologists, group behavior; anthropologists, cultural behavior. Their studies provide us with theories that are useful in understanding human behavior. As a communicator you must realize that all human beings have certain needs at certain times. These needs determine our behavior and the goals we set for ourselves. A successful communicator has the ability to understand the needs of those who will receive his or her message. A successful communicator speaks and writes with the receivers needs in mind at all times. To be a successful communicator you must try to determine the needs of people to whom you are writing or speaking. You can do this by noticing which goals seem to motivate them. We must always put ourselves in the place of our receiver, decide his or her needs, and then phrase our message to meet these needs.

Our Language affects our behavior as well. The words we use can make us behave in different ways. To communicate successfully, we must remember that words are only symbols; meaning is added by people. Two people may interpret the same word differently. At the same time, words also have different kinds of meanings. The denotative meaning, the one that appears in the dictionary, is one kind; the feelings and impressions the word invokes, the connotative meaning, is another. The total meaning you get from the word is a combination of its denotation and connotation. If a supervisor wished to describe an employee who did not give up easily, that supervisor could use terms such as persistent, tenacious, persevering, obstinate, stubborn, or unyielding, depending upon how the supervisor felt about the person being described. All these words have essentially the same denotation – following through regardless of the obstacles. But they differ substantially in connotation. A noted semanticist coined the terms purr words and snarl words to refer to the words that affect people's emotions either positively or adversely. Purr words are ones such as beautiful, kindness, freedom, successful, persevering, and slender. People usually respond warmly to them because of their strong connotation of goodness. Snarl words such as cheap, negligent, fraud, delinquent, obstinate, and scrawny stimulate distasteful images. Effective business communicators generally rely on purr words and avoid snarl words to convey their messages. They are also aware that the same words can convey different meanings to different people.

Modern technology makes it possible to send oral and written messages around the world in just a matter of seconds. Computers and electronic transmission systems have enabled business and government to speed up and improve the communication process. As a result, communicators today must be able to apply communication psychology as well as use communication technology to develop their oral and written messages. Data, voice, and graphic networks supply the technology for rapid communication and decision making. These networks are composed of computer-based systems that «talk» to each other so that voices, images, and written data can be transmitted electronically and instantaneously. Within the last three decades, these engineering new technology has caused a revolution in human communications. Civilization has progressed from tediously chiseling into rock signs and symbols to instantaneously communicating messages by machines. Human beings, however, must still generate messages processed by these machines. People are responsible for the content, organization, wording, and format of the information processed. Therefore, users of modern technology must be skilled in communication process. The study of principles and concepts of BC will prepare students to make effective use of communication technology found in modern office today.

Even in the era of automated communication technology, the written word has survived. It is still the basic tool with which ideas, especially in business, are presented. Whether you are writing in longhand or keyboarding on a word processor, you must give life to your ideas. Knowing how to use the principles of effective writing will help students to accomplish this.

English is a medium of communication. According to the Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, communication is «the process of exchanging information between individuals through a common system of symbols, signs, and behaviours». In other words, it is the transfer of ideas and information. Formal or informal, including various forms of interaction between members of the organisation, high-quality BC is, first and foremost, an important language skill and ability. It is well known that English has become the language of international communication. In the context of Ukraine's expanded economic and cultural ties, its business aspect, which is necessary for representatives of various professions, has become in demand. An important step in this direction was Ukraine's accession to the Bologna Process and the formation of a new view on the development of the most in-demand competencies of a future specialist.

It would be of great use to include a special course in the training program for future specialists called «Business Communication Skills». Inviting foreign experts to conduct lectures, seminars, and workshops not only in core disciplines but also in business communications, and participating in grants and joint projects will significantly increase the competitiveness and demand for graduates in the labour market, as they will gain certain knowledge and skills in business communications. It is also necessary to diversify the methodology of conducting classes, including such interactive methods of business communication as role-playing games, case studies, presentations, and project defense. The role-playing

games used in the Business Communications course are always close to real-life production situations. Students learn to solve real problems that arise in the workplace, thus preparing them for their future professional activities. In the course of a role-playing game, students always use their knowledge creatively, choose the necessary vocabulary and grammar, and overcome psychological barriers. The use of role-playing games at all stages of foreign language teaching contributes to the effectiveness of the learning process by increasing motivation and interest in the subject matter being studied (Nahai, 2013).

Integration processes in politics, economics, education, and culture have a significant impact on setting goals, objectives and content of business communication teaching. Knowledge of English and mastery of business and professional communication skills are considered as demanded qualities of future specialists - graduates of higher educational institutions, and therefore, the status of this discipline in the modern development of society is increasing.

In this way the knowledge in specialty acquired by students is very important, but not sufficient to guarantee successful career promotion. At the same time, business communication skills are vital.

Thus, the article discusses the problems and develops recommendations for improving the effectiveness of future specialists' business communication. We believe that it is extremely necessary to include relevant special courses in the existing English language study programs, which provide an opportunity not only to broaden the worldview in the field of philology and linguistics, to realize the interest in the subject, but also to test their professional orientation, and most importantly – to master foreign language professional communicative competence. It allows the use of a foreign language as a means of business communication to solve specific problems in situations of business interaction. While recognizing the priority of Western BC traditions due to their linguistic and economic position in the world, it should be remembered that Ukraine, like other Eastern European countries, has its own communication style, generously seasoned with national character and new economic realities. In addition, when training future specialists in the field of foreign economic activity and international business, it is necessary to use new, interactive, professionally oriented methods alongside traditional teaching methods.

Література

1. Бондаренко Я. І. Cross-cultural aspects of teaching Business Communications: listening aspect. *Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції «Каразінські читання: методика та лінгвістика – на шляху до інтеграції»*. Харків : Харківський нац. університет ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 27–29.
2. Васильєва Л. А. Деловая переписка на английском языке: учебное пособие. Москва : Айрис-Пресс, 2004. 352 с.
3. Голдін А. Н. Мотивація вивчення англійської мови ділового спілкування в системі дистанційного навчання студентів-економістів. *Матеріали VI Міжнародної конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація»*. Харків : Харківський нац. університет ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 88-90.
4. Калмыкова Е. И. Формирование коммуникативной компетенции в целях устного профессионального общения. *Профессиональная коммуникация*,

как цель обучения иностранному языку в неязыковом вузе. Учебное пособие. Москва : МГЛУ, 2000. № 454. С. 44–53.

5. Нагай І. Д. Англійська мова ділового спілкування : методичний посібник, 2-ге вид., перероб. і доп. Бердянськ : Видавництво О. В. Ткачук, 2013. 75 с.

6. Нельке М. Учимся принимать решения. Быстро, точно, правильно: учебное пособие. Москва : Омега-Л, 2006. 127 с.

7. Тер-Саакянц Г. В., Красковська Н. А. Застосування рольової гри. *Методика інтенсивного навчання іноземних мов*. Київ, 1986. С. 194–205.

8. Carry B., Hardaway Ch., Warshawsky J. Why business people speak like idiots. *Business Idiots*. LLC, 2005. 116 p.

9. Clark L. R., Zimmer K., Tinervia J. Business English and Communication. Textbook. Westerville, McGraw-Hill, Inc., 1988. 640 p.

10. Andrews D. C., Andrews V. D. Business Communications: textbook. New York, Macmillan Publishing Company, 1992. 618 p.

11. Kent R. Commission's finding. *New York Times*. January 13. 2005. P. 19–21.

12. New Webster's Dictionary and Treasure of English Language. USA, Lexicon Publications, Inc, 1993. 1248 p.

13. Wikipedia. URL : <http://en.wikipedia.org> (дата звернення: 26.09.2023)

References

1. Bondarenko, Y. I. (2007). *Cross-cultural aspects of teaching Business Communications: listening aspect*. Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi «Karazyns'ki chytannya: metodyka ta linhvistyka – na shlyakhu do intehratsiyi» – Materials of the International Scientific and Methodological Conference «Karazin Readings: Methodology and Linguistics - on the Way to Integration». Kharkiv: Kharkivskiy nats. universytet im. V. N. Karazina, 27–29. [in Ukrainian].

2. Vasylieva, L. A. (1998). *Delovaia perpiska na anglyiskom yazyke. Uchebnoie posobie*. [Business correspondence in English: a study guide]. Moscow : Iris-Press, 2004. [in Russian].

3. Holdin, A. N. (2007). *Motyvatsiya vyvchennya anhliys'koyi movy dilovoho spilkuvannya v systemi dystantsynoho navchannya studentiv-ekonomistiv* [Motivation for learning English for business communication in the distance learning system of economics students]. Materialy VI Mizhnarodnoyi konferentsiyi «Karazyns'ki chytannya: Lyudyna. Mova. Komunikatsiya» – Materials of the VI International Conference «Karazin readings: Man. Language. Communication». Kharkiv : Kharkivskiy nats. universytet im. V. N. Karazina, 88–90. [in Ukrainian].

4. Kalmykova, Ye. I. (2000). *Formirovanie komunikativnoi kompetentsiyi v tseliah usnogho profesiynogo obshchenia* [Formation of communicative competence for the purpose of oral professional communication]. Profesiyna komunikatsiya, yak meta navchannya inozemnoyi movy u nemovnomu vuzi: uchebnoye posobie – Professional communication as a goal of foreign language learning in a non-speaking university. Moscow : MDLU, № 454, 44–53. [in Russian].

5. Nahai, I. D. (2013). *Anhliys'ka mova dilovoho spilkuvannya : metodychnyy posibnyk* [English language of business communication: methodical guide], 2-he vyd., pererob. i dop. Berdyansk : O. V. Tkachuk. [in Ukrainian].

6. Nelke, M. (2006). *Uchimsya prinimat reshenia. Bystro, tochno, pravyln'o : uchebnoye posobie* [We learn to make decisions. Fast, accurate, correct: a study guide]. Moscow : Omeha-L. [in Russian].

7. Ter-Saakiants, H. V., Kraskovska, N. A. (1986). *Zastosuvannya rol'ovoyi hry* [Application of role play]. Metodyka intensyvnoho navchannya inozemnykh mov – Methodology of intensive foreign language learning. Kyiv, 194–205. [in Ukrainian].

8. Carry, B., Hardaway, Ch., Warshawsky, J. (2005). *Why business people speak like idiots*. Business Idiots. LLC. [in English].
9. Clark, L. R., Zimmer, K., Tinervia, J. (1988). *Business English and Communication*. Textbook. Westerville, McGraw-Hill, Inc. [in English].
10. Andrews, D. C., Andrews, V. D. (1992). *Business Communications*. Textbook. New York, Macmillan Publishing Company. [in English].
11. Kent, R. (2005). *Commission's finding*. New York Times, January 13, 19–21. [in English].
12. New Webster's Dictionary and Treasure of English Language (1993). USA, Lexicon Publications, Inc. [in English].
13. Wikipedia. URL : <http://en.wikipedia.org> [in English].

АНОТАЦІЯ

Пропонована стаття присвячена розгляданню важливості покращення навичок ділового спілкування у молодих фахівців. Останнім часом в Україні відбувається суттєве реформування системи освіти згідно з постійно змінюваною політичною ситуацією в світі, новими потребами суспільства в XXI столітті, змінами в житті й свідомості громадян, що зумовлює пошук нових шляхів формування особистості фахівця, здатного до ефективної взаємодії й комунікації з представниками інших культур, готовим до діяльності у полікультурному середовищі. З поширенням міжнародних зв'язків, освітніх міжнародних програм у сучасному суспільстві все більшого розвитку набуває туризм, який поряд із розважальною має культурну, освітню та виховну функції. Відтак зростає роль професійної підготовки фахівців, здатних до ефективної міжкультурної взаємодії, оскільки їхня діяльність в значній мірі пов'язана з налагодженням контактів з представниками різних культур. У період просування України шляхом Європейської інтеграції та зростаючого інтересу міжнародного бізнесу до розвитку економіки України особливо гостро стоїть питання підготовки молодих спеціалістів, які не тільки знають англійську мову – мову бізнесу, а й володіють основними навичками бізнес-комунікації (надалі – БК).

У статті розглянуто проблеми оволодіння навичками ділового спілкування молодими фахівцями у вищих навчальних закладах. Нами розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності ділового спілкування. Мета науково-дослідної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та презентації нестандартних інтерактивних засобів і форм навчання, орієнтованих на формування навичок ділового спілкування у студентів. Загальновідомо, що життєздатність бізнесу безпосередньо залежить від умінь працівників встановлювати та підтримувати ділові контакти з персоналом, споживачами та діловими партнерами. У зв'язку з цим важливим є підвищення рівня володіння навичками ділового спілкування, що і визначає актуальність даної роботи.

Ключові слова: бізнес комунікації, комунікативний стиль, корпоративна комунікація, комунікативна компетенція.

УДК 378.015.30

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-518-529

EXTRAORDINARY WORK AS A PEDAGOGICAL CONDITION OF PROFESSIONAL TRAINING FUTURE SOCIAL WORKERS

ПОЗААУДИТОРНА РОБОТА ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Victoria OSTARCHUK,

teacher, chairman of the cycle design
and social work commission

vkusnik23@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7873-1290>

VSP Zhytomyr Technological
Vocational College KNUBA,

✉ 37, Nebesnoi Sotni st., Zhytomyr,
10029, Ukraine

Вікторія ОСТАПЧУК,

викладач, голова циклової комісії
дизайну та соціальної роботи

ВСП Житомирський технологічний
фаховий коледж КНУБА,

✉ вулиця Небесної Сотні, 37,
м. Житомир, 10029, Україна

Original manuscript received: November 20, 2023

Revised manuscript accepted: December 01, 2023

ABSTRACT

The article explores the peculiarities of extracurricular activities of future social workers, which arise as a result of modern transformations in all spheres of life. Changes in the educational policy of Ukraine were a response to society's requests to improve the quality of vocational pre-higher education in order to ensure the competitiveness of graduates in the labor market. Special attention is paid to the training of specialists in the social sphere, instead of traditional humanitarian and economic specialties.

These changes in educational policy take into account the regional need for specialists of a certain profile. In particular, training programs are being developed that take into account the specifics of the work of social workers in different regions of the country. This allows to provide graduates with the necessary competencies that meet the needs of the local community.

In addition, the article emphasizes that extracurricular activities are becoming increasingly important for future social workers. It allows them to gain practical experience and skills that are necessary for working in real conditions.

The purpose of the article is to reveal the essence and features of extracurricular activities in the conditions of an institution of professional preliminary higher education.

Extracurricular work is an activity that takes place outside the classroom, that is, outside the classroom or lecture halls. This can include practical work, internships, volunteering, participation in conferences, seminars, trainings, research work, social work, etc.

Extracurricular work aims to deepen the knowledge and skills of students, develop practical skills, promote their professional self-development and prepare them for the real working conditions of the relevant professional field.

Extracurricular activities are a wide range of activities that take place outside the classroom. This may include practical work, participation in conferences, seminars, trainings, research work, social work, etc.

An important aspect of extracurricular activities is the formation of students' professional self-development. This means that students have the opportunity to

develop their professional skills and competencies outside the educational process. For example, they can participate in projects or programs that allow them to gain practical experience and use their knowledge in real-world settings.

It is necessary to shift the emphasis in education from passive acquisition of knowledge to active work with students. Students must be responsible for their learning and learning outcomes. They should be stimulated to independence, creativity, critical thinking and continuous self-development. In addition, it is necessary to provide students with access to modern learning technologies. They enable the effective use of information resources, contribute to the active involvement of students in the educational process and the development of their skills in using the latest technologies.

Thus, the development of the domestic system of professional pre-higher education requires flexibility and readiness for changes, since the modern world is constantly undergoing changes and instability. The educational system must quickly respond to these changes, reviewing and updating the training positions of social specialists.

Keywords: *activity, extracurricular activity, acquirer, self-development, future social workers, professional preliminary higher education.*

Вступ. Згідно з вимогами часу і Державними стандартами, замовленням на підготовку висококваліфікованих спеціалістів освітні установи мають забезпечити необхідні умови для професійного саморозвитку здобувачів. Це означає, що заклади фахової допрофесійної освіти повинні мати відповідне обладнання, лабораторії, комп'ютерні класи та інші ресурси, необхідні для практичного навчання і виробничої практики.

Освітні установи також мають турбуватися про розвиток різнобічних можливостей здобувачів. У цьому контексті очевидний інтерес викликає позааудиторна діяльність здобувачів як один із складників процесу професіоналізації молодших бакалаврів і їх фахового саморозвитку.

Методи та методика дослідження. У зв'язку з проблемою дослідження постала потреба в розкритті суті деяких аспектів позааудиторної діяльності в освітньому закладі: «позааудиторна діяльність», «діяльність», «цілеспрямованість у позааудиторній діяльності», «здобувач» освітнього закладу. Для нашого дослідження є важливим той факт, що здобувача ми розглядаємо як суб'єкта освітнього закладу (фахової передвищої освіти). Адже освітній заклад такого типу є таким освітнім середовищем, у якому можуть бути створені умови для професійного саморозвитку, професійної адаптації, оволодіння професійним досвідом.

Початок теоретичного осмислення проблеми позааудиторної діяльності як педагогічної умови розвитку особливості закладено в працях Л. Бобко, С. Гришак, М. Нарійчук, Н. Руденко, В. Тернопольської, І. Сахневич та ін. Зокрема, науковці досліджували проблеми професійної підготовки спеціалістів середньої ланки для соціальної сфери О. Карпенко, І. Мигович, В. Поліщук, С. Харченко та ін.

Заклад фахової допрофесійної освіти впливає на формування майбутніх соціальних працівників під час засвоєння здобувачами цілей та завдань професійної діяльності. Так, навчальна програма має визначати не лише теоретичний матеріал, але й практичні завдання та ситуації, що допомагають студентам розвинути навички й уміння, необхідні для професійної діяльності.

Зміст навчальних програм повинен бути орієнтований на потреби ринку праці та враховувати актуальні виклики та завдання, з якими стикаються соціальні працівники. Навчання має включати не лише теоретичні знання, але й практичні навички, розвиток критичного мислення та аналітичних здібностей, а також уміння працювати в команді та вирішувати конфліктні ситуації.

Форми та методи організації позааудиторної діяльності, такі як індивідуальна, мікрогрупова та групова робота, також мають велике значення у формуванні майбутніх соціальних працівників. Ці форми роботи сприяють розвитку комунікативних навичок, вміння працювати в команді, співпрацювати з колегами та клієнтами, а також розвитку самостійності та самоменеджменту.

Таким чином, заклад фахової допрофесійної освіти впливає на формування майбутніх соціальних працівників через засвоєння здобувачами цілей та завдань професійної діяльності, а також через зміст, форми і методи організації позааудиторної індивідуальної, мікрогрупової та групової роботи.

Метою статті є розкриття суті та особливостей позааудиторної діяльності в умовах закладу фахової передвищої освіти.

Результати та дискусії. У позааудиторній діяльності, орієнтованій на формування навичок професійного саморозвитку майбутніх соціальних працівників, використовуються форми виховного плану, які сприяють розвитку додаткових умінь. Одна з таких форм – це практика. Практичні заняття, стажування та робота на реальних проектах дозволяють студентам застосовувати отримані знання та навички в реальній практиці. Це допомагає їм зрозуміти, як їхні знання використовуються в роботі, а також розвиває самостійність та вміння працювати в команді.

Іншою формою виховного плану є різноманітні тренінги та семінари. Ці заходи дозволяють здобувачам отримати нові знання та навички, які можуть бути корисними для їхньої професійної діяльності. Вони також сприяють розвитку комунікативних навичок та вміння працювати в команді.

Одним з важливих елементів виховного плану є волонтерська діяльність. Участь у волонтерських проектах допомагає розвивати відповідальність, соціальну чутливість та громадянську свідомість. Вони навчаються працювати з різними соціальними групами та вирішувати проблеми, що стосуються суспільства.

Додатковими формами виховного плану можуть бути майстер-класи, лекції від провідних експертів у галузі соціальної роботи, участь у конференціях та наукових дискусіях. Ці заходи допомагають студентам оновлювати свої знання та бути в курсі нових тенденцій у галузі соціальної роботи.

Таким чином, орієнтований на формування навичок професійного саморозвитку підхід, включає різні форми виховного процесу, які допомагають майбутнім соціальним працівникам оволодіти додатковими вміннями та навичками, які проявляються в реальній практиці. Цей підхід є дуже важливим у світі, що постійно зазнає змін, і підвищує

відповідальність студентів за результати учіння та освоєння сучасних технологій навчання.

Позааудиторна діяльність у контексті фахової передвищої освіти дійсно є спеціально організованим видом діяльності, який сприяє професійному саморозвитку здобувачів. Вона враховує різні чинники, що впливають на цей процес.

Один з таких чинників – це мотивація. Позааудиторна діяльність повинна бути мотивована і зацікавлювати здобувачів, щоб вони були готові активно займатися саморозвитком. Мотивація може бути зумовлена різними факторами, такими як особисті цілі, інтереси, потреби та очікування.

Зміст позааудиторної діяльності також має значення. Він повинен бути спрямований на розвиток конкретних навичок, знань і компетенцій, які необхідні для професійної діяльності. Здобувачі повинні мати можливість вибирати напрямки свого саморозвитку залежно від своїх інтересів і потреб.

Цілеспрямованість – ще один важливий чинник, який впливає на позааудиторну діяльність. Здобувачі повинні мати чітку мету або ціль, яку вони прагнуть досягти через свою діяльність. Це може бути, наприклад, отримання нових навичок, поглиблення знань у конкретній галузі або розвиток особистісних якостей.

Отже, позааудиторна діяльність у фаховій передвищій освіті є спеціально організованим видом діяльності, який враховує мотивацію, зміст і цілеспрямованість здобувачів. Вона сприяє професійному саморозвитку і допомагає здобувачам розвивати необхідні навички і компетенції для майбутньої професійної діяльності.

Т. Децюк під поняттям «*позааудиторна робота*» розуміє її як «...систему взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітнього процесу, яка є невід'ємною складовою частиною професійної підготовки майбутніх фахівців і здійснюється поза розкладом навчальних занять, метою якої є створення умов для особистісного розвитку студентів і їх самореалізації, а також для практичного застосування теоретичних знань» (Децюк, 2018).

У Педагогічному словнику «позааудиторна робота» визначається «як спеціально організовані й цілеспрямовані позааудиторні заняття та система пізнавальних і виховних заходів, метою яких є поглиблення та розширення знань, отриманих в умовах навчального процесу, формування творчих здібностей, наукових інтересів, різноманітних умінь і навичок» (Ярмаченко, 2001).

Дійсно, у рамках фахової допрофесійної освіти було розроблено і впроваджено окремі проєкти, що передбачали використання прийомів анімаційної діяльності, спеціально підпорядковані особливостям роботи соціального працівника. Серед них є анімаційна діяльність як ефективний інструмент, який дозволяє створювати сприятливу атмосферу для спілкування з клієнтами, залучати їх до активної участі та розвивати соціальні навички. Цей підхід допомагає покращити емоційний стан та самопочуття людей, зміцнює їх відчуття самостійності та активності.

У проєктах використовуються різні методики анімаційної діяльності, такі як рольові ігри, драматична терапія, театр тіней, ляльковий театр тощо. Вони дозволяють створити ситуації, у яких клієнти можуть відчувати себе комфортно та безпечно, відкрито висловлювати свої емоції та думки, а також розвивати соціальні навички, зокрема спілкування, співпраця, емпатія та толерантність. Ці проєкти мають на меті розвивати в майбутніх соціальних працівників міння використовувати анімаційні прийоми як інструмент для підтримки клієнтів у процесі соціальної роботи. Вони сприяють навчанню студентів розуміти основні принципи і методи анімаційної діяльності, формуванню адаптації до конкретних заходів.

Завдяки розвитку сучасних підходів до соціальної роботи рольовий репертуар соціальних працівників значно розширився. Вони можуть виконувати різноманітні практичні ролі, такі як аніматор, вуличний працівник, захисник прав клієнта, лідер команди та інші. Це дає можливість бути більш гнучкими та пристосовуватися до різних ситуацій і потреб клієнтів.

Ми погоджуємось з думкою вітчизняної дослідниці Н. Козліковської: «...щоб сформувати позитивне ставлення студентів до позааудиторної роботи професійного спрямування, слід на кожному її етапі роз'яснювати цілі роботи, контролювати розуміння і сприйняття цих цілей студентами, поступово формувати у них вміння самостійно обирати мету і ставити перед собою завдання для її досягнення. Важливо постійно заохочувати і виділяти кращих студентів, формуючи в студентській групі дух змагання та здорового суперництва» (Козліковська, 2008).

Аналіз змісту й особливостей позааудиторної діяльності та її виховних можливостей дозволили нам зробити висновок, що найбільш досконалою є *діяльність*, яка сприяє формуванню стійкої мотивації до дій, уміння трансформувати набуті знання при вирішенні нестандартних завдань у різних ситуаціях; розвитку структури позааудиторної роботи, ерудиції та емоційного ставлення до дії.

Практика ЗФПО дозволяє стверджувати, що для формування п'яти основних критеріїв саморозвитку доцільно використовувати метод «занурення» у виховне середовище, предметний світ соціальної роботи та пробудження соціальної ролі особистості в конкретній ситуації. Це дозволяло нам поетапно формувати в здобувачів соціальну вихованість. Саме на вихідному етапі здійснювалося навчання у «Школі саморозвитку», дискусійному клубі, на факультативі, виставках творчих робіт, майстер-класі, соціально-рольових іграх тощо.

Як уже зазначалося, завданнями першого етапу реалізації програми саморозвитку було здійснити інформування здобувачів, котрі у ЗФПО оволодівають на професійному рівні соціальною діяльністю, про можливу різноаспектну виховну діяльність у позанавчальний час.

Як показало спостереження, здобувачі, котрі займаються соціальною діяльністю, мали достатній освітній рівень і сформували практичні навички, які сприяли успішному використанню виховному процесі. Виявлено, що в здобувачів другого року навчання уже є наявний достатній рівень

професійних умінь, вони мали певний потенціал до сприйняття виразності соціальних умінь і навичок, асоціативного аналізу образу і до різноаспектного інтелектуального аналізу проблем соціальної роботи.

З метою створення ситуації для відчуття особливостей і доцільності позааудиторної діяльності нами було ініційовано створення «Школи саморозвитку», яка дозволяла ознайомити здобувачів з можливостями позааудиторної діяльності. Метою «Школи» став загальний розвиток здобувачів, формування їх соціально значущої позиції та соціальної вихованості.

Педагогічні особливості занять у цій Школі були досить різноманітними: знайомство з вимогами до позааудиторної діяльності, цілеспрямованість до самоуправління, готовність до розробки індивідуальних і групових соціальних проєктів, необхідність підготовки до здійснення просвітницької роботи серед здобувачів інших курсів.

Активні дії розгорталися завдяки використанню методу «занурення» (відомий як метод імерсії). Він є одним з ефективних підходів до навчання та отримання нових знань і навичок. Цей метод базується на ідеї повного занурення в певну ситуацію, щоб отримати практичний досвід і відчути себе часткою цього середовища.

Метод занурення може бути особливо корисним для студентів, які готуються до професійної діяльності, такої як соціальна робота, медицина, психологія, туризм та інші. Він дозволяє їм отримати практичний досвід і навички, необхідні для успішного виконання своїх професійних обов'язків. У методі занурення студенти поглиблено засвоюють певну тему або предмет, використовуючи різні методи, зокрема інтерактивні вправи, практичні завдання, рольові ігри, спостереження та інтерв'ю з експертами. Вони отримують можливість практикувати свої знання та навички в реальних ситуаціях і навіть взаємодіяти з реальними клієнтами або учасниками ситуації.

Метод занурення дозволяє студентам отримати глибше розуміння предмета або ситуації, оскільки вони перебувають у цьому середовищі і взаємодіють з його учасниками. Вони можуть спостерігати, аналізувати та вирішувати реальні проблеми, що створює більш реалістичну та практичну навчальну ситуацію.

Цей метод також сприяє розвитку соціальних навичок і комунікативних умінь, оскільки студенти взаємодіють з різними людьми та виконують різні ролі в певній ситуації. Вони навчаються працювати в команді, вирішувати конфлікти, спілкуватися ефективно та розуміти потреби й перспективи інших учасників.

Узагальнюючи, метод занурення є ефективним підходом до навчання, який дозволяє студентам отримати практичний досвід, глибше розуміння предмета та розвиток соціальних навичок. Цей метод допомагає студентам активно взаємодіяти з певною ситуацією або середовищем, що сприяє їхньому професійному розвитку та готовності до реальної практичної діяльності.

Водночас у «Школі саморозвитку» формувалося як усвідомлення цілей позааудиторної діяльності, так і вміння оцінювати й вибирати форми

та види діяльності щодо саморозвитку, в яких соціальне проектування виступає домінуючим засобом впливу на особистість. Формами контролю за розвитком здобувачів ми вибирали інтерв'ю, методику рецензування, відгуку, оцінювання чи написання критичної статті.

Використання методу аналізу й оцінювання дозволило підвести здобувачів на другому році навчання до свідомої участі в програмі професійного саморозвитку «Створи себе сам», що спонукало здобувачів до розвитку індивідуальної активності: осмислення суті діяльності соціального працівника, готовність до соціальної діяльності з різними учасниками, відповідальності за власний розвиток у професійній діяльності, проектування індивідуального розвитку на основі набутих знань. Програма професійного саморозвитку передбачала орієнтацію здобувачів на вибір спільно з іншими учасниками експерименту мотивів вибору окремих напрямів діяльності: тренінг, захист міні-проектів тощо.

Кожна з форм позааудиторної діяльності включала різноманітні методи і прийоми: рольові ігри, тренінги, практичні завдання тощо. Програма дій мала свою специфіку, але загальною метою було розвиток здобувачів як майбутніх соціальних працівників і формування їх професійних навичок і компетенцій.

Ми передбачали, що комунікативні процеси, до яких залучали здобувачів, будуть різними за змістом, складністю та тривалістю залежно від конкретної аудиторії слухачів, співрозмовників або учасників ситуації. Це означало, що кожен здобувач повинен був чітко уявляти або реально сприймати свою конкретну аудиторію. Участь у цих формах діяльності спонукала здобувачів до самостійного пошуку шляхів вирішення завдань, що сприяло їхньому активному розвитку та готовності до реальної практичної діяльності в соціальній сфері. Наприклад, щоб забезпечити ефективну комунікацію з дітьми, здобувачеві важливо враховувати їхні потреби, розвиток та розуміння. У такому випадку комунікативний процес може бути більш спрощеним з використанням ігрових та інтерактивних методів, щоб зацікавити дітей.

Оскільки наші здобувачі – майбутні спеціалісти соціальної сфери, ми передбачали, що комунікативні процеси мають бути різними за змістом, складністю та тривалістю, враховуючи особливості різних соціальних груп та ситуацій.

З іншого боку, якщо здобувач спілкується з дорослими або професіоналами, цей процес може бути більш складним та технічним. У такому випадку здобувач повинен бути готовим використовувати більш спеціалізовану лексику, аргументувати свої думки та вміти встановлювати професійні контакти. Наприклад, у спілкуванні з людьми похилого віку здобувачі мали бути уважними до їхніх потреб, досвіду та особливостей старості. Вони повинні були використовувати просту мову, бути терплячими та сприяти створенню комфортної атмосфери.

Метод дискусії дійсно виявився найбільш доцільним у виховній роботі над проектом. Цей метод стимулював прояв інтересу здобувачів

до проблеми, оскільки вони мали можливість активно висловлювати свої думки, переконувати й відстоювати свою позицію.

Дискусія дозволяла здобувачам обґрунтовувати доцільність і адекватність форм роботи над проектом. Вони мали можливість аргументувати свої думки, вислуховувати аргументи інших учасників дискусії, а також виробляти компромісні рішення. У результаті серед учасників були прийняті індивідуальні ідеї щодо використання тренінгу «Життєві цінності», який потребував реклами проведення, презентації організації виставки соціальних міні-проектів.

Реалізація зазначених завдань дозволяла зосередити увагу на вмінні формувати в здобувачів організаторські навички, брати відповідальність за впровадження форм позааудиторної роботи і проявляти самостійність у визначенні й реалізації етапів створення соціальної продукції.

Під час реалізації завдань набуті знання й уміння закріплювалися, а також проявлялася індивідуальна ініціативність й активність кожного учасника проекту, програми та окремих форм позааудиторної діяльності. Це означало, що здобувачі опановували навички планування, організації та керівництва власною роботою, вміння брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності. Вони навчалися визначати кроки, необхідні для досягнення поставленої мети, розподіляти обов'язки та ресурси, планувати час та контролювати виконання завдань.

Одночасно з цим учасники проекту проявляли ініціативність та активність у пошуку нових ідей, методів і рішень. Вони навчалися ставити запитання, аналізувати і оцінювати різні варіанти дій, приймати рішення та впроваджувати їх у життя.

Важливим аспектом окремих форм позааудиторної роботи є те, що включення здобувачів за власним бажанням у роботу студії, клубу, гуртка чи факультету давало їм можливість навчатися, формувати навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності, вчитися прогнозувати і домагатися позитивного результату.

Основними формами роботи, які були використані в проекті, стали індивідуальна і групова. Учасники проекту мали можливість працювати самостійно, розробляти свої ідеї та реалізовувати їх. Вони також працювали у групах, спільно вирішуючи завдання і обмінюючись ідеями. Міжгруповий і мікрогруповий обмін результатами діяльності був ще однією важливою формою роботи. Учасники проекту мали можливість ділитися своїми досягненнями, обговорювати їх з представниками інших груп, а також здобувати нові знання та ідеї від інших учасників.

Таким чином, реалізація зазначених завдань сприяла розвитку організаторських навичок, відповідальності, самостійності, ініціативності та активності учасників проекту. Незамінним у процесі реалізації проекту загалом і окремих видів діяльності є формування в здобувачів культури словесної характеристики різних видів соціальних проектів.

Крім основних форм роботи, виявилися досить продуктивними додаткові форми: студії, клуби, школи тощо. Учасники студій мали

можливість виступати перед слухачами, демонструвати свої досягнення та ділитися ідеями. Виставки доробків учасників також були ефективним способом представлення результатів їхньої діяльності різним аудиторіям.

Створення мікрогруп проектною соціальною діяльністю в школах, дошкільних дитячих закладах та інших установах також виявилось дуже корисним. Ці мікрогрупи дозволяли учасникам спільно працювати над проектами, об'єднувати свої зусилля та досягати спільних цілей.

Усі ці додаткові форми роботи сприяли активному залученню учасників проекту, стимулювали їх інтерес та мотивацію, а також допомагали розвивати навички та здібності. Під час навчання в «Школі» здобувач оволодівав знаннями соціальної діяльності, особливостями творчої діяльності, формами і методами роботи з різновіковими групами здобувачів, уміннями планувати творчу роботу відповідно до виховних завдань у конкретних ситуаціях, організувати власну творчу діяльність. У такій ситуації здобувачі періодично включають інших учасників в окремі види діяльності: виготовлення соціальних робіт, проведення пробного заняття з конкретною групою здобувачів, відповідальність за певну ділянку позааудиторної роботи в коледжі, реабілітаційному центрі, соціальній службі тощо.

Позааудиторна діяльність сприяла розвитку соціальної компетентності та комунікативних навичок учасників. Використання різних форм роботи, таких як індивідуальна та групова діяльність, дискусії, виступи та виставки, дозволило здобувачам проявити свої знання, ідеї та таланти. Вони навчилися працювати в команді, аргументувати свої думки, слухати та розуміти інших, виробляти компромісні рішення та приймати відповідальність за результати своєї діяльності. Вони навчилися планувати свою роботу, розподіляти обов'язки та ресурси, керувати часом та контролювати виконання завдань. Крім того, здобувачі виявили індивідуальну ініціативність та активність у пошуку нових ідей та рішень.

Висновки. Таким чином, за результатами нашого дослідження позааудиторна діяльність виявилася ефективним інструментом для розвитку соціальної компетентності, комунікативних та організаторських навичок учасників проекту. Вона сприяла формуванню самостійності, відповідальності та ініціативності, а також зміцненню набутих знань та умінь.

Участь у позааудиторній діяльності дозволяє студентам виявити свої інтереси, цілі та потреби, а також розробити план дій для досягнення цих цілей. Вони самостійно визначають, які знання, навички та досвід їм потрібні для подальшого професійного розвитку і як їх отримати.

Важливим аспектом позааудиторної діяльності є самовизначення і самоорієнтація студентів. Вони мають можливість встановити свої пріоритети, зрозуміти, які цінності й мета є для них важливими і як вони можуть досягти успіху у своїй професії та особистому житті. Крім того, позааудиторна діяльність сприяє розвитку самоконтролю та самоперевірки. Студенти мають можливість оцінювати свої досягнення, виявляти свої сильні та слабкі сторони, а також вносити необхідні корективи для подальшого розвитку.

Література

1. Бондаренко З. П. Особливості виховної роботи зі студентами. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 14, кн. 2. С. 448.

2. Задворняк Л. С. Організація позааудиторної роботи зі студентською молоддю як умова підвищення ефективності освітнього процесу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2020. Вип. 58. URL : https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/7014/1/Z_58_091-98.pdf. (дата звернення: 10.11.2023).

3. Децюк Т. М., Дударенко А. А. Форми та методи позааудиторної роботи студентів у вищих навчальних закладах. *Young Scientist*. 2018. № 3 (55). URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3/19.pdf>. (дата звернення: 10.11.2023).

4. Карпенко О. Г. Соціальний працівник: деякі аспекти професійної підготовки : навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 2007. 145 с.

5. Коваль В. Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: «Педагогіка, психологія, соціологія»*. 2009. № 6. С. 19–23.

6. Ковальчук О. А. Позааудиторна навчально-виховна діяльність як організаційна форма, що здійснюється у системі змішаного навчання. *Матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теорія і практика використання системи управління навчанням Moodle» (30-31.05.2013 р.)*. URL : <https://2013.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=16>. (дата звернення: 10.11.2023).

7. Козліковська Н. Я. Позааудиторна робота як складова вищої освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*. 2015. № 12. URL : <https://ap.uu.edu.ua/article/512> (дата звернення: 10.11.2023).

8. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

9. «Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки: Закон України від 19 червня 2022 № 2312-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2312-20#Text>. (дата звернення: 10.11.2023).

10. Смально О. Позааудиторна виховна робота як чинник професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2014. № 8. С. 77–81. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2014_8_19. (дата звернення: 10.11.2023).

References

1. Bondarenko, Z. P. (2010). *Osoblyvosti vykhovnoi roboty zi studentamy* [Peculiarities of educational work with students]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* – Theoretical and methodological problems of raising children and school youth: collection. of science Kamianets-Podilskyi, Vyp. 14, kn. 2, 448. [in Ukrainian].

2. Zadorniak, L. S. (2020). *Orhanizatsiia pozaaudytornoj roboty zi studentskoiu moloddu yak umova pidvyshchennia efektyvnosti osvithnoho protsesu* [Organization of extracurricular work with student youth as a condition for reporting the effectiveness of the educational process]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy* – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists:

methodology, theory, experience, problems, 58. URL : https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/7014/1/Z_58_091-98.pdf. [in Ukrainian]

3. Detsiuk, T. M., Dudarenko, A. A. (2018). *Formy ta metody pozaaudytornoj roboty studentiv u vyshchych navchalnykh zakladakh* [Forms and methods of extracurricular work of students in higher educational institutions]. Young Scientist, 3 (55). URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3/19.pdf>. [in Ukrainian]

4. Karpenko, O. H. (2007). *Sotsialnyi pratsivnyk: deiakі aspekty profesiinoj pidhotovky : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Social worker: some aspects of professional training: training manual]. Kyiv : DIRSM. [in Ukrainian].

5. Koval, V. Iu. (2009). *Systema pozaaudytornoj diialnosti studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* [System of extracurricular activities of students of higher educational institutions]. Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Serii: «Pedahohika, psykholohiia, sotsiolohiia» – Scientific works of the Donetsk National Technical University. Series: «Pedagogy, psychology, sociology», 6, 19–23. [in Ukrainian]

6. Kovalchuk, O. A. (2013). *Pozaaudytorna navchalno-vykhovna diialnist yak orhanizatsiina forma, shcho zdiisniuetsia u systemi zmishanoho navchannia* [Extracurricular educational activity as an organizational form that takes place in the mixed education system]. Materialy Pershoj Vseukrainskoj naukovo-praktychnoi konferentsii «Teoriia i praktyka vykorystannia systemy upravlinnia navchanniam Moodle» (30-31.05.2013 r.) – Materials of the First All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Theory and Practice of Using the Moodle Learning Management System» (May 30-31, 2013). URL : <https://2013.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=16>. [in Ukrainian]

7. Kozliukovska, N. Ia. (2015). *Pozaaudytorna robota yak skladova vyshchoj osvity* [Extracurricular work as a component of higher education]. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats Vidkrytoho mizhnarodnoho universytetu rozvytku liudyny «Ukraina» – Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potanamy: zbirnyy naukovykh prats Vidkrytoho zhnarodnoho universytetu rozvytku liudyny «Ukraina», 12. URL : <https://ap.uu.edu.ua/article/512>. [in Ukrainian].

8. Yarmachenko, M. D. (ed.) (2001). *Pedahohichnyi slovnyk* [Pedagogical dictionary]. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada (06.19.2022). *Zakon Ukrainy «Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu osvitu)»* [«On professional (vocational and technical) education»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2312-20#Text> [in Ukrainian].

10. Smalko, O. (2014). *Pozaaudytorna vykhovna robota yak chynnyk profesiino-osobystisnoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv* [Extracurricular educational work as a factor in the professional and personal development of future specialists]. Naukovi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Pedagogical sciences, 8, 77–81. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2014_8_19. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються особливості позааудиторної діяльності майбутніх соціальних працівників, які виникають унаслідок сучасних перетворень у всіх сферах життя. Зміни в освітній політиці України стали відповіддю на запити суспільства щодо покращення якості фахової передвищої освіти, щоб забезпечити конкурентоздатність випускників на ринку праці. Особлива увага приділяється підготовці фахівців у соціальній сфері, замість традиційних гуманітарних та економічних спеціальностей. Ці зміни в освітній політиці враховують регіональну

потребу у фахівцях певного профілю. Зокрема, розробляються програми навчання соціальних працівників для різних регіонів країни. Це дозволяє забезпечити випускників з необхідними компетенціями, що відповідають потребам місцевої спільноти.

Окрім того, у статті наголошується на тому, що позааудиторна діяльність стає все більш важливою для майбутніх соціальних працівників. Вона дозволяє їм отримати практичний досвід та навички, які необхідні для роботи в реальних умовах.

Метою статті є розкриття суті та особливостей позааудиторної діяльності в умовах закладу фахової передвищої освіти.

Позааудиторна робота – це діяльність, яка відбувається поза межами аудиторії, тобто поза класною кімнатою або лекційними залами. Це може включати практичну роботу, стажування, волонтерство, участь у конференціях, семінарах, тренінгах, дослідницьку роботу, соціальну роботу тощо. Позааудиторна робота має на меті поглибити знання та вміння студентів, розвинути практичні навички, сприяти їх професійному саморозвитку та підготувати до реальних умов роботи відповідного професійного напрямку.

Позааудиторна діяльність – це широкий спектр діяльностей, які проводяться поза межами навчальної аудиторії. Це може включати практичну роботу, участь у конференціях, семінарах, тренінгах, дослідницьку роботу, соціальну роботу тощо.

Важливим аспектом позааудиторної діяльності є формування професійного саморозвитку студентів. Це означає, що студенти мають можливість розвивати свої професійні навички і компетенції поза навчальним процесом. Наприклад, вони можуть брати участь у проектах або програмах, які дозволяють їм отримати практичний досвід і використовувати свої знання в реальних умовах.

Необхідно зміцувати акценти в освіті з пасивного засвоєння знань до активної роботи зі студентами. Студенти повинні бути відповідальними за своє навчання та результати учіння. Вони мають бути стимульовані до самостійності, креативності, критичного мислення та постійного саморозвитку.

Окрім того, необхідно забезпечити студентам доступ до сучасних технологій навчання. Саме вони дозволяють ефективно використовувати інформаційні ресурси, сприяють активному залученню студентів до навчального процесу і розвитку їхніх навичок використання новітніх технологій.

Таким чином, розвиток вітчизняної системи фахової передвищої освіти потребує гнучкості та готтовності до змін, оскільки сучасний світ постійно зазнає змін і нестабільності. Освітня система повинна швидко реагувати на ці зміни, переглядаючи та оновлюючи позиції підготовки фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: діяльність, позааудиторна діяльність, здобувач, саморозвиток, майбутні соціальні працівники, фахова передвища освіта.

УДК 378.1

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-530-547

**IMPLEMENTATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS
FOR THE FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE
OF FUTURE SPECIALISTS OF FIRE SAFETY OF HIGHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF SES OF UKRAINE**

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ
ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ІЗ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ЗВО ДСНС УКРАЇНИ**

Mykola PELYPENKO,

PhD in Pedagogy

nicolaStayer@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1961-5008>

Ihor NOZHKO,

PhD in Pedagogy

nogko1991@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1554-0088>

Denys LAHNO,

Head of the Vocational Training
Department

lagno0407@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3663-6858>

Микола ПЕЛИПЕНКО,

кандидат педагогічних наук

*Черкаський інститут пожежної
безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету
цивільного захисту України,
вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси,
18034, Україна*

*Cherkasy institute of fire safety
named after Chernobyl Heroes
National university of civil
protection of Ukraine,
8, Onopriienka st., Cherkasy,
18034, Ukraine*

*Черкаський інститут пожежної
безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету
цивільного захисту України,
вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси,
18034, Україна*

Original manuscript received: September 20, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The presented article presents the relevance of formation, describes the process of research competence of future fire safety specialists of higher education institutions of the State Emergency Service of Ukraine, reveals the theoretical background and practical implementation of pedagogical conditions of formation within the framework of an experimental study. All activities carried out during this process are organized for higher education students of the experimental group to evaluate their performance in comparison with the control group. The stages of experimental research are listed, in particular, organizational (determinative stage of the experiment), procedural (formative stage of the experiment) and interpretive (systematization and generalization of the obtained results).

The need is theoretically substantiated in detail, the process is described, and the result of the implementation of measures to ensure the implementation of each pedagogical condition for the formation of research competence of future fire safety specialists of three

classes of conditions, namely: organizational class (conditions: assessment of the educational space; ensuring academic integrity; creation of informational scientific support; ensuring the participation of cadets in conferences, symposia, exhibitions, competitions, etc.; mandatory publication of research results); psychological and pedagogical class (conditions: intensification of educational activities; increasing the activity of the teacher's attention to the independent work of the cadets; ensuring the interconnection of disciplines with the content of the professional activity of fire safety specialists in the process of acquiring knowledge, skills and abilities to solve research tasks; the involvement of the cadets to research work), activities within the work of graduate departments); methodological class (conditions: orientation of professional training technologies to create favorable conditions for self-improvement; ensuring the unity of theoretical and practical training; introduction of optional courses into the educational process; taking into account the results of prolonged diagnostics of the levels of research competence formation).

It was determined that the direction of further research is to obtain the results of research-experimental work on the verification of pedagogical conditions and models of the formation of research competence of future fire safety specialists.

Keywords: *research competence, fire safety specialist, research activity, pedagogical conditions, self-review, academic integrity, reflection.*

Непроста геополітична ситуація, яка ще більше ускладнилася після початку повномасштабного російського вторгнення на територію України, ставить нові виклики перед особовим складом структур, до обов'язків котрих входить безпека населення нашої країни. Фахівці Державної служби України з надзвичайних ситуацій, яка займає чільне місце серед таких структур, продовжують з честю виконувати поставлені перед ними завдання, ніби не помічаючи ні підвищення інтенсивності, психологічної та фізичної напруженості роботи, ні великої ціни помилки, ні постійної небезпеки для власного життя і здоров'я тепер не лише від навколишнього середовища, а й від підступного і безпринципного ворога.

Проте для забезпечення цивільного захисту населення необхідні не тільки загартовані м'язи і сталеві нерви, а й мислячі мізки, адже він вимагає високого рівня професійного теоретичного і практичного розвитку рятувальника і наявності потрібної аварійно-рятувальної техніки, пожежно-технічного обладнання, засобів зв'язку, розвиненої місцевої інфраструктури. Все це неможливо створити без достатньої уваги усебічному розвитку фахівців ДСНС, зокрема умінню здійснювати наукові дослідження у галузях людської діяльності. Результати їх досліджень – наукові розробки у галузі цивільної безпеки – є засобами підвищення ефективності виконання їх професійних обов'язків, і безпеки населення і своєї власної. Тому здатність рятувальників провадити наукову діяльність набуває великого значення, а в умовах їх професійної підготовки у ЗВО ДСНС України вона трансформується у сталу якість особистості – дослідницьку компетентність.

Дослідницька компетентність тлумачиться як сукупність системи знань, умінь і навичок дослідницької діяльності, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій та мотивів самореалізації особистості (Головань, Яценко, 2012:58).

І.Чистякова наголошує на необхідності формування таких основних характеристик, які пояснюють дослідницьку компетентність:

усвідомлення характеру науково-пошукової діяльності як творчої, спрямованої не лише на аналіз, опрацювання інформації, а й на її створення, на пошук нестандартних рішень; загальнонаукова та предметна фахова обізнаність; наявність творчого потенціалу, здатності до оригінальних рішень; оволодіння методологією наукового пошуку, сучасними дослідницькими технологіями (Чистякова, 2016:170).

Формування дослідницької компетентності, як і будь-якої якості особистості, потребує організації певного педагогічного процесу, забезпечення якого можливе при виконанні ряду педагогічних умов, вибір яких ми обґрунтували раніше (Пелипенко, Ножко, Лагно, 2022, 2023а, 2023б).

Н. Тітаренко педагогічні умови розглядає як комплекс взаємопов'язаних заходів, методів, ситуацій, за яких відбувається повноцінний педагогічний процес, а до педагогічних умов формування дослідницької компетентності студентів відносить: а) стимулювання процесів самовдосконалення та саморозвитку у студентів; б) використання наочності та аудіовізуалізованих засобів навчання, що допомагають у навчанні студентам; в) послідовність та системність у викладенні навального матеріалу; г) залучення студентів до науково-дослідницької роботи, яка сприятиме обміну інформації між студентами, зацікавленості, відстоюванні своїх поглядів, креативності; д) створення умов, що сприяють застосуванню знань, умінь (Тітаренко, 2015:246).

Формування дослідницької компетентності майбутніх учителів біології можливе за рахунок реалізації організаційно-педагогічних, психолого-педагогічних та дидактичних умов протягом всього освітнього процесу, зміст, форми і методи якого слід модернізувати відповідно до компетентнісного підходу, створивши активне наукове середовище. Становленню компетентного, конкурентоспроможного, здатного до саморозвитку вчителя-дослідника допомагають інтерактивні методи навчання, вільне володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, вміння працювати самостійно та в команді, досвід застосування своїх знань і вмінь на практиці тощо (Чайченко, Пташенчук, 2016:28).

Головним завданням упровадження моделі та педагогічних умов формування дослідницької компетентності було сформувати у майбутніх фахівців із пожежної безпеки ЗВО ДСНС України глибокі й міцні знання, розвинути вміння моделювати дослідницьку діяльність.

Експериментальне дослідження проводилось такими етапами:

– організаційний: проаналізовано навчально-методичну літературу з проблеми дослідження, вивчено зміст існуючих програм підготовки майбутніх фахівців із пожежної безпеки, нормативно-правові засади організації дослідницької діяльності курсантів в умовах закладу вищої освіти; сформульовано понятійно-категоріальний апарат дослідження, визначено критерії, рівні та показники сформованості дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки; розроблено педагогічні умови та модель формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки; проведено та проаналізовано констатувальний етап експерименту;

– процесуальний: з метою підтвердження доцільності та ефективності реалізації моделі і педагогічних умов формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки ЗВО ДСНС України проведено формувальний етап експерименту; визначалась ефективність формування когнітивного, ціннісно-мотиваційного та діяльнісного компонентів дослідницької діяльності майбутніх фахівців із пожежної безпеки. Головним завданням процесуального етапу було впровадження педагогічних умов: організаційних (евалюація освітнього простору; забезпечення академічної доброчесності; створення інформаційного забезпечення наукових досліджень курсантів; забезпечення участі курсантів у конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах тощо; обов'язковість публікації результатів досліджень); психолого-педагогічних (активізації навчальної діяльності; підвищення уваги викладацького колективу до самостійної роботи курсантів; забезпечення взаємозв'язку дисциплін зі змістом професійної діяльності фахівців із пожежної безпеки у процесі набуття курсантами знань, умінь та здатностей вирішення дослідницьких завдань; залучення курсантів до дослідницької діяльності в межах роботи випускових кафедр); методичних (орієнтованості технологій професійної підготовки на створення сприятливих умов для самовдосконалення; забезпечення єдності теоретичної та практичної підготовки; упровадження в освітній процес факультативних курсів; урахування результатів пролонгованої діагностики рівнів сформованості дослідницької компетентності); застосування набутих знань, умінь, навичок у дослідницькій діяльності, оволодіння методикою діагностики, аналізу власних результатів дослідницької діяльності, корекції власної стратегії формування дослідницької компетентності;

– інтерпретаційний: систематизовано й узагальнено результати формувального експерименту, виконано їх кількісне та якісне опрацювання, сформульовано загальні висновки.

Педагогічні умови реалізовувались зі здобувачами експериментальної групи.

Організаційні. Їх сутність була представлена раніше (Пелипенко, Ножко, Лагно, 2022). Ефективність процесу формування дослідницької компетентності багато в чому залежить від того, наскільки правильно представляється система показників, що піддаються оцінюванню. На етапі переходу до нових стандартів вищої освіти слід відмовитися від колишнього еkleктичного підходу до оцінювання якості результатів навчання. Системний підхід до вибору завдань для майбутніх фахівців, інтерпретації результатів дослідницької діяльності дозволить підвищити рівень сформованості дослідницької компетентності.

У контексті нашого дослідження актуальною є думка Г. Пономарьової, яка наголошує на необхідності проведення аналізу внутрішнього і зовнішнього середовищ ЗВО ще на етапі планування освітньої діяльності. Це дасть змогу виявити причини розривів між прогнозованим майбутнім результатом освіти та одержаним зараз. На думку дослідниці, долатися ці

розриви можуть за допомогою впровадження освітніх інновацій у формах, методах, змісті, технологіях (Пономарьова, 2014:179).

Особливістю евалюації освітнього простору у розрізі нашого дослідження є інтерпретація показників сформованості дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки, які виступають в ролі цільових мірил реалізації окреслених педагогічних умов.

Евалюація освітнього простору тісно пов'язана з проблемою вимірності показників якості вищої освіти. На достовірність даних евалюації може негативно впливати відсутність належної мотивації учасників цього процесу, недостатня репрезентативність вибірки майбутніх фахівців, недосконалість та некоректність завдань тощо, що перешкоджає порівнянню результатів експерименту.

Цілеспрямована робота проводилася з викладачами кафедр для підготовки до впровадження розробленої моделі та педагогічних умов формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки, вивчалась їхня думка та пропозиції щодо експерименту. Зокрема, обговорювалися такі питання: тенденції розвитку наукових досліджень у галузі цивільного захисту, які призводять до різкого зростання актуальності проблеми якості підготовки майбутніх фахівців із пожежної безпеки, пошуку нових підходів до підвищення ефективності процесу формування їх дослідницької компетентності; труднощі під час впровадження компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із пожежної безпеки; вимоги до якості державних освітніх стандартів вищої освіти; показники якості результатів навчання фахівців із пожежної безпеки; аналіз факторів, що впливають на результати навчання і сформованість дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки; технічні положення реалізації компетентнісного підходу до процесу професійної підготовки майбутніх фахівців із пожежної безпеки; основні завдання евалюації освітнього простору.

Викладачам пропонувалося здійснити порівняльний аналіз дефініцій «компетентність» та «дослідницька компетентність» та виділити ті, які найбільш відповідають сучасним запитам сфери цивільного захисту; розглянути проблеми оцінки якості результатів навчання при атестації фахівців із пожежної безпеки в контексті компетентнісного підходу; систематизувати ключові положення теорії педагогічних вимірювань; представити нові форми завдань для самостійної роботи.

З метою забезпечення організаційних умов було визначено пріоритетні сфери наукових досліджень із питань ліквідації наслідків НС; розроблено програми роботи наукових гуртків та проблемних груп; посилено контроль за якістю виконання самостійних робіт, магістерських досліджень; оновлено тематику індивідуальних завдань з урахуванням досвіду і тактики дій фахівців із пожежної безпеки в умовах НС; активізовано роботу наукових семінарів кафедр; розроблено механізм оцінювання дослідницької діяльності майбутніх фахівців із пожежної безпеки; вони залучалися до участі у наукових заходах різного рівня.

Майбутніх рятувальників ми орієнтували на такі критерії результативності дослідницької діяльності: що нового для прийняття рішення можуть додати результати запланованого дослідження, наскільки вони будуть достовірними та необхідними для підвищення якості ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій?

Сучасні тенденції в трактуванні якості результатів освіти, пов'язані з компетентнісним підходом, привели до появи нових видів підсумкових вимірників, які виявлятимуть позитивну динаміку змін підготовленості, активність фахівців у засвоєнні знань, умінь і навичок, зростання їхньої компетентності (а передовсім – дослідницької). Зокрема, портфоліо, що значно розширює можливості урахування нових форм навчальних досягнень протягом певного проміжку часу, залучення зовнішніх джерел інформації про якість підготовки майбутніх фахівців.

У ході реалізації організаційних умов було запроваджено вебпортфоліо. Здобувачі самостійно підбирали матеріали, що підтверджують досягнення основних завдань курсу; матеріали, які представляють власне бачення навчального матеріалу певної навчальної дисципліни; результати осмислення виконаної ним самостійної роботи; звіти про участь у різних формах позааудиторної роботи.

Для створення вебпортфоліо майбутнім рятувальникам пропонувалося застосовувати відомий хмарний сервіс <https://drive.google.com/> (Хміль, 2018:46).

На початковому етапі здобувачі визначали цілі складання портфоліо, його зміст, засоби здійснення і способи самооцінки навчальних досягнень та результатів власної дослідницької діяльності. Ефективність цього етапу забезпечувалася вирішенням таких ключових проблем: вибір часу для роботи над портфоліо; підбір матеріалів для відображення та форма їх презентації. Майбутнім рятувальникам наголошувалося, що систематизація матеріалів портфоліо має враховувати критерії та показники, вибрані для оцінювання їхньої дослідницької компетентності.

Метод портфоліо дозволив забезпечити безперервний процес оцінювання рівнів сформованості дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки; отримати дані про різні навчальні досягнення, пов'язані з процесом професійної підготовки; оцінити дослідницькі знання й уміння.

Після формувального етапу експерименту більша частина здобувачів, які на початку не змогли представити власне «портфоліо», під час виступів проявили високий рівень володіння дослідницькими вміннями, вміло оперували професійною термінологією. Здобувачі, які не мали «портфоліо», почали працювати над його створенням.

З метою реалізації окресленої педагогічної умови в експериментальних групах у рамках діяльності проблемної групи було проведено заняття «Академічна добросесність». На цьому занятті майбутніх фахівців із пожежної безпеки ознайомлено з особливостями функціонування сервісу з перевірки робіт на плагіат Unicheck. Нагадаємо, цей сервіс створений українськими

розробниками у 2014 році та може використовуватися як окрема програма онлайн, а також інтегруватись в навчальні системи, що використовуються багатьма ЗВО. Також сервіс активно використовується закордоном (США, Іспанія, Бельгія тощо) (Unicheck, 2023).

Здобувачів було ознайомлено також і з іншими програмами перевірки на плагіат. Особливий інтерес майбутніх фахівців викликала робота з програмою UNPLAG, створена молоддю українською командою. Здобувачі мали можливість здійснити швидку перевірку власних наукових розвідок у мережі Інтернет. Окрім цього, здобувачі дізналися про іноземні сервіси для перевірки на плагіат.

Позитивним результатом діяльності проблемної групи, на наше глибоке переконання, став укладений «Довідник з академічної доброчесності для курсантів» спільними зусиллями майбутніх фахівців і викладачів.

Позитивної динаміки набули показники ставлення здобувачів до академічної доброчесності.

Чітке розуміння сутності поняття «академічна доброчесність» продемонстрували 56% опитаних.

Збільшилася кількість респондентів (52%), які проявили інтерес до вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність» та підтримали введення її в освітній процес. 48% опитаних зазначили, що з основними аспектами поняття «інтелектуальна власність» вони ознайомилися у ході прослуховування лекцій бібліотекарів, під час опрацювання тематичної літератури в процесі підготовки доповідей на заняттях проблемної групи.

На запитання «як ви підтримуєте / сприяєте академічній доброчесності?» майбутні рятувальники вказували на самостійну підготовку індивідуальних завдань; підвищення власної професійної кваліфікації; публічне представлення виконаних дослідницьких завдань.

Яке ваше особисте ставлення до нелегітимних оцінок? Збільшилася кількість здобувачів, котрі проявляють нетерпимість до списування в однокурсників, використання технічних засобів тощо. Позитивним виявився той факт, що у ході опитування майбутні фахівці вказували на усвідомлення цінності дослідницьких знань і умінь, почуття самодостатності, власної гідності.

У розрізі нашого дослідження наукова інформація – важлива передумова виконання дослідницьких завдань, необхідна умова дослідницької діяльності. Здобувачів ознайомлювали з основними джерелами інформації, передбаченими чинним законодавством України, документами та носіями, що зберігають інформацію. Сукупність джерел інформації становлять інформаційні ресурси – систематизоване зібрання наукової літератури (книги, періодичні видання, патентна, нормативно-технічна та конструкторська документація, звітна документація про науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), депоновані рукописи, переклади наукової літератури тощо), зафіксоване на паперових, електронних та інших носіях (Слободяник, 1995).

Окрім сказаного вище, особлива увага приділялася застосуванню інноваційних технологій навчання. Здобувачі ознайомилися з презентаціями

про пожежну безпеку (система управління пожежною безпекою та її забезпечення, організація рятувальних та аварійних робіт), цивільний захист (стан та організація в Україні, структура, органи управління, нормативно-правове забезпечення, (міжнародні, державні та галузеві документи), захисні споруди та організація укриття населення в них), надзвичайні ситуації (причини виникнення, класифікація і характеристика надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціального та воєнного характеру, системи їх моніторингу і прогнозування, способи і засоби запобігання та захисту населення, евакуаційні заходи, наслідки), небезпеку радіоактивних та хімічних речовин (об'єкти підвищеної небезпеки; характеристика зон зараження; радіаційний і хімічний захист населення і територій; організація тимчасового проживання та забезпечення постраждалих; дозиметричний і хімічний контроль) (Шудренко, 2018:336).

З метою підвищення якості процесу формування досліджуваної компетентності для них було проведено зустріч з працівниками бібліотеки: відбулася лекція з основ організації бібліографічної справи – та співробітниками наукового відділу щодо особливостей патентно-лицензійної діяльності.

Здійснювалася робота над формуванням умінь проводити пошук літератури. Увага зверталася на те, що опрацювання бібліографічних джерел варто здійснювати у зворотньо-хронологічному напрямку, оскільки видання та публікації останніх років можуть містити в собі і матеріали попередніх наукових розвідок.

Фахівцям наголошувалося, що насамперед потрібно чітко окреслити загальний профіль наукового пошуку, визначити основні його етапи, сформулювати дослідницькі завдання. Особлива увага приділялася правилам роботи з літературою: складання попереднього списку, підбір та опрацювання літератури, оформлення бібліографічного опису використаних джерел.

Здобувачі, складаючи бібліографію, вибирали ті джерела, які можуть містити публікації з окресленої проблематики (довідники, посібники, статті, рецензії, збірники наукових праць, матеріали конференцій тощо); визначалися автори, котрі вивчали питання, пов'язані з конкретним дослідженням.

Здобувачі опрацьовували відкриті електронні ресурси бібліотек та ЗВО України і складали бібліографічний покажчик з конкретних питань. До прикладу: «Вимоги Міжнародних стандартів із протимінної діяльності до професійної підготовки фахівців з розмінування», «Економічно обґрунтований підхід до створення вогнегасних речовин для створення компресійної піни», «Вимоги до проектування захисних споруд цивільного захисту», «Технічні умови до загальнодержавної автоматизованої системи централізованого оповіщення про загрозу і/або виникнення надзвичайних ситуацій», «Світовий досвід використання новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій для запобігання пожеж».

У ході втілення зазначеної педагогічної умови підкреслювалася важливість процесу комунікації, тобто оприлюднення результатів та

процесу своїх наукових розвідок шляхом створення вебсайтів, публікацій у збірниках матеріалів конференцій та ін. Проведено майстер-клас щодо створення публічного журналу.

Корисною стала практика ознайомлення і наступного обговорення наукових розвідок викладачів, опублікованих в збірниках матеріалів конференцій, що проводяться на базі ЗВО, де навчається здобувач. Здобувачі опрацювали матеріали збірника XII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Надзвичайні ситуації: безпека та захист», що проводилася на базі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. У публікації «Теоретичний аналіз процесу газообміну в закритому приміщенні під час пожежі» (Пилипенко, Ножко, 2022) вони розглядали методи управління газообміном і формули його обчислення через відкриті нижні і верхні прорізи під час пожежі.

Здобувачами було підготовлено низку ґрунтовних доповідей: «Аналіз техногенної безпеки та існуючих заходів цивільного захисту на приватному підприємстві «Еллада-Трейд» у м. Кропивницький»; «Прогнозування масштабів руйнувань внаслідок терористичного акту при проектуванні торгівельно-розважального комплексу у м. Київ»; «Обґрунтування організаційних та інженерно-технічних заходів зниження небезпеки експлуатації складу хлору комунального підприємства «Аульський водовід» Дніпропетровської обласної ради»; «Аналіз небезпеки та визначення масштабів прогнозованих зон ураження на АЗС «WOG» смт Кобеляки Полтавської області»; «Обґрунтування інженерно-технічних заходів зниження активізації зсувних процесів на території Солом'янського району м. Києва».

Психолого-педагогічні. Як уже констатувалося, спостерігається різниця між досягненнями у професійній діяльності, яких прагнуть майбутні рятувальники, та шляхами, якими вони збираються цього досягти. Аналогічно помітна і розбіжність між зазначеними цінностями та величиною їхнього впливу на навчальну діяльність.

С. Омеляненко пропонує метод взаємної критичної оцінки розв'язаних задач щодо розвитку рефлексивного компоненту дослідницької компетентності (Омеляненко, 2014:442-443). Так, здобувач виконували індивідуальне навчально-дослідницьке завдання, після чого роботи роздалися на взаємне рецензування. Надалі – наступала стадія саморецензування: прочитавши й оцінивши роботу однокурсника, кожен здобувач повертався до власної роботи і писав на неї саморецензію. Далі здобувач отримував рецензію на свою роботу і відповідав на зауваження та пропозиції. Після цього кожен здобувач, з урахуванням недоліків, виявлених у власній роботі, та зауважень, зроблених однокурсниками, вдосконалював свою роботу.

Використовували спеціальні рефлексивні вправи, спрямовані на орієнтацію мотивів курсантів на досягнення успіхів у професійній діяльності і переоцінку ролі дослідницької компетентності; це сприяло усвідомленню ними мотивів та потреб організації власної дослідницької діяльності, підвищенню готовності і здатності до самоорганізації навчальної і позанавчальної

діяльності; формуванню адекватної, об'єктивної самооцінки навчальних досягнень, розвитку наполегливості при вирішенні дослідницьких завдань.

Наведемо основні питання для обговорення: «Чи замислювалися ви над тим, який досвід отримали на занятті проблемної групи»; «Чи важливо аналізувати інформацію, яку отримujete під час лекційного заняття»; «Чи замислювалися ви над тим, які дослідницькі знання ви можете зреалізувати у практичній діяльності?».

Особливу зацікавленість викликала рефлексивна вправа «Незавершене речення». До прикладу: Я усвідомив, що ... Я здивувався, коли ... З їх точки зору... Мене переконали в тому, що ... Доцільним було ...

Важливою особливістю сучасного освітнього процесу у ЗВО є його зорієнтованість на активні форми і методи. Для активізації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти нами використовувалися методи: наочні (демонстрація плакатів, ілюстрацій та відеозаписів з подальшим обговоренням і рефлексією), практичні (виконання завдань, відпрацювання та розвиток умінь, мозковий штурм), словесні (міні-лекція, інструктаж, пояснення, консультація, обговорення, бесіда).

Значення впровадження активного навчання в освітній процес високо оцінює М. Євтух, оскільки воно «надає можливість студентам здобувати і засвоювати нові знання на основі самостійного пошуку, аналізу наукових досліджень минулого і сучасності; знаходити нові ідеї та використовувати можливості їх оптимальної реалізації; вдосконалювати способи» (Євтух, Борисенко, 2015:92).

Рівень мовної підготовки здобувачів активізував підвищену увагу викладачів до систематизації та закріплення набутих знань, розвитку практичних навичок і вмінь, формування професійної мовної компетенції. Для активізації навчальної діяльності створювалися проблемні групи з метою формування у здобувачів умінь акцентовано формулювати думки в усній та письмовій формі. З метою перевірки сформованості цих умінь їм було запропоновано тестові завдання (Хлипавка, 2013).

У рамках діяльності проблемної групи особлива увага приділялася становленню професійно-ділового мовлення майбутніх фахівців із пожежної безпеки, а відтак – підвищенню культури мовлення. Здобувачі працювали над опануванням чинних мовних норм, а передовсім – стилістичних, орфографічних, синтаксичних, пунктуаційних. Це дало їм змогу повторити, здобути та закріпити нові знання з української мови. Вони систематично виконували завдання, подані у посібниках з ділової української мови, що значно підвищило рівень володіння нормами сучасної ділової мови із спеціальності.

На результати впровадження педагогічних умов та моделі формування досліджуваної компетентності вплинула організація їх роботи на заняттях проблемної групи, а саме: частота занять (суб'єктивна задоволеність здобуттям дослідницьких знань, умінь і здатностей); активність взаємодії членів групи; логіка формування дослідницької компетентності (суб'єктивна систематизація інформації в дослідницькі

знання, переведення знань у спосіб дії при формуванні дослідницьких умінь); робота над власною особистістю з формування своєї готовності до дослідницької роботи та виконання навчальних завдань.

У результаті в здобувачів формувалося уявлення про дослідницьку компетентність як важливу складову професійної компетентності, складалися об'єктивні критерії для самоаналізу та самооцінки.

Вихованню здатності до самостійної роботи сприяло розроблення електронних навчально-методичних комплексів. Здобувачі мали можливість самостійно опрацювати навчальний лекційний матеріал, підготуватися до практичних та лабораторних занять. Особливий інтерес у них викликали відеодемонстрації навчального матеріалу та комп'ютерне тестування. Слід зазначити, що використовувалися різні форми навчально-освітньої та навчально-пізнавальної діяльності: проектування, ситуаційні вправи «Стратегії розв'язання конфліктів», «Управління кар'єрою майбутнього фахівця із пожежної безпеки», дискусії «Дослідницька компетентність у структурі професійної діяльності», «Імідж сучасного фахівця із пожежної безпеки», що безпосередньо вплинуло на ефективність формування компонентів дослідницької компетентності.

Проведення експериментальної роботи стало поштовхом для оновлення тематики індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, які ставилися перед майбутніми рятувальниками що поглибило, узагальнило та систематизувало їх дослідницькі знання і вміння. Згадані завдання виконувалися здобувачами у процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни під керівництвом науково-педагогічних працівників.

Тематика індивідуальних завдань розроблялася з урахуванням фактору регіону: «Аналіз та прогнозування масштабів аварії з витоком аміаку на ТОВ «ВТФ «ЕКМІ», м. Українка Київської області», «Аналіз безпеки Сантрейд ДП «Саратський елеватор» та прогнозування масштабів аварії», «Аналіз небезпек та заходів запобігання виникнення аварії на автозаправному комплексі «БРСМ-нафта» по вул. І. Мазепи у м. Чернігів», «Аналіз безпеки та прогнозування масштабів надзвичайної ситуації на ПрАТ «Жашківський елеватор» м. Жашків Черкаської області», «Аналіз комплексу організаційних і практичних заходів запобігання і реагування на НС, пов'язані із перевезенням небезпечних вантажів у Черкаській області», «Обґрунтування інженерно-технічних заходів із запобігання виникнення підтоплення поверхневими водами району Пересип м. Одеса» тощо.

Наведемо приклади напрямів діяльності наукових гуртків: «Наукові та технологічні проблеми інформаційного забезпечення управління пожежогасінням та аварійно-рятувальними роботами», «Проблеми вдосконалення підготовки особового складу», «Сучасні системи зв'язку та оповіщення в підрозділах ЦЗ», «Спеціалізовані та універсальні програмні продукти аналізу та обробки статистичної інформації», «Основні заходи у сфері ЦЗ в Україні», «Альтернативні джерела енергетики як спосіб покращення техногенної безпеки», «Використання геотермальної енергії як крок до покращення геотермальної безпеки України», «Удосконалення

фізико-хімічних властивостей деревини шляхом її модифікування полімерними речовинами» та ін.

Окрім іншого, оновлено тематику дипломних робіт відповідно до науково-дослідницьких проектів кафедр, зокрема обиралися напрямки нормативно-правового регулювання в адміністративних справах у сфері ЦЗ, складу вогнегасних речовин, використання вітчизняних компонентів для отримання компресійної піни, світового досвіду використання новітніх інформаційних технологій тощо.

Методичні. Н. Орішко, узагальнюючи ідеї дослідників з проблем самовдосконалення особистості, стверджує, що самовдосконалення в професійній сфері спрямоване на оптимізацію особистістю рівня її знань, умінь та навичок, необхідних для ефективного функціонування у професії, виконання професійних обов'язків, для досягнення професійного успіху, кар'єрного зростання, розкриття особистісного професійного потенціалу. Отже, самовдосконалення особистості – важлива умова оптимізації особистісної та професійної сфер її діяльності та визначає перспективу майбутніх успіхів і досягнень (Орішко, 2013:515).

Здобувачам пропонувалося створити власну програму професійного самовдосконалення. Задля цього здобувачі мали можливість брати участь у різних тренінгах, які проходилися як у межах ЗВО, так і поза ним.

У ході формувального експерименту особлива увага приділялася формуванню психологічних знань, необхідних для: 1) глибшого розуміння себе та інших. Знання про себе та інших допомагає краще орієнтуватися в житті та оптимізувати усі процеси життєдіяльності; 2) самовдосконалення, самотворення та пристосування до змін у навколишньому середовищі протягом усього життя; 3) підвищення ефективності своєї професійної діяльності, максиміального використання особистісного потенціалу, налагодження доброзичливих стосунків у службовому колективі, між людиною та технікою (для запобігання техногенним та екологічним катастрофам) (Вареник та ін., 2014:6-7).

З метою забезпечення єдності теоретичної та практичної підготовки використовувався метод моделювання професійних ситуацій, який дає унікальну можливість майбутнім працівникам ДСНС зрозуміти соціальний характер їхньої професійної діяльності, основні її кваліфікаційні характеристики; забезпечує тісний зв'язок теорії із практикою; передбачає труднощі, з якими майбутні рятувальники зіштовхнуться у повсякденній практиці, і бачити шляхи їх подолання (Вовк, 2011:14). Пошук вирішення запропонованих завдань формує у них потребу спиратися на набутий теоретичні знання при вирішенні дослідницьких завдань.

У роботі зі здобувачами активно застосовувалася кейс-технологія. Ми орієнтувалися не лише на вдосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок дослідницької діяльності майбутніх фахівців із пожежної безпеки, а й на отримання ними нового досвіду. Для цього їх навчали виявляти наукові проблеми у профільній галузі, аналізувати отриману інформацію, аргументувати свою дослідницьку позицію при роботі з

припущеннями і висновками, спираючись на відомі їм теоретичні положення та їх практичне застосування. Важливим аспектом підвищення рівня дослідницької компетентності стала робота над формуванням у майбутніх фахівців вміння формувати план дослідницької діяльності, пропонувати альтернативу, схвалювати рішення.

Здобувачів було залучено до участі у роботі факультативного курсу «Магістерський семінар». Наголосимо, що в результаті вивчення курсу майбутній фахівець повинен знати: правові основи інтелектуальної власності; нормативно-правові акти, що регламентують діяльність фахівця з пожежної безпеки; основи організації навчальної діяльності особистості впродовж усього її життя; комп'ютерні інформаційні технології в освіті і науці; історію науки як розвиток пізнавальних умінь та їхніх об'єктивних наслідків; теорію пізнання в осмисленні людиною своїх уявлень про світ; основи складання організаційної, довідково-інформаційної та договірної документації на іноземній мові; основи підготовки і проведення технічних досліджень; існуючі напрацювання, актуальність, завдання і наукову новизну власних наукових досліджень; методiku та методологію досліджень; аналіз проблеми в науковій літературі; теоретичні основи проблеми, яка розглядається у магістерській роботі; основи наукових методів аналізу проблем професійної діяльності фахівців із пожежної безпеки; взаємодію науки і практики та втілення її нових досягнень у діяльності закладу вищої освіти.

Уміти: володіти поняттями і термінологією основ наукових досліджень; користуватися джерельною базою у контексті тематики наукового дослідження; самостійно визначати актуальність, завдання і наукову новизну власних наукових досліджень; коректно інтерпретувати результати досліджень; науково викладати зміст отриманих результатів; робити висновки щодо сучасного стану конкретної проблеми та пошуків шляхів її оптимізації; формулювати гіпотезу дослідження; застосовувати набуті теоретичні знання у професійній діяльності.

Алгоритм організації роботи майбутніх рятувальників на кожному факультативному занятті передбачав такі етапи та види роботи: 1. Організація групи. Оголошення мети заняття, формулювання здобувачами персональних очікувань щодо вивчення теми. Підсумки виконання самостійної роботи з попередньої теми. 2. Попередній контроль дослідницьких умінь майбутніх фахівців засобом аналізу завдань, пов'язаних із попередньою темою. Актуалізація опорних знань і систематизація досвіду. 3. Формулювання проблеми дослідницької діяльності: які умови діяльності фахівців із пожежної безпеки, пов'язані з дослідницькими вміннями, сприяють розвиткові дослідницької компетентності. Окрему увагу слід приділити переліку типових проблем професійної діяльності фахівця із пожежної безпеки. 4. Вправи на моделювання професійних дій здобувача, пов'язаних із темою. 5. Розв'язування задач на визначення особистих мотиваційних труднощів майбутніх рятувальників у виконанні завдань дослідницької діяльності. 6. Узагальнення умов, чинників і механізмів розвитку дослідницьких знань,

умінь, здатностей. 7. Рефлексія: самооцінка здобувачами рівня досягнення мети, діагностика самоефективності (експрес-тести). Підсумок заняття.

Отже, особлива увага на заняттях приділялася тематичному аналізу досліджуваної проблеми. Здобувачі навчалися систематизувати інформацію за різними аспектами досліджуваної теми. У процесі роботи здобувачі готували папки, в яких містилася зібрана інформація з досліджуваної проблеми, відомості про предметні публікації; витяги з текстів; анотації до тематичних статей та монографій; конспекти лекцій тощо. Таким чином, здобувачі вчилися виділяти основні положення в текстах, фіксувати ті з них, які є найсуттєвішими для їхньої роботи.

З метою забезпечення пролонгованої діагностики рівнів сформованості досліджуваної компетентності було розроблено такий алгоритм: 1. Визначення критеріїв, рівнів та показників дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки; методів збору інформації; 2. Систематизація діагностичних методик та іншої документації (портфоліо фахівця, письмові роботи, індивідуальні завдання тощо); 3. Діагностика рівнів сформованості компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки за визначеними критеріями та аналіз отриманих результатів; 4. Визначення шляхів підвищення якості підготовки здобувачів до дослідницької діяльності.

Напрямок подальших досліджень є аналіз результатів експериментальної роботи з перевірки педагогічних умов формування досліджуваної компетентності.

Література

1. Основи психології : навчальний посібник: в 2 т. Т. 1. / Вареник В. В. та ін. ; за заг. ред проф. Капської А. Й. та Сафіна О. Д. Черкаси : ЧІПБ ім. Героїв Чорнобіля НУЦЗУ, 2014. 360 с.
2. Вовк Н. П. Застосування активних форм та методів навчання у процесі розвитку професійно важливих якостей курсантів – майбутніх працівників ДПН МНС України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 3 (22). С. 11–16.
3. Євтух М. Б., Борисенко Л. Л. Модель системи формування науково-дослідницької компетентності у студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. № 1 (64). С. 74–98.
4. Головань М. С., Яценко В. В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*: збірник наукових праць. Випуск VII. Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2012. С. 55–62.
5. Омеляненко С. В. Педагогічні умови формування дослідницької компетентності майбутніх педагогів. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. 2014. 3 (54), додаток 2, том 2. С. 441–445.
6. Орішко Н. К. Специфіка самовдосконалення особистості на різних етапах її онтогенезу. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 21. С. 507–519.
7. Пелипенко М. М., Ножко І. О., Лагно Д. В. Методичні педагогічні умови формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з пожежної безпеки // *Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: Матеріали*

XIII Міжнародної науково-практичної конференції 27 квітня 2023 року. – Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 228-230.

8. Пелипенко М. М., Ножко І. О., Лагно Д. В. Організаційні педагогічні умови формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з пожежної безпеки ЗВО ДСНС України. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр.* Бердянськ : БДПУ, 2022. Вип. 3. С. 348–360.

9. Пелипенко М. М., Ножко І. О., Лагно Д. В. Психолого-педагогічні умови формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з пожежної безпеки ЗВО ДСНС України // *Science and practice: implementation to modern society: Scientific Collection «InterConf», (152): with the Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference, April 26-28, 2023 / Scientific Collection «InterConf».* Manchester, UK: Peal Press Ltd., 2023. С. 185-193.

10. Пелипенко М. М., Ножко І. О. Теоретичний аналіз процесу газообміну в закритому приміщенні під час пожежі. *Надзвичайні ситуації: безпека та захист: Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 27-28 жовтня 2022 року.* Черкаси : ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. С. 182-184.

11. Пономарьова Г. Ф. Інноваційно-дослідницька компетентність магістрів – запорука розвитку інноваційного потенціалу ВНЗ. *Міжнародний науковий вісник.* 2014. Вип. 8 (27). С. 177–182.

12. Слободяник М. С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. Київ, 1995. 267 с.

13. Тітаренко Н. Ю. Педагогічні умови формування дослідницької компетентності студентів. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*, 2015, 3: 243-247.

14. Хлипавка Г. Г. Українська мова (за проф. спрямуванням). Збірник тестових завдань. Львів : ЛДУ БЖД., 2013. 64 с.

15. Хміль Н. А. Веб-портфоліо як засіб формування професійної готовності майбутніх учителів до використання хмарних технологій в освітньому процесі. *International academy Journal Web of Scholar.* 2018. January 1 (19), Vol. 4. P. 44–47.

16. Чайченко Н. Н., Пташенчук О. О. Педагогічні умови формування дослідницької компетентності майбутніх учителів біології. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2016, С. 25-29.

17. Чистякова І. А. Дослідницька компетентність як складова професійної компетентності магістрів: досвід США. *Становлення і розвиток педагогіки* (м. Івано-Франківськ, 23-24 грудня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 168–171.

18. Шудренко І. В. Застосування інноваційних технологій навчання при вивченні дисципліни «Цивільний захист». *Стратегія реформування організації цивільного захисту. Том 1. Цивільний захист України: сучасний стан, здобутки, проблеми, перспективи розвитку: Матеріали науково-практичної конференції.* Київ : ІДУЦЗ, 2018. С. 335–337.

19. Unicheck Blog on Plagiarism. URL : <https://unicheck.com/blog/plagiarism-checker-google-classroom> (дата звернення: 21.09.2023).

References

1. Kapska, A., Safin, O. (2014). *Osnovy psichologii: navchalnyi posibnyk* [Basics of psychology: a study guide] : v 2 t. T. 1. Cherkasy : ChIPB im. Heroiv Chornobylia NUTsZU [in Ukrainian].

2. Vovk, N. (2011). *Zastosuvannia aktyvnykh form ta metodiv navchannia u protsesi rozvytku profesiino vazhlyvykh yakosteï kursantiv – maibutnikh pratsivnykiv DPN*

MNS Ukrainy [Application of active forms and methods of training in the process of development of professionally important qualities of cadets - future employees of the DPN of the Ministry of Emergencies of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy* – Bulletin of the National Defense University of Ukraine, 3 (22), 11–16. [in Ukrainian].

3. Ievtukh, M., Borysenko, L. (2015). *Model systemy formuvannya naukovo-doslidnytskoi kompetentnosti u studentiv ekonomichnykh spetsialnostei vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Model of the system of formation of scientific and research competence among students of economic specialties of higher educational institutions]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka* – Personal spirituality: methodology, theory and practice, 2015, 1 (64), 74–98. [in Ukrainian].

4. Golovan M., Yatsenko V. (2012). *Sutnist' ta zmist ponyattya «doslidnyts'ka kompetentnist'»* [The essence and meaning of the concept of «research competence»]. *Teoriya ta metodyka navchannya fundamental'nykh dystsyplin u vyshchiiy shkoli: zbirnyk naukovykh prats'*. *Teoriya ta metodyka navchannya fundamental'nykh dystsyplin u vyshchiiy shkoli: zbirnyk naukovykh prats'* – Theory and teaching methods of fundamental disciplines in higher education: a collection of scientific works. Issue VII. Kryvyi Rih: Publishing Department of NMetAU, 55–62. [in Ukrainian].

5. Omelianenko, S. (2014). *Pedahohichni umovy formuvannya doslidnytskoi kompetentnosti maibutnykh pedahohiv* [Pedagogical conditions for the formation of research competence of future teachers]. *Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii* – Higher school pedagogy: methodology, theory, technologies, 3 (54), 441–445. [in Ukrainian].

6. Orishko, N. K. (2013). *Spetsyfika samovdoskonalennia osobystosti na riznykh etapakh yii ontogenezu* [Specifics of self-improvement of the individual at different stages of its ontogenesis]. *Problemy suchasnoi psykholohii* – Problems of modern psychology, Vypusk 21, 507–519. [in Ukrainian].

7. Pelypenko, M. M., Nozhko, I. O., Lahno, D. V. (2023). *Metodychni pedahohichni umovy formuvannya doslidnyts'koyi kompetentnosti maybutnykh fakhivtsiv z pozhezhnoyi bezpeky* [Methodical pedagogical conditions for the formation of research competence of future fire safety specialists]. *Teoriya i praktyka hasynnya pozhezh ta likvidatsiyi nadzvychaynykh sytuatsiy: Materialy KHIII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* – Theory and practice of fire extinguishing and liquidation of emergency situations: Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference. – Cherkasy: ChIPB named after the Heroes of Chornobyl National Center of Ukraine, 228-230. [in Ukrainian].

8. Pelypenko, M. M., Nozhko, I. O., Lahno, D. V. (2022). *Orhanizatsiini pedahohichni umovy formuvannya doslidnytskoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv z pozhezhnoi bezpeky ZVO DSNS Ukrainy* [Organizational and pedagogical conditions for the formation of research competence of future fire safety specialists of the State Emergency Service of Ukraine]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya : Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr.* – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences. Berdiansk : BDP, Vyp. 3, 348–360. [in Ukrainian].

9. Pelypenko, M., Nozhko, I., Lahno, D. (2023). *Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannya doslidnyts'koyi kompetentnosti maybutnykh fakhivtsiv z pozhezhnoyi bezpeky ZVO DSNS Ukrainy* [Psychological-pedagogical conditions for the formation of research competence of future fire safety specialists of the Higher Secondary School of the State Emergency Service of Ukraine]. *Science and practice: implementation to modern society: Scientific Collection «InterConf»*, (152): with the Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference / Scientific Collection «InterConf». – Manchester, UK: Peal Press Ltd., 185-193. [in Ukrainian].

10. Pelypenko, M., Nozhko, I. (2022). *Teoretychnyi analiz protsesu hazoobminu v zakrytomu prymishchenni pid chas pozhezhi* [Theoretical analysis of the process of gas exchange in a closed room during a fire]. *Nadzvychnaii sytuatsii: bezpeka ta zakhyst: Materialy XII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Emergency situations: safety and protection: Materials of the XII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation*. Cherkasy : ChIPB im. Heroiv Chornobylia NUTsZ Ukrainy, 182-184 [in Ukrainian].
11. Ponomarova, H. (2014). *Innovatsiino-doslidnytska kompetentnist mahistriv – zaporuka rozvytku innovatsiinoho potentsialu VNZ* [Innovative and research competence of masters is the key to the development of the innovative potential of universities]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk – International Scientific Bulletin*, Vyp. 8 (27), 177–182. [in Ukrainian].
12. Slobodianyk, M. (1995). *Naukova biblioteka: evoliutsiia struktury i funktsii*. [Scientific library: evolution of structure and functions]. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Titarenko N. (2015). *Pedahohichni umovy formuvannya doslidnyts'koyi kompetentnosti studentiv* [Pedagogical conditions for the formation of students' research competence]. *Vyshcha osvita Ukrainy: teoretychnyy ta naukovo-metodychnyy chasopys – Higher education of Ukraine: theoretical and scientific-methodical journal*, 2015, 3: 243-247. [in Ukrainian].
14. Khlypavka, H. (2013). *Ukrainska mova (za prof. spriamuvanniam). Zbirnyk testovykh zavdan* [Ukrainian language (under the direction of the professor). Collection of test tasks]. Lviv : LDU BZhD. [in Ukrainian].
15. Khmil, N. (2018). *Veb-portfolio yak zasib formuvannya profesiinoi hotovnosti maibutnikh uchyteliv do vykorystannia khmarnykh tekhnolohii v osvitnomu protsesi* [Web portfolio as a means of forming the professional readiness of future teachers for the use of cloud technologies in the educational process]. *International academy Journal Web of Scholar*, January 1 (19), Vol. 4, 44–47. [in Ukrainian].
16. Chaichenko N., Ptashenchuk O. (2016). *Pedahohichni umovy formuvannya doslidnyts'koyi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv biolohiyi* [Pedagogical conditions for the formation of research competence of future biology teachers]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 25-29. [in Ukrainian].
17. Chistyakova I. (2016). *Doslidnyts'ka kompetentnist' yak skladova profesiynoyi kompetentnosti mahistriv: dosvid SSHA* [Research competence as a component of the professional competence of masters: the experience of the USA]. *Stanovlennya i rozvytok pedahohiky – Formation and development of pedagogy* (Ivano-Frankivsk, December 23-24, 2016). Kherson : Helvetica Publishing House, 168–171. [in Ukrainian].
18. Shudrenko, I. (2018). *Zastosuvannya innovatsiinykh tekhnolohii navchannia pry vyvchenni dystsypliny «Tsyvilnyi zakhyst»* [Application of innovative learning technologies in the study of the discipline «Civil Defense»] *Stratehii reformuvannya orhanizatsii tsyvilnoho zakhystu. Tom 1. Tsyvilnyi zakhyst Ukrainy: suchasnyi stan, zdobutky, problemy, perspektyvy rozvytku : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii – Strategy for reforming the organization of civil protection. Volume 1. Civil defense of Ukraine: current state, achievements, problems, development prospects: materials of the scientific and practical conference*. Kyiv : IDUTsZ, 335–337. [in Ukrainian].
19. Unicheck Blog on Plagiarism. URL : <https://unicheck.com/blog/plagiarism-checker-google-classroom> [in English].

АНОТАЦІЯ

У представлений статті описано процес дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки закладів вищої освіти Державної служби України з надзвичайних ситуацій, розкрито теоретичне підґрунтя та

практичну реалізацію педагогічних умов формування в рамках експериментального дослідження. Усі заходи, проведені під час цього процесу, були організовані для здобувачів вищої освіти експериментальної групи для оцінки їх ефективності у порівнянні з контрольною групою. Перераховано етапи експериментального дослідження, зокрема організаційний (констатувальний етап експерименту), процесуальний (формувальний етап експерименту) та інтерпретаційний (систематизація і узагальнення отриманих результатів).

Детально теоретично обґрунтовано необхідність, описано процес та окреслено результат реалізації заходів для забезпечення впровадження кожної педагогічної умови формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки трьох класів умов, а саме: організаційний клас (умови: евалюація освітнього простору; забезпечення академічної доброчесності; створення інформаційного забезпечення наукових досліджень курсантів; забезпечення участі курсантів у конференціях, симпозиумах, виставках, конкурсах тощо; обов'язковість публікації результатів досліджень); психолого-педагогічний клас (умови: активізація навчальної діяльності; підвищення уваги викладацького колективу до самостійної роботи курсантів; забезпечення взаємозв'язку дисциплін зі змістом професійної діяльності фахівців із пожежної безпеки у процесі набуття ними знань, умінь та здатностей вирішення дослідницьких завдань; залучення курсантів до дослідницької діяльності в межах роботи випускових кафедр); методичний клас (умови: орієнтованість технологій професійної підготовки на створення сприятливих умов для самовдосконалення; забезпечення єдності теоретичної та практичної підготовки; упровадження в освітній процес факультативних курсів; урахування результатів пролонгованої діагностики рівнів сформованості дослідницької компетентності).

Визначено, що напрямком подальших досліджень є отримання результатів дослідницько-експериментальної роботи з перевірки педагогічних умов та моделі формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців із пожежної безпеки.

Ключові слова: дослідницька компетентність, фахівець з пожежної безпеки, науково-дослідницька діяльність, педагогічна умова, саморецензування, академічна доброчесність, рефлексія.

УДК 373.211.24

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-548-558

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF READINESS OF FUTURE
TEACHERS FOR PHYSICAL EDUCATION OF PRE-SCHOOL CHILDREN

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Alyona PROTASOVA,

PhD student

alena_poddubnaya93@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9872-8205>

Hlukhiv State Pedagogical
University named after Oleksandr
Dovzhenko,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

Альона ПРОТАСОВА,

аспірант

Глухівський державний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська область, 41400, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

Physical education of children is very important. It affects general and mental health, mental development. Modern educators in the preschool education system must be adapted to the digital world. To prepare students, it is necessary to clearly define development criteria and their indicators. Then the process of training educators will be modern and meet the demands of modern society.

We carried out an analysis of scientific research and determined the following criteria for the readiness of future educators for the physical education of preschool children. It is motivational and valuable; cognitive-digital; activity-behavioral; reflective and evaluative criteria.

All criteria have their own levels of development. These are high, medium, and low levels of readiness of future teachers of preschool education institutions for physical education of preschoolers.

The motivational and value criterion is singled out by us because only a highly motivated teacher can effectively implement physical education of preschoolers in preschool. After all, the foundation of activity is based not only on knowledge and skills, abilities and inclination to creativity, but also self-improvement, self-criticism and development throughout life.

The cognitive-digital criterion is manifested in the presence of a sufficient amount of knowledge and skills, the readiness of future educators to use digital technologies in their professional activities.

The activity-behavioral criterion is manifested in practical actions and deeds.

The reflective-evaluative criterion is determined by the value-meaningful attitude to pedagogical reflection, the formation of reflective knowledge and the formation of reflective skills.

The criteria proposed in the study are sufficient, in our opinion, to establish the level of readiness of future teachers of preschool education institutions for the physical education of preschoolers and will help to fully monitor the dynamics of readiness to use digital technologies in teaching physical culture.

Keywords: *physical culture, motivational and value criterion, cognitive-digital, activity-behavioral, reflective-evaluative criterions.*

Вступ. Система дошкільної освіти сьогодні переживає не лише глобальне реформування змісту й підходів, а й виклики у форматі карантинних обмежень, обумовлених пандеміями та військового вторгнення. Вони вимагають від дошкільного загалу швидких та мобільних реакцій у вигляді опанування дистанційними формами роботи з дошкільниками, високого рівня цифрової компетентності, знання інноваційного програмного контенту, що, у свою чергу, визначає програмовий зміст навчання в системі закладів вищої освіти. Особливо гостро питання спеціалізованої підготовки стосується фізичного виховання, оскільки майбутні вихователі не завжди мають уявлення щодо його здійснення при змішаному, очно-дистанційному форматі роботи. Метою дослідження є узагальнення критеріїв, показників та рівнів готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дошкільників.

Методи та методики дослідження. Теоретично здійснено аналіз та узагальнення нормативних документів, наукових джерел із теми дослідження порівняння й узагальнення з метою уточнення поняттєво-категоріального апарату дослідження; здійснено бесіди та анкетування, тестування, самооцінювання для визначення рівнів сформованості готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до фізичного виховання дошкільників.

Результати та дискусії. Оксфордський словник «критерій» визначає як «стандарт або принцип, за яким щось оцінюється, або за допомогою якого приймається рішення». У Кембриджському словнику визначення схоже: стандарт, за яким ви судите, визначаєте щось та приймаєте рішення.

У більшості вітчизняних науковців термін означає певну міру чи оцінку явища чи предмета, які класифікуються. За Ю. Почепцовим, термін «критерій» – це певний орієнтир, на який треба спиратись під час виміру та оцінки; підстава, за якою треба вирішувати, який бік виміряти, яким чином його оцінити (Почепцов, 2019:33). За Н. Ничкало, критерій – це рівень, показник, якість (Ничкало, 2000:112). За твердженням С. Іванової, критерій повинен показувати динаміку змін досліджуваної якості та характеризуватися через показники, за проявом яких можна зробити висновок про рівень сформованості визначеного критерію (Іванова, 2008:108).

С. Сисоєва (Сисоєва, 2011:14) у поняття «критерій» вкладає набір якісних характеристик, які використовуються для висловлення судження щодо процесу, результату процесу або як інструмент оцінювання; ознака, на підставі якої дається оцінка будь-якого явища, дії; ознака, узятя за основу класифікації; ознака, завдяки якій відбувається оцінка, визначення або класифікація явища чи процесу; показник, що характеризує властивість (якість) об'єкта, оцінювання якого можливе за одним із способів вимірювання або за експертним методом. Як бачимо, згідно із науковцем критерії мають включати всі компоненти явища чи процесу, що досліджується; взаємозв'язки між складовими його структури та ступінь їх вираженості в тій чи іншій мірі, а також часову та просторову динаміку цих проявів.

У наукових студіях С. Гончаренка зазначають, що критерій виражає сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють аналіз, оцінювання та порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому рівень вияву певного

критерію виражається в конкретних показниках, які характеризуються кількома ознаками (Гончаренко, 2008: 57).

Щодо поняття «показник», воно є менш широким у науковому сенсі й розглядається як: те, виходячи з чого можна судити про розвиток і хід чого-небудь (Ничкало, 2000); свідчення, доказ, ознака чого-небудь. О. Спірін використовує поняття в словосполученні «показник якості» – це ознаки, які дозволяють визначити якісні й кількісні зміни ефективності процесу та рівня результативності навчальної діяльності студентів (учнів, слухачів тощо) (Спірін, 11:4). Таким чином критерії складаються з показників, які, у свою чергу, мають свої властивості та характеристики (якісні, кількісні), є динамічними в часі та просторі та виражають основні особливості об'єкта, явища чи іншої категорії, що досліджується.

Низка монографій, присвячена рівням готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дошкільників, містить авторські підходи до критеріїв, показників та рівнів сформованості цієї готовності, деякі з робіт варті особливої уваги. Так, С. Дяченко в готовності майбутніх вихователів до формування комп'ютерної грамотності старших дошкільників визначає три критерії: мотиваційний із показниками (активна позиція, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, зацікавленість і цільова спрямованість); когнітивний (рівень знань, здатність до аналізу й оцінки системи та засобів навчання); інформаційно-технічний (проектувальні, контрольні-технічні, організаційні, інструментально-прикладні вміння) (Дяченко, 2009).

Більш широкий спектр критеріїв пропонує М. Катаєва: ціннісно-мотиваційний (педагогічна спрямованість); когнітивний (наявність педагогічних знань); комунікативний; операційно-діяльнісний (сформованість загальнопедагогічних умінь) та рефлексивний (самооцінювання професійної діяльності) критерії (Катаєва, 2007:15).

Інше поєднання критеріїв у Л. Кідіної, а саме: *мотиваційний* (інтерес до обраного напряму підготовки; визначеність у професійному майбутньому; рівень сформованості мотивів і потреб для здійснення професійної діяльності в системі дошкільної освіти); *когнітивний* (наявність професійно-педагогічних знань і умінь, що забезпечують формування професійної компетентності); *емоційно-оцінювальний* (здатність здійснювати самоаналіз і самооцінювання); *діяльнісний* (застосування отриманих професійних знань на практиці; вміння організувати освітній процес; здатність до саморозвитку) (Кідіна, 2012:9).

На основі акмеологічного підходу групує критерії Х. Шапаренко: *мотиваційно-цільовий* (мотиваційна спрямованість професійних інтересів і потреб, педагогічна спрямованість на досягнення вищих щаблів професійної компетентності); *змістово-процесуальний* (якість професійно-педагогічних знань і розвиненість умінь, які забезпечують формування професійної компетентності); *рефлексивно-оцінювальний* (наявність умінь здійснювати самоаналіз та самооцінювання, прагнення до самовдосконалення); *креативний* (здатність до саморозвитку власних

можливостей та творчого перетворення дійсності з метою різнобічного розвитку дітей (Шапаренко, 2008:12).

Кардинально інший підхід пропонує І. Мардарова, виділяючи в рівнях готовності майбутніх вихователів критерії обізнаності, схильності та спроможності (Мардарова, 2012:7). Серед показників обізнаності – знання про сутність, форми і методи організації можливості застосування комп'ютерних технологій в освітньому процесі ЗДО; показники схильності – прагнення вдосконалювати організацію педагогічного процесу сучасного ЗДО; показники спроможності – застосовувати сучасні технології, створювати дидактичний матеріал тощо.

Здійснивши ґрунтовний аналіз досліджень, нами визначено такі критерії готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дітей дошкільного віку: мотиваційно-ціннісний; когнітивно-цифровий; діяльнісно-поведінковий; рефлексивно-оцінний критерії. Щодо рівнів – високий, середній, низький рівні сформованості готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до фізичного виховання дошкільників.

Таблиця 1

Показники та рівні сформованості мотиваційно-ціннісного критерію готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дошкільників

№	Показники	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
1	Мотивація майбутніх вихователів	Високий рівень професійної спрямованості та усвідомлені мотиви до викладання фізичного виховання; стійкий інтерес до усіх видів професійно-педагогічної діяльності вихователя ЗДО; постійний розвиток особистісних фізичних навичок; стійке переконання в необхідності здорового способу життя та його пропагування у майбутній роботі; відсутня потреба у порадах з боку викладачів чи майбутніх колег щодо посилення мотивації	Достатній рівень професійної спрямованості та практично завжди усвідомлені мотиви до викладання фізичного виховання; інтерес до більшості видів професійно-педагогічної діяльності вихователя ЗДО; фрагментарний розвиток особистісних фізичних навичок; присутнє переконання в необхідності здорового способу життя та часткове пропагування його в майбутній роботі; періодична потреба у контролі з боку викладачів чи майбутніх колег	Рівень професійної спрямованості нижче середнього та не усвідомлені мотиви до викладання фізичного виховання; нестійкий інтерес до професійно-педагогічної діяльності вихователя ЗДО; незначний розвиток особистих фізичних навичок та відсутність переконання в необхідності здорового способу життя; постійна потреба у контролі з боку викладачів чи майбутніх колег

2	Ціннісна потреба	Ціннісне ставлення до своєї професії; наявність стійкої потреби у самовдосконаленні та саморозвитку; усвідомлення актуальності постійного вдосконалення роботи в ЗДО з методики викладання фізичного виховання	Фрагментарно-ціннісне ставлення до своєї професії; періодично стійка потреба у самовдосконаленні та саморозвитку; періодичне усвідомлення актуальності постійного вдосконалення системи роботи в ЗДО з методики викладання фізичного виховання	Відсутність ціннісного ставлення до професії; відсутність потреби у самовдосконаленні та саморозвитку; відсутність усвідомлення актуальності постійного вдосконалення системи роботи в ЗДО з методики викладання фізичного виховання
---	------------------	--	--	--

Характеристика кожного з цих критеріїв. *Мотиваційно-ціннісний критерій* виокремлений нами, оскільки лише високо умотивований педагог може ефективно впроваджувати фізичне виховання дошкільників у ЗДО. Адже в основі діяльності лежить підґрунтя не лише із знань та вмінь, здібностей та схильності до творчості, а й самовдосконалення, самокритичність та розвиток упродовж життя. А ці професійні категорії формуються лише за умов високого рівня мотивації. Фахівці з високим рівнем мотивації більш успішно працюють і зазвичай досягають кращих результатів у професійній діяльності (Зайцева, 2000). Ціннісна складова свідчить про наявність ціннісної потреби у формуванні особистого професійного та креативного потенціалу майбутнього педагога. Показники та рівні мотиваційно-ціннісного критерію подано в табл. 1.

Когнітивно-цифровий критерій. Він проявляється в наявності достатньої кількості знань та вмінь, готовності майбутніх вихователів до постійного вдосконалення навичок з методики викладання фізичного виховання в майбутньому. Умовно цей критерій включатиме такі показники: 1) володіння майбутніми професіоналами у сфері ЗДО обсягом загальних та спеціальних знань з методики викладання фізичного виховання в ЗДО, наявність сформованих вмінь у галузі фізичного виховання, навички їх педагогічного подання дошкільникам, якість цифрових знань та динаміка їх засвоєння; 2) повне розуміння особливостей, сутності, видів, ознак фізичного виховання, які можливо і доцільно використовувати в освітньо-виховній системі ЗДО; 3) розуміння психологічних та педагогічних, дидактичних та методичних умов впровадження передбачених програмовим змістом та особисто створених комплексів, розробок, теоретичних матеріалів з фізичного виховання в роботі із дошкільниками; 4) критична оцінка доцільності наявного та самостійно створеного матеріалу з формування фізичної культури дошкільника, його ефективності використання в роботі ЗДО.

Таким чином, майбутній педагог має розуміти не лише роль фізичного виховання як основи здорового фізично та ментально майбутнього громадянина країни, а принципи викладання фізичного 552

виховання в системі роботи ЗДО; усвідомлювати як позитивний вплив фізичного виховання так й можливі ризики перенавантаження дошкільників; вбачати потенційні можливості фізичного виховання в ЗДО в розважальних, навчальних та виховних цілях; розумітися на створенні авторських продуктів з використанням цифрових технологій та вдалому їх поєднанні з іншими освітніми продуктами. Рівні сформованості когнітивно-інформаційного критерію подано в табл. 2.

Таблиця 2

Рівні сформованості когнітивно-цифрового критерію готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дошкільників

Критерій	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Когнітивно-цифровий	Високий рівень сформованості професійних знань та вмінь; готовність до практичного використання базових знань з методики викладання фізичного виховання; високий рівень психологічних та педагогічних знань для ефективного застосування фізично-виховних комплексів; чітке усвідомлення відповідальності за здоров'я та фізичний стан вихованців; потреба у порадах викладачів та майбутніх колег щодо покращення системи роботи з фізичного виховання дошкільників.	Достатній рівень сформованості професійних знань та вмінь; фрагментарна готовність до практичного використання базових знань з викладання фізичного виховання; достатній рівень психологічних та педагогічних знань для ефективного застосування фізично-вихованих комплексів; фрагментарне усвідомлення відповідальності за здоров'я та фізичний стан вихованців; потреба часткового контролю з боку викладачів та майбутніх колег щодо покращення системи роботи з фізичного виховання дошкільників.	Низький рівень сформованості професійних знань та вмінь; слабо виражена готовність до практичного використання базових знань з викладання фізичного виховання; низький рівень психологічних та педагогічних знань для ефективного застосування фізично-вихованих комплексів; практично відсутнє усвідомлення відповідальності за здоров'я та фізичний стан вихованців; потреба контролю з боку викладачів та майбутніх колег щодо покращення системи роботи фізичного виховання дошкільників.

Діяльнісно-поведінковий критерій. Відповідно до назви критерій проявляється в практичних діях та вчинках: активній організаційній діяльності студентів щодо особистого фізичного розвитку, здорового способу життя; проявах фізичної та рухової ініціативності; готовності до нових методів та технологій викладання фізичного виховання; відповідальному відношенню до майбутнього використання методик з фізичного виховання з врахуванням психологічних та фізіологічних особливостей дошкільників; фізичній самоосвіті та саморозвитку. Таким чином критерій матиме такі показники: 1) навички роботи з технологіями та

методиками викладання фізичного виховання через особистий рівень їх знань та вмій; 2) швидкий та якісних пошук методичної інформації з фізичного виховання старших дошкільників у різних джерелах, відповідальне відношення до перевірки інформації на достовірність; 3) психологічний та педагогічний моніторинг технологій фізичного виховання на відповідність віковим та ментальним особливостям дошкільників; 4) фізична самоосвіта та саморозвиток, спрямовані на самовдосконалення та формування позитивного прикладу для майбутніх вихованців.

Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового критерію подано в табл. 3.

Таблиця 3

**Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового критерію
готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання
дошкільників**

Критерій	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Діяльнісно-поведінковий	<p>Стойкі навички роботи з технологіями та методиками викладання фізичного виховання; сформовані навички швидкого та якісного пошуку методичної інформації з фізичного виховання старших дошкільників у різних джерелах; високий рівень відповідальності до перевірки інформації на достовірність; систематичний психологічний та педагогічний моніторинг технологій фізичного виховання на відповідність віковим та ментальним особливостям дошкільників; постійна фізична самоосвіта та саморозвиток; розуміння важливості позитивного прикладу для майбутніх вихованців.</p>	<p>Наявні часткові навички роботи з технологіями та методиками викладання фізичного виховання; фрагментарно сформовані навички швидкого та якісного пошуку методичної інформації з фізичного виховання старших дошкільників у різних джерелах; середній рівень відповідальності до перевірки інформації на достовірність; присутній психологічний та педагогічний моніторинг технологій фізичного виховання на відповідність віковим та ментальним особливостям дошкільників; фрагментарна фізична самоосвіта та саморозвиток; не повне розуміння важливості позитивного прикладу для майбутніх вихованців.</p>	<p>Слабко сформовані навички роботи з технологіями та методиками викладання фізичного виховання; несформовані навички швидкого та якісного пошуку методичної інформації з фізичного виховання старших дошкільників у різних джерелах; низький рівень відповідальності до перевірки інформації на достовірність; відсутній психологічний та педагогічний моніторинг технологій фізичного виховання на відповідність віковим та ментальним особливостям дошкільників; не присутня фізична самоосвіта та саморозвиток; відсутнє розуміння важливості позитивного прикладу для майбутніх вихованців.</p>

Таблиця 4

Рівні сформованості рефлексивно-оцінного критерію готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дошкільників

Критерій	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Рефлексивно-оцінний	<p>Адекватна оцінка власного рівню фізичних знань та вмій; цілеспрямоване і чітке визначення доцільності використання методів та технологій фізичного виховання; швидка і правдива оцінка власного внеску в особисті чи колективні проекти; постійна робота над особистою поведінкою; високий рівень готовності до допомоги; адекватні реакції на ситуації робочої напруги; активність у здійсненні взаємооцінки діяльності колег з фізичного виховання дошкільників та взаємодопомога в усуненні недоліків; високий рівень навичок контролю та коригування особистої діяльності вцілому.</p>	<p>Присутня не завжди виважена оцінка власного рівню фізичних знань та вмій; цілеспрямоване визначення доцільності використання методів та технологій фізичного виховання; не завжди адекватна оцінка власного внеску в особисті чи колективні проекти; робота над особистою поведінкою; середній рівень готовності до допомоги; здебільшого виважені реакції на ситуації робочої напруги; середня активність у здійсненні взаємооцінки діяльності колег з фізичного виховання дошкільників та фрагментарна взаємодопомога в усуненні недоліків; середні навички контролю та коригування особистої діяльності вцілому.</p>	<p>Завищена оцінка власного рівню фізичних знань та вмій; слабкі навички визначення доцільності використання методів та технологій фізичного виховання; відсутня оцінка власного внеску в особисті чи колективні проекти; фрагментарна робота над особистою поведінкою; низький рівень готовності до допомоги; агресивні реакції на ситуації робочої напруги; низька активність у здійсненні взаємооцінки діяльності колег з фізичного виховання дошкільників та рідка взаємодопомога в усуненні недоліків; відсутні навички контролю та коригування особистої діяльності вцілому.</p>

Рефлексивно-оцінний критерій. Найчастіше науковці визначають цей критерій через ціннісно-сміслове ставлення до педагогічної рефлексії, сформованість рефлексивних знань та сформованість рефлексивних умінь (Мардарова, 2012). Таким чином, критерій містить уміння оцінювати власний рівень своїх фізичних умінь та теоретичних знань з методики викладання фізичного виховання у ЗДО; самостійно визначати доцільність використання педагогічних технологій та методик; оцінювати власний внесок у колективні чи особисті проекти; планувати в роботі свою поведінку та бути готовим до допомоги колегам; реагувати на ситуації робочої напруги адекватно; здійснювати взаємооцінку діяльності колег з фізичного виховання дошкільників; вчитись

контролювати та коригувати свою особисту діяльність загалом. Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового критерію подано в табл. 4.

Висновки. Для реалізації мети фізичного виховання дошкільників майбутні вихователі повинні мати рівень розвитку означених критеріїв: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-цифрового, діяльнісно-поведінкового, рефлексивно-оцінного на високому чи частково середньому рівнях. Окрім того, в процесі професійної підготовки розвивати критерії та підвищувати рівень їх розвитку через самоосвіту, самовдосконалення, систему активного професійного пошуку найефективніших методів роботи з фізичного виховання дошкільників.

Література

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ, Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
2. Дяченко С. В. Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2009. 20 с.
3. Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів / за ред. П. Г. Лузана. Ірпінь : Редакційно-вид. відділ АДПС України, 2000. 191 с.
4. Іванова С. В. Функціональний підхід до визначення професійної компетентності вчителя біології та організація її вдосконалення в закладі післядипломної освіти. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2008. Вип. 42. С. 106–110.
5. Катаєва М. Педагогіка : підручник. Київ, 2007. 447 с.
6. Кідіна Л. М. Формування професійної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі педагогічної практики : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Ялта, 2012. 20 с.
7. Мардарова І. К. Підготовка майбутніх вихователів до використання комп'ютерних технологій в організації пізнавальної діяльності старших дошкільників: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2012. 21 с.
8. Почепцов Ю. Ефективність і дієвість права: теоретико-правові основи критеріїв виміру. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 37.3. Р. 33–36.
9. Професійна освіта : словник / укл. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
10. Сисоева С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посіб. / НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.
11. Спірін О. М. Критерії і показники якості інформаційно-комунікаційних технологій навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. 1 (33). С. 23–35.
12. Шапаренко Х. А. Формування професійної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів на засадах акмеологічного підходу. Харків, 2008. 22 с.
13. Oxford learners dictionaries. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/criterion?q=Criterion> (дата звернення:)
14. Dictionary cambridge. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/criterion?q=Criterion> (дата звернення:)

References

1. Honcharenko, S. U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv, Vinnytsia : DOV «Vinnytsia» [in Ukrainian]
2. Diachenko, S. V. (2009). *Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do formuvannia osnov kompiuternoї hramotnosti starshykh doshkilnykiv* [Preparation of future educators for the formation of the basics of computer literacy of older preschoolers]. Extended abstract of PhD's thesis. Luhansk [in Ukrainian]
3. Zaitseva, I. V. (2000). *Motyvatsiia uchinnia studentiv* [Student learning motivation]; P. H. Luzan (ed.). Irpin : Redaktsiino-vyd. viddil ADPS Ukrainy [in Ukrainian]
4. Ivanova, S. V. (2008). *Funktsionalnyi pidkhd do vyznachennia profesiinoї kompetentnosti vchytelia biolohii ta orhanizatsiia yii vdoskonalennia v zakladi pisladyplomnoi osvity* [A functional approach to determining the professional competence of a biology teacher and the organization of its improvement in a postgraduate education institution]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka* – Bulletin of Zhytomyr State University named after I. Franko., Vyp. 42, 106–110. [in Ukrainian]
5. Kataieva, M. (2005). *Pedahohika: pidruchnyk* [Pedagogy: textbook]. Kyiv [in Ukrainian]
6. Kidina, L. M. (2012). *Formuvannia profesiinoї kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv u protsesi pedahohichnoi praktyky* [Formation of professional competence of future educators of preschool educational institutions in the process of pedagogical practice]. Extended abstract of PhD's thesis. Yalta [in Ukrainian]
7. Mardarova, I. K. (2012). *Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii v orhanizatsii piznavalnoi diialnosti starshykh doshkilnykiv* [Preparation of future educators for the use of computer technologies in the organization of cognitive activities of older preschoolers]. Extended abstract of PhD's thesis. Odesa [in Ukrainian]
8. Pochepstov, Yu. (2019). *Efektivnist i diievist prava: teoretyko-pravovi osnovy kryteriiv vymiru* [Efficiency and effectiveness of law: theoretical and legal foundations of measurement criteria]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 37.3, 33–36 [in Ukrainian]
9. Honcharenko, S. U. (2000). *Profesiina osvita: slovnyk* [Vocational education: dictionary]; N. H. Nychkalo (ed.). Kyiv : Vyshcha shkola [in Ukrainian]
10. Sysoieva, S. O. (2011). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh : navch.-metod. posib.* [Interactive technologies for adult education]; NAPN Ukrainy, In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh. Kyiv : VD «EKMO» [in Ukrainian]
11. Spirin, O. M. (2013). *Kryterii i pokaznyky yakosti informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii navchannia* [Criteria and indicators of the quality of information and communication technologies of education.]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 1 (33), 23-35 [in Ukrainian]
12. Shaparenko, Kh. A. (2008). *Formuvannia profesiinoї kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv na zasadakh akmeolohichnoho pidkhdou* [Formation of professional competence of future educators of preschool educational institutions based on the acmeological approach]. *Kharkiv* [in Ukrainian]
13. Oxford learners dictionaries. (2023). URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/criterion?q=Criterion> [in English]
14. Dictionary cambridge. (2023). URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/criterion?q=Criterion> [in English]

АНОТАЦІЯ

Фізичне виховання дітей – фактор, що впливає на загальне і психічне здоров'я, розумовий розвиток. Сучасні вихователі в системі дошкільної освіти повинні бути адаптовані до цифрового сучасного світу, оскільки нові реалії роботи в закладах дошкільної освіти вимагають високого рівня професійної

компетентності. Для підготовки студентів до такої роботи необхідно чітко визначити критерії готовності майбутніх вихователів до майбутньої професійної роботи, завдяки чому можна відкоригувати процес підготовки майбутніх вихователів у системі закладів вищої освіти.

Проведений аналіз наукових досліджень допоміг визначити такі критерії готовності майбутніх вихователів до фізичного виховання дітей дошкільного віку: мотиваційно-ціннісний; когнітивно-цифровий; діяльнісно-поведінковий; рефлексивно-оцінний з рівнями розвитку (високий, середній та низький).

Мотиваційно-ціннісний критерій виділено на основі твердження, що тільки високомотивований педагог може ефективно здійснювати фізичне виховання дошкільників у дошкільному закладі. Адже в основі діяльності лежать не лише знання та вміння, навички та схильність до творчості, а й самовдосконалення, самокритика та розвиток протягом життя. Когнітивно-цифровий критерій проявляється в наявності достатнього обсягу знань та вмінь, готовності майбутніх освітян до використання цифрових технологій у професійній діяльності. Діяльнісно-поведінковий критерій виявляється в практичних діях і вчинках. Рефлексивно-оцінний критерій визначається ціннісно-смысловим ставленням до педагогічної рефлексії, сформованістю рефлексивних знань і вмінь. Запропоновані в дослідженні критерії є достатніми, на нашу думку, для встановлення рівня готовності майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти до фізичного виховання дошкільників та допоможуть повноцінно відслідковувати динаміку готовності до використання цифрових технологій у навчанні фізичної культури.

Ключові слова: фізична культура, мотиваційно-ціннісний критерій, когнітивно-цифровий, діяльнісно-поведінковий, рефлексивно-оцінний критерій.

УДК 378.015.311

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-559-566

REGULARITIES OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIO-ECONOMIC SPECIALTIES IN THE CONDITIONS OF THE MODERNIZATION OF DOMESTIC EDUCATION

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВИТИ

Tetiana TYULPA,

Doctor of Pedagogy, Associate
Professor

Тетяна ТЮЛЬПА,

доктор педагогічних наук, доцент

tyulpatnt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8032-8676>

*Hlukhiv State Pedagogical
University named after Oleksandr
Dovzhenko,*

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

*Глухівський державний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,*

✉ вул. Київська, 24, м. Глухів,
Сумська область, 41400, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The starting point for considering modern trends and regularities in the development of higher education in Ukraine is an appeal to the process of creating a European area of higher education. The main vectors of development of the modern world determine the directions of modernization of the education system. These include the processes of internationalization, integration and globalization.

The study revealed the existence of external and internal patterns of development of the process of professional training of future specialists in socioeconomic specialties, which are integrative in nature and determined by existing social conditions, the social nature of a person, and the specifics of the educational space. The internal laws of the educational process include connections between its subjects and between the components of the didactic process: goals, content, methods, means, forms. External patterns of training future specialists in socioeconomic specialties in higher education institutions characterize the dependence of training on social processes and conditions: the formation of professional competence of future specialists in socioeconomic specialties affects the activation of resources for the humanization of society and self-realization of the individual; the continuity and advanced nature of professional education ensures a gradual increase in the competence potential of future specialists in socioeconomic specialties, influences the content and technology of training; integration as a general global trend in the development of all spheres of human life and society determines the development of a system of professional training of specialists in socioeconomic specialties as an educational and professional environment.

The presented patterns determine the general strategy for solving problems of professional training and serve as the basis for the effective professionalization of future specialists in socioeconomic specialties. The set of patterns reveals the essence, levels of

development, integration mechanisms and factors for optimizing the professional training of future specialists in socionomic specialties, and allows us to consider this process as an integral phenomenon that ensures its effectiveness.

Keywords: *vocational training, regularities, future specialists in socionomic specialties.*

Вступ. Зміни, що відбуваються в сучасному світі, безпосередньо відбиваються на освітньому середовищі, що є невід'ємним від соціального й культурного простору. Інноваційні зміни в освітній системі суспільства, які проявилися на початку XXI століття, передбачили переосмислення стратегії й тактики розвитку її динаміки. Нова освітня парадигма змушує по-новому осмислити ті соціально-економічні й соціально-культурні умови, що об'єктивно змінюють як інституціоналізовану систему освіти і форми взаємодії її компонентів, так і соціальні позиції її безпосередніх суб'єктів. Місце освіти в житті суспільства багато в чому визначає ту роль, яку відіграють у суспільному розвитку знання людей, їх досвід, уміння, навички, можливості розвитку професійних та особистих якостей. В умовах особистісно-орієнтованої професійної підготовки якісно змінюються підходи до оцінки змісту, спрямованості та темпів професійного розвитку майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. Компетентнісний підхід до розвитку їхніх особистісних і діяльнісних компонентів професіоналізму й майстерності передбачає орієнтацію на показники якості його становлення.

Зміни у сфері освіти постійно пов'язані з процесами, що проходять у соціально-політичному та економічному житті світового співтовариства. Саме з цих позицій намагаємося виділити й проаналізувати основні закономірності професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей.

Мета. Визначення та обґрунтування закономірностей процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей в умовах модернізації вітчизняної освіти.

Методи та методики дослідження. У процесі написання статті були використані теоретичні методи: комплексний ретроспективний і перспективний аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної й науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми і суміжних галузей з метою виявлення сучасного стану, зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, систематизація й узагальнення даних.

Результати та дискусії. Проблема професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей різноаспектна, вона привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців і достатньо висвітлена в педагогічній теорії. Глибокі дослідження питань розвитку вищої освіти у світі і в Україні проводяться в напрямі якісної відповідності вимогам суспільства щодо підготовки сучасного фахівця і в задоволенні особистості нинішнього студента отриманими освітніми послугами. Вихідною позицією для розгляду сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в Україні є звернення до процесу створення європейського простору вищої освіти, початок якому поклало прийняття Болонської декларації в червні 1999 року, і поступове входження в нього вітчизняної системи освіти, що означає зміну самої концепції її розвитку. Віднині основною метою вищої

професійної освіти є підготовка високоосвічених людей, готових працювати в умовах підвищених вимог до професійної мобільності, що вміють відійти від стереотипів і запропонувати нові ідеї й рішення.

Дослідженню загальноосвітніх закономірностей, факторів і тенденцій розвитку вищої освіти і перспектив їх застосування присвячені праці зарубіжних і вітчизняних авторів: Х. Арендт, М. Барбер, В. Бодак, К. Доннелли, О. Дубасенюк, В. Лутая, В. Огнев'юка, С. Ризви, С. Сисоевої та ін. Науковці наголошують на тому, що освіта є одним з основних системоутворюючих інститутів суспільства, яка реалізує широкий спектр суспільно-значимих функцій та перебуває під впливом соціокультурних трансформацій. Особливістю освіти в сучасному світі є те, що вона одночасно виступає одним із найконсервативніших інститутів, що зберігають і відтворюють традиційні форми та відносини, та все більше стає центром відтворення найбільш значущих інновацій і передових практик, що визначають перспективи розвитку суспільства. Предметами наукової дискусії залишаються питання використання методологічних принципів європейської освіти в українських університетах, змісту освіти в рамках компетентнісної моделі та її стандартизації. Дослідники акцентують увагу на таких темах: пошук способів підтримки вищої школи, роль інновацій у системі вищої освіти, оцінка якості освіти тощо (В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Кремень). Дослідниками зазначається, що на сучасному етапі в освітніх системах розвинених країн домінують інтеграційні процеси, спрямовані на створення сприятливих умов для сталого соціального розвитку і формування середовища, яке сприяє реалізації творчого потенціалу особистості. Також у працях останніх десятиліть професійне становлення людини як суб'єкта й особистості розуміється як своєрідний, індивідуальний процес самодетермінації, активна взаємодія людини і соціального середовища.

Основні вектори соціально-політичного, соціально-економічного соціокультурного розвитку світу визначають і напрями модернізації української системи освіти. До них відносяться процеси інтернаціоналізації, інтеграції й глобалізації, зокрема реалізації положень Болонського процесу в нинішніх умовах. Потреба у підвищенні якості освіти викликала необхідність перегляду її змісту, стандартизації і впровадження компетентнісного підходу при підготовці фахівців.

Особливий інтерес до питань розвитку вищої освіти останнім часом обумовлений також тим, що об'єктивна тенденція до глобалізації перетворила вищу освіту на стратегічний ресурс та фактор конкурентоспроможності окремих держав. З цього випливає необхідність пріоритетного розвитку вищої освіти шляхом її децентралізації, реструктуризації, модернізації, зростання експортного потенціалу, підвищення просвітницького складника та економічного значення вітчизняної вищої освіти (Іщенко, 2014).

Зміни стосуються як змісту освіти, засобів і методів навчання, так і управлінських механізмів, системи оцінки якості освіти, адже під новою якістю вищої професійної освіти розуміється відповідність вимогам нової системи суспільних відносин і цінностей, де основною цінністю проголошено

людину. Сучасні завдання освіти й запити ринку праці зосереджені на підготовці фахівців, здатних глибоко розуміти соціальні аспекти взаємодії суспільства і людини в кожній із сфер життєдіяльності, професійно розв'язувати конкретні завдання аналізу соціальних процесів і соціальних проблем. Передусім, це викликано запитом суспільства, яке нині вимагає від освіти формування вільної, самостійної, соціально відповідальної особистості, здатної максимально й повно реалізувати себе в житті, креативної й нестандартної індивідуальності, здатної активно змінювати світ.

У зв'язку зі змінами в соціально-економічній і соціокультурній ситуації в Україні об'єктивно зростає потреба у фахівцях, які не тільки досконало володіють своєю професією, а й вільно орієнтуються в суміжних галузях діяльності, вирізняються здатністю швидко діяти, приймати рішення, працювати з високою продуктивністю й ефективністю, розв'язувати нестандартні професійні завдання, готових до постійного професійного і особистісного саморозвитку. Особливо це стосується професійної підготовки фахівців соціономічних професій, які працюють у форматі людина – людина і зобов'язані надавати допомогу тим, хто знаходиться в складних життєвих умовах і має проблеми в розвитку, самовизначенні й самореалізації (Тюльпа, 2021).

Поняття «професійна підготовка» в науково-педагогічній літературі має різні тлумачення: безперервний процес, який передбачає постійне підвищення кваліфікації спеціаліста відповідно до вимог сфери діяльності.; процес повідомлення знань і умінь (Гончаренко, 2000); система, що характеризується взаємозв'язком та взаємодією структурних і функціональних компонентів, сукупність морально-психологічного, методологічного, теоретичного, методичного та практичного складників, які забезпечують можливість вийти на якісно новий рівень готовності студентів до професійної діяльності (Троцько, 1997); організаційно-методичний процес формування в студентів їх професійної компетентності, активної життєвої позиції, внутрішньої культури, здатності до продуктивного спілкування з навколишнім світом для професійно особистісної та соціальної реалізації, навчання та самоосвіти впродовж життя (Андрусь, 2011:287). Найбільш поширене в педагогіці вищої школи трактування поняття «професійної підготовки» як усебічної цілеспрямованої організації життєдіяльності студента протягом усіх років навчання, що програмно забезпечує його професійну готовність, набуття необхідних характеристик. Нині це розгорнутий у часі і просторі процес професійного самовизначення й саморозвитку особистості, що передбачає оволодіння певним рівнем професійних і особистісних компетентностей.

Для нас важливо в контексті нашого дослідження навести результати наукового аналізу проблем сучасної професійної підготовки, що виступає засобом соціалізації майбутнього фахівця, проведеного Г. Балихіним (2003:15) Автор виокремлює інтерперсональні (зовнішні стосовно суб'єкта соціалізації) та інтраперсональні (індивідуальні, внутрішньоособистісні) механізми: інтеграція рівнів, агентів та факторів соціалізації; аксіологізація освітнього простору професійної підготовки; цілеспрямована трансляція професійних цінностей;

педагогічний акцент на розвитку суб'єктності майбутнього фахівця. До другої групи механізмів (інтраперсональних) професійної соціалізації студента віднесено: освоєння норм моралі та права; професійна адаптація та професійна індивідуалізація (професіоналізація) через: інтеріоризацію (у сфері діяльності), ідентифікацію (у сфері спілкування), рефлексію (у сфері самосвідомості); трансформація пізнавальних мотивів у професійні.

Аналіз зазначеної наукової позиції доводить, що соціальна цінність і значимість освіти в сучасних умовах розвитку суспільства визначається не тільки тим, що вона є основою професійної підготовки, а й сприяє становленню нового типу особистості. Отже, з одного боку, освіта повинна виховувати запити суспільства і будувати освітню діяльність на основі соціального замовлення, з іншого боку, необхідний постійний аналіз співвідношення соціального замовлення зі стратегічними цілями розвитку соціальних функцій освіти в контексті прогресу всього суспільного розвитку.

Професійна підготовка фахівців орієнтована на особистісний розвиток і творчу самореалізацію кожного громадянина України, формування поколінь, які навчаються впродовж життя, розвивають цінності громадянського суспільства, сприяють консолідації української нації та її інтеграції в європейський і світовий простір і є складником системи освіти. Отже, визначення професійної підготовки базується на понятті освіта, яке є системоутворювальним.

Професійна освіта як соціокультурний інститут є системою організацій і установ, яка забезпечує відтворення й удосконалення кадрового потенціалу всіх сфер суспільного матеріального й духовного виробництва, сприяє економічному, політичному, культурному функціонуванню й розвитку суспільства, а також особистісному становленню індивіда. Вона забезпечує суспільство освіченими, висококваліфікованими, компетентними фахівцями, які здатні реалізовувати в практичній діяльності сучасні актуальні завдання й самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору, готові до діалогу і співпраці; володіють комунікативною, інформаційною й моральною культурою.

У розв'язанні багатьох освітніх проблем виявлені стійкі залежності, які могли б бути віднесені до розряду закономірностей, тобто чітко простежених тенденцій розвитку процесу, регулярної повторюваності у відносно незмінних умовах будь-якої якості або результату, зв'язків, що спостерігаються між явищами і процесами, станами і властивостями.

На думку дослідників, закономірності, чинники, тенденції, що функціонують у педагогічній діяльності, відображають високий ступінь спільності, але в різних сферах: знань (у сфері пізнавальної, гносеологічної діяльності), досвіду (у сфері нормативної, практичної діяльності). Зважаючи на це підкреслимо, що у закономірностях, які відображають зв'язки, специфічні для професійної діяльності в соціономічній сфері, детерміновано загальний напрям і конкретні орієнтири розробки принципів, яка передбачає педагогічну інтерпретацію соціального замовлення з урахуванням умов і факторів, що визначають конкретні форми професійної діяльності.

Використання теоретичних положень дозволило виявити сучасні закономірності, чинники й тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. Методологічного значення в теоретичному обґрунтуванні професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей набувають закономірності, адже, як зазначено в «Енциклопедії освіти», потреба їхнього вивчення зумовлена тим, що недостатньо лише описати те, що відбувається в освітніх закладах. Треба відшукати глибинні основи педагогічної діяльності, з'ясувати суть педагогічної дійсності, розкрити закономірності освітнього процесу, які в ньому діють (Кремень, 2008). У зв'язку з цим досить важливою є позиція С. Гончаренка (2000), який виділяє зовнішні й внутрішні закони й закономірності процесу навчання. Перші характеризують залежність навчання від соціальних процесів і умов: соціально-економічної або політичної ситуації, рівня культури, потреб суспільства в певному типі професіонала й рівні його кваліфікації. До внутрішніх закономірностей освітнього процесу належать зв'язки між його суб'єктами (педагогічними працівниками й учнями) і між компонентами дидактичного процесу: цілями, змістом, методами, засобами, формами. Інакше кажучи, це залежність між викладачами й учнями, матеріалом, що вивчається, процесом навчання і його результатами.

Ці ідеї є підставою для виділення зовнішніх закономірностей підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей у ЗВО: формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей впливає на активізацію ресурсів гуманізації суспільства і самореалізації особистості; неперервність і випереджувальний характер професійної освіти забезпечує поступове нарощування компетентнісного потенціалу майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, впливає на зміст і технології підготовки, оскільки їхній рівень компетентності повинен випереджати прогностичний рівень розвитку соціальної сфери і конструюватися з урахуванням тенденцій, викликів сучасного суспільства і можливостей розвитку здібностей людини; інтеграція як загальна світова тенденція розвитку всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства зумовлює розвиток системи професійної підготовки фахівців соціономічних спеціальностей як освітньо-професійного середовища.

Внутрішніми закономірностями професійної підготовки фахівців соціономічних спеціальностей у ЗВО на рівні цілісного процесу є: взаємозумовленість проєктованих цілей, змісту, технологій підготовки й вимог розвитку науки, суспільства, соціальної сфери, особистості; взаємозв'язок мети підготовки майбутніх соціономістів і формування соціальної компетентності з аксіологією професійної діяльності у всіх її компонентах, рівнях і етапах; взаємодія освітнього процесу і процесів соціального виховання, соціального пізнання, соціального навчання і соціальної підтримки, що утворюють інтегративне освітньо-професійне середовище; єдність інтеграції й диференціації у підготовці фахівців, зумовлена перспективними тенденціями розвитку соціономічної сфери; взаємозв'язок соціалізації і професіоналізації у

формуванні соціальної компетентності фахівців соціономічних спеціальностей з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей особистості.

Представлені закономірності визначають загальну стратегію розв'язання завдань професійної підготовки і служать підґрунтям ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей.

Висновки. Дослідженням виявлено існування зовнішніх і внутрішніх закономірностей розвитку процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, які мають інтегративний характер і визначаються існуючими соціальними умовами, соціальною природою людини, специфікою освітнього простору. Обґрунтування залежностей між проявами високопродуктивної діяльності фахівців соціономічних спеціальностей у контексті соціального замовлення й визначення стратегічних цілей розвитку соціальних функцій освіти та суб'єктивними факторами, що її забезпечують, на рівні виділення зовнішніх і внутрішніх закономірностей професійної підготовки дозволяє обґрунтувати умови та фактори продуктивності суб'єктів освітньої діяльності, що сприяють прогресивним професійним досягненням та розвитку зрілої особистості в умовах модернізації вітчизняної освіти.

Сукупність закономірностей розкриває сутність, рівні розвитку, механізми інтеграції й фактори оптимізації професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, дозволяє розглядати зазначений процес як цілісне явище, що забезпечує його результативність.

Література

1. Андрусь О. Сучасні аспекти професійної підготовки студентів у технічних університетах. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. 4 (2), 283–294.
2. Балихін Г. А. Цільова програма розвитку освіти: новаторські рішення на перспективу. *Професійна освіта*. 2006. Вип.4. С. 14–15.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Енциклопедія освіти / за ред. Кременя В. Г. Київ : «Юрінком Інтер», 2008. 1040 с.
5. Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: перспективи для України. *Стратегічні пріоритети*, 2014. 4 (33). С. 98–102.
6. Троцько Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Київ, 1997. 54 с.
7. Тюльпа Т. М. Особистісне становлення майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей як основа його соціальної компетентності. *Prospektive globale wissenschaftliche Trends '2021 / Prospective global scientific trends' 2021* : монографія. Karlsruhe: NetAkhatAV, 2021. P. 77-84.

References

1. Andrus, O. (2011). *Suchasni aspekty profesiinoi pidhotovky studentiv u tekhnichnykh universytetakh*. [Modern aspects of professional training of students in technical universities]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of modern teacher training*, 4 (2), 283–294. [in Ukrainian].
2. Balykhin, H. A. (2006). *Tsilova prohrama rozvytku osvity: novatorski rishennia na perspektyvu* [Targeted education development program: innovative solutions for the future.]. *Profesiina osvita – Professional education*, 4, 14–15. [in Ukrainian].

3. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical vocabulary]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Kremen, V. G. (Ed.). (2008). *Encyclopedia of Education* [Encyclopedia of Education]. Kiev : Yuricom Inter. [in Ukrainian].

5. Ishhenko, A. Yu. (2014). *Hlobalni tendentsii i problemy rozvytku osvity: perspektyvy dlia Ukrainy* [Global tendencies and problems of education development: prospects for Ukraine]. Strategicni priorityty – Strategic Priorities, 4 (33), 98–102. [in Ukrainian].

6. Trotsko, H. V. (1997). *Teoretychni ta metodychni osnovy pidhotovky studentiv do vykhovnoi diialnosti u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh* [Theoretical and methodological bases of preparation of students for educational activity in higher pedagogical institutions]. Abstract of Doctor's thesis. Kyiv : Instytut PPPO. [in Ukrainian].

7. Tyulpa, T. M. (2021). *Osobystisne stanovlennya maybutn'oho fakhivtsya sotsionomichnykh spetsial'nostey yak osnova yoho sotsial'noyi kompetentnosti*. [Personal development of the future specialist of socioeconomic specialties as the basis of his social competence.]. Prospective global scientific trends' 2021. Karlsruhe : NetAkhatAV, 77–84. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Вихідною позицією для розгляду сучасних тенденцій і закономірностей розвитку вищої освіти в Україні є звернення до процесу створення європейського простору вищої освіти. Основні вектори розвитку сучасного світу визначають напрями модернізації української системи освіти. До них відносяться процеси інтернаціоналізації, інтеграції й глобалізації.

Дослідженням виявлено існування зовнішніх і внутрішніх закономірностей розвитку процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, які мають інтегративний характер і визначаються існуючими соціальними умовами, соціальною природою людини, специфікою освітнього простору.

До внутрішніх закономірностей освітнього процесу належать зв'язки між його суб'єктами і компонентами дидактичного процесу: цілями, змістом, методами, засобами, формами.

Зовнішні закономірності підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей у закладах вищої освіти характеризують залежність навчання від соціальних процесів і умов: формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей впливає на активізацію ресурсів гуманізації суспільства і самореалізації особистості; неперервність і випереджувальний характер професійної освіти забезпечує поступове нарощування компетентнісного потенціалу майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, впливає на зміст і технології підготовки; інтеграція як загальна світова тенденція розвитку всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства зумовлює розвиток системи професійної підготовки фахівців соціономічних спеціальностей як освітньо-професійного середовища.

Представлені закономірності визначають загальну стратегію розв'язання завдань професійної підготовки і служать підґрунтям ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. Сукупність закономірностей розкриває сутність, рівні розвитку, механізми інтеграції й фактори оптимізації професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, дозволяє розглядати зазначений процес як цілісне явище, що забезпечує його результативність.

Ключові слова: професійна підготовка; закономірності; майбутні фахівці соціономічних спеціальностей.

УДК 378.14.015.62

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-567-576

**METHODOLOGICAL FEATURES OF TEACHING THE FUNDAMENTALS
OF CLASSICAL STATISTICS IN THE COURSE OF THEORETICAL PHYSICS**

**МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСНОВ КЛАСИЧНОЇ
СТАТИСТИКИ КУРСУ ТЕОРЕТИЧНОЇ ФІЗИКИ**

Oleksandr SHKOLA,

Doctor of Pedagogy, Associate
Professor

aleksandrshkola99@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9946-446X>

*Berdyansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine
(temporarily relocated to:
66, Zhukovsky st., Zaporizhzhia,
69000, Ukraine)*

Олександр ШКОЛА,

доктор педагогічних наук, доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна
(тимчасово переміщений за
адресою: вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, 69000, Україна)*

Original manuscript received: November 06, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article highlights the methodological features of teaching the basics of classical statistics as one of the key issues of the theoretical physics course at a pedagogical university, which is of great importance in the fundamental professional training of pre-service physics teachers. It is noted that despite the sufficient number of available educational and methodical sources and the originality of the author's approaches in covering the main issues of the course, the need to improve the methodology of its teaching under modern educational conditions is urgent. According to the pedagogical experience of the author, the effective assimilation of the fundamentals of classical statistics in the course of theoretical physics by students will be facilitated by the content compactness, mathematical conciseness and logical sequence of the presentation of the educational material; ensuring systematic active cognitive work with a holistic educational and methodological complex of the discipline, oriented to the formation of a scientific worldview and thinking style as the basis of professional competence, and continuous monitoring of the results of their educational achievements. In a condensed version, the physical content of the theorem on the equal distribution of energy by molecular and viral degrees of freedom is proved. The physical essence of classical theories of heat capacity of gases, solids, equilibrium electromagnetic radiation of an absolutely black body using the theorem on equal distribution of energy is highlighted. Attention is focused on the importance of students' awareness of the difficulties of reconciling these theories with experiment and the need for further scientific research in solving the outlined questions as a turning point in the development of physical science at the beginning of the 20th century, which led to the birth of quantum theory and the formation of a new physical picture of the world. It is noted that the effectiveness of the methodical approach proposed by the author in teaching the specified questions of the course of

567

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

theoretical physics is confirmed by the level of cognitive activity and the results of the final module control of students in recent years.

Keywords: *theoretical physics, thermodynamics and statistical physics, classical statistics, future physics teacher.*

Вступ. Курс теоретичної фізики традиційно важко засвоюється студентами педагогічного університету не тільки через високий рівень математичного апарату і формалізації понять, але й ряд інших обставин, що набувають останнім часом все більшої гостроти: а) зниження пізнавального інтересу і рівня базової фізико-математичної підготовки абітурієнтів за підсумками ЗНО/НМТ; б) зменшення нормативного обсягу аудиторних годин і зміщення акцентів навчального навантаження студентів у бік самостійної роботи; в) порушення зворотного зв'язку, системності, а відповідно й якості, освітнього процесу в умовах військового стану в державі та дистанційного формату навчання; г) послаблення зв'язку навчально-виховного процесу з науково-дослідною роботою студентів. Очевидно, що все це негативно позначається не тільки на рівні фундаментальної, але й методологічної і світоглядної підготовки майбутніх учителів фізики, що має вкрай небезпечні наслідки і потребує негайного виправлення. Засвоєні ними наукові положення, стиль мислення і способи дій, як відомо, надалі будуть багато разів тиражуватися та визначатимуть інтелектуальний рівень випускників шкіл, а отже й світоглядний настрій у суспільстві.

За цих обставин першочергове значення у навчанні теоретичної фізики має передусім забезпечення належної організації системної пізнавальної роботи студентів з цілісним навчально-методичним комплексом дисципліни, зорієтованим на формування наукового світогляду і стилю мислення як провідної якості особистості, основи фахової компетентності, та обов'язкового неперервного контролю результатів їх навчальних досягнень. Незважаючи на наявність різноманітних навчально-методичних джерел та оригінальність авторських підходів у висвітленні основних питань курсу теоретичної фізики, необхідність удосконалення методики його викладання за сучасних освітніх умов є очевидною. Актуальним є запровадження таких методичних підходів, які б дозволяли відповідно принципам фундаментальності та професійної спрямованості, логічної послідовності, змістовної компактності і математичної лаконічності забезпечувати свідому й системну активну пізнавальну роботу студентів з опанування основних положень фундаментальних теорій сучасної фізики. У зв'язку з цим *метою статті* є висвітлення методичних особливостей викладання основ класичної статистики як одного з ключових питань курсу теоретичної фізики педагогічного університету, що має важливе значення у фундаментальній професійній підготовці майбутніх учителів фізики.

Методи та методики дослідження: *аналіз наукових і навчально-методичних праць з курсу теоретичної фізики; спостереження і бесіди зі студентами та викладачами* – з метою з'ясування проблемних питань дослідження та шляхів їх ефективного розв'язання; *порівняння, синтез та узагальнення* – для систематизації результатів дослідження,

формулювання висновків і визначення напрямів подальших наукових розвідок.

Результати та дискусії. Традиційно навчальна тема «Класична статистика ідеального газу» курсу теоретичної фізики включає такі питання: статистичний інтеграл ідеального газу, розподіл Максвелла-Больцмана, теореми про рівнорозподіл енергії за ступенями вільності молекули та віріал, класичні теорії теплоємності газів, твердих тіл та рівноважного електромагнітного випромінювання (Шут, Школа, 2014:45). Аналіз навчально-методичних джерел свідчить, що їх автори використовують різні методичні підходи у розкритті основних питань навчальної теми. Так, зокрема у (Казанський, Хардіков, 2013:89-93) аналіз питання про теплоємність двоатомних газів проводять на основі застосування розподілу Гіббса у визначенні середнього значення енергії молекули для кожного ступеня вільності. У навчальних посібниках (Венгер, Грибань, Мельничук, 2004) та (Королюк, Мельничук, Валь, 2004) основну увагу звернено детальним математичним викладкам основних питань теми. У праці (Дудик, 2015:57) загальний вигляд спектральної густини випромінювання чорного тіла проведено з використанням методу розмірностей величин, які до неї очевидно мають вводити. Слід зазначити, що успішне засвоєння здобувачами відповідного навчального матеріалу курсу теоретичної фізики на основі зазначених вище джерел передбачає достатньо високий рівень їх базової математичної підготовки, що є очевидним і цілком зрозумілим. Однак, на наш погляд, за сучасних освітніх умов ефективному засвоєнню студентами навчального матеріалу сприятиме передусім його логічна послідовність, змістовна компактність і математична лаконічність. З урахуванням того, що питання про статистичний інтеграл ідеального газу детально висвітлено у більшості підручників зі статистичної фізики, а методику висвітлення розподілу Максвелла-Больцмана в контексті нашого підходу висвітлено у праці (Школа, 2013), розглянемо коротко методичні особливості викладання наступних питань теми.

1. Теореми про рівнорозподіл енергії за ступенями вільності молекули та віріал. Фізичний зміст першої з них полягає у тому, що середня кінетична енергія частинки, що припадає на одну ступінь вільності, однакова для всіх ступенів вільності і визначається тільки температурою згідно рівняння: $\overline{E}_i = p_i^2 / 2m = \theta / 2$. Оскільки функція Гамільтона макросистеми виступає фактично її механічною енергією $[H = E(p) + U(q)]$, варто довести більш загальне положення: $\overline{p_i(\partial H / \partial p_i)} = p_i^2 / m = 2\overline{E}_i = \theta$. За канонічним розподілом Гіббса маємо:

$$p_i \frac{\partial H}{\partial p_i} = \int p_i \frac{\partial H}{\partial p_i} e^{-\frac{\Psi-H}{\theta}} dq_1 \dots dp_{3N} = \int \dots \int \frac{dq dp}{dp_i} \int p_i \frac{\partial H}{\partial p_i} e^{-\frac{\Psi-H}{\theta}} dp_i =$$

$$\begin{aligned}
 &= -\theta \int \dots \int \frac{dqdp}{dp_i} \int p_i \frac{\partial}{\partial p_i} \left(e^{\frac{\Psi-H}{\theta}} \right) dp_i = \text{||інтегруємо за частинами||} = \\
 &= -\theta \int \dots \int \frac{dqdp}{dp_i} \left[p_i e^{\frac{\Psi-H}{\theta}} \Big|_{-\infty}^{\infty} - \int e^{\frac{\Psi-H}{\theta}} dp_i \right] = \text{||для першого доданку,} \\
 &\text{якщо } p_i \rightarrow \pm\infty, \text{ маємо: } \infty \cdot e^{-\infty^2}, \text{ тобто } \left(\infty / e^{\infty^2} \right) \rightarrow 0 \text{ ||} = \\
 &\theta \int e^{(\Psi-H)/\theta} d\Gamma = \theta. \text{ Отже, } \overline{p_i \left(\frac{\partial H}{\partial p_i} \right)} = \theta, \text{ звідки:} \\
 &\overline{E_i} = \theta / 2 = kT / 2. \tag{1}
 \end{aligned}$$

Теорема про рівнорозподіл енергії за ступенями вільності, таким чином, справедлива для будь-яких систем, які описують класичною статистикою. У загальному випадку для систем з f ступенями вільності повна кінетична енергія буде такою: $\overline{E_f} = (f/2)kT$. Аналогічно можна розписати:

$$\overline{q_i \left(\frac{\partial H}{\partial q_i} \right)} = \theta. \tag{2}$$

Оскільки величина $\frac{1}{2} \sum_i q_i \frac{\partial H}{\partial q_i} = W_i$ є віріалом, що припадає на i -ту ступінь вільності частинки, згідно (2) середній віріал на одну ступінь вільності дорівнює: $\overline{W_i} = \theta/2$. З урахуванням виразу (1), маємо: $\overline{E_i} = \overline{W_i} = \theta/2$.

У ході аналізу отриманих результатів звертаємо увагу студентів на важливий висновок з теореми про рівнорозподіл, необхідний для вивчення наступних питань теми, а саме: середнє значення енергії $\overline{\varepsilon}$ однієї молекули (за даної T) буде тим більшим, чим складнішою є молекула, тобто чим більше вона має ступенів вільності. З урахуванням більшої енергетичної ємності коливального ступеня вільності молекули порівняно з поступальним та обертальним її середня енергія дорівнюватиме: $\overline{\varepsilon} = (i/2)kT$, де i – сума числа поступальних, обертальних і подвоєного числа коливальних ступенів вільності молекули ($i = i_{\text{пост}} + i_{\text{оберт}} + 2i_{\text{кол}}$).

2. Класична теорія теплоємності ідеального газу. Внутрішню енергію одного моля ідеального газу можна знайти помножив число Авогадро на середню енергію однієї молекули: $U_m = N_A \bar{\varepsilon} = (i/2)N_A kT = (i/2)RT$, звідки для молярної теплоємності отримаємо вираз: $C_V = dU_m / dT = (i/2)R$. Згідно рівняння Майєра:

$$C_p = C_V + R = \frac{i+2}{2}R, \text{ звідки показник адіабати газу } \gamma = \frac{C_p}{C_V} = \frac{i+2}{i},$$

тобто визначається числом і характером ступенів вільності молекули. Отже, згідно теорії маємо: для одноатомних газів $\gamma = 5/3 = 1,67$; для двохатомних (з жорстким зв'язком між молекулами) $\gamma = 7/5 = 1,4$; для двохатомних (з пружним зв'язком між молекулами) $\gamma = 9/7 = 1,29$; для молекул з трьох і більше атомів $\gamma = 8/6 = 1,33$.

Для одноатомних інертних газів (гелій, неон, аргон, криптон, ксенон), експериментальні значення γ (а отже й значення теплоємності C_V) добре узгоджуються з теоретичними і не залежать від температури. Однак для двохатомних газів (водень, азот, кисень) значення теплоємності $C_V = 5R/2$ справедливе тільки для певного інтервалу температур (рис. 1). Отже, у поясненні експериментальних даних класична теорія зіштовхується з певними труднощами.

Звертаємо увагу студентів на те, що, по-перше, згідно теорії теплоємність газів повинна бути цілою кратною величині $R/2$, оскільки число ступенів вільності може бути тільки цілим. Тому навіть малі експериментальні відхилення C_V і C_p від значень, кратних $R/2$, відіграють принципову роль. По-друге, згідно теорії теплоємність газу не повинна залежати від температури. З рисунку ж видно, що це справедливо тільки в межах окремих температурних інтервалів, причому на різних ділянках остання має значення, що відповідають різному числу ступенів вільності молекули, зокрема: на ділянці (1–2) молекула поводить себе як об'єкт з трьома поступальними ступенями вільності; на

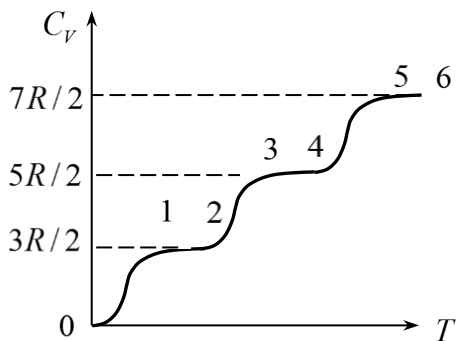

Рис. 1. Графік залежності $C_V(T)$ для двохатомного газу

(3–4) – додатково «отримує» ще дві обертальні ступені; на (5–6) – до них додається ще й коливальний рух молекули. У проміжках між вказаними інтервалами теплоємність двоатомного газу повільно зростає з температурою, що відповідає нібито нецілому, змінному числу ступенів вільності. При цьому повільний хід кривої $C_V(T)$ свідчить про те, що в обертальний, а потім у коливальний рухи залучаються не всі молекули разом: відносна частка таких молекул зростає поступово. Класична теорія теплоємності газів має й інші недоліки: наприклад, не враховуються ступені вільності електронів, оскільки атоми вважають матеріальними точками, рухом електронів в атомах нехтують та ін. Пошуки шляхів розв'язання окресленої проблеми поряд з іншими (ультрафіолетова катастрофа, пояснення законів фотоефекту, гіпотеза ефіру, відсутність впливу електронного газу металу на його теплоємність та ін.) привели до глибокої кризи у фізиці на межі XIX – XX століть та створенні згодом квантової механіки і теорії відносності.

3. Класична теорія теплоємності твердих тіл. У якості моделі твердого тіла розглядають ідеальну кристалічну ґратку, у вузлах якої частинки (матеріальні точки) коливаються біля своїх положень рівноваги вздовж трьох взаємно перпендикулярних напрямів. Якщо амплітуда їх коливань значно менша постійної ґратки (що має місце, коли температура кристала набагато менша температури плавлення), такі коливання можна вважати гармонічними. Частинці відповідно приписують три коливальні ступені вільності, кожна з яких згідно закону про рівнорозподіл має енергією kT . Таким чином, для внутрішньої енергії моля речовини маємо: $U_m = N_A \cdot 3kT = 3RT$, звідки молярна теплоємність твердого тіла:

$$C_V = \frac{dU_m}{dT} = 3R \approx 25 \left(\frac{\text{Дж}}{\text{К} \cdot \text{моль}} \right). \quad (3)$$

Оскільки об'єм твердих тіл під час нагрівання змінюється мало, можна покласти $C_p \approx C_V$ і говорити просто про теплоємність твердого

тіла. Формула (3) є *класичним законом Дюлонга-Пті*: молярна теплоємність всіх хімічно простих тіл у кристалічному стані однакова, дорівнює $3R$ і не залежить від температури. Для більшості твердих тіл цей результат добре підтверджується експериментом, однак для деяких елементів (берилій, бор, алмаз та ін.) маємо суттєві відмінності: їх теплоємність виявляється функцією температури (рис. 2).

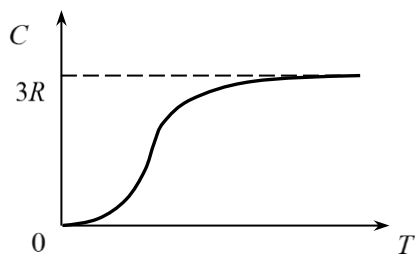

Рис. 2. Графік залежності $C_V(T)$ твердого тіла

Неспроможність пояснення класичною теорією реальної залежності $C_v(T)$ для твердих тіл обумовлена певними обставинами. Звертаємо увагу студентів на те, що, по-перше, використовується не зовсім обґрунтоване припущення про рівномірний розподіл енергії за ступенями вільності коливального руху молекул незалежно від їх природи, зв'язків із «сусідами», частоти коливань. По-друге, під час доведення закону Дюлонга-Пті коливання частинок розглядаються як незалежні, тобто класичний підхід не враховує будову твердого тіла, і коли говорять про вузли ґраток як центри коливань, то все ж не надають жодного значення впорядкованості у розміщенні цих центрів. Тому ця теорія однаковою мірою придатна як для кристалів з чіткою впорядкованістю розміщення частинок з майже нерухожими центрами коливань, так і для рідин, центри коливань яких час від часу зміщуються. Таким чином, основна хиба класичної теорії теплоємності полягає в тому, що в ній проводиться підрахунок тільки загального числа ступенів вільності молекул без їх оцінки; на кожний ступінь вільності їх коливального руху незалежно від частоти коливань відводять однакову енергію. Розходження експериментального і теоретичного значень теплоємності твердих тіл пояснили на початку ХХ ст. А. Ейнштейн і П. Дебай, виходячи з квантових уявлень. Перший враховував квантування енергії коливального руху частинок у вузлах кристалічної ґратки, інший брав до уваги, що їх коливання є взаємозалежними. Квантові теорії теплоємностей Ейнштейна і Дебая добре узгоджуються з експериментальними даними, а за високих температур приводять до класичного закону.

4. Класична теорія рівноважного електромагнітного випромінювання. Вивчення основних питань теми розпочинають з усвідомлення студентами моделі абсолютно чорного тіла, введення понять спектральної густини енергетичної світності $r_{\nu,T}$ та поглинальної здатності $A_{\nu,T}$ тіла, а також послідовного з'ясування фізичної сутності законів Кірхгофа, Стефана-Больцмана і зміщення Віна. Студенти мають з'ясувати, що термодинамічний підхід у вирішенні завдання про знаходження універсальної функції Кірхгофа $r_{\nu,T}$ чорного тіла не дав бажаних результатів. У зв'язку з чим наступним кроком стала спроба її теоретичного виведення Д. Рэлеєм і Д. Джинсом, які застосували до теплового випромінювання методи статистичної фізики, зокрема класичний закон рівнорозподілу енергії за ступенями вільності. Пропускаючи математичні викладки, які досить детально представлені майже у всіх навчально-методичних джерелах курсу, звертаємо увагу студентів на загальну логіку наукового пошуку: на першому етапі визначаємо розподіл числа стоячих електромагнітних хвиль всередині порожнини за частотою, на другому – розподіл енергії за частотами у спектрі абсолютно чорного тіла. Кожну стоячу електромагнітну хвилю англійські вчені розглядали як одну коливальну ступінь вільності, на яку за

теоремою про рівнорозподіл припадає енергія kT , тобто хвилі різних частот мають однакову енергію. Помножив число хвиль $dn(\nu)$ на середню енергію окремої хвилі, отримуємо енергію випромінювання в інтервалі частот $d\nu$, тобто: $dE(\nu) = (8\pi kT / c^3) \nu^2 d\nu$. Звідси знаходимо вираз для спектральної густини енергії рівноважного випромінювання чорного тіла:

$$\varepsilon(\nu) = \frac{8\pi\nu^2}{c^3} kT, \quad (4)$$

який називають *класичною формулою Релея-Джинса*. Знаходження повної енергії випромінювання потребує інтегрування $\varepsilon(\nu)$ за всіма частотами, тобто:

$$E = \int_0^{\infty} \varepsilon(\nu, T) d\nu = \frac{8\pi kT}{c^3} \int_0^{\infty} \nu^2 d\nu \rightarrow \infty.$$

Як бачимо, інтеграл розходиться і повна енергія випромінювання тіла стає нескінченною, чого звичайно не може бути. Порівняння отриманого виразу (4) з експериментом свідчить, що він не зовсім вірний: найбільше узгодження виходить тільки в області довгих хвиль, для коротких – маємо значне розходження (рис. 3). Цей парадокс в історії фізики отримав назву «*ультрафіолетової катастрофи*», оскільки знайдена формула потребує скупчення всієї енергії спектру в ультрафіолетовій області. Отже, класична теорія не змогла пояснити закони рівноважного теплового випромінювання. Рішення цього завдання вперше було отримано М. Планком у 1900 р. тільки за допомогою квантових уявлень. Сутність останніх та шляхи вирішення окреслених вище проблемних питань класичної фізики кінця XIX століття студенти вивчатимуть вже далі у рамках теми «*Основи квантової статистики*» курсу теоретичної фізики.

Висновки. У статті висвітлено методичні особливості викладання основ класичної статистики курсу теоретичної фізики педагогічного університету, що має важливе значення у фундаментальній професійній підготовці майбутніх учителів фізики. Очевидно, що якість освітніх результатів здобувачів визначатиметься не тільки ретельним опрацюванням теоретичних матеріалів, але й розв'язанням відповідних задач навчальної теми, реалізацією методів і прийомів, що

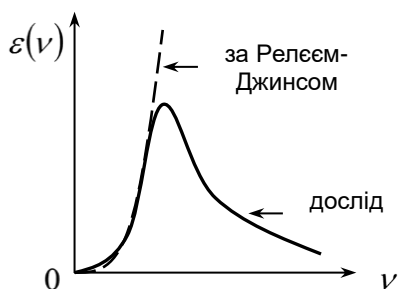

Рис. 3. Ультрафіолетова катастрофа

стимулюватимуть їх системну активну пізнавальну діяльність. Ефективність пропонуваного автором методичного підходу у викладанні зазначених питань курсу теоретичної фізики підтверджується результатами підсумкового модульного контролю здобувачів протягом останніх років.

Література

1. Венгер Є. Ф., Грибань В. М., Мельничук О. В. Основи статистичної фізики і термодинаміки. Київ : Вища школа, 2004. 255 с.
2. Дудик М. В. Термодинаміка і статистична фізика : навч. посібник для студ. вищих навч. закладів фіз.-мат. спеціальностей. Умань : ПП «Жовтий», 2015. 132 с.
3. Казанський В. Б., Хардіков В. В. Статистична фізика та термодинаміка : навч. посібник. Харків : ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2013. 292 с.
4. Короліук С. Л., Мельничук С. В., Валь О. Д. Основи статистичної фізики та термодинаміки. Чернівці : Книги XXI, 2004. 347 с.
5. Школа О. В. Методичні підходи до вивчення розподілу Максвелла-Больцмана в курсі теоретичної фізики. *Вісник ЧНПУ ім. Т.Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. Чернівці : ЧНПУ імені Т. Шевченка, 2013. Вип. 109. С.294–298.
6. Школа О. В. Навчальна програма узагальнення знань студентів з теоретичної фізики : навчальний посібник. Вінниця : ПП «ТД Едельвейс і К», 2022. 94 с.
7. Школа О. В. Теоретико-методичні засади навчання теоретичної фізики майбутніх учителів фізики : монографія. Бердянськ : Видавець О.Ткачук, 2015. 381 с.

References

1. Venher, Ye. F., Hryban, V. M., Melnychuk, O. V. (2004). *Osnovy statystychnoi fizyky i termodynamiky* [Fundamentals of statistical physics and thermodynamics]. Kyiv : Vyscha shkola. [in Ukrainian].
2. Dudyk, M. V. (2015). *Termodynamika i statystychna fizyka: navch. posibnyk dlia stud. vyshchyykh navch. zakladiv fiz.-mat. spetsialnostei* [Thermodynamics and statistical physics: teaching. study guide higher education institutions of physics and mathematics specialties]. Uman : PP «Zhovtyi». [in Ukrainian].
3. Kazanskyi, V. B., Khardikov, V. V. (2013). *Statystychna fizyka ta termodynamika : navch. posibnyk* [Statistical physics and thermodynamics: teaching. manual]. Kharkiv : KhNU im. V.N.Karazina. [in Ukrainian].
4. Koroliuk, S. L., Melnychuk, S. V., Val, O. D. (2004). *Osnovy statystychnoi fizyky ta termodynamiky* [Fundamentals of statistical physics and thermodynamics]. Chernivtsi : Knyhy XXI. [in Ukrainian].
5. Shkola, O. V. (2013). *Metodychni pidkhody do vyvchennia rozpodilu Maksvela-Boltsmana v kursy teoretychnoi fizyky* [Methodical approaches to the study of the Maxwell-Boltzmann distribution in the course of theoretical physics]. Visnyk ChNPU im. T. Shevchenka. Seriya: Pedagogichni nauky – Bulletin of the ChNPU named after T. Shevchenko. Series: Pedagogical sciences. Chernihiv : ChNPU imeni T. Shevchenka, Vyp. 109, 294–298. [in Ukrainian].
6. Shkola, O. V. (2022). *Navchalna prohrama uzahalnennia znan studentiv z teoretychnoi fizyky: navchalnyi posibnyk* [Curriculum for the generalization of students' knowledge in theoretical physics: teaching. manual]. Vinnytsia : PP «TD Edelweis i K». [in Ukrainian].
7. Shkola, O. V. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady navchannia teoretychnoi fizyky maibutnix uchyteliv fizyky: monohrafiia* [Theoretical and methodological principles of teaching theoretical physics of future physics teachers: monograph]. Berdiansk : Vydavets O. Tkachuk. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено методичні особливості викладання основ класичної статистики як одного з ключових питань курсу теоретичної фізики педагогічного університету, що має важливе значення у фундаментальній професійній підготовці майбутніх учителів фізики. Зазначено, що незважаючи на достатню кількість наявних навчально-методичних джерел та оригінальність авторських підходів у висвітленні основних питань курсу, необхідність удосконалення методики його викладання за сучасних освітніх умов є актуальною. Як свідчить педагогічний досвід автора, ефективному засвоєнню здобувачами основ класичної статистики курсу теоретичної фізики сприятиме змістовна компактність, математична лаконічність і логічна послідовність викладу навчального матеріалу; забезпечення системної активної пізнавальної роботи з цілісним навчально-методичним комплексом дисципліни, зорієнтованого на формування наукового світогляду і стилю мислення як основи фахової компетентності, та неперервного контролю результатів їх навчальних досягнень. У стислому варіанті доведено фізичний зміст теореми про рівнорозподіл енергії за ступенями вільності молекули та віріал. Висвітлено фізичну сутність класичних теорій теплоємності газів, твердих тіл, рівноважного електромагнітного випромінювання абсолютно чорного тіла з використанням теореми про рівнорозподіл енергії. Акцентовано увагу на важливості усвідомлення студентами труднощів узгодження зазначених теорій з експериментом та необхідності подальших наукових пошуків у розв'язанні окреслених питань як поворотного пункту у розвитку фізичної науки початку XX століття, що призвело до народження квантової теорії і становлення нової фізичної картини світу. Зазначено, що ефективність пропонуваного автором методичного підходу у викладанні зазначених питань курсу теоретичної фізики підтверджується рівнем пізнавальної активності та результатами підсумкового модульного контролю здобувачів протягом останніх років.

Ключові слова: теоретична фізика, термодинаміка і статистична фізика, класична статистика, майбутній вчитель фізики.

УДК 378. 016:53

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-577-586

**PHYSICAL EDUCATION IS THE MOST IMPORTANT
COMPONENT EDUCATIONAL SYSTEM OF UKRAINE**

**ФІЗИЧНА ОСВІТА – НАЙВАЖЛИВІШИЙ КОМПОНЕНТ
ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Mykola SHUT,

Academician of the National
Academy of Educational Sciences
of Ukraine, Doctor of Physical and
Mathematical, Professor

mishut1@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6342-2129>

Ludmila BLAGODARENKO,
Doctor of Pedagogy, Professor

Микола ШУТ,
академік Національної академії
педагогічних наук України,
доктор фізико-математичних наук,
професор

Людмила БЛАГОДАРЕНКО,
доктор педагогічних наук,
професор

kzf@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5501-5416>

Taras SICHKAR,

PhD in Physical and Mathematical,
Professor

tsichkar@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5501-8885-0170>

*Ukrainian State University named
after Mykhailo Drahomanov,*

*Український державний
університет імені Михайла
Драгоманова,*

✉ 9, Pyrohova st., Kyiv, 01601,
Ukraine

✉ вул. Пирогова, 9, м. Київ,
01601, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

The article raises an important and extremely urgent problem of the decline of physical education in Ukraine. It is emphasized that our country has always had a powerful system of physical education, but in recent years, as a result of failed reforms, the destruction of many years of educational assets and the leveling of national values have occurred to a certain extent. It was established that, based on the results of the 2023 admissions campaign, enrollments in physical and technical specialties fell once again, and some higher education institutions failed to fulfill the state order for admission to these specialties. It is emphasized that as the world is updated, the specialties are also updated, but in the near future the greatest demand will be for those in the preparation of which future specialists will study physics as a basic discipline. A brief review is presented on the subject of determining the role of physics knowledge for the most necessary and in-demand professions today. It has been proven that it is necessary to immediately return to

577

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

professional orientation work in the educational process of physics, but to expand its functions – not only to introduce students to modern professions, but also to explain to them the role of physical knowledge for achieving success in each of the professions and in later life. It was determined that a failure in the formation of students' motivation to study physics and the assessment of its role in the modern world occurs at certain stages of school education, and therefore special attention should be paid to the study of physics in secondary education institutions, which requires highly qualified personnel. It was noted that today in most secondary education institutions, even those specialized in the field of physics and mathematics, there is a lack of physics teachers, therefore it is often taught by people who are casual in pedagogical activity, who do not possess the complex of necessary professional knowledge, are not able to ensure the quality of the educational process, and most importantly – interest students. It is noted that there are also significant problems in this direction, in particular, recruitment to the specialty «Secondary Education (Physics)» has fallen sharply, in recent years in some pedagogical universities, even state recruitment orders have not been fulfilled. Measures to encourage young people to study in the specialty «Physics (secondary education)» are proposed. It has been established that today the most important component of the educational system of Ukraine – physical education – is in decline and we hope for that. that such a situation will correct itself is no longer possible. And it is impossible to do without the active participation of the state in the solution of this educational and social problem in the existing circumstances. The problem of the decline of physical education should be recognized as a problem of the national level.

Keywords: *physical education, the educational process in physics, the decline of physical education as a problem of the national level.*

Слід визнати, що 2023-2024 навчальний рік розпочався з невтішних новин для фізичної освіти. У черговий раз впали набори на спеціальності фізико-технічного напрямку, а кількість зарахованих на навчання студентів у багатьох закладах вищої освіти відповідного профілю обчислюється вже навіть не десятками, а одиницями. У 2023 році результати вступної кампанії показали, що найбільш популярними спеціальностями серед абітурієнтів стали ІТ-технології, дизайн та архітектура. А от тих, хто бажає бути вчителем, знову стало менше. І якщо у галузі гуманітарних наук попит на професію вчителя поки що є, то про природничі науки цього сказати не можна. Що ж стосується конкретно фізики, то з нею фактично відбувається апокаліпсис, який ще 5–7 років тому навіть не можна було передбачити. Тому наведений перелік затребуваних напрямків підготовки не просто дивує, а жахає, адже кожній освіченій людині зрозуміло, що маючи тільки таких фахівців, країна зупиниться у своєму розвитку. В основі усіх сучасних технологій лежать фізичні процеси і створюють ці технології фахівці фізико-технічних спеціальностей, тому саме вони вкрай необхідні країні, проте на сьогодні їх стає все менше і менше. А який шлях при цьому обирають університети? Як це не дивно, але шлях «найменшого опору», який остаточно знищить фізику у нашій країні – вони закривають спеціальності фізико-технічного напрямку і пояснюють свої нелогічні дії відсутністю студентів, а відсутність студентів – низькою заробітною платою як у вчених-фізиків та інженерів-фізиків, так і у вчителів фізики. У цьому контексті давайте проаналізуємо, а чи така вже райдужна ситуація з

професією, наприклад, програміста? Так, програміст – це затребувана і високооплачувана професія. Але чи всі з тих, хто бажає її отримати, знають, що вакансій для початківців без досвіду роботи вкрай мало, а конкуренція величезна? Потреба у програмістах є, але у фахівцях грамотних, а цим можуть похвалитися далеко не всі випускники відповідних університетів, адже, як це не прикро, рівень сучасної вищої освіти у нашій країні є вочевидь недостатнім. І навряд чи молодих ІТ-фахівців одразу забезпечать пропозиціями щодо престижної роботи, тому вони у більшості випадків змушені шукати її самостійно і це не завжди буває вдало. А двері шкіль відкриті для усіх молодих вчителів фізики, кожний з них забезпечується роботою, з нього не вимагають резюме і практичного досвіду і не призначають випробувальний термін, навпаки, в усьому надають допомоги. І нехай заробітна плата вчителів не дуже висока, але вона і не найменша, особливо в складних умовах сьогодення. При цьому важливою обставиною для молодого фахівця є те, що виплачується заробітна плата стабільно і в зазначені терміни. Отже, робота вчителя фізики у школі – надійна, до того ж її завжди можна знайти, оскільки школи України не забезпечені педагогічними кадрами відповідного профілю. Так у чому все ж таки криється причина того, що на спеціальності фізико-технічного спрямування та на спеціальність «Фізика. Середня освіта» молодь не бажає вступати? Відповідь лежить на поверхні – фізика відлякує молодь, тому що вона просто її не розуміє і не знає! І це не дивно – система навчання фізики в закладах середньої освіти зруйнована, держава не приділяє уваги розв'язанню цієї проблеми, а вчителі фізики не здатні подолати відверту байдужість до свого предмету, яка остаточно сформувалася в суспільстві.

Метою статті є аналіз стану фізичної освіти в Україні як проблеми загальнодержавного рівня та необхідності посилення відповідальності влади у справі її розв'язання.

Враховуючи складність та багатовекторність проблеми фізичної освіти в Україні, нами використовуються, відповідно, різноманітні методи досліджень, як суто педагогічні, так і соціологічні. Нині склалася така ситуація, коли стан фізичної освіти – це вже не проблема лише освітньої системи, але й проблема суспільства в цілому, віддзеркалення його відношення до фізики як науки. Тому соціологічні методи дослідження дозволяють оцінити реальний стан фізичної освіти та соціальні чинники, які здійснюють на нього негативний вплив. Користуючись такими соціологічними методами, як збір первинної вербальної інформації, експертні оцінки фахівців, що працюють у галузі освіти, безпосереднє опитування в умовах освітнього процесу, ми намагаємося визначити тенденції формування суспільної думки у відношенні фізики як науки та професій фізико-технічної спрямованості та знайти шляхи їх якісних позитивних змін. Також нами проводяться дослідження на базі закладів середньої та вищої освіти, що дозволяють виявити рівні знань з фізики, а також ступень мотивації до її вивчення, встановити, на яких етапах

отримання освіти відбувається збій у позитивному відношенні до фізики та спеціальностей фізико-технічної спрямованості. Важливою складовою наших досліджень є також спостереження за учасниками освітнього процесу, які обрали спеціальності фізико-технічної спрямованості у якості подальшої професійної діяльності. Особливу увагу при цьому ми звертаємо на адекватність стратегій і технологій навчання до потреб та інтересів студентів, на послідовність та ефективність формування в них фахових знань і умінь відповідно до нормативних документів. Перераховані методи дозволяють дослідити функціонування системи фізичної освіти зсередини, виявити її недоліки та знайти шляхи їх попередження.

В Україні завжди була потужна система фізичної освіти, ми перевершували інші країни, але в останні роки з усіх сил намагалися знищити свої багаторічні освітні надбання і нівелювати національні цінності. За останні роки більша частина освітніх реформ не привела ні до чого доброго ані у вищій, ані у середній освіті. Ми почали копіювати чуже і забули своє, причому більш розумне і якісне. А найбільш фатальною помилкою стала відмова від традиційної системи фундаментальної освіти, яка формувалася протягом багатьох десятиліть, була перевірена часом, підтвердила свою ефективність і, як зараз прийнято казати, більшою мірою відповідала нашому менталітету. Слід визнати, що на шляху освітніх реформ фізична освіта зазнала найбільших потрясінь. Зокрема, першим ударом, що розкачав її фундамент, стала гуманітаризація, яка була хибно придумана, хибно подана, а, отже, хибно сприйнята. Ідея гуманітаризації виникла не на рівному місці, суспільство було фактично підготовлено до неї попередніми невдалимими спробами оновлення освіти та промахами у вихованні молоді. І на задній план стали відходити істинні цінності, повага до науки, до науковців. Що стосується фізики, то вона завжди була долею обраних представників суспільства, здатних до його перетворення на краще засобами науки, а це важка і наполеглива праця. Тому на певному етапі у молоді зник потяг до великих і корисних для держави справ, а їх інтереси стали меркантильними. До того ж, у суспільстві стала домінувати думка про те, що без знань з фізики і без фізики як науки легко можна прожити, а тому і турбувати себе її вивченням не варто.

Давайте замислимось: до чого це призведе? Відповідь очевидна – наша країна залишиться без кваліфікованих педагогічних кадрів у галузі фізичної освіти і, як наслідок – без науково-технічних фахівців. У свою чергу, відбудеться різке зниження інтелектуального рівня суспільства та припинення розвитку багатьох перспективних галузей, що стане гальмом процесу розширення і оновлення усієї науково-технічної сфери та підвищення рівня життя людей. Тому нині проблема занепаду фізичної освіти набуває загальнодержавного та загальнолюдського значення, адже освіта – це не лише особиста справа кожної людини, але й невід’ємна частина національної культури, один з безумовних пріоритетів держави. У наш час на світовій арені велика кількість країн бореться за

лідерство, але перемаже та з них, де ставка робиться на інтелектуальний потенціал, досягти високого рівня якого неможливо без розвитку фізики як науки і як навчальної дисципліни.

Дехто може нас звинуватити у тому, що ми наділяємо фізику більшою значущістю, ніж є на справі, тому що це сфера нашої професійної діяльності. І що більша частина сучасних затребуваних професій не вимагає знань з фізики. У цьому питанні ми можемо посперечатися і обґрунтувати свою точку зору. На наш погляд, нині будь-яка людина, особливо з вищою освітою, у якій сфері вона не працювала б, повинна мати хоча б мінімальні знання з фізики, оскільки без них неможливо розібратися навіть у самих простих проявах оточуючого світу, змоделювати у своїй свідомості те або інше явище чи процес, оволодіти хоча б на примітивному рівні технічною грамотністю. Адже уміння користуватися сучасною технікою ще не свідчить про обізнаність у технічних питаннях, зокрема, у принципах дії технічних засобів. Хтось запитає – а нащо мені це потрібно? Відповідь проста – у цьому треба розбиратися для того, щоб не стати абсолютно неосвіченою людиною, оскільки сучасне суспільство, орієнтоване на постійний розвиток і удосконалення, потреби у таких людях не має. Проте сьогодні достатньо велика кількість представників нашої молоді і навіть людей старшого віку не соромиться казати про те, що особисто їм фізика ні в якому плані не потрібна. Але при цьому вони навіть не замислюються над тим, що усі блага цивілізації, які їх оточують, існують завдяки досягненням фізики – електрика, транспорт, енергетика, електроніка і, нарешті, важливі для кожного зв'язок і телекомунікації. На жаль, люди не замислюються про це саме тому, що у суспільстві домінує зневажливе ставлення до фізики як науки та до фізико-технічних спеціальностей. Разом з тим, саме фізика та побудовані на її підґрунті інші природничі науки – це наше майбутнє і вже сьогодні вони дозволяють у нього зазирнути. І в цьому немає сумнівів, оскільки науково-технічний прогрес є процесом системним і аналіз його перебігу дозволяє з достатньою долею ймовірності передбачити розвиток тих об'єктів і систем, які нас оточують. Таким чином, знаючи і розуміючи фізику, люди дійсно мають можливість побачити майбутнє. Але більшість з них все ж таки хочуть вірити у прогнози нікчемних астрологів та представників інших окультних наук. А це і є свідчення низького рівня інтелектуального розвитку суспільства, падіння якого відбулося тому, що люди забули про роль фізики у розвитку цивілізації в цілому та кожної людини окремо.

На підтвердження своїх слів, зробимо короткий огляд на предмет визначення ролі знань з фізики для найбільш необхідних та затребуваних у наш час професій. Найближчим часом для відновлення нашої країни нам будуть потрібні інженерні кадри у галузі будівництва, виробництва нових матеріалів та технічних засобів. Одним з важливих напрямків стане розвиток енергетики, тому буде попит на фахівців в енергетичній та нафтогазовій сферах. Розвиток альтернативної енергетики обумовить

попит на фахівців у галузях одержання та використання біопалива, біогазу, вітряної та гідроенергетики. Постійно породжує появу суміжних напрямків діяльності і сфера біотехнологій, які створюються на основі біофізики. Цілком зрозуміло, що однією з найбільш перспективних сфер є ІТ-сфера, увага до неї підвищена, тому є потреба у фахівцях у галузях програмування, інженерії, кібербезпеки, штучного інтелекту, віртуальної реальності, робототехніки, баз даних. І випускники закладів середньої освіти це розуміють, про що свідчать, як ми вже зазначали, результати вступної кампанії 2023 року. Але чи правильно наша молодь розуміє, які саме знання будь необхідні для роботи у галузі ІТ-технологій? З кожним роком у цій галузі з'являються нові професії, але більшість з них вимагає фундаментальних знань з фізики. Це, зокрема, створення електронної і комп'ютерної техніки, розробка і удосконалення хмарних технологій. Потужно розвивається така область наукового знання, як нейромережі, можливості яких вже сьогодні застосовуються, наприклад, в авіаційній та військовій промисловості, у медицині. При цьому деякі представники молоді вважають, що для ефективної роботи з нейромережами необхідно мати знання лише з математики, математичної статистики та програмування. Це хибна думка, адже фахівці у галузі нейромереж повинні буди здатними до розуміння та опису складних математичних моделей та алгоритмів, які будуються на основі конкретних фізичних закономірностей і процесів. У цьому контексті виникає дуже цікаве запитання: зараз всі масово хочуть стати програмістами, а чи може програміст обійтися без знань з фізики? Відповідь однозначна – ні, не може. Причому це повинні бути не просто знання, а володіння методологією дослідження, що набагато складніше забезпечити. Адже майбутньому програмісту необхідно вміти конструювати математичну модель реальних процесів, які відбуваються за законами фізики, тобто фактично здійснювати візуалізацію фізичних явищ, а вже після цього обирати методи обчислення. А що ми маємо сьогодні у програмах підготовки ІТ-фахівців? У багатьох закладах вищої освіти фізика або повністю виключена з навчальних планів, або залишена у такому обсязі, який не забезпечить програмісту знань, достатніх для здійснення професійної діяльності. Наприклад, чи буде програміст здатний до створення робототехніки, якщо він не розуміє, як діють основні закони фізики, і чому він зможе «навчити» робота, якщо сам нічого не знає?

Суттєвий попит зараз є на фахівців у галузі екології, яка у найближчий час зазнає серйозних перетворень у зв'язку із змінами у впливі сучасної технічної сфери людства на оточуючий світ. Поглибилася негативна дія шкідливих викидів у всі шари атмосфери, утилізації та переробки відходів, що породжує необхідність створення нових підходів до відновлення біосистеми Землі. Важливою проблемою є і проблема клімату, в тому числі для військової сфери. Але ж для того, щоб орієнтуватися у причинах екологічних проблем та визначати можливості їх розв'язання та попередження, теж, у першу чергу, необхідні знання з

фізики. Ми впевнені, що ні в кого немає сумнівів з приводу необхідності забезпечення кваліфікованими кадрами космічної сфери, яка найближчим часом перейде на якісно новий рівень свого розвитку. Але при цьому слід врахувати, що усі космічні дослідження здійснюються методами астрофізики, тому без ґрунтовних фізичних знань не обійтися. Що стосується фундаментальної науки, то тут кваліфіковані науковці вкрай необхідні у всіх галузях фізики, особливо в оптиці та квантовій фізиці.

Не може обійтися країна і без кваліфікованих інженерів різних спеціальностей – це і дуже актуальна на сьогодні оптимізація технологічних процесів, і розробка інноваційних технологій у тій або іншій інженерній галузі. Саме вони здатні забезпечити технологічний суверенітет України. Але сьогодні пріоритети в інженерній освіті розширилися, оскільки змінився склад фахової діяльності інженера. Сучасному інженеру необхідні вже не лише знання з інженерних дисциплін, але й базові знання і практичні навички для використання сучасних цифрових технологій у розв'язанні комплексних інженерних задач. Для цього необхідно переходити на поглиблене освоєння майбутніми інженерами цифрових технологій у взаємозв'язку з інженерними спеціальностями, причому і ті, і інші вимагають ґрунтовної підготовки з фізики. На наш погляд, враховуючи усі нові віяння, необхідно збільшити обсяг фізичного знання у структурі програм підготовки фахівців в ІТ-сфері та інженерно-технічних спеціальностях. Для цього необхідно оновити і актуалізувати фізичний компонент освітніх програм, узгодити його зміст із сучасними науковими досягненнями, що дозволить майбутнім фахівцям оцінити роль фізики у своїй майбутній професії. Але не тільки інженерів слід забезпечити знаннями у галузі цифрових технологій, але й програмістів – знаннями з інженерних наук. Оскільки грамотних фахівців повинен мати практичне уявлення про той процес, який він програмує. Отже, по мірі оновлення світу оновлюються і спеціальності, тому в майбутньому ринок праці зазнає суттєвих змін. Але одне незмінно – найбільшим попитом будуть користуватися як раз ті спеціальності, при підготовці за якими майбутні фахівці вивчатимуть фізику як базову дисципліну. І особливо важливо відзначити, що у кожній такій спеціальності постійно виникають суміжні із нею, які теж передбачають, у першу чергу, високий рівень освіченості у галузі фізики.

У такий спосіб, ми продемонстрували, як коротко, але чітко і конкретно можна довести, що для фахівців сучасних професій базові знання з фізики є запорукою успішної фахової діяльності. Так чому б не проводити такі огляди для учнів на уроках фізики в закладах середньої освіти, адже на це можна витратити мінімум часу. А ті учні, які зацікавляться поданою інформацією, знайдуть доповнення у пошукових системах. Прикро, що у сучасній школі професійно орієнтаційна робота не проводиться, хоча її ніхто не відміняв. Просто учні кажуть, що їм це не цікаво, а вчителі вважають, що в таких обставинах витрачати час на професійну орієнтацію не потрібно. І це продовжується протягом

багатьох останніх років, що теж негативним чином вплинуло на відношення до фізики та фізико-технічних спеціальностей у суспільстві. Тому необхідно негайно повернутися до професійно орієнтаційної роботи в освітньому процесі з фізики, але розширити її функції – не лише знайомити учнів із сучасними професіями, але й пояснювати їм роль знань з фізики для досягнення успіхів у кожній з цих професій, а, отже, у їх подальшому житті.

Таким чином, ми знову повертаємося до витоків, тобто до середньої ланки освіти і можемо констатувати, що саме на її певних етапах відбувається збій у формуванні в учнів мотивації до вивчення фізики і оцінці її ролі в сучасному світі. А для того, щоб цього не відбувалося, вивченню фізики в закладах середньої освіти слід приділяти особливу увагу, для чого необхідні кадри високої кваліфікації. На жаль, у цьому питанні наша освіта теж зазнала фіаско. Сьогодні у більшості закладів середньої освіти, навіть спеціалізованих у галузі фізики і математики, не вистачає вчителів фізики, тому її часто викладають випадкові у педагогічній діяльності люди, які не володіють комплексом необхідних фахових знань, не здатні забезпечити якість освітнього процесу, а головне – зацікавити учнів. Цілком закономірно, що в таких умовах навіть здібні до фізики учні віддають перевагу не на її користь. Тому на підготовку педагогічних кадрів, що забезпечують викладання фізики, слід звернути особливу увагу. Але і в цьому напрямку є суттєві проблеми. Набір на спеціальність «Середня освіта (фізика)» різко впав, в останні роки в деяких педагогічних університетах не виконується навіть державне замовлення з набору. І хоча за результатами вступної кампанії 2023 року деяким педагогічним університетам вдалося більш-менш сформувати студентський контингент, але слід розуміти, що це виключно ситуативні успіхи, що визначаються у більшості випадків чинниками, які не мають відношення до свідомого вибору професії вчителя. А тому в наступному році вони теж можуть залишитися без студентів, оскільки порушена вся система фізичної освіти в цілому. Протягом останніх років на всіх дискусійних заходах ми піднімаємо цю проблему і закликаємо до її розв'язання, але жодних зрушень поки що немає. Так, нами неодноразово пропонувалися заходи щодо заохочення молоді до навчання на спеціальність «Фізика (середня освіта), а саме:

- налагодження системи професійної орієнтації на професію вчителя фізики;
- відродження роботи фізико-математичних педагогічних класів та очно-заочних шкіл при закладах педагогічної вищої освіти;
- удосконалення і розширення для учнів таких класів і шкіл системи пільг та заохочень при вступі до закладів педагогічної вищої освіти;
- відновлення цільового набору студентів на спеціальність «Середня освіта (фізика)»;
- встановлення підвищеної стипендії для студентів, які навчаються за спеціальністю «Середня освіта (фізика)».

Отже, як підсумок – на сьогодні найважливіший компонент освітньої системи України – фізична освіта – переживає занепад і сподіватися на те, що така ситуація сама собою виправиться, вже неможливо. Потрібні радикальні заходи, зокрема, удосконалення і оновлення освітніх стандартів і навчальних програм для всіх ланок освіти з метою підвищення значущості фізичного знання в силу тієї виключно важливої ролі, яку воно відіграє в сучасному світі. Методичні засади навчання фізики необхідно реалізовувати в інноваційному освітньому середовищі, що дозволить забезпечити засвоєння учнями і студентами фундаментальних фізичних знань на позитивній мотиваційній основі. І без активної участі держави у розв'язанні цієї освітньої і суспільної проблеми у тих обставинах, що склалися, обійтися неможливо. Проблема занепаду фізичної освіти повинна бути визнана проблемою загальнодержавного рівня.

Література

1. Шут М. І., Благодаренко Л. Ю. Проблеми підготовки компетентного вчителя фізики в рамках реалізації проекту «Нова українська школа». Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Вип. 3. Бердянськ : БДПУ, 2019. С.432-439
2. Шут М. І., Благодаренко Л. Ю., Січка Т. Г. Першочергові цілі та завдання на шляху реалізації інтегративної моделі природничонаукової та технічної освіти. *Збірник наукових праць Кам'я'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна. 2022. Випуск 28. С. 32–35.*

References

1. Shut, M. I., Blahodarenko, L. Iu. (2019). *Problemy pidhotovky kompetentnoho vchytelia fizyky v ramkakh realizatsii proektu «Nova ukrainaska shkola»* [Problems of training a competent physics teacher as part of the implementation of the «New Ukrainian School» project]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific notes of Berdyan State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences, Vyp. 3. Berdiansk : BDP, 432–439. [in Ukrainian].*
2. Shut, M. I., Blahodarenko, L. Iu., Sichkar, T. H. (2022). *Pershocherhovi tsili ta zavdannia na shliakhzu realizatsii intehratyvnoi modeli pryrodnichonaukovoї ta tekhnichnoi osvity* [Primary goals and tasks on the way to the implementation of the integrative model of natural science and technical education]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamaiianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii pedahohichna – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Vyp. 28, 32–35. [in Ukrainian].*

АНОТАЦІЯ

У статті піднімається важлива і вкрай актуальна проблема занепаду фізичної освіти в Україні. Наголошується, що у нашій країні завжди була потужна система фізичної освіти, але в останні роки, внаслідок невдалих реформ, відбулося у певній мірі знищення багаторічних освітніх надбань та нівелювання національних цінностей. Констатовано, що за результатами еступної кампанії 2023 року у черговий раз впали набори на спеціальності фізико-технічного напрямку, а деяким закладам вищої освіти не вдалося

виконати державне замовлення по прийому на ці спеціальності. Наголошується, що по мірі оновлення світу оновлюються і спеціальності, але найближчим часом найбільшим попитом користуватимуться ті, при підготовці за якими майбутні фахівці вивчатимуть фізику як базову дисципліну. Представлено короткий огляд на предмет визначення ролі знань з фізики для найбільш необхідних та затребуваних у наш час професій. Доведено, що необхідно негайно повернутися до професійно орієнтаційної роботи в освітньому процесі з фізики, але розширити її функції – не лише знайомити учнів із сучасними професіями, але й пояснювати їм роль фізичних знань для досягнення успіхів у кожній з професій та у подальшому житті. Визначено, що збір у формуванні в учнів мотивації до вивчення фізики і оцінці її ролі в сучасному світі відбувається на певних етапах шкільної освіти, а тому вивченню фізики в закладах середньої освіти слід приділяти особливої уваги, для чого необхідні кадри високої кваліфікації. Відзначено, що сьогодні у більшості закладів середньої освіти, навіть спеціалізованих у галузі фізики і математики, не вистачає вчителів фізики, тому її часто викладають випадкові у педагогічній діяльності люди, які не володіють комплексом необхідних фахових знань, не здатні забезпечити якість освітнього процесу, а головне – зацікавити учнів. Зазначено, що в цьому напрямку теж є суттєві проблеми, зокрема, набір на спеціальність «Середня освіта (фізика)» різко впав, в останні роки в деяких педагогічних університетах не виконується навіть державне замовлення з набору. Запропоновано заходи щодо заохочення молоді до навчання на спеціальність «Фізика (середня освіта)». Констатовано, що сьогодні найважливіший компонент освітньої системи України – фізична освіта – переживає занепад і сподіватися на те, що така ситуація сама собою виправиться, вже неможливо. І без активної участі держави у розв'язанні цієї освітньої і суспільної проблеми у тих обставинах, що склалися, обійтися неможливо. Проблема занепаду фізичної освіти повинна бути визнана проблемою загальнодержавного рівня.

Ключові слова: фізична освіта, освітній процес з фізики, занепад фізичної освіти як проблема загальнодержавного рівня.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

The materials should be formatted as follows:

- Electronic version of the article send by e-mail: naukabdpu@gmail.com

- Paper length: 8 – 12 full pages.

- Page format: A4, font: 14 pt Times New Roman Cyr, line spacing – 1.5, all margins – 2 cm. Do not add pagination (pages are numbered in pencil on the back). Paragraph settings: first line indentation – 1.25 cm, left and right indentation – 0 cm.

- The text is typed without hyphenation and covers the entire width of the page. It is allowed to highlight the key concepts in bold type, quotations – in *italics*. You must use straight double quotation marks «...»). When typing the text, distinguish between hyphen (-) and long dash (–) symbols.

The materials must be arranged as follows:

- 1) UDC (not obligatory for abstracts) – separate paragraph, left alignment;

- 2) name(s) and initials of author(s) (separate paragraph, right alignment);

- 3) academic degree or postgraduate / undergraduate student (separate paragraph, right alignment);

- 4) place of work / study: name of the institute and city (if its name is not part of the name of the institute); all the data on the place of work (separate paragraph, right alignment);

- 5) the author's e-mail address (separate paragraph, right alignment);

- 6) title of the article (capital letters, in bold type, without a paragraph indentation, centre alignment);

- 7) the text of the article: references in the text should be given in square brackets. The first number is a reference number in the list of references, the second one – a page number. A reference number and a page number are separated by a comma with a space, reference numbers – by a semicolon, e.g.: (Honcharova, 2017), (Honcharova, 2017:125). The sentence punctuation follows the bracket;

- 8) references should be formatted according to the latest requirements of the State standard of Ukraine (DSTU 8302:2015). References are given in alphabetical order (separate paragraphs, first line indentation – 1 cm);

- 9) Abstracts (500 printed characters each) and keywords (5–10 words or phrases) must be given in two languages (separate paragraphs, justified text). The extended English abstract of 2000 printed characters is also obligatory.

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
БЕРДЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Педагогічні науки

ВИПУСК 3

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 20510-10310P від 24.12.2013 року

Головний редактор

Богданов Ігор Тимофійович – доктор педагогічних наук, професор,
ректор Бердянського державного педагогічного університету

Відповідальний редактор

Попова Ольга Іванівна – кандидат педагогічних наук,
доцент Бердянського державного педагогічного університету

Надруковано з оригінал-макету, наданого авторами

Підписано до друку 20.12.2023.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Arial». Друк – лазерний.
Ум.-друк. арк. 34,4. Обл.-вид. арк. 34,8.
Наклад 300 прим. Вид. № 163.

Адреса редакції:

71100, м. Бердянськ, Запорізька обл., вул. Шмідта, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №2961 від 05.09.2007 р.

Scientific Edition

**SCIENTIFIC PAPERS OF BERDYANSK STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

Series: Pedagogical sciences

ISSUE 3

Editor in Chief

Bogdanov Igor – Doctor of Pedagogy, Professor,
Rector of Berdyansk State Pedagogical University

Editor

Popova Olga – PhD in Pedagogy, Associate Professor
of Berdyansk State Pedagogical University

Signed to the print 20.12.2023.
Format 60x84/16. Offset paper.
Fonts «Arial». Printing – laser.
Conv. pr. sheet. 34,4
Number of copies 300.

Shmidt Str., 4, Berdiansk, Zaporizhzhia oblast, 71100

Certificate of state registration
DK №2961 of 05.09.2007